

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**BİR GAZETECİ VE AYDIN OLARAK
ABDURRAHMAN VELİD EBUZZİYA
(1882-1945)**

Doktora Tezi

Yüksel YILDIRIM

Ankara 2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**BİR GAZETECİ VE AYDIN OLARAK
ABDURRAHMAN VELİD EBUZZİYA
(1882-1945)**

Doktora Tezi

Yüksel YILDIRIM

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hakan UZUN**

Ankara 2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**BİR GAZETECİ VE AYDIN OLARAK
ABDURRAHMAN VELİD EBUZZİYA
(1882-1945)**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hakan UZUN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Mustafa Yılmaz (Başkan)

.....

Prof. Dr. Hakan Uzun (Danışman)

.....

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan

.....

Prof. Dr. Cenk Reyhan

.....

Doç. Dr. Ahmet Şamil Gürer

.....

Tez Sınavı Tarihi: 26 Aralık 2022

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Enstitü Müdürü

ÖZET

Velid Ebuzziya, 8 Mart 1882 tarihine İstanbul'da doğmuştur. İlkokulu Bakırköy Behram Ağa Mektebi'nde tamamlamış, ardından Mekteb-i Sultani eğitimine yatılı olarak sekizinci sınıfa kadar devam etmiş, babasının sürgün edilmesi sonucu okuldan çıkarılmıştır. Özel Fransız Saint Benoit Lisesini bitirmiş, Darülfünun Hukuk Fakültesi'ni dördüncü sınıfta bırakmış, Fransa Sciences Politique Üniversitesi'nde doktora eğitimi sırasında hukuk fakültesinde bıraktığı derslerin sınavlarına girerek üniversite eğitimi de tamamlamıştır.

Gazetecilik hayatına Ocak 1913 tarihinde başlayarak Tasvir-i Efkâr gazetesinin yayını sürdürmüştür. Eleştirel yazıları nedeniyle hem kendisi defalarca tutuklanıp yargılanmış hem de gazetesi sık sık kapatılmıştır. Gazeteci kimliği ile Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Cephesi muhabirliği, Mudanya Mütarekesi, İzmit Basın Toplantısı ve Lozan Barış Konferansı'nın ikinci dönem toplantısına katılmıştır. Gazetecilik dışındaki faaliyetleri ise İstanbul Matbuat Cemiyeti başkanlığı ve İstanbul Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve İstanbul yeraltı gizli teşkilatı M.M. Grubu üyeliğini yaparak vatana hizmet etmiştir.

Velid Ebuzziya, Osmanlı Devleti'nin yıkılış dönemi, I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele Dönemi, Yeni Türkiye Devleti dönemine tanıklık etmiş ve yaşanan gelişmeler karşısında kalemini kullanmıştır. Yazılarında her zaman için özgür düşünce taraftarı olmuş, bununla birlikte bağımsızlık, milliyetçilik, adalet, hukuk, ilim, bilim, yenilik ve muhafazakarlığın savunucusu olmuştur.

Gazetecilik mesleğinin yanı sıra Kuyruklu Yıldızlar ve Halley Kevkeb-i Gisudarı, Tayyarecilik Mazisi Ehemmiyeti Terakkiyat-ı Hazırası adlı eserleri, Ebuzziya Takvimi adı altında iki yıllık duvar takvimi ve Cep Takvimi adlı bir kitapçığı mevcuttur. Bununla birlikte yarın kalmış olan Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi adlı eserinin ilk dört cildi bulunmaktadır. Velid Ebuzziya, 12 Ocak 1945 tarihinde vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Basın, Gazeteci, Velid Ebuzziya, Tasvir-i Efkâr, Tevhid-i Efkâr

(Bu çalışma Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje Kodu: 19L0601001)

ABSTRACT

Velid Ebuzziya was born on March 8, 1882 in Istanbul. He completed his primary school in Bakırköy Behram Ağa School, then continued his education at the School of Sultani until the eighth grade as a boarding student, and was expelled from the school as a result of his father's exile. He graduated from the private French Saint Benoit High School, leaving Darülfünun Faculty of Law in the fourth year, and completed his university education by taking the exams for the courses he couldn't take in the law faculty during his doctoral studies at Sciences Politique University, France.

He started his journalism career in January 1913 and continued the publication of Tasvir-i Efkâr newspaper. Due to his critical articles, he was arrested and prosecuted many times, and his newspaper was frequently closed down. As a journalist, he participated in the second term meeting of the Çanakkale Front, Mudanya Armistice, Izmit Press Conference and Lausanne Peace Conference during the First World War. His activities apart from journalism are the presidency of the Istanbul Press Society and the Istanbul Müdafaa-i Milliye Society and the Istanbul underground secret organization M.M. in which he served the country by being a member.

Velid Ebuzziya witnessed the collapse of the Ottoman Empire, the First World War, the National Struggle Period, the New Turkish State and wrote in the face of the developments. He was always a supporter of free thought in his writings, but also an advocate of independence, nationalism, justice, law, science, innovation and conservatism.

In addition to his journalism profession, his works were Comets and Halley Kevkeb-i Gisudar, Tayyarecilik Mazisi Ehemmiyeti Terakkiyat-ı Hazırası, a biennial wall calendar under the name of Ebüzziya Takvimi, and a booklet called Pocket Calendar. Moreover, there are the first four volumes of his unfinished work, The People's Encyclopedia of Science and Art. Velid Ebuzziya died on January 12, 1945.

Keywords: Turkey, Press, Journalist, Velid Ebuzziya, Tasvir-i Efkâr, Tevhid-i Efkâr

(This study was supported by Ankara University Scientific Research Projects Coordination Unit. Project Code: 19L0601001)

ÖN SÖZ

Biyografi yazım türü birey hayatı üzerine yapılan çalışmalardır, böylece insanın hayatındaki sosyal ve kültürel belirleyiciler, kişinin hayat hikayeleri hakkında derin bilgiler sunar. Konu olarak seçilen kişinin hayatı ortaya konulurken aynı zamanda onun ailesi, sosyal çevresi ve dönemin kültürel hayatı hakkında bilgiler sunar. Bununla birlikte yaşadığı dönemin olayları ve gelişmeleri hakkında da tarihe ışık tutacak nitelikte bilgiler vermesi açısından da önem arz etmektedir.

Bu tezde biyografi çalışması olarak gazeteci yazar Velid Ebuzziya'nın hayatı ele alınmıştır. Kendisinin 1882 yılında doğmuş ve 1945 yılında vefat etmiş olması siyasi açıdan birbirinden farklı devlet yönetim şekillerine, Mutlak Monarşi, Meşrutiyet ve Cumhuriyet rejimine tanıklık etmesine vesile olmuştur. Özellikle dönemin en nüfuzlu gazetelerinden biri olan Tasvir-i Efkâr ve Matbaa-i Ebuzziya'nın sahibi olup olayların içinde faaliyet göstermiş olması hayatının araştırılmasını öncelikli kılmıştır. Bu bağlamda Velid Ebuzziya'nın hayatı söz konusu dönemlerdeki siyasi atmosfer ile kamu yayıncılığı arasındaki ilişki biyografik perspektiften incelenmiştir.

Velid Ebuzziya'nın aile hayatı, aile dostları, yaşadığı çevrenin kültürel yapısı ve arkadaş çevresi onun düşünce dünyasının oluşmasındaki etkenler olmuştur. Ayrıca gazetecilik hayatı boyunca yazdığı siyaset, eğitim, ekonomi, iktisat, idari, adalet, hukuk, sosyal müessese vb. konular da kendisinin düşünce dünyasını ortaya koymakta önemli ipuçları vermiştir.

Çalışmam süresince beni destekleyen, araştırma yöntemi konusunda yol gösteren, bilgi ve tecrübeleri ile her zaman yanımda bulunan değerli hocam Prof. Dr. Hakan UZUN'a, kaynaklara ulaşma konusunda yol gösteren, değerli görüşleri ile çalışmama katkı sağlayan Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Prof. Dr. Mustafa Yılmaz, Prof. Dr. Cenk REYHAN ile Doç. Dr. Ahmet Şamil GÜRER'e de sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün 19L0601001 kodlu *Bir Gazeteci ve Aydın Olarak Abdurrahman Velid Ebuzziya 1882- 1945* başlıklı tez çalışmasına yapmış olduğu desteklerden dolayı teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

VELİD EBUZZİYA HAYATI 1882-1945

1.1. VELİD EBUZZİYA'NIN AİLESİ	13
1.2. VELİD EBUZZİYA'NIN EĞİTİMİ.....	17
1.2.1. Fransız Saint Benoit Lisesi Yılları	20
1.2.2. Darülfünun Hukuk Fakültesi Eğitimi.....	22
1.2.3. Fransa – Paris Doktora Eğitimi	23
1.2.4. Velid EbuZZiya'nın Vefatı (11 Ocak 1945)	30
1.3. VELİD EBUZZİYA'NIN ESERLERİ.....	33
1.3.1. Kuyruklu Yıldızlar ve Halley Kevkeb-i Gisudarı	33
1.3.2. Tayyarecilik: Mazisi, Ehemmiyeti, Terakkiyat-ı Hazırası, İstikbali.....	35
1.3.3. EbüZZiya Takvimi	41
1.3.4. Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi	46

İKİNCİ BÖLÜM

TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİ SÜRESİNCE VELİD EBUZZİYA 1913-1920

2.1. TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİ (1908-1920)	49
2.2. VELİD EBUZZİYA'NIN GAZETECİLİĞE BAŞLAMASI VE DİĞER FAALİYETLERİ (1918-1920)	52
2.2.1. Çanakkale Cephesi Muhabirliği	58
2.2.2. İstanbul Matbuat Cemiyeti Başkanlığı ve Faaliyetleri.....	59
2.2.3. Şehzadebaşı Karakolu Baskını İzleminleri	67
2.2.4. Malta Sürgünlüğü Günleri (27 Mart 1920- ? 1921).....	68
2.3. VELİD EBUZZİYA'NIN TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİNDEKİ YAZILARI (1918- 1920).....	73

2.3.1. Talat Paşa Hükümetine Dair Yazıları (4 Şubat 1917- 8 Ekim 1918).....	75
2.3.2. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti ile İlgili Görüşleri (14 Ekim- 9 Kasım 1918).....	81
2.3.3. Tevfik Paşa Hükümeti İle İlgili Düşünceleri (11 Kasım 1918- 4 Mart 1919)	92
2.3.4. Damat Ferid Paşa Hükümetlerine Dair Görüşleri (4 Mart 1919- 1 Ekim 1919).....	109
2.3.5. Ali Rıza Paşa Hükümeti ile İlgili Yazıları (3 Ekim 1919- 3 Mart 1920).....	123
2.3.6. Salih Paşa Hükümeti Hakkındaki Düşünceleri (8 Mart 1920- 4 Nisan 1920) ..	134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVHİD-İ EFKÂR GAZETESİ SÜRESİNCE VELİD EBUZZİYA (1921-1925)

3.1. TEVHİD-İ EFKÂR GAZETESİ.....	137
3.2. VELİD EBUZZİYA'NIN GAZETECİLİĞİ VE DİĞER FAALİYETLERİ.....	138
3.2.1. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve M.M. Grubu Faaliyetleri	138
3.2.2. Mudanya Mütarekesi'ne Katılması (3- 11 Ekim 1922)	143
3.2.3. İzmit Basın Toplantısı'na Katılması (16- 17 Ocak 1923).....	153
3.2.4. Lozan Barış Konferansı'na Katılması (23 Nisan- 23 Temmuz 1923)	157
3.2.5. İstiklal Mahkemelerinde Yargılanması	176
3.2.5.1. Ağa Han'ın Mektubu ve İstanbul İstiklal Mahkemesinde Yargılanması (8 Aralık 1923- 2 Ocak 1924)	177
3.2.5.2. Şehy Said İsyanı Sonucu Elâzığ İstiklal Mahkemesinde Yargılanması (5 Mart- 13 Eylül 1925).....	183
3.2.5.3. İzmir Suikasti Teşebbüsü Nedeniyle Ankara İstiklal Mahkemesinde İfadesinin Alınması (2 Ağustos 1926)	187
3.2.6. İzmir Basın Görüşmesine Katılması (4- 22 Şubat 1924)	188
3.3. VELİD EBUZZİYA'NIN TEVHİD-İ EFKÂR GAZETESİNDEKİ YAZILARI	191
3.3.1. Kütahya- Eskişehir Muharebeleri Hakkındaki Düşünceleri	193
3.3.2. Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz İle İlgili Yazıları	195
3.3.3. Saltanatın Kaldırılması ve Ankara'nın Başkent Oluşu Hakkındaki Düşünceleri.....	204
3.3.4. Hâkimiyet-i Milli Tartışmaları ve Cumhuriyetin İlanı İle İlgili Yazıları.....	208
3.3.5. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na Dair Görüşleri.....	229
3.3.6. Şeyh Said İsyanı Hakkındaki Yazıları	239

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VELİD EBÜZZİYA'NIN DİĞER GAZETELERİ (1934- 1944)

4.1. ZAMAN GAZETESİ (1934-1936)	244
4.1.1. Velid Ebuzziya'nın Zaman Gazetesindeki Yazıları.....	245
4.1.1.1. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyaretine Dair Düşünceleri	246
4.1.1.2. Eğitim ve Ekonomiye Dair Yazıları	249
4.1.1.3. Kadınlara Mebus Seçme ve Seçilme Hakkının Verilmesi ile İlgili Görüşleri.....	258
4.2. TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİ (1940-1944)	260
4.2.1. Velid Ebuzziya'nın Tasvir-i Efkâr Gazetesindeki Yazıları	263
4.2.1.1. Köy Enstitüleri ile İlgili Yazıları	263
4.2.1.2. İkinci Dünya Savaşına Dair Düşünceleri.....	266
SONUÇ	270
KAYNAKÇA.....	274
EKLER	286

EKLER LİSTESİ

EK- 1: Velid Ebużziya'nın Nüfus Cüzdanı	286
EK- 2: Velid Ebużziya Çalışma Odasında	287
EK- 3: Velid Ebużziya İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde Sağdan İkinci Sırada	288
EK- 4: Ek: Şark İstiklal Mahkemesinde Yargılanan Gazetecilerin Atatürk'e Gönderdiği Af Telgrafı	290
EK- 5: Ek: Atatürk'ün Şark İstiklal Mahkemesi'nde Gazetecilere Müsamaha Gösterilmesine Dair Telgrafı.....	291
EK- 6: Velid Ebużziya ve Anadolu'ya Cephane Sevk Ettiği Gemi.....	292
EK- 7: İzmit Basın Toplantısında Mustafa Kemal Paşa ve Gazeteciler, Velid Ebużziya Sağdan İlk Sırada.....	295
EK- 8: Kocaeli Grubu Karargâhında Mustafa Kemal Paşa, Halid Paşa ve Velid Ebużziya	296
EK- 9: Velid Ebużziya Malta Sürgününde Soldan İlk Sırada	297
EK- 10: Velid Ebużziya Ođlu Selim ile Birlikte.....	298
EK- 11: Velid Ebużziya.....	299
EK- 12: Velid Ebużziya'nın Lozan'daki Fotoğrafları, Salonun Ortasında Ayakta ..	300
EK- 13: Velid Ebużziya Hakkındaki Karikatür.....	301
EK- 14: Velid Ebużziya İsmet Paşa ile Mudanya Mütarekesinde.....	302
EK- 15: Velid Ebużziya At Üstünde	303
EK- 16: Tasvir-i Efkâr Gazetesine Yapılan Sansür 1919	304
ÖZGEÇMİŞ	305

KISALTMALAR

a.g.a.	: Adı Geçen Ansiklopedi
a.g.b.	: Adı Geçen Belge
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
ATA	: Atatürk Arşivi
ATASE	: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DH	: Dahiliye Nezareti
DTCF	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
EUM	: Emniyet-i Umumiye
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
HR.SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
İM	: İstiklal Mahkemesi
İMT	: İstiklal Mahkemesi Tutanakları
İN	: İlam Numarası
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
KDB	: Kararlar Daire Başkanlığı
MDN	: Mahkeme Dosya Numarası

MGM	: Muamelat Genel Müdürlüğü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SAİD.d	: Sicilli-i Ahval Komisyonu Defteri
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TİTE	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
vd.	: Ve Diğerleri
VRK	: Evrak Odası Kalemli Evrakı
Yay.	: Yayınları
Y.EE.	: Yıldız Esas Evrakı
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
ZB	: Zabtiye
ZE	: Ziyad Ebüzziya Evrakı

GİRİŞ

Tarih yazımında biyografi, geçmişte yaşamış insanların her biri tarihin bir bölümünü temsil etme potansiyeline sahip olduğundan, hayat sürdükleri dönemi ayrıntılı olarak yansıtan eserler niteliğindedir. Böylelikle yaşam öyküsü de denilen biyografi, geçmişte yaşamış bir kişinin doğumundan ölümüne kadar yaşamını yazılı, görsel vb. her türlü materyal ile inceleyip çevresi ve dönemi içinde ele alınıp objektif olarak yazılması işlemidir.¹

Biyografi kelimesinin kökeni Yunanca bios (hayat) ve graphe (yazı) kelimelerinden oluşan terim, bir hayatın kayıt altına alınması anlamına gelmektedir. İlk olarak İngiliz şair John Dryden tarafından kullanıldığı bilinen biyografi (biography) kavramını daha sonra Fransızca da biographie şeklinde kullanılmaya başlanmış, Fransızcadan dilimize XIX. yüzyılın sonlarında girmiştir.²

Dünyada ilk biyografi örnekleri Yunan ve Roma medeniyetlerinde görülen Herodot'un *Pers Kralı Büyük Kyros / Keyhusrev* adlı biyografi çalışması olmakla birlikte, Plutarkos'un *Hayatlar* adlı eseri de biyografi türünün edebiyata dahil olmasını sağlamıştır. 17. yüzyılda İngiltere'de William Roper, Thomas Moore hakkında yazdığı biyografi çalışması ile ön plana çıkarken Izaak Walton'un *Lives* adlı çalışmasına kendi duygularını katarak etik değerleri ön planda tutması nedeniyle tam bir biyografi olarak kabul edilmemiştir. 18. yüzyıl biyografik eserler açısından öne çıkan isim Dr. Samuel Johnson olmuş, bu yüzyılda biyografik metinlerde mektup ve diyalogların kullanılması türün roman ile ilişkisi de gelişmiştir. 19. asırda Samuel Smiles, doğru modeller ve iyi insanların biyografilerini yazmak ile ön plana çıkmıştır. 20. yüzyılda ilk modern biyografi örneğini Lytton Strachey vermiştir ve *Eminent Victorians* adlı çalışmasıyla yalnızca doğruyu yazmaya yemin etmiştir.³

Doğu'da ise İslam tarih yazımında kronolojik akışa dayalı İslam, fetih ve şehir tarihleri yazıldığı gibi biyografi alanında da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle Hz. Muhammed'in biyografisine olan ilginin artmasıyla konu alanı da genişlemiş ve Hz. Peygamberin yanı sıra önemli kişilikler, örnek şahsiyetlerin de biyografileri yazılmıştır. İbn

¹ İlber Ortaylı, "Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, 63; Abdulhamit Kırmızı, "Biyografi", *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi, 2018, 203-204; İlhan Tekeli, "Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor?", İstanbul: Tarih Vakfı, Dördüncü Uluslararası Tarih Kongresi, 12-14 Ekim 2001, 3.

² Huzeyfe Çeker, *Haneî Mezhebinde Biyografi Geleneği*, Necmettin Erbakan Üniv. Kültür Yay., Konya, 2018, 17.

³ Necati Çavdar, "Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik Sorunu", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, (2017): 631- 632.

İshak (v. 151/768), İbn Hişam (v. 218/833), Ebü'l-Ferec İbn el-Cevzi (v. 597/1200), İbn Seyyidünnâs (705-1305) vb. öne çıkan eserlerdir.⁴

Arap ve İran edebiyatının etkisiyle biyografi Türkler arasında da görülmeye başlanmıştır. Saltukname, Cengizname, Timurname vb. gibi eserler ortaya konulmuş, Osmanlılar devrinde ise Süleymanname, Selimname gibi eserler ile devam etmiştir. Biyografi türündeki bu eserler devlet yöneticileri, kahramanlar, âlim, şair gibi şahsiyetlerin hayatını anlatırken eleştiriden uzak, öğretici bir yaklaşımla yazılmıştır.⁵

Öncelikle edebiyat alanında kendini gösteren biyografi türü, 20. yüzyıla kadar modern tarih yazımı tarafından küçümsenmiş ve gelişme göstermemiştir. Tarihçiliğin en zahmetli ve en tartışmalı dallarından biri olan biyografi, 1945'ten sonra yaşanan değişimler ile birlikte 1970'lerde biyografi alanında küçük gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Çünkü Avrupa devletleri başta Almanya'da olmak üzere bilimsel tarih yazımında biyografilere karşı önyargı bulunduğundan bu alan gelişmemiştir. 1976'da Josef Konvitz, biyografi alanını "Fransız tarih çalışmalarındaki kayıp form" olarak tanımlanmıştır. Bundan sonra tarih bilimi tartışmalarında biyografi türü yer alarak 1980'lerin başında ilk örnekleri ortaya çıkmıştır.⁶

Yaşanan gelişmeler sonucu 1980'ler ile birlikte tarihçiler tarafından da biyografi yazılmaya başladığı gibi bu yazım türünün metodolojik sorunları da ele alınmaya başlanmıştır.⁷ Çünkü tarih yazımının biyografi alanında 20. yüzyıla kadar genellikle büyük devlet adamları, ön plana çıkmış komutanlar, aynı şekilde alim ve şairlerin hayatları eleştiriden uzak bir şekilde *Hayatı ve Eserleri* başlığıyla resmi metinlere dönüşmüştür. Özellikle tarihçiler uzun zaman biyografinin işlevini sorgulamış ve *büyük adamların tarihi* diye küçümseyerek ondan uzak durmuşlardır. Biyografi yazım türü üzerine yapılan tartışmalar ve yaşanan gelişmeler ile birlikte düşünceler, inançlar, adetler, kültür ve duygusal alanlar önem kazanırken etkileşimli, bağlantılı ve çok-sebepli açıklama modelleri ile metodoloji açısından betimleyici yaklaşımlar değer kazanmıştır. Tarihçinin fonksiyonu kavramsallaştırılırken bilimsellik yerine edebi yönü öne çıkmıştır.⁸

Biyografi yazım türüne dair araştırmalar merkezi bir yöntem ve bilimsel konsepte gelişme gösterirken sosyolojik alanı da içinde geliştirmiştir. Çünkü bireyin hayatı üzerine

⁴ Nihal Şahin Utku, "Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer", *Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 44 (2013): 270-271.

⁵ Abdulhamit Kırmızı, "Biyografi", 203-204.

⁶ Simone Lässig, "Modern Tarihte Biyografi-Biyografide Modern Tarihyazımı", (Çev. Canan Özkılıç), *Otur Baştan Yaz Beni – Oto / Biyografiye Taze Bakışlar*, (Haz. Abdülhamid Kırmızı), İstanbul: Küre Yayınları, 2013, 29-33.

⁷ Özgür Türesay, "*Tarihyazımı ve Biyografinin Dönüşü*", Halil İncalcık Armağanı 1, İstanbul: Doğubatı Yay., 2009, 338.

⁸ Kırmızı, "Biyografi", 204-205; Çavdar, "Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik Sorunu", 633-634.

yapılan çalışmalar, insan hayatının sosyal ve kültürel belirleyicileri olmakla birlikte kişinin hayat hikayesiyle alakalı önemli sezgiler sunar. Bu nedenle sosyal, kültürel, genetik, yani ailevi izler insan hayatında belirleyici faktörler oluşturduğundan dolayı aile içinde kazanılan alışkanlıklar da bir biyografinin koordinatları ve temel taşları şeklinde anlaşılmalı ve bu doğrultuda çalışılmalıdır.⁹

Alanında yapılan çalışmalara göre biyografi, bir tarih türü, bir açıklama usulü ve külli tarihin bir parçası olarak tanımlanırken bu açıklama bütün şahsiyeler için değil de tarihteki rolleri bakımından dikkat çeken kimseler kastedilmiştir.¹⁰ Hayatı yazılan kişiyi gözlemlemek ya da psikolojik izahını yapmak oldukça güçtür. Psikanalizin tarih çalışmalarına uygulanması beklentileri karşılamamış, çünkü bir ölünün karakterini tahlil etmeye imkân vermemektedir. Fakat doğru nakledilen sözlerin, özel günlüklerin ve şahsi mektupların muhafaza edilmiş olduğu durumlarda kişinin psikolojisi hakkında bulgular ortaya konulabilir.¹¹

Yöntem olarak biyografi eseri öncelikle tarafsız ve gerçekçi bir anlayışla kişinin yaşamış olduğu çevre ve dönem dikkate alınarak kronolojik akış içinde sunulmalıdır.¹² Aynı zamanda biyografi eserinde olması gereken başat unsurlardan biri de tarihsel gerçekliktir. Öyle ki kitaplar, şahsi evrak, resmi yazışmalar, mektuplar, not defterleri, günlükler, hatırat, nüfus cüzdanı, fotoğraflar, binalar, eşyalar, karikatürler, gazeteler, dergiler, ölüm ilanları... kişinin hayatına dair bütün kalıntılara dayalı olmalıdır.¹³

Biyografi çalışmaları için aileden kalmış mektup, telgraf ve kartpostallar büyük önem arz etmektedir, çünkü bu özel belgeler kişinin kendisini tanımak ve anlamak için başvuru birincil belgelerdir. Aynı zamanda tarihi kaynak olarak kullanılan mektuplar içerik olarak bilgi yüklü olduklarından dolayı ayrıntılı bilgiler ortaya koyarlar.¹⁴ Bununla birlikte mektubu kaleme alan kişi, anlık duygu ve düşüncelerini anında yazıya döktüğünden dolayı katıksız bilgiler sunar, bu nedenle zamana şahitlik etmeleri bakımından öznel oldukları gibi diğer yazın türlerinden anı ve hatıralara göre daha güvenilir kaynaklardır.¹⁵ Bu bağlamda araştırmacılar önem arz eden mektuplar yazıldığı zamanın gün, ay ve yıl olarak tarihini üzerinde taşıyan,

⁹ Lässig, "Modern Tarihte Biyografi-Biyografide Modern Tarihyazımı", 43-44.

¹⁰ Leon – E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, 55-56.

¹¹ Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, 58.

¹² Abdulhamit Kırmızı, "Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları", *Otur Baştan Yaz Beni – Oto / Biyografiye Taze Bakışlar*, Haz. Abdülhamid Kırmızı, İstanbul: Küre Yayınları, 2013, 22-26.

¹³ Kırmızı, "Biyografi", 207-208.

¹⁴ Ayşe Atıcı Arayancan, "XV. Yüzyıla Ait Bir Mektup Örneğinin Diplomatik Dil, Üslup ve Tarihi Kaynak Olarak Değerlendirilmesi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2018): 172.

¹⁵ Bahar Gökpınar, "Bir Yaratma Biçimi Olarak Biyografi: Bulgu'dan Kurgu'ya, Mektupları Işığında Ayşe Leman Karaosmanoğlu", *Otur Baştan Yaz Beni – Oto / Biyografiye Taze Bakışlar*, Haz. Abdulhamit Kırmızı, İstanbul: Küre Yay., 2013, 61-64; Hakan Kaynar, "Mektuplarla Tarih: Cumhuriyet ve Aşk", *Kebikeç*, 40 (2015): 158-159.

kişinin kendisi tarafından kaleme alınmış ve imzalanmış belgeler olup resmi kayıtlarda bulunmayan, konu edinilmemiş ve bilinmeyen pek çok şeyin açığa çıkarılması bakımından büyük önem taşımaktadır.¹⁶

Böylelikle biyografisi yazılan kişinin hayat hikâyesine dışarıdan bir şey eklemek ya da eksiltmek doğru bir yöntem değildir, sadece gerçekler empatik bir anlayış içinde değerlendirilerek aktarılmalıdır. Bununla birlikte kişinin yaşadığı dönemim olayları ile biyografi arasındaki hassas denge son derece korunmalı, olayların kişinin önüne geçmemesine dikkat edilmeli, kişin olaylara dahil derecesi ortaya konulmalıdır.¹⁷

Yöntem ve Kaynak Tahlili

Öncelikle tez konusu belirlenirken çalışmanın özgün olması, alanına katkı sağlayacak bilgiler sunması, kaynak materyallerinin fazla ve ulaşılabilir olması gibi ölçütler göz önünde bulundurularak gazeteci Abdurrahman Velid EbuZZiya'nın biyografisinin yazılmasına karar kılınmıştır. Çalışma konusu olarak belirlenen kişinin II. Abdülhamit Dönemi, II. Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşı, Millî Mücadele Dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu gibi gelişmelere tanıklık etmesi önem arz etmektedir. Bununla birlikte dönemin en nüfuzlu gazetelerinden biri olan Tasvir-i Efkâr'ın ve Matbaa-i EbüZZiya'nın sahibi olup Haziran 1918 tarihinden itibaren gazetede başmakalelerinde dönemin siyasi gelişmelerini tetkik etmiş olması ve gazeteci kimliği ile siyasi olayların içinde aktif rol alması kişinin hayatının araştırılmasını öncelikli kılmıştır. Bu bağlamda Velid EbuZZiya'nın hayatı ile kamu yayıncılığı arasındaki ilişki biyografik perspektiften incelenmiştir. Böylece 1882-1945 yılları arasında yaşamış olan gazeteci ve yazar Velid EbuZZiya'nın yaşamını, ailesi, aile çevresi, sosyal ve kültürel çevresi ile birlikte yaşadığı dönemin siyasi, hukuki, sosyal vb. gelişmeler ve dönüşümler ile birlikte bir bütünlük içinde, dönemin koşulları göz ardı edilmeyerek kronolojik olarak ele alınıp değerlendirilmiştir.

Tez konusu Velid EbuZZiya'nın biyografi çalışması olarak belirlendikten sonra kişinin hayatı ile ilgili kaynaklar tespit edilip temin edilmiştir. Çalışmanın temel dayanak noktasını oluşturan belgelerden ilki EbuZZiyaların aile içi mektup, kartpostal ve telgraflar olmuştur. Böylece Velid EbuZZiya'nın eğitim yıllarına dair bilgiler onun babasına, abisine ve annesi göndermiş olduğu mektup, kartpostal ve telgraflarda yer alan bilgiler üzerinden aktarılmıştır.

¹⁶ Fatma Acun, "Tarihin Kaynakları", *Tarih Nasıl Yazılır*, (Ed. Ahmet Şimşek), Ankara: TTK Yayınları, 2019, 80-81.

¹⁷ Tekeli, "Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor?", 4; Ali Akyıldız, "İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 50 (2017): 233-234; Çavdar, "Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik Sorunu", 634-636.

Aynı zamanda bu belgeler ile kişinin eğitimi hakkında bilgi edinildiği gibi onun düşünce dünyasını oluşturan etkenler hakkında da ipuçlarına ulaşmak mümkün olmuştur. Bu kaynaklar kişinin gençlik yıllarına dair günümüze ulaşan tek yazılı belgeler olduğu gibi onu kendi özelinde tanımamızı sağlamıştır. Diğer taraftan bu belgeler dönemin sosyo-kültürel tarihi hakkında ipuçları da vermektedir.

Biyografi konusu olan Velid Ebuzziya'nın hayatı bir bütün olarak ele alınırken özellikle kişinin günümüze ulaşan eserleri de analiz edilerek tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda onunla ilgili günümüze ulaşan bütün yazıları değerlendirilmeye çalışılmış, ayrıca veriler aktarılırken tarafsız ve gerçekçi bir anlayış benimsenmiş, mevcut kaynaklardaki bilgilere ekleme ya da çıkarmalar yapılmamış, özenli çalışmaya dikkat edilmiştir.

Tez çalışmasının temel kaynaklarından ikincisi Tasvir-i Efkâr (1918- 1920), Tevhidi Efkâr (1921- 1925), Zaman (1934- 1936), Tasviri Efkâr (1940- 1944) gazetelerinde yayımlanmış haber niteliğinde paylaşılan yazılardan ziyade sadece *Ebuzziya Zade* imzalı başmakaleleri olmuştur. Böylece TBMM Mikro Film Laboratuvarı, Milli Kütüphane süreli yayınlar bölümü, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Kütüphanesinde mevcut bulunan gazetelere ulaşılmış ve temin edilmiştir. Ardından kişinin imzalı yazıları tematik ve kronolojik olarak tasnif edildikten sonra dönemin gelişmeleri içinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda biyografi çalışması yapılırken dikkat edilmesi gereken metodolojiye uygun olarak hayatı yazılan Velid Ebuzziya'nın yaşamı gerçekçi bir anlatım tarzı ile ele alınmış ve birincil belgelerin kullanılmasına özen gösterilmiştir. Böylelikle kişi hakkındaki söylenti, dedikodu ve asılsız bilgilere kesinlikle yer verilmediği gibi literatürde mevcut bulunan yanlış bilgilerin giderilmesine katkı sağlanmıştır.

Çalışmanın üçüncü temel kaynakları ise arşiv belgelerinden oluşmaktadır. Böylece Velid Ebuzziya'nın gazeteci olarak aktif rol aldığı Çanakkale Cephesi savaş muhabirliği, İstanbul Matbuat Cemiyeti Başkanlığı, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve M.M. Grubu üyeliği, Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Konferansına katılması gibi faaliyetler arşiv belgelerine dayandırılarak aktarılmıştır. Böylece T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) ve Cumhuriyet Arşivleri (BCA), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi), Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK Arşivi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşivi), Cumhurbaşkanlığı Arşivi, TDV İslami Araştırmalar Merkezi Kütüphanesi Ziyad Ebuzziya Evrakı (İSAM. ZE), Türkiye Büyük Millet Meclisi İstiklal Mahkemeleri Arşivi, İnönü Vakfı Arşivi, Taha Toros Arşivi ve Milli Kütüphane Dijital Kitap Bölümü'nde mevcut bulunan ilgili belgeler temin edilip kullanılmıştır.

Bununla birlikte tez çalışması araştırma inceleme eserler ile desteklenmiş, böylece TBMM Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Gazi Üniversitesi Kütüphanesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi (DTCF), Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Milli Kütüphane'den faydalanılmıştır.

Biyografi çalışması olarak ele alınan Velid Ebuuzziya hayatı süresince yaşanan olay ve gelişmeler ile biyografi çalışması arasındaki hassas denge belirlenmiş, olaylar kişinin hayat hikâyesini gölgelemeden ortaya konulmuştur. Böylelikle oran ve denge uyumu içinde olay ile ilgili ihtiyaç duyulan bilgi verilip kişinin olaylar içindeki rolü, olaylara etki derecesi incelenip objektif olarak ortaya konulmuştur.

Biyografi çalışmalarında konu edinen kişinin eğitim hayatı oldukça önem arz etmektedir, çünkü kişinin düşünce dünyasının oluşmasında aldığı eğitimin niteliği önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda, kişinin günümüze ulaşan mektupları dışında eğitim gördüğü okullar ile iletişime geçilmiştir. Öncelikle Osmanlı Arşiv belgelerindeki bilgilerden Mektebi Sultani'de eğitim gördüğü bilgisine ulaşılmış, bu nedenle Mekteb-i Sultani Müdürlüğüne Velid Ebuuzziya'nın eğitim bilgilerine ulaşmak için müracaat edilmiştir. Alınan bilgede öncelikle 1907 yılında lisede çıkan bir yangında arşivde bulunan belgelerin büyük bir kısmının yok olduğu belirtilmiş, mevcut olan arşivde ise öğrencilerin soyadlarının olmaması ve baba isimleri ile kaydedilmemiş olmaları istenilen bilgileri sınırlandırmıştır. Yetkililer tarafından, Velid'in eğitim görmüş olduğu 1893 -1900 tarihleri arasında Velid isminde öğrenci kaydının olmadığını, fakat Abdurrahman adında da öğrenci sayısının çok fazla ve bunların tek tek incelenmesinin imkânsız olduğu belirtilmiştir. Ayrıca çalışmayı yapan kişinin şahsen arşivde araştırma yapmasının söz konusu olamayacağı da bildirilmiştir. Aynı zamanda Ziyad Ebüzziya Evrakında Veldi'in okul numarasının134 numaralı olduğu bilgisi temel alınarak okul numarasına göre inceleme yapılması talep edilmiş, fakat mevcut arşivde yapılan incelemede 134 numaralı ne Abdurrahman ne de Velid adında bir öğrenci bilgisinin bulunmadığı belirtilmiş ve 1907 yangını sonucu yok olmuş olabileceği vurgulanarak tekrar edilmiştir. Bu durumda Velid Ebuuzziya'nın Mekteb-i Sultani'de eğitim gördüğüne dair bilgiler sınırlı da olsa T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan üç belge ve onun bir mektubu Mektebi Sultani'deki eğitimi hakkında bilgiler sunmaktadır.

Velid Ebuuzziya, babası Ebüzziya Tefvik Bey'in Konya'ya sürgün edilmesi sonucu Mektebi Sultani'den uzaklaştırılmış ve devlet okullarına alınmamış, bu nedenle Özel Fransız Saint Benoit Lisesi'nde eğitim görmüştür. Bu okuldaki eğitimi hakkındaki bilgileri doğrulamak amacıyla bilgi almak üzere liseye müracaat edilmiştir. Velid, mektuplarında eğitimi hakkında bilgi verirken okul adını yazmamıştır. Bu nedenle literatürde bulunan bilgiler üzerinden Özel

Fransız Saint Benoit Lisesi Müdür Yardımcısı Serhat Yalamanoglu ve Nadya Lokmangöz ile iletişime geçilmiş, fakat istenilen bilgiler alınamamıştır.

Velid Ebuzziya'nın Darülfünun Hukuk Fakültesi bölümüne 1903 yılı güz döneminde eğitime başladığı bilgisi yine kişinin mektuplarındaki bilgilerde mevcut bulunmaktadır. Bu nedenle buradaki eğitimi hakkında resmi bilgilere ulaşmak için İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanlığı'na müracaat edilmiştir. Alınan cevapta hukuk fakültesi arşivinin çok yer değiştirdiği, nemden dolayı evrakların tahrip olması gibi durumların yaşanması ile birlikte günümüzde fakültenin 1912 yılı öncesine ait bir arşivinin bulunmadığı bilgisi alınmıştır. Böylelikle Velid Ebuzziya'nın hukuk fakültesinde eğitimine dair resmi evraklara ulaşılamamış, bu nedenle fakülteedeki eğitimi ile ilgili bilgiler yine aile içi mektuplarındaki bilgiler üzerinden aktarılmıştır.

Maarif Vekaleti'nin yurtdışına gönderdiği burslu öğrencilerinden biri de Velid Ebuzziya olmuştur. Başarı gösterdiği sınav sonucunda devlet bursu ile Özel Paris Sciences Politiques Üniversitesi'nde eğitim gören Ebuzziya'nın eğitim bilgilerine ulaşmak için üniversite ile iletişime geçilmiş, fakat bir cevap alınamamıştır. Aynı zamanda yurtdışına gönderilen burslu öğrenciler hakkında bilgi almak üzere Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde araştırma yapmak talebinde bulunulmuş, fakat arşivinde bulunan belgelerin gerek tasnif edilmemiş olması gerekse Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin araştırmacılara açık olmamasından dolayı herhangi bir resmi evrak alınamamıştır. Ayrıca Paris Türk Konsolosluğu tarafından Türkiye'ye gönderilen arşiv belgelerinin çok sınırlı olduğu ve belgelerin bir kısmının Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığına devredildiği belirtilmiştir. Böylelikle Velid Ebuzziya'nın eğitim gördüğü okullar hakkında yapılan araştırmalarda herhangi bir resmi evraka ulaşılamamıştır. Kişinin eğitim bilgilerini içeren tek yazılı belgeler günümüze ulaşan sınırlı sayıdaki mektuplarda yer alan bilgiler olmuştur.

Velid Ebuzziya, gazetecilik hayatı boyunca, eğitim, iktisat, sosyal müesseseler, idari konular, hukuk, kanunlar, siyaset, hükümet teşkilatı vb. pek çok konuda yazılar yazmıştır. Belirtilen konular ilk defa bu çalışmada ele alındığı gibi kişinin yazdıklarında düşünce dünyasının izleri aranmıştır. Ayrıca onun yaşadığı sosyal çevre ve düşünce dünyasının oluşmasındaki etkenler tespit edilmiş, böylelikle öncelikle babası ve babasının yakın arkadaş çevresi Ziya Paşa, Şinasi, Namık Kemal, Sadullah Paşa ve Ali Suavi'nin Velid Ebuzziya'nın düşünce dünyasını etkilediği görülmüştür.

Tez çalışması için sözlü tarih çalışması yapılmış, böylece Velid Ebuzziya'nın abisi Talha'nın torunları Tefik Talha Ebuzziya ve Alev Ebuzziya ile görüşülmüştür. Tefik Talha Bey, öncelikle kendisinde Ebuzziya ailesine ait herhangi bir dokümanın bulunmadığını

belirtmiş, ardından babası Ziyad Ebüzzıya'nın vefatından önce Ebüzzıya ailesine dair kütüphanesinde bulunan bütün dokümanları, TDV İslam Araştırmaları Merkezi'ne (İSAM) Ziyad Ebüzzıya Evrakı adı altında bağışladığını açıklamıştır. Aynı zamanda Tevfik Talha Ebüzzıya'nın Paris'te ikamet eden ablası Alev Ebüzzıya'ya mail yoluyla iletişime geçilmiş, Velid Ebuzziya'nın Paris Doktora eğitimi hakkında bilgi edinmeye çalışılmış olsa da bir sonuç alınmamıştır. Ebüzzıyaların önerisi üzerine aile dostları olan ve babaları Ziyad Ebüzzıya'nın yanında beş yıl çalışmış, Ömer Faruk Şerifoğlu ile görüşülmüştür. Şerifoğlu, Ziyad Ebüzzıya Bey'in ilgili bütün dokümanları İSAM Ziyad Ebüzzıya Evrakı olarak bağışladığını, kendisinde bir kısım fotoğraflar ve Ebuzziya'nın Malta sürgünlüğü sırasında abisi ve annesine göndermiş olduğu mektupları olduğunu belirtmiştir. Şerifoğlu, Velid Ebuzziya'nın yedi fotoğrafını bizimle paylaşmış, fakat Malta mektupları kendisi tarafından kitap olarak baskıya verileceğini belirtmiştir. Fakat bu kitap çalışmasının henüz basılmamış olması çalışmamızda Velid Ebuzziya'nın Malta ile ilgili bilgileri eksik kalmıştır. Ayrıca çalışmamıza katkı sağlaması amacıyla İstanbul Zeytinburnu Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü Nurullah Yıldız'dan temin edilmiş olan Ömer Faruk Şerifoğlu tarafından hazırlanmış *Kültür ve Sanat Hayatımızda Ebüzzıya Ailesi* isimli sergi kataloğundan da istifade edilmiştir.

Velid Ebuzziya'nın askerlik görevi ile ilgili bilgi almak üzere Millî Savunma Bakanlığı'na müracaat edilmiştir. Millî Savunma Bakanlığı'nın Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından verilen bilgide Bakırköy Askerlik Şubesi Başkanlığının 1883-1884 doğumlu kütük defterlerinin başkanlık arşivine gelmediği, bu nedenle gerekli araştırmanın yapılmadığı bilgisi verilmiştir. Ayrıca Fatih Askerlik Şubesi Başkanlığının 1883 – 1884 doğumlularını kapsayan 70 defterde yapılan araştırma sonucunda da şahsın kaydına ulaşılamadığı bilgisi alınmıştır.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde mevcut bulunan iki belgede Velid Ebuzziya'nın Çanakkale Cephesi'ne savaş muhabiri olarak katıldığı bilgisi mevcut bulunmaktadır. Ayrıca literatürde Velid'in Çanakkale Cephesinde bulunduğu sırada uçak ile havadan çektikleri fotoğrafları Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayınladığı bilgisi bulunmaktadır. Bu nedenle Millî Savunma Bakanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı Personel Başkanlığından bilgi almak üzere müracaat edilmiştir. Fakat Hava Kuvvetleri Arşiv Şube Müdürlüğü'nden envanter kayıtlarında bahsi geçen Velid Ebuzziya ile ilgili herhangi bir bilgi ve belgenin bulunmadığı bilgisi alınmıştır.

Velid Ebuzziya'nın 1919-1921 yılları arasında Matbuat Cemiyeti Osmaniye başkanlığı görevini yapmış olmasından dolayı İstanbul Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'ne gidilmiş, kendisi hakkında bilgi olup olmadığı araştırılmıştır. Yetkili kişiler ile yapılan görüşmede cemiyetin

1946 yılında kurulduğu, ilk başkanının Sedat Simavi olduğu açıklanmış ve Matbuat Cemiyeti Osmaniye'nin devamı niteliğinde olmadığı için kuruluş tarihinden öncesine dair bir arşivinin de bulunmadığı belirtilmiştir. Aynı zamanda İstanbul Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Basın Müzesi incelenmiştir.

Ebüzziya ailesi için başvuru en önemli kaynaklardan biri İSAM Ziyad Ebüzziya Evrakı bölümünde mevcut bulunan dokümanlar olmuştur. Evrakta yer alan Ebüzziya Ailesi başlıklı ve ZE- 0552 numaralı Osmanlıca yazılmış, 232 sayfadan oluşan kronolojik notlarıdır. Bu evrakta Velid Ebuzziya ile ilgili bilgiler 90'nci sayfadan başlamış olup 150'nci sayfaya kadar devam etmiştir. Fakat bu belge her ne kadar Osmanlıca olarak yazılmış olsa da çok geç bir tarihte, 1980'lerde kaleme alındığı tespit edilmiştir. Çünkü Ziyad Bey belgenin 178'inci sayfasında 1981 yılına ait yayımlanmış olan kendi makalelerini sıralamış, ayrıca 216'ncı sayfada Yener adlı kişinin 1984 yılındaki bilgilerine yer verilmiş ve bur tarz bilgiler devam etmiştir.¹⁸

Velid Ebuzziya'nın yeğeni Ziyad Ebüzziya Bey, bu evrakın 148'inci sayfasında amcası Velid Ebuzziya hakkında bilgi verirken özellikle amcasının yazıları için Selim Sabit takma ismini devamlı kullandığını belirtmiştir. Fakat yapılan araştırmada Selim Sabit takma ismini kullanan kişinin Velid Ebuzziya olmadığı ortaya çıkmıştır. Şöyle ki Velid Ebuzziya, 12 Ocak 1945 tarihinde vefat ettiği sırada Tasvir-i Efkâr gazetesinin yayını devlet tarafından durdurulmuş bir vaziyetteydi. Yeğeni Ziyad Ebüzziya, 30 Mart 1945 tarihinde aldığı izin ile Tasvir adı altında gazete yayını başlatmıştır. Gazetenin yeni yayın sürecince Selim Sabit imzalı yazıların devam ettiği tespit edilmiştir. Böylece gazetenin *Siyasi Vaziyet* köşesinde *Halledilmesi Gereken Otuz Dikenli Mesele*,¹⁹ *San Francisco'da Gizli Bir Konferans Daha Var*,²⁰ *Almanya'da Hayat Başlıyor*,²¹ *Harp Mücrimi Nedir*²² vb. şeklinde devam eden yazı dizileri bulunmaktadır. Böylelikle ulaşılan bu bilgilere dayanarak Selim Sabit imzalı yazıların Velid Ebuzziya'ya ait olmadığı ortaya çıkmıştır.

Velid Ebuzziya'nın eserleri konusunda ise bu tez çalışmasına sadece Velid imzasının bulunduğu eserler alınmıştır. Çünkü Velid Ebuzziya tarafından tercüme edildiği iddia edilen, fakat eserin kapak kısmında kişiye ait herhangi bir bilgi bulunmayan çalışmalar, yanlış bilgi vermemek adına teze dahil edilmemiştir. Velid'in eseri olduğu belirtilen ve eserde imzası bulunmayan dört çalışmadan iki tanesine ulaşamamıştır, iki tanesine de milli kütüphanede

¹⁸ TDV İslam Araştırmaları Merkezi Ziyad Ebüzziya Evrakı (İSAM. ZE)- 0552.

¹⁹ Selim Sabit, "Halledilmesi Gereken Otuz Dikenli Mesele", *Tasvir*, 16 Mayıs 1945.

²⁰ Selim Sabit, "San Francisco'da Gizli Bir Konferans Daha Var", *Tasvir*, 17 Mayıs 1945.

²¹ Selim Sabit, "Almanya'da Hayat Başlıyor", *Tasvir*, 18 Mayıs 1945.

²² Selim Sabit, "Harp Mücrimi Nedir", *Tasvir*, 19 Mayıs 1945.

mevcut bulunmaktadır. Bu tez çalışmasına dahil edilmeyen dört eser hakkındaki bilgiler şöyledir. Ulaşılamayan eserlerden ilki *Delik İğne*, Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesinin 20 Nisan 1910 tarihli nüshasında *Arsen Lüpen'in Sergüzeşteriden Delik İğne* şeklinde ilanı çıkmıştır. Tercüme eserin kime ait olduğu hakkında bir bilgi verilmemiştir.²³ İkincisi *Sherlock Holmes'in Sergüzeşterileri* adlı eser de Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesinin 9 Mayıs 1910 tarihli nüshasında ilan edilmiş ve tercüme eserin kimin tarafından hazırlandığına dair bilgi verilmemiştir.²⁴

Milli Kütüphane'nin nadir eserler kısmında bulunan *Girit, Mazisi, Hali, İstikbali* adlı eser, 1912 yılında Matbaa-i Ebüzziya'da basılmıştır. Nitelik olarak 96 sayfadan oluşan eserin kapağında *Bir Heyet-i Mahsusa-i Tahririyye Tarafından Telif ve Telkif Olunmuştur* künyesi bulunmakta olup Velid hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Yine milli kütüphanede bulunan *Türkiye Demiryolları Cep Atlası* adlı eserin kapak kısmında, eser adı altında bir elinde meşale, diğerinde zeytin dalı bulunan kanatlı bir kadın figürü bulunmaktadır. Figürün altında eserde harita ve resimlerin bulunduğuna dair bir not ve İstanbul'da 1931 yılında basıldığı bilgisi yer almaktadır. Ayrıca bu eser üzerinde ne Matbaa-i Ebüzziya'da basıldığına dair bilgi ne de Velid Ebuzziya hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır.²⁵

Literatürde Velid Ebuzziya hakkındaki yoğun bilgi kirliliğinin bulunması nedeniyle bu biyografi çalışmasında sadece birincil kaynaklar, başka bir deyişle kişinin kaleminden çıkmış yazılar ve arşiv belgeleri esas alınmıştır. Böylelikle kişi hakkındaki asılsız bilgiler giderilmiş olacağı gibi sunulan her bilgi belgelere dayandırılmıştır. Aynı zamanda bu çalışmada kaynağı belli olmayan bilgiler kullanılmayacağı gibi ikincil kaynaklarda yer almış, fakat resmî belgelere dayandırılmamış bilgiler de kullanılmayacaktır.

Bu çalışmada gerek Velid Ebuzziya'nın kendisi tarafından yazılan yazılarda Abdurrahman ön isminin kullanılmaması gerekse literatürde kimse tarafından da telaffuz edilmemesi nedeniyle kişinin adı Velid Ebuzziya olarak kullanılmış ve Abdurrahman ön ismi kullanılmamıştır. Aynı şekilde babası için de Ebüzziya Mehmet Tevfik yerine Ebüzziya Tevfik Bey ismi kullanılmıştır.

Ailenin soyadı olarak kullandığı Ebüzziya kelimesi, Ebüzziya Tevfik Bey tarafından Ebu'l-Ziya şeklinde kullanılmış, Velid tarafından Ebuzziya, Ebüzziyazade, Ebüzziya olarak çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Bu çalışmada aile soyadı tek şekilde, nüfuz cüzdanında yer alan şekliyle Ebuzziya olarak kullanılmıştır.

²³ “Arsen Lüpen'in Sergüzeşteriden Delik İğne”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 20 Nisan 1910.

²⁴ “Sherlock Holmes'in Sergüzeşterileri”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 9 Mayıs 1910.

²⁵ *Türkiye Demiryolları Cep Atlası*, İstanbul, 1931.

Çalışmada kullanılan kaynaklar ve özellikle Osmanlıca olan belgeler, öncelikle transkripsiyon edilmiş, sonra günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Böylelikle çalışmada yapılan alıntılar günümüz Türkçesine göre alıntı edilmiştir.

Tezin kapsadığı tarihlerde yaşamış ve döneme ait eserler bırakmış kişilerin hatıralardan yararlanılacağı gibi telif eserler, hatıralar incelenip kişinin hayatı hakkındaki bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Önemle belirtilmesi gereken bir durum ise Velid Ebuzziya'nın vefatından sonra Ebuzziya köşkünün kütüphanesinde bulunan dokümanların çoğunun yağmalanmış olduğu bilgisi yeğeni Ziyad Ebuzziya tarafından belirtilmiştir.²⁶ Her ne kadar geriye kalan dokümanlar alınıp korunsada günümüze pek az vesika ulaşmıştır. Böyle bir durumda biyografisi yazılan Velid Ebuzziya'nın hayatını kusursuz ve noksansız bir şekilde ortaya koymaya imkân yoktur. Bu nedenle yapılan çalışmanın kâfi derecede değil de birçok noktaları ileride ortaya çıkabilecek her yeni belge ile verilen bilgilerin değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Tezin Önemi, Sorunsalı ve Hipotezler

Velid Ebuzziya'nın mesleği, güçlü bir kaleme sahip olması, gazetesinin dönemin en nüfuzlu yayınlarından ve yurt dışında da iyi bilinen bir yayın olması çalışma için önem arz etmiştir. Aynı şekilde kişinin gazeteci kimliği ile olayların içinde aktif rol alması ve gelişmeler karşısında kalemini iyi kullanması, dönemin gelişmelerini geniş açıdan incelenmesini sağlayacaktır.

Velid Ebuzziya'nın hayatını konu alan kapsamlı bir çalışmanın bulunmaması, var olan az sayıdaki çalışmalarda ise yeterli kaynak analizine gidilmediği, konu ile ilgili tüm belgelerin kullanılmadığı dikkati çekmiştir. Bu bağlamda Ebuzziya'nın hayatı süresince (1882-1945) yaşanan gelişmeler ve dönüşmeler kişinin hayatı, dünyaya bakış açısı, yazıları ve eserleri ile birlikte ele alınarak biyografi türü şeklinde yazılmıştır. Böylelikle hem kişinin daha iyi tanınmasına hem de dönemin aydınlatılıp daha iyi kavranmasını sağlayacaktır.

Böylece çalışmada Velid Ebuzziya kimdir, eğitim hayatı ve yetişmesine katkı sağlayan olay ve olgular nelerdir? Nasıl bir dünya görüşüne sahiptir? Siyasi duruşu nasıldır? II. Meşrutiyet ve cumhuriyet dönemi olaylara yönelik yaklaşımı nasıl olmuştur? Zaman içinde dünya görüşünde bir farklılık olmuş mudur? Sorularına cevap aranmıştır.

Literatürde mevcut bulunan kaynak tahlili yapıldığında Velid Ebuzziya ile ilgili yazılmış iki tez çalışmasına ulaşılmaktadır. İlki Neslihan Kılıç, Abdurrahman Velid Ebuzziya:

²⁶ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Haz. Ziyad Ebuzziya, İstanbul: Kervan yay., 1974, 340-341.

Dönemi ve Gazeteciliği, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'nda hazırlanan ve kitap olarak yayımlanan doktora tezidir.²⁷ Fakat gazetecilik metodu ile yazılmış bu çalışmada arşiv belgelerinin eksikliği göze çarpmakla birlikte Velid Ebuuzziya'nın sadece Tevhid-i Efkâr (1921- 1925) gazetesindeki yazıları ve dönemin olayları çerçevesinde şekillenmiştir.

Ankara, 2019 ve Mehmet Barış Fındık, İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Muhalif Bir Kişilik, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019, bulunmaktadır. Bu tez çalışmasında da arşiv belgelerinin eksikliği göze çarpmakla birlikte Velid Ebuuzziya'nın sadece Tevhid-i Efkâr (1921- 1925) gazetesindeki yazıları dönemin olayları çerçevesinde şekillenmiştir.²⁸

Bununla birlikte Velid Ebuuzziya'nın faaliyetlerini konu alan makaleler ve ansiklopedik bilgiler mevcut bulunmasına rağmen onun eğitim hayatının ayrıntılarını, çıkarmış olduğu gazetelerdeki başmakalelerinin hepsi bir arada değerlendiren herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte kişiyle ilgili yapılan çalışmalarda arşivlerde mevcut bulunan belgelerinin birçoğunun kullanılmadığı görülmüştür.

²⁷ Neslihan Kılıç, *İstiklal Madalyalı Muhalif Bir Gazeteci Velid Ebuuzziya*, Ankara: Çolpan Kitap, 2021.

²⁸ Mehmet Barış Fındık, *İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Muhalif Bir Kişilik*, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

BİRİNCİ BÖLÜM

VELİD EBUZZİYA HAYATI 1882-1945

1.1. VELİD EBUZZİYA’NIN AİLESİ

Velid Ebuzziya'nın babası Ebuzziya Tevfik Bey, XIII. yüzyılda Horasan'dan göç edip Konya'nın Koçhisar kasabasına yerleşen, Hazine-i Celile-i Maliye Sergi Kalemi memurlarından Hasan Kâmil Efendi'nin oğludur. 1849 tarihinde İstanbul Sultanahmet'te dünyaya gelen Ebuzziya Tevfik Bey, ilkokula Sultanahmet Cevriye Kalfa Sıbyan Mektebi'nde başlamış, fakat 1857'de babasının vefatı üzerine daha 9 yaşındayken aynı daireye, Hazine-i Celile-i Maliye Sergi Kalemi'ne 300 kuruş maaşla göreve başlamış olduğundan dolayı eğitimi yarım kalmış ve daha sonra maliyenin çeşitli kalemlerinde çalışmıştır.²⁹

1868'de Şura-yı Devlet Maarif Dairesine terfi etmiş, iş hayatında Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid, Kadri Bey, Kemal Paşa, Sadullah Bey ve Recaizade Ekrem Bey gibi arkadaş çevresi olup ilim alanında kendisini geliştirmiş, Arapça, Farsça, Fransızca, Almanca, Rumca dillerini öğrenmiş ve edebiyat dersleri almıştır. Nâmık Kemal ile tanıştıktan Tasvîr-i Efkâr gazetesinde yazmaya başlamış ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne girmiştir. Yayın hayatına devam eden Ebuzziya, gazete, dergi, takvim ve pek çok kitap baskısı yapmıştır, daha sonra Şinâsi'nin vefatından (d.1826- ö.1871) sonra Tasvir-i Efkâr gazetesinin yayınına devam etmiştir.³⁰

Ebuzziya Tevfik Bey'in 1872 yılında *Ecel-i Kaza* adlı eseri Gedikpaşa Tiyatrosu'nda oynanmış, 1 Nisan 1873 tarihinde ise Nâmık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* adlı tiyatro oyunu sahnelenmiştir. Bu tiyatro oyunlarının doğurduğu olaylar sonucu Nâmık Kemal Mağusa'ya, Ebuzziya Tevfik Bey, Ahmet Mithat Efendi ile birlikte Rodos adasına (1873-1876) sürgün edilmiştir.³¹ 1876'da ilan edilen genel af sonucu İstanbul'a geri dönen Ebuzziya Tevfik Bey, Mütercim Cemiyetine Aza olarak atanmış, ardından Kanuni Esasi çalışmalarını yürüten komisyonda faaliyette bulunmuştur.³² 13 Kasım 1890 tarihinde Mektebi Sanayi Müdüriyetine tayin edilmiş³³ ve göreve başlaması ile birlikte okulu her açıdan modern bir hale getirme

²⁹ Ebuzziya Tevfik Bey'in Sicill-i Ahval Defteri için bkz: *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). DH. SAİDd. 00183-146, (25. 10. 1851).*

³⁰ Ziyad Ebuzziya, "Ebuzziya Mehmed Tevfik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, 1994, 374-378; İhsan Sungu, "Ebuzziya Tevfik", *Aylık Ansiklopedi*, No.9, İstanbul, 1945, 266-269.

³¹ İbrahim Alaettin Gövsa, "Ebuzziya Tevfik", *Meşhur Adamlar Hayatları Eserleri*, İstanbul, 1933, 375; *Türk Ansiklopedisi*, "Ebuzziya Tevfik", Cilt. XIV, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1966, 295; Mehmed Zeki Pakalın, "Ebuzziya Tevfik Bey", *Sicill-i Osmani Zeyli*, Ankara, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 2008, 51-64.

³² Orhan Koloğlu, "Ebuzziya Tevfik", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, 123-124; Sungu, "Ebuzziya Tevfik", 266-268.

³³ *BOA.DH.MKT. 01781.00041.001, 13 Kasım 1890.*

girişiminde bulunmuştur. Hakkında yapılan şikâyetler neticesinde okul müdürlüğü görevinden alınmış,³⁴ 25 Ekim 1893 tarihinde Şurayı Devlet Azalığına tayin edilmiştir.³⁵ Kendisi hakkında yapılan jurnallerin artması sonucu 10 Nisan 1900 tarihinde Konya'ya sürgün edilmiştir. 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonra 30 Temmuz 1908 tarihinde çıkarılan genel aflu İstanbul'a dönmüştür.³⁶ Bu dönemde siyasete atılan Ebüzziya Tevfik Bey, İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Antalya milletvekili seçilmiştir. Ayrıca matbaasını yeniden faaliyete geçirmiş, dergi, gazete, takvim ve kitap yayınlarına başlamış, fakat gazete defalarca kapatılmış ve kendisi de birkaç kez gözaltına alınmış, 27 Ocak 1913 tarihinde de vefat etmiştir.³⁷ Oğlu Velid Ebuzziya'nın yetişmesi, düşünce dünyasının oluşması üzerinde önemli etkisi olması açısından Ebüzziya Tevfik Bey'in düşünce dünyası hakkında da bilgi vermekte fayda vardır.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi olan Ebüzziya Tevfik Bey, cemiyet üyesi arkadaşları gibi dönemin koşulları içinde belli başlı bir dünya görüşüne sahip olan ve bu düşüncelerini basın yoluyla savunan kişilerdendir. Onun dil konusundaki düşüncesine bakıldığında Osmanlı Türkçesinin bütün halk kitlesine yayılmamasının nedeni olarak dildeki kelime fazlalığı ve tamlama kuralları değil, tamamen eğitim usulündeki yetersizlikten kaynaklandığını belirtmiştir. Hatta bu iddiasına örnek olarak Ahmet Mithat Efendi'nin Rodos'ta açtığı Medrese-i Süleymaniye'de uyguladığı eğitim metodundan aldığı başarılı sonuçları göstermiştir. Bununla birlikte her dilde olduğu gibi dilimizde de yabancı kelimelerin olmasının doğal bir durum olduğunu, fakat bu yabancı kelimelerin Türkçe kural ve kaidelerine uygun kullanılması gerektiği üzerinde durmuştur. Bu kuralları kişiler, kendi zevkine göre istediği şekle dönüştüremeyeceğini de vurgulamıştır. Dili sadeleştirmek için kullanılan kelimelerle üslubu değiştirmenin, ilerlemeyi değil gerilemeyi getireceğini belirtmiştir. Her Arapça ve Farsça kelimeye karşılık aramanın imkânsız olup karşılık aramakla yanlışlığa gidileceğini, çünkü eski Türkçede bütün kelimelerin karşılığının bulunmadığını belirtmiştir.³⁸

Alfabenin ıslahı ve değiştirilmesi konusu 1862 yılında Münif Paşa'nın Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de verdiği konferans ile gündeme gelmiştir. Ardından Arap harflerinin ıslahı savunanlar ile Latin harflerinin kabulünün okuma yazmayı kolaylaştıracağını savunanlar olarak dönemin aydınları arasında uzun soluklu tartışmalar yaşanmıştır. Alfabe konusunda Ebüzziya Tevfik Bey ise düşüncelerini Lügat-i Ebüzziya (1891) adlı eserinin giriş kısmında ve

³⁴ BOA.BEO. 000096.007168.001, 27 Ekim 1892.

³⁵ BOA.YA.RES. 00067.00035.001;002, 25 Ekim 1893.

³⁶ BOA. DH. MKT. 01273.00065.001;002;003, 30 Temmuz 1908.

³⁷ Z. Ebüzziya, "Ebüzziya Mehmed Tevfik", 376.

³⁸ Alim Gür, *Ebüzziya Tevfik Hayatı: Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998, 41-42.

gazetelerdeki makalelerinde çokça dile getirmiştir. Arap alfabesinin zenginliğini, Avrupa'nın kullandığı harflerden daha mükemmel olduğunu belirtirken yaşanan tek sıkıntının imla yetersizliği olduğu üzerinde durmuştur. Avrupa'nın eğitimde ilerlemesinin harflere bağlı olmadığını savunmuş, çünkü eğitim sisteminin düzgün uygulandığı okullarda çocukların üç, dört ayda okuma yazmayı öğrendiklerini örneklerle göstermiştir. Arapların ilim ve fenne öncülük ettiği ve Endülüsler Arap harfleri ile eğitim ve fenni zirveye çıkardıklarına göre sorun alfabede değil eğitim yönteminin yanlışlığından kaynaklandığını belirtmiştir. Kısacası Ebüzziya Tefvik Bey, Arap alfabesinin değiştirilmesinden ziyade alfabenin ıslah edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.³⁹

Gazetelerin halkın kültürel gelişimi üzerinde birçok yönden önemli etkisi olduğuna değinen Ebüzziya Tefvik Bey, kullanılan dili, gücü, etkisi ve fonksiyonları yönünden gazeteleri değerlendirmiştir. Gazetelerin, vatanın saadetine, ilerlemesine, marifetine ve ticaretine hizmet eden önemli bir unsur olduğu üzerinde durmuştur. Aynı zamanda halk ve devlet arasındaki bir vasıta niteliği taşıdığını, böylece ahlak, kanun ve nizamlara uygun bir şekilde her iki tarafın istek ve emellerini aktarması yönünden önem taşıdığını, aynı zamanda matbuat hürriyetinin bir hak olduğunu, fakat bu hakkın suiistimali ki belgesiz, delilsiz bilgilerin halk ve devlet üzerinde oluşturacak olumsuz etkilere karşı sınırlamanın olmasını doğal karşılamıştır. Kısacası bir gazete şahsiyetler ile uğraşp basın adabını çiğnemesi durumunda kimse tarafından beğenilmeyeceği, ancak yolsuzlukları bildirip ıslahı için çareler arayan basın herkes tarafından memnuniyetle karşılanacağını belirtmiştir. Aynı zamanda tıp, bilim ve fen ile ilgili dergilerin önemi ve değeri üzerinde özellikle durmuştur. Ebüzziya Tefvik Bey'in basının sudan sebepler ile susturulmasına çok karşı olup gazetelerinin yayın politikası olarak mesleğinin hürriyet taraftarı olup görüşlerinin Namık Kemal'in görüşleri ile paralellik göstermiştir.⁴⁰ Aynı zamanda yayın hayatında aktüel, siyasi, edebi ve dil konuları ile ilgili yazdığı gibi devrin tanınmış simaları ile tartışmaya girmiş ve haksız olaylar karşısında susmamış, fakat hükümete yakın gözüktüğü zamanlar da olmuştur.⁴¹ *Tasvir-i Efkâr* gazetesini Mayıs 1909 tarihinde yayına başlattığında fiilen ve ismen Şinasi ve Namık Kemal'in mesleğini benimseyip onlara bağlılığını sürdürmek istediğini açıklamış, gazete başlığının hemen altına "Müstakil ve Ilımlı" logosu ile izlenecek yolu göstermiştir.⁴²

³⁹ Gür, *Ebüzziya Tefvik Hayatı: Dil, Edebiyat...*, 64-67; Fevziye Abdullah Tansel, "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri 1862-1884", *Bellekten*, 17/66, (1953), 234-236;

⁴⁰ Gür, *Ebüzziya Tefvik Hayatı: Dil, Edebiyat...*, 201-210.

⁴¹ Mustafa Canelli, *Ebüzziya Tefvik Bey*, Ankara: Kariyer Matbaacılık, 1994, 38; Gür, *Ebüzziya Tefvik Hayatı: Dil, Edebiyat...*, 319.

⁴² Gür, *Ebüzziya Tefvik Hayatı: Dil, Edebiyat...*, 245.

Halkı her açıdan ön planda tutan Ebüzziya Tevfik Bey, halkın kültür seviyesinin geliştirmek için özellikle Şinasi ve Namık Kemal'in eserlerini basarak onların düşüncelerini geniş kitlelere ulaştırmaya çalışmıştır.⁴³ Aynı zamanda akıl, dil, alfabe, basın, eğitim, edebiyat, hürriyet, adalet, içtimai vb. birçok konuda Şinasi ve Namık Kemal ile aynı fikirde olmuş, onları kendisine rehber edinmiştir. Öyle ki Mecmua-i Ebüzziya dergisinde ve Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye eserinde onlara geniş yer vermiştir.

Velid Ebuzziya'nın annesi Adviye Hanım, Ebüzziya Tevfik Bey'in ilk eşidir. Adviye Hanım, Burdur'un köklü ailelerden, dindar ve vakıflardan büyük gelirleri olan Reşid Bey ve Asiye Hanım'ın 1851 yılında doğmuş çocuklarıdır.⁴⁴ Ebüzziya ailesinin günümüze ulaşan mektuplarında yer alan bilgilerde tarih net olarak belirtilmemiş olsa da Ebüzziya Tevfik Bey, muhtemelen 1866 ya da 1867 yılında Adviye Hanım ile evlenmiştir.⁴⁵ Adviye Hanım'ın yapmış olduğu hayır ve yardım işlerinden dolayı devlet tarafından kendisine 27 Mart 1889 tarihinde ikinci derece rütbesinden şefkat nişanı takdim edilmiştir.⁴⁶ Adviye Hanım'ın Ziya, Talha ve Velid olmak üzere üç erkek çocuğu olmuştur, daha sonra 3 Kasım 1921 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁷

Velid Ebuzziya, İstanbul Sultanahmet ve Ayasofya Camii yakınındaki Yerebatan Sementi, Toprak Caddesinde bulunan evde doğmuştur.⁴⁸ Günümüzde bu caddeye İncirli Çavuş Caddesi denilmektedir. Daha sonra Ebüzziya ailesi 1884 yılında Makriköy'e (Bakırköy) taşınmışlardır.⁴⁹ Taşınmış oldukları Bakırköy'de, Cevizlik Mahallesi, İstanbul Caddesi, 137 numaralı adreste ikamet etmişlerdir.⁵⁰ Velid Ebuzziya'nın doğum tarihi hakkında farklı kaynaklarda farklı tarihler kullanılmıştır. Bakırköy nüfus idaresi tarafından 2 Temmuz 1936 tarihinde kendisine verilen Nüfus Hüviyet Cüzdanı'nda gün ve ay belirtilmeden 1882 ve 1883 tarihleri yer almaktadır.⁵¹ Fakat Velid Ebuzziya'nın, babası Ebüzziya Tevfik Bey'e 25 Mart 1905 tarihinde göndermiş olduğu mektupta 8 Mart günü 23 yaşına girdiğini belirtmiştir.⁵² Bu bilgiye dayanarak kendisinin 8 Mart 1882 tarihine doğmuş olduğunu söylenebilir.

⁴³ Canelli, *Ebüzziya Tevfik Bey*, 28.

⁴⁴ Özgür Türesay, *Être Intellectuel À La Fin De l'Empire Ottoman: Ebüzziya Tevfik (1849-1913) Et Son Temps*, Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi, Ulusal Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsü, 2008, 67.

⁴⁵ *İslami Araştırma Merkezi Ziyad Ebüzziya Evrakı (İSAM. ZE). 0236, 14 Nisan 1905.*

⁴⁶ *BOA. İ. DH. 01128. 88145, (27 Mart 1889).*

⁴⁷ *İSAM. ZE- 0552; Sungu, "Ebüzziya Tevfik", 266.*

⁴⁸ Kılıç, *İstiklal Madalyalı Muhaliif Bir Gazeteci Velid Ebuzziya*, 9.

⁴⁹ Türesay, *Être Intellectuel À La Fin...*, 38.

⁵⁰ Bakırköy Nüfus İdaresi, Abdurrahman Velid Ebuzziya Nüfus Cüzdanı, 2 Temmuz 1936.

⁵¹ Bakırköy Nüfus İdaresi, Abdurrahman Velid Ebuzziya Nüfus Cüzdanı, 2 Temmuz 1936.

⁵² *İSAM. ZE- 0031, (25 Mart 1905).*

1.2. VELİD EBÜZZİYA’NIN EĞİTİMİ

Velid Ebuzziya, ilkokulu Bakırköy Behram Ağa Mektebinde tamamladıktan sonra 1895 yılında Mektebi Sultani’nin⁵³ yatılı öğrencilerden biri olarak eğitimine devam etmiştir.⁵⁴ Onun Mekteb-i Sultani’deki eğitimi için Şura-yı Devlet Azası olan Ebüzzıya Tefvik Bey, 20 Eylül 1899 tarihinde Yıldız Saray-ı Hümayûnı Başkitâbet Dâiresine müracaat etmiş, oğlu Velid’in Mekteb-i Sultânî’ye parasız kaydedilmesi için talepte bulunmuştur.⁵⁵ Yapılan başvuru kabul görmüş ve Mekteb-i Sultânî Müdürüne yazılı olarak bildirilmiştir.⁵⁶ Aynı şekilde Mekteb-i Sultânî Müdürlüğü’nün de Velid’in, Mekteb-i Sultânî’de parasız olarak eğitim görmeye başladığı, on beş altın elbise bedelinin verildiği, kayıt bilgileri ve okul numarasının devlet erkânına yazılı olarak bildirilmesi istenmiştir.⁵⁷ Ancak kendisinin sekizinci sınıfta olduğu 10 Nisan 1900⁵⁸ tarihinde, babası Ebüzzıya Tefvik Bey ve abisi Talha’nın Konya’ya sürgün edilmiş, kendisi de okuldan uzaklaştırılmıştır.⁵⁹ Böylelikle Velid Ebuzziya’nın Mektebi Sultani’deki eğitim hayatı sona ermiştir.

Velid Ebuzziya’nın Mekteb-i Sultani’den uzaklaştırılması ve babasının sürgün olayı ile ilgili mevcut yazılı belgeler, Ebüzzıya Tefvik Bey’in oğlu Velid’e göndermiş olduğu mektuplardır. Bu mektuplar, Velid Ebuzziya’nın 4 yıl hukuk fakültesinden, 40 yıl yazı hayatında arkadaşı ve Tasvir-i Efkâr gazetesi yazarlarından Midhat Cemal Kuntay tarafından Velid Ebuzziya’nın vefatından (12 Ocak 1945) 6 gün sonra Son Posta gazetesinde yayımlanmıştır. Böylece *Tefvik Ebüzzıya ve Oğlu Velid Ebuzziya*, başlıklı yazıda 3 ayrı mektuptan alıntılar yapılmış ve kendileri hakkında bilgi vermiştir.⁶⁰ Haberdeki Ebüzzıya Tefvik

⁵³ 1868 tarihli Mekteb-i Sultani Nizamnamesi göre 9-12 yaş arası yeterli derecede temel eğitim almış öğrenciler yapılan sınav sonucu okula alınmış, sınavı kazanamayan öğrenciler ise üç yıl hazırlık okuduktan sonra normal sınıflara alınıp ardından 5 yıl lise eğitimi almışlardır. Öğrenciler yatılı ve gündüzlü oluşlarına göre alınacak belli bir ücret dışında diğer masrafların okul tarafından karşılanması öngörülmüştür. Eğitim ücretini ödeyemeyecek durumda olan Osmanlı Devleti vatandaşı öğrencilerin ücretleri de devlet tarafından karşılanmıştır. Adnan Şişman, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul, 1996, 324; Oya Dağlar, “Emrullah Efendi- Tefvik Fikret Anlaşmazlığı (Mekteb-i Sultani Hadisesi)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2, (2006), 30.

⁵⁴ *BOA. MF. MKT. 281.41, (10 Eylül 1895)*; Ziyad Ebüzzıya, Velid Ebuzziya, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, 1994, 371.

⁵⁵ *BOA. MF. MKT. 00471. 00004. 001. 001., (20 Eylül 1899).*

⁵⁶ *BOA. MF. MKT. 00471. 00004. 001. 002., (21 Eylül 1899).*

⁵⁷ *BOA. MF. MKT. 00471. 00004. 002. 002., (27 Eylül 1899).*

⁵⁸ Literatürdeki kaynaklarda 1900 tarihinde Konya’ya sürgün edilmiş, bilgisi mevcut fakat gün ve ay belirtilmemiştir. Velid’in 13 Mayıs 1900 tarihli mektubu ve Tefvik Ebüzzıya’nın 26 Nisan 1900 tarihli mektubunda Arife günü alıkonuldukları belirtilmiştir. Yapılan incelemeler sonucu 1900 yılında İki Ramazan Bayramı (3 Ocak 1900 ve 23 Aralık 1900) ve bir Kurban Bayramı (11 Nisan 1900) bulunmaktadır. Mektup tarihleri baz alındığında kişilerin Kurban Bayramı arifesinde alıkonulmaları muhtemeldir. 11 Nisan 1900 tarihi Kurban Bayramının ilk günü olduğuna göre, arife günü yani 10 Nisan günü alınıp Konya’ya gönderilmişlerdir.

⁵⁹ Midhat Cemal Kuntay, “Tefvik Ebüzzıya ve Oğlu Velid Ebuzziya”, *Son Posta*, 18 Ocak 1945; Türesay, *Étre Intellectuel À La Fin De...*, 10; Gür, *Ebüzzıya Tefvik*, 33; G.R. Velid Ebuzziya, *Aylık Ansiklopedi*, No:9, 1945, 269.

⁶⁰ Kuntay, “Tefvik Ebüzzıya ve Oğlu Velid Ebuzziya”.

Bey'in 22 Şubat 1902 tarihli mektubunda: *Zaptiye nazırı olacak mel'unun, Cenabı hak, kariben belâsını versin ki nezarete memur olduğu gündün itibaren benimle hem de hasbetenlillâh uğraştı. İki üç kere matbaamı bastı. Nihayet beni bu belâyâ uğrattı. (... , bu kısımda Kuntay tarafından yazılmış olan kişi ismi silinmiştir) Yezidini de Allah kahretsin, evlâdını rezil ve rüsva ederek süründürsün ki sizin, ikinize de icrayı gazez ederek seni mektepten uzaklaştırdı, Talha 'yı da sürgün etti. ... , bilgileri olaya açıklık getirmiştir.⁶¹*

Ebüzziya ailesinin yaşadığı sürgün ve uzaklaştırma olayına ilişkin diğer bilgiler yine Ebüzziya Tevfik Bey'in, oğluna gönderdiği 26 Nisan 1900 tarihli mektuptaki bilgilerdir. Şöyle ki sürgün olayının asılsız iddialar neticesinde yaşandığını belirten Ebüzziya Tevfik Bey, olayı iki ihtimale bağlamış, ilkinde Ali Kemal Bey'in Tunus seyahatini anlatan mektubunun Mecmua-i Ebüzziya dergisinde yayınlamasını ilk olasılık olarak düşünmüş ve açıklamada bulunmuştur. Böylece Ali Kemal'in yazısında Padişah aleyhinde bilgilerin olma ihtimali olsa bile o mektubun önce Maarif Nezareti'nin tetkikinden geçtiğini ve yayın ruhsatını aldığını belirtmiştir. Kısacası Maarif Nezareti'nin o sırada Ali Kemal'in kendi adı ile yayın yapmasının yasak olduğunu bilmiyorsa kendisinin hiç bilmediğini ve mesul olamayacağını açıklamıştır.⁶²

İkinci ihtimal olarak da Padişah'ın, kendisi hakkında vahamete kapılıp sergi bahanesiyle Paris'e kaçacağını düşüncesine kapılmış olmasıdır ki hatta bu nedenle dört buçuk aydan beri hafiyeler tarafından takip edildiğini belirtmiştir. Devamında Ebüzziya Tevfik Bey sergi hakkında açıklamada bulunmuş ve Paris'te açılacak sergide Kıyafet-i Kadim Osmanlı (Eski Osmanlı Kıyafetleri) ilişkin bir müze tanzim etmek üzere Fransız sermayecileri anlaştığını ifade etmiştir.⁶³ İmzalanan mukavele hükmünce aralık ayında Paris'te bulunup mayıs ayında sergi açılışı için Kıyafet-i Atika Müzesi'ni düzenlemesi gerekmiştir. Bu bilgiler Padişaha iletilmiş, iki defa izin ve pasaport işlemleri için başvuruda bulunmuş, fakat kabul görmemiştir.⁶⁴ Ebüzziya Tevfik Bey, hiç olmazsa Paris'e gidip yapılacakları oradaki yetkililere gösterip dönme teklifinde bulunmuş, hatta Paris Sefiri Münir Bey'den "*Ebüzziya Tevfik Bey gelmeyince serginin açılması mümkün değildir*" bilgisi alınmıştır. Fakat yapılan başvurular neticesiz kalmış ve *gitmesin* cevabını almıştır. Yaşanan bu olumsuz cevap karşısında Ebüzziya Tevfik Bey, "*Velinimet Efendimiz hala benim firar edip gideceğimi zan ediyorlar. Meğer ben kendimi yirmi dört sene zarfında Padişahıma anlatamamışım*" diyerek hayıflanmıştır.⁶⁵

⁶¹ Kuntay, "Tevfik Ebüzziya ve Oğlu Velid Ebuzziya".

⁶² İSAM. ZE- 0226, 26 Nisan 1900.

⁶³ BOA. Y.EE. 0014.073.001;002;003, (19 Nisan 1901); İSAM. ZE- 0226, 26 Nisan 1900.

⁶⁴ BOA. Y.EE. 0014. 025.001.002.003.004.005, (19 Nisan 1901); İSAM. ZE- 0226, 26 Nisan 1900.

⁶⁵ BOA. Y.EE. 0014. 073. 1-3.4, (19 Nisan 1901); BOA. Y.EE. 0014. 025. 1.2.3.4.6, (19 Nisan 1901); İSAM. ZE- 0226, 26 Nisan 1900.

Literatürde Velid Ebuzziya'nın Mektebi Sultani'den uzaklaştırılmasından sonra beş yıl süreyle göz hapsine alındığı iddiaları oldukça yaygın olmakla birlikte verilen bilgiler herhangi bir belgeye dayandırılmamıştır. Bu nedenle beş yıllık göz hapsi olayı ve Velid'in eğitimini nasıl etkilediği açıklık getirilmesi gereken önemli konulardan biri olmuştur. Olay ile ilgili günümüze ulaşan tek yazılı belgeler Velid Ebuzziya'nın babasına göndermiş olduğu mektuplarda yer alan bilgilerdir. Ebuzziya Tevfik Bey'in oğlu Talha ile sürgüne gönderilmesi akabinde Çerkez Mehmet Paşa ve Ahmet Paşa tarafından Ebuzziya'nın evleri ve matbaasının aranacağı emri verilmiş, fakat Kaymakam ve Polis Şevket Beyler tarafından eve giriş çıkışları yasaklanmıştır. Oğlu Talha'nın durumu öğrenmek için evden çıkan Advıye Hanım, geri döndüğünde eve alınmamış, komşularına sığınmak durumunda kalmıştır. Diğer gün zaptıye nazırına giden Advıye Hanım: *Büyük oğlum burada (Sürgün edildiğini bilmiyor), küçük oğlum Velid evde kaldı müsaade edin eve kapayım*, demesi üzerine zaptıye nazırı, polis gönderip hafiyeleri dağıtmıştır. Yaşan bu gelişmeleri babasına anlatan Velid Ebuzziya, fazla sıkı olmayan, yani arka bahçe kapısından çıkabildikleri dört beş gün süren bir göz hapsi olduğunu açıklamıştır.⁶⁶ Nitekim sadece yapılacak olan aramalar için evin kapısında kısa süreli hafiyeler bulundurulmuş, Advıye Hanım'ın durumu yetkililere bildirmesi sonucu onlar da dağıtılmıştır. Ulaşılan bu bilgilerle Velid Ebuzziya'nın beş yıllık bir göz hapsi yaşamadığı ortaya çıkmıştır.

Eğitime önem veren Advıye Hanım, küçük oğlu Velid Ebuzziya'nın okuldan uzaklaştırılmasına gönü rız gelmemiş, çocuğunun eğitimine devam etmesi için Padişaha üç defa irade göndermiştir. Advıye Hanım resmi makama gönderdiği bu iradelerin ilk ve son mısralarında padişaha iltifatlar bulunmaktadır, devamında içinde bulunduğu durumu ve isteklerini dile getirmiştir. Öncelikle bir evlâdının sürgün edildiğini, diğerinin okuldan uzaklaştırıldığını açıklamış, kendisinin bu duruma çok üzüldüğünü, hiç olmazsa küçük oğlu Velid'in devlet okullarından mektebi tıbbiye veya topçu mektebine kaydının yapılması için bir ferman buyurmasını dilemiştir. Advıye Hanım her ne kadar resmi makamlara iradeler ile başvuruda bulunmuş olsa da gösterdiği çabalar sonuçsuz kalmış ve küçük oğlu Velid, herhangi bir devlet okuluna girememiştir. Bu nedenle Advıye Hanım oğlunu eğitim görmesi için Mayıs 1900 tarihinden itibaren Fransız Saint Benoit lisesine yatılı öğrenci olarak göndermiştir.⁶⁷

⁶⁶ İSAM. ZE- 0004, 13 Mayıs 1900; İSAM. ZE- 0226, 26 Nisan 1900.

⁶⁷ İSAM. ZE- 0368, Mayıs 1900.

1.2.1. Fransız Saint Benoit Lisesi Yılları

10 Nisan 1900 tarihinde Mektebi Sultani okulundan uzaklaştırılan Velid EbuZZiya, eğitim hayatına Mayıs 1900 tarihinden itibaren Özel Fransız Saint Benoit Lisesinde devam etmiştir.⁶⁸ Velid'in sürgünde bulunan babasına eğitimi hakkında düzenli olarak bilgi vermiş olması, onun eğitimi hakkındaki bilgilere ulaşmamızı sağlamış, böylece okuldaki dersler ve sınavları hakkındaki ayrıntılar ortaya çıkmıştır. Böylece okulun dönem sonu sınavlarınının 23 Haziran ve 8 Temmuz 1900 tarihleri arasında yapılacağı, sınavları geçtiği takdirde mezun olmak için sadece iki yıl eğitim süresinin kalacağını belirtmiştir. Böylelikle Velid'in 1903 yılında okuldan mezun olacağına dair bilgiler edinmiş olmaktayız. Diğer ayrıntılara baktığımızda, tarih derslerini sevmekle birlikte bazı olayların tarihlerini, prens ve duklerin isimlerini ezberlemenin zor olduğunu belirtirken⁶⁹ “*Hepimiz bir an evvel dersleri bitirip eve gitmeği dört gözle bekliyoruz*” cümlesi ile okulu yatılı olarak okuduğuna ifadeler bulunmaktadır.⁷⁰

Mektuplardaki bilgilerden Velid EbuZZiya'nın eğitimine kesintisiz devam ettiğini görmekte birlikte eğitim aldığı okuldaki faaliyetler hakkında da ipuçlarına ulaşılmaktadır. Şöyle ki sınavların bitmesi ile birlikte öğrenciler için etkinlikler düzenlenmiş, Paris'ten gelen yeni bir papaz için Akademi üyelerinden Henri de Borni Ez tarafından yazılan piyes, öğrenciler tarafından okulun tiyatro salonunda sergilenmiştir. Velid EbuZZiya, okulun tiyatro sahnesini, ışıklandırmaları, kıyafetleri ve öğrencilerin yeteneklerini İstanbul'un en iyi tiyatrocusu Manakyan ile karşılaştırarak okulun gelişmişlik düzeyine dikkatleri çekmiştir. Ayrıca öğrencilere İstanbul'un güzel mekânlarında (Bebek) gezdirilmiş ve okulun yaz tatili süresinin iki ay olduğu bilgisi de mektuplarda yer almaktadır.⁷¹

Fransız lisesindeki eğitim bu şekilde devam ederken Velid, yaz tatillerini de eğitimini destekleyecek şekilde değerlendirmiştir. Onun, 9 Temmuz 1903 tarihli mektubunda okulun yaz tatiline girmesi ile birlikte iki aylık tatil süresini verimli geçirmek için papazlar ile görüşüp haftada üç gün ve bir buçuk saat olmak üzere Fransızca dersleri almaya başladığını anlaşılmıştır. Böylelikle bu yaz kursu sayesinde Fransızca okuma ve yazmasını geliştirmekle birlikte papazlar ile diyalogunun artması ile dilinin de iyiden iyiye çözüleceğini, böylece rahat bir şekilde Fransızca konuşabileceğini ifade etmiştir.⁷²

⁶⁸ İSAM. ZE- 0005, 5 Mayıs 1900.

⁶⁹ İSAM. ZE- 0006, 23 Haziran 1900.

⁷⁰ İSAM. ZE- 0007, 30 Haziran 1900.

⁷¹ İSAM. ZE- 0009, 8 Temmuz 1900; İSAM. ZE- 0011, 10 Temmuz 1900.

⁷² İSAM. ZE- 0017, 9 Temmuz 1903.

Bununla birlikte İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girmeden önce eğitime kolaylık sağlaması açısından Fransızca ile Arapça öğrenmek istemiş, fakat babasının sürgün olmasından dolayı hoca bulma konusunda büyük sıkıntılar çekmiştir. Durumu babasına aktarırken mevcut durumu çok açık bir şekilde anlatmıştır. Şöyle ki:

Hukuk Fakültesine girmeden evvel bir ay zarfında aldığım dersi hocanın tedrisindeki maharet sâyesinde Mekteb-i Sultani'de öğrendiğimden iki üç kat daha fazladır. Hele hocaya asıl minnettar olduğum bir cihet varsa o da Arapça öğrenmenin öyle eskiden beri zihnimde yerleşip kaldığı gibi güç olmadığını anlatmasıdır. Vakıa hocanın kendisi de o kadar bilgi sâhibi değildir. Meselâ beni bir sene daha okut desem sene sonuna doğru sorularıma cevap vermesi dahi şüphelidir. Yalnız eğitim usulünü biliyor ve bu sâyede temelini sağlamlaştırmak isteyenler için hakikaten istifade etmek mümkün oluyor. Her ne hal ise bu kadar başladıktan sonra hiç olmazsa bir sene daha devam edeyim de iyice öğreneyim diyorum. Fakat işin tuhafına bakınız ki hoca bulmak mümkün değil. Herkes benden çekiniyor. Çekinmeleri de gittikçe artıyor. Hatta bu çekinmekten dolayı Hukuk Fakültesi Müdürüne ve Maarife kadar yazmaya bile sıklıkla yazmışlar. Eski hoca da artık derse devam edemeyeceğini bildirdi. Velhasıl bugün Arapça öğrenmeyi ciddi surette arzu ettiğim, hoca aradığım, para verdiğim halde hemen hemen ders almak mümkün değil. Haftada bir gün mektuba çıktıktan sonra Arapça, iki gün de Fransızca dersi almak istiyordum. Şimdi Arapça nail olmazsa Fransızcaya devam edeceğim. Bereket versin papazlarda çekinmiyorlar. Ekserisi bol bol vesait-i tahsile malik olduğu halde ya beyzâde olup ihtiyaç hissetmediğinden veya hamladığından tahsilin semtine uğramaz. Bazıları da benim gibi tahsilde az çok arzusu oluyor da veya husus-ı ati istihsal eden para fedasını da göze alıyor da tahsile muvaffak olamıyor. Tuhaf tezat! Bâki gözlerinizden öper ve âfiyetinizi temenni ederim efendim.⁷³

Bu bağlamda Velid Ebuzziya eğitim ve dil öğrenme konusunda büyük bir mücadele gösterirken aynı zamanda insanların onun eğitimini engelleme girişimlerinin de olduğu görülmüştür.

Velid Ebuzziya, okuldaki eğitime ve aldığı dil eğitime ilave olarak babasından da dersler almıştır. Böylece Konya'da sürgün bulunan babası Ebuzziya Tevfik Bey'den 6 yıl süreyle rutin bir şekilde mektupla edebiyat dersleri almıştır.⁷⁴ Derslerin uzun süreli olması babası Ebuzziya Tevfik Bey'in oğlunun eğitime verdiği önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu bağlamda bir öğrenci olarak Velid Ebuzziya'nın, okul eğitime ilaveten Arapça,

⁷³ İSAM. ZE- 0018, 10 Kasım 1903.

⁷⁴ Edebiyat derslerinin ayrıntıları için bkz. Yüksel Yıldırım, *Osmanlı Devleti'nde Uzaktan Eğitim 1902-1907 Ebuzziya Tevfik Bey'den Oğlu Velid'e Edebiyat Dersleri*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2021.

Fransızca ve edebiyat derslerini alarak kendisini geliştirmeye çalışan çok aktif bir kişi olduğu ortaya çıkmaktadır.

1.2.2. Darülfünun Hukuk Fakültesi Eğitimi

Velid Ebuzziya, 1903 yılının güz döneminde Darülfünun Hukuk Fakültesinde eğitim görmeye başlamıştır.⁷⁵ Kişinin üniversite eğitim sürecinin detaylarını yine baba oğul arasında yapılan mektuplardaki bilgilerden öğrenmekteyiz. Mektuplar, üniversite aldığı dersler, sınav notları ve hocaları ile ilgili ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Velid Ebuzziya'nın 25 Nisan 1904 tarihinde babasına göndermiş olduğu mektuptaki bilgilere göre hukuk fakültesinde her dönem için altı ders verildiğini belirtmiştir.⁷⁶ Ders hocalarından Mahmut Esat Efendi'nin, Hukuk Fakültesinde Mecelle, Usûl-i Fıkıh ve Kitâb-ı Nikâh derslerini okuttuğunu, bununla birlikte Mülkiye Mektebinde İlm-i Servet derslerini verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Velid Ebuzziya, sınıflarda bir yoklama defterinin bulunmadığını ve bu nedenle hocaların öğrencilerin isimlerini bilmediğini belirtmiş, fakat Mahmut Esat Efendi'nin bütün öğrencileri şahsen tanıdığını açıklamıştır.⁷⁷ Onun ders kitaplarından özellikle Kanun-i Ceza ve Kitab-ı Nikah kitaplarının dilinin çok ağır olduğu, hatta Mecelle'nin 600 maddesini ezberlemenin daha kolay olduğunu gibi fakültede kullanılan lügatlerin kelime ve tamlama içeriği konusunda da oldukça yetersiz olduğu bilgileri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra fakültenin her bir sınıfında 100'den fazla öğrencinin bulunduğunu, bu nedenle sınav haftalarında sınıflar elli kişilik gruplar şeklinde ikiye ayrılıp farklı günlerde sınava girdiklerini ve okul geçme notunun 60 olduğu bilgisi yer almaktadır.⁷⁸

Hukuk Fakültesi'nde ders veren hocalar hakkında bilgi vermeye devam eden Velid Ebuzziya, *Hayat ve Kitâblar* eserinin müellifi Şuayb Efendi'nin fakültede Hukuk-ı İdare Muallim Muavini olduğunu belirtmiştir. Şuayb Efendi'nin çalışmaları Bâb-ı Ali Hukuk Müşaviri Hakkı Bey'in dikkatini çekmiş, böylece kendi işleri olduğu zaman bazı dersleri okutmak üzere Şuayb Efendi'yi üniversiteye aldığını belirtmiştir. Bununla birlikte Velid Ebuzziya, Şuayb Efendi'nin üniversitede Hakkı Bey'den sonra en donanımlı ve en genç muallim olduğu bilgisine de yer vermiştir.⁷⁹

Velid Ebuzziya'nın mektuplarındaki bilgilere göre 19 Eylül 1907 tarihinde hala Hukuk Fakültesi'ndeki eğitimine devam ettiği görülmüştür. Fakat bu tarihten sonra, bir başka deyişle

⁷⁵ İSAM. ZE- 0018, 10 Kasım 1903.

⁷⁶ İSAM. ZE- 0020, 25 Nisan 1904.

⁷⁷ İSAM. ZE- 0021, 9 Mayıs 1904.

⁷⁸ İSAM. ZE- 0023, 25 Temmuz 1904.

⁷⁹ İSAM. ZE- 0035, 24 Ağustos 1905.

fakültenin son sınıfında bulunduğu sırada üniversiteyi bırakıp Duyunu Umumiye İdaresi'nde çalışmaya başlamıştır. Kendisinin, 4 Şubat 1908 tarihinde abisi Talha'ya göndermiş olduğu mektuptaki bilgilere göre Hukuk Fakültesini bırakıp Duyunu Umumiye İdaresi'nde çalışmakla hata ettiğini belirten Velid Ebuzziya, üniversiteyi bitirmemenin zararını çektiğini vurgulamıştır. Fakat yurtdışında doktora yapmak için maarif nezaretinin açmış olduğu sınava girdiğini ve sonuçlarını postaya bıraktığını belirtmiştir. Sınavı kazanması durumunda doktora için yurtdışına gidip orada düzenini sağladıktan sonra Hukuk Fakültesinde bıraktığı derslerin sınavlarına girip fakülteyi bitirmeyi düşündüğünü belirtmiştir.⁸⁰ Muhtemelen kendisinin de belirttiği gibi dışarıdan sınavlara girip Hukuk Fakültesini tamamlamıştır.

Velid Ebuzziya'nın Düyunu Umumiye'de Mütercim olarak çalışması hayatı boyunca yapmış olduğu ilk ve son memurluğudur. Bu idarede çok kısa bir zaman çalıştığı için Osmanlı Devleti Arşiv Sicill-i Ahval kaynaklarında herhangi bir bilgiye ulaşamamış, bu nedenle kişinin işe giriş ve çıkış tarihleri net olarak bilinmemektedir. Fakat babası ve kendisinin karşılıklı mektuplarında konuyla ilgili önemli tespitlerde bulunmak mümkündür. Bu bağlamda 1902 yılından itibaren Duyunu Umumiye İdaresinde çalışma fikri gündeme gelmiş, Ebuzziya Tevfik Bey'in 19 Eylül 1907 tarihli mektubundaki bilgilerden idareye girmenin hala gerçekleşmediği bilgisi yer almaktadır. Velid'in abisi Talha'ya göndermiş olduğu 4 Şubat 1908 tarihli mektupta Duyunu Umumiye İdaresinde çalıştığına dair bilgiler bulunmaktadır.⁸¹ Velid Ebuzziya, 17 Eylül 1908 tarihinde matbaa makinelerini almak üzere Berlin ve Viyana gitmek için Selanik'e gittiğini⁸² ve 1908 Aralık ayı sonlarında ülkeye döndüğüne dair iki mektubu bulunmaktadır.⁸³ Mevcut bulunan bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Velid'in Duyunu Umumiye İdaresinde bir yıldan az bir zaman zarfında çalıştığı ortaya çıkmaktadır.

1.2.3. Fransa – Paris Doktora Eğitimi

Sciences Po Üniversitesi, 1870 yılında Fransa-Prusya arasında yaşanan savaş sonrasında ülkede yaşanan siyasi ve ahlaki krize yanıt vermek amacıyla 1872 yılında Emile Boutmy tarafından “Özgür Siyasal Bilimler Okulu” adı altında kurulan özel bir üniversitedir. Birincil misyonu kamu ve özel sektörde üst düzey profesyoneller yetiştirmek olmuştur. Böylece sosyal, ekonomik ve politik olayları araştıran, analiz eden ve güncel meselelere ışık tutan yenilikçi eğitim programıyla hizmet vermiştir.⁸⁴ Eğitim süresi 3 yıl olup hazırlanan bitirme tezi ile öğrenciler mezun olmaktadır.

⁸⁰ İSAM. ZE- 0407, 4 Şubat 1908.

⁸¹ İSAM. ZE- 0407, 4 Şubat 1908.

⁸² İSAM. ZE- 0040, 17 Eylül 1908.

⁸³ İSAM. ZE- 0041, 7 Aralık 1908.

⁸⁴ SciencesPo, <https://www.sciencespo.fr/%C3%A0-propos/qui-sommes-nous>, Erişim Tarihi: 21.01.2021.

Osmanlı Devleti'nde Maarif Nezareti'nin yapmış olduğu sınavlar sonucunda başarılı öğrencilere verilen eğitim bursu ile birçok öğrenci Sciences Politiques Üniversitesi'ne eğitime gönderilmiştir. Öğrencilere verilen bu maarif bursu taahhütlü olup eğitimin yarım bırakılması durumunda öğrenci hem alacağı bursun tamamına devlete geri vermek durumunda kalacak hem de ülkede devletin herhangi bir kurumunda çalışmaya izni olmayacaktır. Maarif Nezareti'nin burslu öğrencilerden biri de Velid EbuZZiya olmuştur.⁸⁵

Velid EbuZZiya'nın Paris'teki eğitimi, yaşamı ve faaliyetlerine dair bilgileri ailesine göndermiş olduğu mektuplarda bulmak mümkündür. Fakat bu mektuplardan sadece dokuz tanesi günümüze ulaşmış ve mevcut mektuplarda yer alan ayrıntılar ise şöyledir. Paris'e giden Velid EbuZZiya kendisinde garip bir ruh hali oluştuğunu, buna bağlı olarak Paris'ten, Parislilerden hoşlanmadığını ve bu ruh halinin bütün sosyal davranışlarını olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Mevcut durumu değerlendirirken otuz yaşına yaklaştığını, ömrünün büyük bir kısmını işsizlik ile geçirmiş olmakla birlikte birdenbire vatanından, ailesinden ve İstanbul'dan ayrıldığına üzüldüğünü ve Paris'te iki veya üç yıl nasıl kalacağını düşünmekten kendisini alamadığını ifade etmiştir.⁸⁶

Velid EbuZZiya, öncelikle Paris'in medeniyet olarak oldukça gelişmiş olduğunu, okul, müze ve kütüphanelerini takdir ederek eğitiminin ileri seviyede olduğunu, zarif ve geniş sokakları bulunduğunu, yeraltı ve yerüstü ulaşım araçlarının bulunduğunu ve haklı ilim seviyesindeki yüksekliğini hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Fakat neden bu şehri sevmediğini ise insanlarda manevi hislerin, ahlakın ve samimiyyetin çok düşük olduğunu belirtmiştir. Çünkü yirmi yaş altında bulunan gençlerin hemcinslerini tavuk boğar gibi akla hayale gelmeyen gaddarlıkla öldürüp vücutlarını parça parça ettiklerini, bazı insanların da komşusunun on yaşındaki kızına tasallut ettikten sonra boğazını sıkarak öldürdüğünü, medeniyet ve maarifi bu kadar ilerlemiş olduğu bir memlekete bu gibi vahşetlerin nasıl yapıldığını düşünüp hayret ederken bir diğer gün yaşananları görünce daha büyük bir hayrete düştüğünü belirtmiştir. Bu nedenle Paris'in o kadar gıpta edilecek ve yaşanılacak bir şehir olmadığını düşünüp zihinsel bir muhakeme içinde kaldığını ve ümit ettiği ilim, irfandan istifade edemeyeceği düşüncesine kapılmıştır.⁸⁷

Paris hakkındaki düşüncelerini açıkladıktan sonra ailevi konulara giren Velid EbuZZiya, babasına yazdığı bu mektupta daha çok annesinin evinde yaşanan bir sorunu çözmesini rica etmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu tarihte babası EbüZZiya Tefik, ikinci eşi İffet Hanım

⁸⁵ İSAM. ZE- 0042, 1 Şubat 1911.

⁸⁶ İSAM. ZE- 0042, 1 Şubat 1911.

⁸⁷ İSAM. ZE- 0042, 1 Şubat 1911.

ile birlikte Erenköy’de oturmaktadır.⁸⁸ Velid, annesi Advıye Hanım’ın içinde bulunduğu durumu açık açık belirtip annesinin üzülmesine dayanamadığını, evde yaşananlar hakkında olumlu bir cevap alamadığı taktirde İstanbul’a dönmeye mecbur olacağını belirtmiştir. Tabii ki böyle bir durumda maarife yüz yüzeli lira kadar borçlanacağını, hatta İstanbul’da işsiz kalmak durumunun kendisini kararından döndüremeyeceğini belirtmiş, fakat işin bu dereceye gelmesini de istememiştir. Çünkü başlanmış olduğu bir tahsili ilk anda bırakıp dönmek ve özellikle de o kadar talep ettikten sonra ülkeye dönmenin kendisini tanıyanlar üzerinde ciddiyyetten mahrum, belirsiz bir kişilik olduğu kanaatini oluşturacağını, aynı zamanda manevi olarak da çok zarar göreceğini belirtmiştir. Bu nedenle ülkeye dönme kararını uygulamadan evvel bu meselenin iyi niyetle düzelip düzelmeyeceğini konusunda babasından bilgi istemiştir.⁸⁹

Velid Ebuzziya, babasına İstanbul’daki evinde yaşanan durumu ayrıntılı bir şekilde anlatıp müdahale etmesini isteyince abisi Talha, kendisine bir mektup göndererek yaşanan tatsız durumların detayına girmek istemediğini, çünkü ne yazsa da kendisini haksız göreceğini, fakat durumun duydukları gibi olmadığını vurgulamıştır. Ardından bazı açıklamalarda bulunmuş, eğitimine devam etmek için memuriyetini bıraktığını, Paris’teki eğitim için devlet bursu aldığından dolayı maarife karşı taahhütlü nakit borç altına girdiğini, şimdi eğitimini bırakıp dönmesi durumunda geçim derdini yaşayacağını açıklamış ve eğitimine devam etmesini istemiştir.⁹⁰

Ebuzziya aile fertleri arasında yapılan mektuplaşmalarda dikkat çeken diğer bir konu ise abisi Talha’nın, Velid’e Tasvir-i Efkâr gazetesinin Paris muhabiri olma teklifi olmuştur. Fakat Velid, muhabirlik işinin aralıksız hizmet gerektirdiğini belirtmiş, istenirse Paris’ten gazetenin muhabirliği için birini bulunabileceğini açıklamıştır.⁹¹ Bu teklif Velid Ebuzziya hakkında literatürde mevcut bulunan bazı bilgileri de sorgulamak bakımından önemlidir. Çünkü Velid Ebuzziya hakkında yapılan çalışmalarda onun Fransa’da eğitim gördüğü sırada *Le Temps* ve *Le Figaro* gazetelerinde çalıştığına dair bilgiler mevcuttur, fakat bu bilgi hiçbir kaynağa dayandırılmamıştır. Bu nedenle mektuplardaki bilgilerde de görüldüğü üzere Velid, derslerinin yoğunluğundan ve muhabirlik işinin aralıksız hizmet istediğinden dolayı ailesinin gazete muhabirliği etmemiştir. Bu nedenle onun Fransız gazetelerinden *Le Temps* ve *Le Figaro*’da stajyer muhabir olarak çalıştığına dair bilgilerin ayrıca araştırılması gereken konulardandır.

⁸⁸ Türesay, *ÊtreIntellectuel À La Fin De...*, 617.

⁸⁹ *İSAM. ZE- 0042, 1 Şubat 1911.*

⁹⁰ *İSAM. ZE- 0250, 18 Şubat 1911.*

⁹¹ *İSAM. ZE- 0042, 1 Şubat 1911.*

Velid Ebuzziya'nın Paris'teki yaşamı hakkındaki diğer bir bilgiyi de 21 Ocak 1945 tarihinde Sedat Simavi'nin *Yedigün* dergisinde *VELİD'İ Kaybettik* başlıklı yazısında bulmak mümkündür. Şöyle ki Sedat Simavi, Velid Ebuzziya ile mütareke yıllarında tanıştığını ve o zamanlar çocuk denecek yaşta olmasına rağmen Ebuzziya'nın kendisinden dostluğunu esirgemediğini ve kendisini sık sık ziyaret ettiğini belirtmiştir. Kendisi ile sohbetlerin birinde Paris'te bulunduğu senelerde günlük Fransız gazeteleri ile çok alakadar olduğunu ve hepsini ziyaret ettiği bilgisini veren Simavi, bunlardan yalnız *Matin* gazetesini beğendiğini, fakat baskısı milyonu aşan *Petit Parisien* gazetesini çok bayağı bulduğu bilgisini vermiştir. Yapılan bu sohbet esnasında da Velid Ebuzziya, Paris'teki gazeteler hakkında düşüncelerini belirtirken herhangi bir gazetede staj yaptığına dair bilgi paylaşmamıştır.⁹²

Velid Ebuzziya'nın Paris'te kaldığı yer ile ilgili bilgiler ise şöyledir. Ebuzziya Tefik Bey, oğluna kaldığı yerin Gare st Lazare garı civarında olup olmadığını sormuş, Velid de ilk kaldığı otelin Rou de Bernardon sokağında bulunduğu ve gara pek uzak kaldığını, fakat kaldığı oteli değiştirdiğini de belirtmiştir. İlk kaldığı otelin temiz olmasından memnun olduğunu, fakat fiyatının yüksek olması, odalarının küçük olmasına rağmen fazla elektrik yakması, kaloriferlerin iyi ısıtmadığını belirttikten sonra beşinci katta bulunan küçük bir oda için altmış frank ödemenin fazla olduğunu düşünmüştür. Çevre otelleri iyice araştırdıktan sonra yeni bir otel bulunduğunu, yine beşinci kat, fakat geniş bir oda, elektrik, ısıtma, sıcak su gibi imkanlar açısından oldukça rahat olduğunu söylemiştir. Otelin, Sorbonne Üniversitesi'nin tam karşısında bulunduğunu ve hemen yakınında Hukûk Mektebi, Mekteb-i Tıbbiye, Kolej dö Frans, Lui l'Gran, Sen Lui gibi mekteplerin bulunduğunu belirtmiştir.⁹³ Velid, yeni adresinin Hotel de Montesquieu, 50. Rue de la Sorbonne olduğu belirtilmiş, bir diğer mektup zarfında Hotel de Montesquieu, 8. Rue de la Sorbonne olarak yazılmıştır.⁹⁴ Bu otelin üniversiteye 20 dakikalık yürüme mesafesinde bulunduğunu belirtirken üniversitenin etrafında bulunan Otel Möble ve aile pansiyonlarının fiyat bakımından öğrencilerin kalması için pek elverişli olmadığını açıklamıştır. Mektupların sayfa sayısı fazla olması kişi hakkında birbirinden farklı bilgilere ulaşmayı sağlamaktadır. Mesela Velid Ebuzziya'nın Eyfel Kulesi'nin ikinci katına çıkıp babasına kartpostal ve mektup yazması dikkat çeken davranışlardandır. Bazen kuleden Paris'i izlerken yapayalnız olduğunu düşünüp çok hüznlendiğini de yazmış olduğu bilgiler arasında yer almaktadır.⁹⁵

⁹² Sedat Simavi, "Velid'i Kaybettik", *Yedigün*, 21 Ocak 1945.

⁹³ *İSAM. ZE- 0043, 7 Şubat 1911.*

⁹⁴ *İSAM. ZE- 0250, 3 Şubat 1911; İSAM. ZE- 0251, 5 Şubat 1911.*

⁹⁵ *İSAM. ZE- 0043, 7 Şubat 1911.*

Velid Ebuzziya, Maarif Nezareti tarafından kendisine verilen eğitim bursunu her ay bankadan aldığımda, bu bursun makbuzlarını konsolosta tasdik ettiğini açıklamıştır. Bu münasebetle babasının da arkadaşı olan Paris Türk Konsolosu Hüsnü Bey'i görüp kendisi ile muhabbet ettiklerini ve Hüsnü Bey'in kendisine daima Paris hakkında gazeteye bir şeyler yazıp İstanbul'a göndermesini tavsiye ettiğini belirtmiştir. Böylece mektuplardaki ayrıntılardan Maarif Nezareti bursu ile yurtdışında eğitim gören öğrencilerin aldıkları bursu, Türk Konsolosu tarafından onaylattıkları bilgisine de ulaşmış bulunmaktayız. Ardından Velid, küçüklükten beri Avrupa'da yaşayan Hüsnü Bey'in Paris'i pek beğenmesi üzerine, “*benden başka bu şehirden memnun olmayan yok demekle mübalağa etmemiş olacağı*” cümlesi ile bir türlü Paris'i sevedemediğini dile getirmiştir.⁹⁶

Velid Ebuzziya'nın değindiği bir başka konu ise Paris'teki tiyatrolar olmuştur. Şöyle ki tiyatroların kendisini pek cezp etmediğini, çünkü dekor ve süslemelerde bir fevkaladelik olmadığı gibi oyunlarda sanat, aktörlerde yetenek ve emeğin de olmadığını belirtirken bazı tiyatroları da bu eleştirilerden hariç tutmuştur. Ardından gördüklerini Beyoğlu'ndaki Varyete ve Tepebaşı tiyatrolarının dekorları ile kıyaslamış, bazı piyeslerin İstanbul'daki oyunlara benzer olduğu, fakat İstanbul halkının tiyatrolara zaman ayırmamasını eleştirmiştir. Çünkü Paris'te oynanan en saçma sapan ve anlamsız tiyatrolara bile çok rağbet edildiğini, her akşam salonların hıncahınç dolduğunu, hatta bu piyeslerin her akşam sergilendiği gibi gündüzleri de sirkte tekrar oynanıp seyirci bulmasına hayret etmiştir. Velid Ebuzziya, gördüklerini değerlendirirken aslında memleket olarak kendimizi fena görmeye ve Avrupa'nın da her şeyini abartılı bir şekilde takdire alışmışız olduğumuzu, Paris halkının Türk halkından farklı olmadığını, fakat bizdeki en büyük kusurun tembellik ve kaderine razı olmak olduğunu ve bu iki düşünceden kurtulmakla medeniyet alanında ilerleneceğini vurgulamıştır.⁹⁷

Paris halkında tiyatro oynamaktan ziyade tiyatro izleme kültürünün çok yüksek olduğunu belirten Ebuzziya, bu tespitleri yaparken de Türk halkının tiyatro sanatını ihmal ettiğini, insanlardaki tembellik ve kadercilik düşüncesine karşı çıkmış ve bu olumsuz davranış ve düşüncelerin ülkenin gelişmesine engel olduğuna dikkatleri çekmiştir.

Doktora eğitiminin ikinci yılına gelindiğinde Velid Ebuzziya, yolculuğunun ayrıntılarını anlattıktan sonra kaldığı oteli değiştirdiğini ve eğitimi ile birlikte tercüme de yaptığı bilgisini vermiştir. Böylelikle *Le Tour du Monde* dergisinde gördüğü “*İran Yeni Bir Lehistan Mı Olacaktır?*” başlıklı makaleyi tercüme edip yazının başına bir önsöz ekleyerek yayımlanması için babasına göndermiştir.⁹⁸ Aynı zamanda bir tefrika yazısı, dört beş fıkra,

⁹⁶ İSAM. ZE- 0043, 7 Şubat 1911.

⁹⁷ İSAM. ZE- 0043, 7 Şubat 1911.

⁹⁸ İSAM. ZE- 0044, 7 Aralık 1911; İSAM. ZE- 0045, 9 Aralık 1911.

devletlerin son yıldaki genel ticaret istatistiklerine dair bir yazı ve kendisi Türkiye’deyken İstanbul’da yayın yapan Fransız gazetelerinden Revue Technique d’Orient gazetesinde yayınlanan “*Türkiye Maruz Kaldıklarından Bir Gelişme Olacak Mı?*” başlıklı yazıyı tercüme edip göndereceğini belirtmiştir. Bu yazılara ilaveten Alfred Rambo’nun “*Küçük Bir İhtilâl-i Kebîr*” tarihini tercüme edeceğini bunun mecmuaya iyi bir tefrika olabileceği belirtirken kitaptaki bilgilerden ziyade Alfred Rambo’nun namından dolayı bu çeviriyi yapmayı gerekli gördüğünü açıklamıştır.⁹⁹

Velid EbuZZiya, yaptığı ve yapacağı tercüme hakkında babasına gerekli bilgileri verdikten sonra kendisinden bir ricada bulunmuştur. Ricasında kendi eseri olan “*Tayyarecilik Mazisi, Ehemmiyeti, Terakkiyat-i Hazırası, İstikbali*” adlı kitabının satılıp satılmadığını öğrenmesini istemiştir. Velid İstanbul’da iken Hüseyin Efendi kendisine “*kitabına subaylar ehemmiyet veriyor bir ayda bin nüsha falan süreriz*” dediğini, bu tahminin doğru çıkmasıyla bin, bin beş yüz kuruşluk kadar satılmış olacağını düşünmüştür. Velid EbuZZiya, babasına kendisinden bahsetmeden konuyla ilgilenmesini, çünkü Paris’te satın alacağı kitaplar olduğunu, bu nedenle Hüseyin Efendi’den para isteyeceğini belirtmiştir. Çünkü alacağı kitapları eğitim bursu ile alması durumunda parasız kalacağını açıklamıştır.¹⁰⁰

Türkiye’de yaşanan gelişmeleri de yakından takip eden Velid EbuZZiya, bir tercüme daha gönderdiğini bu tercümenin İtalya’nın, daha önce de İngiltere’nin boğazlara saldırma planlarının benzerliğini ortaya koyması açısından uygun düşüğünü açıklamıştır. Ayrıca babasına çeviride bir kelimenin Türkçe karşılığını bulamayıp Fransızca yazdığını ve düzeltmesini istemiştir. Bu tercüme ile birlikte iki de derleme gönderdiği bilgisi de mektupta yer almaktadır.¹⁰¹

Tercüme işlerine ve makale yazımına ağırlık veren Velid EbuZZiya, III. Selim zamanında İngilizlerin İstanbul’a saldırmasını konu alan bir tefrikalık tercüme ile Bulgaristan Kuvayı Askeriyesine dair yazdığı bir parçayı yayınlanması için babasına göndermiştir. Bu makalesini hem Fransızca bir mecmuadaki bilgilere hem de bir Bulgar gazetesinde yayınlanan yazılara dayandırarak yazdığını belirtmiştir. Aynı zamanda bu makalesini mektebin kütüphanesinde bulunan Almanach dö Gotha ile mukayese etmek istemiş, fakat iki tarafın askerî erkanının birbirinden bütünüyle farklı olduğunu görünce yazısını bozmak istememiştir. Yazısına dipnot düşerek her iki devletin Kuvayı Askeriye Erkan arasındaki farkın sebebini tespit etmek askerî yazarlara düşmektedir, sözleriyle analizi işin uzmanlarına bırakmıştır. Bu çalışmanın haricinde Balkanlarda yaşanan gelişmeler üzerine Almanach dö Gotha’ya bağlı

⁹⁹ İSAM. ZE- 0046, 2 Şubat 1912.

¹⁰⁰ İSAM. ZE- 0046, 2 Şubat 1912.

¹⁰¹ İSAM. ZE- 0047, 6 Nisan 1912.

kalarak Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ Kuvayı Harbiye'sinin mukayesesine dair bir cetvel hazırlamayı düşündüğünü not düşmüştür.¹⁰²

Velid Ebuzziya, 1912 eğitim yılının yaz döneminde yazmış olduğu mektupta sınavlarının yaklaştığını, bu nedenle düşündüğü bazı tercümeleri yetiştiremeyeceğini de belirtmiştir. Ayrıca her sabah gazetelerde Arnavutluk'ta yaşanan kıyam, Erdirne'de meydana gelen askeri isyan vb. haberleri gördüğünde canının sıkıldığını, bu haberlere ilaveten İstanbul'daki evinde yaşanan bütün sorunları açık açık babasına yazmaktan dolayı da üzüntüsünün arttığını yazmıştır. Ebuzziya Tefvik Bey, oğlu Velid'e mektup yazarken bile kendini çok üzüp canını sıkmasını, böyle davranmamasını rica etmiştir. Fakat Velid Ebuzziya gerek evdeki durumlar gerekse yurt dışında olmasına dair pişmanlıklarını yazarken her genç gibi Fransa'da eğitim görmeyi arzuladığını ve bütün eski arkadaşlarının Fransa'ya tahsile gittiğini görünce onlara karşı kendisinin daima küçük bir mevkide kalacağını düşünüp hislerle sınavlara başvurduğunu belirtmiş, fakat Paris'teki eğitim hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olması durumunda böyle bir işe girişmeyeceğini de ifade etmiştir.¹⁰³

Paris'teki durumu hakkında ayrıntılı bilgiler vermeye devam eden Velid Ebuzziya, eğitiminin son döneminde olması nedeniyle İstanbul'da değerlendirmek için bir hayli doküman topladığını belirtmiştir. Her mektup gönderdiği sırada mutlaka bir kısım tercüme göndermeye de gayret etmiştir ki bunlardan biri de Emile Faguet'nin *Rousseau Contre Moliere* adlı kitabıyla ilgili tercüme ettiği makalesi olmuştur. Bununla birlikte kendisi, Rousseau hakkında çok şey yazmak istese de babasının Rousseau ile ilgili yazılar yazdığını duyunca bu konudan vazgeçmiştir.¹⁰⁴

Maarif Nezareti bursu ile yurtdışında eğitim alan öğrencileri aylık ne kadar para aldıklarına dair bilgiyi de Velid Ebuzziya'nın mektuplarından öğrenmek mümkün olmuştur. Velid, yılsonu sınavlarının bitmesiyle ülkeye dönmek için eğitim bursunun yatırılmasını beklemiştir. Bununla birlikte babasından para isterken her ne kadar alacağı bursu beklese de yine paraya ihtiyacı olduğunu, çünkü aylık 300 frank aldığını, yalnız bilet ücretinin 220 frank olduğunu, bunun haricinde 15 günlük otel parası ve ufak tefek masrafları olacağından hem yolda parasız kalmamak hem de arkadaşlarından borç almak istemediğini belirtmiştir. Hatta bu durumun kendisi için bir tecrübe olduğunu, artık yıl içinde daha tasarruflu davranıp yılsonunda parasız kalmamak için kendisine söz verdiğinin belirtmiştir.¹⁰⁵ Böylelikle Velid Ebuzziya'nın

¹⁰² İSAM. ZE- 0048, 15 Mayıs 1912.

¹⁰³ İSAM. ZE- 0049, 30 Mayıs 1912.

¹⁰⁴ İSAM. ZE- 0050, 12 Temmuz 1912.

¹⁰⁵ İSAM. ZE- 0050, 12 Temmuz 1912.

vermiş olduğu bu bilgiler ile Maarif Nezareti yurtdışı öğrenci bursunun aylık ücretinin 300 frank olduğu ve üç yıllık eğitim süresince toplamda 10.800 frank aldıkları ortaya çıkmıştır.

Velid'in 12 Temmuz 1912 tarihli bu mektubu Paris'ten ailesine göndermiş olduğu ve günümüze ulaşan son mektubudur. Kişinin Paris eğitimi hakkında bilgi veren diğer bir kaynak ise 18 Temmuz 1934 yılında *Yedigün* dergisi muhabirlerinden Naci Sadullah'ın Velid ile yapmış olduğu bir röportajdır. Muhabirin, gazeteciliğe nasıl başladığınız, sorusuna verilen cevapta Balkan Harbi sırasında Avrupa tahsilinden yeni dönmüş olduğunu, Bulgarların Çatalca'ya dayandıkları sırada yazdığı yazısından bahsetmiştir. Bulgarlar, 13 Kasım 1912 tarihinde Çatalca önlerine gelmiş oldukları göz önünde bulundurulursa Velid'in 1912 yılının Kasım ayında ülkeye dönmüş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁶ Fakat Science Politique üniversitesinde hangi konuda bitirme tezi hazırladığı ve tezinin ismi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.2.4. Velid Ebuzziya'nın Vefatı (11 Ocak 1945)

Velid Ebuzziya'nın özel hayatına dair resmi kayıtlar bulunmamaktadır, fakat aile içi mektuplarda yer alan bilgilerden evlendiği ve bir oğlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Kaç yılında evlendiği bilinmese de matbaaya kâğıt almak için gittiği Viyana'dan 21 Aralık 1917'de Kayınpederi Mehmet Salih Bey'e göndermiş olduğu mektuptaki bilgilerden onun kızı Muzaffer Hanımla evli olduğu tespit edilmiştir.¹⁰⁷ Velid Ebuzziya'nın eşi Muzaffer Hanım'ın 5 Temmuz 1918'de kendisine gönderdiği mektuptaki bilgilerden aralarının bozuk olduğu görülür ve oğlu Selim'in rahatsızlığından bahsetmektedir.¹⁰⁸ Hatta Kayınpederi kızının üzüntüsü nedeniyle kendisiyle konuşmak için matbaaya gitmiş, fakat onu bulamayınca 22 Ocak 1919'da Ebuzziya'ya yazdığı mektup ile düşüncelerini dile getirmiştir.¹⁰⁹

Velid Ebuzziya vefat ettiği zaman Tasvir-i Efkâr gazetesi 30 Eylül 1944 tarihinde geçici olarak (6 ay) kapalı¹¹⁰ olduğundan cenazesine dair bilgilere diğer gazetelerdeki haberlerden ulaşılmaktadır. Cumhuriyet gazetesi, Türk basınının kurucularından olan Velid Ebuzziya'nın hayatını yalnızca gazeteciliğe ve matbaacılığa adanmış olduğunu, son senelerde bir hayli rahatsızlıklar yaşadığını, son aylarda yakalanmış olduğu zatürre hastalığı zarfında kendisine yapılan bütün müdahalelere rağmen hastalığın sürekli nüksetmesi sonucu 12 Ocak 1945 günü vefat ettiği haberine yer vermiştir. Vefat haberiyle birlikte onun karakteri, fikirleri, hayatı, mesleği ve

¹⁰⁶ Naci Sadullah, "Gazetelerimizi Kimler Çıkıyor?", *Yedigün*, 71/ 3 (18 Temmuz 1934): 7.

¹⁰⁷ *İSAM- ZE*, 0274, 21 Aralık 1917.

¹⁰⁸ *İSAM- ZE*, 0272, 5 Temmuz 1918.

¹⁰⁹ *İSAM- ZE*, 0273, 22 Ocak 1919.

¹¹⁰ *BCA. KDB. 030.18.1.2. 106. 67. 5.*, (30 Eylül 1944).

birçok gazeteci yetiştiren okul niteliğindeki gazetesi hakkında bilgiler verilmiştir.¹¹¹ Cenazesinin, pazar günü (14 Ocak) 11.30'da Alman hastanesinden kaldırılıp Beyazıt Camiindeki öğle namazı sonrası Bakırköy aile mezarlığına defnedileceği belirtilmiştir. Ayrıca ailesinin (Oğlu Selim Ebüzziya ve Yeğeni Ziyad Ebüzziya) cenazeye çiçek gönderilmemesini rica ettiği bilgisi de paylaşılan haberler arasında olmuştur.¹¹² İstanbul Türk Basın Birliği ise Türk basınının ak yüzü Velid Ebuzziya'nın vefat ettiğini, basın birliği üyelerinin cenazeye katılmalarını rica etmiş ve ailesine taziye mesajı sunmuştur.¹¹³

Velid Ebuzziya'nın cenazesine sevenleri, okuyucuları ve meslektaşlarının katıldığı büyük bir kalabalık eşliğinde saat 11. 30'da vefat ettiği Alman Hastanesinden alınmış, Matbaa-i Ebüzziya'nın önüne götürülüp kısa bir saygı duruşu yapılmış, ardından cenaze Beyazıt Camiine götürülmüştür. Camiide kılınan cenaze namazından sonra Bakırköy'deki aile mezarlığında babası Ebüzziya Tevfik ve ağabeyi Ziya'nın yanlarına defnolunmuştur. Ebuzziya'nın cenazesine bütün gazete sahipleri ve başmuharrirleri, Basın Birliği Mıntika İdare Heyeti Başkanı Tarık Us, Basın Yayın Umum Müdürlüğü İstanbul Bölge Müdürü Server İskit, yakın dostları ve okul arkadaşları, Üniversite Rektörü Profesör Doktor Tevfik Sağlam, Eski Londra Büyükelçisi Rauf Orbay, İstanbul'da bulunan mebusların bir kısmı, İngiliz Basın Ateşesi Mr. Bennett, diğer yabancı elçiliklerin basın ateşeleri, Büyük Elçi Enis Akaygen, Tevfik Kâmil, Hüsrev Gerede, eski büyük elçilerden Galip Kemali, üniversite profesörlerinden Tahir Taner, Şükrü Baban, eski dahiliye vekili Şükrü Kaya, Profesör Doktor Mazhar Osman, İstanbul basınının her sınıf ve her derecesinden mensupları, muharrirleri, mürettibleri ve Bakırköy'deki dostları katılmışlardır. Defin işlerinden sonra oğlu Selim Ebüzziya ve yeğeni Ziyad Ebüzziya, cenazeye katılan herkes için teşekkür mesajı yayımlamıştır.¹¹⁴

Bakırköy'deki ünlü yapılarından biri olan Ebüzziya Köşkü 1940'larda, Velid Ebuzziya'nın vefatından hemen sonra yıkılmıştır ve köşkte bulunan mektup, evrak, kitap vb. materyallerin büyük çoğunluğu yağmalanıp yok olmuştur, cüzi miktardaki bir kısım evrak ise yeğeni Ziyad Ebüzziya tarafından alınmış ve İSAM kütüphanesine vakfedilmiştir.¹¹⁵ Ayrıca sonraki zamanlarda yol genişletme çalışmaları nedeniyle Bakırköy mezarlığında yer alan

¹¹¹ "Türk Basının Büyük Bir Kaybı" *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1945, 1- 3; "Büyük Kaybımız Merhum Ebüzziyazade Velid", *Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi*, (5), 1 Şubat 1945, 1; Mithat Cemal Kuntay, "Ebüzziyazade Velid", *Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi*, (6) 26 Şubat 1945, 32- 36.

¹¹² "Bir Meslektaşımızı Kaybettik Velid Ebuzziya Vefat etti", *Tanin*, 13 Ocak 1945, 1- 6; "Türk Basının Büyük..." *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1945, 3.

¹¹³ "Velid Ebuzziya'nın Cenazesi Bugün Kaldırılıyor", *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1945, 2.

¹¹⁴ "Ebüzziyazade Velid Dün Törenle Defnedildi", *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1945, 1- 3

¹¹⁵ Ebüzziya Köşkü, <https://m.arkitera.com/haber/13081/gecmisin-modern-mimarisi---4--bakirkoy>, Erişim Tarihi, 16. 09. 2022; Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, (Haz. Ziyad Ebüzziya), İstanbul, Kervan yay., 1974, 340-341.

Ebüzziya ailesi mezarlığının tamamı kaybolmuştur.¹¹⁶ Hatta doktora tezi olarak Ebüzziya Tevfik Bey'in hayatını yazan Özgür Türesay, Bakırköy'deki Ebüzziya aile mezarlığını bulmak için yoğun çaba sarfetmiş olsa da bir sonuç elde edememiştir.¹¹⁷

Gazetecilerin onun vefatı münasebetiyle yazdıkları kısaca şöyledir. Sedat Simavi, Velid EbuZZiya'nın ölümü münasebetiyle Türk basın ailesinin en kıymetli ve fedakâr bir uzvunu kaybettiğini, onun gibi birinci sınıf bir gazeteciyi kaybetmenin telafisi mümkün olmayan bir ziyan olduğunu belirtmiştir. Simavi, gazetecilik zevkini yalnız kendisine değil, pek çok arkadaşlara aşıl原因an Velid EbuZZiya'nın modern Türk gazeteciliğın kurucusu olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸ Cihad Baban, Türk basını için büyük bir kayıp olduğu gibi sağlam ve kuvvetli kişiliğı ve fikirleri bakımından memleket için büyük bir kayıp olduğunu, EbuZZiya'nın mesleğinde bugünkü basın nesli için daima bir okul vazifesi gördüğünü ifade etmiştir.¹¹⁹ Peyami Safa, neslinin gazetecileri arasında Namık Kemal ananesini devam ettiren Velid EbuZZiya'nın demokrasi, rejimler arasında bir rejim olmaktan çok fazla bir şey olduğunu, tam bir halk adamı olup bu inancın ruhuna işlendiğini ifade etmiştir. Böylece Namık Kemal'in izinden gidip, ona sadık kalmayı en yüksek vazife olarak bilen bir mücadele insanı olduğunu belirtmiştir.¹²⁰ Cihad Baban, vefatının onuncu yıldönümünde *Velid EbuZZiya'nın Ölümünde Neler Demişlerdi* başlığı altında gazetecilerin yazılarını bir arada toplamıştır. Kendisi de EbuZZiya'nın pek bilinmeyen yönlerini dile getirerek onun mükemmel bir denizci olduğunu, fevkalade yelken kullandığını, yaz aylarını tek başına Marmara'nın koynunda geçirdiğini, hatta yakın dostlarına: *Benim her şeyimi elimden aldılar fakat yelkenim bana yetmektedir!..*, dediğini belirtmiştir. Abidin Daver, Velid'in çelik iradeli, eğilmez, bükülmez bir kişi olduğunu, Avrupa basınında gördüğü bütün yenilikleri hemen tatbik ederek gazetesini daima canlı tuttuğunu belirtmiştir. Yaptığı yenilikleri bir ilk olan spor sayfası açmak, renkli temsili resimler, harp haberleri, haritalar ve havacılık şeklinde sıralamıştır. Ercüment Ekrem Talu, Namık Kemal'in, Recaizade'nin, Abdülhak Hamid'in ülküdaşı, kardeşten ileri dostu EbüZZiya Tevfik'in bu yurda en kıymetli yadigâr olarak bıraktığı oğlu Velid'i de kaybettiğini ifade etmiştir. Ardından Arap kültürüne sahip olduğu halde milli seciyesinin pürüzsüz, lekesiz tam olarak muhafaza etmesini bildiğini, dinine ve milliyetine asla toz kondurmayan, bir başka deyişle Tanrısı ile Türklüğünü birleştirerek temiz vicdanlı bir insan olduğunu belirtmiştir. Burhan Felek, Velid EbuZZiya'nın meslek itibariyle ilk patronu olduğunu, her zaman için kendisine uğurlu geldiğini, hak severliği

¹¹⁶ Neslihan Kılıç, *Abdurrahman Velid EbuZZiya: Dönemi ve Gazeteciliğı*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 15- 16.

¹¹⁷ Doç. Dr. Özgür Türesay, 19 Ocak 2021 tarihinde Messenger ile yapılan görüşme.

¹¹⁸ Sedat Simavi, "VELİD'İ Kaybettik", *Yedigün*, 21 Ocak 1945.

¹¹⁹ Cihad Baban, "Kaybettiğimiz Kıymetler EbüZZiyazade Velid", *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1945, 2.

¹²⁰ Peyami Safa, "Velid EbuZZiya'nın Hatırası", *Tasvir*, 12 Ocak 1946.

tiryakilik derecesinde olduğu gibi koyu bir vatansever ve fikir adamı olduğunu ifade etmiştir. Mithat Cemal Kuntay, Ebuzziya'nın her memlekete varlığı şeref ve yokluğu kayıp sayılacak insanlardan olduğunu, hukuk fakültesinde 4 ve yazı hayatında 40 yıllık arkadaşı olduğunu ifade etmiştir. Ardından onun, muhafazakarlığını dedesi Ebussuud'tan, doğruyu söylemekteki hırçınlığını da babası Ebuzziya Tevfik Bey'den aldığını belirtmiştir. Hakkı Tarık Us, Ebuzziya'nın kuvvetli bir milliyetçi olduğunu, Türk milletinin ilerlemesini çok istediği gibi öncülük etmek için çırpındığını, Türk gazeteciliğinin çok eski tarzda bulunan resimli neşriyatının onun kendi kalem ve fırçasından çok faydalandığını, hatta tayyareyi Türkiye'ye sokmak teşviklerinin de onun kalemiyle başladığını ifade etmiştir. Ayrıca milli renk ve hayatı korumada, muhafazakâr kesimin kendi duygularını ve endişelerini anlatmamakta uğradıkları haksızlığın Velid'in asabı, hatta marazi mizacında bir müdafaa bulduğunu belirtmiştir. Fakat inkılabın bununla çakışacağını ve öyle de olduğunu ifade ederek Velid Ebuzziya'nın gelecekte daha iyi anlaşılacağını, iyi bir gazeteci, samimi bir vatansever kaybettiklerini belirtmiştir. Hakkı Süha Gezgin, Velid Ebuzziya'da zamanla mekanla görenekle değişmez ana fikirler olduğunu, gazetecilikte mertliği, hak bildiği yolda yürüdüğu, mütarekede süresince cesaretle fedakârca çalıştığını ifade etmiştir. Onun şahsında büyük değerlerin kaybedildiğini, uzun zaman boşalan yerini doldurmanın mümkün olmayacağını belirtmiştir.¹²¹

1.3. VELİD EBUZZİYA'NIN ESERLERİ

1.3.1. Kuyruklu Yıldızlar ve Halley Kevkeb-i Gisudarı

Velid Ebuzziya, 11 Haziran 1910 tarihinde dünyaya en yakın noktadan geçecek olan Halley kuyruklu yıldızı hakkında dünya ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de büyük korku ve endişe yaratması, dedikodu ve rivayetlerin artmasına neden olmuştur. Bu nedenlerden dolayı ülkede hem konuyla ilgili nitelikli bir araştırma inceleme eserinin bulunmaması hem de gazetelerde karmaşık ve özellikle noksan bilgilerin artması sonucu Ebuzziya, mevcut bilgi eksikliğini telafi etmek ve insanların müracaat edebileceği muntazam bir bilgi kaynağı oluşturmak maksadıyla bu çalışmayı kaleme alma ihtiyacı duymuştur. Eser hazırlanırken bilimsel kitaplardaki makale ve yazılar, Camille Flammarion, Giyman, Rahip Mevru gibi uzmanların eserlerinden istifade edildiği gibi Avrupa gazetelerindeki haberlerden de faydalanılarak oluşturulan kitap, kuyruklu yıldızın geçeceği tarihten beş altı gün önce yayımlanmıştır.¹²²

¹²¹ Cihad Baban, "Velid Ebuzziya'nın Ölümünde Neler Demişlerdi?", *Hafta Mecmuası*, (2) 14 Ocak 1955.

¹²² Velid Ebuzziya, *Kuyruklu Yıldızlar ve Halley Kevkeb-i Gisudarı*, İstanbul: Matbaai Ebuzziya, 1912, 2-4.

Kitabın kapağında *Kuyruklu Yıldızlar ve Halley Kevkeb-i Gisudarı* başlığının hemen altında *Alel-umum Kuyruklu Yıldızlar ile Halley Necim Gisudarı Hakkında Malumat ve Tedkikatı Şamil-i Risaledir* adlı alt başlığı bulunmaktadır. Ayrıca kapakta Cem’i ve Muharriri (Bir araya getiren ve yazan) Abdurrahman Velid (ع. ۹), isminin baş harfleri şeklindeki yazar bilgisi bulunmaktadır. Ayrıca günümüze kitabın ikinci baskısı ulaştığından dolayı kapak bilgilerinde 1912 tarihinde Matbaa-i Ebüzziya’da basıldığı bilgisi yer almaktadır, fakat kitabın önsöz kısmında da belirtildiği üzere eser 25 Nisan 1910 tarihinde ve Halley kuyruklu yıldızı geçmeden önce yayımlanmıştır. Dolayısıyla eser, bilimsel bir araştırma niteliğinde olup toplamda 96 sayfadan oluşmaktadır. Kitapta, 28 görsel kullanılmış ve bu görseller şekil 1..., şeklinde maddelendirilmiş ve görsel hakkında bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte metin içinde geçen yabancı tamlama ve kelimeler için dipnot düşülmüş açıklaması yapıldığı gibi metin içinde liste şeklinde verilen tarihlere dipnot düşüp genel açıklamaları yapılmıştır.¹²³

Kitabın ön sözünde Velid Ebuzziya, bu çalışmayı hazırlamaktaki amacını, hangi kaynakları kullandığını açıklamış, ayrıca ilk dönem astronomi bilginlerinin kuyruklu yıldızın arza çarpması durumunda deniz sularının karalara taşmasıyla insanlığın yok olması ihtimaline dair düşünceleri hakkında bilgi vermiştir. Ardından geçişi görülecek olan Halley kuyruklu yıldızının dünya ülkeleri arasında nasıl algılandığı ile Osmanlı Devleti’nde konuyla ilgili çıkan haberleri karşılaştırmıştır. Tabii ki kuyruklu yıldızın geçeceği günün yaklaşması yıldızın dünyaya temas etme ihtimali hakkındaki fikirleri de arttırmış, insanlarda çok ciddi heyecan, endişe ve korkuların oluşmasına sebep olmuştur. Kuyruklu yıldızın felaketler getirdiği düşüncesinin bütün dünyada yayıldığı gibi bu defa kuyruğunun da arza temas edeceği düşüncesinin daha fazla yaygınlık kazandığını belirten Ebuzziya, dünya ülkeleri basınında çıkan haberlerden örnekler vermiştir. Avusturya’da telaş ve endişelerin çok arttığı, Macaristan’da kuyruklu yıldız korkusuyla birçok kişinin intihar ettiği ve Rusya’da meydana gelen bir depremin kuyruklu yıldızla atfedildiği vb. garip hadiselerin arttığı bilgisine yer vermiştir.¹²⁴

Velid Ebuzziya, kitabın birinci bölümünde öncelikle kuyruklu yıldızlar hakkında genel bilgiler vermiştir. Böylelikle kuyruklu yıldız ne olduğu, başlangıcı, şekli, meydana gelme sebebi, çeşitleri, kuyrukları ve hareketleri hakkında yapılmış en son incelemeler, bilimsel eser bilgilerine dayandırarak aktarmıştır. Ardından 1910 yılında geçecek olan Halley kuyruklu yıldız hakkında bilgi vermiştir. Kitabın ikinci bölümünde ise bilhassa Halley kuyruklu yıldızından bahsederek bir önceki gecesi, devri, şekli ve genel halleri hakkında birçok

¹²³ Ebüzziya, *Kuyruklu Yıldızlar...*, 1- 2.

¹²⁴ Ebüzziya, *Kuyruklu Yıldızlar...*, 1-2.

açıklamayla birlikte bu defa ki geçişle kuyruğunun dünyaya teması halinde maruz kalınacak olaylara dair bilgileri de Camille Flammarion, Paris Rasathanesi Müdürü Bayyu, Lyon Rasathanesi Müdürü Andre ve astronomiye dair neşriyatıyla meşhur olan Rahip Mevru'nun inceleme ve bakış açılarına dayandırarak vermiştir. Ayrıca Edmond Halley'in fotoğrafı ve kısa biyografisini de esere eklemiştir.¹²⁵

Kuyruklu yıldızlar hakkında yayımladığı bu eser için itinalı bir inceleme yapan Velid Ebuzziya, çalışmasında görsellere önem vermiş, bilimsel eserlerde yer alan birçok resim kullandığı gibi çizilen altı tane kroki ile kuyruklu yıldızın şekli, görünüşü, izleyebileceği en doğru yolu açıklamaya çalışmıştır. Eser için yapmış olduğu araştırma ve incelemeleri göz önünde bulundurarak kitabın değerli bir çalışma olduğunu da ifade etmiştir. Kitapta vermiş olduğu bilgilerin her zaman için fayda sağlanacağını belirten Ebuzziya, Halley kuyruklu yıldızının geçişinden sonra da önem arz edeceğini ve özellikle de gençler arasında makbul bir şekilde muhafaza edileceği belirtmiştir ki zaten kitabın ikinci baskısının kuyruklu yıldızın geçişinden iki yıl sonra 1912'de yeniden basılması onun görüşünü doğrulamıştır. Bununla birlikte yapmış olduğu araştırmalar ve eserin oluşturulması biraz aceleye alındığından dolayı bazı noksanlıkların bulunmasının muhtemel olacağı gibi bazen tekrarlara gidildiğini de belirterek okuyucuların bu durumu müsamaha ile karşılamalarını temenni etmiştir.¹²⁶

1.3.2. Tayyarecilik: Mazisi, Ehemmiyeti, Terakkiyat-ı Hazırası, İstikbali

Velid Ebuzziya'nın büyük bir zevkle yazıp yayımladığı eserlerden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü 1910 -1944 yılları arasında belirli aralıklarla havacılık ve tayyareler ile ilgili yazılar yazmıştır. Hatta Hakkı Tarık Us, Velid için tayyareyi Türkiye'ye sokmak teşviklerinin onun kalemiyle başladığını belirtmiştir.¹²⁷ Kendisi tayyareler hakkında öncelikle dergi ve gazetelerde yazmaya başlamış, ardından yazdıklarını toparlayıp ilaveler yaparak kitap haline getirmiştir. Velid, kitabın önsöz kısmında meydana getirdiği bu küçük risalenin aslının daha önce Tasvir-i Efkâr gazetesinde tefrika olarak yayımlandığını ve 1910 yılında Servet-i Fünun'da kısmen neşir edildiğini belirtmiştir.¹²⁸ Aynı zamanda yazdıklarını yarım bırakmak ile ilgili bir diğer bilgi Paris'te eğitim gördüğü sırada babası Ebuzziya Tefik Bey'e göndermiş olduğu mektuplarda bulmak mümkündür. Paris'ten gönderilen 2 Şubat 1912 tarihli mektupta mecmua için tayyareler ile ilgili göndermiş olduğu yazıları yarım bıraktığından dolayı pek

¹²⁵ Ebuzziya, *Kuyruklu Yıldızlar...*, 5- 95.

¹²⁶ Ebuzziya, *Kuyruklu Yıldızlar...*, 4.

¹²⁷ Hakkı Tarık Us, "Velid Ebuzziya'nın Ölümünde Neler Demişlerdi", *Hafta Mecmuası*, 14 Ocak 1955.

¹²⁸ Velid Ebuzziya, *Tayyarecilik: Mazisi, Ehemmiyeti, Terakkiyat-ı Hazırası, İstikbali*, İkinci Baskı, İstanbul, 1913, 4.

mahcup olduğunu belirtmiş,¹²⁹ fakat derginin ismi belirtmemiştir. Babasının çıkardığı Mecmua-i Ebuzziya dergisi olması yüksek ihtimaldir, çünkü Velid'in aynı derginin 7 Mart 1912 tarihli nüshasında "Tayyare ile Saatte 109 Kilometre" ve "Frasna'da Tayyarecilik Sanayiinin Terkiyatı" başlıklı yazıları yayımlanmıştır.¹³⁰

Eserin kapağında basım yılı 1913 tarihi bulunmasına rağmen, kitabın önsözünün altında 12 Kasım 1911 tarihi bulunmaktadır. Bu bilgi kitabın birinci baskısının 12 Kasım 1911 tarihinde yapıldığını göstermektedir. Tabii ki kitabın iki defa basıldığını doğrulayan diğer bilgiler yine onun mektuplarında yer almaktadır. Mektuptaki bilgilere göre 9 Aralık 1911 tarihinde Paris'e giden Velid Ebuzziya,¹³¹ göndermiş olduğu 2 Şubat 1912 tarihli mektubunda babası Ebuzziya Tevfik Bey'den bir ricada bulunmuştur. Ondan yazmış olduğu "Tayyarecilik Mazisi, Ehemmiyeti, Terakkiyat-i Hazırası, İstikbali" kitabının satılıp satılmadığı hakkında bilgi almasını istemiştir. Velid, İstanbul'dayken Hüseyin Efendi'nin kendisine "*kitabına subaylar ehemmiyet veriyor bir ayda bin nüsha falan süreriz*" dediğini belirtmiş, bu tahminin doğru çıkması durumunda bin, bin beş yüz kuruşluk kadar satılmış olacağını ifade etmiştir.¹³² Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere kitabın birinci baskısının 12 Kasım 1911 tarihli olduğu netleşmektedir.

Kitabın ikinci baskısı Matbaa-i Ebuzziya'da basılmış, gün ay belirtilmeden 1913 tarihi yer almaktadır ve kitap A. Velid imzalıdır. Eser, 72 sayfadan oluşmakla birlikte 13 görsel de kullanılmış,¹³³ ayrıca kitabın önsöz kısmında eserin önemini ve yayım amacı açıklanmıştır. Böylelikle kitabın giriş kısmında Avrupa'da her geçen gün sanayi, fenni, iktisadi vb. birçok alanda yeni gelişmelerin yaşandığını, irfan ve medeniyetin mükemmel bir mahsulü olan tayyarecilik sektörünün de geliştiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Batı basını da bu sektördeki gelişmelere çok geniş şekilde yer verdiğini, fakat ülkemizdeki basında tayyarecilik ile ilgili bilgilerin birkaç makalenin dışına çıkmadığını vurgulamıştır. Özellikle hava saldırılarında yaşanan yenilgiler sonucunda ülkede yeni yeni önem kazanmaya başlayan bu sektöre zemin oluşturmak ve topluma faydalı olmak amacıyla bu kitabı hazırladığını açıklamıştır. Velid Ebuzziya, bu çalışmayı hazırlarken sade bir dil kullandığını, can sıkımayacak bir üslup ile hazırlanmaya önem verdiğinden güzel resimlerle desteklediğini ifade etmiş ve itinayla

¹²⁹ İSAM. ZE- 0046, 2 Şubat 1912.

¹³⁰ Velid Ebuzziya, "Tayyare ile Saatte 109 Kilometre", *Mecmua-i Ebuzziya*, 7 Mart 1912, 247-253; Ebuzziya, "Frasna'da Tayyarecilik Sanayiinin Terkiyatı" *Mecmua-i Ebuzziya*, 7 Mart 1912, 247-253.

¹³¹ İSAM. ZE- 0044, 7 Aralık 1911; İSAM. ZE- 0045, 9 Aralık 1911.

¹³² İSAM. ZE- 0046, 2 Şubat 1912.

¹³³ Kitap, Osman Ferit Sağlam tarafından Milli Kütüphaneye 1948'de bağışlanmıştır.

hazırlamış olduğu bu kitabın toplumun her kesimine ulaşip anlaşılması hedeflediğini belirtmiştir.¹³⁴

Eserde, tayyare makineleri meselesi hakkında bilgiler verildikten sonra konun tarihçesi anlatılıp uçuş alanında yapılan ilk denemeler, başarılar ve tayyareciliğin gelişme süreci fotoğraflar ile desteklenmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki kullanılan görsellerin hangi kaynaktan alındığı, sayfa numaraları dahil olmak üzere resmin altındaki açıklama kısmında belirtilmiş, Velid'in gerek eserlerinde gerekse gazete yazılarında dipnot kullanarak kaynak belirmesi dikkat çeken hususlardandır. Kitapta ele alınan konu başlıklarının içerikleri ise tayyarelerin ilk muvaffakiyetleri, enva-i, motorları, alanda kat edilen ilerlemeler, Amerikalı Robert kardeşler ve başarıları, Fransız Bleriot'un Monoplan uçağı ile Manş denizini geçmesi, 1910 yılına kadar tayyarecilik alanındaki gelişmeler aşamalar halinde yazılmıştır. Ayrıca 1911 yılında yapılan uçuş müsabakaları hakkındaki bilgilere de yer vermiştir. Aynı zamanda gerek eserin önsöz kısmında gerekse arka kapakta Velid'in yapmış olduğu çevirilerden oluşup yayımlanacak diğer çalışmalarının isim listesini de ilan etmiştir. Eserler listesinde Fransa İhtilali Kebir-i Tarihçesi (Resimli), Bismarck'ın Hayatı, Tercüme-i Hal-i Siyasisi (Resimli), Muntasır Yeni Hey'et (Astronomi) (Resimli) isimli çalışmalar bulunmaktadır.¹³⁵ Yapmış olduğu bu çalışmaları Paris'te eğitim gördüğü sırada yaptığına dair bilgiler babasına göndermiş olduğu mektuplarda yer almaktadır.¹³⁶

Bu kitap haricinde Velid Ebuzziya'nın tayyarecilik ile ilgili diğer çalışmaları ise kısaca şöyledir. 3 Ocak 1914 yılında Tesfir-i Efkâr gazetesinde çıkan haber ile Velid'in başlayacak üç tefrikasının tanıtımı yapılmıştır. Bu tefrikalardan biri tayyarecilik olup yazarı Osman Vehbi tanıtılırken Velid Ebuzziya'nın pilot giysili fotoğrafı kullanılmıştır ve fotoğrafın altında Ayastefanos'da tayyaran günü alınan resminden, bilgisi verilmiştir. Verilen bilgilerden Velid'in bu tefrikasında Osman Vehbi takma ismini kullandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu yazı dizisinin okuyuculara sade ve açık bir dille yazılacak makaleler şeklinde sunulacağı belirtilmiştir. Tabii ki o zamanlarda ilgi odağı olmaya başlayan bu yazılar merak uyandırmış, insanlar daha fazla bilgi almak için gazeteye müracaat etmişlerdir. Okuyucuların ilgi ve istekleri üzerine tayyareciliğin mazisini, fenni ve teknik ilmi yönleri, alandaki gelişmeler ve gelecekte taşıyacağı önemi kapsayan sekiz on makale hazırlamıştır. Bu makaleler krokiler ve resimlerle desteklendiği gibi kısa zamanda yayına başlanacağı ilan edilmiştir.¹³⁷ Tefrikanın konu başlığı "*Tayyarecilik ve Balonculuk Tefrikası*" şeklinde olup alt başlıklarla konu bölümleri şeklinde

¹³⁴ Ebuzziya, *Tayyarecilik: Mazisi, Ehemmiyeti...*, 1- 4.

¹³⁵ Ebuzziya, *Tayyarecilik: Mazisi, Ehemmiyeti...*, 2.

¹³⁶ *İSAM. ZE- 0046, 2 Şubat 1912.*

¹³⁷ Velid Ebuzziya, "Tayyarecilik ve Balonculuk Tefrikası" *Tesfir-i Efkâr*, 3 Ocak 1914.

ilerlemiştir. Örneğin *İstanbul– İskenderiye Seyahat-i Havaiyesi* başlığı altında yapılacak seyahat hakkında bilgi verilirken aynı zamanda tayyare pilotları Yüzbaşı Fethi Bey ve Mülazım Nuri Bey’in fotoğrafları da kullanılarak her ikisi hakkında kısa bilgi verilmiştir. Bu bilgiler ile birlikte İstanbul – İskenderiye seyahatinin matbuat kaleminin sekiz maddelik tebligatı da yayımlanmış ve bu seyahat sırasından izlenecek planın ayrıntılarına yer verilmiştir.¹³⁸ Pilotların kullandıkları tayyare tipi fotoğraflarla tanıtılmış ve harita üzerinde seyahatin uçuş rotası gösterilerek seyahatin önemi üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda İngiltere, İtalya ve Rusya’nın birçok cesur tayyareci yetiştirdiklerini ve hatta bugün Romanya’nın 500’e aşkın askeri tayyare ve tayyarecisi olmasına rağmen Fransızlardan başka hiçbir milletin henüz bu kadar uzun bir seyahat yapmadığı bilgisi de vurgulanmıştır.¹³⁹

Her aşaması günlük olarak verilen seyahattin *Toros Dağlarını Geçen Kahramanlar* başlığı ile aynı tayyarede bulunan Fethi Bey ve Sadık Beyin fotoğrafları ve rota haritalarına yer verilmiş, bir günde Konya’dan (Konya- Karaman – Mut – Mersin – Tarsus- Adana – Halep ...) Tarsus’a geçtikleri belirtilmiştir.¹⁴⁰ Ardından Fethi Bey Halep’e ulaştığı sırada Nuri Beyin Aziziye’de bulunduğu belirtilirken uçuş rotaları da harita üzerinden gösterilmiş ve Halep şehrinin fotoğrafı da paylaşılmıştır.¹⁴¹ Bu arada Nuri Bey seyahatine devam ederken Fethi Bey ve Sadık Bey’in Beyrut’a bulunduğu ve tayyarenin tekerlek ve kanat bölgelerinde oluşan hasarın onarımını yaptıkları sırada çekilen fotoğrafları ile haberleri verilmiştir.¹⁴²

27 Şubat 1914 tarihinde Şam’dan havalanan Fethi ve Sadık Beyler, havalandıktan sonra Taberiye Gölü civarında düşüp şehit olmuşlardır.¹⁴³ 1 Mart 1914 tarihinde paylaşılan haberde yaşanan feci kazada Fethi ve Sadık Beylerin vefat ettikleri ve naaşlarının Şam’a nakil edildiği haberine yer verilmiştir. Kazanın ayrıntılarına yer verilirken iki şehidin fotoğrafı, Fethi Bey’in tayyarede olduğu bir resmi, harita üzerinde kazanın meydana geldiği yer işaretlenmiş, tayyarenin Şam’daki hareketinden sonra Taberiye civarında düştüğü belirtilmiştir. Ayrıca Nuri Beyin seyahatine devam ettiğini, Osmanlı bayrağını Mısır semalarında dalgalandırmaya çalıştığı bilgileri bulunmaktadır.¹⁴⁴ Yaşanan kazanın ayrıntıları belirtilirken fotoğraflarla Fethi Bey ve Sadık Beyin hayatlarını anlatan tercüme-i hallerine de yer verilmiştir.¹⁴⁵ Şam’daki camiide kılınan cenaze namazı sonrasında Selahattin Eyyüb-i mezarlığına definleri

¹³⁸ Ebüzziya, “Tayyarecilik”..., *Tesfir-i Efkâr*, 6 Şubat 1914.

¹³⁹ Ebüzziya, “Tayyarecilik”..., *Tesfir-i Efkâr*, 7 Şubat 1914.

¹⁴⁰ Ebüzziya, “Tayyarecilik”..., *Tesfir-i Efkâr*, 13 Şubat 1914.

¹⁴¹ Ebüzziya, “Tayyarecilik”..., *Tesfir-i Efkâr*, 15 Şubat 1914.

¹⁴² Ebüzziya, “Tayyarecilik”..., *Tesfir-i Efkâr*, 22 Şubat 1914.

¹⁴³ Ebüzziya, “Tayyarecilik”..., *Tesfir-i Efkâr*, 27 Şubat 1914.

¹⁴⁴ Ebüzziya, “Tayyarecilik”..., *Tesfir-i Efkâr*, *Tesfir-i Efkâr*, 1 Mart 1914.

¹⁴⁵ Ebüzziya, “Tayyarecilik”..., *Tesfir-i Efkâr*, *Tesfir-i Efkâr*, 2 Mart 1914.

fotoğraflarla paylaşılmıştır.¹⁴⁶ Ayrıca tayyare mektebinde yaşanan başarılarla da yer verilmiştir ki Mülazım Fazıl Bey ve Binbaşı Veli Beyin Kahire'ye uçuş bilgilerine yer verilmiştir.¹⁴⁷ Tayyare mektebinden başlayan ikinci bir seyahat planının amacı Fethi ve Sadık Beylerin başlattığı İstanbul – İskenderiye seyahatini Beyrut'an devam ederek tamamlamak olmuştur. Aynı uçakta bulunan Salim ve Refik Beyler ile Kemal Beyin Balerya tipi tayyareyle Çanakkale'ye ulaştıkları¹⁴⁸ belirtilirken kendileri hakkındaki bilgiler fotoğraflarla birlikte verilmiştir. Bu haberle birlikte tayyare mektebinde bulunan Fethi Beyin tayyaresinin fotoğrafı paylaşılırken şehitler için düzenlenen mevlit-i nebi bilgisine de yer verilmiştir.¹⁴⁹ Tayyarelerin seyahati hakkında bilgi verilirken ülkede tayyarecilik alanında yaşanmış gelişmeler ve Fazıl Beyin tehlikeli uçuş tecrübeleri yapılan çizimlerle açıklanmıştır.¹⁵⁰ Ardından *Yaşanan Acı Bir Gün* başlığı ile üçüncü şehit Nuri Bey'in haberine yer verilmiş, gazeteciliğin elim mecburiyetlerinden birinin de şehit haberlerine yer vermek olduğu da dile getirilmiştir. Nuri Bey'in hayatı hakkında bilgilere yer verilirken *Tasvir-i Efkâr* yazarlarından Enis Avni Aka Gündüz'ün Nuri Bey için yazmış olduğu şiiri de aktarılmıştır.¹⁵¹ Şehit olan üç tayyareci Fethi, Sadık ve Nuri Beyler için dikilecek olan anıtın temel atma törenine Enver Paşa ve yetkililer katılmıştır.¹⁵² Aynı zamanda Paris'e uçan Mülazım Fazıl Bey ve Binbaşı Veli Bey hakkındaki bilgilere, Viyana'da yaşanan bir tayyare kazasına, Madrid'den Monako'ya yapılan Tayyare yarışına, havada çarpışan tayyarelerin bilgileri ile tayyarecilerimizden Salim ve Kemal Beylerin El-Ariş'e ulaştıkları ve tayyarecilerin başarı bilgilerine yer verilmiştir.¹⁵³

Tasvir-i Efkâr muhabiri Velid Ebuzziya, tayyare ile ilgili kitap ve yazılarının yanı sıra uçmayı çok seven bir kişidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında yapmış olduğu başvuru sonucu savaş muhabiri olarak Çanakkale Cephesine katılmış, havadan çekmiş olduğu fotoğraflar ile Türk Ordusuna bilgi aktardığı gibi cephede yaşanan gelişmeler de gazetesinde aralıksız yer yayımlanmıştır.¹⁵⁴

Velid Ebuzziya'nın tayyarecilik ile ilgili diğer bir çalışması ise 1936 yılında *Kitap ve Kitapçılık* dergisinin muhabirlerinden Niyazi Ahmet Okan'ın kendisi ile yapmış olduğu röportaj ile ortaya çıkmıştır. Mecmuamızı nasıl buluyorsunuz, sorusuna Velid Ebuzziya

¹⁴⁶ Ebuzziya, "Tayyarecilik" ..., *Tesfir-i Efkâr*, Tesfir-i Efkâr, 3 Mart 1914.

¹⁴⁷ Ebuzziya, "Tayyarecilik" ..., *Tesfir-i Efkâr*, Tesfir-i Efkâr, 5 Mart 1914.

¹⁴⁸ Ebuzziya, "Tayyarecilik" ..., *Tesfir-i Efkâr*, Tesfir-i Efkâr, 7 Mart 1914.

¹⁴⁹ Ebuzziya, "Tayyarecilik" ..., *Tesfir-i Efkâr*, Tesfir-i Efkâr, 8 Mart 1914.

¹⁵⁰ Ebuzziya, "Tayyarecilik" ..., *Tesfir-i Efkâr*, Tesfir-i Efkâr, 9 Mart; Ebuzziya, "Tayyarecilik" ..., *Tesfir-i Efkâr*, 10 Mart 1914.

¹⁵¹ Ebuzziya, "Tayyarecilik" ..., *Tesfir-i Efkâr*, Tesfir-i Efkâr, 13 Mart 1914.

¹⁵² Ebuzziya, "Tayyarecilik" ..., *Tesfir-i Efkâr*, Tesfir-i Efkâr, 3 Nisan 1914.

¹⁵³ Ebuzziya, "Tayyarecilik" ..., *Tesfir-i Efkâr*, Tesfir-i Efkâr, 5 Nisan 1914; Ebuzziya, "Tayyarecilik" ..., *Tesfir-i Efkâr*, 6 Nisan 1914; Ebuzziya, "Tayyarecilik" ..., *Tesfir-i Efkâr*, 9 Nisan 1914; Ebuzziya, "Tayyarecilik" ..., *Tesfir-i Efkâr*, 22 Nisan 1914; Ebuzziya, "Tayyarecilik" ..., *Tesfir-i Efkâr*, 6 Mayıs 1914.

¹⁵⁴ BOA, DH.EUM.VRK., 025-028, (19 Haziran 1915).

Mecmuanızı baştan sona kadar doya doya zevkle okuyor ve istifade ediyorum. Avrupa'nın günlük, haftalık gazetelerini takip ettiğim halde çıktığından haberim olmadığı bir eseri Kitap ve Kitapçılık mecmuasından öğrendim. Tayyarecilik Ansiklopedisi adını taşıyan bu enteresan kitabı derhal ismarladım cevabını vermiştir. Röportajı yapan Okan Bey verilen cevap karşısında düşüncelerini Tercümesi olmayan bir kitabı okuyabilmek için İtalyancasını iletmeye çalışan Bay Velid'in, yepyeni bir ansiklopediyi tayyareciliğe ait olsa dahi merak ederek satın almasını hiç de garip görmedim cümlesiyle onun tayyareciliğe olan büyük ilgisini dile getirmiştir.¹⁵⁵

Yapılan röportajda adı geçen *Tayyarecilik Ansiklopedisi* adlı eserin 1944 yılında yayımlandığı görülmüştür. Velid Ebuzziya, bu ansiklopedi çalışmasını müstakil bir kitap değil de 1944 yılı için hazırlamış olduğu Ebuzziya Takvimi adlı yıllık takvimde kullanmıştır. Takvimde 15 Ekim 1944 tarihinden başlayıp yıl sonuna kadar devan eden sayfalarda *Tayyarecilik Ansiklopedisi* başlığı altında bir yazı dizisi şeklinde yayımlanmıştır. Ansiklopedide yer alan alt başlıkları ise şöyledir. Tayyarecilik nedir, kaç çeşidi vardır, helikopter, istikbalin hava hakimi, otomobiller nasıl tayyareciliğe önyak oldu, motor kuvvetleri, kanat tertibatları, kuyruk kısmı gibi özellikleri ve Fransa'daki ilk uçuşlar, Bleriot'un Manş Denizi'ni geçmesi, Türk tayyarecilerin Mısır seyahati, Fethi ve Nuri Beylerin Mısır yolunda şهادetleri, Mısır seferini Yüzbaşı Salim Beyin tamamlaması, 26 Ağustos'ta taarruz tayyarelerimiz, Türk Hava Kurumu, Nuri Demirağ'ın Hususi Tayyarecilik Mektebi vb. detaylı bilgilere yer verilmiştir.¹⁵⁶ Böylece Velid Ebuzziya, 1936 yılında sipariş etmiş olduğu *Tayyarecilik Ansiklopedisi* adlı eseri Türkçeye çevirip 1944 yılı Ebuzziya Takvimi adlı yıllık takvimde kullandığı görülmüştür.

Velid Ebuzziya'nın 1944 yılı içinde *Tayyarecilik Albümü* adını taşıyan bir başka çalışmasının daha olduğu görülmüştür. 5 Kasım 1944 yılında Velid Ebuzziya nezareti altında bir heyet tarafından yayıma hazırlanan Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi'nin 4. Sayısının ilavesi olan "Tayyarecilik Albümü" adlı, 14 sayfadan oluşan bir ek fasikül hediye edilmiştir. Albümün içindeki bilgiler incelendiğinde, kullanılan resimler ve bilgi akışı, Velid'in Ocak 1914'te yayımlamaya başladığı tayyarecilik tefrikasının kısa bir özeti şeklindedir. Bu nedenle bu albümün Velid Ebuzziya'ya ait olma olasılığı yüksektir. Tayyareciliğin gelişimi hakkındaki bilgiler daha çok fotoğraflarla anlatılırken albümde 30 resim kullanılmıştır. Ayrıca 1914 yılındaki tefrikada Nuri Beyin şehit olması üzerine Aka Gündüz'ün yazdığı mersiyenin üç kıtasına yer verilmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Niyazi Ahmet Okan, "Meşhur Kitap Meraklılarını Ziyaret", *Kitap ve Kitapçılık*, 6 (1936): 4-10.

¹⁵⁶ Velid Ebuzziya, *Ebuzziya Takvimi*, 1944.

¹⁵⁷ *Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi*, Sayı 4, 5 Kasım 1944.

Tasvir-i Efkâr gazetesini yıllar içinde yayın kesintilerine uğramasına rağmen gazete yayını devam ettiği süre boyunca havacılıkla ilgili haberlere önem vermiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı süresince hava saldırıları hakkındaki bilgiler gerek fotoğraflarla gerekse kroki çizimleri ile kamuoyuna sunulmuş, aynı zamanda ülke içinde havacılıkla ilgili yaşanan her türlü gelişmeler özellikle fotoğraf ve haritalar ile okuyuculara duyurulmuştur.

1.3.3. Ebüzziya Takvimi

Ebüzziya Tefik Bey, 1881 yılından başlamak üzere 1887 yılına kadar 8 tane Rabi-i Marifet adlı salname, bir başka deyişle kitap şeklindeki takvimler yayınlamaya başlamış, bunlar her yılın mart ayının birinci günü yayımlanan kameri (Ay yılı) takvimleridir.¹⁵⁸ Sultan II. Abdülhamit'in isteği üzerine ilki (1893-1894) yılına ait olmak üzere 3 tane yıllık Ebüzziya Takvimi yayımlamıştır.¹⁵⁹ Genel özellikleri bakımından 265 sayfadan oluşan ilk takvimde görsellere büyük önem verilmiştir. Takvimler ansiklopedik bilgi niteliğinde olup Jules Cesar, Schiller, Benjamin Franklin, Jean Calvin, Kepler, Copernig, Luther, Isabelle, İngilizlerin Kolonileri, Mısır Hidivleri Abbas Halim Paşa, Mehmet Tefik Paşa vb. alanında tanınan kişiler hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca kültürel bilgi açısından metal ve kâğıt paralar görsel olarak tanıtılmıştır. Kısacası hem yıllık takvim hem de içinde birçok bilgiyi barındıran bir kitap şeklinde olduğu kendileri tarafından vurgulanmıştır.¹⁶⁰ Bununla birlikte kadınlara mahsus olan *Takvim-i Nisa*'yı da 1899 yılında yayımlamıştır.¹⁶¹ Ebüzziya Tefik Bey, hakkında her ne kadar jurnaller yapıp sürgün edilmiş olsa da çalışmalarına hiçbir zaman ara vermemiş, takvimleri art arda yayınlamaya dikkat etmiştir.

Ebüzziya Tefik Bey'in önem vermiş olduğu yıllık takvim çalışmalarının oğlu Velid üzerinde nasıl bir etki oluşturmuş ve bu tarz çalışmaları devam edip etmediğine dair bilgiler şöyledir. Velid Ebüzziya'nın erken yaşlarda, yaklaşık 17 yaşından itibaren takvimlerle ilgilenmiş olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Şöyle ki Velid'in 24 Ekim 1901 tarihinde Konya'da bulunan abisi Talha'ya göndermiş olduğu mektupta konuya dair önemli bilgiler tespit edilmiştir. Bu bilgilere göre Velid, sonbahar ayının ilk başlangıç gününden bahsederek 1 Eylül'ün 11'inci Salı'ya tesadüf ettiği günde güneş bir burçtan bir diğerine geçmesiyle gece gündüz birbirine eşitlendiğini ve bu durumun birtakım işaretler göstermesi açısından önemli bulunduğunu belirtmiştir. Fakat kendisinin önemli gördüğü nokta ise sene-i şemsiye-i

¹⁵⁸ Ebüzziya Tefik, Rabi-i Marifet, 1297; Rabi-i Marifet, 1299; Rabi-i Marifet, 1300; Rabi-i Marifet, 1301; Rabi-i Marifet, 1302; Rabi-i Marifet, 1303; Rabi-i Marifet, 1304; Rabi-i Marifet, 1305.

¹⁵⁹ Ebüzziya Tefik, *Ebüzziya Takvimi*, 1310; 1315; 1316.

¹⁶⁰ Ebüzziya Tefik, *Ebüzziya Takvimi*, 1310.

¹⁶¹ Özgür Türesay, "An Almanac for Ottoman Women: Notes on Ebüzziya Tefik's Takvîmü'n-nisâ (1317/1899)", *A Social History of Late Ottoman Women: New Perspectives*, Leiden, in Anastasia Falierou & Duygu Köksal (eds.), E. J. Brill, (2013): 225-248; Gür, *Ebüzziya Tefik Hayatı...*, 291.

hicriyenin başlangıcı olması olmuştur. Abisi Talha'ya şemsiye-i hicriye tamlamasını anlamasa da ne sebeple kurulmuş veya neye dayandırıldığı konusunda ilgilenmediği için bilmemesinin normal olduğunu, çünkü babasının da hazırlamış olduğu takvimlerin üstünde yer alan sene-i hicriye-i şemsiye, hayf-ı evvel, sâni, sâlis ibârelerinden hiçbir şey anlamadığını ifade etmiştir. Fakat bunları anlamadığı için konuya ilgi duymaya başladığını ve öğrenmeğe karar verdiğini açıklamıştır. Ardından Rebî-i Maarifet takvimlerinde bu tamlamalara dair babasının yapmış olduğu açıklamaları okumuş, buna ek olarak Muhtar Şakir Paşa'nın mektuplarını, Muhtar Paşa'nın Islâhü't-Takvîm adlı eserini ve Cevdet Paşa'nın Takvîmü'l-Edvâr adlı eserini de incelediğini belirtmiştir. Bu eserleri incelemesine rağmen istediği bilgiye tamamen ulaşamamış olsa da yarım yamalak bir şeyler öğrendiğini söylemiştir.¹⁶²

Velid Ebuzziya, bir sonraki mektubunda da takvimler konusu ve kendisinin pek önemli bulunduğu sene-i şemsiye ve Rumi olarak tabir edilen konu ile başlamıştır. Bu konuda Maliye Nazırı olan Moralı Osman Efendi'nin ay yılı takviminin özellikleri ve gökyüzünde gördüğü birtakım yıldızların işaret ettiği özelliklerin maliye işlerindeki hesaplamaları doğrulamadığını fark ettiğini belirtmiştir. Böylelikle mevcut takvimi, güneş yılı ayları ile değiştirmeye karar vermiş olan Moralı Osman Efendi'nin usul olarak da Doğu Hristiyanlarının (Rum, Rus ve Suriye Hristiyanları) kullandıkları Jul Sezar'ın tarihini kapsayan eski miladi tarzını taklit ederek sene-i şemsiye, yani Rumi takvimi meydana getirdiğini mektupta abisine anlatmıştır. Ardından bu konuya dair Cevdet Paşa'nın Takvimü'l Edvar adlı eserindeki düşüncelerini doğrudan aktarmış, böylece ay yılı takvimi ile Rumi takvim arasındaki farkları ortaya koymuştur. Buna bilgilere ek olarak Tahir Bey, Gazi Muhtar Paşa, Yader-i Ekrem Şakir Paşalar ile babası Ebuzziya Tefvik Bey'in takvimler hakkındaki hesaplamaları, düzenlemeleri ve tavsiyeleri hakkındaki ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Bu bilgileri destekleyen Mısır Rasathanesi Müdürü Mütevvî'î Felekî Mahmud Paşa'nın Fransızca yazıp yayınlamış olduğu bir risaleden de bahsetmiştir.¹⁶³

Velid, 28 Ocak 1902 tarihli mektubunda ise Fransız astronom Camille Flammarion'un Islah-ı Takvim adlı makalesini baştan sona okuduğunu belirtmiştir. Ayrıca yaptığı tercümenin mükemmelliğinden dolayı abisi Talha'yı tebrik etmiştir. Çünkü makaleyi abisi Talha Türkçeye çevirip okuması için kardeşi Velid'e göndermiştir. Ardından makaledeki bilgiler ile ilgili düşüncelerini abisine açıklamıştır.¹⁶⁴

¹⁶² İSAM. ZE- 0399, 24 Ekim 1901.

¹⁶³ İSAM. ZE- 0397, 4 Kasım 1901.

¹⁶⁴ İSAM. ZE- 0400, 28 Ocak 1902.

Ulaşılan bu bilgilerden Velid Ebuzziya'nın çok erken yaşlarda takvimler ile ilgilenmiş olduğu teyit edilmiştir. Fakat kendisi ilk yıllık takvim çalışmasını 1943 yılında ortaya koymuştur.

1943 yılında yayımlanan Ebuzziya Takvimi adlı yıllık takvim öncelikle bir kitap gibi sayfaları yan taraf çevrilerek kullanma özelliğine sahiptir. İçinde barındırdığı bilgi özelliğinden dolayı günlük ansiklopedi niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Takvim, 730 sayfadan oluşmakla birlikte, birinci sayfada genel bilgiler, ikinci sayfada ise günün takvimi ve özellikleri verilmiştir. Günün tarihini belirten sayfanın üst kısmında Ebuzziya amblemi, yuvarlak içinde bir Z harfi, harfin ortasında kum saati, kum saatinin iki tarafından dışarıya uzanan iki büyük kanat şeklindeki ayrıntılar bulunmaktadır. Ayrıca Tasvir-i Efkâr gazetesine yıllık ve altı aylık abone olan okuyuculara ücretsiz verileceği bilgisi gazetenin 1942 Aralık ayı boyunca ilan edilmiştir.¹⁶⁵

Takvimde yer alan bilgiler maddeler şeklinde şöyledir: a) *Kısa ve Resimli Türkiye Tarihi* başlığı altında alt başlıklar şeklinde Orta Asya'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar kurulan Türk devletleri ve bazı devlet adamları hakkındaki bilgiler verilirken harita ve resimler de kullanılmıştır. Mesela Süleyman Şah'ın vefatı ve Türk Mezarı başlığı altında kişi hakkında kısa bilgi verilmiş, nerede bulunduğu ve devlet sınırları dışında kaldığı bilgilerine ek olarak Caber Kalesi, Türbe ve Karakolu gösteren bir resim ve kalenin bulunduğu yeri gösteren bir harita kullanılmıştır. b) *İstiklal Harbi* ana başlığı altında, Millî Mücadele sürecinde yaşanan bütün gelişmeler aktarılırken resimler ve haritalara da yer verilmiştir. Örneğin İkinci İnönü Zaferi bilgisi verilirken İsmet Paşa'nın bir fotoğrafı ve muharebeyi gösteren bir harita kullanılmıştır. c) Cumhuriyetin tarihçesi kısmında, cumhuriyet'in ne zaman, nerde ortaya çıktığı, yaşanan gelişmeler ile gelişim süreci hakkındaki bilgilere yer verilmiştir. d) Resimleri ile meşhur mucitler ve icatlar kısmından bir örnek ise telefonun Graham Bell tarafından icat edildiği, kişinin fotoğrafı ve hakkında kısa bilgi, yaptığı icadın fotoğrafına yer verilmiştir. e) Sıhhi Öğütler başlığı altında verilen bilgiler kaynak verilerek aktarılmıştır. F) Tıbbi tavsiyeler ve bilgiler kısmında uzman veya doktor isimleri kullanılarak güvenilir bilgi aktarımına dikkat edilmiştir. g) Ameli bilgiler ve öğütler. h) Namaz saatleri. ı) Ay'ın her günlük görünümü. i) Resimler, haritalar ve harp planları. j) Vecize ve özlü sözler; her gün bir ya da iki mısralık vecizelere yer verilmiş, bu özlü sözlerin kimlere ait olduğu dikkat çeken noktalardandır. Öyle ki 1943 yılı takviminin sadece ocak ve şubat ayı içinde Recai zade Ekrem'in sözlerine üç gün, Ziya Paşa'nın sözlerine on iki gün, Namık Kemal'in beyitlerine dokuz gün yer vermiş, ayrıca

¹⁶⁵ Velid Ebuzziya, *Ebuzziya Takvimi*, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1944; *Tasvir-i Efkâr*, 9-10-11-12-13, Aralık 1942.

Abdülhak Hamit, Ebüzziya Tefvik, Sokrat, Voltaire, Montesquieu vb. gibi kişilerin sözleri ile devam etmiştir.¹⁶⁶

1944 yılında yayımlanan Ebüzziya Takvimi adlı ikinci eserinde ise kapak bilgileri bir önceki yıl ile hemen hemen aynıdır. Takvim, 770 sayfadan oluşmakla birlikte 300 görselin kullanıldığı hem takvim hem de günlük bir ansiklopedi niteliğindedir. Takvimin 2'nci ve 2'nin katı olan sayfalarda bir önceki takvimde kullanılan Ebüzziya amblemi kullanılmıştır. Eser ile ilgili diğer ayrıntılar ise birinci sayfada genel bilgiler, ikinci sayfada ise günün takvim özellikleri, bir başka deyişle Ay'ın her günkü görünüm bilgileri yer almaktadır. Ayrıca mucit ve icatlar ile birlikte Eyfel Kulesi ile ilgili kısa bilgiler de ikinci sayfaya eklenmiştir. Yayımlanan bu duvar takvimi ile beraber bir cep takvimi de hediye olarak verilmiştir. 1944 yılı takviminin çıktığı bilgisi *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin 1943 yılı aralık ayı boyunca ilan edilmiş, fakat bir önceki yılın takvimi gibi gazete abonelerine ücretsiz olduğuna dair bir ibareye yer verilmemiştir.¹⁶⁷

1944 yılı için hazırlanan Ebüzziya Takvimi içinde bulunan bilgiler bir önceki yılın bilgilerinden tamamen farklıdır. Konu olarak sadece *Meşrutiyet Tarihi* ve *Tayyarecilik Ansiklopedisi* ile iki ana başlık kullanılmıştır. Bu ana başlıklar altında verilen alt başlıklar ile konunun ayrıntılarına daha fazla yer verilmiştir. Bir kitap özelliğini de taşıyan takvimin birinci sayfasında ana başlık olarak Meşrutiyet Tarihi, alt başlıklar ile dönemin önemli şahsiyetleri; Said Paşa, Ferid Paşa, Ahmet Muhtar Paşa, Sadrazam Hakkı Paşa ve Kabinesi, Kâmil Paşa ve İttihat ve Terakki vb. gibi kişiler ve yetkileri hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır. Aynı zamanda Velid Ebuzziya, dönemin olayları ve gelişmeleri ele alınırken iç ve dış siyasetteki gelişmeler birlikte değerlendirmiştir. Söz konusu olan alt başlık ayrıntılarını ana başlık altında uzun süre, bir başka deyişle 1944 Ekim ayına kadar vermeye devam etmiştir. Takvimde 15 Ekim'den yıl sonuna kadar ise Tayyarecilik Ansiklopedisi başlığı altında bir yazı dizisinin yayımlandığı görünmektedir.

Tayyarecilik Ansiklopedisi ana başlığı altındaki alt başlıklarıyla şöyledir. Tayyarecilik ne olduğu hakkında bilgiler verildikten sonra uçak çeşitleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte sanayi sektörünün birbirini etkilediğine dair otomobillerin tayyareciliğe nasıl önyak olduğu belirtilmiştir. Uçak parçaları hakkında verilen bilgilerden sonra Fransa'daki ilk uçuşlar ve bu uçuşların kimler tarafından ve hangi uçak tipinin kullanıldığı bilgilerine yer verilmiştir. Ardından Türk tayyarecilerin Mısır seyahati, Fethi ve Nuri Beylerin Mısır yolunda şehadetleri, Mısır seferini Yüzbaşı Salim Beyin tamamlaması, 26 Ağustos'ta taarruz

¹⁶⁶ Velid Ebuzziya, *Ebüzziya Takvimi*, 1943.

¹⁶⁷ Velid Ebuzziya, *Ebüzziya Takvimi*, İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1944; *Tasvir-i Efkâr*, 4-8-14-17-19 ..., Aralık 1943.

tayyarelerimiz, Türk Hava Kurumu, Nuri Demirağ'ın Hususi Tayyarecilik Mektebi vb. detaylı bilgilere yer verilmiştir. Bu detaylar ile birlikte sıhhi öğütler, yirmi beş öğüdün izahı ve seçme beyitlere yer verilmiştir. Beyitlerde göze çarpan isimler Fuzuli, Baki, Mesihi, Kanuni Süleyman, Necati, Aşık Paşa, Yunus Emre, Şinasi vb. ... şeklinde devam etmiştir.¹⁶⁸

1944 yılında yayımladığı bir diğer eseri ise bir Cep Takvimi isimli bir kitapçık olmuştur. Herhangi bir giysinın cebine rahatlıkla sığabilecek küçüklükte olan bu takvimin içindeki bilgiler oldukça ilgi çekicidir. Aynı yılın duvar takvimine ek olarak hazırlanan ve 1944 yılında yayımlanan cep takviminin kapak kısmında “büyük duvar takvimine ektir beraber hediye edilir, dikkat: Ayrıca satılması katiyen yasaktır” bilgileri yer almaktadır. Takvimin iç kapağında bir senelik ay ve gün rehberi olduğu bilgisi ve yayın bilgileri bulunmaktadır. Birinci sayfada 1944 yılının kebase senesi olduğunu yani şubat ayının 29 çekeceğini, bunun dört yılda bir tekrar edip bir diğer kebase senesinin 1948 olacağı belirtilmiştir. Ayrıca en uzun gündüz ve en uzun gece hakkında saatinden dakikasına kadar ayrıntılı bilgi verilmiştir. Sayfanın en altında Namık Kemal'in *Gazel*'inin birinci beytin ilk mısrası “Sana senden gelir bir işde ancak dad lazımsa” yazısı yer almaktadır.¹⁶⁹

Cep Takvimi'nin ikinci sayfasında dört mevsimin başlangıç günü, Güneş'in burçlara intikali, örneğin Güneş Hamel (Koç) burcuna 19 Şubat günü gireceği şeklindeki bilgiler, Arabi aylar ve her ayın kaç gün çektiği belirtilmiştir. Sayfanın altında aynı *Gazel*'in ikinci mısrasına “Ümidin kes zaferden gayriden imdad lazımsa” yazısına yer verilmiştir. Takvimin üçüncü sayfasında dini günler ve resmî tatil günlerine yer verilmiştir. Sayfanın altında Namık Kemal'in *Hürriyet Kasidesi*'nin 25'inci beytin ilk mısrası “Ne mümkün zulm ile, bidad ile imhayı hürriyet” bulunmaktadır. Dördüncü sayfada 1944 yılına dair Husuf (Ay tutulması) ve Küsuf (Güneş tutulması) hakkındaki bilgilere yer verilmiş, böylece yıl içinde ay tutulmasının olmayacağı, fakat iki defa Güneş tutulmasının vuku bulunacağını belirtilirken bu tutulmaların Türkiye'den görülmeyeceği bilgisi de yer almaktadır. Birinci tutulmanın Güney Amerika ve Batı Afrika'da; ikinci tutulmanın Batı Afrika, Orta ve Güney Asya ile Avustralya adalarında görüleceği belirtilmiştir. Sayfanın altında Namık Kemal'in *Hürriyet Kasidesi*'nin 25'inci beytin ikinci mısrası “Çalış idrakı kaldır muktedirsен ademiyetten!” yazısı eklenmiştir. Beşinci sayfada “Türkiye Cumhuriyeti” başlığı altında devletin hükümet şeklinin cumhuriyet olduğu, Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilip meclisin de hükümetin icra vekilleri vasıtasıyla idare edildiğini, dört yılda bir seçimlerin olduğunu ve Türkiye Cumhuriyeti başkentinin Ankara olduğu bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca 1944 -1945 yılı bütçesinin Masraf: 486.717.349 Lira;

¹⁶⁸ Velid Ebuzziya, *Ebüzziya Takvimi*, 1944.

¹⁶⁹ Velid Ebuzziya, *1944 Senesine Mahsus Cep Takvimi*, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1944.

Varidat: 486.720.500 Lira olduğu, Türkiye Nüfusu 1940 sayımına göre 17.811.854 olduğu, bundan evvelki sayımlarla kıyası ise 1927 sayımında 13.648.270; 1935 sayımında 16.158.018 kişi olduğu ve gelecek nüfus sayımının Ekim 1945 tarihinde yapılacağı hakkındaki bilgileri bulunmaktadır. Sayfanın alt kısmına Ziya Paşa'nın *Terkib-i Bendi*'nden bir mısra "*Fikreyle ne zulm eylediler Yusuf'a ihvan*" bulunmaktadır.¹⁷⁰

Altıncı sayfada 1943 -1944 yılı bütçe masraf kısmı bulunup toplamda 26 bakanlık, başkanlık ve müdürlüğün masrafları bulunmaktadır. Bunlar içinde masrafi en yüksek olan birkaç örnek ise şöyledir. Devlet borçları 121.790.289; Maliye Vekaleti 53.241.507; Maarif Vekaleti 43.128.934; Jandarma Genel Komutanlığı 26.778.164; Naifa Vekaleti 22.621.642; Sıhhat ve İçtimai Mua. Vekaleti 15.474.588 ... şeklinde olup toplamda 486.717.349 olduğu açıklanmıştır. Sayfanın altında *Terkib-i Bendi*'in bir diğer mısrasına "*Sabr et siteme ister isen hüsn-i mükafat*" yer verilmiştir. Genel anlamda 1944 yılı hakkında ayrıntılı bilgiler verildikten sonra her bir sayfada bir aylık takvim bulunmakla birlikte, yan sayfasında ise verilen ay ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Mesela ocak ayı içindeki bazı bilgiler şöyledir. 5 Ocak Adana'nın Kurtuluşu 1922, 6 Ocak Aşure Günü, 9 Ocak'ta Zemherir Fırtınasının oluşacağı, 10-11 Ocak Birinci İnönü Muharebesi 1921, 29 Ocak Ayandon Fırtınası ... şeklinde devam etmektedir.¹⁷¹

1.3.4. Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi

Tasvir-i Efkâr gazetesinde verilen ilanlara göre Mayıs 1944 tarihinden itibaren hazırlıkları yapılmaya başlanan Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi'nin birinci fasikülü 1944 yılının Eylül ayında yayımlanmıştır. Ansiklopedinin tasarlanmasında izlenen yol şu şekildedir. Öncelikle on beş günlük periyotlar ile yayımlanacak olan fasiküller, belli bir sayıya ulaştıktan sonra birleştirilip birinci cilt haline getirilecektir. Toplamda iki ciltlik bir ansiklopedi oluşturmak düşüncesi ile başlanmış ve bu tasarımın görseli de birinci fasikülün son sayfasında yayımlanmıştır. Aynı sayfada ansiklopedinin her bir cildinde 1000 sayfa metin, 1500 resim, birçok harita ve yaklaşık elli renkli tablo ihtiva edeceği bilgileri paylaşılmıştır. Ayrıca içerik olarak bilim ve sanat alanındaki önemli mucit ve icatları, coğrafya, edebiyat ve tarih alanlarındaki önemli gelişmeler, meşhur adamların tercüme-i halleri, ayrıca tıp, sağlık, spor ve zirai ile ilgili konular çok kapsamlı ele alınarak insanların bilgilendirilmesi hedeflenmiştir.¹⁷² Fakat iki cilt olarak hazırlanması düşünülen bu hedef, Velid Ebuuzziya'nın vefatı nedeniyle uygulanamamıştır. Velid, beşinci fasikülü hazırladıktan sonra vefat etmiş, oğlu Selim her ne

¹⁷⁰ Velid Ebuuzziya, *Cep Takvimi*, 1944.

¹⁷¹ Velid Ebuuzziya, *Cep Takvimi*, 1944. Velid Ebuuzziya, 1944 Senesine Mahsus Cep Takvimi, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1944.

¹⁷² *Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi*, S.1, Eylül 1944.

kadar fasiküllerin yayınlanmasını sürdürmeye çalışmış olsa da ancak toplamda 16 fasikül yayımlanmıştır. 16'ncı fasikülde Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi kendi adı altında yeni bir neşriyat yayımlama kararı alınmış, fakat Fen ve Sanat Neşriyatı adı altında düşünülen bu dergi hakkında bilgiler verilmiş, ilk sayısının Eylül ayında yayımlanacağı planlanmış, fakat uygulama alanı bulamamıştır.

Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi fasiküllerinin kapak tasarımında ayakta duran bir kadın figürünün sağ eliyle bir meşaleyi yukarı kaldırmış, sol eliyle de terazi tutmuş bir fotoğraf kullanılarak özgürlük ve adalet kavramları ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca “*Ebüzziya zade Velid'in Nezareti Altında Bir Heyet Tarafından Yazılmıştır*” bilgisine yer verilmiştir.¹⁷³ Bunun yanı sıra kapaktaki kadın görseli ve Velid'in nezaretinde bir heyet tarafından yazıldığı bilgisi, Velid Ebuzziya vefat etmiş olsa da 16'ncı sayıya kadar değiştirilmeden kullanılmıştır. Onuncu sayıda göze çarpan bir ayrıntı ise iç kapakta yayının müessisi Ebuzziya zade Velid, sahibi Selim V. Ebuzziya bilgisi bulunmaktadır.¹⁷⁴ Bununla birlikte fasikülde 45 resim, tablo ve şekillerle toplamda 32 sayfadan oluşmaktadır ve fasikül fiyatının 30 Kuruş olduğu bilgisi yer almaktadır.¹⁷⁵

Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisinin birinci fasikülünün giriş kısmında yayın heyeti tarafından hazırlanan *Mukaddime* başlıklı yazıda *Marifet* kelimesinin tanımı yapıldıktan sonra, bu çalışmanın kamuoyuna faydaları üzerinde durulmuştur. Marifet sahibi insanların gücü, çalışmaları ve bilgileri sayesinde kimselere muhtaç olmadıkları gibi hür fikirli, boyun eğmeyen, haksızlıktan korkmayan, seciyeleri kuvvetli kişiler olduğu açıklanmıştır. Bu kişiler sayesinde memleketin refahı, saadeti ve asayişini sağlanarak toplumsal gelişme ve ilerleme sağlanacağı belirtilmiştir. Sanayinin güçlü olması ile milletlerin yükselmesi ve kuvvetlenmesi hususundaki önem üzerinde durulmuştur. Bu alanlarda gelişmenin sağlanması için fen bilgilerinin yaygın olarak bilinmesi ve fen bilimlerinin bilinmesi için de toplumun fenni mecmualar, halk kitapları, kamus ve lügatlere sahip olmasının gerekliliği açıklanmıştır. İşte tam da bu noktada Velid Ebuzziya, ilmi bilgilerin bu eksikliğini tamamlamak amacıyla bu ansiklopedinin yayınına başladığını belirtilmiştir. Ayrıca eserde resim, harita, kroki ve tabloların kullanılmasını, verilen bilgilere açıklık kazandırmakla birlikte anlaşılmasını kolaylaştıracağı düşüncesiyle geniş yer verdiğini belirtmiştir.¹⁷⁶

Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi yayın süreci Velid Ebuzziya'nın vefatından sonra oğlu Selim'in nezaretinde devam ettirmeye çalışılmıştır. Fakat yayınlar hedeflenen on beş günlük

¹⁷³ *Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi*, S.1, Eylül 1944.

¹⁷⁴ *Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi*, S.10, 5 Şubat 1946.

¹⁷⁵ *Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi*, S.1, Eylül 1944.

¹⁷⁶ *Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi*, S.1, Eylül 1944.

periyotta devam etmemiş, dokuzuncu sayı 5 Mayıs 1945 tarihinde yayımlanırken onuncu sayı 5 Şubat 1946 tarihinde, on altıncı sayı ise 16 Temmuz 1946 tarihinde yayımlanmıştır.¹⁷⁷ Ansiklopedinin Temmuz 1946'da on altıncı sayısından sonra yayın durmuştur.

Velid EbuZZiya, Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi adlı eserinde Arabesk sanatını kullandığı görülmüştür. Ansiklopedisi'nin ilk sayısında *Mukaddime* adlı giriş yazısının üst kısmına işlenen tezyinat motifleri Velid tarafından işlenmiştir. Aynı şekilde ansiklopedinin birinci sayısının ilk sayfasında yer alan büyük A harfinin üstüne işlenen arabesk tezyinatı da yine Velid EbuZZiya tarafından çizilmiş örneklerdir.¹⁷⁸

Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk adlı eserinin 1927 ilk basımı için kitabın kâğıt tezyinatı, bir başka deyişle süslemeleri Matbaa-i EbüZZiya'da hazırlanmıştır. Nutuk'un resim, on adet harita ve kapağının basım işleri ise Ahmet İhsan Matbaasına yapılmıştır.¹⁷⁹ Nutuk'un iç kapak tasarımında işlenmiş olan tezyinatın bizzat Velid tarafından çizilmiş olduğu iddia edilmektedir. Nutuk ve Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi'nde yer alan tezyinat çalışmaları karşılaştırıldığında aralarındaki benzerlik belirtilen iddiaları doğrular niteliktedir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ *Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi*, S.9, 5 Mayıs 1945; *Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi*, S.10, 5 Şubat 1946; *Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi*, S.16, 6 Temmuz 1946.

¹⁷⁸ *Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi*, C.8, 16 Nisan 1945.

¹⁷⁹ Akçuraoğlu Yusuf, "Nutuk", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, İstanbul: 1/1(1929): 1; Cezmi Eraslan, Nutuk, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.33, İstanbul, 2007, 278; Hakan Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2006, 127.

¹⁸⁰ *Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi*, C.8, 16 Nisan 1945.

İKİNCİ BÖLÜM

TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİ SÜRESİNCE VELİD EBUZZİYA 1913-1920

2.1. TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİ (1908-1920)

Şinasi tarafından 27 Haziran 1862 tarihinde Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkarılmış, yazıları nedeniyle yurtdışına çıktığında gazetenin yayını Namık Kemal, Rezaizade Ekrem ve Ebüzzıya Tefvîk Bey sürdürmüş, toplamda 743 sayı yayımlanmıştır.¹⁸¹

Gerçek nedeni hala belirsiz olan bir suçlama sonucu Ebüzzıya Tefvîk Bey, 10 Nisan 1900 tarihinde Konya'ya sürgün edilmiş, 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet ilan edildikten hemen sonra çıkarılan genel af ile serbest bırakılmıştır. Serbest kalan Ebüzzıya Tefvîk Bey İstanbul'a dönmüş, Galata Sementinin Çınar Sokağında mühürlü bulunan matbaasını açma talebinde bulunmuş¹⁸² ve gerekli izin kendisine verilmiştir.¹⁸³

Ebüzzıya Tefvîk Bey, çıkarmak istediği gazeteye Yeni Tasvir-i Efkâr ismini düşünmüş, fakat Tasvir-i Efkâr gazetesini 1862 yılında Şinasi tarafından çıkarılmış olduğundan Şinasi'nin oğlu Hikmet Bey, gazete ismini kullanma ruhsatının kendisine ait olduğunu belirterek izin vermemiştir. Gazete ismini kullanma konusunda çıkan sıkıntılar üzerine Ebüzzıya Tefvîk Bey, daha önce yayınlanmış bulunan gazetelerin aynı isimle başkaları tarafından çıkarılma isteğine karşı Hikmet Bey'in kendisine engel olma hareketinin Şurayı Devlet tarafından tartışılıp incelenmesi konusunda talepte bulunmuştur.¹⁸⁴ Hikmet Bey'in Şurayı Devlete verdiği dilekçede ise pederi Şinasi'nin vaktiyle neşrettiği Tasvir-i Efkâr gazetesinin hukuki imtiyazının kendisine ait olduğunu, bu cihetle Yeni Tasvir-i Efkâr adıyla bir gazetenin çıkarılmasına müsaadesi olmadığını bildirmiştir.¹⁸⁵ Yapılan başvurular üzerine Dahiliye Nezareti'nin Şurayı Devlet İdaresi her iki tarafın verdiği dilekçeleri incelenmiş, alınan karara göre daha önce neşredilmiş bir gazete ismine "Yeni" veya "Resimli" kelimeleri eklendiğinde yeniden yayınlanması konusunda her hangi bir sakınca oluşturmadığını, bu nedenle Ebüzzıya

¹⁸¹ Necdet Hayta, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (1278/ 1862- 1286/ 1869)*, Ankara: TTK Yay., 2002, 9- 13; Mehmed Kaplan, *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1948, 44- 52; İsmail Parlatur, *Şinasi*, Ankara: Akçağ Yay., 2014, 22- 27.

¹⁸² BOA.ZB. 00324.00027.001, (28 Temmuz 1908).

¹⁸³ BOA. DH. MKT. 01273.00065.001;002;003, (30 Temmuz 1908).

¹⁸⁴ BOA.DH.MKT. 01287.00010.001, (31 Ağustos 1908).

¹⁸⁵ BOA.ŞD. 02774.00043.001; 002, (12 Ekim 1908).

Tevfik Bey tarafından Yeni Tasvir-i Efkâr isimli bir gazetenin yayımlanmasına izin verilmiştir.¹⁸⁶

Böylelikle Ebüzziya Tevfik Bey, Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkarma yetkisini yasal olarak almıştır. Yasal yetkiler alındıktan hemen sonra kendisinin Konya'ya sürgün edilmesinden sonra müsadere edilen kitap ve matbaa malzemelerinin Matbuat İdaresi'nde bulunmamasından dolayı kıymet bedelinin tanzim edilmesi için talepte bulunmuştur.¹⁸⁷ Resmi işlemlerini bitirdikten sonra matbaa makinelerini almak üzere oğlu Velid'i yurtdışına göndermiş, önce Berlin'e, oradan 7 Aralık 1908'de Viyana'ya geçen Velid Ebuzziya, öncelikle matbaa makineleri hakkında gerekli araştırmayı yapmış, alanında bilgi sahibi bir heyet ve uzmanların görüşlerini doğrultusunda son model matbaa makilerini satın almıştır.¹⁸⁸

Gerek matbaanın eksikleri gerekse gazete hazırlıklarının tamamlanması sonucu Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesi 31 Mayıs 1909 tarihinde yayına başlamıştır. Gazetenin sahibi ve müdürü Ebüzziya Tevfik Bey, ilk sayıda amacının fiilen ve ismen Şinasi ve Namık Kemal'e bağlılığını sürdürmek olduğunu açıklamış ve 835- 1 sayı numarasını kullanarak Şinasi'nin 835 gazete sayı numarası ile kendi gazetesinin birinci sayını birlikte kullanmıştır. Gazete adının hemen altında yer alan "Müstakil Efkâr ve Mutedil Terakkiperver" ibaresi ile bağımsız fikir anlayışı ve ılımlı ilerlemeci bir yol izleyeceğini vurgulamıştır. Aynı yayın politikası daha sonra oğlu Velid Ebuzziya tarafından da sürdürülmüştür.¹⁸⁹

Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesinin sahibi ve müdürlüğünü Ebüzziya Tevfik Bey, matbaanın idaresini ise oğlu Talha Ebüzziya yürütmüştür. 27 Ocak 1913 tarihinde Ebüzziya Tevfik Bey'in vefat etmesinden sonra gazetenin idare ve yazı işlerini Talha ve Velid Ebuzziya beraber yürütmüşlerdir. 18 Haziran 1918 tarihine kadar gazetenin başmakaleleri Yunus Nadi tarafından yazılmış, fakat Velid ile aralarının bozulması sonucu gazeteden ayrılan Yunus Nadi, kendi gazetesini kurmuştur. Böylelikle 18 Haziran 1918 tarihinden sonra Tasvir-i Efkâr gazetesinin başmakaleleri Velid Ebuzziya tarafından yazılmaya başlanmıştır.¹⁹⁰

Geniş bir yazar kadroya sahip olan Tasvir-i Efkâr gazetesinde Yunus Nadi, Süleyman Nafiz, Arif Oruç, Abdülfeyz Tevfik, Ahmet Refik, Ruşen Eşref, Mehmet Selimoğlu, Bayraktaroğlu, Samizade Süreyya, Semih Fethi, Mehmet Süreyya, Fazıl Ahmet, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Yahya Kemal, Rasim, Ekrem, Fazıl Ahmet, Abidin Daver, Filibeli Ahmet Hilmi, Mehmed Galip, Mehmet Nazım vb. isimler bulunmakla birlikte sadece adının baş harfini A,

¹⁸⁶ BOA. BEO. 003418.256298.002, (21 Ekim 1908).

¹⁸⁷ BOA. DH.MKT. 01292.00005.001; 002, (9 Eylül 1908).

¹⁸⁸ İSAM. ZE- 0041, 7 Aralık 1908.

¹⁸⁹ Yeni Tasvir-i Efkâr, 31 Mayıs 1909.

¹⁹⁰ Yeni Tasvir-i Efkâr, 18 Haziran 1918.

E.A, T, M, S.N, T.H.R, M.C, kullanan yazarlar da olmuştur. Bunun yanı sıra kişi ismi belirtilmeden Paris muhabiri, Kahire muhabiri, Selanik muhabiri imzalarıyla yurtdışı muhabirlerinin yazıları da bulunmaktadır. Bu bağlamda Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesinin yurtdışı muhabirleri bulunan önde gelen ulusal gazetelerin başında bulunmuştur.

Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesi yayına başladığı ilk dönemlerde maddi nedenlerden yayına ara verdiği zamanlar olmuştur. Daha sonra ise 1912 yılı sonlarında başlamak üzere artık hükümet tarafından günlük yayının durdurulduğu dönemler olmuştur. Gazeteye hükümetin neden müdahale ettiğini Velid Ebuzziya, ileriki zamanlarda Yedigün dergisi muhabirlerinden Naci Sadullah'ın kendisi ile yaptığı bir röportaj sırasında şöyle açıklamıştır. Balkan Harbinde Bulgarlar Çatalca'ya dayandıkları sırada yerli Hristiyanlar arasında haddini aşanların çoğalmaya başladığını belirtmiştir. Ardından o zamanlar Kâmil Paşa kabinesinin Hariciye Nazırı görevinde Noradunkyan Efendi'nin bulunduğunu, hariciye memurlarında Enis Bey'in Matbaa-i Ebuzziya'ya gelip "*Mahvoluyoruz, mahvolacağız! Noradukyan'ın mecliste alınan bütün kararları, askeri tedbirleri İstanbul'daki İngiliz sefiri vasıtasıyla sıcağı sıcağına Bulgarlara yetiştirdiği*" bilgisini verdini açıklamıştır. Bu facia karşısında sesiz kalamayacağını belirten Velid Ebuzziya, çok sert eleştirilerle dolu bir makale yazıp Edirne camilerinden birinin resmini de yazının altına ekleyerek: "*Noradunkyan Efendi ismindeki memleket düşmanı Hariciye Nazırlığı'nda kaldıkça bu minarelere çan takılması çok yakındır*" haberini yayımlamış ve Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesinin ilk kapanışı bu yüzden olduğunu belirtmiştir. Tabii ki gazetesinin kapatılması açtıkları mücadeleye daha şiddetle devam etmelerine neden olduğunu, bu tavırlarının devam ettiği sürece gazetesinin tekrar tekrar kapatıldığını, ardından İntihabı Efkâr ismiyle yayına devam edilmişse de yayınlarıyla zihinleri karıştırdıkları nedeniyle gazetesinin tekrar kapatıldığını belirtmiştir. Ardından Tesfiri Efkâr adıyla yayına devam edilmiş, fakat bu defa gazeteyle birlikte Matbaa-i Ebuzziya'nın da kapatılarak herkes tutuklanıp haklarında hukuki işlemler yapılmış,¹⁹¹ devamında Tasfiri Efkâr ismiyle gazete yayınına başlanmış, fakat mütareke yılları olduğundan bu gazeteyi de İngilizlerin yaşatmadığını belirtmiştir.¹⁹² Bu sırada ülkede yaşanan ciddi kâğıt sıkıntısı nedeniyle Velid Ebuzziya, 17 Temmuz 1918 tarihinde İsveç'e, oradan İsviçre'ye giderek matbaanın kâğıt ihtiyacını sağlamıştır.¹⁹³

Tasvir-i Efkâr gazetesi İstanbul'da yayın yapan gazeteler içinde satışı fazla olan ve en nüfuzlu gazetelerin başında gelmiştir. Hatta İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri tarafından da

¹⁹¹ BOA.DH. SYS. 00057.2.00043.001; 002, (13 Ocak 1913); BOA. BEO. 004134. 309976.001; 002, (14 Ocak 1913); Sadullah, "Gazetelerimizi Kimler Çıkıyor?", 7.

¹⁹² Sadullah, "Gazetelerimizi Kimler Çıkıyor?", 7.

¹⁹³ BOA. DH. EUM. SSM. 00024. 00042.001; 002; 005; 007, (17 Temmuz 1918); BOA. DH. EUM. SSM. 00025. 00025. 001, (27 Temmuz 1918).

yakından takip edilmiştir. Şöyle ki milliyetçi gazeteleri beğenen İngiliz Yüzbaşı John Godolphin Bennett, İstanbul'daki en sürümlü ve en nüfuzlu gazetenin Tasvir-i Efkâr olduğunu belirtmesi, gazetenin niteliğini ortaya koymaktadır.¹⁹⁴

Tasvir-i Efkâr gazetesi için benzer bir yorumu Halide Edip Adıvar'ın eserlerinde görmek mümkündür. 15 Mart 1920 günün gecesi Anadolu'ya geçmek için yola çıkan Adıvar, *Tasvir-i Efkâr mütemadiyen işliyordu. Tasvir-i Efkâr milli gazetelerin başında geldiği için ilk hücum herhalde oraya olabilirdi*, cümlesiyle durumu ortaya koymuştur.¹⁹⁵

2.2. VELİD EBÜZZİYA'NIN GAZETECİLİĞE BAŞLAMASI VE DİĞER FAALİYETLERİ (1918-1920)

Velid Ebuzziya'nın dünyaya, hızlı gelişen olay ve gelişmelere bakış açısını ortaya koymak için kişinin sadece gazetede başmakalelerine bakmak yeterli olmayacaktır, çünkü fikirler insan hayatında yaşantılarla birlikte bir süreç şeklinde gelişir ve olgunlaşır. Bu nedenle onun aile yaşantısı, eğitimi, okuduğu kitaplar ve mesleği fikirlerini etkileyen etkenler olduğundan hepsini bir arada değerlendirmeyi gerektirir. Böylece yaşantıların Velid Ebuzziya'nın hayatında bazı prensip ve fikirler oluşturduğu, bunların memleket meseleleri, vatan sevgisi, bağımsızlık, milli birlik beraberlik, eğitim, yenilikçilik, kanun, adalet vb. kavramlar olarak kendisi göstermiştir. Bu kavramların oluşmasında onun büyüdüğü, eğitim gördüğü ortam, ailesi ve kendisinin yaşadığı olaylar, yakın çevresi ve ülkenin siyasi durumu onun düşünce dünyasının anlaşılmasını sağlayacak önemli etkenlerdir. Bu bağlamda Velid Ebuzziya, 1876 yılında tahta geçen II. Abdülhamid döneminde, sürgünde bulunan Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri af edildiği, Mebusan Meclisi kapatılıp Kanun-ı Esasi'nin askıya alındığı bir devirde (1882'de) dünyaya gelmiş, babasından dolayı hem doğrudan Jön Türklerin düşünce dünyasının içinde hem de matbaa ve gazetecilik mesleği içinde büyümüştür.

Velid Ebuzziya'nın üzerinde önemli etki yaratan ve gazetecilik mesleğine girdiğinde olayları nasıl bir bakış açısıyla yorumladığını anlayabilmek için babası Ebuzziya Tevfik Bey ve arkadaş çevresinin hakkında kısaca bilgi vermekte fayda olacaktır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti 1867 yılında İstanbul'da gizli olarak kurulmuş, bu girişim Padişah'tan ziyade Ali ve Fuat Paşalara karşı olmuş, cemiyet üyeleri gazetelerdeki yayınları nedeniyle görevden alınma, gazetenin kapatılması, sürgün olayları yaşandığı gibi bir kısmının yurtdışına çıkmasına da neden olmuştur.¹⁹⁶ Basın yayın yoluyla düşüncelerini halka yaymaya çalışan aydınların öncüsü

¹⁹⁴ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.2, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970, 72.

¹⁹⁵ Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul: Özgür Yay., 2004, 65.

¹⁹⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasi Partiler 1859- 1952*, İstanbul: Doğan Kardeş, 1952, 91- 92; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: YKY Yay., 2009, 275- 287.

Şinasi ve Agah Efendi olmuş, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Ebüzziya Tevfik Bey, Sadullah Paşa vd.¹⁹⁷ aynı yolda devam etmiş kişilerdir. Cemiyet üyelerinin temel düşüncesi liberal değerlerin İslami kanıtlarla savunulması olmuş, fakat kısa süre içinde aralarında düşünce farklılıklarının oluşması nedeniyle kişilerin yolları ayrılrsa da hepsi ömürlerinin sonuna kadar gazetelerde yazmaya devam etmişlerdir. Fransa’da Jön Türkler olarak adlandırılan Yeni Osmanlılar cemiyetinin birlikte hareket etmeleri beş yıldan fazla sürmüş, basın yayın yoluyla halka ulaşma, kültürel kalkınmayı sağlama hedeflenmiş, siyasi bir amaç güdülmeyeceği gibi teşkilatlı bir örgüt haline de gelmemiştir. Buna rağmen yazdıkları ile bir kamuoyu oluşturup yeni siyasi oluşumların temelini atılmasında oldukça etkili olmuşlardır.¹⁹⁸ Bu etki daha sonra siyasi muhalif bir oluşum olarak ortaya çıkacaktır ki bu düşünce en yoğun şekilde Askerî Tıbbiye Mektebinde yayılma alanı bulmuş ve 1889 yılında İttihat ve Terakki adlı siyasi bir oluşum kurulmuş, gizliden gizliye hızlıca yayılmıştır.¹⁹⁹

Harbiye Mektebi öğrencileri, özellikle Millî Mücadelenin öncü kadrosunu oluşturacak isimlerden Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi kişiler arasında gizlice Namık Kemal, Ziya Paşa, Tevfik Fikret, Şair Eşref ve Abdülhak Hamit’in yazıları revaç göstermiştir.²⁰⁰ Bu bağlamda dönemin 80’li kuşağı birbirinden farklı siyasi muhalefet içinde büyümüş, fakat Millî Mücadelenin öncü kadrosunu oluşturan kişiler ile Velid Ebuzziya’nın aynı siyasi muhaliflerin Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hamit vd. gibi kişilerin yazdıklarının etkisinde kaldığını ve aynı düşünce dünyasına sahip olduğu görülmüştür.

Velid Ebuzziya’nın aile ortamına bakıldığında ise babası Ebüzziya Tevfik Bey, Yeni Osmanlılar Cemiyetinin aktif üyelerinden biri olup tam bir yenilik taraftarı olduğunu, yaşam tarzına, devlet kademelerindeki görevine ve çıkardığı gazetelere tam anlamıyla yansıtmış bir kişi olarak çocuklarını da bu tarzda yetiştirmiştir. Fakat yapmış olduğu yenilikler devlet görevlerinden alınmasına, Sanayi Mektebi müdürlüğü gibi, çıkardığı gazetelerin sürekli kapatılmasına ve sürgün hayatı yaşamasına neden olmuştur ki bu yaşantılar oğlu Velid’in hayata bakış açısını oldukça etkilemiştir. Babası Ebüzziya Tevfik Bey ve abisi Talha’nın Konya’ya sürgün edilmesi ve kendisinin okuldan uzaklaştırılması hayatını her yönden etkilemiş

¹⁹⁷ Yeni Osmanlılar Cemiyeti: Şinasi, Yusuf Ağah Efendi, Münif, Tahsin, Ali Suavi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Sadullah Paşa, Rıfat Bey, Reşat Bey, Mehmet Bey, Nuri Bey, Ahmet Bey, Hüseyin Vasfi Bey başlıca üyeleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 275- 287.

¹⁹⁸ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay., 1996, 30- 70; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi I.*, İstanbul: Selçuk Yayınları 5., Ahmet Sait Matbaası, 1966, 36-37, Enver Koray, “Yeni Osmanlılar”, *Bellekten*, XLVII/186, 1983, 569- 570. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay., 2008, 107- 112.

¹⁹⁹ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 177.

²⁰⁰ Ahmet Bedevi Kuran, *Harbiye Mektebi’nde Hürriyet Mücadelesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009, 45- 47; Abdullah Saydam, “Osmanlı Harbiyesinde Siyasi Muhalefet (II. Abdülhamid dönemi)”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1 (2019): 11-14.

ve şekillendirmiştir. Ebüzziya ailesinin yaşadığı olaylar toplumun kendilerine bakış açısını değiştirmiş, kendileri ile selamlarını kestikleri gibi Velid'in eğitiminin engellenmesi için Maarif Vekaleti ve Darülfünun hukuk fakültesi dekanlığına dahi şikâyetler olmuştur. Hata Ebüzziya Tevfik Bey'in kendisine evvelden iyiliklerde bulunduğu kaymakamın da Ebüzziya Köşkü'nü gözaltına alması üzerine Velid, babasına göndermiş olduğu mektuptaki *İstanbul'da insan denecek adam kalmamış, herkes kendi saadetini başkasının felâketinde aramaktadır ve bu nedenle kimse rahat yüzü görmüyor* ifadesi sosyal çevrenin aileye gösterdiği tepkileri çok açık bir şekilde ortaya koymuştur.²⁰¹ Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi ailenin sürgün olayını yaşaması ile birlikte dost, arkadaş dedikleri kimselerin dahi aile üyelerine maddi manevi zarar vermeye başladıkları görülmüştür.

Sosyal çevrenin Ebüzziya ailesi fertlerine karşı olan tavırları Velid'in eğitimini engellemediği gibi bu yoldaki mücadelesini arttırmıştır. Öyle ki Velid, örgün eğitimi ile birlikte yaz tatillerinde Papazlardan Fransızca dil dersleri almış, Fransızca öğrenmeye başlayınca Monteskiyö'nün eserlerini okuduğu gibi makaleler, fıkralar tercüme etmeye başlamış ve bu çevirileri yaparken Fransızca kelimelerin Türkçe karşılığını bulamadığında mektup yoluyla Konya sürgünlüğünde bulunan babasından ayrıntılı bilgiler almıştır. Hukuk fakültesine girmeden önce yaz tatilinde Arapça dersleri alıp kendisini geliştirmek istese de babası sürgün olduğu için hiç kimse kendisine Arapça dersi vermemiştir.²⁰²

Bununla birlikte Velid Ebuzziya, örgün eğitimi ile eş zamanlı Konya'da bulunan babasından 6 yıl süreyle edebiyat dersleri almıştır. Ebüzziya Tevfik Bey oğluna verdiği bu derslerle birlikte kitap önerilerinde bulunmuş, hatta önerdiği kitaplar hakkında oğlunun ne düşündüğünü, bir değerlendirme yaparak kendine dönüt vermesini istemiştir. Bu dersler süresince Ebüzziya Tevfik Bey, oğlunu yönlendirirken Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Edhem Pertev, Ali Suavi gibi kişilerin isimlerini tekrar tekrar dile getirmiş, onların eserlerini incelemesini ve onların bakış açısıyla kendisini geliştirmesini istemiştir.²⁰³ Ebüzziya Tevfik Bey'in tavsiyelerinde dikkat çeken önemli nokta ise belirttiği kişiler (Jön Türkler ya da Yeni Osmanlılar) olmasıdır ki bu kişiler arasında zaman içinde fikir ayrılıkları oluşmasına rağmen her defasında bütün isimleri bir arada oğluna tavsiye etmiş olmasıdır. Babasından aldığı eğitim ve yönlendirmeler ile Velid'in aynı doğrultuda kendine bir yön verdiğini aile içi mektuplaşmalarda yer alan bilgilerde görmek mümkündür.

Velid Ebuzziya, lise yıllarından itibaren okuduğu kitaplara bakıldığında Namık Kemal'in eserlerinden *Hürriyet Kasidesi* okuyup incelemiş olduğu görülmekle birlikte

²⁰¹ Yıldırım, *Osmanlı Devleti'nde Uzaktan...*, 25-91.

²⁰² Yıldırım, *Osmanlı Devleti'nde Uzaktan...*, 48.

²⁰³ Yıldırım, *Osmanlı Devleti'nde Uzaktan...*, 91.

anlamadığı yerleri de mektup ile babasına sormuş ve açıklamasını istemiştir.²⁰⁴ Abisi Talha'ya göndermiş olduğu mektuplarda Namık Kemal'in çıkarttığı *Osmanlı Tarihi ve Evrâk-ı Perişânı* okumayı pek arzu ettiği bilgileri bulunmaktadır.²⁰⁵ Paris'te bulunduğu sırada abisi Talha kendisine Namık Kemal'in, *Külliyyât-ı Kemal* eseri çıktıkça yollayacağını bildirmiştir.²⁰⁶ Bununla birlikte babası Ebüzziya Tevfik Bey, oğluna gönderdiği mektupla birlikte Namık Kemal'in *Renan Müdafaaanamesi ve Osmanlı Tarihi* adlı eserleri göndermiştir. Eserleri okuyan Velid Ebuzziya, eserler hakkındaki değerlendirmelerini de babasına bildirmiştir.²⁰⁷ Bu bağlamda Velid Ebuzziya'nın almış olduğu eğitim ile birlikte okuduğu kitaplar ve kendisine rehber aldığı kişiler göz önünde bulundurulduğunda, ilerleyen zamanlarda özellikle modernleşme, eğitim, ekonomi, gazete yayın politikası, devlet yönetim şekli, milli birlik vb. konularda Jön Türklerin etkisinin oldukça baskın olduğu görülecektir. Aynı zamanda kanun, adalet, hürriyet, özgür düşünce, vatan, millet, eğitim vb. kavramlarının savunucusu olduğu yazılarında net bir şekilde yer almıştır.

Velid Ebuzziya, gazetecilik mesleği süresince yazım şekli olarak kendi üslubunu oluşturmuş, ele aldığı sorunlar ya da konular hakkında önce genel bir bilgi verdikten sonra, veriyi en ince ayrıntısına kadar inceleyip sade bir dille, örnekler vererek eleştiri ve öneriler ile birlikte yazılarında işlemiştir. Prensip olarak gazetecilik mesleğinin etik kuralları dışına çıkmadan ve herhangi bir siyasi görüş benimsemeden objektif yazılar yazma gayretinde bulunmuştur. Üslup olarak da adaleti ön planda tutmuş, defalarca tutuklanıp yargılanmasına ve gazetesi kapatılmasına rağmen doğruyu söylemekten ve yeri geldiğinde sert eleştiriler yapmaktan çekinmemiştir. Böylece siyasi, ekonomik, eğitim ve sosyal alanlarda yaşadığı meseleleri basın yoluyla kendi prensipleri çerçevesinde kamuoyuna sunmayı bir vazife olarak görmüş, eğitici yazılarla kültürel hareketliliği sağlamayı amaç edinmiştir. Bununla birlikte bilgi gerektiren konularda yazılarını kaynaklara dayandırma yöntemini çok sık kullanmış, hatta gazetecilik mesleğini yapmadan daha lise yıllarından itibaren yazdıklarında dipnot kullanmaya başladığı görülmüştür. Böylelikle ele aldığı konu ya da sorunun tanımını yaptığı, yöntem ve kurallarını açıkladıktan sonra dünyadaki örnekleri hakkında bilgi verdiğini, ülkedeki uygulama şeklinin doğru yönlerini takdir ettiğini, yanlış uygulamaları sert bir dille eleştirdiği, sonra olması gereken yönlerini açıklayıp öneri ve taleplerde bulunduğu görülmüştür.

Velid Ebuzziya, küçük yaştan itibaren devlet meseleleri ile yakından ilgilenmiş, yaşanan olayları ulusal ve yabancı basından takip ettiği görülür ve bu davranışında babası Ebüzziya

²⁰⁴ Yıldırım, *Osmanlı Devleti'nde Uzaktan...*, 25-26.

²⁰⁵ ZE- 0012, 22 Temmuz 1900.

²⁰⁶ ZE-0251, 3 Şubat 1911.

²⁰⁷ ZE- 0042, 11 Şubat 1911.

Tevfik Bey ve Jön Tükler grubunun büyük etkisi olduğu aşıkardır. Öyle ki Velid'in 1897 yılında babasına göndermiş olduğu mektuptaki bilgilere göre yeniden ortaya çıkan Girit meselesini basındaki haberlerden öğrenmeye çalışmış, ardından olayı değerlendirirken Yunanistan gibi küçük bir devletle başa çıkılmadığı takdirde devletin gücünün anlaşılacağını, çünkü Yunanlıların kendilerini Japonya'ya, Türkiye'yi de Çin yerine koyduklarını belirterek vatan için yaşadığı endişeleri dile getirmiştir.²⁰⁸ Daha sonra Girit meselesinde İngilizlerin vasıtasıyla bitmek üzere olduğunu, adaya gönderilecek geminin tamiri esnasında dibi delinip su almağa başlamasının ne kadar vahim bir durum olduğunu ve bu vaziyet karşısında yabancı gazetecilerin bizlerle ne kadar eğlendiklerini düşünmek istemediğini belirtmiştir.²⁰⁹ Velid Ebuuzziya'nın yazdıklarından da anlaşıldığı gibi kendisi henüz on beş yaşında olmasına rağmen Girit meselesi ve Yunanistan'ın vaziyeti değerlendirdiğini, ülkede yaşanan teknik yetersizlikleri ve bunların dış güçler tarafından fark edilmesinden rahatsızlık duyduğu görülmüştür.

Velid Ebuuzziya'nın gazetecilik hayatına dair ilk bilgiler Paris'teki eğitimi yıllarına denk gelmektedir. Doktora eğitimi görmek üzere Paris'te bulunduğu sırada abisi Talha kendisinin Tasvir-i Efkâr gazetesinin Paris muhabiri olmasını teklif etmiştir. Fakat Velid Ebuuzziya, muhabirlik işinin aralıksız ve ciddi bir hizmet gerektirdiğini belirterek teklifi kabul etmemiş, fakat yayımlanmak üzere pek çok yazı göndermiştir.²¹⁰

Velid Ebuuzziya, Paris'te bulunduğu sürede tercüme edip yayımlanması için babasına göndermiş olduğu yazılar şöyledir. Aralık 1911 tarihinde *İran Yeni Bir Lehistan Mı Olacaktır?*²¹¹ başlıklı tercüme yazısını göndermiştir. Ardından tefrika niteliğinde bulunan bir yazı ve dört beş fıkra göndermiştir. Tercüme işlerine devam eden Velid, daha sonra *Türkiye Maruz Kaldıklarından Bir Gelişme Olacak Mı?* başlıklı çeviri yazısını ve Alfred Rambo'nun *Küçük Bir İhtilâl-İ Kebîr* eserini tercüme edip yayımlanması için göndermiştir.²¹² Bununla birlikte güncel gelişmeleri konu alan iki ayrı tefrika,²¹³ III. Selim zamanında İngilizlerin İstanbul'a saldırmasını konu alan bir tefrikalık tercüme yazısı ile birlikte Bulgaristan savaş kuvvetine dair yazmış olduğu yazısını *Almanach dö Gotha* adlı eseri kaynak kullanarak Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ savaş kuvvetleri ile karşılaştırmış, buna ilişkin olarak bir cetvel hazırlayarak yayına göndermiştir.²¹⁴

²⁰⁸ İSAM. ZE- 0002, 28 Şubat 1897.

²⁰⁹ İSAM. ZE- 0003, 7 Mart 1897.

²¹⁰ İSAM. ZE- 0042, 1 Şubat 1911.

²¹¹ İSAM. ZE- 0044, 7 Aralık 1911; İSAM. ZE- 0045, 9 Aralık 1911.

²¹² İSAM. ZE- 0046, 2 Şubat 1912.

²¹³ İSAM. ZE- 0047, 6 Nisan 1912.

²¹⁴ İSAM. ZE- 0048, 15 Mayıs 1912.

Velid Ebuuziyya'nın kaleme aldığı ve Le Courier d'Orient²¹⁵ gazetesine gönderdiği *Bir Tehlike ve Kral Öldü, Yaşasın Yeni Kral* başlıklı makaleleri gazetenin 26 Ekim 1909 tarihli nüshasında yayımlanmıştır. Fakat günümüze Le Courier d'Orient gazete nüshalarına ulaşılamamış olsa da Velid Ebuuziyya'nın hazırladığı makalelerin on sayfalık müsvedde notları mevcut bulunmaktadır.²¹⁶

Fransızcadan tercüme ettiği yazılarının yanı sıra Velid Ebuuziyya'nın Alexandre Dumas'ın *Üç Silahşorlar*²¹⁷ romanının tercümesi de Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanmıştır.²¹⁸ İlk başmakale olarak 10 Aralık 1912 tarihinde *Her Şeyden Evvel Değişmez Bir Gaye-i Milliye Lazım* başlıklı yazısı olmuştur. Onun, bu ilk başmakale hakkındaki anılarını şöyledir. Babası Ebüzzıyya Tefvik Bey, yazıyı gülümseyerek eline aldığı anda her babanın oğluna karşı gösterdiği bir küçümseme ve şefkatli tavrıyla yazıyı incelediğini, sonra küçümseme tavrının değişerek *Aferin oğlum, iyi yazmışsın, yarın bunu başmakale yaparız*, şeklinde yazı hakkındaki düşüncelerini belirttiğini açıklamıştır. Ardından başmakalenin altına Ebuuziyazade yazıp Velid ismini yazmaya lüzum görmediğini, böylelikle Tasvir-i Efkâr gazetesinde ilk başmakalesinin 1912 yılında babasının tasvip ve takdir ettiği Ebuuziyazade imzası ile çıktığını ifade etmiştir.²¹⁹ Ayrıca belirtmek gerekir ki Velid Ebuuziyya'nın daha öncede belirtildiği üzere kendinin küçük yaştan itibaren yazıları Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanmaktadır, fakat başmakale ile normal makalelerin ayrı olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Velid Ebuuziyya'nın neden bu başmakaleyi yazdığını ise şöyle açıklamıştır. Avrupa'daki doktora eğitiminden henüz dönmüş, devam eden Balkan Savaşında Bulgarların Çatalca'da bulunmasını bir türlü hazmedemediğini gibi İstanbul'un içinde bulunduğu vaziyet karşısında *Her Şeyden Evvel Değişmez Bir Gaye-i Milliye Lazım* başlıklı makalesini yazmıştır. Yaklaşık dört sütun olan bu yazıda ülkenin yaşanan savaş ile maruz kaldığı felaketleri, İstanbul'un içinde bulunduğu durumu, devletin başında bulunanları ve halkın acizliğini değerlendirmiştir. Böylece yönetimde bulunanların artık meşrutiyet süresince yapılan yanlışlıklar ve şahsi ihtirasların ön

²¹⁵ 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ilan edilen genel af sonucu İstanbul'a dönen Ebüzzıyya Tefvik Bey, Matbaa-i Ebüzzıyya'yı yeniden açmıştır. Bununla birlikte 20 Nisan 1909 tarihinde Fransızca olarak Le Courier d'Orient gazetesini yayımlamaya başlamıştır. Kaynak: Tefvik Ebüzzıyya, *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul: Anadolu Yayıncılık,

²¹⁶ *İSAM. ZE- 0368, 26 Ekim 1909.*

²¹⁷ *Üç Silahşorlar*, Alexandre Dumas tarafından yazılmış olan tarihi macera romanı. Fransa'da XIII. Louis döneminde kralın muhafız birliğinde görev yapan Athos, Porthos ve Aramis adlı üç silahşore katılmak üzere Paris'e giden D'artagnan Romansı (*Dartanyan*) adlı gencin maceralarını konu alır. Roman kahramanlarının, kralı düşürmek isteyen Kardinal Richelieu'nun komplolarından kralı korumak için giriştikleri maceralar anlatılır. Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9C%C3%A7_Silah%C5%9Forlar Erişim, 18 Şubat 2020.

²¹⁸ Nusret Safa Coşkun, *Unutulmuş Gazeteciler Unutulmaz Hatıralar*, (Haz. Şaban Özdemir), Ankara: Çolpan Kitap, 2020, 16.

²¹⁹ Velid Ebuuziyya, "Her Şeyden Evvel Değişmez Bir Gaye-i Milliye Lazım", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Aralık 1912; Coşkun, *Unutulmuş Gazeteciler...*, 18- 20.

planda olduğu siyasetten ayrılması gerektiğini, tarihiyle, anane ve adetiyle, değişmez, güçlü ve yüce bir milli amaç etrafında toplanmayı gerekli görmüştür. Böylelikle yazdığı makalede ülkenin uğradığı felaketlerle içine düştüğü zayıfın temel nedeni olarak milli gayeden uzak kalmaya bağlamıştır.²²⁰

Balkan Savaşları'nın devam ettiği süre içinde yerli Hristiyanlar arasında haddini, hududunu aşırılar çoğalmaya başlaması üzerine onlara karşı olan düşüncelerini ve fikirlerini kamuoyuna yansıtmak arzusunun kendisinde bir ihtiyaç haline geldiğini belirten Ebuzziya, bu amaçlarla Tasvir-i Efkâr'da yazmaya başladığını açıklamıştır. Yoksa kendisinin bilfiil bir gazete çıkarmak fikrinde olmadığını, fakat bir müddet sonra babasının da vefat etmesi (27 Ocak 1913) nedeniyle abisi Talha ile birlikte gazeteyi idare etmeye mecbur kaldığından gazeteci ve gazete sahibi olduğunu belirtmiştir.²²¹

2.2.1. Çanakkale Cephesi Muhabirliği

Velid Ebuzziya'nın aktif bir gazeteci olarak doğrudan olay mahallinde bulunan atılğan bir kişi olduğunu, bizzat bulunduğu olay yerlerden anlaşılmaktadır. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Cephesine harp muhabiri olarak katılmak için Tasvir-i Efkâr gazetesi muhabirlerinden Kalcızade Mehmet Ağah Efendi ile birlikte başvuruda bulunmuştur.²²² Böylece Gelibolu ve Kala-i Sultaniye'deki karargahlar nezdinde harp muhabiri sıfatıyla görev almak için Erkanı Harbiye Binbaşısı Karargahı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürlüğüne verilmek üzere gerekli kılınan adli sicil kayıt belgesi, fotoğrafı, alameti farika belgesi (kişiyi tasvir eden belge: boyu, ten rengi, göz rengi ve gözlük taktığı vb.) ile gazete muhabirlerinin tabii tutuldukları şartlara uyacağına dair belgeler teslim edilerek gerekli izin belgesi talebinde bulunmuştur.²²³ Ayrıca harp muhabiri sıfatıyla orduya katılacağından talimatnamedeki şartlardan izin verilen bölgelerin dışına çıkmama hükmüne tamamıyla uyacağı dair yazılı beyanı da bildirmiştir. Yapılan incelemeler sonucu Velid Ebuzziya ve gazetesi muhabiri savaş muhabiri Kalcızade Mehmet Ağah Efendi'ye Çanakkale Cephesi'nin Gelibolu ve Kala-i Sultaniye mevkiine gitmelerine dair gerekli izin verilmiştir.²²⁴

Böylece Tasvir-i Efkâr gazetesi muhabirleri tarafından Çanakkale Cephesi'nde yaşanan savaşın seyri günlük olarak takip edilmiş, komutan ve askerler fotoğrafları ile cephedeki

²²⁰ Ebuzziya, "Her Şeyden Evvel Değişmez Bir Gaye-i Milliye Lazım", 1.

²²¹ Sadullah, "Gazetelerimizi Kimler Çıkıyor?", 7.

²²² BOA. DH.EUM.VRK. 00025.00027.001.001., (19 Haziran 1915); BOA. DH.EUM.VRK. 00025.0005.001.001., (11 Mart 1915).

²²³ BOA. DH.EUM.VRK. 00025.00028.003.001., (13 Haziran 1915).

²²⁴ BOA. DH.EUM.VRK. 00025.00028.002.002., (19 Haziran 1915). BOA. DH.EUM.VRK. 00025.0005.001.001., (11 Mart 1915).

gelişmeler ise haritalar ile gazetede yayımlanmıştır.²²⁵ Özellikle de Mart ve Nisan 1915 tarihlerinde kazanılan muvaffakiyetler neticesinde Miralay Mustafa Kemal ile Miraliva Cevad Paşa'nın fotoğrafları gazetede paylaşılarak okuyuculara ayrıntılı bilgiler verilmiştir.²²⁶

Erkanı Harbiye Miralayı Mustafa Kemal ile ilk defa Çanakkale Cephesi'nde tanıştığını belirten Velid Ebuuzziya, cephede yaşadığı anılarının bir kısmını 30 Eylül 1922 tarihinde *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yayımlamıştır. Verilen bilgilere göre Gelibolu civarında fırkasına manevra yapan Miralayı Mustafa Kemal, düşman kuvvetleri suretle Arıburnu'na çıkartma yaptığını öğrenmiş, gerekli tedbirleri almamış bulunan amirlerinin emrini beklemeden yönetiminde bulunan ufak bir kuvvetle saldırıya geçip düşmanı sahile kadar sürüklemiştir. Böylece Fırka Komutanı Miralayı Mustafa Kemal'in gösterdiği muvaffakiyet sayesinde Çanakkale Boğazı ve İstanbul'daki hilafet makamının bir faciadan kurtulduğunu, fakat Enver Paşa'nın matbuata getirdiği sansür nedeniyle bu durum basında yayımlanmayınca bir müddet öğrenilmediğini, fakat Arıburnu'nda gösterdiği başarı sonrasında isminin İstanbul'a yansıdığı gibi dillerde dolaşmaya başladığını belirtmiştir. Arıburnu zaferinden sonra Miralay Mustafa Kemal'i karargahında ziyaret eden Velid Ebuuzziya, bir dağın yamacında dört beş metre kadar dar bir sahada yer alan karargâhta geçirdiği iki gününün ömrünün en kıymetli hatıralarından birini teşkil ettiğini belirtmiştir. Aynı zamanda onun güçlü zekâ ve dirayetinin daha ilk muharebesinde göze çarptığını, ağırbaşlı, fikirlerindeki derinliği yanı sıra nüktedan ve sohbetinin tatlılığı ile muhataplarını etkileyip büyüleyen bir özgünlüğe sahip olduğunu vurgulamıştır.²²⁷

2.2.2. İstanbul Matbuat Cemiyeti Başkanlığı ve Faaliyetleri

24 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile basın üzerinde sansür uygulaması kalkmış ve yayımlanan gazete sayısında büyük artış olmuştur. Basında yaşanan sınırsız hürriyet, aynı zamanda anarşi ve siyasi şantajlar gibi birtakım sorunlara neden olmuştur.²²⁸ Yaşanan gelişmeler karşısında eski kıdemli gazeteciler kendi aralarında Matbuat Cemiyetini kurmayı kararlaştırmışlardır.²²⁹ Böylece 29 Temmuz 1908 tarihinde Sirkeci İstasyonu karşısındaki binada toplanan gazetecilerden İkdam Gazetesi muharriri ve Resimli Gazete Müdürü Abdullah Zühtü Bey, cemiyetin kuruluş amacını açıklamış, bir saat süren müzakereler sonucunda seçim yapılmış ve Cemiyeti Matbuatı Osmaniye kurulmuştur.²³⁰

²²⁵ Ezgi Çizgen, *Photography in the Ottoman Empire 1839- 1919*, İstanbul: Haşet Kitapevi A.Ş., 1987, 154-156.

²²⁶ *Tasvir-i Efkâr*, 29 Ekim 1915.

²²⁷ Velid Ebuuzziya, "Taarruzdan Evvel Mustafa Kemal Paşa ile Cepheyi Ziyaret Hatıratından", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Eylül 1922.

²²⁸ Server İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul: Ülkü Matbaa, 1936, 75-77.

²²⁹ Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi*, C. I, Ankara, 1987, 175.

²³⁰ *Tercümanı Hakikat*, 30 Temmuz 1908.

Cemiyet başkanlığına Abdullah Zühtü Bey seçilmiş ve on iki üyeden oluşan bir meclis idaresi oluşturulmuştur.²³¹ Cemiyetin kuruluş nedeni, programı ve basın özgürlüğünün sınırları konusu basında geniş yer almıştır.²³² Cemiyeti Matbuatı Osmaniye 1917 yılında hükümetin de desteğini alarak yasal statü kazanmıştır. 1917 yılında düzenlenen ilk kongrede Halit Ziya Uşaklıgil, 1918 yılında düzenlenen ikinci kongrede ise Hüseyin Cahit Yalçın başkan seçilmiştir.²³³ Birer yıl arayla düzenlenen kongrenin 29 Mayıs 1919 tarihli seçimlerinde Cemiyeti Matbuatı Osmaniye başkanlığına Velid Ebuuzziya seçilmiştir.²³⁴ Velid Ebuuzziya gerek matbuat cemiyeti başkanı gerekse Tasvir-i Efkâr gazetesi başyazarı sıfatıyla Ekim 1919 tarihinde Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile önemli yazışmalarda bulunmuştur.

10 Temmuz 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Matbuat Cemiyetine göndermiş olduğu telgrafta vatan ve milletin tehlikede olması nedeniyle kamuoyunu aydınlatmak ve bilgi paylaşımı yapmaları amacıyla İstanbul gazetelerinin desteğini istenmiştir.²³⁵ Tasvir-i Efkâr gazetesinin 5 Ekim 1919 tarihli nüshasında *Harekâtı Milliyenin Başında Bulunanlar* başlığı altında Anadolu'daki hareketi milliyeyi sevk ve idare edenler hakkında bilgi verilmiş, haberle birlikte Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa'nın fotoğrafları da paylaşılarak kişiler kamuoyuna tanıtılmaya çalışılmıştır.²³⁶

Mustafa Kemal Paşa ile matbuatı cemiyeti başkanı Velid Ebuuzziya arasında yapılan telgraflaşma Ekim 1919 tarihinde başlamıştır. Öncelikle Mustafa Kemal Paşa, ulusal hareketi başlatanların İttihatçı olduğu iddialarına karşı İstanbul basını başyazarlarına bir beyanname göndermiştir. Böylece Tasvir-i Efkâr gazetesi Velid, İstiklal gazetesi Rauf Bey, İleri gazetesi Ahmet Saki, Vakıf gazetesi adına Ahmet Emin tarafından alınan beyanname incelenmiş, aynı kişilerin adıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti Heyeti Temsiliye'ye cevap telgrafi gönderilmiştir. Verilen cevapta İstanbul basını başyazarları, beyannamenin ilk kısımlarının bazı devletleri kızdıracak nitelikte olması nedeniyle sansürden geçemeyeceği, diğer kısımlarının psikolojik etki yaratmayacak tarzda olduğu, anlamsal olarak noksan ve bazı hatalarının bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca gazeteciler beyannamenin bu şekliyle İstanbul basınında yayımlanmasını uygun bulmadıkları konusunda mutabık olduklarını belirtip telgrafın

²³¹ Hakan Aydın, "Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27 (2010): 558-559; *Tanin*, 24 Ağustos 1324.

²³² *Tanin*, 30 Ağustos 1324.

²³³ Tahir Olcay Kırar, *Türkiye'de Gazetecilik Mesleğine İlişkin Örgütlenmeler: 1908-1938*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, 33-34.

²³⁴ *Tasvir-i Efkâr*, 30 Mayıs 1919.

²³⁵ Yücel Özkaya, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Ankara: ATAM Yay., 1989, 10- 35.

²³⁶ *Tasvir-i Efkâr*, 5 Ekim 1919.

düzenlenmesiyle daha iyi bir tesir yapacağı düşünülmüş ve Heyeti Temsiliye'nin bu konudaki düşüncesinin ne olduğu sorulmuştur.²³⁷

7 Ekim 1919 tarihinde İstanbul basınından Tasvir-i Efkâr, Akşam, Vakit, Türk Dünyası ve İstiklal gazetesi başyazarları Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş oldukları diğer bir telgrafta vatanın kurtulması için en kutsal şartın milli birliğin sağlanması ile olacağı, Anadolu'dan yeteri kadar haber alınmadığından dolayı İstanbul basınının tereddüt içinde olduğu, yazılarına ışık tutacak yeni haberler gönderilmesi istenmiştir.²³⁸

Matbuat Cemiyeti Başkanı ve Tasvir-i Efkâr gazetesi başyazarı Velid Ebuuzziya ile başkan yardımcısı Giritli Ahmet Safi Bey imzalı Anadolu'ya gönderilen 8 Ekim 1919 tarihli telgraftaki bilgiler şöyledir. Mustafa Kemal Paşa'nın göndermiş olduğu beyanname alınmış, İstanbul'daki gazetelerin milli birlik için çalıştıkları, daha geniş çalışmalarda bulunmak için açık talimat bekledikleri ve aydınlatmanın yapılması gerektiği belirtilmiştir. Aynı zamanda yedi aydan beri Damat Ferid Paşa hükümetinin şiddetli baskısına rağmen milli vazifesini yapmaya çalışan gazetecilerin henüz sansür tatbikatından kurtulmadıkları gibi yeterli derecede yazamadıkları belirtilmiş, Anadolu hareketini tebrik edip girişilen mücadelenin başarıya ulaşmasını temenni etmişlerdir.²³⁹ Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği telgrafın Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanması sansürce yasaklanmıştır.²⁴⁰

İstanbul İstihbarat heyeti, Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çektiği sırada Matbuat Cemiyeti başkanı Velid Bey'in de görüşmek istediğini belirtmiş, fakat Mustafa Kemal Paşa, istihbarat heyetinin Velid Bey'e tebligatın bir suretini ve arzu ettiği bilgileri vereceğini, telgraf çekilinceye kadar beklemesini istemiştir.²⁴¹ Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın Matbuat Cemiyeti başkanı Velid Ebuuzziya'ya telgraf ile sorduğu soruların ayrıntıları şöyledir. İstanbul suçlu halkına hitaben Heyeti Temsiliye tarafından belediye ve matbuata yazılmış, İstanbul telgrafhanesinde bir kopyası mevcut bulunan beyannameyi aldınız mı? Hükümetle anlaşma meydana geldiğine dair millete hitaben yazılmış, bir kopyası matbuata verilmesi ricasıyla yayımlanan beyannameyi gördünüz mü? Sadarete yazılan Heyeti Temsiliye'nin sansür hakkındaki yazısını ve fikrini incelediniz mi, etmişseniz matbuat adına takip buyurunuz. İradeyi Milliye gazetesinde kongre kararlarına dair yayımlanan makaleyi gördünüz mü? Sorularından sonra istihbarat heyeti tebligatının bütün gazetelere verilmesini rica etmiştir. Bununla birlikte istihbarat heyetinin kendisi ile temas içinde olacağını ve her türlü bilgiyi vereceğini

²³⁷ Özkaya, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın...*, 36; *ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No:19., (7 Ekim 1919).*

²³⁸ *ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 17-2., (7 Ekim 1919).*

²³⁹ *ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 19-1-2., (7 Ekim 1919).*

²⁴⁰ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938*, C.1, Ankara: TTK Yay., 1992, 459-460.

²⁴¹ *ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 19-3., (7/8 Ekim 1919).*

belirtmiştir.²⁴² Velid EbuZZiya, bu telgrafa cevaben belirtilen maddeleri heyete bildirip verilen talimatlar doğrultusunda hareket edeceğini belirtmiştir. Telgrafın devamında Arıburnu'nda Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunduğu sıralarda kendisinin ilgi ve övgüsüne mahzar olduğunu, muvaffakiyetleri için dua edeceğini belirtmiştir.²⁴³

Anadolu ve Rumeli Müdaffa-i Hukuk Cemiyet Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın telgraf başında bulunduğu bir sırada gelen telgrafa verdiği cevap şöyledir. Rauf Ahmet Bey imzasıyla gelen telgrafa heyeti istihbaratımızca bugün cevap verilecekti, fakat sevindirici tesadüf olarak karşı karşıya geldiğimize göre arzu buyurduğunuz noktalara bendeniz cevap vereyim diyerek Matbuat Cemiyeti başkanı Velid EbuZZiya ve başkan yardımcısı Giritli Ahmet Safi Bey'in telgrafına cevap vermeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Tasvir-i Efkâr, İleri, Vakit, İfham, Türk Dünyası, Akşam ve İstiklal gazetelerinin milli birliği temin etmek hususundaki niyet ve teşebbüslerini uygun gördüğünü ve Heyeti Temsiliye adına bu girişimcilere özellikle teşekkür etmiştir. Ayrıca arzu buyurulan her türlü bilgi ve açıklamayı muntazam ve mümkün olduğu kadar seri arz etmeyi vazife bilip bu hususta heyeti istihbarata talimat ve yetki verdiğini belirtmiştir. Gazetecilerin kendi aralarından belirlediği bir kişinin her gün belirli bir saatte makine başında Heyeti İstihbarat'tan bilgi alabileceğini açıklamıştır. Ardından şimdi arzu buyuracağımız noktaları derhal sorulabilirsiniz, talebini belirttikten sonra verdiği cevaplar şöyle olmuştur. Sansür hakkında gerekli teşebbüste bulunulmuş olup neticenin alınması için girişim takip edilmektedir, iki gün bekleyelim, bilgisini de vermiştir. Devamında arkadaşlarımla beraber hakkımızdaki minnet ve tebriklere özellikle teşekkür eder, karşılıklı çalışmaların ve milli mücadelenin mutlu bir sona kavuşmasını Cenab-ı Allah'tan dilediğini ifade ederek telgrafi sonlandırmıştır.²⁴⁴

Velid EbuZZiya, gazetesi Tasvir-i Efkâr adına 8 Ekim 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafta hem Anadolu'daki vaziyet ve durumlar hakkında daha etraflı bilgi ve talimat almak hem de İstanbul'un durumu hakkında bilgi vermek üzere adı geçen heyet ve Tasvir-i Efkâr namına Ruşen Eşref Bey'in Sivas'a gitmek için hemen yola çıkacağını belirtmiş, seri bir şekilde hangi yolu takip ederek Sivas'a ulaşabileceğini yazılı olarak bildirilmesini rica etmiştir.²⁴⁵

Mustafa Kemal Paşa tarafından, Velid EbuZZiya'ya verilen cevapta Ruşen Eşref Bey'in izleyeceği yolun İstanbul – Ulukışla Şimendüferi, Ulukışla – Kayseri – Sivas güzergahı olduğunu ve Amerika otomobillerini kullanması gerektiği bilgisi verdikten sonra *Büyük bir*

²⁴² ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 19-4., 8 Ekim 1919.

²⁴³ ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 19-5., 8 Ekim 1919.

²⁴⁴ ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 19-6., 8 Ekim 1919.

²⁴⁵ ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 20., 8 Ekim 1919.

hasretle teşriflerine intizar ederim. Ben kendilerini dört ay evvel davet etmişim, o zaman yol ve mevsim itibarıyla daha iyi değil miydi? Şimdi belki biraz yağmurlardan rahatsız olur, şeklindeki açıklaması dikkat çekmektedir. Ardından onun hareket zamanı bir gün önceden bildirilirse gereken kolaylıkların sağlanması için tebligat gönderme imkânının oluşacağını bildirilmiştir.²⁴⁶ Velid Ebuuzziya 9 Ekim 1919 tarihli telgrafta, Tasvir-i Efkâr gazetesine adına Ruşen Eşref Bey ile gazete fotoğrafçısı Kenan Bey'in yola çıktıkları, belirtilen yol güzergahını kullandıklarını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir.²⁴⁷

Yaşanan gelişmeler karşısında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyet Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Eskişehir Mutasarrıf Vekaletine, Eskişehir'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyet Heyeti Merkezine, Konya'da Heyeti Temsiliye Azasından Rauf Beyefendiye, Konya Heyeti Merkezine, Ulukışla Kaymakamlığına, Ulukışla Mevki Komutanlığına, Niğde'de 11. Fırka Kumandanı Mümtaz Beyefendiye, Yalnız Niğde'ye, Kayseri Mutasarrıf Vekili Emrullah Beyefendiye gönderdiği telgrafta İstanbul'dan Matbuat Cemiyeti adına Heyeti Temsiliye huzuruna gelmek üzere olan muharrir Ruşen Eşref ve Fotoğrafçı Kenan Beyler, 10 Ekim Cuma günü Eskişehir – Konya – Ulukışla – Kayseri üzerinden Sivas'a hareket edeceklerini ve onlara her türlü kolaylığın sağlanmasını bildirmiştir. Verilen talimata ek olarak Ruşen Bey'in aynı zamanda kendisinin samimi bir arkadaşı olduğu bilgisine de yer vermiştir.²⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına cevaben Eskişehir Mutasarrıf Vekili Sabri,²⁴⁹ 14 Ekim tarihinde Heyeti Merkeziye Reisi Ömer Bey,²⁵⁰ 17 Ekim tarihinde 15. Fırka Ahz-ı Asker Kalemi Reisi Emrullah, Ruşen Eşref ve Kenan Bey'in yolculuğu hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermişlerdir.²⁵¹

Anadolu'ya geçen Tasvir-i Efkâr gazetesine muhabirleri *Sivas'ta Teşkilatı Milliye'den İzlenimler* başlıklı yazı ile Sivas'ta yaşanan gelişmeler hakkında gazeteye bilgi ve fotoğraflar göndermişlerdir. Böylece Tasvir-i Efkâr gazetesinde Sivas kongresinin yapıldığı Sivas Mektebi İdadisinin salon fotoğrafı, Mustafa Kemal Paşa'nın tam boy fotoğrafı ve Paşa'nın yaverlerinin fotoğrafı paylaşılmıştır.²⁵² Ruşen Eşref ise Mustafa Kemal Paşa ile Amasya'da 24 Ekim

²⁴⁶ ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 20-1., 8 Ekim 1919.

²⁴⁷ ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 20-2., 9 Ekim 1919.

²⁴⁸ ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 20-3., 9 Ekim 1919.

²⁴⁹ ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 20-5., 11 Ekim 1919.

²⁵⁰ ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 20-4., 14 Ekim 1919.

²⁵¹ ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 20-6., 17 Ekim 1919.

²⁵² “Sivas'ta Teşkilatı Milliye İntibandan”, *Tasvir-i Efkâr*, 19 Kasım 1919.

tarihinde yapmış olduğu mülakatı tefrika şeklinde 23 Kasım tarihinden itibaren Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanmaya başlamıştır.²⁵³

Velid Ebuuzziya, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 11 Ekim 1919 tarihli telgrafta, arkadaşlarıyla aralarında oluşturdukları milli mücadele taraftarı heyet hakkında bilgi vermiş, fakat bazı yanlış anlamalar olduğundan açıklamada bulunmuştur. *Muhterem Paşam, gazeteciler ve başka kişilerden oluşan heyetimiz aşağıda belirtilen isteklerde bulunmuş, fakat dün aldığımız cevaplardan gerçek maksadımızı izah edemediğimiz anlaşılıyor*, cümlesinin devamında Ali Rıza Paşa Hükümeti²⁵⁴ ılımlı bir politika izlediğinden ele geçen bu fırsattan azami derecede mantık ve ustalıkla istifade edilebileceğini ve güçlü girişimlerin yapılması durumunda gerçek anlamda bir birliğin oluşabileceği düşüncesinde olmuştur. Telgrafın devamında dahili ve harici vaziyetler pek önemli olduğundan görüş ve düşünce alışverişine ihtiyaç duyduklarını belirten Velid Ebuuzziya, bunun telgraflar ile mümkün olmayacağını, fikir alışverişi için Sivas'a kadar gitmek çok vakit alacağından Mustafa Kemal Paşa ile kurdukları heyetin yüz yüze görüşmek üzere her iki tarafa yakın, orta bir yerde buluşmanın mümkün olup olmayacağı sorusunu sormuştur ve bilgi verilmesini rica etmiştir.²⁵⁵

Yapılan buluşma talebin karşısında Mustafa Kemal Paşa, 11/12 Ekim tarihinde Matbuat Cemiyeti Başkanı Velid Bey'e göndermiş olduğu telgrafta mevzu bahis edilen konu hakkında haberleşme ve fikir alışverişi yapabilmek için öncelikle heyeti oluşturan kişilerin isimlerini bildirilmesini rica etmiştir.²⁵⁶ Velid Ebuuzziya'nın vermiş olduğu cevapta heyet üyelerinin gazeteci olarak İstiklal Başyazarı Ahmet Rauf, İfham sahiplerinden eski Nafia Nazırı Ferid, Türk Dünyası Başyazarı Nebizade Hamdi, Ati sahiplerinden Ahmet Saki, Akşam Başyazarı Necmeddin Sadak, Vakıf Başyazarı Ahmet Emin, Tasvir-i Efkâr Başyazarı Velid Bey bulunmakla birlikte eski Sıhhiye Müdürü Adnan, Osmanlı Bankası Meclis üyelerinden Halid, Harbiye Nezareti eski müsteşarı Miralay İsmet, Tedrisatı Aliye Müdürü Selahaddin ve Yusuf Akçura'dan oluştuğunu belirtmiştir. Telgrafın devamında madem ki yakında İstanbul'a bir

²⁵³ "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülakat", *Tasvir-i Efkâr*, 23 Kasım 1919.

²⁵⁴ 1 Ekim 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa istifa etmiş ve yerine Kuvayı Milliye hareketine açık biçimde karşı çıkmayan Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Padişaha çektiği telgrafta Damat Ferit Paşa Kabinesini azlettiğinden dolayı millet namına teşekkür etmiştir. Ali Rıza Paşa, gönderilen telgraftan Padişahın memnun olduğunu belirtmiştir. Ali Rıza Paşa hükümeti, Heyeti Temsiliye ile defalarca iletişimde bulunup açık müzakerelerde bulunmuş, 20-22 Ekim tarihlerinde Amasya'da, İstanbul Hükümetini temsil eden Bahriye Nazırı Salih Paşa başkanlığındaki heyet ile Mustafa Kemal Paşa görüşmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: "Mustafa Kemal Paşa'nın Yeni Kabineye Telgrafı", *Tasvir-i Efkâr*, 8 Ekim 1919; "Huzuru Hilafet Penahiye, İtilaf meydana Geldi", *Tasvir-i Efkâr*, 9 Ekim 1919; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 156-157; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2017, 337; Cevdet Küçük, "Ali Rıza Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2., İstanbul, 1989, 440-441.

²⁵⁵ *ATASE Arşivi*, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 23-0; 23-1., 11 Ekim 1919.

²⁵⁶ *ATASE Arşivi*, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 23-2., 11/12 Ekim 1919.

üyeniz gelecek, onunla görüşerek düşündüklerimizi ve bildiklerimizi kendisine ayrıntılarıyla arz ederiz notunu da eklemiştir.²⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa, heyet üyeleri hakkında bilgi aldıktan sonra aynı gün heyet üyesi Harbiye Nezareti eski müsteşarı Miralay İsmet Bey'e bir telgraf göndererek Tasvir-i Efkâr Başyazarı Velid Bey'in İstanbul'da oluşturduğu milli heyetin hangi sebeple kurulduğunu ve amaçlarının ne olduğu hakkında bilgi istemiştir.²⁵⁸

Tasvir-i Efkâr Başyazarı Velid Ebuzyiya, 13 Ekim 1919 tarihli telgrafta, Mustafa Kemal Paşa ile kaç gündün beri Matbuat Cemiyeti adına haberleştiğini, fakat bugün Tasvir-i Efkâr gazetesi adına rahatsız ettiğini ve Paşa'dan aşağıda yazmış olduğu soruları cevaplamasını rica etmiştir. Maksudunun Kuvayı Millîyenin vazifesi hakkında gazetesinde mümkün mertebe net bilgiler vermek olduğu gibi mümkün olursa alacağı cevapları ajans vasıtasıyla Avrupa'ya göndermeye çalışacağını belirtmiştir. Ayrıca sorulardan münasip görülenlerin yayımlanacak gazeteye yetişmesi için kısa sürede cevaplandırılmasını rica etmiştir.²⁵⁹ Toplamda yirmi bir maddeden oluşan sorular şöyledir.

1. Kuvayı Millîyenin vücuda gelmesinin ilk sebepleri nedir?
2. Teşkilatı Milliye ne zaman başladı?
3. Bugün kaç ilde hükmü bulunmaktadır?
4. Teşkilatı Milliye'nin başlıca erkanı kimlerdir?
5. Başlıca maksadı nedir?
6. Başlıca maksadını meydana getirmek için girişimi nedir?
7. Seçimler hakkında fikri nedir?
8. Anadolu'da seçimler tamamıyla serbest yapılabilecek midir?
9. Nispi seçim esası kabul olunur mu?
10. Avrupa'ca teşkili hayal edinilen Ermeni hududu hakkında ne düşünüyorsunuz?
11. Sizce Ermenistan hududu ne olabilir?
12. General Harbord ile konuştunuz mu?
13. Kuvayı Milliye'nin ikinci, üçüncü derecede organları içinde bazı ittihatçılar var deniliyor, ne dereceye kadar doğrudur?

²⁵⁷ ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 27-1., 15 Ekim 1919.

²⁵⁸ ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 28., 15 Ekim 1919.

²⁵⁹ ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No: 34, Gömlek No: 83.1., 13 Ekim 1919.

14. İttihatçıların, Kuvayı Milliye üzerine tesir etmesi mümkün müdür?
15. Seçimlerden sonra Kuvayı Milliye ne şekilde kalacaktır?
16. Müstakbel hudutlarımız sizce ne olabilir?
17. Kısa bir tercüme-i halinizi bildiri misiniz?
18. Mebus seçimleri için adaylığınızı koyacağınız söyleniyor, doğru mudur, nereden mebus çıkmak istiyorsunuz?
19. Arkadaşlarınız arasında başka kimler mebus olmak istiyor?
20. Şehrinizde İtilaf temsilcileri var mı, onlarla temasta mısınız, size karşı tavırları nedir, hareketi milliye hakkında ne düşünüyorlar?

21. İstanbul'a temsilci tayin ettiğiniz Vasıf Bey, ne zaman gelecektir, talimatı nedir?²⁶⁰

Tasvir-i Efkâr Başyazarı Velid Bey'in sormuş olduğu sorular Mustafa Kemal Paşa tarafından tek tek cevaplanmış ve cevap notları Cevad adlı kişi tarafından telgraf ile Velid Bey'e bildirilmiştir.²⁶¹

Mustafa Kemal Paşa'nın biyografisi ilk defa Velid Ebuzziya'nın sorularına aldığı cevaplar neticesinde ilk defa Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanmıştır. Aynı şekilde diğer soruların cevapları da yayımlanmamıştır. Ayrıca Ebuzziya, yazılarında da almış olduğu cevapları yeri geldiğinde kullanmıştır.²⁶²

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından İstanbul mutasarrıflığına tayin olunan Miralay Kara Vasıf Bey²⁶³ hakkında Tasvir-i Efkâr gazetesi *Hareketi Milliye Etrafında* başlığı altında bilgi vermiştir. 26 Ekim 1919 tarihinde İstanbul'a ulaşan Kara Vasıf Bey ile Tasvir-i Efkâr gazetesi muhabirleri tarafından bir mülakat yapılmış, İstanbul'daki görevi hakkında verdiği bilgiler şöyledir. İstanbul'da hükümetle temas içinde olmak kendi vazifesinin dışında olduğu belirtilmiş, yapacağı şeyin basit olduğunu ve amacının İstanbul'da

²⁶⁰ ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No: 34, Gömlek No: 83.1.2., 13 Ekim 1919.

²⁶¹ ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No: 34, Gömlek No: 83.1.2.3.4., 13 Ekim 1919.

²⁶² “Mustafa Kemal Paşa ile Telgrafla İlk Mülakat”, *Tasvir-i Efkâr*, 18 Ekim 1919.

²⁶³ Kara Vâsıf Bey, mütareke döneminde Talat Paşa'nın talimatıyla Kara Kemal ile birlikte gizlice kurdukları Karakol Cemiyeti, Millî Mücadele sürecinde faaliyetlerini sürdürmüş, bağımsızlık mücadelesi veren kadrolara para, askerî malzeme, nitelikli personel temin ettiği gibi gerekli istihbarat desteğini sağlamış, için propaganda faaliyetleri yürütmüş, İstanbul'da edindiği tüm bilgileri Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Millî Mücadele'yi sürdüren kadrolara aktarmayı başarmıştır. Sivas Kongresi'nde Temsil Heyeti'ne üye olarak seçilen Vâsıf Bey, Temsil Heyeti tarafından 15 Ekim 1919 tarihinden itibaren, İstanbul ile bağlantıyı tesis etmek için irtibat delegesi olarak görevlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ferhat Uyanıker, *Millî Mücadele'de Kara Vasıf Bey ve Karakol Cemiyeti*, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.

Teşkilatı Milliye aleyhinde vuku bulacak gazete yayımlarını düzeltmek ve kongrenin mukadderatı ve harekâtı milliyenin anlaşılmayan taraflarını izah etmek olduğunu belirtmiştir.²⁶⁴

Velid Ebuuzziya ile Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan telgraflaşmada dikkat çeken bir nokta da telgraf başlıkları olmuştur. 29 Mayıs 1919 tarihinde Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti reisliğine seçilen Ebuuzziya, Ekim 1919'da Mustafa Kemal Paşaya göndermiş olduğu telgraflarda Matbuat Cemiyeti Reisi tabiri kullandığı, bir başka deyişle Osmaniye kelimesini kullanmadığı görülür, hatta diğer yazılarında da Osmanlı İmparatorluğu yerine Türkiye İmparatorluğu tabirini kullandığı dikkat çekmektedir. Mustafa Kemal Paşa ise Ebuuzziya'ya gönderdiği telgraflarda bazen Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti Reisi Velid Bey Efendiye bazen de sadece Velid Bey Efendiye tabirini kullandığı görülür.

2.2.3. Şehzadebaşı Karakolu Baskını İzleminleri

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri İstanbul'u 13 Kasım 1918 tarihinde fiili olarak işgal etmişlerdir. 12 Ocak 1920 tarihinde toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Misakı Milli kararlarını 28 Ocak 1920 tarihinde kabul etmesi sonucu İngilizler, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u resmen işgal etmiştir.²⁶⁵

İstanbul'un işgal edilmesinde yapılan ilk uygulama Şehzadebaşı Karakolu baskını olmuştur. Olayla ilgili Osmanlı arşivinde yer alan belgedeki bilgiler şöyledir. Sefa Bey'in İngiliz Yüksek Komiserine 17 Mart 1920 tarihinde göndermiş olduğu rapordaki bilgilere göre elli kişilik İngiliz müfreze birliği 10. Tümen bölgesi yakınlarındaki Şehzadebaşı Karakoluna (Letafet Apartmanı) gelip nöbet tutan askerler ve subayları darp ederek yaralamış, daha sonra yatakhane yatmakta olan askerlere ateş etmiştir. İngiliz askerlerine takviye kuvvet eklenmiş, bu sırada 15 kişilik İngiliz askeri de musiki askerlerinin bulunduğu odaya girip askerleri koridora dizmiş, çavuşun silahsız ve asker müzisyenler olduklarını belirtmesine rağmen kendilerine ateş edilmiştir. Müzisyen askerlerden üçü şehit düşmüş ikisi yaralanmış, diğerleri yere yatarak ve kaçarak kurtulmaya çalışmışlardır. Karargâh Komutanı Teğmen Nail Efendi, katipler Arslan ve Bekir Zeki Efendiyi alıp Sultan Beyazıt Camii önündeki eski jandarma komutanlığına götürülmüş ve silahlarına el konulmuştur. Raporu gönderen Sefa Bey, bu üzücü olayı V.E'nin bilgisine sunmakla İngiliz askerlerinin davranışlarını kendisinin takdirine

²⁶⁴ "Hareketi Milliye Etrafında", *Tasvir-i Efkâr*, 22 Ekim 1919; *Tasvir-i Efkâr*, 26 Ekim 1919.

²⁶⁵ Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16/47 (2000): 395-419.

bıraktığını, benzer saldırıların olmasını engelleyecek uygun tedbirlerin alınmasını temenni etmiştir.²⁶⁶

Şehzadebaşı Karakolu olayı mahalline ilk olarak *Tevhid-i Efkâr* gazetesi muhabirleri gitmiştir.²⁶⁷ Başta Velid EbuZZiya olmak üzere fotoğrafçı Kenan Bey ve Fahri Bey olay yerine giden gazeteciler, çekmiş oldukları fotoğrafları işgal süreci devam ettiği için gazetedeki yayımlanmış olsa da olayın yıldönümlerinde Velid EbuZZiya, olaya dair bütün ayrıntıları *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde haber olarak paylaşmış olduğu gibi baskına dair fotoğraflar da yayımlamıştır.²⁶⁸

Velid EbuZZiya, Şehzadebaşı Karakolu olayının gerçekleştiği gün yaşadıklarını iki defa başmakalesinde ayrıntıları ile açıklamıştır. Böylece 16 Mart 1920 günü Bakırköy'den trenle Sirkeci'ye geçtiğinde insanların telaşla işyerlerini kapattığını gördüğünü, matbaaya geçtiğinde ise İstanbul'un işgal ilanını ve Şehzadebaşı faciasını öğrenmiştir. Olay mahalline gitmek üzere gazetesinin fotoğraf muhabiri Kenan Bey'den olay yerinden fotoğraf almasını rica etmiştir. Halkın dehşetini gören Kenan Bey gitmeye çekince Velid EbuZZiya makineyi alıp gitmeye karar vermiş, kendisine Kenan Bey ve Fahri Bey eşlik etmiştir. Öncelikle Harbiye nezaretine oradan Şehzadebaşı'na geçmişlerdir, fakat olay sabahın erken saatlerde yaşanmasından dolayı meydana gelen şehitlerin cesetlerinin bulunmadığını, yalnız sedirler üzerinde kanların olduğunu belirtmiştir. Kendilerinden hemen önce makamına gelmiş olan 10. Kafkas Fırka Komutanı Kemaleddin Sami Paşa, olay hakkında bilgi vermiştir. Şehit edilen askerlerin Gümüşsuyu hastanesine gönderildiği belirtmiştir, EbuZZiya ise resim almak hususunda bir engelle karşılaşmamak için foto muhabiri Kenan Bey için izin belgesi rica etmiştir. Ardından Velid EbuZZiya ve Fahri Bey de matbaaya dönmüş, hastaneye gidip fotoğrafları alan Kenan Bey iki saat içinde matbaaya dönmüştür.²⁶⁹ Fakat bu fotoğraflar 3 yıl sonra, yani İngilizlerin 3 Ekim 1923 tarihinde İstanbul'u boşaltmasından üç gün sonra 5 Ekim'de *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yayımlanmıştır.²⁷⁰

2.2.4. Malta Sürgünlüğü Günleri (27 Mart 1920- ? 1921)

İtilaf Devletleri 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'u işgal ettikten sonra savaş suçluları, Ermeni katliamı vb. nedenlerle pek çok kişi tutuklanıp Bekirağa Bölüğü ve Arabyan Han'a

²⁶⁶ BOA. HR.SYS. 2716-11.1, (18 Mart 1920); BOA. HR.SYS. 2716-11.2, (18 Mart 1920); *Tevhid-i Efkâr*, 5 Ekim 1923.

²⁶⁷ Serpil Sürmeli, “Şehzadebaşı Karakolu Baskını ve Olay Mahalline Giren İlk Gazete *Tevhid-i Efkâr*”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 45, Bahar 2010, s.109- 110.

²⁶⁸ “16 Mart'ın Mazlum Şehitlerini Unutmayalım”, *Tevhid-i Efkâr*, 8 Ekim 1923; “Çok Elim, Fakat Halaskar Bir Facianın Devri Seniyesi: 16 Mart”, *Tevhid-i Efkâr*, 16 Mart 1924.

²⁶⁹ Velid EbuZZiya, “16 Mart Faciası”, *Zaman*, 8 Ağustos 1934; “16 Mart İhtifali”, *Tasvir-i Efkâr*, 17 Mart 1942.

²⁷⁰ “İngilizlerin Hiçbir Türk'ün Unutamayacağı Menfur Alçaklığı”, *Tevhid-i Efkâr*, 5 Ekim 1923.

hapsetmiş, Mayıs 1919 tarihinden itibaren 78'ler, 12'ler, 41'ler vd. gruplar şeklinde Malta adasına sürgün olayları başlamıştır. Ardından Anadolu hareketinin muvaffakiyeti, Meclisi Mebusanın açılması, Misakı Milli kararlarının onaylanması vb. gelişmeler sonucu Türkocağı mensupları, mebuslar, komutanlar, gazeteciler vb. kişilerin tutuklanma ve Malta'ya sürgün edilme olaylarında artış yaşanmıştır.²⁷¹

Velid Ebuuzziya'nın İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilmesinin temel nedeni İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck'in 27 Mart 1920 günü Londra'ya çektiği telgraftaki bilgilerde ortaya çıkmaktadır. De Robek, Mustafa Kemal Paşa'dan yana olduklarını açıkça belli eden ve arzulanmayan milliyetçiler olarak nitelendirdiği beş kişilik²⁷² grubu Malta'ya sürdüğünü bildirmiştir. Telgrafta tutuklanan kişiler hakkında verilen bilgilerde Velid Ebuuzziya'nın İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Başkanı ve Tasvir-i Efkâr gazetesi sahibi olup Ali Rıza Paşa kabinesi zamanında Mustafa Kemal Paşa ile iletişime geçmiş ve Paşa ile röportaj yapmak üzere Ruşen Eşrefi Anadolu'ya yollamıştır. 20 Mart günü Bakırköy'deki evinde tutuklanarak birkaç gün Arapyan Han'da tutulduktan sonra 27 Mart günü Malta'ya gönderildiği bildirilmiştir.²⁷³ Böylelikle Curzon'a gönderilen telgraftaki bilgilerden Velid Ebuuzziya'nın İngilizler tarafından tutuklanmasının başlıca sebebi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu'da başlamış Millî Mücadele taraftarı olması ve doğrudan onlarla iletişim halinde olmasıdır. Aynı zamanda Velid Ebuuzziya'nın gazetede yayınlarından dolayı Malta'ya gönderildiği bilgisini Asım Us'un anılarında da bulmak mümkündür.²⁷⁴

Velid Ebuuzziya'nın İngilizler tarafından tutuklanma olayına dair bilgileri gerek abisi Talha'ya göndermiş olduğu mektupta gerekse 16 Mart 1920 hadisesinin yıldönümlerinde yazdığı başmakalelerinde açıklamıştır. Tutuklanma olayı sabah karanlığında gerçekleşmiş, İngiliz manga askeri Bakırköy'deki evin kapılarını baltalamış, birkaç el silah sıktıktan sonra süngülerle şiddet uygulayarak kendisini evden aldıklarını belirtmiştir. Velid Ebuuzziya, Malta'dan İstanbul'da bulunan abisi Talha'ya gönderdiği mektupta da durumu anlatırken tutuklanma olaylarına artık alıştığı için pek etkilenmediğini, fakat kapının baltalanmasına çok şaşırıldığını belirtmiştir. Aynı zamanda hadisenin hasta olan annesini etkilemesinden kaygı duyduğunu ve annesinin durumu sormuştur.²⁷⁵

²⁷¹ Tutuklanma olayları Malta'ya gönderilenlerin isim listesi ve ayrıntılar için bakınız: Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, C.II., Ankara: Bilgi Yay., 1985, 89- 182.

²⁷² İngiliz Yüksek Komiseri tarafından Mustafa Kemal Paşa'dan yana olduklarını açıkça belli eden ve Arzulanmayan Milliyetçiler olarak nitelendirilen beş kişi: Velid Ebuuzziya, Süleyman Nazif, Celal Nuri, İslam Ali ve İstanbul Muhafızı Said Paşa'dır. Kaynak: Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 179-180; *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşivi) K. 20, G.54, B.1, (25 Mart 1920)*.

²⁷³ *TİTE Arşivi. K. 20, G.54, B.1, (25 Mart 1920)*; Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 179-180.

²⁷⁴ Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul: Vakit Matbaası, 1964, 23.

²⁷⁵ Velid Ebuuzziya, "16 Mart Faciası", *Zaman*, 8 Ağustos 1934; Velid Ebuuzziya, "Tarihimizi de Yazmayalım mı?", *Zaman*, 24 Ağustos 1934; "16 Mart İhtifali", *Tasvir-i Efkâr*, 17 Mart 1942.

Velid Ebuuzziya Şehzadebaşı olayı değerlendirirken İngilizlerin işgal ettikleri bölgelerde akıllı hareket ettiklerini, hâkimiyetlerini sağlamak için şiddet gösterdiklerini, fakat faydasız zulümden kaçındıkları halde 16 Mart 1920 tarihinde Şehzadebaşı faciasını işlemek çekinmediklerini belirtmiştir. Bu olayın kimin emriyle yapıldığı bilinmediğini, fakat İstanbul'da hükmü geçen İngiliz Yüzbaşı Bennet'in olumsuz uygulamalarından dolayı bu faciadan mesul olma ihtimalinin olabileceği üzerinde durmuştur.²⁷⁶

Velid Ebuuzziya, neden tutuklandığını bilmediğinden dolayı kendince olayı bazı ihtimallere bağlamıştır ve bu düşüncesini de İstanbul İstiklal mahkemesinde yargılandığı sırada dile getirmiştir. Kendisinin 6 Mart 1920 tarihinde Padişah Vahdettin'e göndermiş olduğu telgrafta *Yerli ve ecnebi düşmanların arzusuyla iktidara Ferit Paşa gibi uğursuz bir adamı getirirsen tacını ve tahtını kaybedersin. Başının ve tahtının selameti, milli irade karşısında geri adım atmaya bağlıdır*, uyarısında bulunmuştur. Böylelikle milli davayı savunarak Padişah'a karşı isyan bayrağını çektiğinden dolayı, belki de Padişah'ın tertip ve iftirasıyla Malta'ya sürüldüğünü düşünmüştür.²⁷⁷ Ayrıca Velid Ebuuzziya Malta'da bulunduğu sırada abisi Talha'ya göndermiş olduğu mektupta kendisini Ali Kemal ve Refi Cevat gibi kişilerin jurnal etmiş olma ihtimalini de dile getirmiştir.

İngilizler tarafından tutuklanan Velid Ebuuzziya, Malta'ya gönderildiği sırada abisi Talha daha tutuklanmamış olduğundan Malta'dan gerek abisine gerekse annesine yaklaşık 90 mektup göndermiştir. Çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği üzere Ömer Faruk Şerifoğlu tarafından kitap haline getirilmiş olan bu mektuplar yayımladığı zaman Velid Ebuuzziya'nın Malta'daki yaşamı hakkında ayrıntılı bilgiler ortaya çıkacaktır. Bu nedenle bu çalışmada ulaşılan birkaç mektuptaki bilgiler ve sözlü tarih çalışması yapıldığı sırada Ömer Faruk Şerifoğlu'nun okuduğu ve ses kaydı alınan birkaç mektuptaki bilgiler üzerinden kendisinin Malta'daki yaşamı aktarılacaktır.

Velid Ebuuzziya abisi Talha'ya postaların adrese ulaşmasında sıkıntı olduğundan sefarethaneye, Bakırköy'de bulunan annesine ve matbaaya olmak üzere üç ayrı adrese mektup gönderdiğini belirtmiş ve matbaadan her gün birinin mektupların gelip gelmediğini kontrol etmesini istemiştir. Aynı zamanda gönderdiği ve aldığı mektupların iki sansür memuru tarafından okunduğunu, bu memurlardan biri Türkçe yazılı mektupları diğeri Fransızca yazılı mektupları okuduğunu açıklamıştır. Velid Ebuuzziya, Türkçe yazılı mektupları inceleyen kişinin

²⁷⁶ Ebuuzziya, "16 Mart Faciası", 7.

²⁷⁷ "İstiklal Mahkemesi Dün Gazeteciler Hakkındaki Kararını Verdi", *Tevhid-i Efkar*, 1 Ocak 1924.; Murat Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, C. 2, İstanbul: Kastaş Yay. 1993, 358- 361.

Suriyeli olduğunu, işlemleri çok geciktirdiğini, Fransızca yazılı mektuplara bakan kişinin işini hemen yaptığı için ara sıra mektupları Fransızca yazacağını ifade etmiştir.

Malta adasında İngiliz subayları tarafından işletilen ve daha sonra İngiliz subaylarının aileleri ile birlikte kalmaları için yapılmış Polverista denilen yerde kaldığını belirten Velid Ebuzziya, mekânın havadar ve güzel olduğunu, Süleyman Nazif, Celal Nuri ve Said Paşa ile aynı apartmanda kaldığını, beraber bir aşçı tutuklarını ve yemeklerin fena olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte Malta'nın İttihatçılar ile dolu olduğunu, hemen hemen hepsi hakkında kendisinin tenkit yazıları bulunduğu onların kendisine karşı olan kinlerinin bitmediğini, fakat aldırmadığını belirtmiştir. Tutukluların haftada iki gün yaya veya arabayla gezmeye çıkarıldığını, hata parası olana özel arabayla gezmeye çıkma imkânı verilmiştir. Mektuplarda dikkat çeken detaylardan biri de kendilerine her sabah iki saat tenis oynama imkânı tanındığını, fakat tenis hep ittihatçı biriyle oynandığından kendisinin gidemediğine dair abisine bilgi vermiştir. Velid Ebuzziya, abisi Talha'dan, Malta'da Osmanlı para değerinin çok düşük olmasından dolayı kendisine daima İngiliz parası göndermesini, parayı taahhütlü zarflar ile Sefarethaneden ya da İngiliz postanesi ile göndermesini rica etmiştir.

Velid Ebuzziya, Malta'daki günlük gelişmeleri dikkate alarak orada iki yıl kadar tutulacaklarını düşünmüştür. Bu nedenle abisine kendi borçları hakkında ayrıntılı bilgi vermiş olduğu gibi annesi ve eşi Muzaffer Hanımın maddi alanda ihtiyaçlarının karşılanmasını istemiştir. Ayrıca kendisine İngilizce kitap ve lügat, Ahmet Cevdet'in Tarihi Cevdet, Ahmet Rasim'in Osmanlı Tarihi, Fransızca küçük l'arousse, Ali Nazima'nın Osmanlı Lügatı vb. pek çok kitap ve kerpeten, kıskaç, tornavida, testere, tel, çivi, mengene, cetvel, kalem, siyah sabun vb. eşyalar göndermesini rica etmiştir. Bununla birlikte gerek matbaada bulunan gerek evdeki kütüphanede bulunan evraklarının ve bazı hususi kâğıtlarının kaybolmaması ve karıştırılmamasını rica etmiştir. Matbaada gazete yayımlandığı sürece kendisine göndermesini, ayrıca Malta'ya Router Ajansı'nın telgrafları ve Times gazetelerinin geldiğini ve haberleri oradan takip ettiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte abisi Talha'ya alıkonulmamaya dikkat etmesini, başına bir iş gelmesi ihtimaline karşı eve para bırakmasını, hatta Muzaffer hanımın kardeşi Reşit Bey'e gidip kendini tanıştırap bankanın anahtarını ona vermesini, böylelikle herhangi olumsuz bir durum karşısında evdekilerin parasız kalmayacağını belirtmiştir. Abisi Talha Ebuzziya tutuklanıp Bekirağa Bölüğüne hapsedilmeden bazı tedbirler almaya başlamış, kimlerin maaşının ödendiğini, kimlere borçlarının olduğunu kayıt altına almıştır. Ayrıca kardeşi Velid Ebuzziya'ya 50 İngiliz lirası gönderilmesi için Osmanlı Bankası'ndan havale yapılması gerektiğini, banka müdürü Berç Keresteciyan Efendiye müracaat edilmesi durumunda

kendilerine kolaylık sağlayacağına dair talimat vermiş, ayrıca kardeşi Velid'e durumun açıklanması için telgraf çekilmesini istemiştir.²⁷⁸

Velid Ebuzziya, tahliye edilen iki savaş esirinden biri olan Mercan Ağa vasıtasıyla (gizlice) abisi Talha'ya gönderdiği mektuptaki bilgiler ise şöyledir. Evine gelen Ermeni tercümanın İngiliz istihbarat şubesinde memur olduğunu ve onun verdiği bilgiye göre kendisini Ali Kemal ve Refi Cevat jurnal etmiş olduklarını açıklamıştır. Bu nedenle abisi Talha'ya Ali Kemal'in dikkatini çekecek yazılar yayımlamamasını, kendisine kötülük yapabileceğini belirtmiştir. Ayrıca İngiliz istihbarat şube müdürünün Yüzbaşı Bennet'in, çok iyi Türkçe bildiğini belirten Velid Ebuzziya, abisi Talha'dan birini aracı yaparak görüşmesini, kendisi hakkında bilgi vermesini, başka bir deyişle İttihatçılar arasında çok zor durumda olduğunu bildirmesini istemiştir. Aynı zamanda General Milne ve yanında bulunan Mayo Reis ile görüşüp durumunu bildirmesini ve mümkünse Malta'da İttihatçılardan ayrı bir yerde kalma konusunda yardımcı olmasını, kendisinin kaçma gibi bir teşebbüste bulunmayacağını ve kefiller göstermesini bildirmiştir. Diğer taraftan kendisinden iki gün sonra Malta'ya gelen Ahmet Emin'in, İtalyan Masiva ile görüşüğünü ve onun söylediğine göre bir sulh kararı ile milliyetperverlerin tutuklama kararının alınmış olduğunu belirtmiştir.

Velid Ebuzziya'nın Malta sürgünlüğünün sona ermesi konusunda annesi Advive Hanım, hasta ve yürüyemez durumda olmasına rağmen oğlunun serbest bırakılması için Sadrazam makamına mektuplar göndermiştir. Böylece 24 Kasım 1920 tarihli bu mektupta oğlu Talha'nın sebepsiz yere aylarca Bekirağa Bölüğü'nde tutulduğundan hastalığı ilerlemiş olduğundan verem olup döşekte yatmakta olduğunu açıklamıştır. Öncekilerden ziyade şimdiki hükümetin (Tevfik Paşa hükümeti) daha adil davrandığından dolayı arzularını ilettiğini belirten Advive Hanım, ayrıca memlekette edebiyat ve sanayinin gelişmesine ömrünü veren Ebuzziya Tevfik merhumun hürmetine oğlu Velid'in serbest bırakılması talep etmiştir.

Malta'da bulunan sürgünler Birinci İnönü Muharebesi sonrası 7 Mart 1921 tarihinde yapılan Londra görüşmeleri sırasında alınan esir değişimi kararı sonucu 29 Nisan 1921 tarihinde başlamak üzere gruplar şeklinde tahliye olmaya başlamışlardır.²⁷⁹ Fakat Velid Ebuzziya'nın Malta sürgünlüğünden ne zaman serbest bırakıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber gerek annesi Advive Hanım'ın girişimleri gerekse abisi Talha'nın hastalığının ilerlemesi sonucu esir değişiminden önce, 1921 yılının ilk aylarında serbest bırakılıp İstanbul'a dönmüştür.²⁸⁰

²⁷⁸ İSAM. ZE- 0333, 6 Temmuz 1920.

²⁷⁹ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 368-369.

²⁸⁰ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 180.

2.3. VELİD EBÜZZİYA’NIN TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİNDEKİ YAZILARI (1918- 1920)

Ebüzziya Tevfik Bey 27 Ocak 1913 tarihinde vefat ettikten sonra Ebüzziya Matbaası ve Tasvir-i Efkâr gazetesinin müdüriyeti ve idaresini oğulları Talha ve Velid Ebuzziya birlikte yürütmüşlerdir.²⁸¹ İdari görevleri abisi Talha Ebüzziya yürütürken kendisi hem matbaa işleriyle hem de gazete idari muhabirliği yapıp yazılar yayımlamıştır. Fakat gazetenin başmakaleleri Yunus Nadi tarafından yazılmakla birlikte idari işleri de yürütmüş, 1918 yılına geldiğinde Yunus Nadi ile Velid Ebuzziya arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, bu nedenle Yunus Nadi Tasvir-i Efkâr gazetesinden ayrılarak kendi gazetesi olan Yeni Gün’ü kurmuştur.²⁸²

Yunus Nadi ile Velid Ebuzziya’nın aralarının açılmasına dair bilgileri Asım Us’un anılarında bulmak mümkündür. Şöyle ki Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru İttihat ve Terakki’nin savaş siyasetinin iflas etmesi üzerine Velid Ebuzziya, İttihat ve Terakki’nin siyaseti aleyhinde şiddetli neşriyat yapmaya başlayınca İttihat ve Terakki mebusu Yunus Nadi ile arasının bozulmasına neden olmuş, aynı zamanda Tasvir-i Efkâr gazetesinde İttihatçılar hakkında lehte ve aleyhte haberlerin çıkması sonucu gazetenin, bazen birkaç günlük bazen haftalık bazen de iki ay kadar kapatılmasına neden olmuş, bu gibi durumlar iki gazetecinin arasını açmıştır. Hatta Asım Us, Velid’in yapmış olduğu sert eleştirilerinin derecesini şöyle açıklamıştır. Bir gün Velid ve *Memleket* gazetesinden Fahreddin ile birlikte dönemin Dahiliye Nazırı Mehmet Ali ile görüştikleri sırada, Dahiliye Nazırı, İttihatçıların memlekete yaptıkları fenalıkları anlattıktan sonra Velid’e dönerek *Onları siz yıktınız*, diyerek Tasvir-i Efkâr yazılarını methettiğini belirtmiştir.²⁸³

Dönemin gelişmelerine yönelik yazılarına bakıldığında Velid Ebuzziya’nın gazetesi Tasvir-i Efkâr’da başmakale yazılarının 23 Haziran 1918’de başladığı sırada Sadrazam Talat Paşa hükümetinin iktidarda bulunmaktadır, Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermiş, fakat henüz bir mütareke akdi imzalanmamıştır.²⁸⁴ Ancak ilerleyen süreçte Mondros Mütarekesi imzalanmış, Mütareke Dönemi diye adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır. Öte yandan basın üzerindeki sansürün artması ve yaşanan kâğıt sıkıntısı sonucu 1918 yılı itibariyle İstanbul’da

²⁸¹ Sungu, “Ebüzziya Tevfik”, 268.

²⁸² “Büyük Kaybımız”, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1945; Asım Us, “Yunus Nadi”, *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1945. 1; Abidin Daver, “Türk Basınının Yetiştirdiği En İyi Gazeteci”, *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1945, 2.

²⁸³ Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, 21-22.

²⁸⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976, 20.

yayımlanan gazete sayısı 14 de düşerken²⁸⁵ Türk basınına hem İstanbul hükümeti hem de işgal kuvvetleri tarafından ağır bir sansür, baskı ve şiddet uygulanmıştır.²⁸⁶

Öncelikle Velid Ebuzziya'nın yazılarının niteliğine bakıldığında ailesi ve içinde yetişmiş olduğu ortamı doğrudan yansıttığı görülür. Şöyle ki Şinasi, gazetesi Tasvir-i Efkâr'da ulus kavramını ilk olarak kullanmış ve devleti ulusun temsilcisi olarak belirtmesi sonucu kendisinin ihtilalci olduğu düşüncesinin oluşması nedeniyle yurtdışına kaçmıştır.²⁸⁷ Bunun yanı sıra Jön Türkler cemiyetinin üyelerinden bir olan babası Ebuzziya Tevfik Bey, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Ahmet Mithat Efendinin siyasi rejime yönelik eleştirileri sonucu sürgün edildiği gibi gazeteleri de kapatılmıştır.²⁸⁸ Özellikle de Velid'in eğitim yılları boyunca babası Ebuzziya Tevfik Bey, sürekli olarak Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Ahmet Mithat Efendinin eserleri ve yazılarını okumasını tavsiye etmiş ve bu çerçevede oğlunu yetiştirmiştir.²⁸⁹ Ayrıca Ebuzziya Tevfik Bey, 31 Mayıs 1909 tarihinde Tasvir-i Efkâr gazetesini yeniden yayına başlattığı zaman amacının fiilen ve ismen Şinasi ve Namık Kemal'e bağlılığını sürdürmek olduğunu açıklamıştır. Böylece Velid Ebuzziya'nın da aynı yayın politikasıyla ve çizgisini hiç değiştirmeden Tasvir-i Efkâr gazetesinin yayın hayatına devam ettiği görülür.

Velid Ebuzziya'nın Tasvir-i Efkâr gazetesinde başmakaleleri yazmaya başladığı Haziran 1918'den Mart 1920 tarihine kadar olan zaman diliminde altı farklı Paşa'nın iktidara geldiği görülür. Ebuzziya'nın günlük yazılarına bakıldığında hükümetlere değil, siyasi sisteme yönelik yazılarının çoğunluk gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda monarşi ve meşrutiyet yönetim sistemlerindeki yanlış uygulamalar ile mütareke döneminde kurulan hükümetlerin faaliyetlerini karşılaştırarak yapılan yanlışlıkları sert bir dille eleştirmiştir. Böylelikle memleketin ihtiyaçları doğrultusunda sistemin iyileştirilmesi gereken noktaları ön plana çıkardığı görülür. Ebuzziya için hükümeti kuran Paşaların A şahsı veya B şahsı olması ya da siyasi düşüncesinin ne olduğu fark etmeksizin onların faaliyetlerine, dahili ve harici siyasetteki iş tecrübelerine ve kabineye atanan nazırların liyakatine göre hükümetleri değerlendirdiği de dikkat çekmektedir. Kendisinin de belirttiği üzere tarafsız ve bağımsız bir gazeteci olduğu ve herhangi bir cemaat ve fırkaya mensup olmadığı anlaşılmaktadır. Böylece hükümetleri siyasi, ekonomik, eğitim ve toplumsal gelişmelere yönelik olay ve olgular

²⁸⁵ Şener Boztaş, *Birinci Dünya Savaşı Biterken Türk Basınında Türkiye- Almanya İlişkileri: İkdam, Sabah, Tanin Gazeteleri Ekim- Aralık 1918*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 22-23.

²⁸⁶ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi I.*, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 2000, 11.

²⁸⁷ Nurşen Mazıcı, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", *Atatürk Yolu Dergisi*, 5(18) 1996. 131- 154.

²⁸⁸ İbrahim Alaettin Gövsa, "Ebuzziya Tevfik", *Meşhur Adamlar Hayatları Eserleri*, İstanbul, 1933, 375.

²⁸⁹ Yıldırım, *Osmanlı Devleti'nde Uzaktan...*, 91.

üzerinden eleştirdiği görülür. Ebuzziya'nın yazılarında özellikle dikkat çeken nokta ise savaştan mağlup çıkmış devletin bir aydını olarak sulh yapılması konusu sürekli gündeme taşınması olmuştur. Bunun yanı sıra milli birlik, milli meclis, kanun ve adaletin sağlanması konularının da gündemdeki yerini korumuş ve yapılacak bütün siyasi ve idari faaliyetlerin bu konular çerçevesinde gelişmesini savunmuştur.

2.3.1. Talat Paşa Hükümetine Dair Yazıları (4 Şubat 1917- 8 Ekim 1918)

İttihat ve Terakki cemiyeti önderlerinden Talat Paşa, Sait Halim Paşa hükümetinin istifa etmesi üzerine 4 Şubat 1917 tarihinde iktidara gelmiştir.²⁹⁰ Talat Paşa, hükümetinin içinde ihtiyaç duyduğunda kabinesinde zaman zaman değişikliklere gittiği gibi yeni nezaretler de oluşturmuştur. 18 Temmuz 1918'de yapılmıştır, böylece Dahiliye ve Maarif Nezaretine yeni nazırlar atanmış, hatta İaşe Nezareti adında yeni bir nezaret kurmuştur.²⁹¹

Velid Ebuzziya, kabinede yapılan yenilikleri ve değişiklikleri, *Hükümetten Ne Bekleniyor* başlıklı yazısıyla ele almış ve kabineye yönelik beklentilerini bir umuda dönüştürerek adaletli olmak şartıyla artık siyasi açıdan en sert tedbirlerin alınmasının bir ihtiyaç haline geldiğini belirtmiş, böylece alınacak tedbirlerle memlekette yaşanan sefalet, yolsuzluk, yol kesme, köy basma gibi pek çok sorunun önüne geçilebileceğini ifade etmiştir. Ancak Ebuzziya bu isteklerine bakıldığında taleplerini kabinenin tümüne değil kabineye yeni atanan nazırlardan beklediği açıkça anlaşılmaktadır.²⁹²

Hükümetin dahili asayiş ve harici emniyeti oluşturmakla yükümlü olduğuna dikkatleri çekmeye çalışan Velid Ebuzziya, Dahiliye Nazırı İsmail Canbolat Bey'in vazifesinin oldukça mühim olduğunu belirtmiştir. Tabii olarak dahili sorunların süratle ortadan kaldırılmasının beklenmediğini, fakat alınacak tedbirlerin harpten sonrasını olumlu yönde etkileyeceğini ifade etmiştir. Bu nedenle emniyeti sağlamak için jandarma teşkilatının oluşturulmasına ihtiyaç duyulduğunu, bununla birlikte zabıta kuvvetlerinin ıslah edilmesini, keyfi uygulamalarının önüne geçilmesini, kurallara uymayanların da görevine son verilmesi gerektiğini belirterek mevcut sorunları dile getirip hükümetin öncelikle çalışma mekanizmalarını denetim altına alması gerektiğine işaret etmiştir. Çalışma sisteminin iyileştirilmesi ile birlikte hem eşkıyalığın önü kesilerek asayişin sağlanacağını hem de insanların mahkemelerin adaletinden emin

²⁹⁰ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara, İmge Kitapevi, 2011, 450- 452.

²⁹¹ Hakan Uzun, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hükümetleri ve Programlarının Analizi", *Atatürk Yolu Dergisi*, 65 (2019): 427.

²⁹² Velid Ebuzziya, "Hükümetten Ne Bekleniyor", *Tasvir-i Efkâr*, 20 Temmuz 1918.

olacaklarından dolayı geleceklere umutla bakabileceklerini ifade ederek adalet kavramının önemimin altını çizmiştir.²⁹³

Velid Ebuzziya'nın özellikle üzerinde durduğu konular doğrultusunda Dahiliye Nazırı İsmail Canbolat'ın faaliyet gösterdiği görülmüştür. Canbolat'ın yürüttüğü faaliyetlere bakıldığında bunların özellikle Ebuzziya'nın üzerinde durduğu konular ve tespitlerinin olması ondan etkilendiği şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte Canbolat jandarma kuvvetini çoğaltıp asayişin sağlanamadığından, İdare-i Örfiye olan yerlerde askerlerin yaptığı haksızlığı önleyemediğinden, İdare-i Örfiye'yi kaldırıp İdare-i Mülkiye ile askerlerin usulsüzlüklerine son vermediğinden 28 Eylül 1918 tarihinde görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.²⁹⁴

Maarif Nezareti'ne Doktor Nazım Bey'in nazır olarak tayin edilmesi üzerine üç gün boyunca maarif konusunu yazılarında işleyen Velid Ebuzziya, bu nezaretin memlekette ilim ve irfan yayma vazifesiyle mükellef olmasından dolayı ayrı bir kıymet ve öneme sahip olduğunu belirtmiş ve mevcut sorunları tek tek analiz edip çözüm önerilerinde bulunarak farkındalık oluşturmaya çalışmıştır. Ebuzziya, meşrutiyetten beri devletin muntazam bir maarif siyaseti ve programının olmadığını, gelip geçen nazırların kâh iptidai, kâh âli mekteplerin lüzumu ve çoğaltılması davalarıyla uğraştıklarını, az çok milliyet esasları desteklemek istemişlerse de birçok hayalleri birbirine karıştırdıklarından dolayı ortaya bir nebze verim çıkmışsa da bunun bireysel teşebbüslerin mahsulü olarak kaldığını belirtmiştir. Bundan dolayı ilk önce öğretimde birliğin sağlanması gerektiğini söylemiş, bu birliğin oluşması için de olgun düşünceli, mesleki yeterliliğe sahip, ilim ve fen bilimleri konusunda özgür düşünceli, devlet ile okullar arasında bağı sağlayabilecek kişilerin yer aldığı bir talim heyetinin oluşturulmasının en önemli ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. İkinci olarak memlekette maarifin yayılması için bağımsız bir darülfünunun olması ve verilecek ders konusunda ise özgür fikirlere sahip hocalara ihtiyaç duyulduğunu, üçüncü olarak da hükümetin bir maarif siyasetinin olması gerektiğini ve oluşturulacak öğretim programının bütün öğretmenlerde bir nüshasının bulunmasını gerektiğini ifade etmiştir.²⁹⁵ Fakat koskoca Türkiye'nin maarif işlerinde, bitmez tükenmez bir kararsızlığın bulunduğunu, her nazırın şahsıyla değişen bir usulün uygulandığını, nitelikli, donanımlı, derin bilgilere sahip öğrencilerin yetiştirilmediğini, yıkılan köhne bir sistemin yerine çağdaş bir müessese getirmekte gösterilen acizliğin çok açık bir şekilde görüldüğünü vurgulamıştır. Hatta insanın, II. Abdülhamit dönemi maarif sisteminin daha düzenli olduğu gibi karamsar düşünceler

²⁹³ Ebuzziya, "Hükümetten Ne Bekleniyor", 1.

²⁹⁴ İsmail Canbolat'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Nermin Zahide Aydın, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyelerinden İsmail Canbulat (1880- 1926)*, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, 75- 76.

²⁹⁵ Ebuzziya, "Hükümetten Ne Bekleniyor", 1.

ileri süren kişilere istemeye istemeye hak verecek duruma geldiğini ifade ederek merkezi sistemin bozukluğuna dikkatleri çekmeye çalışmıştır.²⁹⁶

Eğitim alanındaki diğer sorunlara değinen Velid Ebuzziya, İstanbul'daki mektebi iptidaide son bir iki sene zarfında yapılan nümayişlerin artık kız mekteplerine kadar inmesini ve kızların sokaklarda gösteri yapmaya mecbur tutulmalarını kınamış, hata öğretmen ve müdürlerin bütün mesai ve gayretlerini bu yolda sarf etmeye çalışmalarını nümayişperestlik hevesi olarak nitelendirmiştir. Mektebi iptidaide pek münasebetsiz hallerin de vuku bulduğunu, fakir öğrencilerin iyi elbise vesaire tedarik edemedikleri için manevi bir işkenceye tâbi tutulduklarını, bir başka deyişle öğretmen ya da müdürün öğrencilere şu marka elbise, bu çeşit kundura getireceksiniz gibi şartlar koyarak öğrenciyi imkansızlığı ile müşkül durumda bıraktıklarını, hatta intizam oluşturmada gösterilen abartı ile eğitim görmenin sadece zenginlere has bir durum haline getirildiğini belirterek artık bu sorunların önüne geçilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁹⁷ Bu sorunların oluşmasında asıl kabahatin Maarif Nezareti'nde olduğunu belirten Velid Ebuzziya, maarifin gelişi güzel idare edildiği mevzusuna örnek vererek Almanya'dan getirilen ilim insanları ve öğretmenlerden istifade edilmediğini, hatta bazılarının gücendirildiğini açıklamıştır. Tabii ki bu yapılanların kötü niyetten dolayı değil tamamen iş bilmezlikten ileri geldiğini ifade ederek en büyük kabahatin ne yapmak gerektiğini bilmemekten kaynaklandığını belirtmiştir. Bu nedenlerden dolayı Ebuzziya, maarif işleri nasıl idare edilmelidir? Anadolu'nun her köşesine ilim ve marifet nasıl yayılacaktır? İptidai ve âli mekteplerde tedrisat hangi esaslara göre yapılacaktır? Hükümetin mesleki eğitim karşısında vaziyeti ne olacaktır? soruları ile yaşanan noksanlıklara dikkat çekmiş ve bu sorunların şimdiye kadar tartışılıp çözülemediğini söylemiştir.²⁹⁸

Velid Ebuzziya, Maarif Nezareti'nin her şeyden evvel hayalperestlik hastalığından kurtulması gerektiğini, ardından acil olarak köylerde okuma, yazma ve hesap yapmayı öğreterek köylüleri tefecilerin sömürsünden kurtarmasını, böylece toplumda refah seviyesi olduğu andan itibaren Anadolu köylülerinin milletin üretici sınıfı haline geleceklerini ileri sürmüştür. Bununla birlikte Anadolu kasaba ve şehirlerinin en fazla muhtaç olduğu şeyin ziraat ve sanayi olduğunu ve bölgelerin iklim şartlarına göre ziraat ve sanayi okullarının açılması gerektiğini söyleyerek sulh senelerinde vatanın çalışan ve verimli işleyen kollara ihtiyaç duyacağını belirtmiştir.²⁹⁹

²⁹⁶ Velid Ebuzziya, "Maarif İşlerimiz", *Tasvir-i Efkâr*, 21 Temmuz 1918.

²⁹⁷ Ebuzziya, "Maarif İşlerimiz", 1.

²⁹⁸ Ebuzziya, "Maarif İşlerimiz", 1.

²⁹⁹ Ebuzziya, "Maarif İşlerimiz", 1.

Okulların genel durumu hakkında bilgi verip düşüncelerini belirten Velid Ebuuzziya, maarif siyasetinin Mektebi Âli'nin (yüksek okulların) farklı eğitim kurumları olmadığını, çünkü maarifte lise ve yüksek okul diye birbirinden tamamen farklı iki şubesinin bulunmadığını, bunun sadece itibari bir tasnif olduğunu açıklamıştır. Maarif siyasetinin yüksek okullara, liseler kadar önem verip her ikisine de aynı şartlarda özen göstermeye mecbur olduğunu belirtmiştir.³⁰⁰ Ayrıca Darülfünun ile ilgili olarak bu müessesenin tamamen müstakil olması gerektiğini, çünkü ilmin siyasetle ilgili olamayacağı düşüncesini ileri süren Velid Ebuuzziya, üniversitelerde müspet ilmin ön planda tutulması gerektiğini, ayrıca müspet ilmin mezhep inançlarıyla hiçbir alakası olmadığını, çünkü riyazet, hikmet, kimya, ilmi hayvanat, nebatat ve benzeri ilimlerin hepsi bütün memleketlerde aynı gerçekler çerçevesinde öğretildiğini belirterek bilimin evrenselliğine dikkat çekmiş, ayrıca müspet ilimlerle ilgili çalışmaların yapılmadığı ve eserlerin yayımlandığını vurgulamıştır. Bununla birlikte ilmin siyasetinden ayrı tutulması gerektiğini, çünkü politik olarak ilmin çerçevesi belirlendiği andan itibaren fen bilimleri, araştırma, inceleme ve düşünceler engelleneceğinden dolayı darülfünunun bağımsız olması gerektiğini dile getirmiştir. Bunun yanı sıra Rusya'da olduğu gibi Türkiye'de de darülfünun sayısının artırılması gerektiği iddialarının ileri sürülmesi üzerine Velid Ebuuzziya, öncelikle bu talebin biraz abartılı olduğunu, çünkü halkın çoğunluğunun okuma yazma bilmediği bir memlekette darülfünunların sayısını arttırmanın fayda sağlamayacağını, bu yolda yapılacak masrafın öncelikle ilkokul, lise ve yüksekokul sayılarının arttırılmasına harcanması gerektiğini ifade ederek temel eğitimin olmadığı yerde darülfünun açmanın hem millet hem de devlet için israftan öteye gitmeyeceğini ifade etmiştir.³⁰¹

Velid Ebuuzziya okullar ile ilgili sorunları tespit edip kendi çözüm önerilerini ve taleplerini belirttikten sonra ders kitapları, çocuk edebiyatı ve ders materyalleri de ilgili konuları da yazılarında tartışmıştır. Öncelikle Maarif Nezareti gibi karmakarışık bir dairenin başına geçen kişinin ihmal edilmiş yüksek orandaki işlerle karşılaşacağını ve sorunları bir hamlede yola koymasını beklemenin saflık olacağını belirtmiştir. Fakat haklı olarak talep edilmesi gereken bazı noktalar olduğunu, ihtiyaçlara göre vaziyetin idrak edilmesini, işlerin bıktırıcı bir hızla değil, sağlam adımlarla ölçülü ve kapsamlı faaliyetlerle yürütülmesi gerektiğini söylemiştir. Ardından yetkili kişilerin vaziyeti tetkik edip sorunlar belirledikten sonra sağlam bir program hazırlayıp işe başlaması gerektiğini, hatta çizilen faaliyet programının hayalperestlik ve nazariyattan tamamen uzak olması gerektiğini vurgulamış ve amaç ne kadar basit olursa başarının da o nispette gerçek olacağını ifade etmiştir. Velid Ebuuzziya, bütün bu sözleri maarif siyasetinde takip edilecek yolu göstermek üzere yazdığını, aksi taktirde resmi

³⁰⁰ Ebuuzziya, "Maarif İşlerimiz", 1.

³⁰¹ Ebuuzziya, "Maarif İşlerimiz", 1.

dairede, masa başında program çizen memurlardan hiçbir şey beklemediğini, zaten masa başında yapılan tetkiklerle Avrupa'nın çeşitli milletlerin maarif programlarını birbirine karıştırıp hazırlanmış manasız program suretlerinin bulunduğunu, vaziyeti hayal ve nazariye güzelliği ile değil sahaya inip hakikati görerek, sorunları tespit edip ihtiyaca uygun yapılacak programın makul bir maarif siyaseti olacağını belirtmiştir.³⁰²

Maarif siyasetinin temelini oluşturacak iki önemli noktanın “Terbiye” ve “Talim” olduğunu belirten Velid Ebuuzziya, ilim ve maarifin din ile ilgisi olmadığını, İslam siyaseti ile maarif işlerinin yürütülemeyeceğini vurgulamıştır. İslam esaslarının ilim içinde sadece terbiye kısmını ve işin sadece manevi tarafını oluşturduğunu belirtmiştir. Talim ise maarifin fenni kısmını oluşturduğunu, eğitim ve öğretimin yayılmasıyla Anadolu'nun en ücra köşelerini aydınlatacak, cehaleti yok edecek güce sahip olduğunu belirtip kendisinin de maarifin talim kısmına daha fazla önem verdiğini ifade etmiştir. Tabii ki kendisinin maarifin dinden ayrı olmasını istemesinin çocukların inançsız, karakersiz insanlar olmasına taraftar olduğu anlamına gelmediğini de vurgulamıştır. Ardından maarifin öncelikli vazifesinin en basit şekliyle insanlara okuma yazma öğretmek olup bunun her fert için vazgeçilmez bir ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Ebuuzziya, yazısının devamında maarifte karşılaşılan zorluklardan birinin de harfler olduğunu, çünkü hem harfler hem harekeler (üstün, esre, ötre işaretleri, ses bilgisi) hem de üslubu ifade etmeye mecbur kalan çocukların oldukça zorluk yaşadıklarını ifade etmiştir. Hatta birçok harfin ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kaldığından ıslahata muhtaç olduğunu, bu nedenle Maarif Nezaretinin eğitim öğretimin yaygın hale gelmesi için ihtiyaç duyulan harflerin ıslahatını mümkün mertebe süratle çözmesi gerektiğini vurgulamıştır. Böylece okumayı öğrenen kişilerin hem yazı yazmayı hem de imla kurallarını kolaylıkla öğrenmiş olacağını, çünkü toplumun ekseriyetini birkaç yıl okulla devam ettiği halde gazete okuyamayan, mektup yazamayan ve hesap yapmayı bilmeyenlerin teşkil ettiğini ifade etmiştir. Bu nedenle sorunlara çözüm bulmaya çalışırken insanlara muhtaç oldukları basit bilgiler vermenin hayalperest amaçlardan bin kat üstün olduğunu belirtmiştir.³⁰³ Böylelikle Ebuuzziya, okula gitmiş olmasına rağmen gazete okuyamayanların çokluk oluşturduğunu vurgulayarak eğitim sistemindeki en büyük sıkıntısının harflerin ıslahı sorunu olduğunu altını çizmiştir.

Velid Ebuuzziya, eğitim süresince derslerde kullanılacak materyaller (sanayi, ziraat vb. mesleki okullarda kullanılacak araç gereçler) ve ders kitaplarının tabiri caizse öğretmen kadar önem arz ettiğini vurgulamıştır. Fakat şimdiye kadar ciddi ve mükemmel ders kitaplarının yazılmadığını, var olanların da ciltsiz, çirkin resim ve şekillerle dolu, hatalı, düzensiz ve karışık

³⁰² Velid Ebuuzziya, “Yine Maarif İşlerimiz”, Tasvir-i Efkâr, 22 Temmuz 1918.

³⁰³ Ebuuzziya, “Yine Maarif İşlerimiz”, 1.

mecmua şeklinde olduğunu gibi mükemmel denilecek okuma kitaplarının da olmadığını belirtmiştir. Halbuki eğitimde başarı sağlanması ders kitapları ve materyallere bağlı olduğunu belirtip Fransa'daki okul kitaplarından örnekler vererek maarif nezaretinden taleplerde bulunmuştur. Böylece ilk iş olarak memleketteki bütün ediplere müracaat edilerek muntazam okul kitapları ve çocuk edebiyatı kitaplarının hazırlanmasını ve yaygın hale getirilmesine dikkat çekmiştir. Ardından Ebuzziya, yapmış olduğu tespitler sonucu ortaya koyduğu öneri, yöntem ve amaçların takip edilmesi durumunda Maarif Nezareti'nin son derece büyük başarı sağlayacağını ileri sürmüştür.³⁰⁴

Velid Ebuzziya, her ne kadar eğitim konusunu enine boyuna ele alıp mevcut noksanlıkları belirledikten sonra ortaya koyduğu çözüm önerileriyle maarif nezaretinden pek çok talepte bulunmuş olsa da Maarif Nazırı Dr. Nazım Bey sadece 3 ay kadar görevde kalmıştır. Bu nedenle Ebuzziya'nın da özellikle üzerinde durduğu maarif nazırlarının görevde kısa süreli kalmasının maarif alanında sağlam bir programın oluşmasına engel oluşturduğu gerçeği yeniden yaşanmıştır.³⁰⁵

Özellikle belirtmek gerekir ki Velid Ebuzziya, eğitimin dinin etkisinde gelişmeyeceği gibi siyasetin de kesinlikle eğitime karıştırılmamasını ve eğitimde özgür düşüncenin etkin olmasını savunmuştur, bir başka deyişle laik eğitimi savunduğu net olarak görünmektedir. Fakat Ebuzziya, mütareke döneminin bitmesiyle birlikte gazeteciler tarafından irticacı, muhafazakâr, mürteci vb. kavramlarla itham edilecektir.

Velid Ebuzziya'nın ekonomi alanında yaşanan sorunlar ve hükümetin uygulamalarına dair yazıları da bulunmaktadır. Öncelikle dönemin yaşan gelişmelerine bakıldığında Birinci Dünya Savaşı devlet ekonomisini olumsuz etkilemiş, 1 Ocak 1917 tarihinde İktisadiyat Meclisi kurulmuş, bununla birlikte Teşvik-i Sanayi Kanunu, ardından İktisadiyyat Mecmuası çıkarılmış ve bu gelişmeler milli iktisat görüşünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca fiyatların sürekli artması sonucu kıtlık sorunları görünmeye başlamış bu nedenle 4 Nisan 1918 tarihinde İaşe Umumiye Kanunu çıkarılmıştır. Böylece birçok dernek ve heyetlerin kurulmasıyla halkın temel gıda sorunları giderilmeye çalışılmıştır, fakat hükümetin İktisat Nezaretini kurması beklenirken Talat Paşa hükümeti tarafından 18 Temmuz 1918'de savaş ekonomisinin sorunlarını çözmek amacıyla İaşe Nezareti kurulmuştur.³⁰⁶ Velid Ebuzziya, kabinede yapılan yenilikleri ve değişiklikleri, *Hükümetten Ne Bekleniyor* başlıklı yazısı ile ele almış, hükümetin memlekette

³⁰⁴ Ebuzziya, "Yine Maarif İşlerimiz", 1.

³⁰⁵ Ahmet Eyicil, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Liderlerinden: Doktor Nazım Bey: 1872- 1926*, Ankara: Gün Yay., 2004, 163- 166.

³⁰⁶ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908- 1918*, İstanbul, Doğan Kitap, 2012, 492- 505; Uzun, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında ...", 427.

mevcut bulunan sıkıntıları ve yolsuzlukları izale etmek için önemli tedbirlerin alınmasını temenni etmiş, ardından öneri ve taleplerle vaziyeti değerlendirmiştir. Böylece kabinede İaşe Nezareti'nin kurulmasının önem arz ettiğini, çünkü memleketin her köşesinde yaşanan sefalet, tedbirsizlik, usulsüzlük vb. feci bir şekilde arttığından dolayı artık halkın temel ihtiyaçlarını altüst eden tacirlerin acilen cezalandırılması gerektiğini, bu nedenle nezaretin adaletli olmak şartıyla artık siyasi açıdan en sert tedbirlerin alınmasının bir ihtiyaç haline geldiğini vurgulamıştır. Böylece alınacak tedbirlerle memlekette yaşanan sefalet, kıtlık ve fiyat artışı gibi pek çok sorunun önüne geçilebileceği ifade etmiştir. Ardından İaşe nezaretinin geçici bir idare olduğunu, yaşanan sıkıntılara çözüm bulmak için kurulduğunu, harp sona erdikten sonra bu nezaretin kaldırılacağına dair öngöründe bulunmuştur.³⁰⁷ Nitekim 4 Mart 1919 tarihinde kurulan birinci Damat Ferid Paşa hükümeti zamanında İaşe Nezareti'nin kaldırılmış olması Velid Ebuzziya'nın doğru bir öngöründe bulunduğunu göstermiştir.³⁰⁸ Bununla birlikte Anadolu kasaba ve şehirlerinin temel geçim kaynağının ziraat olduğu, ziraatın devamlılığı için sanayiye ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmiş, bu bağlamda hükümetin bölgelerin coğrafi ve zirai durumlarını göz önünde bulundurularak ziraat ve sanayi okullarını açması gerektiği belirtmiştir.³⁰⁹ Kısacası Ebuzziya, her üç nezaretin Dahiliye, İaşe ve Maarif'in birbirini etkileyen önemli güç unsurları olduğunu, birinin eksikliği diğerinin aksamasına yol açtığından dolayı hepsinde de istikrarlı ve sağlam politikalarla işe başlamanın önemini vurgulamaya çalışmıştır.

2.3.2. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti ile İlgili Görüşleri (14 Ekim- 9 Kasım 1918)

Talat Paşa, Bulgar cephesinin çökmesi ve Wilson'a yaptığı sulh teklifinin sonuçsuz kalması üzerine 4 Ekim 1918'de istifasını sunmuştur. Padişah Vahdettin, Tevfik Paşa'yı hükümeti kurmakla görevlendirmiş, fakat Tevfik Paşa kuracağı kabinede İttihatçılara yer vermek istememesi ve bu konudaki kararlı tutumu nedeniyle hükümet kurulamamıştır.³¹⁰ Halbuki Velid Ebuzziya, Tevfik Paşa'nın hükümeti kurmakla görevlendirilmesinin herkeste çok ciddi sulh ümitlerini oluşturduğunu, fakat meclisteki bazı şahsi menfaat ve kişisel endişeler nedeniyle Paşa'nın muvaffak olamadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra yaşanan kabine buhranının memleketi çeşitli yönlerden zarara uğrattığını hem insanlarda asabiyet oluşturduğu gibi özellikle sulh meselesini karmakarışık hale getirdiğini ifade ederek şiddetle tepki

³⁰⁷ Velid Ebuzziya, "Hükümetten Ne Bekleniyor", *Tasvir-i Efkâr*, 20 Temmuz 1918.

³⁰⁸ Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, 195.

³⁰⁹ Velid Ebuzziya, "Maarif İşlerimiz", *Tasvir-i Efkâr*, 21 Temmuz 1918.

³¹⁰ Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) Yay., 2015, 189; Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, 18- 20.

göstermiştir. Bu arada yaşanan hiçbir felaketten ders çıkarılmadığını halbuki hükümetin birlik ve beraberlik içinde hareket etmesini beklediğini ifade etmiştir.³¹¹

Tevfik Paşa'nın hükümeti kuramaması üzerine Talat Paşa vekaleten yürüttüğü görevinden bir kere daha istifa etmiştir. Bu defa Padişah Vahdettin, hükümeti kurma görevini Ahmet İzzet Paşa'ya vermiştir.³¹² Velid Ebuuzziya'nın hükümeti kurmakla görevlendirilen Paşa'nın bu görevi en iyi şekilde yapacağına yönelik inancı tamdır. Nitekim bir yazısında Paşa'nın Almanya'da eğitim gördüğü, devlet kademelerinde olduğu gibi muharebelerde de başarılı görevlerde bulunduğu, Avrupa'da iyi tanınan bir devlet adamı olması ile birlikte kendisinin sulhperver bir inanca sahip olduğu herkesçe bilindiğini, bu bağlamda memleketi az zararla kurtarabileceğine dair bir güven oluşturduğunu belirtmiştir. Fakat Velid Ebuuzziya, sınırdaki düşmanın cepheleri yarıp yıldırım hızıyla topraklarımızda ilerlediği ve memleketin içinde bulunduğu tehlikeler karşısında devletin günlerce hatta saatlerce hükümete kalmasına şiddetle tepki göstermiş ve Ahmet İzzet Paşa'nın hükümeti kurma görevini aldığı andan itibaren 48 saat geçmesine rağmen hükümetin hala kurulmamış olmasının nedenlerini sorgulamaya başlamıştır. Böylece tam on gündür iki dirayetli devlet adamının (Tevfik Paşa ve Ahmet İzzet Paşa) hükümeti kurabilmek için bu derece zorluklar yaşamasını devlet kademesinde büyük bir ihtilafın yaşandığına bağlayarak olası nedenleri üzerinde durmuştur. Bunun yanı sıra Ahmet İzzet Paşa'nın kabinesine alacağı kişilerin isim listesini de değerlendiren Ebuuzziya, Paşa'nın bir sulh hükümeti kurmak amacıyla görev almasına rağmen kabine üyeleri arasında savaşa sebebiyet veren İttihat ve Terakki mensuplarının çokluk oluşturmasını da hayretle karşılamıştır. Halbuki sulhun öncelikli amaç olması gerektiğini belirterek kabinenin de sulh taraftarı kişilerden oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır.³¹³

Velid Ebuuzziya, yaşanan siyasi gelişmeleri değerlendirirken gerek hükümetin gecikmeli olarak kurulmasını gerekse kabineye alınan kişiler arasından fikir birliğinin olmaması sulh meselesini karışık hale getirdiğini belirtmiştir. Halbuki dahili siyasetimiz dışında Bulgaristan'ın çöküşü memleketimiz için ayrı bir tehlike oluşturduğunu, Almanların³¹⁴ da sulh meselesini kendi hesaplarına göre şekillendirmeye başladıklarını ifade etmiştir. Özellikle Almanya'da yaşanan siyasi gelişmeleri örnek gösteren Velid Ebuuzziya, Almanların Amerika'ya sulh teklif edip teklifin cevabını aldıklarını, bu cevaba tekrar cevap verdiklerini, hatta Alman

³¹¹ Velid Ebuuzziya, "Yeni Kabine", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Ekim 1918.

³¹² Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, 20.

³¹³ Velid Ebuuzziya, "Yeni Kabine", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Ekim 1918; Velid Ebuuzziya, "Hâlâ Kabine Buhranı Harici Sulh Kadar Dahili Sulh da Lâzım!", *Tasvir-i Efkâr*, 14 Ekim 1918.

³¹⁴ Almanya hariciye nazırının Wilson'nun sorularına verdiği cevapta görüşmeler için belirtilen bütün engellerin bertaraf edildiği, sulh görüşmelerinin başlatılabileceğine... şeklinde devam eden telgraf için bakınız: "Sulha Doğru Mühim Bir Hatve Daha", *Tasvir-i Efkâr*, 14 Ekim 1918.

İmparatorunun kendi milletinin menfaati ve geleceği için görevinden çekilerek meşruti yönetime son verdiğini ve halk iradesine dayanan yönetim şekline geçerek büyük bir siyasi inkılap yaptığını vurgulamıştır. Hatta Almanya'daki gelişmeler göz önünde yaşanırken ülkemizde devlet adamlarımızın hâlâ mevki ve makam derdiyle didinip durduklarını, bu durumda ülkeyi yok olmaya sürükleyecek şeyin düşmanlar değil, kendi hatamız, kendi başarısızlığımız olacağını belirtmiştir. Halbuki Ahmet İzzet Paşa'nın da bir an evvel siyasi ıslahatlar yaparak milliyet esasına göre bir sulh programı hazırlaması gerektiğini belirten Velid Ebuuzziya, yarın öbür gün sulh masasında milliyet sorunları birer birer tetkik edildiğinde her devletin kendi iç siyasetindeki gücü ve başarısı nispetinde söz alıp kendini ispat etmeye mecbur kalacağını ifade etmiştir. İşte bu nedenle sabırsızlıkla beklenen sulha kavuşabilmek için iktidara gelecek yeni kabinenin derhal yeni bir siyaset tarzı kabul edip uygulamak mecburiyetinde olduğunu belirtmiştir.³¹⁵

Ahmet İzzet Paşa kabinesinin bir maslahat (iş görme) kabinesi olup sulh işini tamamladıktan sonra istifa edecek geçici bir hükümet olduğuna dair haberlerin artması üzerine Velid Ebuuzziya, bu iddianın temelde doğru mu, değil midir, orasını pek bilmediğini, yalnız bildiği tek şeyin eğer Ahmet İzzet Paşa böyle sınırlı bir vazife ile iktidara gelmeye razı olmuşsa da bu durum kendisini, İtilafların öne sürdüğü dahili ıslahatları yapmaktan kurtaramayacağını belirtmiştir. Çünkü düşmanlar karşısında söz söyleme hakkını kazanmak, şartlarımızı kabul ettirip başarı sağlamak için öncelikle medeni memleketlerdeki usul ve kuralları artık ciddi olarak kabul edip uygulamaya karar verdiğimizizi Avrupa'ya ispatlamak gerektiğini belirterek yapılması istenen siyasi ıslahatlara vurgu yapmıştır.³¹⁶ Bu bağlamda Velid Ebuuzziya'nın Almanya örneğinde de dile getirdiği gibi İtilaf Devletlerinin mağlup devletlerle sulh yapmak için siyasi ıslahat yapmayı şart koştukları açık bir şekilde görülmektedir.

Velid Ebuuzziya, memleketi felaketlerden kurtarma vazifesini yüklenen Ahmet İzzet Paşa'nın şahsına oldukça hürmet gösterdiğini, kendisinin feyizli, üstün vasıflı, donanımlı, haysiyetli biri olduğunu belirtmiş, fakat Paşa'nın şeyden evvel bir asker ve şöhretini de Almanya'da iyi tahsil görmüş bir komutan olarak aldığını vurgulamış ve Ahmet İzzet Paşa'nın büyük bir diplomat olmadığını ve kendisinin de böyle bir iddiada bulunmadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Paşa'nın, İtilaf Devletleri nazarında Almanya imparatorunun şahsi dostu, Almanya'ya yakınlık duyan ve asker olması nedeniyle savaşa taraftar bir kişi olma ihtimalini ortaya çıkardığını belirtmiştir. Bütün bu vasıfları göz önünde bulundurarak değerlendiren Velid Ebuuzziya, Ahmet İzzet Paşa'nın sulh işini başaracak en iyi devlet adamı olmadığını, hatta

³¹⁵ Velid Ebuuzziya, "Hâlâ Kabine Buhranı Harici Sulh Kadar Dahili Sulh da Lâzım!", *Tasvir-i Efkâr*, 14 Ekim 1918.

³¹⁶ Ebuuzziya, "Hâlâ Kabine Buhranı Harici Sulh Kadar Dahili Sulh da Lâzım!", 1.

kurduğu kabineye bakıldığında da sulh işinde en mühim rolü oynayacak Hariciye nezaretinde bir nazırın da bulunmadığını ifade etmiştir. Zaten Ahmet İzzet Paşa'nın kendisi de bu noksanlığın farkında olduğundan Tevfik Paşa'ya müracaat edip hariciye nezaretini kabul etmelerini rica ettiğini, fakat teklifin kabul edilmediğini belirtmiştir.³¹⁷ Tabii olarak bu faaliyetler neticesinde Ahmet İzzet Paşa'nın Hariciye Nezareti'ni önemseydiğini belirten Velid Ebuzziya, Paşa'nın ciddi bir arayış içinde olduğunu, fakat kabinesinin zayıflığı nedeniyle sulh meselesinde başarı sağlamanın mucizelere kaldığını belirtmiştir.³¹⁸ Ayrıca Rauf Orbay da Ahmet İzzet Paşa'nın kabineyi kurmadan önce Hariciye Nezareti için Berlin Elçisi Rıfat Paşa'ya nazırlık teklif ettiğini, fakat cevap almadığını belirtmiştir.³¹⁹

İtilaf devletleri ile bir sulh yapabilmeyen öncelikle dahildeki sorunları çözmeye bağlı olduğunu düşünen Velid Ebuzziya, hükümetin sulha engel oluşturacak konuları tespit edip çözmek mecburiyetinde olduğunu ifade etmiştir. Fakat kendisi bu talepler de bulunurken hükümetin de basın üzerindeki baskısını arttırdığını ve ölçülü olmaları konusunda uyarıda bulunduğunu ifade eden Velid Ebuzziya her şeyden evvel bugün herkesin düşüncesinde ölçülüğü yok eden, sükutu bozan, düşünce birliğini ortadan kaldıran sebepler üzerinde durmak gerektiğine dikkat çekmiştir. Böylece İtilaf kuvvetlerinin Sofya'ya girdiğini, Niş civarını alıp Balkan demir yolunu kestiklerinin resmen ortaya çıktığını, kabine buhranlarının bitmediği gibi hükümeti pek acemice ve acınacak derecede savunan bazı yeni gazetelerin de yaşanan hadiseler için *Merak edecek bir şey yoktur, Balkan hattı tamamıyla emniyetedir, Alman orduları Balkanlarda vaziyeti düzeltecek, Niş civarı güvende* vb. haberler yapması, herkesi büyük endişe içinde bıraktığından dolayı ölçünün kaçırıldığını ifade etmiştir. Yoksa yaşanan bu vukuatlar karşısında endişeye düşerek ikaz maksadıyla gerçekleri serbest ve samimiyetle söyleyen gazetecilere *Neşriyatında ileri gidiyorsun, yönetimi karıştırmaya sebep oluyorsun*, diye iftirada bulunmanın çok kolay olduğunu belirtmiştir.³²⁰

Velid Ebuzziya, kendisinin her zaman için hükümetin kuvvetli olmasını arzuladığını, fakat zayıf gördüğü bazı noktalara da dikkat çekip samimiyetle hatırlattığını, yoksa bazı gazeteler gibi hükümeti hem hariçte hem de dahilde zayıf gösterip itibarını düşürecek yazılar yazmadığını açıklamıştır. Yazılarında her ne kadar biraz şiddet ve heyecan olmuşsa da hem halkın heyecanına tercüman olmak hem de vatan endişesine düştüğünden dolayı yazdıklarının doğru ve haklı ifadeler olduğunu savunmuştur. Fakat yazılarında halkı tahrik etmeye sebep

³¹⁷ Velid Ebuzziya, "Kabine Buhranı ile Bizim Sulhümüzü Tehlikeye Düşürdüler!", *Tasvir-i Efkâr*, 15 Ekim 1918.

³¹⁸ Ebuzziya, "Kabine Buhranı...", 1.

³¹⁹ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C.1., İstanbul: Emre Yayınları, 2000, 40- 41.

³²⁰ Velid Ebuzziya, "Sükûnet ve İtidal Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, 17 Ekim 1918.

olacak herhangi bir kelime bile bulunmadığını, eğer kötü bir niyet ispat edildiği takdirde derhal gazetenin kapatılmasına hazır olduğunu, ama haksız bir durumda gazetesinin tatil edilmesini de hükümetin acizliği olarak kabul edeceğini ifade etmiştir.³²¹

Gazetesindeki haberler ve kendi yazıları hakkında gerekli açıklamaları yaptıktan sonra dahili siyaset hakkındaki yazılarına devam eden Velid EbuZZiya, Talat Paşa hükümeti tarafından ABD başkanı Wilson'a yapılmış olan sulh teklifi üzerinden iki hafta geçmesine rağmen halen bir cevap alınmamasını endişe verici bulmuştur. Bu nedenle hükümetin bir an evvel daha mantıklı ve makul bir teklif hazırlayabilmesi için dört yıllık savaş sürecini iyice tetkik edip yeni hükümlerle yeniden sulh teklifi hazırlaması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda öncelikle savaşa hangi şartlarda girdik, nasıl hareket ettik, müttefiklerimiz için ne yaptık, onlardan ne muamele gördük, bize yardımları ne oldu, Türkler hakkındaki düşünceleri neydi, onlar yerimizde olsaydı ne yapardı sorularının cevabını iyice tetkik ettikten sonra sulh hükümlerinin hazırlanması gerektiğini vurgulamıştır. Ardından Velid EbuZZiya, oluşturduğu soruları tek tek cevapladıktan sonra yazdıklarının sadece bir gazetecinin günlük takip ettiği gelişmelere dayalı olduğunu, fakat şartların iç yüzünü diplomatların bildiğini ve bu bağlamda hükümetin hazırlayacağı raporun milli bir görev olduğunu belirtmiştir.³²²

Bu gelişmelerin yanı sıra Velid EbuZZiya, Ahmet İzzet Paşa kabinesinin henüz mecliste programını okumadığını ve hazırlanan programa gereken önemi verip vermediklerini bilmediğini, fakat kendisini huzursuz eden yönün Ahmet İzzet Paşa'nın gerek şahıslar gerekse idare konusunda hiçbir değişikliğe karar vermemiş gibi görünmesini eleştirmiştir. Kendisinin daha evvel de yazdığı üzere Paşa'nın artık eski hükümetlerin siyasi uygulamalarına son verip esaslı ıslahatlar yapması gerektiğini çünkü ıslahatların yalnızca yönetim ile ilgili değil sulh yapabilmek konusuyla da alakalı olduğunu belirtmiştir. Halbuki kanunu hâkim kılarak bozulmuş dahili siyasette yeni bir devir açmasının o kadar zor olmayacağını belirten EbuZZiya, bütün zorluklara rağmen Dahiliye Nezareti'nde pek çok icraat gösteren İsmail Canbolat'ın faaliyetlerini örnek göstermiştir. Bunun yanı sıra Talat Paşa kabinesinden olup bugün hala iş başında olanların artık görevlerinden çekilmelerini, aksi takdirde onları sulh yapacağımız İtilaf Devletleri mevkilerinden çektirecekleri açıkça ortadayken bunu ertelemenin, İtilafların müdahalesini beklemenin, haysiyetlerini rencide edecek duruma getirmenin hiç gereği olmadığını vurgulamıştır. Velid EbuZZiya, asıl büyük endişe duyduğu tarafın bugün gürültüsüz yapılması mümkün olan bu işi, biraz daha ertelemekle ya galeyan ya da Avrupa'nın tazyiki ile daha zararlı hale geleceği korkusunun olduğunu, bu nedenle artık İtilaf Devletlerine yeni bir

³²¹ EbuZZiya, "Sükûnet ve İtidal Meselesi", 1.

³²² Velid EbuZZiya, "Sulh-i Münferid Meselesi", *Tasvir-i Efkar*, 18 Ekim 1918.

idare tarzına karar verdiğimizizi eylemlerle icraatla kesin olarak göstermeğe çalışmak gerektiğini ifade etmiştir.³²³ Çünkü memleketin geleceği için sulh meselesinin fevkalade mühim ve nazik bir iş olduğunu belirtmiştir.³²⁴

Herkesin dört gözle beklediği hükümet programı nihayet 20 Ekim 1918’de Ahmet İzzet Paşa tarafından mecliste okunmuş, programının gayet sade ve anlaşılır olduğunu belirten Ebuzziya, mecliste ki uzun tartışmalar sonucunda on Rum mebus haricinde diğer mebusların onayı ile güvenoyu aldığını belirtmiştir. Ardından programın genel itibarıyla günün ihtiyaçlarını cevap verdiğini, milletin arzularını karşıladığını, özellikle harici ve dahili meselelere büyük önem verilmiş olmasını takdirle karşılamıştır.³²⁵ Fakat bütün bu olumlu yönlere rağmen sulh işinde aktif görev yapacak Hariciye Nezaretine hala bir nazırın atanmamış olması üzerine kabinenin noksan ve oldukça zayıf olacağını, hükümetin kurulduğu günden itibaren dile getirdiğini belirten Ebuzziya, asıl amacının itiraz etmek değil, kabinede göze çarpan noksanlık hakkında düşüncesini ortaya koymak olduğunu vurgulamıştır. Ardından geçmişten örnekler vererek acınacak halde bulunan nezaretin meşrutiyet adı altında esasında ise adi bir idare değişikliğine geçildiği günden beri önemsenmeyip berbat hale getirildiğini, hatta en acı durumun Hakkı Paşa’nın³²⁶ sadrazamlığı (1910) döneminde yaşandığını ifade etmiştir. Çünkü Paşa, her ne kadar iyi bir muallim, malumatlı bir diplomat ve itimat edilen bir hukukçu olsa da Hariciye nazırlığı görevinde iyi olmadığını, hatta Sabah gazetesi başmuharriri Diran Kelekyan, vaziyeti *Bizde Hariciye Nezareti Yoktur*, başlıklı yazısı ile Hakkı Paşa’nın görevini sert bir şekilde tenkit ettiğini belirtmiştir. Velid Ebuzziya, Kelekyan’ın hükümete muhalif olmaktan oldukça uzak ve yazılarında da çok ölçülü bir kişi olduğunu, onun yazısını örnek vermekle nezaretin vahametini ortaya koymayı amaçlamıştır. Ayrıca Hariciye nazırı Nesimi Bey’in (1918) görevi zamanının ise tamamen bir facia olduğunu, çünkü Wilson’a yapılan sulh teklifinin onun görevi sırasında yapıldığı, hükümet çekilme kararı aldığı anda işlerini tamamen ihmal ettiğinden sulh notası on dört gün sonra Wilson’a ulaşmıştır. Vaziyet karşısında iki ay evvel Ahmet Ağaoğlu’nun Şule gazetesinde *Hariciye Nezaretimiz Var mı, Yok mu?* başlıklı yazısının sekiz yıl arayla Diran Kelekyan’ın yazısıyla aynı içeriğe sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Böylece gazetecilerin, memleketin felaketlere sürüklendiğini fark ederek yaşadıkları telaştan dolayı feryat ettiklerini belirten Velid Ebuzziya, bu yazıların sadece Hariciye nazırını sınırlendirip Şule gazetesini kapatma etkisini yarattığını, halbuki aynı durum Fransa veya İngiltere’de yaşanmış olsaydı ya nazırın istifa etmesine ya da mecliste gensoru

³²³ Velid Ebuzziya, “Salah Mücadelesi Lâzım”, *Tasvir-i Efkâr*, 19 Ekim 1918.

³²⁴ Velid Ebuzziya, “Memlekete mi Şahsiyete mi Hıdmet” *Tasvir-i Efkâr*, 20 Ekim 1918.

³²⁵ Velid Ebuzziya, “Meclis ve İzzet Paşa Kabinesi”, *Tasvir-i Efkâr*, 21 Ekim 1918.

³²⁶ Hakkı Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Zekeriya Kurşun, “İbrahim Hakkı Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21. 2000, 311- 314.

oluşmasına neden olacağını açıklayarak hükümetteki mevcut eksikliğini sekiz yıldır devam ettiğini ve gazeteleri kapatmakla sorunun çözülmediğini vurgulamıştır. Şimdiki durumda ise Ahmet İzzet Paşa'nın Hariciye nazırlığını Hüseyin Hilmi Paşa'ya³²⁷ teklif ettiğine dair haberlerin olduğunu ve eğer böyle bir teklif yapılmışsa çok uygun olacağını belirten Velid Ebuuzziya, Hüseyin Hilmi Paşa'nın altı yıla yakın Viyana'da bulunması itibarıyla siyasi meseleleri ve diplomatlığa vakıf, tecrübeli biri olmasından dolayı Ahmet İzzet Paşa kabinesini kuvvetlendireceğini, sulh işinde de isabetli kararlar alarak muvaffakiyet göstereceğine şüphe olmayacağını belirtmiştir.³²⁸

Siyasi gelişmeler içinde Hariciye nazırı kim olacak, sulh için nasıl bir yol takip edilecek, başarı sağlanacak mı gibi tartışmalar gündemdeki yerini korurken sulh görüşmelerinin yapılması için Ahmet İzzet Paşa tarafından oluşturulan heyet (Rauf, Reşat ve Hikmet Beyler) 24 Ekim 1918 Perşembe günü gece saatlerinde Galata rıhtımından hareket edip Bandırma-İzmir- Midilli Adası güzergahını takip etmek üzere yola çıkmışlardır.³²⁹

Siyasi alanda yaşanan diğer bir gelişme de yeni fırkaların oluşmaya başlaması olmuş ve bu yeni oluşumların yararlı mı, zararlı mı olacağı tartışmalar artmıştır. Söz konusu hem edip hem de Tasvir-i Efkâr gazetesinin yazarlarından Süleyman Nazif ve Rıza Tevfik Bey'in kurduğu Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyeti³³⁰ olunca Velid Ebuuzziya'nın firkacılık konusunu ele almasına neden olmuştur. Böylece firkacılık nedeniyle ülkede felaketlerin yaşandığı düşüncesinin eskiden beri zihinlere yerleşmiş olduğundan yeni bir firkanın oluşumu insanları endişeye düşürdüğünü belirten Velid Ebuuzziya, bazı kalem sahiplerinin de endişelerini dillendirmesi sonucu halkı olumsuz etkilediklerini ifade edip firkacılık sorununun temellerini ve Meşrutiyet Dönemi'ni değerlendirmiştir. Öncelikle firkanın ne olduğu, meclis ile yönetilen ülkelerde fırkaların neden gerekli görüldüğü memleketimizde bir türlü anlaşılmadığından dolayı felaketlere yakalanmış olduğumuzu belirterek felaketlerin sebebini firkacılıktan değil, fırkaların olamayışına başlamıştır. Ardından meşrutiyeti ilan eden

³²⁷ Padişah tarafından açıkça Hüseyin Hilmi Paşa'nın hariciye nazırlığına getirilmesi tavsiye etmişti..., bkz: Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, 29.

³²⁸ Velid Ebuuzziya, "Hariciyemiz Ne Halde?", *Tasvir-i Efkâr*, 23 Ekim 1918.

³²⁹ Ali Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütakerelerinin Tarihi*, Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., 1948, 31.

³³⁰ Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 2 Aralık 1918'de Erzurumlu Raif Hoca ve Süleyman Nazif tarafından İstanbul'da kurulan Türk ulusal hareketi yanlısı olan dernektir. Derneğin amacı, Anadolu'nun doğu illerinin Ermenilere verilmesini önlemek ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmamaktır. Cemiyet, Fransızca ve Türkçe olarak çıkardıkları *Hadisât* gazetesi ile Anadolu'nun doğu illerinin Türk ve İslam temellerine dayandığını savunmuş, Ermenilerin bu illerde hiçbir zaman çoğunluk oluşturmadığını iddia etmiş ve Kürdistan Teali Cemiyeti ile mücadele etmiştir. 7 Ağustos 1919'da Erzurum Kongresi'nde alınan karar gereği kapatılarak Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Şen, "Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kuruluşu ve Atatürk'ün Cemiyete Katkıları", *Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) Dergisi*, 16/47 (2000): 537-559.

İttihat ve Terakki'nin bir fırka değil, bir cemiyet olduğunu, bu cemiyetin gizli ve esrarengiz bir kuvvet olup hatta mevcut idareyi yıktıktan sonra meşru ve milli bir nitelik kazanmadığını, yönetimde de ıslahata gitmediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte İttihatçıların meşrutiyet ve meşruiyetin ne olduğunu anlayabilecek seviyede kimseler olmadığını, yüksek tahsilden ve tecrübeden mahrum birtakım teğmenler olup fevkalade cesaretli, atılgan biraz da fedakâr kimseler olduğunu belirtmiştir. Böylece yıktıkları diktatör idarenin yerine kendi istibdatlarını yerleştirmeye kalkışmış ve bu konuda da çok çabuk muvaffak olduklarını ifade etmiştir. Bu gelişmeler içinde kendileri de farkına varmadan istibdat ve mutlakiyete doğru gitmeğe başladıkları vakit onları bu yanlış yolda düzelterek ya da durduracak kuvvetin bulunmadığını belirten Velid Ebuuzziya, o dönemde usulüne uygun oluşturulmuş, memleketin ihtiyaçlarını karşılayacak bir firkanın bulunması durumunda bir denetleme merkezi olacağından ikinci bir istibdattın oluşmayacağını ifade etmiştir. Halbuki meşrutiyetin başlangıcından beri İttihatçılar memlekette hiçbir vakit meşru ve makul bir firkanın oluşmasına mâni olmadıklarını ve zaten isteseydi de muvaffak olamayacaklarını, çünkü zeminin ihtiyaca uygun bir firkanın teşkiline çok müsait olduğunu belirtmiştir. Fakat istenilenin aksine oluşan muhalefet fırkalarının gösterdikleri faaliyetler vaziyeti daha da kötüleştirdiğini, hatta o günler hatırlandıkça hala insanın içinin titrettiğini açıklamıştır. İşte bu nedenlerden dolayı bugün yeni kurulan fırkalar hakkında telaşların oluşmasında insanların haklılık payı olduğunu, en büyük kabahatin de memlekette aydın geçinenlerin memleketin ihtiyacını idrak edip bir firkadan maksadın ne olduğunu düşünmemeleri, millete, kalemi, lisanı, gazetesi ve konferansıya doğru yolu göstermemelerinden yakınan Velid Ebuuzziya, aksi takdirde vaziyetin çok daha farklı olabileceğini belirtmiştir.³³¹

Bu gelişmelerin yanı sıra sulh görüşmeleri 27 Ekim 1918 Pazar günü sabah saatlerinde başlamış, beş celse olarak yapılan müzakere nihayetinde 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmıştır.³³²

Velid Ebuuzziya, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını felaketlerin belirsiz sonu olarak nitelendirmiş, bu vaziyeti tebrik mi etmek yoksa taziye mi belirtmek gerektiği konusunda âciz bulunduğunu ifade etmiştir. Mütarekenin şartlarını henüz bilmediğini, koşulların ve zararın büyüklüğü tahmin edilse de tamamen umutsuz olmadığını vurgulamıştır. Bu nedenle felaketlerden büyük bir ders çıkarıp artık uyanmak gerektiğini, harpte gösterdiğimiz gafleti sulhta da göstermemek için var gücümüzle çalışıp birlik ve beraberlik içinde hareket edildiği takdirde muvaffakiyetin sağlanacağına inanmıştır.³³³ Tabii ki mütarekenin birtakım vazifeler

³³¹ Velid Ebuuzziya, "Fırka ve Tefrika Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, 25 Ekim 1918.

³³² Türkgeldi, *Moudros...*, 33- 62.

³³³ Velid Ebuuzziya, "Mütareke İmza Olundu", *Tasvir-i Efkâr*, 1 Kasım 1918.

de ortaya çıkardığını belirten Velid EbuZZiya, artık vaziyetin daha önemli ve tehlikeli bir şekilde aldığı gibi oldukça hassas bir devir başlattığını, bu nedenle atılacak tek bir yanlış adımın büyük zararlara neden olacağını belirtmiştir. Ardından harp imtihanını tamamıyla kaybettiğimizi, şimdi açılmakta olan yeni sulh devresinde milletin mukadderatının yine millete teslim edilmiş olduğunu, ya da öyle görüldüğünü, bu nedenle şimdi düşüneceğimiz tek şeyin sulh imtihanını birlik içinde başarıya taşımak olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle öncelikle hükümetin çok güçlü olması gerektiğini, kanun ve adaleti doğru uygulamak mecburiyetinde olduğunu, böylece asayiş ve huzuru temin ederek çıkabilecek en ufak bir galeyanın oluşmasına ihtimal bırakmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bugün itibarıyla *Mütareke halinde bulunuyoruz* gibi sebeplerin ortadan kalkmış olduğunu, hükümetin faaliyete geçmesinin önünde ciddi hiçbir endişenin olmadığını, tabii olarak yapılacakların kolay olmadığını ve karışıklıkları arttıracığı da muhakkak olduğunu belirtmiştir. Fakat asıl önemli olan tarafın milletin de harici ve dahili düşmanların telkinleri ile olaylar çıkarmaması gerektiğini, işte o zaman ülkede birliğin oluşacağını vurgulamıştır.³³⁴

Mütarekenin imzalanması ile birlikte artık sulh devresine girildiğini ve bu yönde faaliyet gösterilmesi gerektiğini belirten Velid EbuZZiya, bu sırada meclisin feshine dair haber ve tartışmaların artması üzerine fesih meselesi herkesi ilgilendirdiğinden dolayı kendisi de konuyla ilgili yazmayı gerekli görmüştür. Öncelikle Talat Paşa, Tefik Paşa ve Ahmet İzzet Paşa kabinelerinin genel değerlendirmesini yaparak Talat Paşa'nın *Ben harp kabinesiyim sulh kabinesi değil*, diyerek işin içinden sıyrıldığını, Tefik Paşa'nın da bütün uğraşlarına rağmen önüne konulan engeller nedeniyle hükümeti kuramadığı zamanlar kimsenin ses çıkarmadığını, şimdi ise Kanun-ı Esasi maddeleri tetkik edilerek bir anda öne sürülen fesih meselesi karşısında hayretler içinde kaldığını belirtmiştir. Bu iddiayı ileri süren mebusların acaba dört senedir gözleri önünde Kanun-ı Esasi'nin hükümleri feci bir surette ayaklar altına alınırken neden bir defa olsun çıkıp da bu kanunu müdafaa etmek lüzumunu kendilerinde görmediklerini sormuştur. Şu anda içinde bulunan zamanın böyle beyhude münakaşalar ile vakit kaybetme zamanı olmadığı, meclisin feshinden ziyade sulh devrini zarara uğratmamak için bazı mebusların istifa etmesinin daha doğru olacağını belirtmiştir.³³⁵

Bütün meseleler ve tartışmalar gündemdeki yerini korurken Enver, Talat ve Cemal Paşalar yurt dışına çıkmış ve bu paşalar mütarekenin hemen akabinde tutuklanmadıkları için Ahmet İzzet Paşa'ya karşı tepkiler oluşmuştur.³³⁶ Velid EbuZZiya, paşaların yurt dışına kaçmasını *Sükût!* başlıklı yazısı ile ele alıp şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Sözlerine *Ne*

³³⁴ Velid EbuZZiya, "Yeni İmtihan Devresi", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Kasım 1918.

³³⁵ Velid EbuZZiya, "Meclis-i Mebusanın Feshi Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, 4 Kasım 1918.

³³⁶ Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tefik Paşa*, 189.

velveleli ne azim sükût!... (Ne gürültülü ne büyük sükût!...) cümlesi ile başlayıp daha on beş gün öncesine kadar memleketin hakiki hâkimi, makam sahibi, imparatorların misafiri, baş vekillerin canciğeri bulunan bu adamların böyle adi suçlular gibi firar edeceklerine ihtimal vermediğini belirtmiştir. Ardından Talat ve Enver Paşaların bu hareketleriyle her şeyden evvel kendi haklarına hiçbir mahkemedен çıkmayacak kati hükmü vermiş olduklarını, eğer kaçmasalardı kendilerini cesurca savunabilir, masumiyetlerini ifade edebilir, belki ceza almama ihtimallerinin oluşacağını, fakat kahpeler, suçlular, katiller gibi savuşup gittiklerini belirten Velid EbuZZiya, gidenlere lanet!..., burada kalıp da halefi olacaklara da daha şimdiden lanet !... diyerek tepkisini ortaya koymuştur.³³⁷

Firar olayının ardından Ahmet İzzet Paşa kabinesinin adalet ve kanunu uygulama konusunda geri kaldığı gerçeğini defalarca yazdığını belirten Velid EbuZZiya, Ahmet İzzet Paşa ve hükümetindeki bazı şahıslara hürmet etmekle beraber, ilk günlerden itibaren hükümetin başarı göstereceğine inandığını hatırlatmıştır. Nitekim imzalanan mütareke şartlarının uygun olup olmadığını münakaşa etmek istemediğini, fakat artık mütareke imzalandığına göre dahili işlerde hükümetin kendi kuvvetini göstermesine hiçbir mâni kalmadığını, hatta hükümet hakkındaki olumlu düşüncesinden de vazgeçmek istemediğini belirtmiştir. Çünkü Ahmet İzzet Paşa'nın lüzumundan fazla temkinli hareket ettiğini, bu ihtiyatın hiçbir vakit kayıtsızlık derecesine ulaşmamasını ve adaletin önüne geçmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Fakat önce İsmail Hakkı Paşa, sonra Talat Paşa ve diğer paşaların kaçmasının bazı ihmallerin olduğunu gösterdiğini, bu vakalar hükümetin dahili işlerde başarısız olduğu gibi, Paşaların kabinenin desteğiyle kaçtıkları dedikodularının ortaya çıktığını ifade etmiştir. Velid EbuZZiya, paşaların bu kadar acele ve korkaklık içinde kaçmalarını kendi kendilerini mahkûm etmek itibarıyla pek isabetli sayılabileceğini, hatta kendisi bu firar olayını pek mühim bir vaka olarak görmediğini, çünkü bu olayın dikkat gerektirecek sonuçları olduğunu belirtmiştir. Öncelikle firarlar konusunda hükümetin hem dahile hem de harice karşı belirsiz bir konuma düştüğünü, ayrıca olayın uluslararası bir boyut kazandığını, artık her ne kadar milli haysiyetimize ağır gelse de Avrupa devletlerine hesap verme durumuna düştüğünü ve eğer hükümetin bu olayla ilgisi hissedildiği vakit mütarekenin tehlikeye düşeceğini belirtmiştir. Halbuki hükümetin öncelikli amacı mahkemeler kurup savaş suçlularını yargılamasını, mütareke devrinin sükûn ve huzur içinde geçmesini sağlaması, sulh için bir yol belirlemesi gerektiğini, bu gayelerle yola devam etmediği takdirde yönetimi daha iyi idare edecek kimselere bırakmasını gerektiğini belirtmiştir.³³⁸

³³⁷ Velid EbuZZiya, "Sükût!", *Tasvir-i Efkâr*, 5 Kasım 1918.

³³⁸ Velid EbuZZiya, "Kabinenin Mesleğinde Sarahat İstiyoruz!", *Tasvir-i Efkâr*, 6 Kasım 1918.

Gazetelerde firar olayı ve hükümet hakkında yapılan eleştiri dozunun artmasıyla birlikte mebusların gazeteler hakkındaki şikayetler de artmış,³³⁹ bir Rumca, iki Türkçe gazete tatil edilmiştir. Gazetelerin kapatılmasına şiddetle karşı çıkan Velid Ebuuzziya, herhalde hükümet icraatında hiç hata bulmadığından kabahati matbuatta arayıp Talat Paşa'nın her başı sıkıştıkça uyguladığı tedbirleri taklit etmeye başladığını ifade etmiştir. Halbuki hükümet her günkü gazeteleri yakından takip ederek hepsinin kuru gürültü olmadığını görüp başlıca kusur ve hatalarının ne olduğunu anlasaydı bu kadar zorluk çekmeyeceğini belirttikten³⁴⁰ sonra hükümetin makul ve mantıklı hareket etmediği, kati ve esaslı kararlar almadıkça geçici ve zayıf tedbirlerle mevkisini güçlendiremeyeceğini vurgulamıştır.³⁴¹

9 Kasım 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa kabinesi istifa etmiştir.³⁴² İstifanın en önemli nedenlerinden biri Padişah tarafından Adliye Nazırı Hayri Efendi, Maliye Nazırı Cavid Bey ve Dahiliye Nazırı Fethi Bey'in tasfiye etmelerinin istenmiş olmasıdır. Bu teklif karşısında Paşa, özellikle Fethi Bey'in istifasını uygun bulmamış ve Kanun-i Esasi'ye de aykırı olduğu konusunda kabinece karar almıştır. Fakat Ayan Meclisi yapılması istenen tasfiyelerin Kanun-i Esasi'nin 7. maddesine uygun olduğu kararı alması üzerine Ahmet İzzet Paşa ve arkadaşları istifa etmişlerdir.³⁴³

Ahmet İzzet Paşa kabinesinin istifasını *Buhranlar İçinde Buhran!* başlığı ile yorumlayan Velid Ebuuzziya, bu kabinenin teşkilatında bazı zayıf yönlerin bulunduğunu, amaç ve uygulamalarında başarı göstermediğine dair kendisinin de tenkit ettiğini, fakat Paşa'nın bu kadar çabuk istifa edeceğine ihtimal vermediğini belirtmiştir. Çünkü bütün mesaisini mütareke akdine harcayıp bu meselenin üstesinden gelmiş olan Ahmet İzzet Paşa hükümetinin dahili meselelerde de doğru bir yol takip ederek genel emniyeti sağlayıp iktidarını muhafaza etmesini arzuladığını ifade etmiştir. İçinde bulunan zaman itibarıyla kabine buhranının yaşanmasını çok üzücü bulan Velid Ebuuzziya, bugün İtilaf Devletleri memleketimize, başkentimize girmiş, yer yer topraklarımızı işgale başlamış bulunduğu bir sırada her zamandan ziyade hükümete, birliğe, fedakârlığa muhtaç olduğumuzu vurgulamıştır. Ardından bazı unsurların, bugün dost olarak içimize girmiş İtilaf delegelerini aramızdaki ihtilaf nedeniyle karşılamak, sarmak kadar çirkin bir şey olamayacağını altını çizerek İttihatçıların bu hâle getirdikleri memleketin elimizde kalan son parçasını basiretsizlik ve nifaklarla kaybetmemek gerektiğini belirterek halkı birliğe davet etmiştir. Herhâlde Ahmet İzzet Paşa kabinesinin bu öngörüyle hareket edemediğini,

³³⁹ Velid Ebuuzziya, "Sarih ve Dürüst Gitmek Lazım", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kasım 1918.

³⁴⁰ Velid Ebuuzziya, "Gazete Tatili Usûlü", *Tasvir-i Efkâr*, 8 Kasım 1918.

³⁴¹ Velid Ebuuzziya, "Keşmekeş Efkâr", *Tasvir-i Efkâr*, 9 Kasım 1918.

³⁴² Kili, *Türk Devrim Tarihi*, 19.

³⁴³ Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, 189-192.

kabinede yaşanan sıkıntılar nedeniyle istifa edip memleketi büyük tehlikeler içinde bıraktığını belirtmiştir.³⁴⁴

2.3.3. Tevfik Paşa Hükümeti ile İlgili Düşünceleri (11 Kasım 1918- 4 Mart 1919)

Ahmet İzzet Paşa kabinesinin istifa etmesi üzerine Padişah Vahdettin tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Tevfik Paşa, 11 Kasım 1918 tarihinde kabinesini kurmuştur.³⁴⁵ Kabine üyelerinin tam listesi Tasvir-i Efkâr gazetesinde *Tevfik Paşa Kabinesi* başlığı altında yayımlanmıştır.³⁴⁶ Velid Ebuzziya, öncelikle memleketin on yıllık sürecini tetkik etmiş ve yaşanan sorunları tespit ederek öngörülerini doğrultusunda *Nasıl Kabineye Muhtacız?* başlığı altında düşünce ve taleplerini ortaya koymuştur. Böylece hükümetin yapacağı büyük işleri olduğunu, çünkü mütareke demek sulh demek olmadığını, sadece sulha ulaştıracak bir yol olduğuna dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Tevfik Paşa kabinesinin yeni bir vaziyet ve büyük zorluklarla karşılaşacağını, bu nedenle önce mevcut sorunları tespit edip ona göre esaslı bir program hazırlaması gerektiğini belirtmiştir. Tabii ki programı hazırlayacak heyetin son derece öngörülü, tecrübeli, ihtiyatlı ve bilgili olması gerektiğini, devlet sınırlarını çizip bu sınırlar içindeki sorunlar çerçevesinde bir program oluşturulmasını gerekli görmüştür. Aynı zamanda hükümetin işlerinde muvaffak olabilmesi için kabine üyelerinin aynı cins ve fikir birliği içinde olması, yani en önemli ve zaruri şartlardan biri olarak kabinenin milli olmasıdır ki ancak o zaman kuvvetli olacağını vurgulamıştır. Velid Ebuzziya, milli ve milliyet meselesinin gayet nazik bir husus olduğunu, söz konusu meseleyi son derece ihtiyatlı, basiretli, ölçülü bir lisanla ve samimiyeti dikkate alarak temin etmek gerektiğini belirtmiştir. Çünkü bugün memleketi idare edecek kuvvetin milli olması lazımdır denince bu sözün birçok endişe ve sakıncalar ortaya çıkarma ihtimali olduğunu, fakat milli olmak demekle devletin içinde bulunan çeşitli zümrelerin hukuk ve menfaatlerine zarar verme anlamına gelmediğini, hükümetin milli olması kabinede fikir birliğinin sağlanması ve kuvvet bulması anlamına geldiğini açıklamıştır. Milli olma meselesi bu bakış açısıyla tahlil ve tetkik edildiği zaman milliyet meselesinin herkes tarafından kabul edileceğini, Tevfik Paşa'nın bütün bu meseleleri dikkatle tetkik edip bu esaslar doğrultusunda bir kabine kurmasını temenni etmiştir.³⁴⁷

Velid Ebuzziya, zamanın koşullarını iyice tetkik edip 11 Kasım 1918 tarihinde milli bir kabinenin kurulmasını talep etmiştir. Fakat onun bu talebi ancak 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile karşılık bulacaktır.³⁴⁸ Yine aynı tarihte bir ilk

³⁴⁴ Velid Ebuzziya, "Buhranlar İçinde Buhran!", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Kasım 1918.

³⁴⁵ Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, 193.

³⁴⁶ "Tevfik Paşa Kabinesi", *Tasvir-i Efkâr*, 11 Kasım 1918.

³⁴⁷ Velid Ebuzziya, "Nasıl Kabineye Muhtacız", *Tasvir-i Efkâr*, 11 Kasım 1918.

³⁴⁸ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, C.I., 89- 95.

olarak Tevfik Paşa kabinesinden devlet sınırlarını belirlemesini ve bu doğrultuda hükümet programını hazırlamasını talep etmişse de bu talebi de sekiz ay sonra Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde düzenlenen Erzurum Kongresi'nde (23 Temmuz- 7 Ağustos 1919) karşılık bulacaktır.³⁴⁹ Ayrıca İstanbul basınından Takvim-i Vekayi, İkdam, Vakıf, Atı, Minber, Hadisat Yeni İstanbul, Sabah, Yeni Gün ve Akşam gazetelerin de Tevfik Paşa kabinesi hakkında olumlu ve olumsuz haberlere yer verirken hiçbirinde milli kabine ve devlet sınırlarının konu edinmediği görülmektedir.³⁵⁰ Bu bağlamda Velid Ebuuzziya'nın olayları çok iyi analiz ettiğini, yaptığı tetkikler sonucunda doğru tespitlerde ve öngörülerde bulunduğu göze çarpmaktadır.

Velid Ebuuzziya, yeni hükümetin yapacağı bütün faaliyetlerinin temelinde sulh konusunu koyup ona göre şekil alması gerektiğini belirttiikten sonra Tevfik Paşa'nın vasıflı bir devlet adamı olduğu, Londra'da bulunup İngilizlerle ilişkisinin iyi olması sulh meselesinde fayda sağlayacağını, fakat dahili siyasette de güçlü olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Tevfik Paşa hükümetinin memlekette kanun ve adaletin hâkim kılması, hürriyeti temin etmesi, devlet sınırlarını belirlemesi, teferruatlı bir program hazırlaması ve düşünce birliğini kati surette sağlaması gerektiğini vurgulamıştır.³⁵¹

Siyasi alanda birliğin önemini her defasında vurgulayan Velid Ebuuzziya medeni ve siyasi terbiyesi yüksek olan milletlerin en önemli özelliğinin milletin saadeti ve geleceğini ilgilendiren konularda ittifak ile sorunlarını çözdüklerini örnek göstermiştir. Bizde ise siyasi terbiye oluşmamış olduğundan vatan tehlikelere maruz kaldığı zamanlarda doğru yolu bulmaktan aciz kaldığımızı belirtmiştir. Ardından nedeni anlaşılmasa da harici tehlikelerin baş gösterdiği anlarda nifak, ihtiras ve gafletin daha fazla arttığını, hatta münevver zümremiz de millete rehberlik yapmak yerine gizli emel ve endişelerine hizmet ettiklerini belirtip bu noksanlıklar karşısında ümitsizliğe düştüğünü ifade etmiştir. Halbuki vaziyetin son derece nazik ve endişe verici olduğunu, mütarekenin en ufak bir dikkatsizlik yüzünden derhal aleyhimizde dönme korkusu bulunurken İtilafların silahlarımıza el koydukları gibi işgallere devam ettiği sırada milletin geleceği için bir devlete sıkı sıkıya bağlanma iddialarının ortaya atıldığını belirtmiştir. Bu iddiaya şiddetle tepki gösteren Velid Ebuuzziya, bugün olduğu gibi böyle bir şeyin dört sene evvel de daha farklı bir şekilde ortaya atıldığını, fakat işin tuhaf yanı aklı başında olanların bu iddiaları reddetmemesine hayret etmiştir. Her ne kadar bugünkü vaziyet karşısında yeni yol tutmak mecburiyeti oluşsa da daha düşünceli hareket etmek gerektiğini belirterek milletin mevcudiyeti için bir devlete bağlanmaya bir türlü akıl

³⁴⁹ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I., Ankara: TTK Basımevi, 1988, 115.

³⁵⁰ Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, 193- 200.

³⁵¹ Velid Ebuuzziya, "Her Şeyden Evvel İttihad-ı Efkâr Lazım", *Tasvir-i Efkâr*, 12 Kasım 1918.

erdiremediğini ve kabul edemeyeceğini vurgulamıştır. Çünkü kurtuluşun hariçten gelmeyeceğini, ancak kendi kendimizi ıslah ederek, şahsi ihtiraslardan, nifaklardan vazgeçip birlik ve beraberlik halinde hareket edildiği zaman milletin kuvvet bulacağını ifade etmiştir. Aksi takdirde hiçbir devlet, kendisine fayda sağlamayan bir milleti kendi idaresine almayacağını, alsa da sonunun esaret ve himaye olacağını belirtmiştir.³⁵²

13 Kasım 1918 günü İtilaf devletlerinin harp gemilerinden oluşan donanması (73 gemi) Mondros Mütarekesi şartlarına dayanarak İstanbul önüne demir atmıştır.³⁵³ Velid EbuZZiya, yaşanan olayı *İtilaf Gemileri Haremimize Girerken* başlıklı yazısıyla ele almış ve elemler içinde mütareke şartlarının uygulanmasına şahit olduğunu belirtmiştir. Başta İngiliz donanması olmak üzere Fransa, İtalya, hatta Yunan gemilerinin birer birer İstanbul'a ulaşarak sarayın önüne, boğaz içine ve Selimiye kışlası önünde demir attıklarını ve bu dehşet verici felaketi zavallı milletimizin hakketmediği gibi bugünleri görmemesi gerektiğine feryat etmiştir. Artık hükümetin durumu görüp uyanmasını ve faaliyete geçmesi gerektiğini belirten Velid EbuZZiya, Ahmet İzzet Paşa kabinesinin zamansız çekilmesinin büyük bir hata olduğunu, Tevfik Paşa kabinesinin zamanın vaziyetine uygun bir kabine olduğu iddiasında olmadığını belirterek memleketin istikbali için ümitsizliğe kapılmamanın kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.³⁵⁴

İtilaf devletlerinin İstanbul'a girmesiyle birlikte hükümetin işleyişinde zorlukların da artacağını belirten Velid EbuZZiya, adalet ve ıslahat işlerinde izlenecek doğru yolun önemine dikkat çekerek önceki hükümetten örnek vermiştir. Böylece Ahmet İzzet Paşa'nın, kabinesindeki zayıflıkların etkisinden kurtulamayarak adaleti ve dahili meseleleri devamlı ertelediğini, bugün de Tevfik Paşa hükümeti adalet ve idare ıslahı meselelerinde zorluk çektiğini, fakat sorunları çözmek mecburiyetinde bulunduğunu belirtmiştir. Özellikle ıslah meselesinin dahilde birçok karışıklığa sebebiyet verme ihtimali olduğundan adaletin iyi işlemesi gerektiğini, yoksa İttihatçıların bir zamanlar takip ettiği yolu, yani iş başında bulunan bütün memurları İttihatçıların adamı diyerek görevden alırsa aşırıya kaçıp yoldan sapmış olacağını ifade etmiştir. Çünkü mevcudiyetleri sadece yıkmak olan İttihatçıların on yıllık yönetiminde memlekette yaptıkları tahribat ve felaketler için Anadolu'nun bugünkü hali baktığımızda Cengizlere, Hülagulara rahmet okutacak tahribatı görmeye kâfi olduğunu belirtmiştir.³⁵⁵

³⁵² Velid EbuZZiya, "Kendi Kendimizi Kurtaralım", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Kasım 1918.

³⁵³ İtilaf Devletleri donanmasının yardımcı gemileri 7 Kasım 1918 tarihinde mayınları temizlemek amacıyla Çanakkale Boğazından içeri girdi, 11 Kasım tarihinde harp gemileri, 12 Kasım'da Yunan zırhlısı da eklenerek Marmara'ya girmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918- 16 Mart 1920)", *ATAM Dergisi*, 53 (2002), 319- 372.

³⁵⁴ Velid EbuZZiya, "İtilaf Gemileri Haremimize Girerken...", *Tasvir-i Efkâr*, 14 Kasım 1918.

³⁵⁵ Velid EbuZZiya, "İfratdan Tefrite Düşmeyelim", *Tasvir-i Efkâr*, 15 Kasım 1918.

İtilaf filo komutanlığı ile İstanbul Boğaz komutanlığı arasında yapılan antlaşma gereğince 15 Kasım 1918 Cuma günü İtilaf devletleri karaya asker çıkartarak şehri işgal etmeye başlamışlardır.³⁵⁶ Mütareke sonucu verilen teminat ile uygulamalar arasında azami fark olduğunu belirten Velid Ebuzziya, İtilaf askerlerinin karaya çıkmasını yeni devrin başlaması olarak nitelendirmiş, bu vaziyet milli nefsimize ağır gelse de delegelerimizi tenkit ederek vakit geçirecek zamanın olmadığını, artık doğru kararlara odaklanmaya ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Çünkü Fransız ve İngilizler her gün asker sayısı ve işgal edilen bina sayısını biraz daha arttırdığını, bu hareketlere mağlubiyetin zaruri bir sonucu olarak katlanmak gerekse de hayretler uyandıran yeni dertlerin de ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ebuzziya, vatandaşlardan bir kısım zümrelerin İstanbul işgalini bayraklarla münasebetsiz tezahürat ve alkışlarla kurtarıcılarını karşılar gibi hareket edip tavır göstererek Türk vatandaşının ızdırabını bir kat daha arttırdığını belirtmiştir. Bu nedenle bilinçsiz hareketlerden kaçınıp felaketlerden mantıklı zararlar çıkmak için tahammül göstermeğe gayri ihtiyari mecbur olsak da kendi kendimizi kurtarmak için bir karar verdiğimiz zaman bunların geçeceğini belirterek alınacak kararların önemine değinmiştir.³⁵⁷

Ümidini hiçbir zaman kaybetmeyen Velid Ebuzziya, yazılarıyla kamuoyunun da ümitsizliğe düşmemesine dikkat etmiştir. Fakat Tasvir- Efkâr gazetesi okuyuculardan biri *Tecrübeli bir ihtiyar* imzalı bir mektup matbaaya göndererek Velid Ebuzziya'nın *Bu da geçer* makalesiyle okuyucuları teselli edip ümit vermek arzusuyla hadiseleri iyimser göstermeye çalıştığını belirtmiş, fakat kendisi tecrübelerine dayanarak *Geçer ama biçer de geçer* sözü ile vatanın akıbetini vahim gördüğünü belirtmiştir. Okuyucunun mektubuna karşılık Velid Ebuzziya, kendisinin de her şeyi idrak ettiğini, Beyoğlu ve Galata'dan geçerken gördükleri karşında bu defa biçekte geçecek hükmünü verdiğini, fakat gazetesinin binlerce okuyucuya hitap ettiğinden muharrirlerin fikirlerini her vakit açık yazamadıklarını ve okuyucu ile aynı düşüncede olsa da ümitsiz olmadığını, zulüm karşısında aciz durmanın vaziyeti büsbütün tehlikeye koymak demek olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁸ Bunun yanı sıra 13 Kasım 1918 tarihinde Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gelmiş gerek yakın arkadaşlarıyla gerekse İtilaf devletleri temsilcileri ile görüşmelerde bulunarak ülkeyi kurtarma çabaları içine girmiştir.³⁵⁹

Velid Ebuzziya, yaşanan gelişmeler karşısında mantıklı hareket edip zamanı çok iyi kullanmak gerektiğini vurgulayıp her kabine değişikliğinde memleketin üç dört gün hükümsüz

³⁵⁶ Türkmen, "İstanbul'un İşgali...", 332.

³⁵⁷ Velid Ebuzziya, "Bu da Geçer", *Tasvir-i Efkâr*, 16 Kasım 1918.

³⁵⁸ Velid Ebuzziya, "Geçer Ama Biçer de Geçer!", *Tasvir-i Efkâr*, 17 Kasım 1918.

³⁵⁹ Zekeriyâ Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı", *ATAM Dergisi*, 16/47 (2000: 410- 413).

kalmasını felakete sebep veren etkenlerden biri olarak görmüştür. Bununla birlikte memleketteki çeşitli zümrelerin ve özellikle Beyoğlu muhitinin İtilafları zehirleyip aleyhimize tahrik edebilecekleri açık ortadayken gerekli tedbirlerin alınmamasının büyük hata olduğunu, bu konuda herkesin üstüne düşen görevi yapması gerektiğini belirtmiştir. Mesela Türkçe gazeteler heyetler teşkil ederek zararlı haberleri bertaraf edebilir, memleketin münevver kesimi ise heyetler teşkil ederek İngiliz ve Fransız kuvvetleriyle temas içinde olabilir, kendimizi doğru tanıtmak amacıyla Doktor Rıza Tevfik Bey gibi ilim sahibi kişilerden birkaç heyet teşkil edip Avrupa'ya gönderilebilirdi, yani teşkilatlı bir şekilde hareket edilseydi çok faydalı sonuçlar oluşabileceğini belirterek bunların hiçbirinin yapılmadığı ifade etmiştir.³⁶⁰

Tevfik Paşa kabinesi programı güven oylaması için 18 Kasım 1918 Pazartesi günü Hariciye nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından mecliste okunmuş, fakat mebusların gösterdiği tepkiler sonucu yoğun bir muhalefet ortaya çıkmıştır.³⁶¹ Velid Ebuzziya, İstanbul'daki İtilaf askerlerinin her gün arttığı, milli hukukumuzun ayaklar altında çiğnendiği bu tehlikeli şartlar içinde mecliste yaşanan muhalefeti devası olmayan milli marazlardan birini ispat eden üzücü bir hadise olarak nitelendirmiştir. Kendisinin de Ahmet İzzet Paşa hükümetinin istifa etmesi taraftarı olmadığı, Tevfik Paşa kabinesini başarılı bulmadığını, fakat yine bir kabine buhranına sebebiyet verecek yolda hareket etmenin memleketin mevcudiyetine son darbeyi indirmekten farklı olmayacağını vurgulamıştır. Türk ve Rum mebusların birlikte gösterdikleri bu hareketle milletin geleceğine sebep olan kişiler olarak tarihe geçeceklerini ve artık bu olaylar karşısında ne yazacağını tayin edemediği belirtmiştir.³⁶²

Tevfik Paşa kabinesini 11 Kasım 1918'de kurmasına rağmen Meclis-i Mebusanda gelişen muhalefet nedeniyle 19 Kasım'da güvenoyu almıştır.³⁶³ Velid Ebuzziya, İstanbul'daki işgal kuvvetlerini de göz önünde bulundurarak mecliste ortaya çıkan muhalefeti sert bir dille eleştirmiştir. Öncelikle ortada bir meşrutiyet olduğundan ve onun hükümlerine uymak gerektiğinden hükümet programının mecliste okunup güvenoyuna sunulduğunu belirtip verilecek güvenoyu ile kabinenin kuvvet bulma ihtimalinin olmadığını vurgulamış, mebusların bunu idrak etmediklerini çirkin gürültü, basiretsizlik ve şuarsuzluk göstererek milletin menfaatini gözetmekten aciz kalmayı ispat ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca mebusların mecliste birbirlerinin boğazına sarılacak kadar çirkinlikte bulunup İtilaf devletlerine kendimizi teşhir etmek kadar vahim bir durumun olamayacağını belirterek yaşananların devlet tarihine bir kara

³⁶⁰ Velid Ebuzziya "Ne Yapacağız, Nasıl Kurtulacağız?", *Tasvir-i Efkâr*, 18 Kasım 1918.

³⁶¹ Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, 201- 205; "Kabinenin Programı", *Tasvir-i Efkâr*, 18 Kasım 1918; "Mebusanın Elim Bir Celsesi", *Tasvir-i Efkâr*, 19 Kasım 1918.

³⁶² Velid Ebuzziya, "Tevfik Paşa Kabinesi ve Mebuslar", *Tasvir-i Efkâr*, 19 Kasım 1918.

³⁶³ Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, 212.

leke olarak geçeceğini ve eğer amaç artık gitmiş olan İttihatçıların hesabına gizli gizli çalışmak değil de sadece Tevfik Paşa kabinesini ıslah etmek için yapılıyorsa başka çarelere başvurarak, mesela kabinedeki zayıf unsurları değiştirerek hükümeti kuvvetlendirmeye gidilebileceğini ifade etmiştir. Velid Ebuuzziya, meselenin Tevfik Paşa kabinesinin güçlü ya da zayıf olması değil, yaşanan felaketler içinde muhalefetin yapılmasının zamansız ve uygun olmadığını, bu nedenle mebusların millete karşı yükümlü oldukları vazifenin birlik içinde güçlü kalmak olduğuna dikkat çekmiştir.³⁶⁴

Bu gelişmelerin yanı sıra Tevfik Paşa kabinesinin güvenoyu almaması ve kendisinin de içinde bulunacağı ikinci Ahmet İzzet Paşa kabinesinin kurulması için İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Paşa önemli faaliyetlerde bulunmuştur.³⁶⁵ Fakat Velid Ebuuzziya işlerin aldığı şekil, baş gösteren tehlikeler ve insanlarda oluşan endişe nedeniyle memlekette büyük küçük herkesin birlik halinde olmaya muhtaç olduğunu, ancak ittifak oluştuğunda muvaffak olunacağını vurgulamıştır.³⁶⁶ İttifakın ilk şart olduğunu, çünkü Beyoğlu muhitinin uygunsuz hareketleri, Rumca gazetelerin neşriyatı ve Rumların elinde bulunan Fransızca gazeteler her gün yaptıkları haberlerle İtilafları zehirledikleri halde bunlara karşı tedbirler almanın vatan vazifesi olduğunu belirtmiştir.³⁶⁷ Bu nedenle memleketin en büyük sorunlarından birinin teşkilatsızlık olduğunu, bu sorunun temelini ise meşrutiyetin anlaşılmamış olduğu gibi siyasi düşüncenin gelişmemiş olmasına bağlamış ve örneklendirmiştir. Ayrıca ülkedeki Rumların muntazam bir teşkilata sahip olup aralarında ihtilaf oluşsa da hukuki ve siyasi menfaatleri söz konusu olduğunda birlik oluşturduklarını, hatta İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'a gelmesi üzerine Avrupa'ya propaganda heyetleri gönderdiklerini, göz önünde bu örnekler yaşanırken biz, birbirimizle uğraşmaktan ve şahsi ihtiraslardan dolayı bir türlü birlik ve beraberliği oluşturamadığımızı ifade etmiştir.³⁶⁸

İngiliz Filistin Cephesi Kumandanı General Allenby,³⁶⁹ mütarekenin yedinci maddesine dayanarak Tevfik Paşa hükümetine bir tebliğ göndermiş, Adana ilinin tahliyesini talep ettiğini belirten Velid Ebuuzziya, gerekçe olarak sadece mütarekenin yedinci gösterildiğini, fakat ortada ne bir sebep ne de emniyetini ihlal eden bir olayın yaşanmadığını belirtmiştir. Ardından İngiltere'yi bu harekete sevk eden sebepler, tarihte yapmış oldukları savaşlar, siyasetteki maharetleri, bilhassa vefakarlıklarını örnek gösterdikten sonra İngilizlerin mütarekenin

³⁶⁴ Velid Ebuuzziya, "Mebusların İtimad Reyi", *Tasvir-i Efkâr*, 20 Kasım 1918.

³⁶⁵ Orbay, *Cehennem Değirmeni...*, 222- 225.

³⁶⁶ Velid Ebuuzziya, "İtilafçılar ile de İtilaf Edelim", *Tasvir-i Efkâr*, 22 Kasım 1918.

³⁶⁷ Velid Ebuuzziya, "Kendimizi Tanıttırmak Lüzum-ı Acili", *Tasvir-i Efkâr*, 23 Kasım 1918.

³⁶⁸ Velid Ebuuzziya, "Fırkasızlık Tehlikeleri", *Tasvir-i Efkâr*, 24 Kasım 1918.

³⁶⁹ General Allenby hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Meral Balcı, "İngiliz General Allenby'nin Filistin ve Suriye'deki Faaliyetleri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, VI /1 (2019): 63-77.

imzasından sonra önce Musul, sonra Adana meselesinde yedinci madde bahanesini ileri sürdüklerini ifade etmiştir. Tabii ki memleketin bu düşkünlük zamanında onların bize dostluk gösterip haklarımızı müdafaa etmeyi istemediğini belirten Velid Ebuuzziya, yalnızca karşımızdaki devletlerin dört senedir ileri sürdükleri hak ve adalet esaslarını unutmuyarak verdikleri imzanın hükmüne riayet etmelerinin bizim için kâfi olduğunu vurgulamıştır.³⁷⁰

İtilaf devletlerinin hukuk ve adalet çerçevesinde hareket etmesi gerektiğini dile getiren Velid Ebuuzziya, İngilizlerin yurdun dört bir yanını Musul, Adana ve Gelibolu'yu işgal etmesinin yegâne sebebi olarak hükümetin hem kendi içinde hem milletle bir birlik oluşturmamasına bağlamıştır. Bununla birlikte memlekette bir kısım insanların da selameti başkalarında arayıp düşmanın insafa gelme hayallerini kurup onların merhametini bekleme gafletine kapıldıklarını belirtmiştir. Halbuki İtilafların belli bir amaç ve tertiplenmiş bir düzen içinde işgalleri yaptıklarını düşünemediğimizi vurgulayan Ebuuzziya, kurtuluşu felaketimize sebep olanlardan beklemek kadar manasız ve mantıksız bir şey olamayacağını altını çizmiştir. Bu nedenle kabahati kendimizde aramalı, kendi kendimizi kurtarmaya çalışmalı, kendi kendine vefası olmayana kimsenin ışık olmayacağını, dünya kuruldu kurulalı ezeli bir kural olan *Düşenin dostu olmaz* hakikatini unutmamak gerektiğini vurgulamıştır. Bu nedenle birbirimizde kabahat bulmayı bırakmalı ve birliğin gücüne inandığımız vakit kuvvet bulacağımızı,³⁷¹ bu nedenle milli istiklal, milli menfaatler arzusuyla hareket etme gerektiğini belirtmiştir.³⁷²

Milli değerlere vurgu yaparak milletin kurtuluş çareleri üzerinde duran Velid Ebuuzziya, her ne kadar memleketin idare şekli ve ıslahatlar için uzmanlara ihtiyaç duyulsa da memleket idaresini tamamıyla İngiltere veya Amerika'nın eline teslim etmenin doğru olmadığını ve bunun kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Öncelikle böyle bir hareketin kendimizi kurtarmak gücünden tamamen yoksun olduğumuzu itiraf etmek olacağını, bundan çıkacak sonucun milletimize faydadan ziyade zarar vereceğine şüphe olmayacağını ifade etmiştir. Ayrıca kusur ve hatalarımızı itiraf ederek kendi kendimizi idare edemeyeceğimiz ve vesayete muhtaç olduğumuz yolunda düşüncelerin memlekete yayıp yerleşmesine de katiyen taraftar olmadığını vurgulamıştır. Çünkü bu düşüncelerin milletin kendine olan güvenini azaltacağı gibi ümitsizliğe düşürme tehlikesinin de olacağını belirten Velid Ebuuzziya, konuyu ayrıntıları ile açıklayıp geçmişten örnekler vererek düşüncelerini somutlaştırmıştır.³⁷³

İngiltere ve Amerika'dan yardım alma tartışmaları devam ederken Halide Edip Adıvar öncülüğünde gazeteci, yazar, profesör, doktor ve avukatlardan oluşan Wilson Prensipleri

³⁷⁰ Velid Ebuuzziya, "Yedinci Madde", *Tasvir-i Efkâr*, 25 Kasım 1918.

³⁷¹ Velid Ebuuzziya, "Kabahat Kimde?", *Tasvir-i Efkâr*, 26 Kasım 1918.

³⁷² Velid Ebuuzziya, "İşlerimizi Tasnif Etmemek Cezası", *Tasvir-i Efkâr*, 28 Kasım 1918.

³⁷³ Velid Ebuuzziya, "Hep Kendimiz Yapacağız!", *Tasvir-i Efkâr*, 29 Kasım 1918.

Cemiyeti 4 Aralık 1918 tarihinde kurulmuştur.³⁷⁴ Wilson Prensiplerinin 12. maddesinin³⁷⁵ etkisiyle kurulmuş olan cemiyet, dört madde ve alt maddelerinden oluşan bir nizamnamesi bulunmakla birlikte herhangi bir yayın organı bulunmamaktadır.³⁷⁶ Halide Edip Adıvar, cemiyetin kuruluş amacını açıklarken bütün dünyayı etkileyen ve yenilmiş milletlere ümit veren Wilson Prensiplerinden çok etkilendiklerini, galip devletler ülkeyi aralarında taksim etmeye başlamaları sonucu kendilerini Wilson'a yönlendirdiği ve bu nedenle Wilson'a bir muhtıra göndermeye karar verdiklerini belirtmiştir. Bu muhtıra ile amacının Amerika'nın Türkiye'ye uygun zamanda barış temin etmesi, iktisadi yardımda bulunması, Türkiye'ye uzmanlar gönderip yeni bir rejim kurarak iç kalkınmayı sağlamasından ibaret olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁷

Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin İçişleri Bakanlığına gönderdiği dilekçede cemiyet kurucularının isim listesi içinde Velid Ebuuzziya'nın ismi bulunmamasına³⁷⁸ rağmen 5 Aralık 1918 tarihinde Paris'teki Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a gönderilen muhtırada imzası bulunmaktadır.³⁷⁹ Velid Ebuuzziya'nın cemiyetin faaliyetleri içinde bulunmamasına rağmen neden bu mektupta imzasının bulunduğu dair net bir bilgi mevcut değildir. Fakat Söz gazetesi *Garip Bir Teklif* başlıklı haber ile kendilerinin cemiyet ile alakaları olmadığı halde matbaaya gelip muhtırayı imzalamaları teklif edilmişse de tuhaf buldukları için reddettikleri bilgisi yer almaktadır.³⁸⁰ Bu bağlamda muhtıra için gazetecilerden imza toplandığı ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Velid Ebuuzziya ise *Kendimizi Tanıtmak Teşebbüsleri Başladı* başlığı altında konuyu ele almış, cemiyetin Türkçe gazete erkânından vaziyete vakıf kişilerce kurulduğunu ve amaçlarının *Kendimizi Amerika'ya tanıtmak ve milli hukuku Wilson Prensipleri dairesinde müdafaya çalışmak*, olduğunu, ardından böyle bir cemiyetin oluşumu uygun mudur, memleketin geleceği konusunda nasıl sonuçlar ortaya çıkaracağına çok iyice incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

³⁷⁴ Halide Edip'in İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği dilekçede Wilson Prensipleri Cemiyeti kurucuları Halide Edip Adıvar, Refik Halit, Ali Kemal, Celal Nuri, Yunus Nadi, Ahmet Emin, Necmettin Sadak, Celalettin Muhtar, Hüseyin Avni, Ragıp Nurettin, Cevad, Mahmut Sadık isimler bulunmaktadır. Kaynak: Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: TTK Yay., 1991, 147- 157.

³⁷⁵ Wilson Prensipleri 12. Madde: Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklerin çoğunlukta olduğu yerlere tam bir hükümler hakkı tanınması, fakat bugün Türk hakimiyetinde bulunan diğer milliyetlere de tam bir emniyet içinde yaşama ve kolayca gelişme imkanının güvence altına alınması. Çanakkale Boğazı'nın milletlerarası bir güvence altında bütün milletlerin gemilerine ve ticaret ulaşımına açık kalması. Kaynak: Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, 152.

³⁷⁶ Tunaya, a.g.e., s. 445- 446; Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, 154.

³⁷⁷ Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, İstanbul: Özgür Yay., 2004, 23- 24.

³⁷⁸ Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, 156- 157.

³⁷⁹ Türkiye'ye maliye ve iktisat alanlarında yardım etmesi ve 25 yıl süreyle uzmanlar gönderilmesi gibi ayrıntıları kapsayan Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a gönderilen muhtıranın asıl metni için bakınız: Mine Sümer, "Wilson Prensipleri Cemiyetinin Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a Gönderdiği Muhtıra", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, III/ 4-5 (1966): 237-245; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919- 1921)*, C.1., Ankara: TTK Basımevi, 1959, 7; Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, 168- 171.

³⁸⁰ Kılıç, *Abdurrahman Velid Ebuuzziya...*, 19; "Garip Bir Teklif", *Söz*, 8 Aralık 1918.

Aynı zamanda cemiyetin amaçları ve maddeleri hakkında bir fikir beyan etmek için de konuya vakıf olmak gerektiğini, hatta kendimizi tanıtmak, hukukumuzu müdafaası ve içişlerin iyileştirmesi için Amerika'nın yardımını talep etmek maddesinin derinlemesine tartışılması ve dikkatle incelenmesi gereken konular olduğunu belirtmiştir. Ebuzziya'nın bu cümlelerinden de anlaşıldığı üzere alınan kararlar ve programın bilgisine sahip değildir, bu da kendisinin cemiyet üyesi olmadığını net olarak göstermektedir. Velid Ebuzziya, yazısının devamında ise cemiyetin amaç ve kapsamından ziyade ilk defa somut bir teşebbüsün varlık göstermesi memnun edici olsa da artık hükümetin önemli kararlar alması gerektiğini vurgulamıştır. Hükümetin en büyük noksanlığının resmi ve milli her işte teşkilatlı hareket etme bilincine ve alışkanlığına sahip olmadığından dolayı tedbirlerin alınmasında da sürekli aciz kalmasına sebep verdiğini ifade etmiştir.³⁸¹

Memleketin maruz kaldığı tehlikeleri herkesin gördüğünü belirten Velid Ebuzziya, halkın senelerden beri fikir perişanlığı, anlayış kargaşalığı içinde kaldığından sabit bir gaye ile doğru yolu bulmadığını, ayrıca maddi ve manevi olarak yıprandığından dolayı dayanma gücünün kalmadığını belirtmiştir. Aynı zamanda millet, yüz yıllarca mutlakiyet ile yönetildiği ve bütün icraatları saltanat makamından beklediği için hiçbir zaman geleceği hakkında fikir sahibi olmamış ve bu durum meşrutiyette kadar devam etmiştir. Meşrutiyetten sonra millete yol gösterecek, rehberlik edebilecek kimsenin meydana çıkmadığını, (Bazı kalem erbabı ve irfan sahibi münevver kişiler haricinde), bu nedenle şimdi de memleketi kurtarma ve milleti aynı emeller etrafında birleştirmek görevinin doğrudan hükümette düştüğünü ve bunu yapmak mecburiyetinde olduğunu ifade etmiştir.³⁸²

Milletçe yekvücut bir kuvvet teşkil etmek için iş bölümü yapmak gerektiği üzerinde duran Velid Ebuzziya mütarekeden beri makul ve milli bir yol takip edilmediğini, bu nedenle zararların her geçen gün arttığını ifade etmiştir. Teşkilatlı çalışmak konusunda Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin amacı ve kararlarından ziyade aralarındaki görev dağılımı ve birlik içindeki çalışma şeklinin örnek alınması gerektiği üzerinde durmuştur. Aynı şekilde içimizdeki gayrimüslimlerin propaganda, siyasi cemaatler, çeşitli heyetler vücuda getirdiklerini, böylece milli işlerini muntazam makul bir görev dağılımı içinde yürüttükleri göz önünde yaşanan diğer bir gelişmedir. Halbuki böyle sistemli çalışmalar az çok millet içinde görülse de devlet erkanında böyle bir anlayışın olmadığına sulh konusunda yapılan çalışmalarını örnek göstermiştir. Şöyle ki her dairede sulh meselesiyle uğraşan birer komisyon oluşturulmasına rağmen aralarında birlik olmadığını, komisyonların birbirinden ayrı çalıştıklarını gibi ne iş

³⁸¹ Velid Ebuzziya, "Kendimizi Tanıtmak Teşebbüsleri Başladı", *Tasvir-i Efkâr*, 6 Aralık 1918.

³⁸² Velid Ebuzziya, "Nokta-i İstinad Bulamıyoruz!", *Tasvir-i Efkâr*, 9 Aralık 1918.

taksimi ne de mesaide birlik kurallarına önem verilmediğini, kısacası en mühim işlerimizde bile bir görev dağılımı ve birlik içinde çalışmaktan aciz olduğumuzu vurgulamıştır.³⁸³

Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesinde Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin Osmanlı Devleti egemenliğinde kalacağına dair güvence vaat ettiğinden İttihatçılar taşradaki kamuoyunu harekete geçirmek için Kasım 1918'den itibaren Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk örgütleri kurmaya başlamışlardır.³⁸⁴ Her zaman için milli birlik halinde teşkilatlı çalışarak milli hukukumuzu muhafaza ve müdafaa etme taraftarı olan Velid Ebuzziya, Anadolu şark vilayetlerinde Heyet-i Müdafaa, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti³⁸⁵ ile çeşitli milli cemiyetlerin milli davayı müdafaa etmek üzere işe başlanmalarının çok önemli adımlar olduğuna dikkat çekmiştir. Şark vilayetlerinde kurulan bu cemiyetlerin önemini vurgulayan Velid Ebuzziya, Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesinin³⁸⁶ hükümlerini Wilson Prensiplerine göre değerlendirmiştir. Böylece şark vilayetlerindeki (Vilayet-i Sitte) Türkler ve Kürtlerin Osmanlı egemenliği altında kalmak hususundaki kararlarını dünya bildirmek maksadıyla kurdukları cemiyetler, Milli Talim ve Terbiye cemiyeti dairesinde toplanan diğer çeşitli milli cemiyetler, en önemlisi de daha geniş alanda ve ciddi surette işe başlayan Milli Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin kurulmasının müjdeleyici ve önemli girişimler olduğunu belirtmiştir. Bu girişimin, İtilaf devletlerinin mütarekeye vilayet-i sitte adıyla ilave ettikleri bu maddeye karşı bölge halkının en kutsal hakkının yok edilemeyeceğinin göstergesi olup bu vilayetlerin ekseriyetinin Müslüman olduğunu (Müslüman nüfus 3.040.800; Ermeni nüfus 583.500) belirtmiştir. Bu bağlamda Velid Ebuzziya, eğer Wilson Prensipleri hükümleri adil ve tarafsız tatbik edilecek olunursa ortada vilayet-i sitte adı altında bir meselenin olma ihtimalinin bile olmayacağını vurgulamıştır. Ayrıca verdiği nüfus bilgilerinin resmi kayıtlarla sabit olduğunu, bu bilgileri İtilaf devletlerine bildirmek, hakkımızı tanıtmak ve kabul ettirmenin önemini belirtip eğer Wilson Prensipleri göz boyacılıktan ibaret değilse mutlaka bir muvaffakiyetin yaşanacağını ifade etmiştir.³⁸⁷

Milli birlik ve milli teşkilatlanmanın önemini vurgulayan Velid Ebuzziya, ülkenin felaketler içinde bulunduğu bu günlerde Tevfik Paşa kabinesinde yaşanan istifalar nedeniyle

³⁸³ Velid Ebuzziya, "Taksim-i Amal Lüzumu", *Tasvir-i Efkâr*, 12 Aralık 1918.

³⁸⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 221- 222.

³⁸⁵ İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve arkadaşları tarafından 1915 yılında İstanbul'da kurulan Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, ülke kültürünü yükseltmek, bilgisizliği ortadan kaldırmak vb. amaçları hedeflemiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hasan Cicioğlu, "Osmanlı Döneminde Kurulan İlk Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2019): 21-28.

³⁸⁶ Mondros Mütarekesi'nin 24. Maddesi: Vilayeti sittede (Erzurum, Van, Mamüretü'l Aziz, Diyarbakır, Sivas, Bitlis) iğtişaş zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını itilaf devletleri muhafaza ederler. (A) Ermeni vilayeti sittede iğtişaş zuhurunda mezkûr vilayetlerin itilaf kuvvetleri tarafından işgali hakkının mahfuziyeti. (B) Yedinci, onuncu ve on beşinci maddelere ilaveten Sis, Haçin, Zeytun ve Ayıntap'ın işgali. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya*....,73.

³⁸⁷ Velid Ebuzziya, "Hukuk-ı Milliyemizin Müdafasına Doğru", *Tasvir-i Efkâr*, 16 Aralık 1918.

bir kabine buhranının ortaya çıkacağına dair haberlerin yayılmasını tetkik etmiştir. Ebuzziya, bir buhranın çıkmasına neden olacak pek mühim bir meselenin olmadığını, fakat harici sorunlar ve hükümet politikasında yaşanan sıkıntıların da içinde bulunan zaman itibarıyla doğal olduğunu belirtmiştir. Kendisinin de Tevfik Paşa kabinesinin iktidarda kalması taraftarı olmadığını, sadece Tevfik Paşa kabinesi değil, kurulan hiçbir bir hükümete taraftarlık etmenin aklından, hayalinden katiyen geçmediği gibi bu işlerin elinden de gelmediğini ifade ederek bir siyaset adamı olmadığı ve olamayacağını vurgulamıştır. Talat Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa kabinelerinin uygulamalarını eksi ve artısıyla karşılaştıran Ebuzziya, neticede bir buhranın çıkması, milletin birkaç gün daha hükümete kalmaması ve hükümet değişikliği meselesinin oldukça tehlikeli bulunduğunu, gelen gideni arattırır sözü gereğince bugünleri de aramaktan endişe duyduğunu ifade etmiştir.³⁸⁸

Velid Ebuzziya, mütarekenin imzalanmasıyla birlikte dahili ve harici olarak büsbütün yeni bir devreye girdiğimizi hatırlatıp hükümet hakkında yapılan tenkitleri samimiyetten ve vatan sevgisinden uzak gürültüler olarak nitelendirmiştir. Bugün yalnız tenkit ve münakaşa ile vakit geçirmenin telâfisi olmayan son bir çöküntüye sebebiyet vereceğinden korktuğunu, durum böyleyken hatalarda ısrar edip makul bir yol takip edilmemesi karşısında hayretler içinde kaldığını belirtmiştir.³⁸⁹ Velid Ebuzziya, gerek İtilaf devletlerinin gerek dost bildiğimiz müttefik devletlerinin memleketimiz hakkındaki düşüncelerini, hatta İstanbul'da bulunan Fransız Fevkalade Komiseri Amiral Jean Amet'in mali müşaviri Mösyö Jüli'nin Tasvir-i Efkâr gazetesini muhabiriyle mülakatında söylediklerini örnek göstererek memleket ve istikbalimiz hakkında pek de iyi fikirler beslemediklerine dikkat çekmiştir. Bu nedenle bağımsız ve kuvvetli bir devlet sahibi olmak için birlik olmak gerektiğini, yoksa Avrupa devletlerinden merhamet ve himaye ummanın çok büyük hata olduğunu belirtmiştir.³⁹⁰

Böylece yazılanlardan da anlaşıldığı üzere Velid Ebuzziya'nın manda ve himayeye tamamen karşı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra kendisi oldukça özgürlükçü bir kişiliğe sahip olduğu gibi özellikle kendi kendini yöneten bağımsız bir devletin kurulmasından yana olduğu gibi kanunun üstün tutulduğu, adaletin sağlandığı bir ortamda bütün sorunların da çözüleceği düşüncesinde olmuştur. Ayrıca kendisinin sadece bir gazeteci olduğunu, herhangi bir cemaat taraftarı olmadığı gibi bir siyaset adamı olmadığı ve olmayı da hiç düşünmemesi onun tarafsız bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir.

21 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan fesih edilmiştir. Fesih kararının alınmasında Tevfik Paşa kabinesinin güvenoyu almada konusunda yaşadığı sıkıntılar, hükümet

³⁸⁸ Velid Ebuzziya, "Hükümete Tehlikeleri", Tasvir-i Efkâr, 17 Aralık 1918.

³⁸⁹ Velid Ebuzziya, "Yıkılmak, Yapmaktan Kolaydır", Tasvir-i Efkâr, 20 Aralık 1918.

³⁹⁰ Velid Ebuzziya, "Kendi Kendimizi Kurtaracağız!", Tasvir-i Efkâr, 21 Aralık 1918.

faaliyetlerinin mecliste uzun süreli tartışmalara dönüşmesi, Rum ve Ermenilerin tehcir meselesinden sorumlu tutulan İttihatçıların mecliste çokluk oluşturması ve en önemlisi de İtilaf devletlerinin yaptığı baskılar meclisin kapatılma nedenleri olmuştur.³⁹¹

Velid EbuZZiya, Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasını mecliste İttihatçıların çokluk oluşturması ve günlerden beri yaptıkları muhalefet çerçevesinde değerlendirmiştir. Öncelikle İttihat ve Terakki siyasetinin iflas etmesi ve Talat Paşa hükümetinin çekilmesi sonucu artık bu mebusların milletin vekili unvanını taşımaya layık olmadıklarını, milletin yaşadığı bütün felaket ve facialardan sorumlu olduklarını, ayrıca şahsi emeller ve bayağı düşüncelerden uzaklaşmadıkları için meclisin mevcudiyetinin kalmadığını belirtmiştir. Bu gelişmeler sonrasında meclisin ansızın fesih edilmesinin de kimsenin garibine gitmediği, hayretler içinde kalmadığını hatta mühim bir vaka olarak da karşılanmadığını belirtmiştir.³⁹² Bu olay karşısında kendilerini meşrutiyetperver gösteren ve fesih kararına itiraz edenlerin olup hükümet denetimsiz kalacağından faydadan ziyade zarar getireceğini savunanların olduğunu belirten Velid EbuZZiya, kendisinin de hükümetin denetimsiz kalmasını istemediğini, fakat dört sene boyunca İttihatçılara kayıtsız şartsız taraftarlık edip, memleketin uğradığı facialar karşısında sesiz kalanların bugün sesini yükseltip şikayet etmeye haklarının olmadığını ve bunu kabul etmediğini belirtmiştir. Velid EbuZZiya, her ne kadar mebusları eleştirmiş olsa da hükümetin denetimsiz kalması taraftarı olmadığını, çünkü meclisin olmaması ile hükümetin denetlenmeyeceği, kuvvetler arası dengenin ortadan kalkacağını ve özellikle bizim gibi genel fikir düzeyi gelişmemiş ülkelerde ellerine geçen kuvveti iyi kullanmadıklarından meşruti yöne evrildiklerini, pek çok örneğinin de mevcut olduğunu ifade etmiştir. Hatta meclisten sonra en kuvvetli denetim vasıtası matbuat da susturulacak olursa o vakit idarenin mutlakiyet idareden hiç farkı kalmayacağını vurgulamıştır, fakat Tefvik Paşa kabinesinin uyguladığı fesih ve sansür kararları sonrasında keyfi ve zalimane bir yol takip edeceğine ihtimal vermediğini de belirtmiştir.³⁹³

Meclisin feshi ile birlikte Tefvik Paşa kabinesinin harici ve dahili siyasette tamamen bağımsız bir duruma gelmiş olduğu gibi kabinenin vazifesinin arttığını belirten Velid EbuZZiya, öncelikle kabinenin mevcut programının içeriğini genişleterek izleyeceği yolun sınırlarını tespit etmesi gerektiğini, alınacak net ve kesin kararlar ile yeni bir programın oluşturulması ve programı hazırlayacak kişilerin de alanında yetkin ve aralarında fikir birliğinin olmasının zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Çünkü bugün hükümet, kendisini denetleyecek olan kuvveti

³⁹¹ Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tefvik Paşa*, 252- 265.

³⁹² Velid EbuZZiya, "Meclisin Feshi", *Tasvir-i Efkar*, 22 Aralık 1918.

³⁹³ Velid EbuZZiya, "Fesihden Sonra", *Tasvir-i Efkar*, 23 Aralık 1918.

ortadan kaldırmakla memleketin mukadderatına ait meselelerde istişare ihtiyacından kurtulmuş ise vatanın istikbaline dair bütün sorumluluğu da üzerine aldığı belirtilmiştir.³⁹⁴

Velid Ebuzyiya, hükümete muhalif olsun olmasın bütün gazetelerin her gün bir mesele ortaya atıp şikâyetle bulduklarını, tabii ki harici ve dahili siyasette işlerin genel itibarıyla bozuk gittiği herkesçe bilinen bir gerçek olduğunu, fakat gazetecilerin bütün zamanını tenkit ve tartışmalar ile geçirmek yerine yeni fikirler, yeni çözüm yolları üzerinde kafa yorabileceklerini ifade etmiştir.³⁹⁵ Yaşanan en önemli sorunun eğitimsizlik olduğunu, bu nedenle ortada hep bir muhalefetin olduğunu ve fikir birliğinin oluşmadığını vurgulamıştır. Şöyle ki maarifin ülkenin tamamına yayılmamış olmasından dolayı millette milli fikri terbiyenin gelişmediğine, aynı zaman fikir yayma vasıtalarının da gelişmemiş olması milli birliği engelleyen sebepler olarak sıralamıştır. Bugünkü vahim şartlarda hiç olmazsa sulh imzalanana kadar kendi aramızda da bir sulh yaparak pek çirkin bir şekil almakta olan fikri mücadeleyi durdurmak gerektiğini ifade etmiştir.³⁹⁶

Tevfik Paşa kabinesi hükümeti kurmakla görevlendirildiği günden itibaren tepkilerle karşılaşmış, Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra da tepki ve eleştirilerin dozu daha da artmıştır.³⁹⁷ Hatta memleketin vaziyetinden Tevfik Paşa hükümeti sorunlu tutularak ihtiyar bir kabine olmakla itham edilmiş, iktidara genç insanların getirilmesi ile işlerin düzeleceği iddia edilmiştir. Velid Ebuzyiya, iddialar karşısında konuyu mantık süzgecinden geçirerek muhakeme etmek gerektiğini belirtip geçmişten örnekler vermiştir. Böylece meşrutiyetten sonra eski idareyi değiştirerek yeni bir zihniyetle memleketi idare etmeye başladığımız zaman yaşlılık veya gençlik meselesi yerine liyakat esas alınmalıydı ki *akıl yaşta değil baştadır* sözünün hükmü o zaman tecrübe edildiğini, fakat on senelik tecrübenin neticesi bizde bu hükmün tamamıyla yanlış olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Bu nedenle gençlik ve ihtiyarlık münakaşasını bırakmak ve her şeyden evvel liyakat meselesine önem atfetmek gerektiğini ifade etmiştir.³⁹⁸

Velid Ebuzyiya, memleketin yer yer işgal edildiği, felaketlerin her gün arttığı bu günlerde muhalefet ve eleştirilerin sürekli arttığını belirterek insanlar arasında ittifadın oluşmamasını siyasi uygulamalardaki yanlışlıkların bir neticesi olarak değerlendirmiştir. Öncelikle meşrutiyet yönetimi sırasında İslamiyet fikrinden yararlanılmamasının bir hata olduğu gibi siyasi hürriyet engellenerek yerine vurdumduymazlığın tesis edildiğini ve bundan

³⁹⁴ Velid Ebuzyiya, "Hükümetin Programı Var mı?", *Tasvir-i Efkâr*, 24 Aralık 1918.

³⁹⁵ Velid Ebuzyiya, "İşlerimiz Neden Bozuk Gidiyor?", *Tasvir-i Efkâr*, 27 Aralık 1918.

³⁹⁶ Velid Ebuzyiya, "İttihad Bozanlar", *Tasvir-i Efkâr*, 29 Aralık 1918.

³⁹⁷ Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, 284- 286.

³⁹⁸ Velid Ebuzyiya, "Her Şeyden Evvel Liyakat Lazım", *Tasvir-i Efkâr*, 1 Ocak 1919.

dolayı meşrutiyet idaresi süresince milletin uğradığı maddi ve manevi zararlar, otuz senelik istibdat devrinden kat kat fazla ve feci olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle memleket meşrutiyet adı altında sadece bir istibdattan kurtulup diğer bir istibdada geçtiğinden hem siyasi hürriyet hem de toplumsal hürriyetin sağlanmadığını vurgulamıştır. Bu yanlış siyaset ve düşüncesizlik nedeniyle İslamiyet'in de arka plana itildiğini, gerçek düşünce birliğini oluşturacak din kuvvetinin etkisinin azaltıldığını, böylece devlet, İslamiyet'in siyasi ve toplumsal hükümlerin gücünden faydalanmadığı gibi tam tersine terakkiye mâni olduğuna dair yanlış düşünceler bilhassa meşrutiyet ile birlikte ortaya çıkmış ve artmıştır. Bunun neticesinde fikri terbiyeden yoksunluk oluşmuş, dahili ve harici felaketlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Halbuki asırlardan beri beraber yaşadığımız Rum ve Ermeni unsurların kuvvet sebepleri incelendiğinde kendi dinlerine önem verip kiliseleri etrafında toplanarak birliklerinin muhafaza ettikleri aşikâr olduğu halde bu fark edilmediğinden dolayı milli birliğin oluşmadığını ifade etmiştir.³⁹⁹

Tevfik Paşa, yaşanan baskılar sonucu 12 Ocak 1919 tarihinde istifa etmiş olsa da Padişah Vahdettin tarafından 13 Ocak günü Paşa'yı ikinci defa hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.⁴⁰⁰ Velid Ebuuzziya, Paşa'nın hükümeti kurma görevini yeniden alması üzerine Paşa'nın önceki kabinede yaşadığı buhranın sebepleri ve sonuçlarını tetkik etmesi gerektiğini ve basında çıkan haberlerin de dikkate alarak faaliyete geçmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte kabine erkânı arasında sadece düşünce birliği oluşturması ile başarıyı sağlamayacağını, çünkü seçeceği kişilerin tecrübe, ilim ve nüfuz gibi niteliklere de sahip olmaları gerektiği belirtmiştir.⁴⁰¹ Her ne kadar zamanın şartları içinde hükümetin iş görmesi oldukça güç olsa da beklenen bir sulh devresi olduğundan hükümetin güçlü olması gerektiğini ifade etmiştir. Fakat Tevfik Paşa'nın iktidara geldiği günden beri dirayetli, mantıklı siyaseti ve doğru düşünüp doğru görme konusunda kabiliyetli olmasına rağmen hiçbir konuda başarı göstermediğini ve bunun açık örneği ise iâşe işlerinde yaşanan sıkıntılar olduğunu belirtmiştir.⁴⁰² Çünkü üç aydır halkın iâşe işleriyle ilgilenilmediğinden memlekette açlık sorununun ortaya çıktığını, halbuki Ahmet İzzet Paşa kabinesinden Doktor Celal Muhtar Bey⁴⁰³ iş başına geçtiği yirmi beş günde yaptığı değişiklikler ile önemli başarılar gösterdiğini örnek vererek eleştirisini desteklemiştir.⁴⁰⁴

³⁹⁹ Velid Ebuuzziya, "Neden Birleşemiyoruz?", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Ocak 1919.

⁴⁰⁰ Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, 148- 149; Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, 286- 287.

⁴⁰¹ Velid Ebuuzziya, "Buhran-ı Vükela Zail oldu mu?", *Tasvir-i Efkâr*, 14 Ocak 1919.

⁴⁰² Velid Ebuuzziya, "İmkânsızlık mı Beceriksizlik mi Var?", *Tasvir-i Efkâr*, 22 Ocak 1919.

⁴⁰³ Celal Muhtar Bey'in yeniden iâşe nezareti görevine getirilme talepleri, iâşe sıkıntıları ve hükümet uygulamaları için bkz: Necati Çavdar, Mütareke Dönemi'nin İlk Aylarında İstanbul'da Ekmek Meselesi", *Belleten*, 78/281 (2014): 287- 314.

⁴⁰⁴ Velid Ebuuzziya, "İâşe Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, 16 Şubat 1919.

Tevfik Paşa hükümeti tarafından verilen emir sonucu 30 Ocak 1918 tarihinde ittihatçıların tutuklanması operasyonu başlamış, Hüseyin Cahit ve İsmail Canbolat yapılan tutuklamaların kanuna aykırı olduğunu belirtip protesto etmiş olsalar da sonuç değişmemiştir.⁴⁰⁵ Velid Ebuuzziya daha önceleri de dile getirdiği üzere tevkiflerin Talat Paşa hükümetinin istifasıyla birlikte acilen yapılması gerektiğini, bu iddiasında da oldukça ısrar ettiğini, çünkü hükümetin, dâhili ve harici siyaseti açısından bu tasfiyeleri yapmaya muhtaç olduğunu defalarca izah ettiğini hatırlatmıştır. Fakat Ahmet İzzet Paşa hükümeti bunun lüzumunu ya takdir etmedi ya da edemediğinden işi başından itibaren bozmuş olduğunu, Tevfik Paşa hükümeti ise icraatta aciz ve zayıf bulunmasından dolayı tevkifleri ihmal ettiğinden dolayı İtilaflar nezdinde de kendi kendimizi ıslah kabiliyetinden tamamen mahrum olduğumuz kanaatini oluşturmuştur. Bu nedenle şimdiki koşullar içinde yapılan bu tevkiflerin tamamen mevsimsiz, zamanı geçmiş bir uygulama olduğunu belirten Velid Ebuuzziya, operasyonu yeni bir tedbirsizlik eseri olarak değerlendirmiş ve memleketin başına yeni gailelerin çıkarmamasını temenni etmiştir.⁴⁰⁶ Ayrıca hükümetin, tevkif meselesinin gerçek sebepleri hakkında bir açıklama yapmadığını belirten Ebuuzziya, kendince olası sebepler açıkladıktan sonra hükümetin siyasi bir tedbir olarak başlattığı bu tevkif işini iyi niyetle, adil ve hukuka uygun, memleketin menfaati çerçevesinde başarılı sonuçlar ortaya çıkarmayacağını düşünmüştür.⁴⁰⁷ Ayrıca adaletin sağlanması konusunda da tutuklanan kişilerin isim listesi incelendiğinde devletin adaleti uygulanmasında nasıl bir yol takip ettiğinin anlaşılmadığı gibi bundan iyi neticeler çıkmayacağından uygulamanın endişe verici olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁸

Bu gelişmelerin yanı sıra 15 Şubat 1919'da başlayan kabine buhranı, Hariciye nazırı ve Şura-ı Devlet Reisinin istifa etmesi ile devam etmiştir. Velid Ebuuzziya, yeni buhran karşısında Tevfik Paşa'nın istifa etme niyetinde olmadığını ifade ederek hiç olmazsa kabinenin noksanlıklarını dikkate alarak buhrandan istifade edebileceğini belirtmiştir. Böylece tecrübeli kişilerle kabineyi kuvvetlendirmiş olsa belki bundan sonraki hizmetlerinde muvaffak olabileceğini, fakat tersi durumda memlekete yazık olacağını ifade etmiştir.⁴⁰⁹ Ardından Tevfik Paşa'nın maksat ve mesleğinin anlaşılmasız bir şekil aldığını belirten Velid Ebuuzziya, öncelikle zayıflığının en büyük sebebinin sabit bir amacı bulunmadığından kabinesi de güçlü olmamış, hatta iktidardaki üç ay zarfında üç defa kabine buhranının ortaya çıktığını ve kabineden sekiz on kadar nazırın değiştiğini belirtmiştir. Tabii olarak Tevfik Paşa'nın hiç şüphesiz tecrübe ve dirayet sahibi bir vezir olduğunu, kendilerinin çok vahim bir zamanda iktidara geldiğini, devleti

⁴⁰⁵ Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, 301- 304.

⁴⁰⁶ Velid Ebuuzziya, "Dünkü Tevkifler Etrafında", *Tasvir-i Efkâr*, 31 Ocak 1919.

⁴⁰⁷ Velid Ebuuzziya, "Yine Tevkifat Etrafında", *Tasvir-i Efkâr*, 1 Şubat 1919.

⁴⁰⁸ Velid Ebuuzziya, "Tevkifat Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, 4 Şubat 1919.

⁴⁰⁹ Velid Ebuuzziya, "Buhranın Devami", *Tasvir-i Efkâr*, 18 Şubat 1919.

selamete çıkarmak için iyi niyetlerle çalıştığını herkesin takdir ettiğini ifade etmiştir. Fakat böyle zamanlarda iyi niyetin vaziyeti kavrayabilmek için yeterli olmadığını, kuvvetli ve kesin hükümlere ihtiyaç duyulduğunu, bu nedenle Paşa'nın öncelikle memleketi kurtarmak için nasıl bir yol takip edeceğini tayin edip ona göre bir kabine kurması gerektiğini vurgulamıştır. Mütareke imzalandığı için harici siyasette İtilaf devletlerinin gösterdikleri faaliyetlerde şimdilik belki seyirci kalmak mecburiyetinde olduğumuzu, fakat hükümet için içyüzünü daha iyi bildiği için tedbirli davranarak fırsatlardan istifade etmesi gerektiğini belirtmiştir. Dahili işlerde ise hâkim bulunan kararsızlığın fena neticeler oluşturduğunu, hükümetin ilk günden beri tarafsız hareket ettiğini, fakat tarafsız olmakla ne yaptığını bilmeme arasında çok fark olduğunu ifade etmiştir. Nitekim memleketin bugünkü vaziyeti hep Paşa'nın kesin gayelerin olmaması, kararsızlık içinde hareket etmesinin bir sonucu olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁰

Hükümetin ekonomi alanındaki noksanlıklarını da değerlendiren Velid EbuZZiya, özellikle iktisadın milli olması ve bazı millileştirme girişimlerini ele aldığı *Şirketler Meselesi* başlıklı yazısında önceki hükümetlerden ve yabancı devletlerin uygulamalarından örnek vererek konuyu tetkik etmiştir. Milletimizin en büyük kusurlarından birinin çabuk unutkanlığı olduğunu, esasen samimi, kin tutmayan, civanmert bir millet olduğumuz için bize edilen fenalıkları çabuk unuttuğumuzu, kısacası kendi menfaati için milletin efradını aklıktan öldürecek kadar kötülük yapanları çabuk unuttuğumuzu belirtmiştir. Mesela Fransızların Alsas-Loren'i kaybettiklerinde o topraklarını hiçbir vakit unutmayıp daima bir emel, bir intikam hissi geliştirerek o bölgeyi amaçladıklarını belirtmiş, yani iyilik gibi fenalığın da unutulmaması gerektiğini belirtmiştir. Velid EbuZZiya bu örnekleri vermekteki maksadının, şirketler meselesi münasebetiyle ortaya çıkan gürültüler sonucu halkın nasıl kandırıldığı karşısında hayretini ortaya koymayı amaçladığını belirtmiştir. Zavallı memleketin dört seneden beri çekmediği ıstırapın kalmadığını ve bunun sebeplerinden bir de milli müesseseler unvanı verilen (kafeterya), (bakkaliye), (tahniye) vb. şirketler olduğunu, bu şirketlerin faaliyetleri ve uygulamaları doğru mudur, değil midir, hükümet tarafından teftiş edilmediği gibi incelenmeye bile lüzum görülmediğine tekti göstermiştir. Halbuki anlaşılabilir bir şekil alan gürültüler nedeniyle hükümetin iki memuru görevlendirilip ne yaptığı belirsiz bu dört müesseseyi tetkik etmesinin zor değil, halkın maruz kaldığı dehşet verici ticari muamelelere nispetle pek hafif bir görev olacağını belirtmiştir. Esasen şirketlerin teftiş edilerek faaliyetlerde yolsuzluk olup olmadığını tespit edip adaletin sağlanması gerektiğini belirten EbuZZiya, asıl hayret edilen tarafın da bir denetim başladığı anda milli müesseselerin imha edildiği dedikodularının ortaya atılması olmuştur. Halbuki herkesin milli ticaret ve milli iktisadın tesis edilmesi taraftar

⁴¹⁰ Velid EbuZZiya, "Maksad Muayyen Olmadıkça...", *Tasvir-i Efkâr*, 25 Şubat 1919.

olduğunu, fakat bu şirketlerde milli iktisadın nasıl kurulduğu tetkik edildiğinde, milli adıyla her türlü inhisarın (tekelciliğin) yaşandığını, şirketlerin pek çok ürünü dâhilde veya hariçten çok ucuz fiyatlarla toplayıp yine tekellerinde bulunan nakliye vasıtalarıyla İstanbul'a getirip yüzde beş yüz ya da yüzde bin kâr ile halka sattığına dikkat çekmiştir. Bu yüzden milli adı altında kimin para kazandığını, kaç Müslüman zengin olduğunu, kaç Müslümanda ticaret ve iktisat fikri meydana gelip geliştiğini sorgulamıştır. Ardından bu şirketlerin sahiplerine bakıldığında kırk elli kişiyi geçmeyen İttihatçı veya onların köleleri olduğunu ve bunlar kendi menfaatlerini ön planda tutarak fiyat artışı ve halkın açlık, sefalet içinde ölüp gitmesine neden olduklarını vurgulamıştır. İşte bu nedenle bugün *Mili şirketler yıkılıyorlar* gürültüsüyle yeni gaileler çıkarmak isteyenlere aldananların bir defa olsun şu dört senelik hayatımızı göz önüne getirmelerini, *Ticaret-i milliye yükseliyor* bahanesi ile zengin olanlarla sefaletten ölen Müslümanların kaç yüz bin olduğunu hatırlamalarını, bugün teftiş edilen dört şirketin memlekette yaptıkları ile Talat, Enver ve Cemal Paşaların yaptıklarından hiç farklı olmadığını, yani milli iktisadı geliştirmek adı altında takip edilen yolun sonucunda halkın daha fazla sömürüldüğünü belirtmiştir. Velid Ebuzziya, madem ki bugün tasfiyeler gerekli görülüyor, bu kararın şirketleri de kapsama gerektiğini, varsa suçluların katiben cezalandırılmasını ön görmüştür. Fakat kendisinin bu sözlerine bakıp da bu müesseselerin ortadan kaldırılmasına taraftar olduğuna hüküm verilmemesini, hiçbir zaman “yapmadan yıkmak” usulünün taraftarı olmadığını ifade etmiştir.⁴¹¹

Memleketin en ziyade muhtaç olduğu şeyin ziraat olduğunu, fakat senelerden beri en ziyade ihmal edilen alan olduğunu belirten Velid Ebuzziya, meşrutiyetten beri kabine değiştirmek modasının fazla uygulandığını ve yapılan değişikliklerde de ziraat nezaretinin genellikle boş bırakıldığı gibi atanan nazırların da işin ehli olmayan kimseler olduğundan ziraat faaliyetlerinin gelişmediğini ifade etmiştir. Halbuki önem arz eden bir nezaret olduğunu, yaşanan zararlar ve acı tecrübelerden sonra artık faaliyete geçmek gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda hükümetin, öncelikle bütün ziraat uzmanlarına başvurarak fikir alması, bir ziraat heyetinin tesis edilmesi ve bu heyetin basın, yayın, konferans vb. vasıtalarla ziraatı teşvik etmek gerektiğini, köylülerde ziraat fikrinin uyanmasını temin etme faaliyetlerin başlatılması gerektiğini belirtmiştir.⁴¹²

⁴¹¹ Velid Ebuzziya, “Şirketler Meselesi”, *Tasvir-i Efkâr*, 26 Ocak 1919; İttihat ve Terakki'nin 1913- 1918 yılları arasında ekonomik hayatta uygulama alanına koydukları “Milli İktisat” düşüncesinin ayrıntıları için bakınız: Koray Ergin, “İttihat ve Terakki Dönemi Milli İktisat Anlayışı (1913- 1918)”, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1 (2017): 114- 127.

⁴¹² Velid Ebuzziya, “Zavallı Ziraatımız”, *Tasvir-i Efkâr*, 21 Şubat 1919.

Siyasi alanda on günden beri devam eden kabine buhranından sonra Tevfik Paşa üçüncü defa olmak üzere hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Velid Ebuuzziya, yeni oluşturulan kabinedeki şahsiyetlere bakıldığında Paşa'nın bu kişileri toplamakla nasıl yol tutmak istediğini anlamının pek zor olduğunu, çünkü yeni nazırların tarafsızlık şartlarına ne dereceye kadar sahip olduklarını sormak gerektiğini, hatta dahiliye nezaretinin teklif edildiği Reşid Bey'in Hürriyet ve İtilaf fırkasının pek faal üyelerinden biri olduğunu belirtmiştir. Neticede Tevfik Paşa'nın yeni kabinesinden beklenen şeyin takip edilecek harici ve dahili siyasette fikri birlik olması gerekirken kabinede bir görüş ufku ve yetkinlik görünmediğini, bundan dolayı da bu üçüncü kabine için de "yine olmadı!" demek mecburiyetinde kalmaktan korktuğunu, güzel bir teselli olarak da muvaffakiyetini temenni etmiştir.⁴¹³

Tevfik Paşa'nın kurduğu üçüncü kabine bir hafta iktidarda kalmıştır, hükümetin kısa süreli olmasının en önemli nedeni 28 Şubat'ta Padişah'a sunmuş olduğu kararnamenin reddedilmesi olmuştur. Bu olumsuz gelişme sonucunda Tevfik Paşa kararını kabine üyelerine bildirmeden 4 Mart 1919 tarihinde istifa etmiş, bu durum kabine üyelerinin istifayı farklı zamanlarda öğrenmesine yol açmıştır.⁴¹⁴

2.3.4. Damat Ferid Paşa Hükümetlerine Dair Görüşleri (4 Mart 1919- 1 Ekim 1919)

Padişah Vahdettin tarafından kabineyi kurmakla görevlendirilen Damat Ferid Paşa, 4 Mart 1919'da hükümeti kurmuştur. Bu sırada İtilaf Devletlerinin de hükümet üzerindeki baskıları ve işgal alanları artmıştır.⁴¹⁵ Velid Ebuuzziya, yaşanan hükümet değişikliğini *Ferid Paşa Kabinesi* başlığı altında ele alarak öncelikle kabinenin doğrudan doğruya Hürriyet ve İtilaf fırkasına⁴¹⁶ mensup bir hükümet olduğunu, çünkü kabine azasının ekseriyetinin fırka üyelerinden oluştuğunu ve böyle bir zamanda bir fırka kabinesinin iktidara gelmesinin uygun mudur, değil midir, meselesini şimdilik mevzu bahis etmeyeceğini belirtmiştir. Öncelikle Ferid Paşa hükümeti ile memleketin kaderini ele almış bulunan Hürriyet ve İtilaf fırkası erkanının seçime işbaşına gelmiş bir kuvvet olmadığını belirtmiştir. İkinci olarak fırkanın yayımladığı program ve gazetelere yaptıkları açıklamalar itibarıyla maksat ve gayelerini de kesin olarak

⁴¹³ Velid Ebuuzziya, "Üçüncü Tevfik Paşa Kabinesi", *Tasvir-i Efkâr*, 26 Şubat 1919.

⁴¹⁴ Ahmet Tevfik Paşa üçüncü hükümetinin istifası hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, 321- 325.

⁴¹⁵ Osman Akandere- Hasan Ali Polat, *Damat Ferit Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşıtı Politikaları*, Ankara: ATAM Yay, 2011, 7- 8.

⁴¹⁶ Damat Ferid Paşa kabinesinin çoğunluğunun Hürriyet ve İtilaf fırkası mensuplarından oluşması vesilesiyle Alemdar gazetesinden Raf'i Cevad, *Hürriyet ve İtilaf* başlıklı yazısında, *Sefa geldiniz arkadaşlar! Mücadele ettiğiniz fırkanın hükümeti olarak mevki-i iktidara geldiğiniz gün Hz. Ömer'in halife olduğu gündür...*, sözleriyle desteklemiştir, ayrıntılı bilgi için bakınız: Hacer Göl, *Millî Mücadele Dönemi'nde Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, 164-166.

belirlememiş olduklarını, kabine üyelerinden başlıcasının siyasi tecrübelerinin olmaması nedeniyle Ferid Paşa kabinesini oldukça zayıf bulduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte kabinenin esas itibarıyla belirli bir yol takip etmesi işlerinde muvaffak olmak için yeterli olmadığını, çünkü nazariye ve tasavvur etmek başka, fiiliyat ve tatbikatın tamamen başka şeyler olduğunu belirtmiştir. Özellikle de kabine reisi Ferid Paşa'nın kendisi, her ne kadar zeki ve dirayetli bir kişi olsa da hiçbir vakit siyasi ve idari işlerde bulunmamış olduğundan dolayı ne dereceye kadar muvaffakiyet göstereceğini şimdiden kestirmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Velid Ebuzziya, kendisinin sarsılmaz İslami ve milliyetçi fikirler teşkil eden mesleki şahsiyeti itibarıyla bugün iktidara gelen Hürriyet ve İtilaf fırkasına hissen ve fikren taraftar olmadığını, fakat ülkenin içinde bulunduğu bu felaketli zamanlarda hükümetin iyi hizmetlerle muvaffak olmasını temenni etmiştir.⁴¹⁷

Velid Ebuzziya, ardından mütarekeden sonra yeniden ortaya çıkan Hürriyet ve İtilaf fırkası ile yeni oluşan Selamet-i Osmaniye ile Sulh ve Selamet fırkaları bir seçim sonucu vücuda gelmedikleri cihetle milleti ne dereceye kadar temsil ettikleri ve ne kadar kuvvetli olduklarının henüz meçhul olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Hürriyet ve İtilaf fırkasının şimdiye kadar iktidara hiç gelmemiş olmasına rağmen meşrutiyetin ilk yıllarında kurulmuş olmasından dolayı bir hayli taraftarı bulunduğunu da ifade etmiştir. Bununla birlikte Hürriyet ve İtilaf fırkasının programına dair verdikleri bilgilerde meşruti yönetim usullerine tamamıyla riayet edileceği, adalet ve kanundan ayrılmayarak memlekette medeni bir idare tesis edileceği ve matbuat hürriyetine de saygı gösterileceği belirtilmiştir.⁴¹⁸ Fakat yeni hükümet iktidara gelmesiyle birlikte Adliye Nazırı İsmail Sadık Bey, memur değişikliğine gidileceği bilgisini paylaşmıştır, bu kararın oldukça hassas ve önemli bir mevzu olduğunu belirten Ebuzziya, fırkanın programında ıslahat idare icrası bulunduğundan ve buna bağlı olarak değişikliklerin de ister istemez yapılacağını, yalnız bu meselesinin çok erken ve karışık olduğunu belirtmiştir. Ardından memurların mevki ve rütbelerine göre yolsuzluklara ne derecede karışmış olabilecekleri hakkında ayrıntılı bilgiler veren Ebuzziya, uygulanacak memur değişikliğinde hükümetin son derece basiret, insaf ve adaletle hareket etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴¹⁹

Hükümet tarafından başlatılan tetkikat⁴²⁰ haberi karşısında hiç şaşırmadığını belirten Velid Ebuzziya, her ne kadar geç kalınmış olsa da kararlı olarak başlanan bir adalet uygulaması olduğunu düşündüğünü, fakat ardından tevkif edilenlerin isim listesini gördüğü zaman, hükümetin bu işinde de makul ve mantıklı bir yol tutmadığını ifade etmiştir. Ferid Paşa'nın

⁴¹⁷ Velid Ebuzziya, "Ferid Paşa Kabinesi", *Tasvir-i Efkâr*, 5 Mart 1919.

⁴¹⁸ Velid Ebuzziya, "Hürriyet ve İtilafın Programı" *Tasvir-i Efkâr*, 7 Mart 1919.

⁴¹⁹ Velid Ebuzziya, "Memurlar Tebdil Olacak mı?", *Tasvir-i Efkâr*, 8 Mart 1919.

⁴²⁰ Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, 197- 202.

daha iki gün evvel gazetelerde yayımladığı, *Riyasetinde bulunduğum hükümetin rehberi adalet, hedefi haktır. Adaletten asla ihraf etmeyeceğim fakat kanuna isyan edenlere karşı da tereddüt gösterilmeyecektir*, cümlelerine rağmen tevkif olunan isimlere bakıldığında *Rehberim hak ve adalet olacaktır*, vaatleri ile uygulamalar arasında büyük fark olup bu işten başarı sağlanmayacağı gibi insanları tereddütte düşüreceğini belirtmiştir. Velid Ebuuzziya, tevkif olunanlar içinde memleketi harbe sürükleyen ve yaptıklarının hesabını vermeye mecbur olan pek çok kişi olduğunu, fakat onların haricinde mebus, ikinci dereceden memur ve gazeteci gibi kişilerin bulunduğunu ve bunların yaka paça tutuklanmasında gerçekten suçlu oldukları için mi, yoksa bir takım şahsi ihtiraslara mı kurban edildiği konusunun çok tereddütlü olduğunu ifade etmiştir. Özellikle gazeteci Ahmet Emin ve Celal Nuri Bey'in İttihatçılar ile aynı sınıfta tutuklanmalarında büyük bir manasızlık olduğunu, Ahmet Emin'in İttihatçılığı faaliyetten ziyade bir görüş derecesini geçmediğini, Celal Nuri'nin ise bağımsız düşünceli bir muhabir olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle hükümet, daha ilk adımda adalet ve kanunu doğru uygulamadığı takdirde yapılan tutuklamalarda faydadan ziyade zarar ortaya çıkmasından endişe duyduğunu belirtmiştir.⁴²¹ Çünkü tevkif işinin Hürriyet ve İtilaf fırkası için de gayet hassas bir tecrübe ve imtihan vesilesi olacağını ifade etmiştir.⁴²²

Hürriyet ve İtilaf hükümetinin matbuata karşı olan hisleri iki gazeteciye yapılan tutuklama olayı ile kendini gösterdiğini, vaatlerine rağmen özgür düşünceye saygı göstermeyeceklerini belirten Velid Ebuuzziya, birinin fazla bağımsız, diğerinin görüşleri başkalarına uymaması kendileri için bir kabahat ise Hürriyet ve İtilaf hükümeti bağımsız matbuatı tamamıyla susturmaya karar vermiş olduğunu, eğer düşünceleri hoş gitmeyen kimseler birer birer tutuklanıp sürülecek olursa bu memlekette irfan ve maarifin gelişmeyeceğini vurgulamıştır. Halbuki daha önceden tecrübe edildiği üzere Sultan Abdülhamit otuz senelik saltanatında en fazla hürriyet ve özgür düşünceden korktuğu için fikir vasıtası olan matbuat ve maarif üzerinde baskı yaparak artık insanları düşünmeye men edecek dereceye vardırıldığını, fakat yapılan baskı fikirlerin genişleyip bir dereceden sonra patlamaya neden olduğunu, İttihat ve Terakki ise on senelik yönetimi sürecinde gösterdiği şiddet ile ne kadar cahil bir kuvvet olduğunu göstermiş ve eleştiriye tahammülleri olmadığından gaflete düşüklerini örnek göstererek aynı hataların yapılmamasını temenni etmiştir..⁴²³

Gelişmeler bu şekilde devam ederken Hürriyet ve İtilaf fırka üyelerinden Zeynelabidin Efendi⁴²⁴ bir röportaj sırasında *Hükümetin gazetecileri tevkifi hususunda ne düşündüğünü*

⁴²¹ Velid Ebuuzziya, "Yeni Tedkikat", *Tasvir-i Efkâr*, 11 Mart 1919.

⁴²² Velid Ebuuzziya, "Adalet İşinde Muvaffak Olabilecekler Mi?", *Tasvir-i Efkâr*, 12 Mart 1919.

⁴²³ Velid Ebuuzziya, "Gazeteci Arkadaşlarımız Nefi Edilirken", *Tasvir-i Efkâr*, 15 Mart 1919.

⁴²⁴ Zeynelabidin Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; Tahsin Özcan, "Zeynelabidin Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, 44. 2013, 366- 367.

*bilmiyorum, ancak İdare-i Örfiye Kanunu (Sıkıyönetim)*⁴²⁵ böyle bir tevkiye müsaittir, bilgisini vermesi üzerine Velid Ebuuzziya, bu cevabın firka ile ayını düşüncede olmayanlar hesabına pek hayra alamet görmediğini belirtmiştir. Çünkü İdare-i Örfiye Kanunu'nun on senedir yolsuzluklara, felaketselere, gazetelerin susturulmasına, firkaların oluşumunu engellenmesine, memleketin ve saltanatın yok olmasına sebebiyet verdiğini hatırlatıp Hürriyet ve İtilaf fırkasının iktidara geldiği gibi bu kanuna sığınmasını doğru bulmamıştır. Asıl endişesinin hükümetin bir firka şeklinde hareket etmesi olduğunu belirten Velid Ebuuzziya, vaktiyle İttihatçıların sürgün ve cezalarına maruz kalmış olan Hürriyet ve İtilaf mensuplarının mağdur olarak intikam almak hissiyle hareket etmeleri mazur görülse de memleketin şimdiki vaziyetinin şahsi hesapların görüleceği değil unutulması gereken bir dönem olduğunu vurgulamıştır.⁴²⁶ Basının sansür ve baskıya maruz kalmasından dolayı Velid Ebuuzziya, gazetelerin medeni ülkelerde devletlerin dördüncü kuvveti olarak kabul edildiği gibi hükümetlerin gazetelerden faydalandığını Amerika'nın Almanya aleyhinde harbe dahil olmasında İngiliz taraftarı gazetelerin etkisini örnek vermiştir. Bizde ise hükümetlerin gazeteleri inceleme alışkanlığı olmadığı gibi İstibdat Dönemi ve İttihat ve Terakki hükümetleri zamanında basın hürriyetinin ciddi zarar gördüğünü,⁴²⁷ lâıyk olduğu değer ve saygıyı görmeye muvaffak olmadığını belirtmiştir.⁴²⁸

Tevkif olayları devam ederken hükümet tarafından Mondros Mütarekesinin 7. maddesi gereğince İzmir'in İtilaf Devletlerinin verdiği karar gereğince Yunanlılar tarafından işgal edildiğine dair bir tebligat yayımlanmıştır.⁴²⁹ İzmir'in işgali haberinin bin türlü felaketler içinde bulunan milletin kederini bir kat daha arttırdığını belirten Velid Ebuuzziya, ortada hiçbir sebep yokken İzmir'in birdenbire işgalinin akıllara ilk anda milliyet esaslarını, yani Yunan nüfusunun çoğunlukta olduğunu savunarak uyarı niteliğindeki bir hüküm olduğu fikrini uyandırdığını belirtmiştir. Tabii olarak bu işgalin olmasında Venizelos'un⁴³⁰ siyasi maharetinin tesiri olduğuna şüphe edilmediğini, çünkü onun Paris konferansında hatırı sayılır bir mevki elde

⁴²⁵ İdare-i Örfiye Kararnamesinin 6. maddesi zihinleri karıştırıcı yayınlar yapan gazete ve dergileri kapatma hükmünü taşımaktadır, ayrıntılı bilgi için bakınız: Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: YKY Yay., 2008, 199.

⁴²⁶ Velid Ebuuzziya, "Fırka Değil, Vatan İşi", *Tasvir-i Efkâr*, 17 Mart 1919.

⁴²⁷ Velid Ebuuzziya, "Matbuat ve Hükümet", *Tasvir-i Efkâr*, 30 Mart 1919.

⁴²⁸ Velid Ebuuzziya, "Zaruri Bir Müdafaa", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Mayıs 1919.

⁴²⁹ Hükümet tebligatının orijinal hali yayın sırasında sansür gereğince silinmiş, boşluk altında mütarekenin yedinci maddesi yer almaktadır, bakınız: *Tasvir-i Efkâr*, 16 Mayıs 1919; İzmir işgali öncesinde Rumlar tarafından bölgede yapılan faaliyetler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Süleyman Tekir, "Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX Özel Sayı, (2019): 29- 61; İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek) Ankara: Bilgi Yay., 1983, 175-176.

⁴³⁰ Venizelos, davet edilmediği halde 9 Ekim 1918 tarihinde Paris'e giderek İngiltere, Fransa ve İtalya başkanları ile görüşmelerde bulunmuş, ardından Londra ziyareti ile siyasi ilişkileri sağlam temellere oturtup 7 Aralık 1918 tarihinde Paris Barış Konferansı'na katılmak üzere yola çıkmasıyla başlayan süreç 10 Mayıs 1919 tarihinde alınan son karar, yani İzmir'in işgal hazırlıkları ile sonuçlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hasan Demirhan, "Paris Barış Konferansı'nda (1919) Yunanistan'ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu'nun İşgal Kararının Alınması", *Asia Minor Studies*, 7/2 (2019): 201-219.

ettiğini, sulha ait birçok işte söz sahibi olduğu Avrupa gazetelerine yansıdığını belirten Ebuzziya, Venizelos'un siyasi tarihi tetkik etmiş, hangi tedbirlerin nasıl sonuçlar meydana getireceğini tayin edebilecek kadar bilgili, fitraten dirayetli ve kurnaz bir siyaset adamı olduğunu ifade etmiştir. Her ne kadar Girit'te yetişmiş bir avukat olsa da toprakları ve milleti itibarıyla ileri görüşlü, iş bilir bir siyaset adamı olduğunu da kabul etmek gerektiğini, çünkü Girit'ten çıkıp Yunanistan siyasetine bilfiil karıştığı günden beri Girit'i Yunanistan'a katmak için faaliyete geçtiğini, nihâyetinde bugün İtilaf Devletlerine dayanmak rüyasında bile göremeyeceği lütuflara sahip olduğunu belirtmiştir. Her şeye rağmen İzmir'in akıbetinden ümitsiz olmadığını belirten Velid Ebuzziya, milli birliğin önemi ve gücü hakkında bilgi vermiştir.⁴³¹

Tasvir-i Efkâr gazetesinde 16 Mayıs günü *İzmir Kimindir?* başlığı altında bölge haritası ve nüfusunu (Müslümanlar 1.291.912 kişi, Rumlar 233.581 kişi, diğer gruplar 60.581 kişi) hakkında bilgi verip Türk nüfusunun çoğunlukta olduğunu paylaşmıştır. Aynı zamanda günlük olarak *Galeyanı Millimizden* başlığı altında memleketin her tarafından gönderilen protesto telgraflarını paylaştığı gibi *Sevgili İzmir'imizin İşgali Etrafında, İzmir Faciası Karşısında Payitaht ve Memleket Matem İçinde* vb. başlıklı haberlerle işgale karşı tepkisini ortaya koymuştur.⁴³² İzmir'in işgal haber üzerine İstanbul'daki bütün siyasi fırkalar ve Darülfünun temsilcilerinin katılımıyla yapılan toplantı sonucunda ABD başkanı Wilson'a 19 Mayıs günü bir protesto telgrafi çekildiği gibi İstanbul'da da protesto mitingleri hazırlıkları başlamış,⁴³³ bu hazırlıkların bir kısmı Velid Ebuzziya ile diğer gazetecilerin⁴³⁴ katılımıyla Matbaa-i Ebuzziya'da sürdürülmüştür.⁴³⁵ Hatta bu faaliyetler nedeniyle Matbaa-i Ebuzziya ve Tasvir-i Efkâr gazetesi sahiplerinden Talha Ebuzziya (Velid Ebuzziya'nın abisi) ve Milli Kongre başkanı Doktor Esat Paşa tutuklanmış ve kendileri için Sinop'a sürgün edilme kararı alınmıştır, fakat Talha Ebuzziya, Pahişah'a gönderdiği arzı hal neticesinde serbest bırakılmıştır.⁴³⁶

İzmir'in işgalinin gerçek nedeni hakkında henüz kesin bir haber alınmadığını belirten Velid Ebuzziya, İngiliz Amiralinin yaptığı açıklamada Paris Sulh Konferansı kararlarından bahsetmekle beraber, bu kararların gerçek hedefleri konusunda belirsizlik oluşturup net bir

⁴³¹ Velid Ebuzziya, "İzmir'in İşgali", *Tasvir-i Efkâr*, 16 Mayıs 1919

⁴³² "Sevgili İzmir'in İşgali Etrafında", *Tasvir-i Efkâr*, 18 Mayıs; 19 Mayıs; 22 Mayıs 1919.

⁴³³ Feridun Kandemir, *Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşındakiler*, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yay. 1964, 23- 33.

⁴³⁴ İkdâm gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, Tarbzon mebusu Bahriyeli Ali Şükrü, Binbaşı Osman, Kalkavanzade İbrahim Kaptan için bakınız: Kandemir, *Millî Mücadele...*, 57; İlyas Sami Kalkavanoğlu, *Millî Mücadele Hatıralarım*, İstanbul: Ekicigil Yayınevi Matbaası, 1957, 7- 8.

⁴³⁵ Kalkavanoğlu, *Millî Mücadele...*, 7- 10; Kandemir, *Millî Mücadele...*, 57- 58.

⁴³⁶ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara: TTK Yay., 1951, 227- 228; Kandemir, *Millî Mücadele...*, 58- 59.

açıklama yapmamıştır. İstanbul'daki İtilaf temsilcileri de Yunanistan'a İtilaflar tarafından savaşa girmek şartıyla İzmir'i vaat ettiklerini ve şimdi ise ister istemez o vaadi yerine getirme mecburiyetinde kaldıkları bilgisini vermesi üzerine Velid Ebuuzziya, Wilson Prensipleri'nin kabul edilmesi ile savaş sırasında verilen vaatlerin hükümsüz kaldığını belirtmiş, hatta neden bu prensiplerin hükümlerine göre İtalya'nın Fiume meselesi, Avusturya ve Yugoslavya sorunları çözülürken söz konusu Türkiye olunca Wilson Prensipleri hükümleri değil de vaatler üzerinden hareket edildiğini belirtip İzmir'in Yunanistan'a bahşedilmesinin yeterli bir sebep olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca İzmir'deki Türk nüfusunun çoğunlukta olduğunu, Rum nüfusunun Müslüman nüfusun beşte birine tekabül ettiğini bu nedenle İzmir'i Yunanlılara vermekle İslam ve Rum unsurunu ebediyen birbirine düşman etmek demek olduğunu, bu durumun sulh işini de tehlikeye düşüreceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Paris Sulh Konferansının aleyhimize dönmesinin nedenini ise mütarekenin imzasından beri hükümetlerin zayıflığı ve milli bütünlüğü oluşturmakta aciz kalıp milli olan her türlü hareketi de verimsiz bırakmasına bağlamış ve bu eksikliklerin bugünkü işgallere sebebiyet verdiğinin altını çizmiştir.⁴³⁷

İzmir'in Yunan askeri tarafından işgalinin bütün memlekette büyük bir etki yarattığını gerek vilayetlerden gelen binlerce telgraflar gerekse İstanbul'da devam eden tezahüratlar ve özellikle dün yapılan (18 Mayıs günü) matemin İzmir'in bekası ve milli mevcudiyetin bir göstergesi olduğunu belirten Ebuuzziya, Türk milletinin gücünü de gösteren eylemler olduğunu, fakat bu tezahüratların Avrupa'yı ne derecede etkilediğini bilmediğini belirtmiştir.⁴³⁸ Bu işgal karşısında hükümet ciddî bir tepki göstermemiş ya da gösterememiş olsa da Damat Ferit Paşa'nın İtilaf Devletlerine işgalin haksız olduğuna dair bir nota⁴³⁹ gönderdiğini ve ardından istifa etmiş olduğunu belirtmiştir, fakat Padişah tarafından yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmiş, böylece yeni hükümet İzmir işgalinden ancak dört gün sonra 19 Mayıs 1919'da kurulmuştur.⁴⁴⁰

Velid Ebuuzziya, İtilaf Devletlerinin hem İzmir'i Türkiye'den ayırmak hem de Yunanistan gibi cemiyet düzeyindeki hamiyetsiz mevkide bulunan küçük bir devlette bağışlamak Türklere karşı yapılan en büyük haksızlık olmakla birlikte siyaseten de büyük bir

⁴³⁷ Velid Ebuuzziya, "Meyus Olmayalım, Müttehid Olalım!", *Tasvir-i Efkâr*, 18 Mayıs 1919.

⁴³⁸ Velid Ebuuzziya, "İzmir Bizimdir", *Tasvir-i Efkâr*, 19 Mayıs 1919.

⁴³⁹ "Hükümet-i Osmaniye, devletin Akdeniz Vilayetinin hâlihazırında böyle bir tedbiri haklı gösterecek hiçbir sebep bulunmadığını her şeyden evvel beyan eylemeyi vazife addeder. ...Ne Osmanlı Hükümeti ne de Türk Milleti vatanın en mühim parçalarından birinin işgalinin kat'i bir mahiyette bulunacağı ihtimalini bir an için bile kabul edemezler" ayrıntılı bilgi için bakınız: Osman Akandere- Hasan Ali Polat, *Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin...*, 10.

⁴⁴⁰ Osman Akandere- Hasan Ali Polat, *Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin...*, 10; Ömer Faruk Kırmıt, "İzmir'in İşgalinden Sonra Yapılan Büyük Sultan Ahmet Mitingleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6/4 (2020): 1329.

basiretsizlik olduğunu vurgulamıştır. Şimdiye kadar Türklerin elinden pek çok yerlerin alındığını, fakat bir Rusya'nın vaktiyle Kars'ı, İngiltere'nin Mısır'ı alması ile Yunanistan gibi bir devletin İzmir'e sahip olması arasında muazzam farklar olduğunu ve farkı İtilafların da fark etmemesine oldukça şaşırıldığını belirtmiştir. Ardından büyük devlet ile küçük devletlerin işgal ettikleri bölgelerde uyguladıkları siyasi politikaları örneklerle açıklamıştır, mesela İngiltere, Mısır'ı idaresine aldığı anda kendine has bir politika ile bölgeyi yönettiğini, fakat Yunanistan ve Bulgaristan gibi küçük devletlerin Balkan savaşlarında ele geçirdikleri yerlerde Müslümanlara karşı züllum ve katliamlarda bulduklarını, hatta Selanik'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği gün ile şimdiki Müslüman nüfusu arasında azami fark olduğunu belirtmiştir. Bu nedenlerden dolayı Yunan işgalinin bütün halkın tepkisini çektiğini, protesto ve tezahüratların son derece arttığını belirten Ebuzziya, özellikle de Makriköy (Bakırköy) kadınlarının⁴⁴¹ İzmir işgalini protesto etmek üzere düzenledikleri toplanmada İzmir'in işgali hadisesinin bir zamanlar Alsas-Loren'in Almanya'ya terk edilmesi kadar feci bir haksızlık olduğuna karar kıldıklarını, Makriköy Müslüman kadınlarının bu mukayesesini pek doğru ve pek isabetli bulduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda Ebuzziya, nasıl ki Fransızlar 48 seneden beri Alsas-Loren'i unutamadılar ve nihâyet aldılarsa biz de ne kadar zorluklara maruz kalsak da İzmir'i, bir milyonu aşan din kardeşlerimizi Yunan idaresinin imha politikasına terk etmemizin imkânı olmadığını vurgulamıştır.⁴⁴²

İşgal nedeniyle Sultan Ahmet Meydanı'nda yapılan mitingin⁴⁴³ pek muhteşem, heyecanlı ve manidar olduğunu belirten Velid Ebuzziya, elem ve üzüntüyü yansıttığı gibi pek kati, sarsılmaz kararları, azmin gücünü ve derin duygular da içerdiğini, çünkü bu millet ölmemiş, ölmeyeceği, diri diri mezarlara girmeyeceği, istiklâlinin elinden alınmayacağı düşüncelerini net olarak yansıttığını belirtmiştir. Halbuki böyle gâileli zamanlarda hükümetin milletine rehber olması gerektiğini, milli birliği temin ederek içimizde bulunan İtilaflara kuvvetimizin derecesini göstermek gerektiğini belirten Velid Ebuzziya, halkı birlik olmaya devam etmiştir.⁴⁴⁴

İzmir'in işgali sırasında meydana gelen kanlı hadiseler Osmanlılığın hiçbir vakit unutamayacağı en feci vakalardan biri olduğunu belirten Velid Ebuzziya, bu olayın Avrupa matbuatı ve Paris Sulh Konferansı'ndaki medeni milletlerin dikkatini çekmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca İtilaf Devletleri, İzmir'i Yunanistan'a bahşederken mazeret göstermek için,

⁴⁴¹ İstanbul'da 20 Mayıs 1919 tarihinde yaklaşık dört beş bin kadının katıldığı Makriköy mitinginin ayrıntıları için bakınız: Nuray Özdemir, "Millî Mücadele Dönemi Mitinglerinde Türk Kadını", *Belgi*, 21 (2021): 1- 22.

⁴⁴² Velid Ebuzziya, "Tezâhüratın Kıymeti", *Tasvir-i Efkâr*, 21 Mayıs 1919.

⁴⁴³ İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmesinden sonra oluşan tepkiler ve düzenlenen mitinglerin ayrıntısı için bakınız: Ömer Faruk Kırmıt, "İzmir'in İşgalinden Sonra...", 1325- 1343.

⁴⁴⁴ Velid Ebuzziya, "İttihad, İttihad!", *Tasvir-i Efkâr*, 24 Mayıs 1919.

Yunanistan'ın medeni bir devlet olduğunu ve girdiği yerlere medeniyeti de beraber götüreceğini iddia ettiklerini belirten Ebuzziya, İtilafların iddialarının aksine Yunan milletinin İzmir'de yaptığı kanlı vukuatlar ile tam tersi cevap verdiklerini, hatta altı aydan beri İngiliz, Fransız ve İtalyanların işgal ettikleri yerler ile daha dün İzmir'de dökülen kanlar arasındaki azami farka dikkat çekmiştir. Türk milletinin belki İngiltere'nin, Fransa'nın, Amerika'nın her kararına çaresiz kaldığı zaman kabul edebileceğini, fakat Yunanlıların elinde esir olmaya, mezâlimi altında mahvolmaya rıza olacak tek bir Müslüman, tek bir Türk'ün bulunmayacağını vurgulamıştır.⁴⁴⁵

Yıldız Sarayı'nda, İzmir'in işgali nedeniyle 26 Mayıs günü toplanan Meşveret Meclisi'ne katılmak üzerine Matbuat Cemiyeti Başkanı (Hüseyin Cahit Yalçın), Saltanat Şurası'na başvurarak gazetecilerin de toplantıya katılması talep etmiş ve istek kabul edilmiştir. Böylece Tasvir-i Efkâr gazetesi Başyazarı Velid Ebuzziya ile birlikte sekiz gazetenin başyazarı toplantıya katılmıştır.⁴⁴⁶ Saltanat Şurası'nda görüşmelerin sonuçsuz kalmasından dolayı herkeste hayal kırıklığı yaşandığını belirten Ebuzziya, hükümet üyeleri herhangi bir fikir ve hedef tespit etmediğinden toplantının belirsizlik içinde sürdüğünü açıklamıştır.⁴⁴⁷

Yunan faciaları nedeniyle Aydın vilâyeti Müslümanlarının toptan şehirlerini terk edip başka yerlere göç⁴⁴⁸ etmelerini tasvip etmediğini belirten Velid Ebuzziya, Müslüman Türklerin bu kıymetli ve mukaddes topraklardan ayrılmamaları gerektiğini, İzmir'in kaybedilmesi durumunda vatan diye bir kara parçasının kalmayacağını belirtmiştir. Her şeyden evvel İzmir'de bugün ne gibi vukuatlar yaşanırsa yaşansın bu halkın en büyük kuvvetinin Rumlara karşı ezici çoğunlukta olan nüfusu olduğunu vurgulamış olsa da onların azınlıklar karşısında aciz kaldıklarını ifade etmiştir. Halbuki dünyaya hak ve adaleti uygulamayı temin eden Fransa, İngiltere ve Amerika'nın koca Aydın vilayetinin üç buçuk Yunanlının elinde hunhar olmasına müsaade etmemeleri gerektiğini, İzmir'den yükselen feryatların elbet işitilip adaletin yerini bulacağından emin olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle İzmir ahalisinin facialar karşısında istikbali hiç düşünmeden bölük bölük İzmir'i terk etmelerine akıl erdiremediğini belirten Ebuzziya, bugün İzmir'de kalmak, orada Yunan nüfuzunun artmasına mâni olmanın vatan vazifesi olduğunu vurgulamıştır. Halbuki bu işte asıl faydanın hükümetten beklediğini, millet

⁴⁴⁵ Velid Ebuzziya, "İzmir Hadisatı, Yunan Medeniyeti", *Tasvir-i Efkâr*, 26 Mayıs 1919.

⁴⁴⁶ Saltanat Şurası'na Tasvir-i Efkâr- Velid Ebuzziya, Ati- Ahmet Saki, İstiklal- Rauf Ahmet, Akşam- Necmeddin Sadak, Sabah- Halil Bey, Alemdar- Rauf Cahid, Vakit- Mahmut Nedim, Yeni Gazete- Mahmut Sadık Bey katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mithat Sertoğlu, "Mütareke Devrinde Saltanat Şurası ve Milli Şura Hazırlıkları (Gizli Belgelerle)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 22 (1969): 28- 40; Saltanat Şurası toplantısının ayrıntıları için bakınız: *Tasvir-i Efkâr*, 27 Mayıs 1919.

⁴⁴⁷ Velid Ebuzziya, "Gayenin Tayin ve Tesbitine Doğru" *Tasvir-i Efkâr*, 28 Mayıs 1919.

⁴⁴⁸ Yunanistan'ın İzmir'i işgali ile yaptıkları facialar ve çok sayıda Müslüman Türk'ün malını mülkünü terk ederek Anadolu'nun iç kesimlerine doğru yaptıkları göç hareketliliğinin ayrıntıları için bakınız: Cemile Şahin-İsmail Şahin, "İşgal ve Göç: İzmir Örneği", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 19 (2021): 257- 275.

ve hükümet birlik olup fedakârca çalıştığı zaman İzmir faciasının sonlanacağına dikkat çekmiştir.⁴⁴⁹

Damat Ferid Paşa, İtilaf Devletlerine yapmış olduğu başvurular neticesinde Paris Barış Konferansına 30 Mayıs 1919’da katılmak üzere davet edilmiştir. Fakat görüşmeler beklenilenin aksine büyük bir hayal kırıklığı ile sonuçlanınca ve Damat Ferid Paşa istifa etmiştir.⁴⁵⁰

Damat Ferid Paşa’nın hükümetinin istifasını değerlendiren Velid Ebuzziya, istifanın etkili sebebin milli ve kuvvetli bir hükümet olmaması ve Anadolu’da meydana gelen hadiseler, dahili sorunlara önem verilmemesi, takip edilecek kesin bir amaç ve gayenin olmaması hükümetin istifasına neden olduğunu düşünmüştür. Hatta bu istifayı Paşa’yı çekilmeye mecbur eden gerçek sebebi bilmediğini, fakat bu durumu memleketteki genel düşüncenin bir zaferi olarak görülebileceğini belirtip kurulacak yeni hükümetin hangi vasıflara sahip olması gerektiği hakkında düşüncelerini sıralamıştır. Öncelikle milliyet esaslarının ön planda tutulması gerektiği, millet esasları gözetilerek, mesleki tecrübeye sahip ve aralarında fikir birliği bulunan bir hükümete ihtiyaç duyulduğunu, çünkü bu tarzda milli bir hükümet kurulmadığı takdirde Anadolu’nun güvenini kazanamayacağı düşüncesinde olmuştur. Eğer Anadolu harekâtı gerçekten dağılmayı, parçalanmayı hedefliyorsa saltanatı tehlikeye düşürebileceği gibi Kuvayı milliyenin dağılmasına sebebiyet vereceğini belirtip istifanın vermiş olduğu fırsattan yararlanarak milli ve kuvvetli bir hükümetin kurulması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁵¹

Hükümeti kurma görevinin yeniden Damat Ferid Paşa’ya verildiği haberi karşısında hayretler içinde kaldığını belirten Velid Ebuzziya, bu istifanın önceden planlandığını düşünmeye başlamış ve kurulacak hükümetin öncekilerden hiçbir farkı olmayacağını ifade etmiştir. Fakat devletin dahili ve harici vaziyetini düzeltebilecek Tevfik, İzzet, Reşid Akif Paşalar, Mustafa Sabri, Ahmed Rıza, Çürük Sulu Mahmûd Paşa, Ferid Bey, Cami Bey vb. gibi milletin güvenini ve hürmetini kazanmış kişilerden oluşan tamamen milli bir kabinenin kurulabileceğini belirtmiştir.⁴⁵²

Damat Ferid Paşa, Paris Sulh konferansında yaşadığı gelişmeleri hikâyeleştirip gazetelerde yayımlaması üzerine Velid Ebuzziya, Paşa’nın bu yayını neden ve hangi amaçla yaptığını tetkik edip yayın hakkında düşünceleri belirtmiştir. Konferansta arkadaşları Rıza ve

⁴⁴⁹ Velid Ebuzziya, “İzmir Muhacereti”, *Tasvir-i Efkâr*, 11 Haziran 1919.

⁴⁵⁰ Paris Barış Konferansı’na katılan Damat Ferid Paşa heyetinin sundukları muhtıralar ve yapılan tartışmaların ayrıntıları için bakınız: Mustafa Budak, “Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar”, *Tarih Dergisi- Turkish Journal of History*, 71 (2020): 445-472; Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, 396- 440.

⁴⁵¹ Velid Ebuzziya, “Ferid Paşa’nın İstifası”, *Tasvir-i Efkâr*, 21 Temmuz 1919.

⁴⁵² Velid Ebuzziya, “Üçüncü Ferid Paşa Kabinesi”, *Tasvir-i Efkâr*, 22 Temmuz 1919.

Tevfik Bey'le bir muvaffakiyet⁴⁵³ gösterdiğini ispat etmek amacıyla yapmışsa pek büyük zahmet gösterip gazete sütunlarını boş yere işgal ettiğini belirtmiştir. Çünkü sulh konferansına giden heyet temsilcilerinin bir kısmı hariç Paris'te siyasi bir muvaffakiyet aldığına inanan olmadığı gibi buna ihtimal veren bir fert bile olmadığını, hatta bu bilgilerini farazilere değil, verilen notalar, alınan resmî cevaplar ile bu notalar hakkında Avrupa'nın en itibarlı gazetelerindeki haberlere dayandırarak yazdığını belirtmiştir. Özellikle temsilcilerin döndüğünden beri harici siyasetin vaziyeti büsbütün fenalaşmış olduğunu ve hakikat böyle iken beyanname yayımlayarak vaziyetin iyi olduğunu, korkulacak bir şey bulunmadığını açıklamakla kime ne fayda vereceğini bilmediğini ifade etmiştir. Halbuki halktan hakikati gizlemektense bütün memlekete vaziyeti bildirmek, bugün ne hâlde bulunduğumuzu, yarın ne gibi muhtemel felâketlere maruz kalacağımız açıklanmış olsaydı daha haysiyetli bir hareket olacağını belirten Ebuzziya, çünkü biz burada beyanlar ile uğraşırken İtilaf Devletlerinin durmayıp çalıştıklarını, geleceğimizle bizden daha fazla esaslı surette uğraştıklarını ve bize ait kesin kararları vermek üzere bulduklarını vurgulamıştır. Bu nedenle Damat Ferid Paşa'dan her gün tekrarladığı gibi bu karışık vaziyetten çıkmak yahut az zararlarla kurtulmak için milli bir hükümetin teşkil edilmesinden başka çare olmadığını vurgulayarak ricada bulunmuştur.⁴⁵⁴

Memleketin dâhili vaziyetini görüp de *Halimiz Ne Olacak* sorusunu kendi kendine sormayan aklı başında bir vatandaşın kalmadığını belirten Velid Ebuzziya, bu gaflet uykusunun millete büyük marazlar getirdiğini Trablusgarp Muharebesi'nden İzmir'in işgaline kadar olan süreçte *Korkulacak bir şey yok* vb. açıklamalarda bulunan devlet adamlarının isimlerini vererek örnekler göstermiştir. Bu durum karşısında gözümüz mü karanlığa alıştı, yoksa siyasi ufkumuzda pırıltılar oluştu da iyimser mi olduk, soruları ile durumun vahametini dile getirmiştir.⁴⁵⁵ Bu nedenle milli birliğin ancak ve ancak milletin hürmet ve güveninin kazanmış devlet adamlarının vücuda getirebileceğini, böylelikle milli bir hükümetin kurulması ile birlikte milli birliğin sağlanacağını belirtmiştir.⁴⁵⁶

Milli birliğin neden oluşmadığının sebepleri üzerinde duran Velid Ebuzziya, hangi devirde olursa olsun bizde iktidara gelenler her nedense kendilerini derhal milletten ayrılmış, milletin fevkine çıkmış, milletten büsbütün başka bir mertebeye erişmiş olarak gördüklerinden tabii olarak hükümet ile millet arasında olması gereken birlik oluşmadığını hükümetin ayrı, milletin ayrı bir kuvvet halinde kaldığını belirtmiştir. Bunun temelinde ise bizde siyasi terbiye

⁴⁵³ Paris Barış Konferansı'nda Damat Ferid Paşa'nın hazırladığı ve konseye sunduğu muhtıraların hakaret edici bir dille reddedilmesi hakkında bakınız: Budak, *Osmanlı Devleti'nin Paris...*, 466- 468.

⁴⁵⁴ Velid Ebuzziya, "Ne Yapıyoruz Nereye Gidiyoruz?", *Tasvir-i Efkar*, 24 Temmuz 1919.

⁴⁵⁵ Velid Ebuzziya, "Hâlimiz Ne Olacak?" *Tasvir-i Efkar*, 26 Temmuz 1919.

⁴⁵⁶ Velid Ebuzziya, "Yegâne Çare-i Reha", *Tasvir-i Efkar*, 28 Temmuz 1919.

ve düşüncenin yeteri derecede gelişmemiş olmasına bağlamış ve örneklendirmiştir. Dönemler, devirler istenildiği kadar değişse de istibdat idareden en hür meşrutî bir idareye geçmiş olursa da her iktidara gelen birer küçük Sultan Hamid olmak sevdasına düştüğünü vurgulamıştır. İttihatçılardan sonra tarafsız bir yeni hükümet yahut İttihatçılara tamamen muhalif olmak iddiasında bulunan yeni fırkalar iktidara gelse de bu memlekette gelenek haline gelmiş kuralların katiyen değişmediğini belirtmiştir. Her iktidara gelen milletin derdine ortaklık etmediğini, milletin feryadını dinlemediğini, ihtiyaçlarını dikkate almadığından dolayı memleket ve milletin hiçbir zaman felaketlerden kurtulmadığını ifade etmiştir. Ebuuzziya, eğer memleketin istiklali elden giderse hükümet kimlere istinaden başkanlık edecek, kimlere nüfuz edecektir ki bunları hiçbir zaman unutmamak gerektiğini vurgulamıştır. Böylece Ermenistan'ın mukadderatının tayini, Anadolu'nun bir türlü eşkal ve mahiyetini anlayamadığımız harekâtı, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Paris konferansında memleketimiz hakkında alınacak kararlar gibi sorunların devam ettiğine dikkatleri çekerek milletin ve milli birliğin önemini tekrarlamıştır.⁴⁵⁷

Velid Ebuuzziya'nın yazılarından da anlaşıldığı üzere *Anadolu'nun bir türlü eşkal ve mahiyetini anlayamadığımız harekâtı* cümlesiyle İstanbul'daki kamuoyunun Anadolu harekâtı hakkında bilgi sahibi olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu sırada Damat Ferid Paşa, Mustafa Kemal Paşa hakkında azil kararı almış ve Dahiliye Nezareti aracılığıyla bu kararı bütün vilayetlere duyurmuş, 8 Temmuz'da çıkarılan İrade-i Seniyye ile Üçüncü Ordu Müfettişliği görevine son vermiş, nişanları ve hatta Fahri Yaverlik Rütbesi kaldırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa askerlik mesleğinden istifa ederek Erzurum Kongresi (23 Temmuz- 7 Ağustos 1919) düzenlenmiştir.⁴⁵⁸ Kısacası Damat Ferid Paşa'nın uygulamaları neticesinde Anadolu harekâtı ve faaliyetleri İstanbul'da anlaşılamamıştır.

Erzurum Kongresi'nden sonra Damat Ferid Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey için tutuklama emri çıkarmış olması, ardından kongrenin engellenmesi için İngilizlerin teşvikiyle Ali Galip Bey görevlendirilmiş olsa da Sivas Kongresi'nin (4- 11 Eylül 1919) toplanmasına engel olamamıştır. Kongre İstanbul hükümeti ve İtilaf devletleri üzerinde büyük bir etki yaratmış, onları yeni çözüm yollarına sevk etmiştir.⁴⁵⁹ Anadolu'daki gelişmeler İstanbul'da büyük ihtilaflar oluşturduğundan dolayı Damat Ferid Paşa yayımlamak üzere bir beyanname hazırlamış, fakat beyannamedeki açıklama halkı kötü etkileyeceğinden Mabeyni

⁴⁵⁷ Velid Ebuuzziya, "Hükümet ve Millet", *Tasvir-i Efkâr*, 11 Ağustos 1919.

⁴⁵⁸ Akandere- Polat, *Damat Ferit...*, 23- 28.

⁴⁵⁹ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar...*, 211- 255; Haluk Selvi, "Sivas Kongresi ve Damat Ferit Hükümeti'nin İstifası", *ATAM Dergisi*, 18/54 (2002): 849- 873.

Hümayun Mülukane Baş Kitabeti Ali Fuat (Türkgeldi) tarafından Padişahın da onayını alınarak değiştirildikten sonra *Mehmed Vahdettin* imzasıyla gazetelerde yayımlanmıştır.⁴⁶⁰

Velid Ebuzziya, Padişah Vahdettin tarafından Anadolu'daki gelişmelere dair bir beyanname⁴⁶¹ yayımlamayı gerekli görmesini, bu meselenin oldukça ciddi ve büyük önem taşıdığı hakkındaki görüşlerini sağlamlaştırdığını belirtmiştir. Yayımlanan beyanda Anadolu harekâtı için İzmir'in işgali ile Anadolu vilayetlerinde yaşanan endişenin tesiriyle ortaya çıkan pek tabii bir durum olduğunu, önemli olan hükümetin makul bir siyaset ve birlik halinde hukuku müdafaa çalışmaktan ibaret olduğu belirtilmiştir. Beyannamenin cümlelerini tek tek analiz eden Ebuzziya, "Efradı millet beyninde teferruka şikakı müeddi olacak her türlü teşebbüs devletimizin menafi'-i esasiye ve hayatiyesiyle ... te'lif değildir" cümlesinin millet ve hükümeti seçimlere davet edecek bir nasihat niteliği taşıdığını, "Hükümet ve millete terettüb eden vazife- ittihad ara-yı umumiye ile muhafaza-i hukuka çalışmak" cümlesiyle de milli birliği temin etmek lüzumu ile millete teminat verdiğini, böylece "Vahdet-i Milliye" ile "İttihad-ı Milli" tabirlerine dil uzatanlara yerine bir cevap olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte "Memleketin her tarafında kanunlara harfîyen riayetle sınıfı tebaamızın mahzuziyet hukuku ahz-ı ahalimiz olup heyet-i hükümetimizin de bu babdaki amal-i hümayunumuzu rehber-i emel ittihaz edeceğine eminim" cümlesi ile her işte kanunu hâkim kılmak arzusunda olduğunu, "Ahkâm-ı kavanine harfîyen riayeti" cümlesiyle kanunların hükmüne harfîyen riayet edileceğini ve daima uygulaması gereken eylem olduğu açıklanmıştır. Anadolu'daki gelişmeleri çok önemli bulan Velid Ebuzziya, özellikle seçimlerin yapılacağına dair bilginin de oldukça sevindirici olduğunu belirtip artık memleket için büyük ümitler ortaya çıktığını vurgulamıştır.⁴⁶²

Her ne kadar Padişah beyannameyi yayımlanmış olsa da siyasi alandaki sorunlar bitmemiş, Anadolu'daki Temsil Heyeti, İstanbul ile bütün iletişimini kesmiş ve milletin yetkili makamı olduğunu duyurmuştur. İtilaf Devletlerinin baskısının da artması sonucu Damat Ferid Paşa 1 Ekim 1919'da istifa etmiştir.⁴⁶³ Velid Ebuzziya, Damat Ferid Paşa'nın son güne ve hatta son dakikaya kadar mevkini gayet sağlam görmekle beraber, her halde son günlerde artık

⁴⁶⁰ Beynamedeki "Sunuf-ı tebeamızın mahfuziyet-i hukuku ehass-ı amalimiz olup heyeti hükümetimizce bu cihete hasr-ı mesai etmekte olduğumuzdan bu babdaki amali hümayunumuza tamamıyla tevfik-i harekette daim olacağına eminim" cümlesi Ali Fuat tarafından "Heyeti hükümetimizin bu babdaki efkâr-ı hümayunumuzu tamamıyla rehber-i hareket ittihaz eyleyeceğine eminim" şeklinde düzeltilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, 241.

⁴⁶¹ "Anadolu Ahvalı Hakkındaki Beyanname-i Hümayun" başlıklı beyannamenin tam metni için bakınız: *Tasvir-i Efkar*, 21 Eylül 1919.

⁴⁶² Velid Ebuzziya, "Beyanname-i Hümayun ve Anadolu Ahvalı", *Tasvir-i Efkar*, 22 Eylül 1919.

⁴⁶³ Damat Ferid Paşa'nın Anadolu harekâtı karşısında takip ettiği yol, faaliyetleri ve istifası hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Bülent Akar, "Damat Ferid Paşa Hükümetinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Sürecinde Kuvay-ı Milliye Politikaları", *ATAM Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler*, Ankara, (2010): 1958-1998.

makamını muhafaza edemeyecek hâle gelip nihâyet istifasını vermeye mecbur kaldığını belirtmiştir. Ardından Paşa'nın sadarete kalmak için bu kadar inat etmesine akıl erdirmenin güç olduğunu, acaba mevkiinde kalmakla hakikaten memlekete hizmet etmek için mi, yoksa muvaffakiyetsizliğinin uyandırdığı itimatsızlık karşısında sırf bir gurur sebebiyle mi istifa etmemekte inat ettiğini anlamanın kolay olmadığını ifade etmiştir. Damat Ferid Paşa'nın ilk iktidara geldiği günden itibaren yaptığı hatalar gazeteler tarafından eleştirilmiş olsa da etkili olmadığını ve dahili ve harici siyasetteki başarısızlıkları onun yeni hatalar yapmasına neden olduğunu belirten Velid Ebuzziya, İzmir'in işgali faciası, ardından Paris konferansında uğradığı hezimet ve Anadolu'da ortaya çıkan hadiseler karşısında bir türlü hakikatleri anlamak istemediğini, hatta en büyük fenalığı ise İzmir işgalinin zaruri neticesi olarak zuhur eden Anadolu hareketinin mahiyetini takdir etmeyerek gaflet içinde kaldığını belirtmiştir. Halbuki Avrupa matbuatı da başta Fransızca gazeteler olmak üzere Kuvayı milliyenin önemini takdir etmeye başlamış, hatta Tan gazetesi 29 Eylül tarihli nüshasında bu kuvvetlerin rüesasası ile anlaşmak lüzumunu tavsiye ettiğini belirtip işte bu hakikatler karşısında iş büsbütün çığırından çıkmadan nihayet Ferid Paşa'nın istifa etmesini de teşekküre değer olarak görmüştür.⁴⁶⁴

Damat Ferid Paşa'nın iktidarda bulunduğu zaman zarfında dahili siyasette yaşanan sorunlardan biri de ekonomi alanında olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle ziraatın doğal bir sonucu olan iaşe meselesinin büyük önem arz ettiğini belirten Velid Ebuzziya, iaşe müdüriyetine atanan Nüzhet Sabit Bey'in⁴⁶⁵ karşılaşacağı sıkıntıları dile getirirken önceki hükümetlerden örnekler vermiştir. Yıllardan beri tefecilerin suistimali, yokluk ve açlık sorunları yaşanırken mütarekeden sonra iaşe meselesi sonucu açlıktan ölen insan sayısının arttığını, hatta iktidara gelen Tefik Paşa kabinesinin halkın bütün ümitlerini boşa çıkardığını belirtmiştir. Halbuki Ahmet İzzet Paşa kabinesi iaşe işlerinin önemini kavramış ve iaşe nazırlığına tayin edilen Celal Muhtar Beyin üç haftalık görevi esnasında iaşe işlerinde büyük başarılar sağladığını örnek göstermiştir. Şimdi ise Damat Ferid Paşa, iaşe müdüriyetine Nüzhet Sabit Bey'i tayin etmiş ve göreve başladığında bir beyanname yayımlayarak kesin ifadelerle suistimallerin önünü alacağını belirtmiştir. Fakat Ebuzziya bir önceki hükümetten kalan, üç dört aydır bekleyen memur, tacir ve iaşe sorunlarının bulunduğunu, ayrıca senelerden beri teftişsiz kalan idareler, hilekâr ve kurnaz tacirlerin denetim altına alınması için adaletin sağlanması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁶⁶ Bunun yanı sıra Damat Ferid Paşa hükümetinin ekseriyeti Hürriyet ve İtilaf fırkası üyelerinden oluştuğundan dolayı İttihatçıların müesseselerine tasfiye uyguladığı

⁴⁶⁴ Velid Ebuzziya, "Ferid Paşa'nın Sükutu", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Ekim 1919.

⁴⁶⁵ Nüzhet Sabit Bey'in iaşe işleri meselesinde göstermiş olduğu faaliyetlerin ayrıntıları için bakınız: Nüzhet Sabit, *İaşe'de Kırkbeş Gün: Mütareke Devri İaşe Umun Müdürlüğü Hatıraları*, (Haz. Cüneyd Okay), İstanbul: 2006.

⁴⁶⁶ Velid Ebuzziya, "İaşe İşleri", *Tasvir-i Efkâr*, 21 Mart 1919.

anda millî müesseselerin yıkıldığı, milli ticaretin yok edildiği seslerinin yükseldiğini, tasfiye edilen İttihatçı olsun olmasın hepsi için bir tartışma, müdafaa ve ithamda bulunmanın ortaya çıktığını, bu nedenle hep bir çekişme ortamı var olduğundan gerçekleri görme imkânı oluşmadığını belirtmiştir.⁴⁶⁷

Ziraat alanında olumsuz gelişmeler yaşanırken diğer taraftan mesken buhranının başlı başına bir dert haline geldiğini belirten Velid Ebuzziya, harpten ileri gelen birçok sebepler neticesinde yangınların arttığı, İstanbul'da sadece harp yıllarında on üç on dört binden fazla meskenin yandığını ve telafisinin imkânsız olmadığını belirtmiştir. Fakat savaş yıllarının mahrumiyeti ileri sürülerek yeni inşaatların yapılmadığı şeklinde hükümet haklılığını savunmaya çalışsa da meşrutiyetten hemen sonra İstanbul Çırçır (Fatih), Aksaray⁴⁶⁸ vb. yerlerde çıkan yangınlarda dört beş bin mesken kül olduğunda imkân varken yerlerine bina inşa edilmediğini, hatta zarar tespiti ve haritalarını çıkarmakta aciz kaldığını belirtmiştir. Bu durumun, yani kül olan meskenlerin yerine yeni binaların yapılmamasını zamanın ve kötü koşullarının verdiği imkânsızlık değil, gösterilen kayıtsızlık, acizlik, liyakatsizlik ve basiretsizlikten ileri geldiğini vurgulamıştır.⁴⁶⁹

Ekonomik alandaki sıkıntıların birbirine paralel olarak geliştiğini ve etkilediğini belirten Velid Ebuzziya, hayat pahalılığının sulh kadar önem arz ettiğini ifade ederken Avrupa ülkelerinden örnekler vererek bu soruna karşı aldıkları önlemler hakkında bilgi vermiştir. Ülkemizde ise pahalılık meselesi sebeplerinin oldukça karışık olduğunu, hükümetin uyguladığı harp kazançları vergisi sonucu kambiyo ve maliyenin durumunda biraz iyileştirme yaşandığını, fakat gerekli tetkikler ve tedbirler alınmadığından sonuçsuz kaldığını belirtmiştir. Hatta Hürriyet ve İtilaf fırkasının sorunlarla uğraşmadığı gibi afetlerle de uğraşacak resmi bir mercii oluşturmadığını, bu sorunların yanı sıra şimendiferler, tramvaylar, tünel, vapurlar, nakliye, kömür, mağaza, dükkân ve ev fiyatlarının oldukça arttığını ve hükümetin buna sadece seyirci kaldığını, bir an evvel faaliyete geçip gerekli tedbirler alarak hizmette bulunmasını temenni etmiştir. Çünkü matbuatın vazifesinin sadece usanmadan bıkmadan hükümeti bu hayati meselelere önem vermeye davet etmek olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Velid Ebuzziya, "Kendi Kendimize Acımadıkça...", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Nisan 1919.

⁴⁶⁸ İtfaiye (Şehremaneti) teşkilatı kurulmasına rağmen 1889 yılı Üsküdar yangınında 1000, 1890 yılı Pendik yangınında 1200, 1903 yılı Maltepe yangınında 1121, 1908 yılı Çırçır (Fatih) yangınında 1500, 1911 yılı Aksaray yangınında 2400, 1915 yılı Tophane- Cihangir yangınında 1325, 1918 yılı Cibali- Fatih yangınında 7500 bina yanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hüseyin Özgür- Sedat Azaklı, "Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1 (2001): 153- 172.

⁴⁶⁹ Velid Ebuzziya, "Mesken Buhranı", *Tasvir-i Efkâr*, 12 Mayıs 1919.

⁴⁷⁰ Velid Ebuzziya, "Pahalılık, Ücretler, Kiralar", *Tasvir-i Efkâr*, 20 Temmuz 1919.

Velid Ebuzziya, memleketin iktisadi vaziyetini ortaya koymak için mütarekeden sonraki sekiz aylık ithalat ve ihracatın ulaştığı miktarı rakamlar ve istatistik cetveli kullanarak ülkenin iktisadi ve milli sermayenin içinde bulunduğu tehlikeyi açıklamıştır. Bu bağlamda hükümete alması gereken tedbirleri de şöyle sıralamıştır. Öncelikle asayiş sağlamasını, herkesin ırz, namus, mal ve canını emniyet altına almak, böylece toplumda güven sağlandıktan sonra ciddi bir ziraat siyaseti oluşturmak, oluşturulan programı uygulamak için her türlü teşvikte bulunmak gerektiğini belirtmiştir. Bu tedbirler alındıktan sonra hükümet ve millet için büyük önem taşıyan milli servetimizi tehdit eden bütün tehlikeleri bertaraf etmek için faaliyete geçilebileceğini ifade etmiştir.⁴⁷¹ Tabii olarak dünyanın geçirmekte olduğu iktisadi buhranı memleketimizin de yaşayacağını, fakat bu karşı maliye ve iktisadi alanda yaşanan sorunları tespit etmek için alanında eğitim görmüş kişilerden bir heyetin oluşturulmasını, bu doğrultuda çözüm yollarının oluşturulması gerektiğini, yani bir istikamet takip etmekten başka çare olmadığını vurgulamıştır.⁴⁷² İktisadi buhrana bağlı olarak her memlekette pahalılık⁴⁷³ ve orantısız fiyat artışının yaşandığını belirten Velid Ebuzziya, onların bu meselenin önüne geçmek amacıyla nezaretler, daireler, heyetler ve teşkilatlar oluşturup özel kanunlar çıkararak az çok başarı elde ettiklerini örneklerle açıklamıştır. Bu bilgiler ışığında ülkemizde de iktisat ve maliye alanında siyasi bir program hazırlayacak, pahalılığa, vurgunculuğa karşı teşkilatlar kuracak bir iyi eğitim görmüş kişilerden oluşan bir makamın varlığına ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.⁴⁷⁴

2.3.5. Ali Rıza Paşa Hükümeti ile İlgili Yazıları (3 Ekim 1919- 3 Mart 1920)

Damat Ferit Paşa'nın istifası üzerine Padişah Vahdettin, hükümeti kurma görevini Tevfik Paşa'ya teklif etmiş olsa da kabul görmemiş, hükümeti kurma görevi Ali Rıza Paşa'ya verilmiştir. 3 Ekim 1919 tarihinde kurulan yeni hükümetin başlıca görevi Kuvayı milliye ve ittifak meselelerini çözmek olmuştur.⁴⁷⁵ Velid Ebuzziya, hükümeti kurmakla görevlendirilen Ali Rıza Paşa'nın Yemen, Rumeli vb. yerlerde komutanlık yapmış, iki defa kabinede görev almış olması önem arz ettiği gibi Padişah'ın kendisine Hattı Hümayun ile dahili birliği sağlamak vazifesini vererek göreve başlamasının olumlu bir adım olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda kabineye aldığı Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa'nın

⁴⁷¹ Velid Ebuzziya, "İktisadi Kararlarımız", *Tasvir-i Efkâr*, 25 Ağustos 1919.

⁴⁷² Velid Ebuzziya, "Siyaseti Maliye Lüzumu", *Tasvir-i Efkâr*, 30 Ağustos 1919.

⁴⁷³ Birinci Dünya Savaşı yılları gündelik hayatta pahalılık, açlık, hastalık vb. hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Alev Gözcü, "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16/32 (2016): 133- 169.

⁴⁷⁴ Velid Ebuzziya, "Pahalılığa Karşı Hiçbir Şey Yapmayacak Mıyız", *Tasvir-i Efkâr*, 2 Eylül 1919.

⁴⁷⁵ Salim Gökçen, *Bozdağ'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası*, Ankara: ATAM Yay., 2003, 74-75; Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 245- 251.

dirayetli, ileri görüşlü ve irfan sahibi olmalarının hem milli birlik sağlamakta hem de harici siyasette olumlu sonuçlar oluşturabilmeleri konusunda oldukça önemli olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁶

Velid Ebuuzziya, şimdiki zamanda Ali Rıza Paşa'nın tarihimizin bu siyah bayrağını ters çevirerek milli mukadderatımız için yeni bir devre açmak mecburiyetinde bulunduğunu ve esas itibarıyla ilk önce dikkate alacak husus ise dâhili vaziyet olup maruz kalacağı zorlukların görevinin en hassas noktasını teşkil ettiğini belirtmiştir. Çünkü Damat Ferid Paşa, İzmir işgali karşısında hep kendi nefisini müdafaa ettiği için gayet meşru olan Anadolu'daki milli harekâtı Avrupa'ya jurnal edip sanki memleketi felaketten felakete sürüklemeye memur edilmiş gibi dahili ve harici hiçbir işte isabetli davranmadığını, beyhude inadı ve gafletle sorunların lüzumsuz surette büyümesine sebebiyet verdiğini vurgulamıştır. Ayrıca Anadolu harekâtı ortaya çıktığı günden beri ortada bir su-i tefehhüm (yanlış anlama) olduğunu ve bu algıyı da Damat Ferid Paşa'nın aylarca verdiği bin çeşit açıklamalar sonucu oluştuğunu ifade etmiştir. Halbuki Anadolu harekâtı başından itibaren katıyen bir fırkacılık mahsulü olmadığını, çünkü öyle olsaydı bu kadar çabuk ve bu kadar kuvvetli surette gelişemeyeceğini belirtip şimdi yapılacak en mühim işin, Anadolu milli harekâtını tamamen muhafaza ederek, saltanat, hükümet ve millet arasında bir fikir ve hareket birliği oluşturmaya çalışmak olduğunu belirtmiştir. Bu mühim vazifede muvaffak olmanın pek büyük bir dirayet ve mantıklı bir siyaset ile mümkün olacağını belirttikten sonra Ali Rıza Paşa ve kabine erkanına vazifelerinde başarı dilemiştir.⁴⁷⁷

Velid Ebuuzziya, Anadolu harekâtının İttihatçılık ile suçlandığı sıralarda onların İttihatçılar ile ilgilerinin olmadığını belirttiği gibi gazetesinde *Harekâtı Milliye'nin Başında Bulunanlar*, başlığı ile Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa'nın fotoğraflarını da paylaşarak haber yapmıştır.⁴⁷⁸ Özellikle Anadolu hareketini desteklemek ve doğru bilgilerle kamuoyunu aydınlatmak amacıyla Ebuuzziya, hem İstanbul Matbuat Cemiyeti başkanı olarak hem de Tasvir-i Efkâr gazetesinin sahibi olarak Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul İstihbaratı aracılığı ile haberleşmeye başlamıştır.⁴⁷⁹ Bununla birlikte 8 Ekim 1918 tarihinde Tasvir-i Efkâr gazetesi adına Ruşen Eşref Bey ve gazete foto muhabiri Kenan Bey'i Sivas'a göndermiştir.⁴⁸⁰ Yapılan haberleşmeler neticesinde Velid Ebuuzziya, İstanbul'da ilk defa Mustafa Kemal Paşa ile telgrafla yapmış olduğu mülakatı *Mustafa Kemal Paşa ile Telgrafla*

⁴⁷⁶ Velid Ebuuzziya, "Ferid Paşa'nın Sükutu", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Ekim 1919.

⁴⁷⁷ Velid Ebuuzziya, "Ali Rıza Paşa'nın Vazifesi", *Tasvir-i Efkâr*, 4 Ekim 1919.

⁴⁷⁸ "Harekâtı Milliye'nin Başında Bulunanlar", *Tasvir-i Efkâr*, 5 Ekim 1919.

⁴⁷⁹ *ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 17-2., 7 Ekim 1919.*

⁴⁸⁰ *ATASE Arşivi, ATA – ZB. Kutu No:15, Gömlek No: 20., 8 Ekim 1919.*

Bir Mülakat başlığı altında yayımlamıştır, bu mülakatta hem Anadolu hareketinde ayrıntılı bilgiler verilirken hem de Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kendisinin yazmış olduğu biyografiyi de ilk defa kamuoyu ile paylaşmıştır.⁴⁸¹ Tabii olarak Velid Ebuuzziya'nın hem Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı haberleşme hem de aldığı bilgileri yayımlayarak kamuoyu ile paylaşması kendisinin İngilizler tarafından "Arzulanmayan Milliyetçi" olarak nitelenmesine ve 27 Mart 1920 günü tutuklanıp Malta'ya sürgün edilmesine neden olacaktır.⁴⁸²

Velid Ebuuzziya, İzmir'in işgali, Anadolu milli harekâtı, Damat Ferit Paşa hükümetinin istifası ve yeni kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti çerçevesinde memleketin içinde bulunduğu durumu *Buhranı İzale Vazifesi* başlığı altında değerlendirmiştir. Böylece Damat Ferid Paşa'nın siyaseti ve Dahiliye Nâzırı Adil Efendi ile Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın⁴⁸³ faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan buhran, zaten hassas ve müşkül olan memleket vaziyetini büsbütün nazikleştirmiş olduğunu belirtmiştir. Üstelik Damat Ferid Paşa'nın Anadolu'dan yükselen sesi, yani milli harekâtı Avrupa gazetelerinin muhabirlerine, özellikle Fransa Tan gazetesi muhabirine verdiği beyanatta, *Bir saman ateşi gibi kendi kendine söneceğini* belirterek susturacağını zannettiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda memlekette yaşanan bütün buhrandan ne Kuvayı Milliye rüesası ne de bu günkü hükümetin mesul olmadığını, doğrudan doğruya ve tamamen Ferid Paşa ile iki Refik-i Şefik'ine ait olduğunu belirtmiştir. Hatta Damat Ferid Paşa'nın, avcıyı görünce gözlerini kapayarak kendisinin de görülmediğini zan eden tavşan gibi, Anadolu harekâtını kendilerine iş arayan bazı genç zabitan tarafından, İttihatçıların tahrikiyle meydana gelmiş ve sönmesi yakın olan bir saman ateşi addederek kendi kendini aldatmamış olsaydı bugün İzmir gibi güzel şehrimiz can, mal, ırz ve dinine tecavüzden zevk alan bir düşman tarafından çiğnenmemiş olacağını vurgulamıştır. Anadolu'daki milli harekâta gelince, bugün pek ulvi bir maksatla vatanperverane hareket ederek Türk yurdu olan vatanın ayaklar altına alınmasına meydan vermemek azmiyle hareket ettiklerine şüphe etmemekle beraber, bugün memlekette idare birliğinin bozulmuş olduğunu belirtmiştir. Velid Ebuuzziya, İttihatçıların artık memleketin başına bela olmayacaklarını Sivas'ta toplanan kongreyi idare ve tertip edenlerin gayelerini ve aldıkları kararlar ile net bir şekilde ortaya koyduklarını, kongrede *Saadet, selamet, vatan ve milletten başka kongrede hiçbir şahsî maksat takip etmeyeceklerine, İttihat ve Terakki*

⁴⁸¹ "Mustafa Kemal Paşa ile Telgrafla Bir Mülakat" *Tasvir-i Efkâr*, 18 Ekim 1919.

⁴⁸² *TİTE. Arşivi. K. 20, G.54, B.1, 25 Mart 1920*; Şimşir, *Malta...*, C.II., 179-180.

⁴⁸³ Sivas Kongresi'nin engellenmesi amacıyla Süleyman Şefik Paşa Heyet-i Nasihat Heyeti ve Teftişye Başkanı olarak Konya'ya geçmiş, sonra Harbiye Nezaretine getirilmiştir. Süleyman Şefik Paşa Ordu Müfettişliklerini kaldırıp Kolordu Komutanlıklarına yeni tayinler yapmıştır. 3 Eylül 1919 tarihinde Dahiliye Nazırı Adil Bey ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa, Elâzığ Valisi Ali Galip Beyden Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması ve Sivas Kongresi'nin toplanmasına Engel olmaya çalışmışlardır. Bkz: General Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953, 146- 155. Adnan Sofuoğlu, "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele'ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askeri Birlik Oluşturma Çabası", *ATAM Dergisi*, 18/52 (2002): 46.

*cemiyetinin ihyasına çalışmayacaklarına ve mevcut siyasi fırkaların hiçbirine hizmet etmeyeceklerine yemin*⁴⁸⁴ ettikleri dikkate alınır, Mustafa Kemal Paşa ile harekâtı milliye rüesasının birinci mühim vazifelerinin vatanı düşman ayakları altına almamak ve düşmanın istekleri doğrultusunda hareket etmemek olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İttihatçılar ile az çok temas etmiş kişileri de milli harekâtın içine kesin bir kararla dahil etmemeleri de dikkat çeken diğer bir nokta olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Ebuzziya, memleketin içinde bulunduğu vaziyet, sulhun imzalanmamış olması, Yunanlıların henüz İzmir’de bulunması, Venizelos’un hâlâ Paris’te fırladıklar çevirmekle meşgul olmasını dikkate alarak değerlendirmiştir. Böylece milli birliğin sağlanması, buhranın izale edilmesi için acilen ne yapmak gerekiyorsa hükümet ve Kuvayı milliye rüesasının üstlenmesi gereken önemli bir görev olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁵

Ali Rıza Paşa kabinesi iktidara geldiğinden beri sabırsızlıkla beklenen, kaç gündür ertelenen beyannamenin nihayet yayımlandığını belirten Velid Ebuzziya, beyanda öncelikle dikkat çeken noktanın Anadolu milli hareketinin, İzmir işgali ve onu takip eden faciaların bir sonucu olarak ortaya çıktığı, hukukumuz ve devlet sınırlarının güvenliğini sağlamayı amaçlandığı bilgisi olmuştur ki bu bilginin dahilde ve hariçte olumlu etkiler yaratacağına şüphe olmadığını belirtmiştir.⁴⁸⁶

Anadolu milli harekâtının Fransa gazetelerindeki haberleri de değerlendiren Velid Ebuzziya, öncelikle milli hareketin Fransa’da neden olumsuz bir etki yarattığını anlayabilmek için gazetelerin kendisine ulaşması ve ayrıntılı olarak incelemesi gerektiğini, ayrıca aldıkları telgrafların da bin türlü gözetimden geçtikten sonra kendilerine ulaştığı için Fransa’daki düşünceleri tam anlamıyla yansıtmadığını ifade etmiştir. Fakat Fransız gazetelerinin son bir ay zarfında birdenbire bizim lehimize dil değiştirmelerinin sebepsiz olmadığını, çünkü Anadolu harekâtı Erzurum’da ortaya çıkıp yavaş yavaş Anadolu’ya yayıldığı zaman bu harekâtı gayrı meşru gördüklerini, bunu Türk’ün tabii bir hakkı olarak dile getirdiklerini, hatta Tan gazetesi 21 Eylül 1919 tarihli nüshasında Anadolu harekâtından bahsederken, *Şimdiye kadar hasta dediğimiz adamın, biraz gürültücü fakat pek dinç ve kuvvetli çocukları dünyaya geldiğine şahit oluyoruz*, şeklinde haber yaptığını belirtmiştir. Velid Ebuzziya Fransa’daki bu değişikliğe bel bağlamanın doğru olmadığını, fakat siyasi bir maharet ve dirayet ile bu değişiklikten istifade

⁴⁸⁴ Sivas Kongresine katılan murahhaslar arasında çeşitli partilere mensup kişiler bulunmaktaydı, her türlü siyasi ihtilafın önüne geçmek için bir yemin metni hazırlanmıştı: “Saadet ve selameti vatan ve milletten başka hiçbir maksadı şahsi takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki cemiyetinin ihyasına çalışmayacağıma, mevcut fruku siyasiden hiçbirinin emeli siyasiyesine hadim olmayacağıma vallahi billahi...”, bakınız: Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar...*, 218-220.

⁴⁸⁵ Velid Ebuzziya, “Buhranı İzale Vazifesi”, *Tasvir-i Efkâr*, 6 Ekim 1919.

⁴⁸⁶ Velid Ebuzziya, “Hükümetin Beyannamesi”, *Tasvir-i Efkâr*, 8 Ekim 1919.

yoluna gidilebileceğini, hatta iyi sonuçlar alınabileceğini vurgulamıştır. Çünkü yazılanlara bakıldığında Tan gazetesi şimdiye kadar bizi, *hasta adam*, diye yad ederken şimdi, *hasta adamın, dinç çocukları dünyaya geldi* şeklinde haber yaptığını belirtmiştir. İşte bundan dolayı Anadolu milli harekâtının hem memlekette ümitlerin fevkinde yıldırım hızıyla yayıldığını hem Ferid Paşa'nın feci idaresine son verdiğini hem de hariçte az çok hürmet ve önem durumu oluşturduğunu ve ölüme mahkûm edilen adamın hakikaten daha pek zinde çocukları olduğunu fiili delillerle ispat ettiğini ifade etmiştir. Bu nedenle artık firakacılık gürültüleri, münakaşa ve mücadelelerle vakit geçirecek, şahsî menfaatler ve emeller peşinde koşacak bir halde olmadığımızı belirten Velid Ebuuzziya, hepimizin yegâne hedefi ve gayesi yalnız *hasta adamın zinde çocukları dünyaya getirdiği* sözlerinin bir hakikat olduğunu ispat etmek olması gerektiğini, Anadolu milli harekâtı şu kahramanın veya bu İttihatçının eseri olmadığını, bütün milletin malı, bütün milletin ihtiyaç ruhundan doğduğunu vurgulamıştır.⁴⁸⁷

Anadolu milli harekâtının niteliği hakkında hariçten ziyade kendi aramızda tereddüt ve şüphelerin devam ettiğini belirten Velid Ebuuzziya, hatta takip ettiği Avrupa gazetelerinde dahi şimdiye kadar aleyhte bir yazı yazıldığını görmediğini, sadece Fransa Tan gazetesi Anadolu hareketinin Avrupa'nın on bir aydır devam eden kararsızlığı ve Ferid Paşa hükümetinde idaresizliği yüzünden ortaya çıktığını ve bu hareketin meşru ve mazur görülmesi gerektiği haberini paylaşmıştır. Böylece Avrupa basınına örnek göstererek memlekette yaşanan onca felaketler yaşanmasına rağmen hala muhalefeti bertaraf edip bir birlik oluşturamadığımızı vurgulamıştır. Halbuki İzmir gibi Fiume⁴⁸⁸ liman şehrinin de ansınsın işgal edildiğini, fakat İtalya'nın bu mesele karşısında gösterdiği tutum ve aldığı isabetli kararlar ile nasıl başarı sağladıklarını örnek göstererek, Anadolu harekâtı aleyhinde yapılan haberleri ve görüşleri şiddetle eleştirmiştir. Ardından Ebuuzziya, artık hissiyatla hareket etmemek gerektiğini, mevcut durumdan istifade edip ele geçen fırsatları kaçırmamak gerektiğini vurgulamış⁴⁸⁹ olsa da Anadolu harekâtına karşı en büyük düşmanlığı hariçten beklerken asıl muhalefetin dâhilde ortaya çıkmasına akıl erdiremediğini, hatta özellikle Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beylerin kesinlikle İttihatçılıkla alâkaları olmadığını altını çizmiştir.⁴⁹⁰

Anadolu milli harekâtının mütarekenin başından beri Türkiye'nin mevcudiyetini, milletin yaşamağa azimkâr bulunduğunu ilk defa açığa çıkaran ve ispat eden bir harekât olduğunu belirten Velid Ebuuzziya, muhaliflerin şeyden evvel bu harekâtın sahip olduğu kuvveti

⁴⁸⁷ Velid Ebuuzziya, "Hasta Adamın Dinç Çocukları", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Ekim 1919.

⁴⁸⁸ Fiume liman şehri işgalinin ayrıntıları için bakınız: Fatma Aslı Kelkitli, "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı Balkanlar'da Bir Denge Politikası Denemesi: Balkan Antantı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72/2 (2017): 423-443.

⁴⁸⁹ Velid Ebuuzziya, "Yine Harekât-ı Millîye Etrafında", *Tasvir-i Efkâr*, 19 Ekim 1919.

⁴⁹⁰ Velid Ebuuzziya, "Kimden Kime Şekva Edelim?", *Tasvir-i Efkâr*, 28 Ekim 1919.

ve tesiri kabul etmelerini, ondan sonra bu harekât iyi mi, kötü mü, iyi sonuçlar mı verir, fena neticelere mi sürükler meselesini tartışmaları gerektiğini belirtmiştir. Halbuki mütarekeden itibaren memlekette yaşananlar tetkik edildiğinde milli harekâtın ne kadar önem arz ettiğinin bariz bir şekilde ortaya çıkacağını belirtip ayrıntısıyla açıklamıştır. Hatta Rumlarla Ermeniler aralarında asırlardan beri devam eden bir ihtilaf bulunurken şimdi milli menfaatleri için yekvücut olduklarını, Tan gazetesinin ve Avrupa'daki diğer gazetelerin de Anadolu harekâtı hakkındaki haberleri örnek göstermiştir. Bu bağlamda Anadolu milli hareketinin bir senedir iktidara gelmiş resmi hükümetlerin hepsinden ziyade Türkiye'nin mevcudiyetini ispat ettiğini, (Milli) olması itibarıyla belirli bir sınıfa ait olmadığını, çünkü milletin ruhundan meydana gelmesi itibarıyla herkesin malı olduğunu vurgulamıştır.⁴⁹¹

Ali Rıza Paşa kabinesinin iktidara geldiği günden beri milleti memnun edebilecek yolda icraata bulunmadığını belirten Velid Ebuuzziya, kabinenin tarafsız ve bağımsız olarak vaziyeti idare ederek siyasi cereyanlardan uzak kalmanın başlıca vazifesi olduğunu ifade etmiştir. Fakat şimdiki zamanda azimli ve cesaretli olmak gerektiğini, yoksa tarafsızlığını muhafaza etmek adı altında işlerin acizlik derecesine vardığını belirtmiştir. Halbuki şimdiki halde dâhili siyasette en dikkat çeken nokta milli hareketin mevcudiyetidir ki hükümet de bu kuvveti milli ve meşru görüyorsa mantıklı ve adaletli bir siyasetle ondan azamî surette faydalanma çarelerine gitmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁹² Bunun yanı sıra adaletin sağlanması konusunda da büyük bir acizlik gösterildiğini belirten Ebuuzziya, adaletin önemini, yapılan uygulamaları, Damat Ferid Paşa zamanından nasıl bir yol takip edildiğini ayrıntıları ile açıklayıp Ali Rıza Paşa kabinesinin de en önemli vazifesinin adaleti sağlamak olduğunu, fakat yapılan tevkifleri (Bursa Valisi Mustafa Paşa ile Hamdi Paşa) göz önünde bulundurarak eğer insanların emniyeti tehdit altında kalırsa dahilde huzuru sağlamanın imkânsız olacağını belirtmiştir. Adalet işinde gösterilen bu beceriksizliklerin sadece dahilde değil harice karşı kendimizi maskara edip ne kadar aciz ve kabiliyetsiz olduğumuzu ispatlar duruma getirdiğimizi belirtip vaziyetin önemine dikkat çekmiştir.⁴⁹³ Zaten Avrupa gazeteleri, Türkiye'nin himayeye muhtaç olduğunu, bağımsızlığımızı onaylasalar dahi bizleri iç işlerimizde serbest bırakmakla fenalıkların en büyüğünü yapmış bulunmuş olacaklarını iddia etmektedirler, bu nedenle yapılan uygulamalarla onların iddialarını doğru çıkarmamak gerektiğini belirtmiştir.⁴⁹⁴ Halbuki dünya devletleri arasında kuvvet dengesini oluşturan Almanya ve Rusya'dan sonra Türkiye'nin geldiğini belirten Velid Ebuuzziya, Türkiye'nin mevcudiyeti ve konumu bugün Yunanistan, Bulgaristan

⁴⁹¹ Velid Ebuuzziya, "Kuvayi Milliye Meselesinde de Anlaşalım", *Tasvir-i Efkâr*, 2 Kasım 1919.

⁴⁹² Velid Ebuuzziya, "Hükümetin Mevki-i Vazifesi", *Tasvir-i Efkâr*, 9 Kasım 1919.

⁴⁹³ Velid Ebuuzziya, "Adalet İşini Yoluna Koyalım", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Kasım 1919.

⁴⁹⁴ Velid Ebuuzziya, "Memleketi Yine Kendimiz Kurtaracağız", *Tasvir-i Efkâr*, 12 Kasım 1919.

gibi küçük devletlerle kıyaslanamayacağını, hatta Avusturya-Macaristan imparatorluğuna da benzemediğini, çünkü Avrupa isterse bugün Avusturya-Macaristan'a yaptıkları gibi Bulgaristan'ı parçalayıp ortadan kaldıracaktır. Fakat Anadolu'ya bakıldığında Kafkasya, Azerbaycan ve Türkistan'dan Asya'nın ortasına kadar uzanan stratejik yol güzergâhına sahip olduğundan özellikle Fransa, Türkiye'nin ne ortadan kalkmasını ne de başka bir devletin nüfuzuna girmesini istemeyeceğini, çünkü böyle bir durumda dengeler bozulacağı gibi Fransa ticaretini de olumsuz etkileyeceğini belirtmiştir.⁴⁹⁵ Bu bağlamda Ebuzziya Türkiye'nin devletlerarasında önemli bir denge gücünün olduğunu, stratejik konumu bakımından da önemli bir kuvvet olduğunu vurgulayıp bu kuvvetin bilinciyle siyasi alandaki faaliyetlerde kararlı adımlar atılması gerektiğinin altını çizmiştir.

İstanbul hükümeti ile Temsil Heyeti arasında yapılan Amasya Mülakatı neticesinde milletvekili seçimlerinin yapılması kararı alınmıştır.⁴⁹⁶ 20 Aralık 1919 mebus seçimlerinin⁴⁹⁷ sonuçlarını değerlendiren Velid Ebuzziya, öncelikle bu seçimlerin büyük önem arz ettiğini, Anadolu'daki seçimlere itirazlar olsa da bir anlam ifade etmediğini belirtmiştir. Fakat bazı illerde İttihatçılar gerek gizli gizli gerekse açıktan açığa seçimleri etkilemeye çalıştıklarını, mesela Edirne'de alınlarında kızıl demirle çizilmiş (İttihatçı) damgasını taşıyan birtakım adamların çıkardığı hadiseler sonucu milletvekilli seçiminde başarı sağlamalarını, hatta bazı mebusların programlarını açıklaması gibi kötü sonuçların ortaya çıkması karşısında hayretler içinde kaldığını ifade etmiştir. Halbuki yaşanan felaketler göz önünde bulundurularak çözülmesi gereken ilk vaziyetin Türkiye'nin varlığı, yani yaşayıp yaşamayacağımız meselesi olması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Velid Ebuzziya seçimlerin milli olması gerektiğinin önemini vurgulamıştır, çünkü bu defa toplanacak olan Meclis-i Mebusan'ın sıradan bir meclis olmayıp, memleketi harpten sulha götürecektir ve Türkiye'nin mevcudiyeti için kesin kararlar alacak bir meclis olduğunu ifade etmiştir. Paris Sulh konferansında geleceğimiz hakkında nasıl bir karar çıkacağına bilinmediğini, herhangi bir olumsuz karar karşısında son sözü söyleme vazifesi Meclis-i Mebusan'da olacağından meclisin milli olmasına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁹⁸ Ebuzziya, her ne kadar İstanbul seçimlerini milli zafer olarak nitelendiren gazeteler olsa da yapılan usulsüzlükler ve anlaşmazlıklar neticesinde milli birliğin tam anlamıyla sağlanmadığını,⁴⁹⁹ fakat meclisin ülkenin mukadderatını üzerinde

⁴⁹⁵ Velid Ebuzziya, "Muvazene-i Cihanda Türkiye'nin Mevkii", *Tasvir-i Efkâr*, 1 Aralık 1919.

⁴⁹⁶ Amasya Mülakatı ve alınan kararlar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Şerafettin Zeyrek, "Amasya Mülakatı", *ATAM Dergisi*, 5/14 (1989) 467- 477.

⁴⁹⁷ Aralık 1919 seçimleri ve seçim sonuçlarının Anadolu ve İstanbul basınına nasıl yansıdığı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Bahar Bilgen, *Dönemin Basınına Göre 1919 Seçimleri ve Meclisi Mebusan'ın Oluşturulması*, Yüksek Lisans, Trakya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

⁴⁹⁸ Velid Ebuzziya, "İstanbul İntihabatının Manası", *Tasvir-i Efkâr*, 21 Aralık 1919.

⁴⁹⁹ Velid Ebuzziya, "Zafer mi Mağlubiyet mi?" *Tasvir-i Efkâr*, 22 Aralık 1919.

yegane karar merkezi olduğunu ve alınacak kararlar meclis tarafından onaylandığında kesinlik kazanacağını belirtmiştir.⁵⁰⁰

Nihayetinde Ali Rıza Paşa hükümeti, sulh meselesi hakkında ne düşündüğüne dair bir muhtıra hazırlayıp Paris'e göndermiş olduğunu belirten Velid Ebuzziya, on gündür yazdıklarının karşılık bulmasından memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Ardından muhtıranın içeriğini ve oluşturacağı etkiyi değerlendirmiştir. Öncelikle muhtıranın barış hükümlerini doğrudan etkileyebileceğini, çünkü bir yıldan beri yapılan müzakerelerde İtilaflar Devletleri, Türkiye konusunda anlaşamadıklarını, bu nedenle antlaşmanın sürekli ertelendiğini, yoksa Almanya, Avusturya ve Bulgaristan için kısa zamanda aralarında antlaştıklarını belirtmiştir. Sulh konusunda iktidara gelen hükümetlerin hep aciz kaldıklarını, Anadolu milli harekâtı kısmen de olsa bu görevi yerine getirdiğini, fakat Türkiye'ye ait önemli meselelerde türlü ittifak etmediğimizi ifade etmiştir. Şimdiki durumda Avrupa'ya yapılan müracaatta en ziyade dikkat etmemiz gereken noktalardan biri İtilafların diğer mağlup devletlere uyguladıkları esasları iyice tetkik edip bu doğrultuda maddeler hazırlamak gerektiğini, böylece sulh antlaşmasına bir zemin oluşturulacağını belirtmiştir. Ebuzziya gönderilen notada kendisinin de belirttiği yönlerin düşünüldüğünü ve anlaşılır bir dille yazılmış olduğunu, fakat istenildiği gibi güçlü ve sağlam olmadığını ifade etmiştir. Sadece İtilafların dikkatini çekecek noktanın "*Osmanlı vahdetini halledecek her bir sureti (hâl) sükûn ve ümrânı temin şöyle dursun, (Bilakis şarkta nihayetsiz ağaşaşata(...) bir merkez ihdas) eyleyecektir. Buna birinci (...) şarkta payidar yeni bir vaziyet mütesisine çare-i yegâne Osmanlı hakimiyetinin muhafazasıdır*" cümlesi olduğunu, bunun da daha teferruatlı olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca muhtıra ile birlikte gönderilen *Adalet Islahı Projesi* bir arada değerlendirildiğinde hükümetin Avrupa'ya karşı başarılı bir harekette bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁰¹

İstanbul'da Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920 tarihinde açılmış, aynı zamanda mecliste Felahı Vatan grubu oluşmuştur.⁵⁰² Meclis-i Mebusanın harici ve dahili engellemelere rağmen 13 Ocak 1920 tarihinde büyük başarı göstererek açıldığını⁵⁰³ belirten Velid Ebuzziya, Türkiye meselesinin şark ülkelerini, batı ülkelerini, İslam ülkelerini kısacası birçok ülkeyi ilgilendiren muazzam bir mesele olduğunu iddia ederken örnekler ile iddiasını desteklemiştir. Şöyle ki Emir Faysal'ın İstanbul'un geleceği konusunda Venizelos'a bildirdiği mesaj, Avrupa'dan gelen telgraflar ve Avrupa basınından *Matin*, *Şantaj*, *Dayli Mail*, *Jurnal de Deba*, *Pall Mall Gazete*, *Pevni Parizyen*, *Omlibra* ve *Jurnal* gazeteleri arasında çıkan çatışmaların da iddiasını

⁵⁰⁰ Velid Ebuzziya, "Millet Canıyla Uğraşırken...", *Tasvir-i Efkâr*, 23 Aralık 1919.

⁵⁰¹ Velid Ebuzziya, "Hükümetin Avrupa'ya Muhtırası", *Tasvir-i Efkâr*, 9 Ocak 1920.

⁵⁰² Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul: Güven Basımevi, 1944, 277- 278.

⁵⁰³ Velid Ebuzziya, "Meclisin Küşadı", *Tasvir-i Efkâr*, 14 Ocak 1920.

desteklediğini belirtmiştir. Bu gelişmelerin yanı sıra Türkiye ile yapılacak sulh görüşmelerinin ertelenmesi kararı, ülke vaziyetini son derece hassas ve vahim bir duruma getirdiğini, ancak birlik halinde güçlü bir siyasetle durumdan istifade etme yollarının oluşturulması gerektiği üzerinde durmuştur.⁵⁰⁴ Dahili siyasette ise mecliste mebusların anlaşamaması, fırkaların oluşmasını beklemek gibi nedenlerle hükümet programının onaya sunulmamış olmasını da eleştiren Ebuzziya, meşrutiyet yönetimini ilân ettiğimizi zannettiğimiz tarihten beri bu idare şekli birçok ihtiraslara âlet edildiğini, idarenin ruhuna muhalif işler yapıldığını, bu nedenle ne manasının ne de faydasının anlaşılmadığını belirtmiştir.⁵⁰⁵

Ali Rıza Paşa kabinesinin 9 Şubat 1920 tarihinde mecliste okunan hükümet programı inceleyen Velid Ebuzziya, öncelikle güçlü kararların alınmadığını, içinde bulunan zaman ve vaziyetin göz ardı edildiğini belirtip mevcut noksanlıkların nasıl telafi edileceğine değinmiştir.⁵⁰⁶ Aynı zamanda hükümet programının aleme meydan okurcasına şiddetli bir tarzda yazılmasının da doğru olmayacağını açıklayıp sulh meselesi hakkındaki fikirlerin açık olması durumunda mebusların belirlenen maddeleri tetkik etme imkanını bulabileceklerini belirtmiştir.⁵⁰⁷

Meclis-i Mebusan'ın 17 Şubat 1920 tarihli oturumunda Misak-ı Milli (Ahd-ı Milli) kararları mebuslar tarafından imzalanıp mecliste okunduktan sonra ittifakla ilan edilmiştir.⁵⁰⁸ Altı maddeden oluşan Misakı Milli kararlarının son hali 28 Ocak 1920 tarihinde meclisin onayından geçmiştir.⁵⁰⁹ Velid Ebuzziya, sulh meselesi ve milletin mukadderatını tayin ve tespit etmek üzere Meclis-i Mebusan'da Ahd-ı milli unvanıyla imzalanan ve kabul edilen kararların bağımsız bir Türkiye'nin yaşayabilmesi için gereken bütün şartların göz önünde bulundurularak hazırlanmış olduğunu ve özellikle de devletin sınırları hakkındaki hükümlerin pek iyi düşünülp tayin edildiğini ifade etmiştir. Mebusların da bu konuda ittifak etmelerini büyük bir başarı olarak nitelendirip tebrik etmiştir.⁵¹⁰ Anadolu harekâtının büyük fedakârlıklar gösterdiğini belirten Ebuzziya, bu harekât sayesinde hilafet merkezi olan İstanbul'un Türklerde kalacağını, Anadolu'nun parçalanması engelleneceği ve milli sınırlarıyla hür ve bağımsız bir memleket olarak yaşayacağına dair ümitler taşıdığını belirtmiştir. Anadolu'nun gösterdiği bu

⁵⁰⁴ Velid Ebuzziya, "Vaziyetden İstifade Edebilsek Âtimiz Emindir", *Tasvir-i Efkâr*, 15 Ocak 1920.

⁵⁰⁵ Velid Ebuzziya, "Beyanname Okutmadan Evvel", *Tasvir-i Efkâr*, 4 Şubat 1920.

⁵⁰⁶ Velid Ebuzziya, "Hükümetin Beyanname", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Şubat 1920.

⁵⁰⁷ Velid Ebuzziya, "Meclis-i Mebusanın Vaziyeti", *Tasvir-i Efkâr*, 11 Şubat 1920.

⁵⁰⁸ Misak-ı Milli'nin maddeleri ve meclis onayından geçmesi hakkındaki ayrıntılı bilgiler için bakınız: Cemal Güven, "Misak-ı Milli: Türkiye'nin İstiklal ve İstikbal Esasları", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20 (2018): 107- 125.

⁵⁰⁹ Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul: Güven Basımevi, 1944, 277- 278; Meclisi Mebusan'ın açılması, Misak-ı Milli'nin esasları, mecliste onaylanması ve sonrasında yaşanan gelişmeler için bakınız: Nurhan Aydın- Elif Ergün, "Misak-ı Milli ve Günümüze Yansımaları", *Yeni Türkiye*, 93 (2017): 711- 739.

⁵¹⁰ Velid Ebuzziya, "Mebuslarımızın Ahd-ı Millisi", *Tasvir-i Efkâr*, 18 Şubat 1920.

uyanışa karşı milletine rehber olması gereken İstanbul'daki saltanat ve hilafet makamı, hükümet, diğer makamlar ve münevverler Anadolu'nun bu fedakârlığıyla orantılı bir vazife idrak edip göstermediklerini vurgulamış, örneklerle konunun detaylarını vermiştir.⁵¹¹

Ali Rıza Paşa, 3 Mart 1920'de meşru olan milli emellerin gerçekleştirme ve sulh meselesinin gecikmesi sonucu oluşan galeyanlar, İtilaf Devletlerinin baskısı ve Yunanistan'ın katliamları gibi nedenler göstererek istifasını sunmuştur.⁵¹² Ali Rıza Paşa'nın şahsen pek muhterem olduğunu belirten Velid Ebuzziya, hükümetin son günlerde maruz kaldığı müşkülât karşısında istifa etmekte biraz geç bile kaldığını ifade etmiştir. Tabii olarak böyle bir zamanda iktidara gelmeyi göze alanların çok kararlı bir programı, amacı, teferruatlı bir siyasetinin olmasının şart olduğunu, fakat Ali Rıza Paşa hükümetinin hem programının zayıflığı hem de bütün gayretine rağmen milli harekât ile aralarında birlik oluşturamadığından bugünkü sonuçların ortaya çıktığını belirtmiştir. Her şeye rağmen hükümetin en büyük muvaffakiyeti ise söz verdiği seçimleri yapması ve Meclis-i Mebusan'ı beş on paraya devletini, milletini, dinini satanlara rağmen toplaması olmuştur ki işte bundan dolayı memleket kendisine sonsuz şükran duyduğunu belirtmiştir.⁵¹³

Velid Ebuzziya'nın Ali Rıza Paşa hükümeti süresince ekonomik alanda yaşanan gelişmeler hakkındaki yazıları ise şöyledir. Öncelikle hükümetin, sulh döneminde bulunduğundan dolayı iktisadi kalkınmayı sağlamak amacıyla artık mevcut siyasetin değiştirilmesi gerektiğini, böylece milli sanayi ve milli ticareti geliştirmek mecburiyetinde olduğunu belirterek kendi düşüncelerini ayrıntılı olarak açıklamıştır.⁵¹⁴ Batılı milletlerin gelişmesi ve ilerlemenin temelini iktisadi kuvvetin oluşturduğunu, bugün Avrupa'da ilerleme denince şimendifer, vapur, elektrik, tramvay, denizaltı, ticaret ve sanayi akla geldiğini, fakat İslam medeniyetinin bu gayelerden oldukça uzaklaşmış olduğunu belirtmiştir. Tabii ki bu sorunların bir iki gazete makalesi ile çözülemeyeceğini belirten Velid Ebuzziya, hükümetin milli ve dini kuvvetleri temel alınarak milli iktisadı geliştirebileceğini vurgulamıştır.⁵¹⁵

Genel itibarıyla dahili siyasette her nazır değişikliğinde karışıklıkların artması sonucu esaslı bir mali ve iktisadi siyasetin oluşmadığını belirten Ebuzziya, her ne kadar Damat Ferid Paşa zamanında İktisad Komisyonu Âli adıyla bir komisyon kurulmuş olsa da başkanlığında yine kendisi yaptığından bu heyetten bir fayda beklenmeyeceğini, nitekim öyle de olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁶ Dünya ülkeleri arasında Amerika müstesna olmak üzere galip ve mağlup harbe

⁵¹¹ Velid Ebuzziya, "Milletin Fedakarlığı Karşısında", *Tasvir-i Efkâr*, 29 Şubat 1920.

⁵¹² Gökçen, *Bozdağ'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa...*, 103- 116.

⁵¹³ Velid Ebuzziya, "Yeni Hükümet Nasıl Teşekkül Etmeli", *Tasvir-i Efkâr*, 6 Mart 1920.

⁵¹⁴ Velid Ebuzziya, "Sanayi-i Milliyemizi İnkışaf Ettirelim", *Tasvir-i Efkâr*, 17 Eylül; 17 Kasım 1919.

⁵¹⁵ Velid Ebuzziya, "İktisadi Kuvvet", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Aralık 1919.

⁵¹⁶ Velid Ebuzziya, "Siyaseti Milli ve İktisadiye", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Aralık 1919.

girmiş bütün devletler, hatta tarafsız kalanların dahi ekonomik kriz içinde olduklarını belirten Velid Ebuuzziya, Avrupa ülkeleri, Avusturya, İsviçre, İspanya vb. devletlerin krize neden olan fiyat yüksekliği, paranın değer kaybetmesi, artan genel borçlara ve sebeplerine karşı savaştıklarını örnek göstermiştir. Ardından ülkemizde neler yapıldığını tetkik ederek üretmekten ziyade başkasını yerine tayin eden bir ülke olduğumuzu, yolsuzluk ve asayişsizlikten dolayı ürettiklerimizden istifade etmeyerek diğer memleketlerin ürettiklerini satın aldığımızı belirtmiştir. Mesela her memleketin ithalini men ettiği ziynet eşyalarına Beyoğlu, Galata ve İstanbul'un bütün mağazalarında bu ürünlerden geçilemediğini, bu ithal eşyalara karşı kömür ve kil madenlerimizin kapılarını sonuna kadar açmış bulunduğumuzu ifade etmiştir. Halbuki iktisadi tehlikenin siyasi tehlike kadar önem arz ettiğini, çünkü parasız kalan bir milletin nihayetinde istiklalini de beş on milyon liraya satmak durumunda kalacağını ve tehlikeyi daha öncede defalarca yazdığını belirterek vaziyetin önemini vurgulamıştır. Mütarekeden beri elimizdeki paraların doğrudan harice aktığını, un ve süte varıncaya kadar yiyecek, içecek, giyecek her şeyimizi hariçten ithal ettiğimizi, bu ithalata karşılık milli servetimizin mühim bir kısmını dışarıya akıttığımızı belirtmiştir. Bu vaziyet karşısında alınacak en önemli tedbirin millet ve hükümetin birlik halinde bu akışın önüne set çekmek olduğunu ve milli tasarruf tatbik edildiği sürece işlerin bir nebze düzeleceğini ifade etmiştir.⁵¹⁷

Velid Ebuuzziya memleketin iktisadi durumunu tetkik ederken mütarekeden beri Maliye Nezareti'nde devamlı olan nazırın Tefvik Bey⁵¹⁸ olduğunu ve kendisinin hem iktisat ve maliye alanında ihtisas görmüş hem de görev aldığından tecrübeli olduğunu, fakat çok karışık bir zamanda görevde olduğundan dolayı başarı sağlayamadığını ifade etmiştir. Maliyenin bugün iflas edecek bir halde bulunduğu bir sırada nasıl bir yol takip edilmesi gerektiğinin bilinmemesi, bir kısım memura maaş verilirken muallimlere aylarca maaş verilmemesi hep Tefvik Bey'in acizliği, kuvvetsizliği ve başarısızlığından ileri geldiğini belirtmiştir. Diğer taraftan mütarekeden sonra ithal mallara aşırı düşkünlük gösterilmesi sonucu Beyoğlu esnafı olan *Hiçbir millete, dine mensup olmayan ve paradan başka varlık tanımayan "Levantenler"* zümresine milyonlarca servet kazandırdığını, zaten İttihatçıların savaş yılları süresince milli iktisadi oluşturmak adı altında dört beş baldırı çıplak taraftarı haricinde gerçekte Beyoğlu'nun bu tüccar ve esnafını zengin etmekten başka bir şey yapmadığını vurgulamıştır. Şimdiki halde ise hem hükümetin iktisadi siyasetinin olmaması hem de millette iktisat ve tasarruf konularında rehberlik edecek kimselerin bulunmaması nedeniyle işlerin daha da kötüleştiğini, bu nedenle sadece İstanbul'un Türklere bırakılması ve milli sınırların çizilmesi ile sorunların

⁵¹⁷ Velid Ebuuzziya, "Milli Tasarruf", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Ocak 1920.

⁵¹⁸ Maliye Nazırı Mehmed Tefvik Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Abdülkadir Özcan, Mehmed Tefvik Bey, *İslam Ansiklopedisi*, 28. 2003, 536- 537.

çözülmediğini belirtmiştir. Diğer taraftan dahildeki Ermeni ve Rumların gayet köklü iktisadi teşkilatları, sandıkları ve tüccar cemiyetlerinin bulunduğunu, bu teşkilatlanma sayesinde her geçen gün ülkenin bütün ticaretine hâkim olmaya çalıştıklarını, başarılı olmaları durumunda haricin iktisadi esaret altında bulunan memleketimiz dahilinde de gayrimüslim unsurun iktisadi hakimiyeti altına girmiş olacağımıza dikkat çekmiştir. Yazısının devamında Ebuzziya, siyasi alanda iktisadi kuvvetin ihmal edilmesi durumunda istikbalimizin emniyet altın olmayacağını, bu nedenle henüz ticaret yapamayan ve sadece üretici olan Müslümanların Rum ve Ermenilerin yaptıkları gibi milli iktisadi teşkilatlar vücuda getirerek ilk adımı atmak gerektiğini ifade etmiştir. Artık iktisadi bağımsızlığın önemini başta hükümet adamları olmak üzere, idareci, memur ve bütün milletin kesinlikle anlaması gerektiğini, iktisadi mücadelede başarı olduğu andan itibaren siyasi başarının da ortaya çıkacağını ve memleketin haklı sahibi olabileceğimizi belirtmiştir.⁵¹⁹ Velid Ebuzziya'nın önemle altını çizdiği bu talepler 17 Şubat 1923'te toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile yaşanacaktır.⁵²⁰

2.3.6. Salih Paşa Hükümeti Hakkındaki Düşünceleri (8 Mart 1920- 4 Nisan 1920)

Padişah tarafından yeni hükümeti kurma görevini eski Harbiye Nazırı Salih Paşa'ya verilmiş, kendisi 8 Mart 1920 tarihinde yeni hükümeti kurmuştur.⁵²¹ Salih Paşa'nın oluşturacağı kabine için üyelerini kısmen Mebusan Meclisi üyelerinden kısmen de dışarıdan alma kararına karşı Velid Ebuzziya, hükümetin sadece İrade-i Milliye mebuslarından, yani Felah-ı Vatan gurubundan kurulması ile daha güçlü olacağını ifade etmiştir.⁵²² Yoksa kurulan yeni kabinenin istifa eden kabineden bir farkının olmaması karşısında ümitlerinin boşa çıktığını, olaylardan katiyen ders alınmadığını ve siyasi alanda oluşan fırsatın elden kaçırılmış olacağını belirtmiştir. Velid Ebuzziya, sadece eleştiride bulunmak için yazı yazmadığını, tehlikeler karşısında millet, padişah ve hükümetin birlik olması ve bu birliğin de İrade-i Milliye'nin dikkate alınması ile oluşabileceğini vurgulamıştır.⁵²³ İrade-i Milliye'nin sulh meselesi hakkında çok esaslı ve açık bir programının bulunduğunu, fakat bu programa olan mebusların da yeni bir hükümete kendi programını tatbik edebilecek kudrete ve niteliğe sahip olup olmadığının da önem arz ettiğini belirtmiştir. Çünkü Salih Paşa kabinesi yaptığı grup toplantısında Felah-ı Vatan gurubu üyelerine verdiği basit bir vazife konusunda ihtilafa düşüp bir karar alamadıklarının görüldüğünü, bu nedenle Fellah-ı Vatan grubu sulh meselesine ait programını düzenlemede

⁵¹⁹ Velid Ebuzziya, "İktisadi Tehlike", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Mart 1920.

⁵²⁰ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914- 199)*, Ankara: İmaj Yay., 1999, 53- 58.

⁵²¹ Salih Paşa Hükümeti hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Neslihan Bolat Bozaslan, "Yirmi Sekiz Günlük İktidar: Salih Paşa Hükümeti (8 Mart 1920- 4 Nisan 1920)", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16/1 (2017): 129- 135.

⁵²² Velid Ebuzziya, "İrade-i Milliye'nin Zaferi", *Tasvir-i Efkâr*, 8 Mart 1920.

⁵²³ Velid Ebuzziya, "Yeni Kabine", *Tasvir-i Efkâr*, 11 Mart 1920.

gösterdiği ittihadı, uygulamada gösteremezse o programın hiçbir hükmü ve önemi olmayacağını ifade etmiştir. Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda Fellah-ı Vatan grubunun kısa zamanda içine düştüğü ihtilafı bertaraf etmeye ve kararlılığını ispat etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Mebusan Meclisi'nde İrade-i Milliye'yi temsil eden bir heyetin oluşturulduğunu, vatanın mukadderatı hakkında son sözü söyleme hakkının İrade-i Milliye'ye ait olduğunu belirtmiştir.⁵²⁴ Her şeye rağmen Kuvayı milliyenin ortaya çıkması, memleketin selameti adına büyük bir nimet olduğunu, mecliste bu kuvveti beyhude işlerle zayıf düşürmek yerine onunla el ele vererek saltanatça, hükümetçe istifade edilmesi gerektiğine dikkatleri çekmeye çalışmıştır.⁵²⁵

Bu arada İstanbul hükümetinin Misak-ı Milli kararlarını onaylaması ve Harbiye nezaretinin Anadolu milli harekâtını destekleyen bir yol takip etmesi, İtilaf Devletlerini harekete geçirmiş, hükümet ve halkın Anadolu harekâtına sağladığı desteği durdurma istekleri Salih Paşa tarafından reddedilmesi üzerine 16 Mart 1920 tarihinde başta Şehzadebaşı Karakolu ve Harbiye nezareti olmak üzere İstanbul tamamen işgal edilmiştir.⁵²⁶

Velid Ebuuzziya'nın bu süre zarfında başmakaleleri ve gazetede yayımlanan diğer haberler sürekli sansüre uğramış, hatta gazetenin bazı sayılarında birden fazla yazı sütununun sansür nedeniyle boş olarak yayımlandığı görülmektedir. Gazetenin başmakaleleri bazen paragraflar şeklinde sansürlü yayımlandığı gibi bazen de tamamen boş sütun olarak yayımlanmıştır. Bununla birlikte gazetenin sık sık kapatıldığı ve kendisinin defalarca tutuklandığı günler olmuş ve İstanbul'un işgal edilmesinden sonra Velid Ebuuzziya ise 27 Mart 1920 tarihinde tutuklanıp Malta'ya sürgün edilmiş, ardından da gazetesi kapatılmıştır.⁵²⁷

Sonuç olarak Velid Ebuuzziya'nın Haziran 1918'den Mart 1920'ye kadar kurulan bütün kabinelerin hükümet programlarını, padişah beyannameleri, paşaların beyannamelerini ve meclis faaliyetlerini günlük gelişmeler doğrultusunda incelediğini ve buna göre eleştiri ya da önerilerde bulunduğu görülmektedir. Yapmış olduğu eleştiri, öneri ve talepleri dikkate alındığında onun yazılarında düşünce dünyasını ortaya çıkaran ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Özellikle mütareke dönemi bittikten sonra gazeteciler tarafından saltanatçı, ittihatçı, irticacı vb. ithamlara maruz kalacak olan Velid Ebuuzziya'nın, yukarıda ayrıntıları ile verilen yazılarında da

⁵²⁴ Velid Ebuuzziya, "Yeni Kabine ve Mebusan", *Tasvir-i Efkâr*, 12 Mart 1920.

⁵²⁵ Velid Ebuuzziya, "Anlaşmamak Derdi", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Mart 1920.

⁵²⁶ Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli...*, 278; Ayrıca İtilaf Devletlerinin 13 Kasım 1918 tarihinden 16 Mart 1920 tarihine kadar devam eden İstanbul'un işgaline yönelik plan ve uygulamalarının ayrıntıları için bakınız: Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar...", 319- 372.

⁵²⁷ İngiliz Yüksek Komiseri tarafından Mustafa Kemal Paşa'dan yana olduklarını açıkça belli eden ve Arzulanan Milliyetçiler olarak nitelendirilen beş kişi: Velid Ebuuzziya, Süleyman Nazif, Celal Nuri, İslam Ali ve İstanbul Muhafızı Said Paşa'dır. Kaynak: Şimşir, *Malta...*, 179-180; *TİTE. Arşivi. K. 20, G.54, B.1, 25 Mart 1920.*

görülebileceği üzere saltanat taraftarı olmadığı istibdat dönemine yapmış olduğu eleştirilerde ortaya koymuştur. İttihatçıların on yıl süren yönetimleri boyunca hem devlet yönetimdeki faaliyetleri ve uygulamaları hem de memleketi maruz bıraktıkları felaketler nedeniyle çok sert bir şekilde eleştirdiği ve bu tutumunun daimî olması kendisine yapılan İttihatçı ithamlarının yersiz olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra Ebuzziya'nın irticacı olduğu, bir başka deyişle gerici ya da geri kafalı olduğuna dair ithamların cevabını da yine yazılarındaki öneri ve talepleri ile ortaya konulmuştur. Özellikle eğitim alanındaki yazılarında da görüleceği üzere fenni ilimlerin öğretilmesi taraftarı olan Ebuzziya, din ve siyasetin eğitim sistemine karıştırılmaması gerektiğini şiddetle savunmuş, çünkü bunların eğitim sistemine karışması durumunda ilimde herhangi bir gelişmenin sağlanmayacağını ifade ederken kendisi hakkında yapılan ithamların asılsız olduğunu ortaya koymaktadır. Dikkat edilmesi gereken en önemli husus ise Ebuzziya'nın, istibdat olarak nitelendirdiği Sultan Abdülhamit dönemine, meşrutiyet yönetimine, İttihatçılara, kurulan hükümetlere ve özellikle de sisteme karşı yazmış olduğu yazılardaki düşünceleri göz önünde bulundurulduğunda kendisi hakkında yapılan ithamlar ve suçlamaların tamamen asılsız, temeli olmayan iddialar olduğu görülür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVHİD-İ EFKÂR GAZETESİ SÜRESİNCE VELİD EBUZZİYA (1921-1925)

3.1. TEVHİD-İ EFKÂR GAZETESİ

2 Haziran 1921 tarihinde yayına başlayan Tevhid-i Efkâr gazetesi, *Müstakil Efkâr Gazetesi* logosu ile yayın politikasının temel ilkesini bağımsız fikir hürriyeti teşkil etmiştir. Velid EbuZZiya, *Okuyucularımıza* başlığı altında Ziya Paşa'nın Terkib-i Bendi'nden “*Ben ne kadar gördümse de bazı zararlar, zıyanlar; kararlıyım yine bu düşüncemin üzerinde: İnsan iğrençlik, kötülük görse de ona sadakat yakışır. Yüce Allah doğruların yardımcısıdır.*” beyitleri ile yazısına başlamıştır. Yazının devamında yaşadığı bir yıllık mahrumiyetten (Malta sürgünlüğü) sonra gazetecilik hayatına yeniden başladığını ve gazetecilik mesleğinin zorluklarını dile getirmiştir. Böylelikle gazetelerin memleketin irfanını yükselten, okuyucuya doğru yolu gösteren, milletin düşüncelerini yansıtan ve milli birliği ortaya çıkaran bir vasıta olduğunu belirtmiştir. Bu mesleğin her yönüyle kutsal olduğunu, nasıl ki askerın savaşta şerefle vatanını muhafaza ettiği gibi gazeteciliğin de o kadar şerefli bir meslek olduğunu açıklamıştır. Ardından EbuZZiya ailesinin, Sultan Abdülhamit devrinden beri aynı hevesle yayın mesleğini yaparken aynı zamanda uğradığı bütün eziyet ve cefalara rağmen memleketin irfanı için gazetecilik mesleğine devam ettiğini, hatta babasının bu yolda vefat ettiğini belirtmiştir. Aynı zamanda mesleğini ifa etme davası içinde yetişen evlatlarını da aynı şekilde büyüttüğü, daima halka hizmet etmeye çalıştıklarını vurgulamıştır. Kalemını kullanmayı milli bir vazife olarak nitelendiren Velid EbuZZiya, Tevhid-i Efkâr'ın yalnız bu millet menfaatine ve dinine hizmet etme görevini eksiksiz yerine getirmek amacıyla yayına başladığını belirtilmiştir.⁵²⁸

Tevhid-i Efkâr gazetesinin yayın akışına bakıldığında ülke içinde ve dışında yaşanan gelişmelere ve olaylara geniş yer verdiği ayrıca iktisat, ekonomi, maliye, bilim, teknoloji, eğitim, sanat, edebiyat, spor haberlerine geniş yer verildiği gibi fıkra, karikatür, kitap tanıtımı ve çeşitli tefrikaların da yayımlandığı görülmüştür. Gazetenin sahibi ve yayın kadrosunun başyazarı Velid EbuZZiya olup başmakaleler kendisi tarafından yazılmıştır. Diğer yazarlar ise Ahmet Refik, Ömer Rıza, Peyami Safa, Ruşen Eşref, Mithat Cemal Kuntay, Yahya Kemal, Ercüment Ekrem, Cemaleddin Tefkik, Yusuf Kemal, Yusuf Ziya, Burhanettin, Mehmet Akif, Ahmet Hamdi, Ahmet Hikmet, Bahaeddin Tefkik, Halil Halit vd. ile yurtdışında Londra'da Sabit, Atina'da Cezmi, Mısır'da Nafiz, Berlin'de Süleyman Namık, Paris'te Salih Fuat ve

⁵²⁸ “Karilerimize”, *Tevhid-i Efkâr*, 2 Haziran 1921.

Roma’da Hüseyin Hüsnü vd. muhabirleri bulunmaktadır. Ayrıca gazetenin iki foto muhabiri olmakla birlikte Velid EbuZZiya’nın da foto muhabirliği yaptığı zamanlar olmuştur.

1923 yılında ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılar ve kâğıt yetersizliğinden dolayı İstanbul gazeteleri çok zor durumda kalmışlardır. Bu nedenle Müşterek Gazete adı altında Tevhid-i Efkâr, İkdâm, Akşam, İleri, Tecüman-ı Hakikat, Tanin, Vatan, Vakit gazeteleri birleşerek 7 Eylül – 21 Eylül 1923 tarihleri arasında bir gazetede ortak yayım yapmışlardır.⁵²⁹ 1925 yılında ülkede yaşanan olaylar neticesinde 5 Mart 1925 tarihinde Tevhid-i Efkâr gazetesi kapatılmıştır.⁵³⁰

3.2. VELİD EBUZZİYA’NIN GAZETECİLİĞİ VE DİĞER FAALİYETLERİ

3.2.1. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve M.M. Grubu Faaliyetleri

Velid EbuZZiya’nın Malta sürgünlüğünden ne zaman serbest kaldığı kesin olarak bilinmese de esir değişiminden çok önce serbest bırakılıp İstanbul’a dönmüştür. Fakat kendisi İstanbul’a döndüğü sırada abisi Talha, kendisine refakat eden doktor Hüseyin Kenan Bey ile birlikte yurtdışında bulunmaktadır.⁵³¹ Bu nedenle Velid EbuZZiya önce ailevi durumlarını, sonra matbaa işlerini düzene koymaya çalışmış, bununla birlikte zamanının büyük bir kısmını gönüllü olarak Anadolu’daki millî mücadeleye hizmet etmeye adanmıştır.

Velid EbuZZiya, Anadolu’da yaşanan gelişmeleri basın yayın yoluyla kamuoyuna duyurarak milli davaya hizmet etmeye çalışmıştır. Anadolu’daki gelişmeler hakkındaki bilgileri doğru kaynaklardan almaya dikkat eden EbuZZiya, bu isteği her zaman için sağlıklı bir şekilde gelişmemiştir. Bu nedenle mensubu olduğu M.M Grubu’na⁵³² müracaat etmiştir. Grup adına Selami adlı şahsın Anadolu’ya gönderdiği telgrafta Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi Velid Bey’in milliyetperver gazeteler adına Anadolu’nun kutsal amacına hizmet için tam anlamıyla yayın yapamadığına üzüldüğü bir direktif alamadığına dair beyanda bulunduğu belirtilerek tam anlamıyla milli gayeye çalışan bu kişinin mümkünse aydınlatılması ve kendisine yol gösterilme isteği özel olarak bildirilmiştir ve bu telgrafa karşısında gerekli vaziyetin bildirilmesi arz edilmiştir.⁵³³ Böylece EbuZZiya, Anadolu’dan alacağı bilgilerle kamuoyuna hizmet etmeye çalışmıştır.

⁵²⁹ *Müşterek Gazete*, 7 Eylül 1923- 21 Eylül 1923.

⁵³⁰ *BCA. KDB. 030.18.01.01/013.12.12., (5 Mart 1925)*; Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, Ankara: İmge Kitapevi Yay., 2004, s.311.

⁵³¹ *İSAM. ZE- 0260, 10 Eylül 1920.*

⁵³² M.M. Grubu’nun 54 şubesi, 10.000’nin üstünde silahlı ve silahsız kayıtlı üyesi bulunmaktadır, ayrıntılı bilgi için bkz: Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ankara: Ardiç Yayınları, 1994.

⁵³³ *ATASE Arşivi. İSH. K. 1481, G. 120, B. 1., 10 Ağustos 1921.*

Velid Ebuzziya basın yoluyla yaptığı hizmetlerin yanı sıra Anadolu'ya cephanesevkiyatı gibi fiili faaliyetlerde de bulunmuştur. Oldukça güç şartlarda ve gizlilik içinde temin edilen cephanesevkiyatı malzemelerini İnebolu'dan Anadolu'ya ulaştırılmak için görev alan Velid Ebuzziya'nın sevkiyatı ile ilgili resmi kayıtlar şöyledir. Anadolu'ya çekilen 30 Kasım 1921 tarihli telgrafta cephanesevkiyatı yüklü Adana Vapuru'nun yarın hareket edeceği bildirilmiştir. Adana vapurunun 400 küsur top, mermi, fişenk ve savaş malzemeleri ile yüklü olup harekete hazır olduğu ve hareket edecek vapura refakat eden Fransız subayına yakın ilgi gösterilmesi rica edilmiştir. Ayrıca vapurda bulunan malzemelerin teslimatını yapacak kişilerin Yüzbaşı Bilal ve Muharrir Velid Ebuzziya olduğu yetkililere bildirilmiştir.⁵³⁴ Bu telgraf ile birlikte gerek vapurdaki malzemeler gerekse sevkiyatı yapan kişiler hakkında ayrıntılı bilgiler içeren ikinci bir telgraf da çekilmiştir.

On maddeden oluşan *İnebolu'ya Ankara'ya* başlıklı ikinci telgraf 1 Aralık 1921 tarihinde gönderilmiştir. Bu telgrafa göre Adana vapuru ile 450 ton savaş mühimmatı İnebolu'ya sevk edilmiştir. Ordu ihtiyaçları göz önünde bulundurularak gönderilen mühimmat miktarı büyük önem taşımakla birlikte malzemelerin en iyileri ve Harbiye Dairesinin istekleri dikkate alınarak zor şartlarda ve güçlüklerle elde edildiği açıklanmıştır.⁵³⁵ Harp malzemelerinin tesliminden muharrir Velid Ebuzziya ve Yüzbaşı Bilal Bey'lerin sorumlu oldukları, teslimat ile birlikte makbuzunun verilmesi ve bir önceki teslimata ait makbuzun da gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca yapılan sevkiyat dolayısıyla grup üyelerinden hiçbir ferde nakit bir mükâfat verilmesi taraftarı olmadıklarını, üyelerin memleketin kurtuluşunu, milletin sevgisini temenni ettikleri bilgisi verilmiştir. Yalnız sevkiyata refakat eden Fransız subayına verilmek üzere sadece bu sevkiyat için memurlarına 150 lira verilmiş, bu para da İnebolu'da bulunan Zafer Kemal Bey'in tesis edeceği şekil ve surette adı geçene ulaştırılmıştır.⁵³⁶ Aynı zamanda Müdafaa-i Milliye vekilinin, İnebolu'da memur bulunan Velid Ebuzziya'ya Mersin'e yapılacak sevkiyat için emir ve talimat beklediği bildirilmiştir.⁵³⁷

Velid Ebuzziya, sevkiyat görevi nedeniyle günlerce İnebolu'da kalmış, 22 Aralık 1921 tarihinde İstanbul'a geri dönmüş, kendisinin İnebolu ile ilgili izlenimleri kısaca şöyle olmuştur. İnebolu, Anadolu'nun ufak bir kasabası gibi görünse de mücadelenin başladığı günden itibaren Anadolu'nun en mühim limanı, adeta kapısı olduğu, halkının Millî Mücadele'nin amacını ve

⁵³⁴ *TİTE Arşivi. K.35, G.110, B.110001, 30 Kasım 1921; Fındık, İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Muhallif Bir Kişilik*, 25.

⁵³⁵ *TİTE Arşivi. K. 35, G. 112, B. 112-1001, 1 Aralık 1921.*

⁵³⁶ *TİTE Arşivi. K. 35, G. 112, B. 112-1001, 1 Aralık 1921.*

⁵³⁷ *TİTE Arşivi. K.37, G.123, B.123., 22 Aralık 1921; Temuçin F. Ertan- Hakan Uzun- Mustafa Toker, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya Silah ve Cephanesevkiyatı (M.M. Grubu Ekseninde) 2 Mayıs 1921- 31 Aralık 1921, C. I., Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2019, 254.*

önemini kavramış, maddî ve manevî yardımlarını esirgemeyen fedakâr insanlar olduğunu ve özellikle İnebolu kadınlarının kucağında çocuklar yerine mermi sandıklarını taşıyarak gösterdikleri fedakârlıklarını överek kaleme almıştır.⁵³⁸

İstanbul'da 1921 yılında kurulmuş gizli teşkilatlardan M.M. Grubu içinde aktif olarak faaliyette bulunmuş olan Velid Ebuzziya, göstermiş olduğu başarılar neticesinde Müdafaa-i Milliye Heyeti'ne üye olarak seçilmiştir. Şöyle ki İstanbul'da Müdafaa-i Milliye Heyeti Merkezi tarafından Erkânı Harbiye Başkanlığına gönderilen telgrafta, İstanbul Müdafaa-i Milliye Heyet Merkezi'nden istifa ettirilmiş olan Visali Dergâhı Şeyhi Hüsni Efendi yerine Tevhid-i Efkâr sahibi ve muhariri Velid Ebuzziya oy birliğiyle vazifeye başlamış olduğunu, memuriyetinin tasdik edildiğine dair bilgilerin telgraf ile bildirildiği açıklanmıştır.⁵³⁹ Bu bağlamda Velid Ebuzziya'nın İstanbul'daki iki ayrı teşkilata üye olduğu ortaya çıkmaktadır.

İstanbul Müdafaa-i Milliye heyeti nezdinde Velid Ebuzziya her zaman için önem arz eden bir kişi olmuştur ki heyet adına Demir adlı şahsın Erkânı Harbiye Başkanlığına gönderdiği 29 Ekim 1922 tarihli telgraf ile açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu telgraftaki bilgilere göre Müdafaa-i Milliye ve M.M Grubu mensubu olan Tevhid-i Efkâr sahibi Velid Ebuzziya'nın Lozan Barış Konferansı'na Türk Heyeti ile beraber katılması teklif edilmiş olmasıdır. Her ne kadar bu teklif karşısında Ebuzziya Lozan Konferansının birinci toplanmaya katılmamış olsa da konferansın ikinci toplanmasına katılmıştır.⁵⁴⁰

İstanbul Müdafaa-i Milliye heyeti ve M.M Grubu teşkilatlarının Velid Ebuzziya için göstermiş olduğu diğer faaliyetleri çoğaltmak mümkündür. Şöyle ki Ebuzziya'nın Anadolu mücadelesine göstermiş olduğu desteklerken dolayı hem İstanbul hükümetlerinin hem de İtilaf devletlerinin baskılarına maruz kalmıştır. Velid Ebuzziya'ya yapılan baskılar nedeniyle doğrudan M.M Grubu tarafından Erkânı Harbiye Başkanlığı'na bir telgraf gönderilmiştir. Böylece Ankara'ya gönderilen 22 Mart 1922 tarihli telgrafta, Ahmet İzzet Paşa seyahati ve Tevfik Paşa beyanâtı hakkında yapılan yayınlar nedeniyle Tevhid-i Efkâr gazetesinin Anadolu'ya sokulmasının yasaklanmış olduğunu belirtilmiştir. Tabii olarak bu durumun milli davaya sadık olan milliyetperver Velid Ebuzziya üzerinde büyük üzüntü yarattığı Erkânı Harbiye Başkanlığına iletilmiştir.⁵⁴¹ Bu telgraftaki bilgiler her ne kadar Ebuzziya'nın çektiği sıkıntıları belirtse de İstanbul hükümetlerinin basına uyguladığı sansür haricinde gazetelerin dağıtımını yasaklayan uygulamalar da yaptığını göstermektedir.

⁵³⁸ Velid Ebuzziya, "Anadolu'da Ne Gördük?", *Tevhid-i Efkâr*, 22 Aralık 1921.

⁵³⁹ *TİTE Arşivi*. K. 43, G. 25, B. 25001, 8 Ekim 1922; *TİTE Arşivi*. K. 43, G. 25, B. 25-1001, 10 Ekim 1922; *ATASE Arşivi*. İSH. K.1749, G. 59, B. 1., 10 Ekim 1922.

⁵⁴⁰ *ATASE Arşivi*. İSH. K.1749, G.153, B.1, 29 Ekim 1922; *TİTE Arşivi*. K.62, G.85, B.85001, 29 Ekim 1922.

⁵⁴¹ *TİTE Arşivi*. K.62, G.12, B.12001, 22 Mart 1922.

İtilaf Devletlerinin de İstanbul'daki milli mücadele taraftarı gazetelere ciddi baskılar yaptığı olmuştur. Örneğin Fransız Sefarethanesi Müsteşarı, Tevhid-i Efkâr gazetesindeki yayınları nedeniyle Velid Ebuzziya ile görüşmek için defalarca makamına çağırmıştır.⁵⁴² Müsteşar, Ebuzziya'nın yayınlarını aykırı bulduğunu, barış için bir başlangıç teşkil eden tekliflerinin Anadolu'da kabul görüleceği ileri sürülerek Velid Ebuzziya susturulmaya çalışılmıştır. M.M. Grubu tarafından Ankara'ya gönderilen telgrafta sefarethanenin gazetelere yaptığı bu ilk bildirim önem taşıdığını ve İstanbul basınının davranışlarının soruşturulduğu,⁵⁴³ bu nedenle Ankara'nın durumu değerlendirip İstanbul gazetelerinin hangi tarzda yayın yapması gerektiğine dair acilen bilgi verilmesini talep edilmiştir.⁵⁴⁴ Aynı zamanda Fransız Sefarethanesi Müsteşarı Ebuzziya'ya, Yusuf Kemal Bey'in Paris'ten memnun döndüğünü, barış şartları aleyhinde yazılar yazmamasını, sonuçları beklemesi gerektiği açıklamıştır. Yapılan uyarılara karşılık Velid Ebuzziya da yazacakları için bir direktöre ihtiyacı bulunduğu, Anadolu'dan talimat beklediğini belirtmiştir.⁵⁴⁵ Belli bir süre sonra Fransız Sefarethanesi Müsteşarı tekrar Ebuzziya'yı çağırarak Ajans-ı Havas tarafından tebliğ edilmiş olan barış şartları aleyhinde yazı yazmamasını çünkü bunun Türklerin lehinde olacağını belirtmiştir. Velid Ebuzziya, Sefaret Müsteşarı ile uzun süre tartışmış ve barış şartlarının zayıf noktalarını açıklamış ve Ankara'nın kararını beklemeden bu şartların aleyhinde yazı yazacağını tekrarlamıştır. Böylece M.M. Gurubu, İstanbul basınına etkisi altına almaya çalışan Fransızların amaçlarına karşılık ne yapılması gerektiğine dair Ankara'nın acilen talimat vermesini istemiştir.⁵⁴⁶

Velid Ebuzziya, İstanbul'da çetin şartlar altında millî mücadeleye hizmet etmeye çalışırken Ankara basınından da kendisinin aleyhinde yayın yapan gazeteciler olmuştur. Ankara basınında çıkan haberler üzerine İstanbul Müdafaa-i Milliye Teşkilatı Heyet Merkezi tarafından Erkanı Harbiye Başkanlığına bir telgraf çekilmiştir. Gönderilen telgrafta, öteden beri milli davaya kalben ve fiilen, bir bedel ve menfaat karşılığı beklemeden ve İstanbul hükûmetiyle Vahdettin aleyhindeki yayınlarıyla bilinen Müdafaa-i Milliye üyesi ve M.M Grubu katılımcılarımızdan Velid Ebuzziya aleyhinde Ankara'da şahsi düşmanlığı bulunan Yunus Nadi Bey aracılığıyla meydana gelen ve tamamen gerçek dışı iftiralar Ebuzziya'yı rencide ettiği gibi en namuskâr ve azimle çalışan bu arkadaşının kıymetinin takdir edilmesi bildirilmiştir. Aynı zamanda Erkân-ı Harbiye'nin de Velid Ebuzziya'nın karakter ve hizmetini bilindiğinden lazım gelenlerin yapmasını arz etmiştir.⁵⁴⁷

⁵⁴² TİTE Arşivi. K.62, G.20, B.20001, 26 Mart 1922.

⁵⁴³ TİTE Arşivi. K.44, G.39, B. 39001, 26 Mart 1922; ATASE Arşivi. İSH. K.1745. G.154, B.1, 26 Mart 1922.

⁵⁴⁴ TİTE Arşivi. K.62, G.10, B10-1001. 28 Mart 1922.

⁵⁴⁵ TİTE Arşivi. K.62, G.10, B.10001, 28 Mart 1922.

⁵⁴⁶ TİTE Arşivi. K.62, G.17, B.17001, 6 Nisan 1922.

⁵⁴⁷ ATASE Arşivi. İSH. K. 1755, G. 92, B. 1, 16 Kasım 1922.

İstanbul Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ve M.M Grubu üyelerinin göstermiş oldukları fedakârlıklara karşılık Erkanı Harbiye Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği telgrafta bu teşkilatlara mensup kıdemli subay, sivil memur, erkan, ümera, vb. kişilerin ikmal, teçhizat, istihbarat ve mühimmat sevkiyatı ile göstermiş oldukları üstün hizmetlerinden dolayı bir derece terfi ve İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmeleri arz edilmiştir.⁵⁴⁸ Velid Ebuzziya da İstanbul Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ve M.M Grubu'nda üstün hizmet gösteren kişiler arasında yer almış, 10 Şubat 1924 tarihinde kendisi ile beraber 28 kişiye Mafevk Madalyası (Üstün Hizmet Madalyası) verilmiştir.⁵⁴⁹

Tevhid-i Efkâr gazetesi, Velid Ebuzziya'nın madalya aldığına dair haberi alalı on gün olduğu halde bilgiyi paylaşmaya lüzum görmemiş, fakat diğer bir gazetede İstiklal Madalyası alan kişilerden bir kısmını fotoğrafları ile yayımlaması üzerine kendileri de haberi paylaşır. Böylece Velid Ebuzziya ile birlikte altı kişinin fotoğrafları ve mafevk madalyasının fotoğrafı ile birlikte ayrıntılı bilgilere paylaşılmıştır. Öncelikle mütareke esnasında İstanbul'da Anadolu harekâtına yardım etmek üzere birkaç grup ve heyetin oluştuğunu, bunlar arasında M.M. ve Müdafaa-i Milliye gruplarının bir taraftan İstanbul'da işgal kuvvetleri ve Hristiyanların Müslümanlara karşı yapacak taarruz ve tecavüzlere karşı halkın müdafaa etmek diğer taraftan Anadolu'ya silah, cephane ve her türlü askeri levazım sevkinini yapmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Hatta Anadolu'ya yapılan silah sevkiyatının niteliği ve miktarı oldukça fazla olduğundan Erkânı Harbiye reisi Fevzi Paşa, gösterilen hizmet ve fedakârlıkları pek ziyade takdir etmiş olduğundan dolayı M.M. grubu üyelerine nakdi mükafat (400 bin lira) teklif etmiş olsa da onlar vatan vazifesine karşılık para almayı bir an dahi düşünmediklerinden teklifi reddetmişlerdir. Bu davranışlarından dolayı Fevzi Paşa, bu hizmetleri karşılıksız bırakmaya razı olmamış ve nihâyet grubun heyeti merkeziye erkanını istiklâl madalyasıyla taltif etmiştir.⁵⁵⁰

Haberin devamında yapılan hizmetlerin tehlikeli boyutları üzerinde durulmuş, Haliç'teki bir sevkiyat esnasında mermi sandıklarından birinin infilâk etmesi sonucu arkadaşlarından biri şehit düştüğü birinin de ağır yaralanmış olmasına rağmen vazifeye devam edilerek sabah olmadan mermiler tamamen vapura yüklenmiştir. İşte bu mesailerin bir mükafatı olarak mafevk madalya verilmiştir, bu münasebetle Tevhid-i Efkâr gazetesi, Velid Ebuzziya'nın gerek Anadolu gerekse İstanbul gazetecileri arasında İstiklal Madalyası'na layık görülen yegâne gazeteci olduğunu vurgulamıştır. Her zaman için bir karşılık beklemeden vazifesini yapmış olan Ebuzziya, kendisine lâıyk görülen madalyadan dolayı pek müteşekkir

⁵⁴⁸ *TİTE Arşivi. K.35, G.21, B.9, 23 Mart 1922; TİTE Arşivi. K.35, G.32, B.6, 23 Mart 1922; TİTE Arşivi. K.35, G.36, B.1, 23 Mart 1922; TİTE Arşivi. K.40, G.53, B.2, 23 Mart 1922; TİTE Arşivi. K.41, G.119, B.3, 26 Mayıs 1922; TİTE Arşivi. K.46, G.28, B.1, 26 Mayıs 1922; TİTE Arşivi. K.46, G.90, B.2, 28 Nisan 1925.*

⁵⁴⁹ *TİTE Arşivi. K.35, G.62, B.5, 10 Şubat 1924.*

⁵⁵⁰ "İstiklâl Mahkemesinden Sonra İstiklâl Madalyası", *Tevhid-i Efkâr*, 27 Şubat 1924.

ve minnettar olmuştur. Bu madalyayı, milletinden kabul edebileceği yegâne maddi mükâfat olarak ailesi ve kendi için medarı iftihar kabul etmiştir. Tevhid-i Efkâr gazetesi de istiklâl madalyası alan ilk ve yegâne muharriri ile iftihar edip bu madalyanın Ebuzziya'nın olduğu kadar gazetenin de malı olduğunu, çünkü onun milli davanın zaferi için fiiliyat safhasında gösterdiği hizmeti, Tevhid-i Efkâr'ın neşriyat sahasında da aynı derece ve şekilde ifa ettiğini vurgulamıştır.⁵⁵¹

3.2.2. Mudanya Mütarekesi'ne Katılması (3- 11 Ekim 1922)

Türk ordusu Batı Anadolu'yu işgalden kurtarmış, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına doğru ilerlemeye başlamıştır. İtilaf Devletleri arasında günler süren tartışmalar sonunda mütareke yapmak için 23 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'ya çağrıda bulunmuşlardır. İtilaf Devletleri adına İstanbul'daki Yüksek Fransız Komiseri Pele ve Franklin Bouillon İzmir'e gidip Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüşlerdir. Görüşmeler sonuna Mudanya'da bir toplantının yapılması kararlaştırılmıştır.⁵⁵²

Mudanya Mütarekesi'ne İsmet Paşa başkanlığındaki askeri heyet ve gazeteciler⁵⁵³ katılmış, ayrıca Mareşal Fevzi Paşa ve Refet Paşa da Mudanya'da hazır bulunmuştur. İtilaf Devletlerinden İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Mombelli temsil etmişler, Franklin Bouillon ise gözlemci olarak konferans salonunda bulunmuştur.⁵⁵⁴ Muharebe sonucu yenilen Yunanlılar ise Mudanya önlerinde bulunan bir gemide bulunan General Mozarakis ile Albay Sarıyanis tarafından takip edilmiştir.⁵⁵⁵

Tamamen Fransızca olarak sürdürülen konferans 3 Ekim 1922 tarihinde başlamış,⁵⁵⁶ İngiliz ve İtalya temsilcileri arasında çıkan anlaşmazlık⁵⁵⁷ nedeniyle 5 Ekim günü görüşmelerde kesinti yaşanmıştır. 7 Ekim tarihinde tekrar başlayan görüşmeler sonunda 11 Ekim 1922 tarihinde mütareke imzalanmıştır.⁵⁵⁸

⁵⁵¹ “İstiklâl Mahkemesinden Sonra İstiklâl Madalyası”, *Tevhid-i Efkâr*, 27 Şubat 1924.

⁵⁵² Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, Ankara: Bilgi Yay., 2016, 413-414; Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, C.1, Ankara: Yedigün Haber Ajansı Yay., 1997, 34-36.

⁵⁵³ Mudanya Konferansına TBMM Hükümeti adına Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz, Yarıbay Tefik Bıyıklıoğlu, Bnb. Seyfi Düzgören, Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey, iki Kâtip katılmış ve Türk basınından Tevhid-i Efkâr, Akşam, Hakimiyetti Milliye, İkdam, Sabah Vakit gazetesi muhabirleri katılmışlardır. Kaynak: Şerafettin *Turan, Türk Devrim Tarihi II.*, İstanbul: Bilgi Yay., 1992, 273.

⁵⁵⁴ *ATASE Arşivi. İSH. K. 1798. G. 92. B. 1., 3 Ekim 1922*; Ali Türkgeldi, *Moudros*, 158; İsmail Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Ankara: ATAM Yayınları, 2002, 144. İsmet İnönü, *Hatıraları Lozan Antlaşması I.*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yay., 1998, 29; Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi II.*, İstanbul: Çağdaş Matbaacılık, 2000, 75-76; *Turan, Türk Devrim Tarihi II.*, 273.

⁵⁵⁵ Asım Gündüz, *Hatıralarım*, (Haz. İhsan Ilgar), İstanbul: Kervan Yay., 1973, 196.

⁵⁵⁶ *ATASE Arşivi. İSH. K. 1787. G. 81. B. 9., 4 Ekim 1922.*

⁵⁵⁷ *ATASE Arşivi. İSH. K. 1794. G. 43. B. 1., 5 Ekim 1922.*

⁵⁵⁸ *ATASE Arşivi. İSH. K. 1790. G. 27. B. 1., 7 Ekim 1922*; *ATASE Arşivi. İSH. K. 1787. G. 99. B. 1., 12 Ekim 1922.*

Mudanya Mütarekesi'ne katılmak üzere *Tevhid-i Efkâr* adına gazetenin sahibi ve başyazarı Velid Ebuzziya, iki muhabir ve iki fotoğrafçı olmak üzere beş kişi motorla yola çıkmışlardır.⁵⁵⁹

Velid Bey ve arkadaşlarının, yolları İngilizler tarafından kesilmiş ve alıkonmuşlardır.⁵⁶⁰ Bu olayı sonraki yıllarda kendisiyle yapılan bir röportajda Velid Ebuzziya, detaylı bir şekilde anlatmıştır. 1939 yılında *Son Posta* gazetesi muhabirlerinden Nusret Safa Coşkun'un röportajda *Gazetecilik hayatınızda hem acı hem de en güzel hatıra nedir*, sorusuna Velid Bey, Mudanya konferansına katılma macerasını anlatarak cevap vermiştir.

Velid, Mudanya'ya herkesten evvel yetişmek amacıyla mensup olduğu M.M. grubuna silah sevkine hizmet eden Yusuf Reis'in motorunu ayarlamış, yanına fotoğrafçı Ali ve Şükrü Beyleri, muhabir Talat Bey'i ve hariciye memurlarından Enis Bey ile birlikte Sirkeci İskeleyi'nden yola çıkmışlardır. Çok geçmeden karakol vazifesi gören İngiliz karakol gemisi peşimize takılıp *Dur ve geri dön* emrini vermiş, Velid Yusuf Reis'ten hızı arttırmasını istemiş, karakol gemisinin *Geri dön yoksa ateş edeceğiz* işareti vermesi üzerine dönmek durumunda kalmışlardır.⁵⁶¹

Geri döndüklerine hala pişman olan Velid Ebuzziya, yalnız olsaydı yola devam edip onları atlabileceğini belirtirken kaç defa İngiliz muhafaza asker ve gemilerinin burnu dibinden Anadolu'ya silah geçirmiş bir adamın, bu köhne karakol gemisinin işaretiyle onlara kendi eliyle teslim olmayacağını, fakat yanımda dört can vardı ve onlardan mesul olduğunu belirtmiştir.

Karakol gemisinin yanına döndüklerinde İngiliz gemi kaptanına, Mudanya'ya İsmet Paşa'nın yanına gitmekte olduklarını belirtmiş olsalar da gazetecileri Dolmabahçe önüne demirlenmiş, hareketi milliyeye hizmet edenler için hapisane olarak kullandıkları Zuhaf silah gemisine götürüp ambara tıkmışlardır.

Ambarda aylardan beri yatan iki biçare Karadenizli vatandışın olduğunu belirten Velid Bey, sabahleyin rıhtımda askerlere teslim edildiklerinde tutuklanma olayında bir yanlışlık olduğu, karakol gemisinin yanıldığı belirtilip özür dilenmiştir. Velid, kendilerine Mudanya'ya gideceklerine dair bir izin kâğıdı vermelerini istediğinde, *Bir yasak yok ki izin kâğıdı verelim* cevabı ile istek reddedilmiştir. Tekrar yakalanma durumunda ne olacağını sorduğunda, *dikkat edin bir daha yakalanmayın, mesela Sirkeci'den hareket edeceğinize Kumkapı sahilinden hareket edin, orada karakol gemimiz yoktur* cevabını almıştır.

⁵⁵⁹ “Başyazarımız ile Muhabirlerimiz Mudanya'ya Giderken”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Ekim 1922.

⁵⁶⁰ *ATASE Arşivi. İSH. K. 1719. G. 78. B. 1., 3 Ekim 1922.*

⁵⁶¹ Nusret Safa Coşkun, *Unutulmuş Gazeteciler Unutulmaz Hatıralar*, (Haz. Şaban Özdemir), Ankara: Çolpan Kitap, 2020, 20-21.

Velid Ebuzziya, yaşadıklarını özetlerken işgal kuvvetleri tarafından birkaç defa yakalandığını, ağır şartlarda hapsedildiğini ve Malta'ya sürülmüş olmasına rağmen, Zuhaf korvetine atılmanın hepsinden ağır geldiğini, hatta o korvet ambarındaki bir gecelik macerayı ömrü oldukça unutmaya imkân olmadığını belirtmiştir.⁵⁶²

Yaşanan kötü günden sonra Çatladıkapı'dan yola çıkan gazeteciler üç dört saat yolculuk sonrası Mudanya'ya ulaşmış, ardından İsmet Paşa ile görüşme imkânı bulmuşlardır. O sırada Mudanya Konferansı'na memur edilen İstanbul İngiliz Komutanı Harrington henüz gelmemiş, bunu fırsat bilen Velid Ebuzziya, iki fotoğrafçısı ile Mudanya İskelesi'nde beklemeye başlamışlardır. O gün Harrington gelmiş, motorla Mudanya İskelesi'ne çıktığında kendisini karşılamak üzere İsmet Paşa yalnız bir yaver göndermişti. Yaverden başka karşısında iki fotoğrafçı gördüğünde poz vermek istemese de nihayetinde durmuş ve yağmura rağmen fotoğrafçılara poz vermiştir. Velid, bu fotoğrafları ve vaziyeti İzmir zaferini bütünleyen ikinci bir Anadolu zaferi olarak değerlendirmiştir.⁵⁶³

Velid, gazetenin 2 Ekim 1922 tarihli nüshasında *Mudanya Konferansı* başlıklı başmakalesinin dört paragrafı sansür nedeniyle silinmiş olsa da mütareke hakkında genel bilgiler vermiştir. Öyle ki Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın mütarekenin akdine razı olduğunu, Franklin Bouillon'un Başkomutan ile görüşmesi, verilen teminat, İtilaf Devletlerinin milli sınırlar içinde bulunan Trakya'nın geri verilmesini kabul ettiklerini ve yapılacak mütarekede kabul edilen şartların teyit edileceği dair bilgiler paylaşmıştır.⁵⁶⁴

Bununla birlikte gazetenin ilk sayfasında fotoğraflar ile birlikte mütareke ilgili haberlere geniş yer verilmiştir. *Mudanya Konferansı Yarın Toplanacak ve Trakya Hudud ile Yunanlıların Tahliyesi...*, *Mösyö Franklin Bouillon'un muhabirimize Beyanati*, *Hükümeti Milliye'mizin Mudanya Konferansı Hakkındaki Notası* başlıkları altında ayrıntılı haberler kamuoyuna duyurulmuştur.⁵⁶⁵

Gazetenin 3 Ekim tarihli sayısında *Mudanya Konferansı Bugün Saat 11.00'de Toplanıyor* başlığı altında Türk heyeti hakkında bilgi verilirken İsmet Paşa'nın 26 Ağustos günü Kocatepe'de orduyu idare ederken çekilmiş fotoğrafı ile İtilaf Devletleri temsilcilerin

⁵⁶² Coşkun, *Unutulmuş Gazeteciler Unutulmaz Hatıralar*, 21-23.

⁵⁶³ Coşkun, *Unutulmuş Gazeteciler Unutulmaz Hatıralar*, 24-26.

⁵⁶⁴ ATASE Arşivi. İSH. K. 1535. G. 5. B. 1. 2. 3.; "Mudanya Konferansı", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Ekim 1922.

⁵⁶⁵ Velid Ebuzziya, "Mudanya Konferansı", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Ekim 1922; "Mudanya Konferansı Yarın Toplanacak ve Trakya Hudud ile Yunanlıların Tahliyesi...", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Ekim 1922; "Mösyö Franklin Bouillon'un Muhabirimize Beyanati", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Ekim 1922; "Hükümeti Milliye'mizin Mudanya Konferansı Hakkındaki Notası", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Ekim 1922.

fotoğrafları yayımlanmıştır. Bununla birlikte konferansta ele alınacak konular dört madde halinde verilmiştir.⁵⁶⁶

Tevhid-i Efkâr gazetesi Başyazarı Velid Ebuuzziya'nın Mudanya'dan göndermiş olduğu bilgiler *Mudanya Konferansı Hakkında İlk Haber* başlığı altında yayımlanmıştır. Haberdeki bilgilere göre üç müttefik devleti Mudanya'ya ulaştıklarında aralarında bir toplantı düzenleyerek müzakere esaslarını beraber kararlaştırıp, ardından Türk temsilcileri ile ilk toplantının gerçekleştiği bildirilmiştir. Konferansta İsmet Paşa'ya Asım Paşanın refakat ettiğini, Refet ve Mareşal Fevzi Paşa'nın Mudanya'da hazır buldukları belirtilmiştir. Trakya, Çanakkale ve İstanbul meselesi ve Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal Paşa arasında İzmir'de yapılan görüşme hakkında bilgiler verilmiştir.⁵⁶⁷

Bu arada 6 Ekim tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesine *Başyazarımızdan Gelen En Son Haberler ve Başyazarımızdan* başlıkları ile günlük olarak yaşanmış gelişmelerin raporları bir arda yayımlanmıştır. Başyazar Velid Ebuuzziya'nın göndermiş olduğu telgraflara göre konferansın birinci gününde Fransız temsilcisi General Charpy ve Franklin Bouillon (Edgar – Kine) zırhlısı ile salı günü sabah saat 07.00 civarında Mudanya'ya gelmiş, ardından İtalya temsilcisi General Mombelli (Dalileo) zırhlısı ile Mudanya'ya ulaşmıştır. İngiliz temsilcisi General Harrington, (İron Duke) zırhlısı ile saat 11.00'de iki torpidoyla beraber Mudanya'ya ulaşmış ve konferansın ilk celsesinin saat 15.00'te toplandığı belirtilmiştir.⁵⁶⁸ İsmet Paşa'nın başkanlığında başlayan oturumda İtilaf generalleri tarafından *Askeri Mukavele* adında *Türkiye Büyük Millet Meclisi mümessili ve Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin murahhası İsmet Paşa Hazretleri ile İtilâf Devletleri Generallerinden cümle-i resmiyesiyle* cümlesiyle başlayan, on maddeden oluşan bir teklif sunulmuştur, bu on maddenin müzakeresi nedeniyle toplantı akşam yediye kadar devam etmiştir. Oturum sona erdikten sonra generaller gemilerine geri dönmüşlerdir.⁵⁶⁹

Velid Ebuuzziya ayrıca konferans süresince Mudanya'da bulunan Fevzi Paşa ile yapmış ve mülakat esnasında İsmet Paşa ve Refet Paşa'nın da orada hazır bulunduğunu, Refet Paşa'nın da görüşleri alınmıştır.⁵⁷⁰

“Fevzi Paşa, askerî harekât devam ederken Mudanya konferansının teklif edildiğini, sulhperver olduğumuzdan teklifin kabul edildiğini belirtmiştir. Başlıca

⁵⁶⁶ “Mudanya Konferansı Bugün Saat 11.00'de Toplanıyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Ekim 1922.

⁵⁶⁷ “Mudanya Konferansı Hakkında İlk Haber”, *Tevhid-i Efkâr*, 4 Ekim 1922.

⁵⁶⁸ Velid Ebuuzziya, “Mudanya Konferansının Birinci Günü”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ekim 1922; Ayrıca bakınız: *Gündüz, Hatıralarım*, 196.

⁵⁶⁹ Velid Ebuuzziya, “Başyazarımızdan Gelen En Son Haberler ve Başyazarımızdan”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ekim 1922;

⁵⁷⁰ Velid Ebuuzziya, “Fevzi ve Refet Paşalarla Mülakat”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ekim 1922.

arzularının Trakya'daki Yunan mezâlimine bir an evvel son verilmesi ve Trakya'nın teslim edilmesidir ki bu amaç temin edildiği durumda konferanstan iyi sonuçların çıkacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte Misak-ı Milli kararlarını gerçekleştirmeye katiyen karar kıldıklarını, milletin de arzusunun bu yönde olduğunu, bu bağlamda ordunun maddi ve manevi kuvvetinin iyi olduğunu ve çıkacak her türlü engelin üstesinden gelineceğini vurgulamıştır. O cihetle bu günkü müzâkereden iyi sonuçların çıkması sulh aleminin menfaati için gerekli olduğunu, taleplerinin meşru hukuktan ibaret olduğunu ve bu nedenle her ne olursa olsun kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Refet Paşa da Fevzi Paşa'nın konferans hakkındaki bu düşüncelerine tamamen katıldığını ve Misak-ı Milli kararlarının kesin olduğunu, çünkü bu amaçlarla yola çıktıklarını ve bu maksadın her türlü elde edileceğinden emin bulunduğunu ilave etmiştir.”

Velid Ebuzziya'nın Tevhid-i Efkâr gazetesine göndermiş olduğu raporlar Mudanya Mütarekesi hakkında önemli ipuçları da vermektedir. Şöyle ki konferansın ikinci günü, yani 4 Ekim'de toplanmanın Fransa'nın *Edgar – Kine* adlı zırhlı gemisinde devam ettiği bildirilmiş, gazetede zırhlı geminin karadan çekilmiş fotoğrafı ile birlikte detaylı bilgiler paylaşılmıştır. Fransa zırhlı gemisinde gerçekleşen toplantının iki celse olarak toplanıp akşam saat 19.00'a kadar devam ettiği, ilk celseye İsmet Paşa başkanlık yaptığını, ikinci celsede İtilaf Generallerinin toplantıyı açtığı bilgisine yer verilmiştir. Aynı zamanda konferansa Yunan temsilcilerin katılması mevzu bahis olsa da görüşmenin Mustafa Kemal Paşa ile Mösyö Franklin Bouillon arasında imzalanan protokol mucibince yürütüldüğü belirtilip reddedilmiştir. Ayrıca Trakya'da Yunanlıların tahliye edilmesi ve bölgenin Türk hâkimiyetine bırakılması üzerine tartışmalar yapılmıştır.⁵⁷¹

Konferansın üçüncü günü 5 Ekim'de toplanmanın iki celse şeklinde devam ettiği ve İsmet Paşa'nın toplanma öncesi Franklin Bouillon ile kısa bir konuşma yaptığını, gelişmelerin ümit verici olduğunu belirten bilgiler vermiştir. Ardından İngiliz Generali Harington, Trakya bölgesinin Türk hâkimiyetine geçmesi konusunda İngiliz hükümeti ile görüşmek istediğinden konferans 24 saat müddetle dağılmıştır.⁵⁷²

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 7 Ekim 1922 tarihli nüshasında *Başyazarımızdan Telgraflar* başlığı altındaki ilk telgrafta Anadolu'da Yunan ordusunun yenilmesi ile ele geçirilen yüklü

⁵⁷¹ Velid Ebuzziya, “Mudanya Konferansının İkinci Günü”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ekim 1922; “Mudanya Konferansı Dün dahi İctimaalarına Devam Eylemiştir”, *Tevhid-i Efkâr*, 5 Ekim 1922.

⁵⁷² Velid Ebuzziya, “Mudanya Konferansının Üçüncü Günü”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ekim 1922; “Müttefik Generalleri Komiserlerle Temas Etmek Üzere Dün İstanbul'a Geldiler”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ekim 1922.

miktardaki cephane mühimmatı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. İkinci telgrafta ise yaklaşık 40 kilometre uzunluğundaki bir yolun baştanbaşa terk edilmiş düşman otomobilleri ile dolu olması ile birlikte 5 milyon değerinde uçak ve uçak levazımının terk edilmiş olduğu ve bu malzemelerin çok işe yarayacağı bilgisi verilmiştir. Bununla birlikte İtilaf Generallerinin 6 Ekim günü Mudanya'ya gitmek için İstanbul'dan yola çıktıkları haberine yer verilmiştir.⁵⁷³

Mudanya Konferansı'nın 7 Ekim günü düzenlenen toplantılarda kesin bir kararın alındığına dair net bilgilerin olmadığı da belirtilmiştir. Generallerin gitmesinden sonra ki içtimalar Fransızlarla İtalyanlar imza için bekleyip İngilizlerden gelecek hala talimatı beklediklerini, çünkü her ne kadar generaller İstanbul'dan Mudanya'ya dönüp geç saatlerde bir toplantı yapmış olsalar da Harington henüz cevap almadığından toplantı sabah saat sekiz buçuğa ertelenmişti. Nihayetinde dün sabah sekiz buçukta, öğleden sonra iki buçukta birer toplantı yapılmış olsa da kesin bir karar alınmamış, fakat konferansın daha fazla uzamasına imkân kalmadığına ümit edilmiştir.⁵⁷⁴

Tevhid-i Efkâr gazetesi başyazarı Velid Ebuuzziya, 8 Ekim günü İsmet Paşa ile yapmış olduğu mülakat *İsmet Paşa'nın Muhabirimize Beyanâtı* başlığı altında iki fotoğraf ile yayımlanmıştır. Konferans binasının balkonunda gerçekleşen mülakat, İsmet Paşa ve Velid Ebuuzziya'nın yan yana çekilmiş fotoğrafı ile yayımlanmıştır. Bu fotoğraf daha sonra İsmet Paşa tarafından *Mudanya'da Velid Beyin güzel sözleriyle konuşurken, 11 Teşrinievvel 1338, İsmet* notlarıyla imzalanmıştır.⁵⁷⁵

Velid Ebuuzziya, İsmet Paşa ile yaptığı mülakat sırasında askeri vazifesini şanlı bir zaferle tarih sayfalarına kazandıran İsmet Paşa'nın siyasi vazifesini de aynı muvaffakiyetle yerine getirmekte olduğu bilgisini verip, konferanstaki gelişmeler ve vaziyetin ne olduğu sorusunu sormuştur. İsmet Paşa'nın, Trakya'nın tahliye edilerek iadesini istediklerini, İtilaf generallerinin tahliye kararını kabul etmelerine rağmen teslim konusunu hükümetleri ile görüşmek için zaman istediklerini ifade ettiğini okuyucularına duyurmuştur. İsmet Paşa'nın, konferansta bu konular tartışılırken aynı zamanda Türk ordusunun her an hazırlıklı olması emrini vermiş olduğunu, çünkü bu zaman zarfında Yunanlıların toparlanmaya çalıştıkları belirtilirken, haklarının çok geçmeden gerçekleşeceğini ümit ettiğine dair bilgiler vermiştir.⁵⁷⁶

Mülakat sonrası çekilen diğer fotoğrafta Binbaşı Tahsin, Tevhid-i Efkâr gazetesi başyazarı Velid Ebuuzziya, Binbaşı Sabri, Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Albay Hulusi

⁵⁷³ Velid Ebuuzziya, "Mudanya'daki Ganimetimizin Küsuratı Vahamiyeti", *Tevhid-i Efkâr*, 7 Ekim 1922; "Müttefik Generalleri Dün Öğleden Sonra Mudanya'ya Avdet Ettiler", *Tevhid-i Efkâr*, 7 Ekim 1922.

⁵⁷⁴ "Mudanya Konferansı'nın Dünkü İçtimada Bir Kararı Kati Verip Vermediği Henüz Malum Değildir", *Tevhid-i Efkâr*, 8 Ekim 1922.

⁵⁷⁵ "Mudanya Konferansı'nın Son Kararı Malum Değildir", *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ekim 1922.

⁵⁷⁶ "İsmet Paşa'nın Muhabirimize Beyanâtı", *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ekim 1922.

Alataş, Binbaşı Seyfi Akkoç, General Asım Gündüz ve *Akşam* gazetesi başyazarı Necmettin Sadak yer almışlardır.⁵⁷⁷

Velid Ebuuzziya tarafından İstanbul'a gönderilen diğer bir raporda *Mudanya Konferansına Dair Bir Tebliği Resmimiz* başlığı altındaki bilgiler olmuştur. Tebliğde yer alan bilgiler Fransa ve İtalya temsilcilerince kabul edilen esas Edirne şehrinin Meriç sağı sahasındaki askeri hattı ve Karaağaç dahil olmak üzere Türkiye'ye iadesi ve Trakya'dan müttefik askeri birliklerinin tahliyesi ile beraber Doğu Trakya'nın barış konferansından evvel Türkiye'ye teslim edilmesi şeklindedir. Bununla birlikte Yunanlıların Anadolu ve Trakya'dan Yunanistan'a götürüp hapsediği askeri ve sivil kişilerin Türkiye'ye iade edilmesi bilgileri de yer almaktadır. Aynı zaman yine gazetenin Başyazarı Velid tarafından gönderilen *Mudanya Konferansının Son Celseleri* başlıklı yazıda konferansın gün içindeki gelişmelerinin ayrıntıları da rapor şeklinde yayımlanmıştır.⁵⁷⁸

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 10 Ekim Salı günü nüshasında *Başyazarımız Tarafından Özel Vasıtayla Gönderilmiştir* başlığı altında günün gelişmeleri aktarılmıştır. Öyle ki 8 Ekim günü konferansın toplanmış olduğu, General Harington'a İngiliz hükümeti tarafından yeni bir talimatın gelmiş olduğu, fakat Fransa ve İtalya generallerine yeni bir talimat gelmemiş olduğundan konferansın zaruri olarak 9 Ekim günü toplanması teklif edilmiştir. Böylelikle generaller hükümetleri ile görüşmek için İstanbul'a gitmişlerdir. Yaşanan gelişmeler üzerine *Pazar Toplantısında İtilafname Neden İmzalanmadı* başlıklı ikinci yazıda Velid'in paylaştığı bilgiler şöyledir: “Bugün Pazar, şu mektubu yazdığım anda saat akşamın yedisini bulmuştur. Konferansın 24 saat mühletle ertelendiği dakikadan beri üç defa 24 saat geçmiş olduğu halde henüz toplanma düzenlenemedi ve müzakere bir türlü başlamadı.” Ardından General Harington'a hükümeti tarafında bir tebliğ geldiğini, fakat General Charpy ve General Mombelli'ye herhangi bir talimat gelememiş olduğundan Fransa ve İtalya temsilcilerinin İstanbul'a gitmiş oldukları bilgisine yer vermiştir.⁵⁷⁹

Velid Ebuuzziya'nın Mudanya'dan göndermiş olduğu rapor, Tevhid-i Efkâr gazetesinin 11 Ekim tarihli nüshasında *Konferansın Son İçtimadaki Müzakerat* başlığı altında günün gelişmeleri okuyuculara duyurulmuştur. Bu rapora göre Mudanya konferansında artık önemli bir değişiklik arz etmeye başlamış, çünkü General Harington hükümeti ile görüşmüş ve ortaya koyduğu değişiklik tartışmaya neden olmuştur. İngilizler tarafından hazırlanan yeni sözleşmeye

⁵⁷⁷ “İsmet Paşa'nın Muhabirimize Beyannatı”, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ekim 1922; Ayrıca fotoğraf için bakınız: Türk Tarih Kurumu Arşivi, EÖ-191-78, Mudanya.

⁵⁷⁸ Velid Ebuuzziya, “Mudanya Konferansı'nın Son Celseleri”, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ekim 1922.

⁵⁷⁹ Velid Ebuuzziya, “Mudanya Konferansı'na Dair Bir Tebliği Resmimiz”, *Tevhid-i Efkâr*, 10 Ekim 1922; “Konferans Pazar Günü Toplanmadı, Dün İçtima Edip Etmediği de Meçhuldür”, *Tevhid-i Efkâr*, 10 Ekim 1922.

göre Trakya'nın boşaltılması için istenilen 30 günlük müddet 45 güne çıkarılmış olduğu gibi Trakya'da bulundurulacak jandarma sayısı, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının her iki sahilinde barış yapılana kadar askeri bir hattın oluşturulması gibi yeni maddeler eklenmiştir.

General Harington bu yeni programı harita üzerinde İsmet Paşa'ya sunmuştur. Toplantının ikinci celsesinde ise aynı değişiklikler General Harington tarafından General Charpy ve General Mombelli'ye sunulmuştur. Fakat belirlenen yeni sınırlar, teklifin yapılma şekli ve tarzı, Türklerin haklarıyla ilgili olarak önemli ve ciddi tesirler yaptığı belirtilmiştir. Yabancı temsilciler yeni teklife karşı cevap istemişlerdir. Türkiye temsilcisi İsmet Paşa, cevaptan evvel bu yeni mukavele şartları için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden talimat almak mecburiyetinde olduğunu belirterek kararı diğer toplantıya bırakmıştır. Velid, toplantılar esnasında yaşanan durumu yansıtırken vaziyetin gergin olduğunu, milli hükümetin son cevabı beklenirken, konferanstaki Türk temsilcilerin büyük azim ve fedakarlıklar gösterdikleri gibi her türlü tedbiri de düşündüklerini belirtmiştir. Böylece Türkiye hükümetinin vereceği kararın ya harp ya da sulh ile sonuçlanacağı düşüncesini paylaşmıştır. Bununla birlikte Mudanya'da müttefikin generalleri tarafından yapılan son teklifin yeni şartları *Mudanya'da Müttefikin Generalleri Tarafından Son Teklif Edilen Mukavele-i Askeriye Muhteviyatı* başlığı altında yeni programdaki değişiklikler dört madde şeklinde paylaşılmıştır.⁵⁸⁰

Mudanya konferansının başladığı ilk günden itibaren *Tevhid-i Efkâr* gazetesi ilk sayfasını tamamen Mudanya konferansına dair haberlere ayırmıştır. Öyle ki konferansta yaşanan günlük gelişmeler, yapılan röportajlar ve Türk ordusu hakkındaki bilgiler fotoğraf ve haritalar ile birlikte paylaşılmıştır. Mudanya konferansının imzalandığı 11 Ekim gününe dair haberler ise şöyledir:

Gazetenin manşetine “*Mudanya mukavele-i askeriyesi dün sabah saat 06.30'da imzalanarak Trakya ve Edirne konusundaki kararlar resmi ve kati bir şekil aldı. Yunan temsilcileri mukaveleyi imzalamamış olmasının hiçbir önemi yoktur*” başlığı atılmıştır.

Mudanya Mukavelesinin İmzalandığını Mabeyni Tebliği Resmîyiz” şeklindeki alt başlıkta Mudanya Mütarekesi'nin 14 -15 Ekim tarihinden itibaren yürürlüğe gireceği, 10 gün içinde Yunan ordusunun çekileceği, Doğu Trakya ve Edirne'nin Türkiye'ye teslim edileceği vb. ayrıntılara yer verilmiştir. Aynı zamanda “*Trakyamızın Ehliyetini Temin Eden Mudanya*

⁵⁸⁰ Velid Ebuzziya, “Konferansın Son İçtimadaki Müzakerat”, *Tevhid-i Efkâr*, 11 Ekim 1922; Velid Ebuzziya, “Mudanya'da Müttefikin Generalleri Tarafından Son Teklif Edilen Mukavele-i Askeriye Muhteviyatı”, *Tevhid-i Efkâr*, 11 Ekim 1922.

Mukavele-i Askeri Resmi” başlığı ile imzalanan antlaşmasının 14 maddesi doğrudan yayımlanmıştır.⁵⁸¹

Mudanya konferansına dair Velid Ebuuzziya'nın gözlemlerini içeren ayrıntılı bilgiler “*Mudanya’da Nasıl İtilaf Hasıl Oldu ve Mukavele Nasıl İmzalandı*” başlığı altında yayımlanmıştır. Velid Ebuuzziya’ya göre Ankara’dan talimat beklenirken konferansın bir oturumu açılmış, İsmet Paşa’nın sabır metaneti sonunda önemli düzeltmeler uygulanmıştır. Talimat gelmeden evvel, mütarekenin ansızın imzalanmış olduğunu belirten Velid Bey, bir gün evvel akşama kadar bir haftadan beri hazırlanmış ve şekilden şekle girmiş mukavelenin imzalanacağına ihtimal verilmemiş olduğunu ifade etmiştir. Hatta son iki günün toplantıları uzun sürdüğü gibi herkeste bir karamsarlığın ve gerginliğin hasıl olduğunu ve bu gerginliğin bütün gün devam ettiğini de belirtmiştir. Aynı gün İsmet Paşa, Ankara’da Mustafa Kemal Paşa’dan son bir talimat istemiş ve gelecek cevaba göre konferansı sürdürmeyi düşünmüştür.

Velid Ebuuzziya, Mudanya ile ilgili yazılarında İsmet Paşa’ya özel bir anlam yüklemeyi de ihmal etmemiştir. Dayanaklılığı ve azmi ile konferansın seçkin komutanı ve savaştaki başarısını herkese takdir edildiğini belirttiği İsmet Paşa’nın çok düşünceli olduğunu, sulhperver azmi ve vatanın menfaati müdafaadaki kararı arasında zihninde şiddetli bir mücadele vukuu bulunduğunu ifade etmiştir.

Saat altıda generallerin gelmesi ile oturumun asabiyet içinde açıldığını, iki saat süren toplantıya verilen bir ara ile generaller salondan çıkıp kendi aralarında görüşüklerini, ancak ne konuşulduğunun anlaşılmadığını aktarmıştır. Ebuuzziya’nın yazısından anlaşıldığına göre ardından toplantı yeniden başlamış, bu defa 21.30’a kadar devam etmiş, görüşmenin bitmesiyle salondan çıkan bütün temsilcilerin yüzünde bir memnuniyet belirmiş ve nihayet bir anlaşma hasıl olmuştur. Dışarıda sabırsızlıkla bekleyen gazetecilerin sorularına müşavirler, kesin bir anlaşmaya varıldığını, mütarekenin gece saat 12.00’de imzalanacağını bildirmişlerdir. Velid Ebuuzziya, alınan haber ile sabahtan beri devam gerginliğin bittiğini, İsmet Paşa ve mahiyetini teşkil eden güzide erkanın iki gün boyunca yaşadıkları gerginlik ve endişelerin aslında müttefik temsilcilerinin son kararlarında Sevr antlaşmasını tatbik etme girişimlerinden kaynaklı olduğunu açıklamıştır. *Tevhid-i Efkâr* gazetesi yaşanan bu gelişmeleri Mudanya’dan gönderilen dört fotoğraf ile yayımlamıştır.⁵⁸²

Gazetenin fotoğrafçısı tarafından çekilen ilk fotoğrafta İsmet Paşa ve General Harington, ikinci fotoğrafta Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra İsmet Paşa,

⁵⁸¹ Velid Ebuuzziya, “Trakyamızın Ehliyetini Temin Eden Mudanya Mukavele-i Askeri Resmi”, *Tevhid-i Efkâr*, 12 Ekim 1922.

⁵⁸² Velid Ebuuzziya, “Mudanya’da Nasıl İtilaf Hasıl Oldu ve Mukavele Nasıl İmzalandı”, *Tevhid-i Efkâr*, 12 Ekim 1922.

General Harington, General Charpy ve General Mombelli'nin beraber buldukları bir kare, üçüncü fotoğrafta İsmet Paşa ve üç generalin imzasının bulunduğu mütareke kâğıt metni, dördüncü fotoğrafta ise Mudanya konferansının toplandığı yalının denizden görüntüsü yer almıştır. Bunların yanı sıra Velid Ebuuzziya'nın 10 Ekim akşam saat 22.00'de yazıp göndermiş olduğu bir telgrafi da yayımlanmıştır.⁵⁸³

Mudanya Konferansı'nın imzalanması neticesinde Tevhid-i Efkâr gazetesi muhabirleri İstanbul'a dönmüş, Velid Ebuuzziya'nın ilk başmakalesi *Mudanya Konferansında İsmet Paşa* başlıklı yazısı olmuştur. Bu başlık altında Velid, doğrudan İsmet Paşa'yı ele almış, Mudanya konferansı süresince yapmış olduğu gözlemlerini kaleme almıştır. Böylelikle konferansın en büyük, en kıymetli ve en dikkat çeken bu genç komutanın ilk defa giriştiği bu siyasi savaşta zafer kazanmasını, onun kendine has nitelikli azmine, milli davaya aşırı derecede olan bağlılığına ve milletin istiklalini sağlamak konusundaki kati ve şiddetli kararına bağlı olduğumuz dile getirilmiştir. İsmet Paşa'nın konferansa milli hakları her ne pahasına olursa olsun savunma amacıyla geldiğini, Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Trakya'yı almadan konferanstan ayrılmayacağını, çünkü bu genç komutanın üç seneden beri mücadelenin içinde bulunan biri olup kazanılan taarruzun bir komutanı olduğu belirtilmiştir. İşte bu zaferlerle Mudanya konferansına gelen İsmet Paşa'nın, konferans süresince oldukça samimi, gayretli, inançlı, üstün şahsiyeti ve seçkinliği ile milli davayı müdafaaya ettiği de yazıda yer almıştır. Aynı zamanda bütün milletin yükünü sırtında taşıyan bu komutanı fikir ve kararından döndürmek imkân dahilinde olmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte İsmet Paşa'nın bir diplomat olmadığı, fakat bütün davranışları ile ön planda olduğu gibi kendisinin bir işaretini bekleyen ordusunun bulunmasının kendisine güç kazandırdığına ve bu nedenle her gün bir tuhaflik gösteren müzakereden ümitsiz olmadığına dair bilgiler verilmiştir.⁵⁸⁴

Tevhid-i Efkâr gazetesinde bu bilgiler paylaşılırken İsmet Paşa tarafından Velid Ebuuzziya'ya verilen imzalı fotoğraf da paylaşılmıştır. Gazetenin foto muhabiri tarafından çekilen fotoğrafta sadece İsmet Paşa bulunmaktadır. Fotoğrafın üst kısmında iki satır halinde İsmet Paşa'nın *Muhterem Velid Beyefendiye Mudanya Konferansı Hatırası, Hatıra-i Muhabbet, 11 Ekim, İsmet.*, el yazısı ile yazılan notu ve imzası yer almaktadır. İkinci fotoğrafta ise İsmet Paşa ile birlikte Mudanya Konferansı'nda alınan zafere hizmet eden Erkân-ı Harbiye'den kişiler de bulunmaktadır.⁵⁸⁵ Ayrıca Tevhid-i Efkâr gazetesine bir hatıra olarak verilen bu fotoğrafın

⁵⁸³ Velid Ebuuzziya, "Mudanya'da Nasıl İtilaf Hasıl Oldu ve Mukavele Nasıl İmzalandı", *Tevhid-i Efkâr*, 12 Ekim 1922.

⁵⁸⁴ Velid Ebuuzziya, "Mudanya Konferansında İsmet Paşa", *Tevhid-i Efkâr*, 13 Ekim 1922.

⁵⁸⁵ Fotoğrafta yer alan kişiler, Miralay Hulusi Bey, Kaymakam Ebuuzziya Tevfik Bey, Kaymakam Seyfi, Binbaşı Tahsin Bey, Komutan Yaveri Binbaşı Sabri Bey, Erkanı Harbiye Reisi Yaveri Yüzbaşı Avni Bey, Yüzbaşı İrfan Bey ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa yer almaktadır. Kaynak: *Tevhid-i Efkâr*, 13 Ekim 1922.

altında; “*Bu Resim, Konferansın Hitamını Müteakip Gazetemiz İçin Bir Hatıra Olmak Üzere İsmet Paşa ve Erkanı Harbiyyesi Tarafından Sureti Mahsusa Verilmiştir*” notu da yer almaktadır.⁵⁸⁶

Mudanya Mütarekesi’nin imzalanması sonucunda Yunan ordusunun, Trakya’yı tahliye etmeye başladığı haberi de *Tevhid-i Efkâr*’ın sayfalarına yansımıştır.⁵⁸⁷ Velid Ebuzziya, yaşanan gelişmeleri değerlendirirken *Muvaffakiyetimizi Kendimize Borçluyuz* başlığı altında kazanılan siyasi zaferin üstünlüğünü askeri zaferin bir tamamlayıcısı olduğunu belirtmiştir.⁵⁸⁸

Velid Ebuzziya, Türk milletinin göstermiş olduğu muvaffakiyeti, Namık Kemal’in *Sana senden gelir ancak işde dad lazımsa, Ümidin kes zaferden gayriden imdad lazımsa*, beytine uygun bir şekilde kendi hukukunu kendi girişimi ile ortaya koyduğunu da okuyucularını aktarmıştır.⁵⁸⁹

Nitekim *Tevhid-i Efkâr* Gazetesinin sahibi ve başyazarı Velid Ebuzziya, Mudanya Mütarekesi görüşmelerinin canlı şahidi olmuş en önemli gazetecilerden biridir. Mudanya’dan gönderdiği yazılarla süreci kamuoyuna aktarmış ve özellikle İstanbul’un doğru bilgi almasının yolunu açmıştır. Ebuzziya’nın Mudanya’dan telgraf marifetiyle gönderdiği yazılar, günlük niteliği taşımaktadır.

Bağımsız bir gazeteci olmasına karşın Velid Ebuzziya’nın yazıları, resmi bildiri niteliği de taşımaktadır. Zira başta İsmet Paşa olmak üzere, Mudanya’da bulunanlarla yapılan mülakatlar, Türk resmi çevrelerinin görüşlerini de yansıtmıştır. Ebuzziya, Mudanya’da görüşmeleri ve çıkan sonucu iyimserlikle karşılamış ve bu bağlamda İsmet Paşa’ya da özel bir anlam yüklemiştir. İsmet Paşa’nın askeri başarılarını hatırlatmış, diplomasideki maharetlerini de bu başarılarla eklemiştir. Kısacası Velid Ebuzziya’nın gözünden bakıldığında Mudanya Mütarekesi kazançlı bir ateşkes antlaşmasıdır ve İsmet Paşa da başarılıdır.

3.2.3. İzmit Basın Toplantısı’na Katılması (16- 17 Ocak 1923)

Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin devam ettiği sırada gelişmelerde bir ilerlemenin yaşanmamış olması hem mecliste hem de basın üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, otuz beş gün süren Batı Anadolu gezisi yapmaya karar vermiş ve plan

⁵⁸⁶ Velid Ebuzziya, “Mudanya Konferansında İsmet Paşa”, *Tevhid-i Efkâr*, 13 Ekim 1922.

⁵⁸⁷ “Trakya Tahliyesi Hakkında Müteffikin Tebliği”, *Tevhid-i Efkâr*, 15 Ekim 1922.

⁵⁸⁸ Velid Ebuzziya, “Muvaffakiyetimizi Kendimize Borçluyuz”, *Tevhid-i Efkâr*, 16 Ekim 1922.

⁵⁸⁹ Velid Ebuzziya, “Muvaffakiyetimizi Kendimize Borçluyuz”, *Tevhid-i Efkâr*, 16 Ekim 1922.

içinde İzmit basın toplantısına da yer vermiştir. Böylece İstanbul kamuoyunun aydınlatılması amacıyla İstanbul gazetelerinin başyazarları ile görüşmeyi planlamıştır.⁵⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa, İzmit'te 16 Ocak 1923 tarihinde kabul etmiş olduğunu gazete başyazarlarıyla beş buçuk saat süren basın toplantısı gerçekleştirmiştir.⁵⁹¹ Yapılan görüşmenin başlıca nedeni Saltanatın kaldırılması, Halifelik meselesi, Halk Fırkasının kurulması ve orduyu teftiş gibi günün tartışma konusu olan çeşitli sorunlara açıklık getirmek olmuştur.⁵⁹² İngilizlerin de dikkatini çeken basın toplantısı İstanbul İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson tarafından şu şekilde raporlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Ocak 1923 günü İzmit'e gelmiş, Lozan Konferansının bu hassas döneminde onun Ankara'dan ayrılış nedenlerinin belli değildir. Çünkü orduyu ve halk partisini teftiş edeceği söylentileri bekliden doğrudur belki de Lozan'da çıkabilecek bir kriz öncesinde bu ziyareti yapmış olabilir, ayrıca barış konusunda basında bir karamsarlık mevcut bulunmaktadır. İşte Mustafa Kemal'in İzmit gezisinin de bu karamsarlığa rastlamaktadır ki belki de askerinin moralini yükseltmeyi de amaçlamış olabilir, bilgisiyyle yapılan toplantının yabancı devletlerin dikkatini çektiği görülmüştür.⁵⁹³

İzmit Kasrı'nda yapılan görüşmeye İstanbul basınından Tevhid-i Efkâr gazetesi Velid Ebuzziya, Vakıf gazetesi Ahmet Emin Yalman, Akşam gazetesi Falih Rıfkı Atay, İdam gazetesi Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Tanin gazetesi İsmail Müştak, İleri gazetesinden Suphi Nuri İleri ve İzmit muhabiri Kılıçzade Hakkı Bey, ayrıca gazetecilere Atatürk'ün davetini ulaştıran ve onları İzmit'e götüren Dr. Adnan Adıvar ve eşi Halide Edip Adıvar ile Adnan Bey, Hilaliahmer Başkanı Hamit Bey katılmıştır. Bütün konuşmaları kayıt altına alan dört kâtipin bulunduğu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, öncelikle gazetecilerin her birinin tek tek hatırlarını sormuş, ardından *Konuşacağımız esaslı meseleler ne ise evvela onları tespit edelim. Hangi noktaları öğrenmek istiyorsunuz?* sorusu ile toplantıyı başlatmıştır. Velid Ebuzziya hariç diğer gazeteciler tarafından 11 soru sorulmuş, Mustafa Kemal Paşa, bütün soruları tek tek not almıştır.⁵⁹⁴ Ardından, *burada gayet samimi ve açık bir suretle fikir alışverişi yapacağız. Bundan dolayı konuşacağımız şeyler şimdilik mahrem (gizli) kalacaktır. Öğrendiğiniz hususları zamanı*

⁵⁹⁰ İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923)*, İstanbul: Burçak Yay., 1969; Osman Akandere, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar", *Selçuk İletişim Dergisi*, 2/1 (2014): 124- 125.

⁵⁹¹ İzmit basın toplantısı dört kâtip tarafından doğrudan kayıt altına alınmış, gazetecilerin yapılan görüşmenin ayrıntılarını yayınlamaması kararı alınmış ve gazeteciler de bu karara riayet etmiştir. 1929 yılında bir gazeteci Milletvekili, Atatürk'ten aldığı özel izin ile kâtipler tarafından alınan görüşme kayıtları gazetede aynen yayımlanmış, daha sonra 1969 yılında İsmail Arar tarafından kitap haline getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı...*, 1- 88.

⁵⁹² Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı...*, 5-6.

⁵⁹³ Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e...*, 474.

⁵⁹⁴ Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı...*, 8-27.

geldiğinde ve vaziyete göre kullanabiliriz, açıklamasını yaptıktan sonra soruları cevaplamaya başlamıştır.⁵⁹⁵

Toplantı esnasında konu Saltanat ve Halifeliğin birbirinden ayrılmasına geldiğinde gerekli açıklamaları yapan Mustafa Kemal Paşa, *Bu münasebetle hilafet meselesi hakkında görüşelim. Size soracağım, Velid Beyefendi, nasıl görüyorsunuz, nasıl tasavvur ediyorsunuz?* sorusunu Velid Ebuuzziya'ya sormuştur. Soruya cevap veren Ebuuzziya, *Bendeniz bu meseleyi inceledim Paşa Hazretleri*, diyerek bu konunun incelenmesi gerektiğini ve sulhtan sonraya bırakılması fikrinde olduğunu belirtmiştir. Konuşmasının devamında her şeyin ötesinde bütün düşünce ve çalışmalarını milletin bağımsızlığı, yapılacak olan sulh ile sınırlı tuttuğu için bu meseleyi incelemeyeği gibi Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu da etraflıca incelemeyeğini, bu nedenle sorulan soru karşısında gafil bulunduğunu, konu çok esaslı bir mesele olduğundan üzerine düşünmek için zihnin öteki meselelerden kurtulmuş olması gerektiği ve o zamanın henüz gelmediği düşüncesinde olduğunu açıklamıştır. Kendisinin bu münakaşayı sulhtan sonraya bırakmayı arzuladığını, fakat ya meseleden hararetle bahsedenlerin proje ve risaleler (kitapçık) ile fikirlerini bütün millete yaymak isteyenlerin iddiası doğrudur ya da kendisinin yaptıklarının doğru olduğunu ifade etmiştir. Her şeye rağmen yapılacak şeylerin siyaseten, fennen, ilmen, dinen bu memleket ve milletin hayat, refah ve saadeti konusunda doğru olup olmadığının tetkik edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁹⁶

Velid Ebuuzziya'nın İzmit Basın Toplantısı ile ilgili iki yazısı yayımlanmıştır. Bunlardan ilki İzmit'e bulunduğu sırada 17 Ocak 1923 günü yazıp gazeteye göndermiş olduğu *Gazetecilerin Başkumandan'la Bir Musahabesi* başlıklı yazısı olmuştur. Bu yazıya, *Başkomutan bugüne kadar bir mücahitti, bundan sonra da yenilikçi olmakta kararlılık göstermiştir*, cümlesi ile başlamış, devamında Mustafa Kemal Paşa'nın milli mücadeledeki başarılarını, azmi, nüfuzu, etki gücü, samimiyeti, sade lisanı vb. özelliklerini açıklamıştır. Ardından Başkomutan'ın, İstanbul gazetelerinin başyazarlarını İzmit'e kabul ederek onlarla ülkenin iç ve dış siyasetiyle ilgili bütün meseleler hakkında konuşmayı uygun gördüğünü ve beş altı saat süren görüşmede gazetecilerin fikirlerini de aldığını belirtilmiştir. Dış siyasette barış konferansı ve misakı milli konuları üzerine konuşulduğu, iç siyasette Hilafet, seçimler ve özellikle gazetelere konu olan Halk Fırkası meselesinin ele alındığını ve Başkomutan'ın bu konuda gazetecilere çok ayrıntılı bilgiler verdiği belirtilmiştir. Bununla birlikte Velid Ebuuzziya, Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası konusundaki fikrini "*Başkumandan bugüne kadar*

⁵⁹⁵ İnan Arı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir – İzmit Konuşmaları*, Ankara: TTK Yayınları, 2018, 39-40.

⁵⁹⁶ Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı...*, 42-44; Arı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir – İzmit Konuşmaları*, 62; Akandere, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı...", 133.

Mücahit idi, bundan sonra da Müceddit olmağa azmeylemiştir.” cümlesi ile özetlemiştir. Bununla birlikte izlenen modernleşme ve ıslah konularında toplumda görüş ayrılığının yaşanabileceğini, fakat Mustafa Kemal Paşa’nın yılmadan hedefleri için mücadele edeceğini belirtmiştir. Sonuç olarak Velid Ebuuzziya, gazetecilerin İzmit’te Mustafa Kemal Paşa ile gerçekleşen basın toplantısından memnun olduklarını ve yapılacak yenilikleri bütün açıklığı ile öğrenmiş olduklarını ifade etmiştir.⁵⁹⁷

Velid Ebuuzziya’nın İzmit Basın Toplantısı ile ilgili ikinci yazısı “*Mustafa Kemal Paşa’nın Faaliyet Programı*” başlığı ile 21 Ocak 1923 tarihli makalesi olmuştur. Bu yazısında Velid Ebuuzziya, millî mücadeleyi var eden Mustafa Kemal Paşa’nın ilk hedefinin memleketi düşmanlardan kurtarıp milli sınırları belirleme gayesine ulaşmakla vazifesinin sona ermediğini, mücadelenin asıl mühim hedefinin ise memlekette gerçek ve kesin bir yenileşme yaparak milli varlığı sağlam temeller üzerine yeniden kurmak istediğini ifade etmiştir. Yazısının devamında milli davayı bütün ruhu ile kavramış olanların aynı şekilde düşündüklerini örnek göstermek açısından kendisinin dört beş ay evvel yazmış olduğu yazılarını okuyucularına hatırlatıp yeri geldikçe mücadelenin ilk safhası düşmanı yok etmek olduğunu, fakat daha mühim olan safha düşmandan kurtulduktan sonra memlekettin izleyeceği yol hakkında yazdıkları ile aynı olduğunu hatırlatmıştır. Böylelikle barış antlaşmasının imzalanması ile birlikte ikinci safhanın başlayacağını ve milli mücadeleyi kim idare edip zafer kazanmış ise ikinci safhada da aynı kişinin rehber olması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁹⁸

Velid Ebuuzziya, Mustafa Kemal Paşa’nın Halk Fırkası teşebbüsünü ilk ortaya çıkardığı vakit, bu meselenin çok tartışıldığını, Başkomutanın bir fırka tesisi ile siyasi sahaya atılmasını uygun görmeyenlerin onun takip etmek istediği gayenin bilinmemesinden ileri geldiğini, bu nedenle İzmit’e yapılan basın toplantısı ile her şeyin anlaşıldığını belirtmiştir. Ebuuzziya, yazısında öncelikle Mustafa Kemal Paşa’nın neden parti kurmak istediğini, memleketin neden gelişmelerden uzak kaldığını ve yeni bir idare şekliyle yapılacak yenilikler hakkındaki açıklamalarına yer vermiş, bu açıklamayı onun milli mücadelede göstermiş olduğu azim ve iradesinin derecesi itibarıyla sulhtan sonra, yani başlatılan mücadelenin ikinci safhasında da rehber olmayı kendisine en mühim vazife addetmesini tabii görmek gerektiği şeklinde yorumlamıştır. Başkomutan’ın bu vazifeye son derece önem verdiğini ve onun maksat ve gayesini *Başkumandan şimdiye kadar Mücahit idi, bundan sonra muceddit olmaya azmeylemiştir*, şeklinde özetlemekle doğru bir tespitte bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ Velid Ebuuzziya, “Gazetecilerin Başkumandan’la Bir Musahabesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Ocak 1923.

⁵⁹⁸ Velid Ebuuzziya, “Mustafa Kemal Paşa’nın Faaliyet Programı”, *Tevhid-i Efkâr*, 21 Ocak 1923.

⁵⁹⁹ Velid Ebuuzziya, “Mustafa Kemal Paşa’nın Faaliyet Programı”, *Tevhid-i Efkâr*, 21 Ocak 1923.

3.2.4. Lozan Barış Konferansı'na Katılması (23 Nisan- 23 Temmuz 1923)

Mudanya Mütarekesi, 11 Ekim 1922 tarihinde imzalandıktan sonra yapılacak barış antlaşmasının hazırlıkları başlamıştır. İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanması kararlaştırılan barış konferansına İsmet Paşa başkanlığındaki delege, danışmam, kâtip ve gazetecilerden oluşan kalabalık bir heyet katılmış ve görüşmeler 20 Kasım 1922 tarihinde başlamıştır.⁶⁰⁰

Lozan Barış Konferansı'na Velid Ebuuzziya'nın katılması için İstanbul Müdafaa-i Milliye heyet merkezi adına Demir adlı şahıs, Erkanı Harbiye Başkanlığına gönderdiği 29 Ekim 1922 tarihli telgrafta barış konferansının Lozan'daki toplantısına Hükümeti Milliye kabul ettiği takdirde Türk Heyeti ile beraber Müdafaa-i Milliye ve M.M. Grubu mensubu olan Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi Velid Ebuuzziya'nın da gerek haber alma ve gerekse matbuat temsilcisi sıfatıyla katılmasının faydalı olacağı önerilmiştir. Hükümet temsilcilerine gönderilen telgrafta Ebuuzziya'nın hem gazetecilik hem de Anadolu'ya hizmetleri neticesinde bir vazife ile görevlendirilmesi Hükümeti Milliye'ce de uygun olacağı, meselenin İsmet Paşa'ya bildirilmesi ve acilen cevap verilmesi talep edilmiştir.⁶⁰¹ Bir sonraki gün yine Müdafaa-i Milliye heyet merkezi adına gönderilen ikinci bir telgrafta Enis Bey'in Heyet Kâtibi, Velid Ebuuzziya'nın da basın adına heyette bulunması için İsmet Paşa'ya rica edilmiştir.⁶⁰² Fakat Velid Ebuuzziya, Lozan Barış Konferansı'nın birinci değil, ikinci toplanmaya katılacak heyetin içinde yer almıştır.

Lozan konferansının ilk günü Lord Curzon, müzakere ve kararların gizli tutulmasını, her celse sonunda hazırlanan tebliğler tarafların da onayından geçtikten sonra gazetecilere verilmesi teklif edilmiş ve kabul edilmiştir.⁶⁰³ Velid Ebuuzziya ise konferansın birinci toplanmasında yaşanan gelişmeleri İsmet Paşa'nın ajanslara gönderdiği bilgiler, Avrupa basını ve Lozan'da bulunan gazetecilerin ulusal basına gönderdikleri raporlar üzerinden değerlendirmiştir.

İsmet Paşa'nın Lozan Barış Konferansı'na katılan heyetin başkanlığına getirilmesinin çok isabetli bir karar olduğunu belirten Velid Ebuuzziya, öncelikle onun büyük bir askeri zaferden kahramanlıkla çıkmış bir komutan olduğunu, diplomathığı ile Türkiye'nin yasal haklarını iyi savunabilecek ve müzakere üzerinde önemli bir tesir yaratacağından emin olduğunu vurgulamıştır.⁶⁰⁴ Diğer taraftan Lozan Konferansı münasebetiyle Avrupa gazetelerinin ekseriyetle Şark meselesine ait yayımlar yaptıklarını belirten Ebuuzziya, herhalde

⁶⁰⁰ İnönü, *Hatıraları...*, 62- 79; İsmet İnönü, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, Ankara: ATAM Yay., 1993, 23.

⁶⁰¹ *ATASE Arşivi. İSH. K.1749, G.153, B.1, 29 Ekim 1922; TİTE Arşivi. K.62, G.85, B.85001, 29 Ekim 1922.*

⁶⁰² *TİTE Arşivi. K.44, G.46, B.1, 30 Ekim 1922.*

⁶⁰³ Dr. Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yay., 2019, 47-48.

⁶⁰⁴ Velid Ebuuzziya, "Harbi Nasıl Yaptıksa Sulhu da Öyle Yapacağız!", *Tevhid-i Efkâr*, 22 Kasım 1922.

Garp alemi Türk heyetinin Lozan'a hangi talimatlar ile gittiği, ne isteyecekleri, daha doğrusu neler istemek mecburiyetinde buldukları önemsemedikleri ifade etmiştir. Halbuki Türklerin harp programları gibi, sulh programlarının da gayet açık, şüpheye yer bırakmayan, bütün esasları ve konuları tamamıyla kararlaştırılmış ve sınırları belirlenmiş olan Misakı Millî esaslarından oluştuğunun altını çizmiştir.⁶⁰⁵ Avrupa basınında çıkan haberlerin gazete sütunları ile sınırlı kalmayacağını, ortaya atılan iddiaların konferansta temsilcilerimize de tekrarlanacağını belirterek konunun önemine dikkat çekmiştir. Velid Ebuzziya, *Türkler unutmazınlar ki Harbi Umumi'den mağlup çıkmışlar, diğer mağlup devletlerin tabi tutuldukları barış şartlarını kabule mecburdurlar* haberlerinin aksine, ilk safhada Türklerin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıktığını, fakat milli mücadele ile başlayan ikinci safhadan galip olarak Avrupa karşısına zaferle çıktığını belirtmiştir. Avrupa basınının böyle manasız, beyhude yazılar ile işleri karmaşık hale getirmeye çalıştıklarını ifade etmiştir.⁶⁰⁶

Lozan konferansında görüşülen konular İngiltere, Fransa ve İtalya başkanlığında oluşturulan üç komisyon tarafından incelenmiştir. Konferansta ele alınan başlıca konular sınırlar, boğazlar, kapitülasyonlar, azınlıklar, borçlar, tamirat, mübadele vb. olmuştur.⁶⁰⁷ Yaklaşık iki buçuk ay süren konferansta ele alınan konular ile ilgili haberleri değerlendiren Velid Ebuzziya, sınırlar konusunda başta İngiltere olmak üzere bütün devletlerin Karaağaç İstasyonu'nun iadesini reddetmekle Misakı Milli kararlarına ve Mudanya Mütarekesi'ne aykırı davranış oldukları gibi sözlerinde de durmadıklarını vurgulamıştır. Türklerin barış konferansına dürüst ve açık siyaset ile gitmiş olmasına rağmen Avrupa devletlerinin tam tersi bir yol takip ederek büyük hata yaptıklarını ayrıntıları ile açıklamıştır. Halbuki İsmet Paşa'nın başlı başına şahsiyeti bile takip edilecek dürüst ve açık siyasetin kefil olduğunu, hatta onun sabır ve tahammülü, dirayeti ve özellikle azim ve metaneti Lozan'da her türlü siyasi hükmünü ispat edeceğini kuvvetle ümit ettiğini vurgulamıştır.⁶⁰⁸ Böylece Velid Ebuzziya'nın hem İsmet Paşa'nın görevinin oldukça zor olduğunu hem de kendisine güveninin tam olduğunu görmüştür.

Bunun yanı sıra kapitülasyonlar meselesinde Avrupa devletlerinin Misakı Milli'den bihabermiş gibi davranıp milletlerarası hukuk itibarıyla bazı ticari işler ve tedbirler kabul ederek kapitülasyon hükümlerinin tereddütsüz kabul edilmesi konusunda uyarıda buldukları gibi İstanbul'daki İtilaf devletleri komiserlerinin de aynı konuda hükümete nota göndermesini eleştirmiştir. Konuyu Misakı Milli çerçevesinde değerlendiren Ebuzziya, üç yıl süren milli

⁶⁰⁵ Velid Ebuzziya, "Fedakarlık Etmeyeceğimiz Esesat", *Tevhid-i Efkâr*, 13 Kasım 1922.

⁶⁰⁶ Velid Ebuzziya, "Mağlup İken İstifade Etmeliydiler...", *Tevhid-i Efkâr*, 23 Kasım 1922.

⁶⁰⁷ Ali Naci Karacan, *Lozan*, İstanbul: Milliyet Yayınları Tarih Dizisi, 1971, 112-113; Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, 400- 401.

⁶⁰⁸ Velid Ebuzziya, "Hata Ediyorlar", *Tevhid-i Efkâr*, 25 Kasım 1922.

mücadelenin amacı yalnızca Yunanlıları Anadolu'dan atmak değil, tam bağımsızlığa ulaşmak olduğunu vurgulamıştır. Avrupa devletleri gerçeklerden uzaklaştığı sürece, konferansta bir oluşmaya imkân olamayacağını ve görüşmeleri çıkmaza sürüklediklerini belirtmiştir.⁶⁰⁹

Velid Ebuuzziya, müzakerelerde eğer Trakya sınırı ve adalar meselesinde bir karara varılamıyorsa artık diğer önemli konularda kapitülasyon, Duyunu Umumiye, Yunan savaş tazminatı, boğazlar, Musul gibi meselelerde bir karara varmanın daha güç olacağını, çünkü bunun küçük bir örneğinin Mudanya'da yaşandığını belirterek konuyu ayrıntılı olarak yazısında işlemiştir.⁶¹⁰ Aynı zamanda Loyd Corc, Türklerin boğazları kapatması ile savaşın uzadığını ve yüz binlerce insanın kaybedilmesine sebep olduğunu, boğazların hayat memmat meselesi olduğunu iddia ederek konuyu Türklerin aleyhine çevirmeye başlamış olmasına tepki göstermiştir. Ebuuzziya, ortaya atılan bu iddiayı İngiliz basınından Morning Post gazetesinin dahi reddetmiş olduğuna dikkat çekmiş, ardından bir kere İngilizler için Çanakkale ve İstanbul boğazının Cebelü Tarık, Süveyş ve Babül Mendep Boğazlarına nispetle önemi ve dünya siyasetine etkisi açısından ikinci derecede kaldığını vurgulamıştır. Durum böyle iken Boğazların hiçbir zaman İngilizler için hayati bir mesele olmadığını altını çizmiş, Loyd Corc'un bu iddialar ile Türklere Avrupa'da yaşama hakkı bırakmamak amacıyla gösterdiği şahsi düşmanlıktan ileri geldiğine dikkat çekmiştir.⁶¹¹

İtilaf devletlerinin konferans süresince görüşülen konuların çözümünden ziyade, her meselenin etrafında birçok dedikodu çıkararak vakit kaybettirme siyaseti güttüklerini belirten Velid Ebuuzziya, İsmet Paşa'nın son derecede nezaketle hareket ettiğini, Türk ordusunun seferber durumda olduğu gerçeğini sürekli hatırlatma ihtiyacı duymadığını belirtmiştir.⁶¹² Fakat Avrupa devletleri çıkardıkları münakaşalar ile oyalama siyaseti uyguladıklarını,⁶¹³ azınlıklar konusunda da yine İngiltere'nin aleyhimize bir siyaset takip ettiğini vurgulamıştır.⁶¹⁴ Böylece Şark konusunda menfaatleri olan devletler, Türklerin hukuki hakları olan meseleleri tasdik etmeye yanaşmadıklarını, bu nedenle mevzubahis olan her konunun tekrar görüşülmek üzere hep ileri bir tarihe ertelendiğini belirtmiştir.⁶¹⁵ Velid Ebuuzziya, yaşanan gelişmeler dikkate alındığında aslında Avrupa devletleri arasında özellikle Şark sulhu konusunda bir birlik olmadığı gibi herhangi bir programları ve alınmış kesin kararlarının da olmadığını altını çizmiştir.⁶¹⁶

⁶⁰⁹ Velid Ebuuzziya, "Kapitülasyonlar Meselesi ve Mümessillerin Notası", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Kasım 1922.

⁶¹⁰ Velid Ebuuzziya, "Ne Olacak?", *Tevhid-i Efkâr*, 29 Kasım 1922; Şimşir, *Lozan Telgrafları*, 118- 127.

⁶¹¹ Velid Ebuuzziya, "Boğazlar Meselesi", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Aralık 1922.

⁶¹² Velid Ebuuzziya, "Ordumuz Seferberdir", *Tevhid-i Efkâr*, 4 Aralık 1922.

⁶¹³ Velid Ebuuzziya, "Yaptıkları Hatanın Farkında Değiller", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Aralık 1922.

⁶¹⁴ Velid Ebuuzziya, "Akaliyetler Mübadelesi Meselesi", *Tevhid-i Efkâr*, 8 Aralık 1922.

⁶¹⁵ Velid Ebuuzziya, "Umde-i Esasiyemiz", *Tevhid-i Efkâr*, 10 Aralık 1922.

⁶¹⁶ Velid Ebuuzziya, "Mutlak Dediğimiz Olacak", *Tevhid-i Efkâr*, 13 Aralık 1922.

Lozan Barış Konferansı'nda yaşanan dokuz haftalık müzakerelerden sonra Avrupa devletleri temsilcileri Türk heyetine yeni bir anlaşma metni sunduğunu belirten Velid Ebuuzziya, her ne kadar bu yeni antlaşma metninin işimize gelmeyecek bir tarzda hazırlanmış olduğu beklemiş olsa da gerçeklerin tahminlerin de üstünde olduğunu belirtmiştir. Bu yeni antlaşma metninin, Avrupa ile hiçbir surette uyuşma imkânı bırakmadığını Türk heyetinden gelen telgrafta yer alan *Müttefikler nihayet maskelerini atarak, sulhu imzalamaktan kaçınmak istiyorlar* cümlesinden de anlaşıldığına ifade etmiştir. Ardından Velid Ebuuzziya, müttefiklerin olumsuz davranışlarını tetkik etmiş ve bazı ihtimalleri üzerinde durmuştur. Özellikle son zamanlarda mecliste yaşanan siyasi münakaşaların konferansı olumsuz etkilediğini düşünmüştür, ayrıca Konya, Yozgat, Bolu, Bozkır vb. yerlerde çıkan isyanların da İtilaf Devletlerine ümit vermiş olabileceğine dikkat çekmiştir. Çünkü dahili siyasette yaşanan olumsuzluklar devletin zayıf bir durumda olduğunu gösterdiğini ve müttefik devlerin de böyle durumları fırsatta dönüştürme siyaseti takip ettiklerini belirtmiştir. Fakat Avrupa devletlerinin bugün dahili siyasette yaşanan bir anlaşmazlığın Türklerin milli davasını zayıflatacağını düşünüyorlarsa pek büyük bir gaflet içinde olduklarını ifade etmiştir.⁶¹⁷

Müttefik devletler her ne kadar yeni bir antlaşma metni ortaya koysalar da Fransa temsilcisi Mösyö Puankare ise Türklerle müzakerelerin devam edeceği dair ayrı bir notanın verilmesi ile durumun karışık bir şekil aldığını belirten Velid Ebuuzziya, gelişmeleri değerlendirirken artık buhranlı ve çetin bir vaziyetin ortaya çıktığını, fakat yeni bir savaşın başlama ihtimalinin de olmadığı belirtmiştir.⁶¹⁸

Türk temsilcileri tarafından Ankara'ya gönderilen telgrafta Lozan Barış Konferansı'nın dağılacağı bildirilmiş⁶¹⁹ ve İsmet Paşa, ordunun hazırlıklı bulundurulması gerektiği Genelkurmay Başkanlığına iletmiştir.⁶²⁰ Konferansta barışı sağlamak için olağanüstü gayretler gösterilmesine rağmen bir sonuç elde edilemediğini, 4 Şubat 1923 tarihinde görüşmelerin kesintiye uğradığı ve Türk heyetinin Ankara'ya geri döneceği bilgisi verilmiştir.⁶²¹

Velid Ebuuzziya, Lozan Barış Konferansı'nda yaşanan gelişmeleri bütünlük içinde değerlendirirken öncelikle karışık ve münasebetsiz bir şekilde başlayan konferansın, yine aynı şekilde kesintiye uğramasına şaşmamak gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Avrupa devletlerinin Lozan'a sulh yapmak için gitmediklerini, bütün amaçlarının müzakere adı altında münakaşalar ortaya atıp Türk milletini oyalayarak kendi menfaatleri için vakit kazanmak ve Türklerin

⁶¹⁷ Velid Ebuuzziya, "Avrupa'nın Gafleti", *Tevhid-i Efkâr*, 31 Ocak 1923.

⁶¹⁸ Velid Ebuuzziya, "Lozan'da Artık Sulh Yapılamaz", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Şubat 1923.

⁶¹⁹ BOA. MGM. 30-10-0-0/204-393-31-1.2., (3 Aralık 1922).

⁶²⁰ BOA. MGM. 30-10-0-0/218-472-22.1., (21 Aralık 1922).

⁶²¹ BOA. MGM. 30-10-0-0/218-472-37.1., (6 Şubat 1923); Temuçin Faik Ertan, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", *ATAM Dergisi*, 6/18 (1990): 620.

kazanmış olduğu zaferin manevi kuvvetini yıpratmak olduğunu vurgulamıştır. Böylece Türklerde oluşacak en ufak bir zayıflık anında İtilaf devletleri kendi çıkarları doğrultusunda isteklerini kabul ettirme siyasetini uyguladıklarını ifade etmiştir. Görüşmelerde yaşanan kesintinin ne olacağına gelince, mutlaka bir harbin çıkmasını gerektirmediğini, çünkü hem Avrupa hem de Türkiye yeniden kan dökmeye taraftar olmadıklarından dolayı görüşmelerin bir müddet sonra yeni temsilciler aracılığıyla başka bir şehirde toplanarak tekrar müzakerelerin başlaması ve bu defa sulh yapılma ihtimalinin çok kuvvetli olduğunu, vaziyetin pek tehlikeli olduğunu da unutmamak gerektiğini vurgulamıştır.⁶²² Lozan'da başlamış olan müzakereyi bitirmek için, ikinci bir Konferans'a ihtiyaç olduğunu, yapılacak ikinci konferans ise İsmet Paşa'nın Büyük Millet Meclisi ile temasından sonra kararlaştırılabileceğini ve o zamana kadar dahili siyasetteki müzakerelerde bazı anlaşmazlıklar oluşmasının da doğal olacağını ifade etmiştir.⁶²³ Nitekim Ebuzziya'nın olayları analiz etme anlayışı ve kritik tespitlerde bulunma anlayışı yüksek olduğundan öngörülerinde de yanılma payının az olduğu gelişmelerin sonuçlarına göre ortaya çıkacaktır.

Lozan'da bulunan Türk Heyeti, Bükreş – Köstence hattını kullanarak ülkeye dönmek için yola çıkmıştır. Köstence Limanında heyeti karşılamak üzere TBMM tarafından Gülcemal vapuru tahsis edilmiş, aynı zamanda İstanbul basınından on kişilik gazeteci grubunun İsmet Paşa heyetini karşılamaya gideceğine karar verilmiştir. Böylece Gülcemal vapurunun 10 Şubat 1923 tarihinde İstanbul'dan hareket edeceği günün akşam saatlerinde Ebuzziya Matbaası da telefon ile aranarak Köstence'de İsmet Paşa'yı karşılamak üzere Tevhid-i Efkâr gazetesinden gidecek muhabirin hazırlanması istenmiştir.⁶²⁴

Böylece Velid Ebuzziya ile birlikte gazete muhabiri Ömer Rıza ve foto muhabiri de olmak üzere üç kişilik grup Sirkeci Rıhtımı'na geçmişlerdir. Fakat Gülcemal vapurunda bulunan Süvari Lütfi Bey, gazetecileri almak için emir almadığını belirtmiş, Ebuzziya, bir kere vapura bindiğini, kimsenin onları indiremeye imkânı olmadığı düşünmüş olsa da hem diğer gazetecilerin gelmesi hem de o anda gazetecilerin de gideceğine dair talimatın gelmiş olması kaptan ile konuşmaya ihtiyaç kalmadığını ifade etmiştir. Böylece Gülcemal vapuru 10 Şubat 1923 günü akşam saatlerinde Sirkeci Rıhtımından hareket etmiştir.⁶²⁵

⁶²² Velid Ebuzziya, "Münasebetsiz Bir İnkıta!", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Şubat 1923.

⁶²³ Velid Ebuzziya, "Vaziyet Nihayet Tavazzuh Etmiştir!", *Tevhid-i Efkâr*, 8 Şubat 1923.

⁶²⁴ Serpil Sürmeli, "Ebuzziyazade Velid Bey'in Kaleminden Lozan Konferansı Dönüşü İsmet Paşa'yı Gülcemal Vapuru'nda Köstence'de Beklerken (10-16 Şubat 1923)", *Atatürk Yolu Dergisi*, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 53 (2013): 270 – 271. Velid Ebuzziya, "İsmet Paşa ile Köstence'den Avdet Ederken", *Tevhid-i Efkâr*, 17 Şubat 1923.

⁶²⁵ Ebuzziya, "İsmet Paşa ile Köstence'den Avdet Ederken", 1.

Yolculuğun başında Köstence'den İsmet Paşa ve heyetinin hemen alınıp İstanbul'a dönüleceği düşünülmüş olsa da gelişmeler aynı doğrultuda gerçekleşmemiştir. İklim koşulları nedeniyle ulaşım konusunda aksaklıklar yaşandığından dolayı Türk heyetini taşıyan katar Köstence'ye 16 Şubat 1923 günü sabah erken saatlerde ulaşmıştır. Bu nedenle Gülcemal vapuru mürettebatı ve gazeteciler Köstence'de 6 gün beklemek durumunda kalmışlardır. Velid Ebuzziya, yolculuk süresince ve Köstence kaldığı altı gün boyunca gözlemlerini ve günlük gelişmelerin ayrıntılarını fotoğraflar ile *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yayımlamıştır. Öncelikle İstanbul Sirkeci limanında Gülcemal vapurunun demir alıp yola çıkması sırasında yaşadığı zorlukları açıklamıştır. İstanbul işgal edildiği günden beri limanlar yabancıların keyfi kullanımına maruz kaldığı, gemilerin rıhtımlara rastgele bırakıldığını gördükçe milli hakimiyetin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha kavradığını, milletin her türlü ecnebi müdahalesinden kurtulması için bağımsızlığın bir mecburiyet olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle Lozan Barış Konferansı'nda ülkenin istiklali için mücadele eden Türk Heyeti'nin olumsuz teklifler karşısında görüşmeleri kesmek ile yerinde bir davranış sergilediklerine şüphe olmadığına kanaat getirdiğinin altını çizmiştir.⁶²⁶

Velid Ebuzziya, Köstence'ye ulaşan Gülcemal vapurunun pazar gününe denk gelmesi nedeniyle rıhtıma giremediklerinden dolayı vapuru limanın gerisine demirlendiklerini, düdükler, bayraklar sallamalarına rağmen bir kılavuz gelmeyene kadar limana girmeye müsaade edilmediğinden iki buçuk saat beklediklerini belirtmiştir. Kılavuz geldiğinde Bükreş – Köstence şimendifer hattının karla kaplı olmasından İsmet Paşa'nın gelmediğini ve pazar günü olması nedeniyle Gülcemal vapurunun limana girmesine izin verilmediğini açıklamıştır. Günün sonuna doğru Velid Ebuzziya birkaç gazeteci arkadaşı ile izin alıp kara çıktıklarını, sonra Emniyet Genel Müdürü Mösyö Lucescu ile görüştiklerini, onun telefon ile Bükreş'i arayıp İsmet Paşa hakkında bilgi alıp kendilerine açıklamada bulunduğunu belirtmiştir. Bu yaşadıklarından dolayı Romanya'nın Türklere karşı herhangi bir sıkıntılarının olmadığını, tamamen limanlarına olan hâkimiyetleri ve kanunları gereğince Gülcemal vapurunu limana almadıklarını ifade etmiştir.⁶²⁷

Günler süren bekleyişten sonra 16 Şubat 1923 tarihinde sabah erken saatlerde Türk heyetini taşıyan katar Köstence'ye ulaşmıştır. İsmet Paşa ve heyeti, Gülcemal vapurunun askeri personeli, gazeteciler, Köstence resmi erkânı ile halk tarafından karşılanmıştır. Velid Ebuzziya izlenimlerini aktarırken *Heyet Reisi, pencereden her vakit ki gibi sevimli ve güleç yüzüyle göründü. Bizleri samimi surette selamladı, hepimizin birer birer hatırını soruyor, İstanbul'dan*

⁶²⁶ Velid Ebuzziya, "Sulhu Yapabilir Miydik?", *Tevhid-i Efkâr*, 18 Şubat 1923.

⁶²⁷ Ebuzziya, "Sulhu Yapabilir Miydik?", 1.; Sürmeli, "Ebuzziyazade Velid Bey'in Kaleminden Lozan Konferansı Dönüşü İsmet Paşa'yı Gülcemal Vapuru'nda Köstence'de Beklerken...", 273-283.

haberleler istiyor, zaten İsmet Paşa'nın en önemli mizacından biri de kendisini gören her kişiye derhal hürmet gösterip ve muhabbet etmesidir, şeklinde tasvir etmiştir. İsmet Paşa Romanya Başvekili Ion I. C. Brătianu ile görüşükten sonra Gülcemal vapuru Köstence'den ayrılmıştır. Yolculuk esnasında İsmet Paşa Lozan Barış Konferansı esnasında maruz kaldıkları başlıca sıkıntıları ayrıntıları ile gazetecilere anlatmıştır.⁶²⁸

İstanbul'a ulaştıklarında Adnan Adıvar ve eşi Halide Hanım İsmet Paşa'ya refakat ederek İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri General Harington, Mösyö Anderson ve Pele ile görüşülmüş ve İsmet Paşa'ya Lord Curzon'un dilekçesi takdim edilmiştir, ardından İsmet Paşa Ankara'ya gitmek için yola çıkmıştır.⁶²⁹

Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğradığı zaman zarfında Büyük Millet Meclisi hükümeti savaş hazırlıklarına başlanmış, İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi düzenlenmiş ve genel seçimler yapılmıştır. Avrupa devletleri ile yapılan diplomatik temaslar sonucu 23 Nisan 1923 tarihinde Lozan konferansının yeniden toplanması kararı alınmıştır.⁶³⁰ Fakat ikinci toplanma tarihine kadar (4 Şubat – 23 Nisan 1923) dahili işlerde yaşanan gelişmeleri, ortaya çıkan haberleri, tartışmaları yazılarında değerlendiren Velid Ebuuzziya'nın bu makaleleri onun düşünce dünyasına ışık tutması açısından önem taşımaktadır.

Gazetelerde çıkan haberlerden biri, Lozan Barış Konferansı'na katılan Türk temsilcileri hakkında olmuştur. Velid Ebuuzziya, haberi ele alırken öncelikle konu hakkında genel bilgi vermiş, sonra ortaya atılan iddialardan alıntılar yaparak düşüncelerini ortaya koymuştur. Öncelikle milletin, milli davasını müdafaa edebilmek için her şeyden evvel ülkesinin haklı olduğuna kendi kendisinin inanması gerektiğini vurgulamıştır. Ardından Türk milletinin hukuki meşruluğundan ve kuvvetinden kendimiz şüpheye düştüğü andan itibaren milli davayı kaybetmek tehlikesine maruz kalacağına altını çizmiştir. Velid Ebuuzziya, bu hakikati ne yazık ki içimizde takdir edemeyen arkadaşlar zuhur etmeğe başladığını belirtip konuyu örneklendirmiştir. Böylelikle Tanin gazetesinin, Lozan Barış Konferansı'nın kesildiği günden itibaren yaşanan hadiseden yalnız Türk temsilcilerinin mesul olduğunu iddia etmekle kalmamış, Avrupa'nın yapmış olduğu tekliflerinden bazılarını kabul etmediğimizden dolayı da yine kendimizin kabahatli olduğunu yazarak kamuoyuna duyurmuştur. Özellikle de mali ve iktisadi konular ile ilgili yapılan teklifleri kabul etmek gerektiğini, bu şartların aykırı ve büyük sorunlar

⁶²⁸ Ebuuzziya, "İsmet Paşa ile Köstence'den Avdet Ederken", 1.; Ebuuzziya, "Sulhu Yapabilir Miydik?", 1.

⁶²⁹ "İsmet Paşa Dün Müttefikin Mümessilleriyle Görüşükten Sonra Ankara'ya Hareket etti", *Tevhid-i Efkâr*, 18 Şubat 1923.; Ebuuzziya, "Sulhu Yapabilir Miydik?", 1.; Velid Ebuuzziya, "Ne İçin Muvaffak Olduk Ne İçin Muvaffak Olacağız?", *Tevhid-i Efkâr*, 19 Şubat 1923; "Köstence'de Türklerin Müslümanlık Hatıraları", *Tevhid-i Efkâr*, 19 Şubat 1923.

⁶³⁰ M. Cemil Bilsel, *Lozan*, II., İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1933, 498- 501. Lozan Konferansının 4 Şubat-23 Nisan tarihleri arasında yaşanan gelişmeler için bakınız: Şimşir, *Lozan Telgrafları*, 192- 251.

olmadığını iki gün boyunca haber olarak yayımladığını açıklamış, ardından kendi düşüncelerini yazmıştır.⁶³¹

Makalesinin devamında Velid EbuZZiya, henüz barış antlaşmasının yapılmadığını ve Avrupa'nın da aramızda çıkacak en ufak bir ayrılık ve anlaşmazlık beklediği unutmamak gerektiğini, bu nedenle son günlerde Tanin gazetesinin bu tarzdaki yazılarının oldukça zararlı olduğunu ifade etmiştir. Diğer tarafta Avrupa devletlerinin barış antlaşmasında mevcut haklarımızın çoğunu tanımamak ve kabul etmemek iddiasında olduğunu hatırlatmıştır. Bu nedenle Türk milleti olarak kararlarımızın arkasında durup müdafaa etmek mecburiyetinde olduğumuzu, milli davada zayıf noktalar varsa da her halde bunları teşhir ve ilan etmenin biz, Türk gazetecilerine düşmediğini, çünkü bu vazifeyi bilhassa hasımlarımızın son derece insafsızca yerine getirdiklerini vurgulamıştır. Yabancı devletler, Türk milletini şaşırtmak ve kendisini müdafaadan âciz bırakmak için doğru yanlış ne kadar delil varsa hepsini birer birer ortaya koyarken diğer taraftan Türk gazetecilerinin de haksız olduğumuz, yanlış hareket ettiğimiz gibi iddialarda bulunup bu fikirlerini kamuoyu ile paylaşmasını doğru bulmamıştır. Çünkü bu koşullar içinde milli davayı kazanmaya imkân kalmayacağını, yanlış bir yol izlendiğini belirtmiştir. Böylelikle hem Hüseyin Cahit hem de Tanin gazetesinin takip ettiği yolun, Türk milletinin muvaffakiyetini isteyen milliyetperver bir gazeteye yakışacak bir durum olmadığını ve gazetenin bu hakikati anlamasını belirtmiş ve yazı dilini değiştirmesini beklemenin haklı bir istek olduğunu vurgulamıştır.⁶³²

Türk heyeti üyeleri hakkında Ankara basını da oldukça olumsuz eleştirel yer vererek heyet üyelerinin seçkin kişilerden oluşmadığı, firar birinin kâtip heyetine seçilmesinin isabetsiz bir karar olduğu, ayrıca heyetin mütercimleri arasında antlaşma metnini hızlı ve doğru tercüme edebilecek kudrete sahip kişilerin bulunmadığı iddia edilmiştir. Bu iddialar karşısında Velid EbuZZiya, öncelikle heyet delegeleri hakkında yayımlanmış olan tenkitleri okurken aklına gelen hikâyeyi aktararak yapılan eleştirilerin anlayışsızlığına dikkat çekmeye çalışmıştır.

Hikâye maruftur. Köylünün birisi hayvanını çaldırması, sabahleyin gidip komşularından birine yana yakıla hayvanının aşırıldığını söylemiş. Komşusu: Hay alık hay, ahırın kapısını açık bırakırsan, hayvanı elbet çalarlar, demiş. Köylü, diğer bir komşusuna vakayı anlatmış, o da “Kabahat sende, ahırda bekçi yatırmazsan hayvanı tabii aşırırlar” cevabını vermiş. Köylü bir üçüncü komşusuna da macerayı nakledip yine “hay sersem hay, ahırı neye muhafaza etmiyorsun?” diye tembihata maruz kalınca zavallı köylü sabrı tükenerek; “Anladık, ahırı açık

⁶³¹ Velid EbuZZiya, “Davamızı Nasıl Müdafaa Edebiliriz?”, *Tevhid-i Efkâr*, 2 Mart 1923.

⁶³² EbuZZiya, “Davamızı Nasıl Müdafaa Edebiliriz?”, 1.

bırdktık, kabahat bizde, fakat Allah aşkına gece ahırına girip de hayvanımı aşırın şu hırsızın hiç mi kabahati yok!” diye muhataplarının tenkidatındaki izansızlığı anlatmak istemiştir.

Heyet delegeleri hakkındaki bilgileri gazetelerdeki haberlerden öğrendiğini belirten Ebuzziya, kimsenin delegelerin çok seçkin ve kusursuz olduğunu iddia etmediğini, fakat unutulmaması gereken en önemli noktalardan birinin de Türk heyetinin başkanlığında İsmet Paşa'nın bulunması olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, bazı erkân ve kâtiplerin vazifelerini layıkıyla ve başarılı bir şekilde yerine getirdiğinin de altını çizmiştir, bununla birlikte heyet içinde liyakatli olmayan birkaç kâtibin olmasını da kaçınılmaz bir durum olarak değerlendirmiştir.⁶³³

Eleştirileri değerlendiren Velid Ebuzziya, gazetelerin birinci vazifesinin hükümet çalışmalarının hatalarını tespit etmek ve temsilcilerin yüklendikleri işleri anlatmak olsa da her gazete bu vazifeyi, gazetecilik mesleğinin hükümlerine uygun olarak yapması gerektiğini vurgulamıştır. Böylece gazetecinin eleştiri yapma hakkı olduğu gibi bu hakkının birtakım sınırları, şekli ve mecburiyetlerinin olduğunu, her gazetecinin gelişigüzel her beğenmediği şeyi tenkit edemeyeceği gibi şahsi hislerine bağlı olarak doğru yanlış her hükümet adamını eleştirme yetkisine sahip olmadığına dikkat çekmeye çalışmıştır. Özellikle de Lozan Barış Konferansı'nda ecnebilerle karşı karşıya gelen kendi temsilcilerimizi eleştirirken daha ölçülü, daha doğru ve düşünceli olmak gerektiğinin de altını çizmiştir. Fakat basın mensuplarının bu şartlara riayet etmemesini üzüntüyle karşıladığını belirten Velid Ebuzziya, okuyucuların da daha evvel milliyetperver olan gazetelerin yaptıkları bu eleştiriler ile mesleki hükümlerin dışına çıkmaları karşısında hayretlere düştüklerine emin olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca memlekete dair meselelerde gazetecilere akıl verip yol göstermek iddiasında bulunmadığı gibi kendini beğenenlerden de olmadığını belirtmiştir. Yazısının devamında Türk Heyeti delegelerinden Rıza Nur Bey'in yabancı temsilciler tarafından terbiyesizlikle itham olunduğuna dair ortaya çıkan haberleri değerlendirmiştir.⁶³⁴

Velid Ebuzziya, öncelikle Rıza Nur Bey'le şahsen bir münasebetinin olmadığını ve kendisinin lehinde ve aleyhinde hiçbir fikrinin olmadığını belirtmiştir. Bu itibarla kendisinin memlekete dair fikirlerinde bir hatasını gördüğünde onu tenkit etmekte tereddüt etmeyeceği gibi, iyi hizmetlerini gördüğünde de kendisini takdir etmekten geri durmayacağını belirterek konuyu ele almıştır. Böylelikle Rıza Nur Bey'in, Lozan Konferansı'nda memleketimizin hukukunu en iyi müdafaa edenlerden biri olarak bildiğini, birkaç yerde şiddet göstermiş olsa da İsmet Paşa gibi yumuşak huylu ve ihtiyatlı bir heyet başkanının yanında böyle şiddetli,

⁶³³ Velid Ebuzziya, “Ya Ecnebi Murahhaslar?”, *Tevhid-i Efkâr*, 13 Mart 1923.

⁶³⁴ Ebuzziya, “Ya Ecnebi Murahhaslar?”, 1.

korkusuz ve sözünü sakınmayan bir delegeye büyük ihtiyaç olduğu ifade etmiştir. Aynı zamanda bu ihtiyacın derecesini oldukça kavramış olan delegemiz Rıza Nur Bey'in, kendilerini her gün türlü düşmanca hareketler ve hakaretler ile pek güç durumlara düşürmüş olan yabancı temsilcilerin acımasızlığını ispat ettiğini belirtmiştir. Velid Ebuzziya, kendisinin Lozan Barış Konferansı'nda bulunmadığını, fakat orada bulunan arkadaşlarının gönderdikleri mektupların gazetelerinde birer vesika olarak basılı durduğunu açıklamıştır. Hatta bu mektupların onda dokuzunda Avrupa temsilcilerinin haksızlıkları, sarf ettikleri aşağılayıcı ve tecavüzkâr sözlerle dolu olduğunu açıklamıştır. Bütün bu olumsuzluklar ve maruz kalınan tahrikler karşısında Rıza Nur Bey'in de sözünü sakınmadığını ve gerekli karşılığı verme öncülüğünde bulunduğu belirtilmiştir. Velid Ebuzziya, konu hakkında bütün bu açıklamaları yaptıktan sonra kendi düşüncelerini de belirtmiştir. Şöyle ki Rıza Nur Bey'in, vakit vakit maruz kaldığımız küstahlıklara karşı, muhataplarına hadlerini bildirecek surette mukabele etmiş olması, onun delegeler içinde en beğenilen ve memleketçe en takdir edilen kişilerden biri olarak sevilmesini sağlamış olduğunu belirtmiştir. Özellikle de Ermeni yurdu meselesinde yabancı komisyon üyelerini haklı gerekçeleri ile susturduğunu ve artık meselenin bir daha söz konusu olmamasını hep onun cesur davranışından kaynaklandığını, bu hareketleri ile memlekette de büyük yankı uyandırmış olduğunu açıklamış, hatta kendisinin bu haberi gazetesi *Tevhid-i Efkâr*'da *Rıza Nur Bey'e aşk olsun! (Bravo, aferin!)* manşetiyle paylaşarak takdir ettiğini ifade etmiştir.⁶³⁵ Bu bağlamda oldukça milliyetperver bağımsızlık düşkünü olan Velid Ebuzziya, ülkenin içinde bulunduğu bu hassas süreç içinde özellikle dış güçlere karşı birlik ve beraberliği savunmuş, gazetecilik mesleğine dair takip ettiği yol ile millete rehber olmaya çalışmıştır.

Dahili işlerde yaşanan diğer bir gelişme ise Büyük Millet Meclisi'nin fesih kararı olmuştur. Velid Ebuzziya, barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı zaman sürecinde meclisin fesih kararını ve seçimlerin yenilenmesine bir ihtiyaç dahilinde değerlendirmiştir. Fakat gerek bazı milletvekillerin konuşmalarını gerekse gazetelerde çıkan haberleri eleştirmekten de geri durmamıştır. Şöyle ki basında meclisin feshi ve seçimlerin yenilenmesine çok talihli bir karar olarak yer verilmesini, çok yerinde ve uygun bir adım olarak telaki edilmesi, memnuniyetle karşılanmasını, mutlak kararı alkışlayan boy boy yazılara yer almasını yadırgamıştır. Ayrıca fesih kararının lüzumundan bahseden Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni⁶³⁶ Bey'in, arkadaşlarını ikna etmek için *Meclisin vazifesi, düşmanı Anadolu'dan atmakla sona ermişti. Harbi yapan meclis, sulhu da yapamazdı* gibi sözler sarfetmesine tepki gösteren Velid Ebuzziya, üç yıl boyunca düşmanla savaşan bugünkü Büyük Millet Meclisi ile ilgili

⁶³⁵ Ebuzziya, "Ya Ecnebi Murahhaslar?", 1.

⁶³⁶ Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmanın tam metni için bakınız: TBMM 1. Dönem 4. Yasama Yılı Tutanak Dergisi, 28/15, 1 Nisan 1923: 286- 288.

söylenenlerin gerçeklerle ilgisi olmadığını ifade etmiştir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nda galip gelen devletlerin hepsinde harbi yapan meclis ile sulhu antlaşmasını imzalayan meclisin aynı olduğunu, hatta antlaşmalar aynı mecliste onaylandıktan sonra seçimlerin yenilendiğini belirtmiştir. Ortada bu kadar bariz örnekler bulunurken Büyük Millet Meclisi için *mademki harbi yaptı, sulhu yapamazdı* demenin çürük bir iddia olduğunu belirten Ebuzziya, halbuki Büyük Millet Meclisi'nin Avrupa devleti meclislerine oranla sulh meselesinde, karar verme hakları ve yetkisi bakımından çok ileride ve çok güçlü olduğuna dikkat çekmeye çalışmıştır. Çünkü meclisin gerçekleştirdiği milli mücadeleyi, Avrupa milletlerinden hiçbirinin maruz kalmadığı olağanüstü şartlar içinde tesis etmiş, kavrayıp genişletmiş ve muzaffer olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda meclisin aldığı kararlar hem memlekette hem de Londra ve Atina'da da büyük bir memnuniyetle karşılanmasının düşündürücü bir konu olduğunu ve ihtiyatlı davranılması gerektiğine dikkat çekmeye çalışmıştır.⁶³⁷

Büyük Millet Meclisi'nin son zamanlarda yaşadığı münakaşa ve mücadele zaruretiyle kendi kendini fesih etmek mecburiyetinde kalmış olduğunu belirten Velid Ebuzziya, zaman itibarıyla uygun bir karar olduğu düşüncesinde olmuştur. Çünkü meclis üyelerinin milli mücadele sırasında birlik içinde hareket ettiklerini, fakat tehlikenin azalması ile birlikte hem birliğin bozulduğu hem de vekiller arasında ihtilaf çıktığından dolayı iş göremediğini ve birtakım olayların yaşanması sonucunda da fesih kararı aldığını belirtmiştir. Tabii ki bilinen tek gerçeğin düşmanın hala hazırda bulunduğu ve sulh müzakeresinin en mühim devresinin başladığı bir sırada ortaya bir de seçim işlerinin çıkması yararlı olmayacağı gibi vaziyetin bütünü birbirine karışma tehlikesinin de bulunduğu dikkat çekmeye çalışmıştır. Böylelikle Büyük Millet Meclisi'nin üç yıl süreyle nice felaketlere göğüs gerdiğini ve daima basiret, hamiyet ve fedakarlıkla hareket ettiğini, bu cihetle bugün verdiği kararın fena taraflarını da herkesten daha iyi bildiğini belirtmiştir.⁶³⁸

Meclisin fesih kararından sonra seçimler yapılmaya başlamış, fakat mecliste bulunan mevcut gruplar konusunda gazeteler arasında tartışmalar başlamış ve böylece Suphi Nuri Bey'in *Birinci Gurup; İkinci Gurup* başlıklı yazısını karşılık Velid Ebuzziya, *Gurupların Fevkinde Vatan Vardır* başlıklı makalesi ile konuyu tartışmıştır. Ebuzziya, öncelikle insanların seçim bahanesiyle maksatlarını her gün biraz daha açıkça söylemeye başladığını, Suphi Nuri Bey'in yazmış olduğu makale ile gurupları tarif edip seçimlerde ekseriyetin kime oy vermesi gerektiği hakkında da kesin hüküm çıkarmasını eleştirmiştir. Ardından Suphi Nuri Bey'in makalesine geçmeden evvel seçimler hakkında genel bilgi vermiş ve konu hakkında

⁶³⁷ Velid Ebuzziya, "Büyük Millet Meclisi", *Tevhid-i Efkâr*, 5 Nisan 1923.

⁶³⁸ Velid Ebuzziya, "Büyük Millet Meclisi", *Tevhid-i Efkâr*, 5 Nisan 1923.

düşüncelerini açıklamıştır. Öncelikle Büyük Millet Meclisi'nde başlıca iki gurubun mevcut bulunmasının bir keyfiyet olduğunu, hatta alınan fesih kararının mecliste bir birliğin olmasından ziyade iki gurubun çekişmesi ve anlaşmazlığından doğduğunu vurgulamıştır. Durum bu denli açık olmasına rağmen konuların basındaki şeklinin sakıncalı olduğunu, çünkü zamansız da olsa seçim kararı alınmış ve hiç olmazsa halkın oy verecekleri kişilerin kimler olduğunu ve ne gibi maksatlara hizmet ettiğini bilmesinde fayda gördüğünü belirtmiştir.⁶³⁹

Velid EbuZZiya'nın özellikle üzerinde durduğu ve itiraz ettiği konu ise yapılan hataların devam edilmesi olmuş, gazetecilerin görevlerini kötüye kullanmasını eleştirmiştir. Halbuki seçimler konusunda gazetecilerin halka doğru yol göstermesi gerekirken tam tersine gurupların, fırkaların ve muhtelif teşkilatın niteliklerini tayin ve tarif etmek bahanesiyle ortaya nifak ve anlaşmazlık çıkaracak yolda yayın yapmalarını doğru bulmamıştır. Eğer tabii şartlar altında seçimler yapılmış olsaydı kendisinin de görüşlerini ortaya koymakta tereddütsüz yazılar yazacağını belirtmiştir. Fakat bu seçimlerin ayrı bir önem arz ettiğini, çünkü millî mücadelenin henüz gayesine ulaşmadığını, düşmanın içimize kadar sızdığını ve ülke vaziyetinin oldukça tehlikeli ve gayet nazik bir durumda olduğunu vurgulamıştır. Bundan dolayı pek elim mecburiyetlerden dolayı istemeyerek de olsa yapılan seçimlerde her şeyden evvel bu harici tehlikeleri dikkate almak gerektiğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Sırf iç meselelerimize ait fikirlerimizi bu tehlikeli vaziyeti göz önünde bulundurarak yazmaya çalışmak en büyük vatani görev olduğunu belirtmiştir. EbuZZiya, mevcut durumu vurguladıktan sonra ülkede yaşanan bütün iç ve dış gelişmelere rağmen bazı kişilerin seçimleri bahane ederek kamuoyunda münakaşalar çıkararak gizli emeller peşinde olduğunu ve hata onların gazetelerine bakıldığında haricî tehlikeyi tamamen unuttuklarını ifade etmiştir. Bu konuda herkese ön ayak olan muhabirin Celal Nuri Bey olduğunu, hiçbir gerçek sebep olmaksızın ortaya bir Hakimiyet-i Milliye mevzusunu çıkarmışken şimdi ise Suphi Nuri Bey seçimler konusunda yepyeni iddialar ortaya çıkarmış olduğunu, böylece birinci grup, ikinci grup, İttihat ve Terakki teşkilatı diye bir tasnifte bulunarak seçimlerle ilgili haber yaptıklarını belirtmiştir.⁶⁴⁰

Velid EbuZZiya, öncelikle ikinci grup ile İttihat ve Terakki teşkilatının bugün hala maddeten mevcut olduğu hakikatinin inkâr edilmediğini, fakat bu teşkilatları gündeme getirerek başkalarını memleket düşmanı gösteren Celal Nuri ve Suphi Nuri'nin, seçim şartlarını kendi şahsi maceralarına dökmeye hakları olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca yapılan seçimlerin iki önemli nedenlerinden biri dış güçlere misak-ı millîyi kabul ettirmek, diğeri de dahilde milli hakimiyet esasına uygun bir hükümet tesis etmek olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda

⁶³⁹ Velid EbuZZiya, "Grupların Fevkinde Vatan Vardır", *Tevhid-i Efkâr*, 7 Nisan 1923.

⁶⁴⁰ EbuZZiya, "Grupların Fevkinde Vatan Vardır", 1.

seçimlerde muvaffak olmak ve bu muvaffakiyeti dahilde mümkün mertebe az sarsıntı ile geçirmek çerçevesinde çalışmaları gerektiğini, çünkü vatanın selameti, kurtuluşu ve refahı, her türlü fırka, gurup ve şahsiyet ihtirasının çok ötesinde olduğunun altını çizmiştir. Aksi takdirde siyasi mücadelenin vahim bir şekil alması sonucunda memleket yine düşmanların eline düşmesi durumunda, artık şu hakimiyet-i milliyeciydi, bu muhafazakârdı, diye bir tasnif yapılmadan yine ellerine geçirdikleri her Türk'ü ve Müslümanı yok etmeğe çalışacaklarını unutmamak gerektiğini belirtmiştir. Nitekim mütarekeden sonra böyle bir durumun yaşandığını hatırlatıp yaşananların unutulmaması gerektiğini, çünkü Malta'ya öncelikle İttihat ve Terakki mensupları sürgün edilmiş olsa da hemen ardından onlarla hiçbir münasebeti olmayan, hatta onlara muhalif meşhur kişilerin de sürgün edildiğini hatırlatmıştır. Hatta ikinci gruba mensup olduğundan dolayı bugün Suphi Nuri Bey'in lanetlerine maruz kalan Kara Vasıf Bey ile Rauf Bey de o zamanlar tutuklanıp sürgün edilmiş olduklarını ve onların Türk, Müslüman ve vatanperver olmak suçuyla alıkonulduklarını ifade etmiştir. Bu nedenle aynı gaye uğuruna, aynı felakete uğramış olan bu iki vatanperverin akıbetlerinin daima göz önünde tutulması gerektiğini ve milli mesele şeklini almış olan bu seçimlerde bir dereceye kadar doğru yol takip etmek gerektiğini belirtmiştir.⁶⁴¹

Velid EbuZZiya, ne amaçla olursa olsun Büyük Millet Meclisi'nin fesih kararını almış olduğunu, şahsi düşüncelerin meclisin kabul ettiği bu kararın ne sebeplerini ne de gizli yönlerini değiştirmeyeceğini vurgulamıştır. Bununla birlikte oluşacak yeni meclisin başlıca ve en mühim vazifesinin bilhassa sulh meselesi hakkında kesin karar vermektan ibaret olduğunu ve bugün *senin programın yok, benimki var!* gibi birtakım tartışmalardan ziyade bu sulh esasları üzerinde ittifak edip seçimlerin bu amacı ile yapılmasına çaba sarfetmek gerektiğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Alınan fesih kararı ve yapılan seçimlerin yanı sıra barış antlaşmasının temel ilkeleri konusunda düşüncelerini belirten Velid EbuZZiya, üç seneden beri hep Misak-ı Millî etrafında toplanarak savaşıldığını ve büyük fedakârlıklar verildiğini, bugün ise mücadelenin bitmediğini, çünkü Misak-ı Millî'nin kararları henüz tamamıyla uygulama alanı bulmadığını ifade etmiştir. Bu nedenle dahili siyasetteki bütün çalışmaların merkezine Misak-ı Milli esaslarını koyarak hareket etmek gerektiğini, aynı istikamette hem seçim hem de programların hazırlanması gerektiğini, böylece Avrupa hangi konuda olursa olsun karşısında hep Misak-ı Millî ilkelerini göreceğinden dolayı bu durumun devleti de barış görüşmelerinde çok güçlü kılacağını vurgulamıştır.⁶⁴²

⁶⁴¹ EbuZZiya, "Grupların Fevkinde Vatan Vardır", 1.

⁶⁴² Velid EbuZZiya, "Yeni İntihabat'ta Umde-i Esasiyemiz Ne Olmalıdır?", *Tevhid-i Efkâr*, 8 Nisan 1923.

Büyük Millet Meclisi ve İtilaf devletleri arasında yapılan görüşmeler sonucu Lozan Barış Konferansı'nın 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden toplanması kararı alınmıştır. Yapılacak ikinci dönem toplantı için İsmet Paşa başkanlığında yeni bir heyet oluşturularak üyeler arasında bazı değişiklikler yapılmıştır.⁶⁴³ Türk heyeti ile birlikte barış konferansına katılacak gazetecilerden biri de Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi ve başyazarı Velid Ebuuzziya olmuştur.⁶⁴⁴

Lozan Barış Konferansı'na katılan heyet üyeleri ve gazetecilerin bütün masrafları ve günlük harcamaları devlet tarafından karşılanmıştır.⁶⁴⁵ Fakat Velid Ebuuzziya, masraflarının devlet hazinesinden karşılanmasını uygun görmemiş⁶⁴⁶ ve heyet başkanı İsmet Paşa'ya: *Paşam, ben bu konferansta bir devlet memuru olarak değil, gazetem adına bir muhabir olarak bulunuyorum. Ne diye bir ücret alayım? Gazetem çok şükür kazanıyor, buradaki masraflarımı kolayca karşılayabilir. Bu hususta beni af buyurun!* diyerek teklifi kabul etmeyerek bunu milli vazife olarak nitelendirmiştir.⁶⁴⁷

Lozan Barış Konferansı'na katılacak Türk Heyeti İstanbul Sirkeci Garı'ndan Şark Sürat Katarı ile 18 Nisan 1923 Çarşamba günü yola çıkmıştır.⁶⁴⁸ Heyet içinde gazetecilerin çokgunluk göstermesi önemli bulan Velid Ebuuzziya, yolculuk boyunca gazeteciler arasında samimi bir muhabbetin olduğunu, aynı zamanda İttihatçılık, Hakimiyet-i Milliye, irtica ve softalık konuları üzerine bir hayli sohbet yapıldığını belirtmiştir.⁶⁴⁹

Şark Sürat Katarı Lozan şehrine 22 Nisan 1923 tarihinde ulaşmış, Lozan istasyonunda Türk Heyetini orada bulunan Şeref Bey ve yönetimindeki memurları karşılamıştır. Ayrıca Fransa, Amerika ve İngiliz gazete muhabirlerinin de sorular sormak için istasyona toplanmış oldukları belirten Ebuuzziya, çok beğendiği Le Matin gazetesinin ünlü muhabiri Mösyö Söevayen'in istasyonda bulunması da dikkatinden kaçmamıştır.⁶⁵⁰

Lozan Barış Konferansı'na katılan Türk Heyeti Lozan Palas'ta konaklamış, müzakereler ise Uşi Şatosu'nda 23 Nisan 1923'te başlamıştır.⁶⁵¹ Müzakerelerin yapıldığı toplantı salonuna gazeteciler alınmamış, sadece Uşi Şatosu'nun giriş kısmındaki salonda bulunmuşlardır. Hatta Velid Ebuuzziya, Karaağaç müzakerelerinin yapıldığı gün gazetecilerin Uşi Şatosu'na

⁶⁴³ Nur, *Lozan Hatıraları*, 256.

⁶⁴⁴ Ahmet Hidayet, İkdâm; Kemal Salih, Yeni Gün; Keremaddin, Hakimiyet-i Milliye; Ahmet Şükrü, Vatan; Asım Us, Vakıt; Suphi Nuri, İleri; Ali Naci, Akşam; Hüseyin Cahit, Tanin. Kaynak: "Heyeti Murahhasamız Dün Lozan'a Mütevecihen Hareket Etti", *Tevhid-i Efkâr*, 19 Nisan 1923.

⁶⁴⁵ *BCA.KDB. 03.18.01.01/007.15.16., (14 Nisan 1923)*.

⁶⁴⁶ "Heyeti Murahhasamız Dün Lozan'a Mütevecihen Hareket Etti", 1.

⁶⁴⁷ Cemalettin Saraçoğlu, "Devlet Parasını Reddeden Gazeteci", *Yirminci Asır*, 147 (1955).

⁶⁴⁸ "Heyeti Murahhasamız Dün Lozan'a Mütevecihen Hareket Etti", 1.

⁶⁴⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 20 Nisan 1923.

⁶⁵⁰ Velid Ebuuzziya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 27 Nisan 1923.

⁶⁵¹ "Lozan Konferansı 23 Nisan'da Müzakerata Başladı", *Tevhid-i Efkâr*, 25 Nisan 1923; Ebuuzziya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 31 Mayıs 1923.

alınmadığı gibi dışarda kaldırımında beklemlerine dahi izin vermediklerinden Lozan Palas'a dönmek durumunda kaldıklarını belirtmiştir.⁶⁵² Öyle ki gazetecilerin konferans süresince yaşanan gelişmeler hakkındaki bilgileri, sadece her müzakere sonrasında delegelerin kendilerine verdikleri bilgiler ile sınırlı olduğunu açıklamıştır.⁶⁵³

Gazeteciler her ne kadar müzakerelere katılmamış olsa da görüşmelerin yapıldığı süre zarfında yaşanan gelişmeleri ve gerginlikleri çok yakından takip etmişlerdir. Bunun yanı sıra Velid EbuZZiya, Avrupa ülkeleri basınından Deba, Le Matin, Fransızca İstanbul, Ajan Royter, Ajans Volf, Times, Daily Telegraph, Journal Dö Jenew, Gazete Dö Lozan, Deruva Dö Povil gazetelerindeki haberleri de günlük takip ederek incelemiş, ayrıca İstanbul'da yayın yapan Rum ve Ermeni gazeteleri ve ulusal gazeteleri de yakından takip ederek paylaşılan haberleri değerlendirmiştir.⁶⁵⁴

Lozan Barış Konferansı'na katılan delegelerin yaptıkları müzakereler esnasında oldukça gergin anlar yaşandığını, bazen çok karışık, gülünç ve manasız tartışmalarla içinden çıkılmaz anlar yaşandığını belirten Velid EbuZZiya, bazen de vaziyeti tarif edecek kelime dahi bulamadığını belirtmiştir. Konferans süresince delegeler arasında konferans oturumları haricinde özel görüşmelerin de yapılmaya başladığını ifade etmiştir. Böylece yabancı devlet temsilcilerin bazen ayrı ayrı bazen de beraber İsmet Paşa'yı ziyaret ettiklerini, birkaç defa General Pelle ile Venizelos birlikte ziyarette bulduklarını, Montagna ve Rombold ise bireysel olarak hatta bazen gece yarısı da olsa ziyaretlerin devam ettiğini, fakat yapılan konuşmalar hakkında gazetecilere bilgi verilmediğini ifade etmiştir.⁶⁵⁵

Velid EbuZZiya, üç ay süren müzakerelerin ilk günden itibaren oldukça güç ve çetin geçtiğini Lozan'dan göndermiş olduğu mektuplarda çok sık dile getirmiştir. Mütteliklerin, Türk Heyeti'nin iyi niyetini sonuna kadar suiistimal ettiklerini, bir gün verdikleri sözden diğer gün döndüklerini, bir gün kabul ettiklerini diğer gün tamamen inkâr ettiklerini, yeni formüller ortaya koyup İsmet Paşa ile görüşüldüğü halde ardından sözlerinden dönmekle kalmayıp formüllerin kendisini dahi inkâr ettiklerini belirtmiştir. Bu davranışlar barışın sağlanmasını engelleyip sürenin uzamasına neden olduğunu ve bunun tek sorumlusunun müttelikler olduğu üzerinde durmuştur. Hatta bir gün Lozan Barış Konferansı'nın özel müzakere zabıtları incelenip, tarihçesi yazıldığında barışın çıkmazlara girmesinden hep Avrupa'nın sorumlu olduğu ve Türk

⁶⁵² EbuZZiya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 31 Mayıs 1923.

⁶⁵³ AbüZZiya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 27 Haziran 1923.

⁶⁵⁴ Velid EbuZZiya'nın Lozan'dan seri bir şekilde göndermiş olduğu mektupların ayrıntılarına dair bilgiler için bakınız: Ahmet Temiz, *Velid EbuZZiya'nın Lozan Mektupları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2007.

⁶⁵⁵ EbuZZiya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 27 Mayıs; EbuZZiya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 3 Haziran; EbuZZiya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 13 Haziran; EbuZZiya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 19 Haziran; EbuZZiya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 26 Haziran 1923.

Heyeti'nin Türkiye'ye istiklal ve hürriyet veren bir sulh yapabilmek için neler çektiğinin ortaya çıkacağını vurgulamıştır.⁶⁵⁶

Konferansta her devlet kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğinden dolayı müttefikler arasında da anlaşmazlıkların çıktığını belirten Velid Ebuuzziya,⁶⁵⁷ yaşanan uyuşmazlığa bağlı olarak gazeteciler arasında ki rivayetler ve dedikodularda da durgunluk oluşturduğunu ve bu durumun bazen bir hafta sürdüğünü belirtmiştir.⁶⁵⁸ Yine vaziyetin durgunlaştığı bir sırada Türkiye- İsviçre Muhibler Cemiyeti Başkanı Konjella'nın kendilerine yapmış olduğu davete Velid Ebuuzziya, katiplerden Tefvik Kamil, Yüzbaşı Aziz Bey ve Vatan gazetesi muhabiri Şükrü Bey katılmışlardır. Lozan'daki özel tayyare okul ve imalathanesinin müdürü olan Konjella'n, davete icabet eden kişilere hem müessesesini göstermek hem de kendilerine birer uçuş düzenlemek istemiştir. Tayyareciliğe ayrı bir ilgisi olan Velid Ebuuzziya, bu özel okul hakkındaki gözlemlerini yansıttığı gibi uçak sanayisinin devletler için büyük önem arz ettiğini, bu önemin derecesinin Birinci Dünya Savaşı sırasında görüldüğünü, ülkemizde bu sanayinin eksikliği ve ihtiyacı üzerinde durduğu gibi Avrupa devletlerinin hem askeri hem de sivil havacılığa verdiği önem hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Hatta askeri havacılığa örnek olarak İngilizlerin Musul bölgesinde, harici ve dahili saldırılara karşı bölgedeki ordularını geri çekerek yerine uçuk birliklerini bulundurarak muhafaza ettikleri bilgisini vermiştir. Konjella, davete katılanlar için okulun en iyi hocalarından bir pilot ile iki kişinin uçabileceği uçak ayarlayıp kendilerine yarım saatlik uçuşlar düzenlemiştir.⁶⁵⁹

Lozan Barış Konferansı'nda birçok meselenin halledilmesi, madde tespitlerinin yapılması ve tercümelerinin de tamamlanmasından sonra İsmet Paşa, müşavirlerden Nusret, Fuad Bey, Yaver Sabri Atıf Beyleri; katiplerden Muhtar Bey, Yüzbaşı Aziz Bey, kurye Fethi Bey ve Paris sefaret kâtibi Ali Bey'i günlük masraflardan tasarruf yapmak amacıyla temmuz ayının ilk haftasında Türkiye'ye geri göndermiştir.⁶⁶⁰

Velid Ebuuzziya, 8 Temmuz Pazar günü Uşi Şatosu'nda başlamış olan toplantının çok önem arz ettiğini, bu nedenle Lozan Palas salonunda delegeler dönene kadar beklediklerini belirtmiştir. Gece saat bir buçuk sularında İsmet Paşa'nın geldiğini *Arkadaşlar, anlaşma sağlandı. Esas itibariyle barışı imzalamış sayabiliriz*, bilgisini verdiğini, ardından Rıza Nur tarafından bir açıklama yapıldığını açıklamıştır. Ardından otele General Pele geldiğinde onun da etrafını sardıklarını ve aynı açıklamayı Pele'nin de yaptığını belirtmiştir. Çok geçmeden

⁶⁵⁶ Ebuuzziya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 27 Haziran 1923.

⁶⁵⁷ Ebuuzziya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 4 Temmuz; Ebuuzziya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Temmuz 1923.

⁶⁵⁸ Ebuuzziya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Temmuz 1923.

⁶⁵⁹ Ebuuzziya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Temmuz 1923.

⁶⁶⁰ Ebuuzziya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 12 Temmuz 1923.

Horas Rombold ile görüşmüş olan gazeteciler de aynı bilgileri paylaşmışlardır. Fakat Rıza Nur Bey, bazı noktalar hakkında devletler kendi hükümetlerinden talimat istediklerini, alınacak cevabın ardından antlaşma maddelerin tespit edilip düzenleneceğini ve bu yeni metni imzalamak üzere bazı delegelerin geleceği belirtmiştir. Böylelikle barış antlaşmasının imzalanması için bir hafta, on gün beklemek lazım geldiğini açıklayan Velid Ebuzziya,⁶⁶¹ bu süre zarfında devletler arasında bazı gerginliklerin yaşandığını,⁶⁶² hatta sulhun imzalanması konusunda tereddütler oluştuğunu ifade etmiştir.⁶⁶³ Fakat yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen barış antlaşmasının imzalanması kesinleşmiştir. Velid Ebuzziya, İngiliz ve Fransa gazetelerinin genel itibarı ile antlaşmanın yapılmasından memnuniyet duydukları, bununla birlikte Avrupa'nın Türk'ün azim ve himmeti karşısında mağlup olduğunu da yazmaktan çekinmediklerini belirtmiştir.⁶⁶⁴

Barış antlaşması imzalanmadan önce yaşanan diğer gelişmeler hakkında da bilgi veren Velid Ebuzziya, 22 Temmuz Pazar günü Lozan Palas salonunda saat on ikide Türkiye – Lehistan arasında bir antlaşmanın imzalandığını bildirmiştir. İmza töreninden sonra Leh Heyet Başkanı Mösyö Moçoloski ve İsmet Paşa birer konuşma yapmış, sade bir şekilde yapılan merasime gazetecilerin katılmasına izin verildiğini, antlaşmanın dostluk, ticaret ve ikamet konularından oluştuğunu belirtmiştir.⁶⁶⁵

Lozan Barış Antlaşması'nın imza törenine dair Velid Ebuzziya'nın verdiği bilgiler ise şöyledir. Böylece 17 Temmuz 1923 tarihinde barış antlaşmasının imzalanacağı tarih ve saat kesinleşmiş, günler öncesinden hazırlıklar başlamıştır. İmza töreninin Lozan Darülfünun binasında yapılmasına karar verilmiş ve bina özenle hazırlanmıştır. Binanın amfi şeklindeki ders salonunda, öğretmen masası önüne imzaların atılması için konulmuş büyük bir masa, yan tarafına da delegeler için sandalyeler yerleştirilmiş ve salonun sağ üst kısmında kırk elli kişilik bir balkon bulduğunu belirtmiştir. 24 Temmuz 1923 Salı günü saat üçte bütün devletlerin temsilcileri salona girmeye başlamışlardır. İmza törenine İsviçre Cumhurbaşkanı Karl Scheurer başkanlık etmiş, kısa bir konuşmadan sonra antlaşma metninin on beş parçadan ibaret olduğunu belirtmiş ve heyet başkanlarını imza törenine davet etmiştir. Konferans kâtibi Mösyö Massigli ilk imzayı atmak üzere İsmet Paşa'yı davet etmiş, böylelikle İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan

⁶⁶¹ Ebuzziya, “Lozan Mektupları”, *Tevhid-i Efkâr*, 13 Temmuz 1923.

⁶⁶² Ebuzziya, “Lozan Mektupları”, *Tevhid-i Efkâr*, 17 Temmuz 1923.

⁶⁶³ Ebuzziya, “Lozan Mektupları”, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Temmuz 1923.

⁶⁶⁴ Ebuzziya, “Lozan Mektupları”, *Tevhid-i Efkâr*, 22 Temmuz; Ebuzziya, “Lozan Mektupları”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Temmuz 1923.

⁶⁶⁵ Ebuzziya, “Lozan Mektupları”, *Tevhid-i Efkâr*, 29 Temmuz 1923.

Bey masanın başına geçmişlerdir. İsmet Paşa, bir Darülfünun öğrencisinin barış imzasını atmak için kendisine hediye ettiği altın kalemi cebinden çıkarmış ve imzayı atmıştır.⁶⁶⁶

Velid EbuZZiya, barış antlaşmasının önemini ayrıntılı bir şekilde açıklamış ve Trablusgarp harbinden beri harp içinde bulunan Türk milletinin nihayetinde bir sulh antlaşmasını imzalamış olması herkesi memnun ettiğini, fakat altı yüz yıllık Osmanlı Devleti topraklarının sadece beşte biri elimizde kalmasına rağmen Avrupa'nın sekiz ay boyunca insafsız müzakerelerde bulunarak pek pahalıya sattığı antlaşmanın bu olumsuz yönlerini düşündükçe üzülmemenin imkânsız olduğunu belirtmiştir. Türkiye her şeye rağmen küçük fakat bağımsız, geleceğine, kaderine sahip bir devlet olacağını,⁶⁶⁷ böylece Lozan Barış Antlaşması hem milli tarihimizde hem de dünya tarihinde yeni bir devir açacak kadar önemli bir vesika olduğunu belirtmiştir. Nasıl ki İstanbul'un Fethi ile yeni bir çağ açıldıysa Lozan Barış Antlaşmanın da tarihi ikiye bölen bir eser ortaya çıkararak Türkiye Devleti'nin kurulmuş olduğunu vurgulamıştır. Hatta belki de kurtuluşunu yalnız ülkemizin yükselmesinden bekleyen İslam aleminin de kurtuluşunu sağlamış olacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte barış antlaşmasının imzalanması ile her şeyin bitmediğini, asıl önemli olan mevzunun artık sulhu eyleme dökerek gösterilecek kabiliyet ve her alanda yapılacak gelişmeler ile bir kuvvetin oluşacağını belirtmiştir.⁶⁶⁸

Lozan Barış Antlaşması Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 14 olumsuz 213 olumlu milletvekili oyu ile 23 Ağustos 1923'te onaylanmıştır. Antlaşmanın onay sürecinde gerek mecliste gerekse gazetelerde verilen bazı tavizler oldukça tartışma konusu olmuştur.⁶⁶⁹ Konferansa katılmış olan Velid EbuZZiya, antlaşma metninde her ne kadar kusurlar bulunmuş olsa da *O şartlar içinde bu antlaşmadan daha iyisini yapmaya imkân yoktu*, sözleriyle vaziyeti özetlemiştir.⁶⁷⁰

Velid EbuZZiya, Lozan Barış Konferansı'na fotoğraf makinesi ile katılmış ve imza gününe ait pek çok fotoğraf çekerek tarihi günün somut delillerini günümüze taşımıştır. Fakat imza günü fotoğrafları konusunda Velid EbuZZiya'nın münasebetsizlik olarak adlandırdığı, Ali Naci Karaca'nın meslek muvaffakiyeti olarak nitelendirdiği ve unutamadıkları anıları olmuştur. Her iki gazeteci bu fotoğraflara ait anılarını ilerleyen zamanlarda kendileri ile yapılan röportajlar sırasında ortaya çıkmıştır. Velid EbuZZiya anılarını 18 Temmuz 1934 tarihinde Yedigün dergisi muhabirlerinden Naci Sadullah tarafından yapılan röportaj sırasında

⁶⁶⁶ EbuZZiya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 29 Temmuz 1923.

⁶⁶⁷ EbuZZiya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 22 Temmuz 1923.

⁶⁶⁸ EbuZZiya, "Lozan Mektupları", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Temmuz 1923.

⁶⁶⁹ Lozan Barış Antlaşması ile ilgili yaşanan tartışmaların ayrıntıları için bakınız: Tahir Kodal, "Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu", *ATAM Dergisi*, 22 (64-65-66) (2006): 215- 244.

⁶⁷⁰ Velid EbuZZiya, "Musalaha-namenin Tasdiki", *Tevhid-i Efkâr*, 26 Ağustos 1923.

anlatmış,⁶⁷¹ Ali Naci Karacan ise anılarını 18 Aralık 1939 yılında Son Posta gazetesi muhabirlerinden Nusret Safa Coşkun tarafından yapılan röportaj sırasında anlatmıştır.⁶⁷² Her iki gazeteci ile farklı zamanlarda röportaj yapılmış olsa da yaşanan olay ile ilgili anlattıkları arasında bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Velid Ebuuzziya, röportaj sırasında kendisine gazetecilik hayatınızda *En büyük muvaffakiyetiniz nedir*, sorusuna, cevap verirken *Çalındı o! Evet benim en büyük muvaffakiyetim çalındı... Sâriki da (hırsızı da) Ali Naci Bey'dir...* cevabını vermiş, ardından olay kısaca anlatmıştır. Lozan Darülfünun'unda barış antlaşmasının imzalanacağı gün, İsviçreli imza salonuna fotoğraf makinesi sokmaya izin vermemiş, Velid Ebuuzziya her ne kadar gazeteci ve Türk heyeti delegelerinden biri olduğunu belirtmiş olsa da polis memurları onun salona girmesine izin vermemiştir. Böylece bir kenarda bekleyen Ebuuzziya, polis memurlarının davetlileri karşılaması sırasında kalabalık bir grup insanın arasına karışarak salona girmiştir. İmza töreni sırasında İsmet Paşa'nın on pozdan fazla fotoğrafını çekmiş, aynı şekilde Venizelos ve diğer temsilcilerin fotoğraflarını çekmiştir. Ardından yüklü bir fiyata fotoğrafları Yahudi bir fotoğrafçıya baskıya verdiğinde iki saat sonra alabileceğini belirtmesi üzerine oradan ayrılmış, fakat kendisini takip eden Ali Naci, fotoğrafçıya daha fazla para vererek en iyi resimleri alıp Akşam gazetesine göndermiş ve gazetesinin baskı saati diğer gazetelerden farklı olduğundan dolayı imza gününe ait ilk fotoğraflar Akşam gazetesinde çıkmıştır. Velid Ebuuzziya olayı anlatırken bile sınırlendiğini, çünkü imza gününe ait hemen hemen bütün fotoğrafları kendisinin çektiğini, bütün uğraşmalarına rağmen en güzel resimlerini kaptırdığını, üstelik Ali Naci bu hareketini bir meslek muvaffakiyeti gibi iftiharla ilan ettiğini açıklamıştır. Fakat kendisi bu hareketi bir meslek muvaffakiyeti değil, münasebetsizlik olarak gördüğünü ve hatırladıkça tüylerinin ürperdiğini belirtmiştir.⁶⁷³

Naci Sadullah, Lozan'da çekilen fotoğraflar ile ilgili Ebuuzziya'nın anılarını dinledikten sonra konuyla ilgili düşüncesi şöyle olmuştur: *Üstada teşekkür ve yeni yolda muvaffakiyet temenni ederek ayrılırken Ali Naci Bey'in hareketini düşündüm. Ve üstat Velid Bey ne derse desin onu, bu meşru bulduğum hareketiyle iftiharda haksız bulamadım? Lozan sulhunun eşi dünyada mevcut olmayan fotoğrafları karşısında namuskar kalabilen adam, her şey olabilir, fakat gazeteci asla!*⁶⁷⁴

Ali Naci Karacan ise röportaj sırasında kendisine gazetecilik hayatınızda en dikkat çekici hatıranız hangisidir, sorusuna *Üstadımız Velid Ebuuzziya'yı Lozan Konferansı'nda*

⁶⁷¹ Sadullah, "Gazetelerimizi Kimler Çıkıyor?", 7.

⁶⁷² Nusret Safa Coşkun, "Matbuat Hatıraları", *Son Posta*, 18 Aralık 1939, 6, 9.

⁶⁷³ Sadullah, "Gazetelerimizi Kimler Çıkıyor?", 7.

⁶⁷⁴ Sadullah, "Gazetelerimizi Kimler Çıkıyor?", 7.

atlatmış olmamdır, cevabını vererek aynı olayı anlatmıştır. Karacan'ın anlattıkları Velid Ebuuzziya'nın söyledikleri ile aynıdır. Kısaca özetlemek gerekirse Ebuuzziya'nın imza gününün her anı fotoğrafladığını, kendisinden fotoğraf rica ettiğini, fakat alamadığını, çünkü alması durumunda matbaanın baskı saatlerinden dolayı fotoğraflar ilk olarak Akşam gazetesinde yayınlanacağını o da biliyordu, bu nedenle vermemekte haklı olduğunu belirtmiştir. Fakat kendisi takip edip, fotoğrafçı dükkanına yüklü para vererek en güzel pozları aldığını, hatta Ahmet Şükrü'ye de birkaç fotoğraf verip postaladıklarını, Velid Ebuuzziya'nın fotoğrafların ilk olarak Akşam gazetesinde çıktığını gördüğünde pek kızmadığını, oyunumuzu beğendiği şeklinde anlatmıştır.⁶⁷⁵

Velid Ebuuzziya, gazetecilik hayatı boyunca olayları görsel olarak anlatmaya çok önem vermiştir. Bu nedenle gazetesinde daima iki fotoğrafçı bulundurmuş, gazetesi adına Ruşen Eşref ve bir foto muhabirini Sivas'a göndermiş, Mudanya Mütarekesi'ne iki foto muhabirini yanında götürmüş, Köstence'de İsmet Paşa'yı karşılamaya giderken yanında bir foto muhabirini götürmüş, Lozan Barış Konferansı'nda da bizzat kendisi fotoğrafları çekmiştir. Yukarıda verdiğimiz röportajlardan da anlaşıldığı gibi Lozan Barış Konferansı'nın imza gününe dair fotoğrafların Velid Ebuuzziya tarafından çekilmiş olduğu bilgisi netlik kazanmıştır.

3.2.5. İstiklal Mahkemelerinde Yargılanması

12 Ocak 1920 tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisi toplanmış, oy birliği ile 28 Ocak'ta Misakı Milli kararları kabul edilmiştir. Bu gelişme karşısında İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal etmiş, baskı altında bulunan İstanbul hükümeti 12 Nisan 1920 tarihinde Mebusan Meclisi'ni feshetmiş ve bu olayların sonucunda 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmıştır.⁶⁷⁶ Meclis, yurttan meydana gelen ayaklanmaları önlemek amacıyla 29 Nisan 1920 tarihinde Hıyaneti Vataniye kanununu çıkarmıştır. Bu kanunun uygulanması, yargıda hızlı ve etkili hareket edilmesi gerekçesiyle milletvekillilerinden oluşan İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur.⁶⁷⁷ İstiklal Mahkemeleri, Millî Mücadele döneminde düzenli ordunun kurulması ve devamlılığı, asker kaçakları, vatana ihanet, vb. konularda yaşanan sorunları çözmek amacıyla hareket etmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra ise devrimlerin gerçekleştirilmesi, muhaliflerin, isyancıların, ittihatçıların yargılanması vb. konularda aktif görev yapmış, 7 Mart

⁶⁷⁵ Coşkun, "Matbuat Hatıraları", 6, 9.

⁶⁷⁶ Büyük Millet Meclisinin Ankara'da 23 Nisan Cuma günü cuma namazı sonrası Kur'an tilaveti, dualar ve törenlerle açılacağına dair Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanan 6 maddeden oluşan beyanname için bakınız: *ATASE Arşivi. İSH, K. 272, G. 203, B. 1., 21 Nisan 1920.*; Türkgeldi, *Mudros ve Mudanya Mütakerelerinin Tarihi*, 123-126.

⁶⁷⁷ Turan Alkan, *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul: Ağaç Yay., 1993, 23-27.

1927 tarihinde görev süresi uzatılmadığından dolayı sona ermiş, fakat bu kanun 4 Mayıs 1949 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.⁶⁷⁸

3.2.5.1. Ağa Han'ın Mektubu ve İstanbul İstiklal Mahkemesinde Yargılanması (8 Aralık 1923- 2 Ocak 1924)

Velid Ebuuzziya hayatı boyunca İstanbul, Elâzığ ve Ankara olmak üzere üç defa istiklal mahkemelerine çağırılmıştır. İlk olarak İstanbul istiklal mahkemesinde cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul basınında oluşan muhalif tavırlar, Rauf Bey'in cumhuriyet'in ilanı hakkındaki demecinin Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayımlanması ve Ağa Han (İsmaili Mezhebi Lideri) ve Emir Ali'nin (İslam Cemiyeti Başkanı) Halifelik konusunda Londra'dan İsmet Paşa'ya göndermiş olduğu mektubun Tevhid-i Efkâr gazetesinde de yayımlanmış olması nedenleri sonucu yargılanmıştır.⁶⁷⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 8 Aralık 1923 tarihinde gerçekleştirmiş olduğu gizli oturumun ardından İstanbul'a İstiklal Mahkemesi Heyeti⁶⁸⁰ göndermiş, böylece Tevhid-i Efkâr, Tanin ve İkam gazetesi başyazarları ve yazı işleri müdürleri⁶⁸¹ vatana ihanet, devletin harici ve dahili emniyeti ihlal etme ve hükümet şeklini değiştirme suçları gerekçesi ile alıkonulmalarına karar verilmiştir. 9 Aralık 1923 tarihinde gazeteciler alıkonulmaya başlanmış, fakat kişilerin tutuklanma emri olmadan alınması ve polislerin uygunsuz davranışları gazeteciler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Velid Ebuuzziya da hadiseyi *Tutuklanma şekli çirkindir, protesto ediyorum*, şeklinde yorumlamıştır.⁶⁸²

10 Aralık 1923 tarihinde İstiklal Mahkemesi Heyeti'nin İstanbul'a gelmesi ile Türk Matbuat Cemiyeti Başkanı Halit Ziya Uşaklıgil, Büyük Millet Meclisine üç maddeden oluşan bir telgraf göndererek mahkemenin adil bir şekilde hareket edeceğine güvendiğini bildirmiştir. Aynı zamanda şüphe üzerine tutuklanan üç gazetecinin suçsuz olduklarına samimiyetle

⁶⁷⁸ İbrahim Ülker, "İstiklal Mahkemelerinin Kuruluşu ve Çalışmaları", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23/1 (2015): 196.

⁶⁷⁹ Murat Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası Hilafetin Sonu*, C.1, İstanbul: Kastaş Yay., 1993, 9.; T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 287.; Şerafettin Turan, *Türk Devrin Tarihi*, C. III, 39- 40.

⁶⁸⁰ İstiklal Mahkemesi Heyeti İhsan Ersavaş başkanlığında Vasif Çınar, Refik Koraltan, Asaf Bey ve Cevdet İztop üyelerinden oluşmaktadır. Kaynak: Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, 29.

⁶⁸¹ Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit, Tevhid-i Efkâr gazetesi başyazarı Velid Ebuuzziya, İkdam gazetesi başyazarı Ahmet Cevdet Bey ile birlikte Tanin gazetesi yazı işleri müdürü Baha Bey, Tevhid-i Efkâr yazı işleri müdür Hayri Muhittin ve İkdam gazetesi yazı işleri müdürü Ömer İzettin Bey 9 Aralık 1923 günü tutuklanmışlardır. Kaynak: Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, 30.; "İstiklal Mahkemesi Dün Mevkuf Gazetecilerin Muhakemesine Devam Etti...", *Tevhid-i Efkâr*, 18 Aralık 1923.; T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 288.

⁶⁸² "Cahid, Ahmet Cevdet Beyler ve Sermuharririmiz Nasıl ve Niçin Tevkif Edildiler?", *Tevhid-i Efkâr*, 10 Aralık 1923.; Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, 30- 38.

inandığını ve özgürlük tartışmalarının serbestçe yapılacağına dair verilen güvenceye teşekkür etmiştir.⁶⁸³

İstiklal Mahkemesi'nde sekiz oturum gerçekleşmiş ve ilk oturum 15 Aralık 1923 tarihinde yapılmış ve gazetecilerin mahkeme süreci Tanin, Tevhid-i Efkâr ve İkdâm gazetelerinde yayımlanmıştır.⁶⁸⁴ İlk sorgulamada kişilerin kimlik bilgileri alınmış, böylelikle Velid Ebuzziya, babasının Ebüzziya Tevfik Bey, 41 yaşında, evli, Tevhid Efkâr'ın başyazarı ve İstanbul doğumlu olduğu cevabını vermiştir.⁶⁸⁵ Daha sonra kendisine gazetesinin yönetim şekli, hariçten gelen makale ve mektuplar için matbaada nasıl bir uygulama takip edildiği, Ağa Han ve Emir Ali'yi tanıyor mu, mektuplar matbaaya nasıl ve nereden gelir, size gelen her mektubu yayınlar mısınız, soruları ile birlikte mektubun Tanin ve İkdâm gazetesinde yayımlandıktan sonraki gün Tevhid-i Efkâr'da yayımlanmış olduğunu, mektup İngilizce'den mi çevrilip yayımlandı yoksa diğer gazetelerden Türkçe'si alınıp doğrudan mı yayımlandı, soruları sorulmuştur.⁶⁸⁶

Velid Ebuzziya savunmasında Tevhid-i Efkâr gazetesinin, başyazar başkanlığında oluşturulmuş bir yazı kurulu tarafından yönetildiğini ve başkan bulunmadığı zaman kurula yazı işleri müdürünün vekalet ettiğini belirtilmiştir. Ağa Han'ı sadece gazetelerdeki haberlerden bildiğini, gazetede daha önce yayımlanan Ağa Han ve Emir Ali imzalı yazıları İngiliz aleyhinde olup Türkiye lehine bilgiler içerdiği için yayımlandığını açıklamıştır. Hatta bu yazının Hakimiyet-i Milliye gazetesi tarafından övgüler aldığına da dikkat çekmiştir. Fakat Ağa Han'ın İngiliz gazetelerinde çıkan yazılarında içişlerimize karıştığı görülünce artık onların yazıları aşırı milliyetperver olan Tevhid-i Efkâr yayın ilkelerine uymadığını, bu nedenle Ağa Han'ın şiddetle eleştirildiğini belirtip yazmış olduğu makalesini hâkim heyetine sunarak bu yazısında düşüncelerini etraflıca açıkladığını belirtmiştir. Mektubun matbaaya nasıl geldiğine dair ifadesinde, posta ile geldiğini, İngilizce olduğundan mütercime bıraktığını ve önemli görmediğinden derinlemesine incelemediğini belirtmiştir. Hata yazı işleri müdürü Tanin ve İkdâm'da yayımlanan mektubu görünce Tanin'i arayıp neden Tevhid-i Efkâr'a gelmediğini sormuş, gönderildiği bilgisi alınca kendisine sorulduğunu, o anda nereye bıraktığını hatırlamadığı gibi arayamayacağını belirtip başmakaleyi yazmaya devam ettiğini açıklamıştır. Velid Ebuzziya, arkadaşlarının mektubu yayımlayalım mı, sorusuna mektubu çok önemli

⁶⁸³ BCA. MGM. 030.10.0.0/9.54.49.1., (12 Aralık 1923); BCA. MGM. 030.10.0.0/9.54.49.2., (12 Aralık 1923).; T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 288-289.

⁶⁸⁴ "Gazetecilerin Mahkemesi Dün Başladı ...", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Aralık 1923.

⁶⁸⁵ Murat Çulcu, gazetecilerin davasına dair bilgiler ve ifadeler için Tanin gazetesindeki haberleri kullanmıştır. Mahkemede verilen ifadeler Tevhid-i Efkâr'daki bilgiler ile aynıdır. Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, 51; "Gazetecilerin Mahkemesi Dün Başladı ...", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Aralık 1923.

⁶⁸⁶ "Gazetecilerin Mahkemesi Dün Başladı ...", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Aralık 1923.

görmediğini ve okumadığını belirtip uygun görürseniz yayımlayın diyerek kararı arkadaşlarının takdirine bıraktığını belirtmiştir.⁶⁸⁷

Savunmasına devam eden Velid Ebuuzziya, 1 Kasım kararı (Saltanatın kaldırılması) ile hilafeti saltanattan ayıran Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararları bütün mevcudiyetiyle kabul ettiğini ve bunu en önde alkışlayan biri olduğunu açıklamıştır. Böylelikle alınan kararı fazla hüsnüniyetle kabul etmiş bir başyazarın, bir Ağa Han mektubu karşısında fikir değiştirdiğini düşünmenin haksızlık olduğunu dikkat çekmeye çalışmış, buna katıyen imkân olmadığını belirterek *İşte benim bakış açım budur*, cümlesi ile savunmasını tamamlamıştır. Tevhid-i Efkâr gazetesi yazı işleri müdürü Hayri Muhittin Bey savunmasında yurtdışından gelen yazıların yazı işleri müdürü tarafından incelenip yayımlandığını, önemli görüldüğünde Velid Bey'e gösterildiğini, fakat o görmese de yayımlama yetkisinin olduğunu ve mektubu Tanin gazetesinden naklen yayımlandığı bilgisini vermiştir.⁶⁸⁸

İstiklal Mahkemesi 17 Aralık 1923 Pazartesi günü yeniden toplanmış, bu oturumda Tevhid-i Efkâr gazetesinden Kadri Bey, Ethem İzzet Bey ile Abidin Daver'in ifadeleri ve İstanbul basınından birçok gazetecinin de ifadesi alınmıştır.⁶⁸⁹ Tevhid-i Efkâr gazetesi çalışanlarının ifadeleri ile Velid Ebuuzziya'nın verdiği ifade birbiriyle uyumlu olduğu görülmüştür. Kısacası mektubu Velid Ebuuzziya okuyup incelememiş, kararı kendilerine bırakmış olduğunu, Tanin gazetesinden naklen alınarak başlığı Abidin Daver Bey'in eklediği ve Tevhid-i Efkâr gazetesinin aşırı milliyetperver ve cumhuriyetçi olduğu belirtmişlerdir.⁶⁹⁰

İstanbul İstiklal Mahkemesinin 22 Aralık 1923 Cumartesi günü yapılan üçüncü oturumunda Velid Ebuuzziya'ya devlet şekli ile ilgili sorular sorulmuş, *Efendiler İstical Ediyorsunuz* başlıklı yazının kendisine ait olup olmadığı, ardından *Yardakçı ve Şakşakçı ne Demektir* soruları ile mahkemenin konusu Ağa Han mektubundan çıkararak cumhuriyet ile ilgili gazeteciler arasında yaşanan münakaşalara kaymıştır. Makalenin kendisine ait olduğunu, aldığı haberlerden anlık etki altında yazılmış bir yazı olduğunu belirten Ebuuzziya, Anadolu Ajansı'nın *Cumhuriyet'in esaslarının hazırlandığı hakkındaki haberlerin henüz zamansız olduğu ve bu konunun esasları uzun uzadıya gerek hazırlık komisyonunda gerekse Firka Divanı'nda incelenecek ve Genel Kurul'dan geçirildikten sonra tebliğ edilecektir*, haberinden hemen ertesi

⁶⁸⁷ “Gazetecilerin Mahkemesi Dün Başladı ...”, *Tevhid-i Efkâr*, 16 Aralık 1923; Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, 52-60.

⁶⁸⁸ “Gazetecilerin Mahkemesi Dün Başladı ...”, *Tevhid-i Efkâr*, 16 Aralık 1923; Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, 52-60.

⁶⁸⁹ *Akşam* gazetesinden Necmettin Sadak, Ali Naci Karacan; *Vakit* gazetesi Mehmet Asım Us; *Vatan* gazetesi Ahmet Emin Yalman, Enis Tahsin; *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi Hüseyin Şükrü, Behçet Kani; *İleri* gazetesi Sami Bey: Kaynak: “İstiklal Mahkemesi Dün Mevkuf Gazetecilerin Muhakemesine Devam Etti...”, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Aralık 1923.

⁶⁹⁰ “İstiklal Mahkemesi Dün Mevkuf Gazetecilerin Muhakemesine Devam Etti...”, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Aralık 1923.

günü cumhuriyetin ilan edilmesi üzerine kendisinde ilanın acele edilmiş hissini uyandırdığını açıklamıştır.⁶⁹¹

Ankara gazetecileri için kullandığı yordakçı ve şakşakçı kelimelerine de açıklık getiren Velid EbuZZiya, bu tabirleri kendisine Ali Kemal ve Derviş Vahdeti benzetmeleri ile ağır sözler söyleyen kişilere karşılık verirken o sıfatları kullanıp onları değersizleştirerek alay ettiğini, çünkü onların kendisine saldırdıklarını belirtmiştir. Ayrıca, *Biz cumhuriyeti ilan ediyoruz, benzeri görülmemiş bir şey icat ediyoruz, yapacağız, edeceğiz vb.* şeklindeki yazdıklarını, onların iddialarına karşılık Anadolu Ajansının duyurusu ile istasyon binasında kabul edilen ve kararlaştırılan şeylerin komisyon tarafından kesin kabul edilmediği anlaşılmıştır. Aynı zamanda istasyon binasında kimlerin toplandığına dair gazetelerde kesinlikle bir şey yazılmamıştır, bu nedenle kimlerin orada bulunduğunu bilmediğini, hatta Ankara'daki muhabirine telgraf çektiğini, cevap alamadığını belirtmiştir. Ardından mahkeme tarafından cumhuriyet hakkında şaka ile karışık yazılar ve resimlerle cumhuriyeti alaya almaya çalıştığı gibi görüldüğü belirtilip 26 Ekim tarihli gazete örnek gösterilmiştir. Velid EbuZZiya onun cumhuriyetten önce olduğunu, onların Celal Nuri ile eğlenmek derecesini geçmediğini ifade etmiştir. Çünkü onların kendisi ve gazetesiyile uğraştıklarını, hatta Celal Nuri'nin *Dikkat et, ayağın çukura düşüyor*, tarzında tehdit edici sözler yazdıklarını, kısacası yazıların ve resimlerinin doğrudan doğruya şahsıyla uğraşan kimselere yönelik olduğunu vurgulamıştır.⁶⁹²

Velid EbuZZiya, yazılarından cumhuriyetten önce ya da sonra sadece bir kısmına tek başına bakıldığında aleyhine olabilecek durumlar ortaya çıkabileceğini, fakat yazıları bir bütün olarak ele alındığında kendisinin çok kuvvetli ve daimî milli davaya ve milli hâkimiyetin ilanına çalışmış bir şahıs olduğunun ortaya çıkacağını belirtmiş ve şu anda kendisini aşağılayıp tehdit eden Celal Nuri'nin daha önceki bir yazısı örnek vermiştir. Celal Nuri'nin, kendisi için Velid Bey Millî Mücadele zamanında gösterdiği kahramanlıklar nedeniyle İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü, dönüşünde çıkardığı gazete ile bir cesaret örneği oldu ve Babıali, Mustafa Kemal Paşa için basında Paşa unvanını kullanmayı yasaklamış olduğu halde Velid Bey çekinmeden bu unvanı kullanmış ve gazetesinin kapatılmasını göze almıştı vb. gibi ifadeler kullandığını açıklamıştır. Kısacası Celal Nuri her ne kadar kendisine tehditler savursa da lehine yazdığı yazıların da bulunduğunu belirtip gazeteciler arasındaki münakaşa ve tartışmalarda bazen mantığın dışına çıktığını belirtmiştir. EbuZZiya, bu şekilde sorgulanacağını bilmediğini,

⁶⁹¹ “Dün İstiklal Mahkemesi Hüseyin Cahid ve Velid Beylere (Ağa Han)ın Mektubundan Başka Bazı Hususat Hakkında da İsticvab Etti”, *Tevhid-i Efkâr*, 23 Aralık 1923, 1- 4.; Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, C.1., 134.

⁶⁹² “Dün İstiklal Mahkemesi Hüseyin Cahid ve Velid Beyler...”, 1- 4.

yoksa son dört ayın koleksiyonlarını inceleyip hepsini mahkemeye sunmak istediğini belirterek o günkü savunmasını tamamlamıştır.⁶⁹³

Velid Ebuzziya, mahkeme başkanlığına yazmış olduğu dilekçede Rıza Nur Bey, Miralay Kemal Bey, İhsan Bey, Mehmet Bey ve Enis Bey'in şahit olarak dinlenmesini talep etmiştir ve ardından gazetecilerin savunmaları okunmuştur.⁶⁹⁴ Böylelikle 29 Aralık 1923 Cumartesi günü Rıza Nur Bey, Miralay Kemal Bey, İhsan Bey, Mehmet Bey ve Enis Bey dinlenmiştir. Rıza Nur, *Velid Bey, kendisiyle tamamen hususi mülakat ve münakaşalarında hiçbir zaman 1 Teşrinisani kararı aleyhinde hiçbir söz söylememiştir. Velid Bey, cumhuriyet aleyhinde de bulunmamıştır. Velid Bey meşrutiyet aleyhinde de bulunmamıştır, şeklinde sözlerine devam etmiştir. Miralay Kemal Bey, Velid Bey ile iki vatani teşkilatta beraberce çalıştığını, fakat bu iki teşkilat hakkında ancak gizli izahat verebileceğini söylemiş ve gizli olarak 20 dakika kadar yapılan görüşmenin ardından aleni olarak da Velid Beyin vatanperliğinden, hakimiyeti milliyeciliğinden ve cumhuriyetperverliğinden zerre kadar şüphe etmedim, demiştir. İhsan Bey (Askeri Mektep Muhasebecisi) de aynı vatani teşkilat meselesi münasebetiyle ancak gizli izahat verebileceğini söylemiş ve şahadetini yazılı olarak sunmuştur. Enis Bey (Moskova Sefareti Müsteşarı), mahkeme reisinin, *Velid Bey ile münasebetiniz eski midir, onun cumhuriyet hakkındaki görüşlerine vakıf mısınız*, sorusuna verdiği cevapta Velid Bey'in gerek yazılılarıyla gerekse fiili olarak yapmış olduğu hizmetlerini anlatmış, ardından *Velid Bey ahvali siyasiye müsait ettiği zaman bu ağır bir idare makinesi teşkil edeceği cihetle şekli cumhuriyete girmenin pek doğru ve pek tabii olacağıdır ve bu hususta arkadaşlarına daima ikaz ederdi*, cümlesiyle sözlerini tamamlamıştır. Velid ve Hayri Muhittin Beylerin Vekilleri (Avukatı) Ali Galip Bey de müdafaasını sunmuş, Velid Bey'in hayatını kısaca anlatıp yayımlanan mektup ile ilgili meseleye açıklık getirdikten sonra Velid Beyin Sakarya meydan muharebesinden sonra İnebolu'ya bizzat 45 bin topçu mermisini nakil ettiğini ve milli mücadeledeki hizmetine karşılık mükafat olarak istiklal madalyası ile taltif edilen yegâne Türk gazetecisi olduğunu ve böyle bir adamın vatan haini olamayacağını belirtmesinin ardından mahkemeye bir saatlik ara verilmiştir.⁶⁹⁵*

İstiklal mahkemesinin 30 Aralık günü yapılan oturumunda gazetecilerin müdafaaları dinlenmiş, gazetecilerin tercüme-i halleri ve Erkanı Harbiye Reisi Fevzi Bey'in istiklal madalyası hakkındaki mektubu da okunmuştur.⁶⁹⁶

⁶⁹³ "Dün İstiklal Mahkemesi Hüseyin Cahid ve Velid Beyler...", 1- 4.

⁶⁹⁴ "Mevkuf Sermuharrirler ile Vekilleri Bugün Müdafaalarını Serd Edecekler", *Tevhid-i Efkâr*, 29 Aralık 1923.

⁶⁹⁵ Dün İstiklal Mahkemesinde Hüseyin Cahit ve Velid Beylerin Müdafaa Vekilleriyle Müvekkillerinin Hain-i Vatan ve Mücrim Olamayacaklarını İzah Ettiler, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Aralık 1923.

⁶⁹⁶ "Dün Velid ve Cevdet Beylerin Vekilleri, Müdafaalarını Serd Ettiler, Cahid Bey de Çok Heyecanlı Bir Surette Kendini Müdafaa Etti", *Tevhid-i Efkâr*, 31 Aralık 1923.

İstanbul (M.M) Gurubu Teşkilâtı Heyetine

(Mersin) vapuruyla İnebolu'ya gönderilen dördüncü sevk... ve beşinci vapur için tertibât bulunduğuna dair işarlarınız pek aşırı takdîmâtı müceb olmuştur. Milli mücâhedemize en lüzumlu olan levâzimat ve cebhânenin tedârik ve irsâli husûsundaki muvaffakkiyâtınız münâsebetiyle kanûnen ta'yîn ettiğim maddi mükâfât talebini hamiyet ve vatan sevgisiyle kâbil-i te'lîf bulduğunuza karşı gurub zâbitanının taltiflerini ve sivil efendilerden Mehmed ve İhsan Beyerin nişânla tesrîrini gurup hâricinde olup evvel ve ahire müzâhir bulunan Kâ'immakâm Sâlih ve Tevhîd-i Efkâr sâhibi Velid Beylerin dahi nişânla taltifini 'ale'l-esâmi müdafaa-i milliye vekâlet-i celîlesine teklîf ve ricâ ittim. Gurubun ve ordusundaki sivil efendilerin şimdiye kadar erkân-ı harbiye-i 'umûmiyeden aldığı şehri müteferrikayı Nisan [1]338'den itibaren (dört yüz) liraya iblâğ ettiğimden ana göre tezyîd-i faaliyetinizi ricâ ve guruba karşı teşekkürât-ı mahsûsamı tekrar iderim.

9/4/1922 Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi

Birinci Ferik Fevzî

İstiklal mahkemesinin 31 Aralık 1923 Pazartesi günü yapılan yedinci oturumunda Velid EbuZZiya'nın savunması dinlenmiştir. EbuZZiya, öncelikle İstiklal Mahkemesi'nin kendisine güven veren yönünü açıklarken mahkeme heyet başkanlığının mahkeme süresince kişilerin sadece mektup konusunda yargılanacağı, daha önceki yazılarının dava ile katiyen alakası olmadığı ve İstanbul'da düşünce hürriyetini tesis etmek için geldiğine dair bir teminat verildiğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Fakat Savcı Bey'in kendisine muhalefet yaptığı hissi veren beyanatlarda bulunmasından oldukça üzüntü duyduğunu belirtmiştir. Çünkü muhalefet ya da muhalif olmanın belli bir amaç çerçevesinde yapılan bir davranış olduğunun altını çizmiş, kendisinin hiçbir siyasi partiye girmediği gibi şahsi bir emelinin de olmadığını için muhalif olamayacağını vurgulamıştır. Bu nedenle kendisinin sadece bağımsız bir gazeteci olarak itirazlarının olduğunu ve bunun da doğal bir durum olduğunu açıklamıştır. Savunmasının devamında cumhuriyetin ilanından önce yazdığı yazıları, dini görüşü ve ilişkilerinin de mahkemede söz konusu olduğundan dolayı mahkemenin sadece Ağa Han'ın mektubu üzerine kurulmadığını da ifade etmiştir. Tabii ki bu konuların mevzu bahis olması ile birlikte insanların kendisi hakkındaki yanlış düşüncelerini öğrenmiş olduğunu ve bu savunması ile o yanlış anlaşılmaları düzeltme imkânı bulunduğunu da belirtmiştir. EbuZZiya, cumhuriyet ile ilgili yazılarının hep Ahmet Ağaoğlu ve Celal Nuri Bey'le yapılan münakaşalardan doğduğunu, yazıları incelendiğinde kendisinin cumhuriyetin çok samimi bir savunucusu olduğunu, hatta hâkimlere cumhuriyetin ilanının ikinci günü yayımlanan yazısında cumhuriyetin ilk Başbakanı İsmet Paşa'ya başarılar dileyen bir kişiye *Sen cumhuriyet aleyhtarısın, denilebilir mi?* sorusunu

sorarak düşüncelerinin tereddüt oluşturacak yönde olmadığını açıklamıştır. Ardından bugünkü hükümet şeklinin Millî Mücadele ile birlikte doğmuş olduğunu, milli davayı ilk günden savunan ve her tehlikeyi göze alanların cumhuriyetin hakiki kurucuları olduğunu belirtip kendisinin de İstanbul’da göstermiş olduğu faaliyetlerin askeri erkânın resmi vesikalarında da mevcut olduğunu örnekler ile açıklamıştır. Bununla birlikte kendisinin mürteci olmadığı gibi din perdesi altında siyasi roller de çevirmediğini, muhafazakârlığının siyasetle katiyen alakası olmadığını vurgulayarak *Cumhuriyetin tesisi meselesinde İstanbul cephesinde en ziyade çalışanlardan biri de benim* sözleriyle düşüncelerini açıkça ortaya koymuştur. Gazeteci arkadaşlar ile münakaşa ederken bazen söylediği şiddetli sözlerin hep münakaşanın yol açtığı aşırılıklardan ve onların şahıslarına cevap vermekten ibaret olduğunu da vurgulamıştır. Aynı zamanda, *Yazılarımdan sadece bir kısmına tek başına bakıldığında aleyhimde olabilecek durumlar ortaya çıkabilir, fakat yazılarım bir bütün olarak ele alındığında benim çok kuvvetli ve daimî mili davaya ve milli hakimiyetin oluşmasına çalışmış bir şahıs olduğum ortaya çıkacaktır*, sözleriyle yazılarının bir bütünlük halinde incelenmesini talep etmiştir. Velid Ebuza, yapmış olduğu açıklamaların ardından bu kadar fedakârlığın hükmünü birkaç eleştirel makale ve rastgele yayınlanmış bir mektubun yok etmeye kâfi olamayacağını, cumhuriyetin tesisinde payına düşen vazifeleri istisnasız yerine getirdiğini ve cumhuriyetin temel ilkesi olan adaleti talep ettiğini belirtmiştir.⁶⁹⁷

İstiklal Mahkemesi’nin 2 Ocak 1924 Çarşamba günü yapılan oturumunda karar okunmuştur. Böylelikle hıyaneti vataniye suçuyla mahkemeye sevk edilen sermuharrirler ve sorumlu müdürler hakkındaki tutanaklar ve evrakların tek tek incelediği, yapılan eylemde kasıtlı suç ve hareketlerinin bulunmadığı ve iddia makamının Hıyaneti Vataniye Kanunu gergince cezalandırma talebine uygun görmediğinden cümlenin beratına oy birliği ile karar verilmiştir.⁶⁹⁸

3.2.5.2. Şehy Said İsyanı Sonucu Elâzığ İstiklal Mahkemesinde Yargılanması (5 Mart- 13 Eylül 1925)

1925 yılında iç ve dış siyasette birçok sorun ortaya çıkmış karşılaşmış, siyasi alanda da yeni bir muhalefet parti kurulmuş olduğu gibi mecliste milletvekilleri arasında da olaylar baş göstermiştir.⁶⁹⁹ Devlet merkezinde gerginlikler yaşanırken 13 Şubat 1925 tarihinde Doğu

⁶⁹⁷ “İstiklal Mahkemesi Dün Velid, Cevdet ve Hayri Beylerin Müdafaalarını Dinledi ve Mahkeme Hitama Erdi”, *Tevhid-i Efkâr*, 1 Ocak 1924.

⁶⁹⁸ “Cumhuriyet İstiklal Mahkemesi Mevkuflar Hakkında Berat Kararını Verdi” *Tevhid-i Efkâr*, 3 Ocak 1924.; Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, C.2., 459.

⁶⁹⁹ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın siyasi hayata girişi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara, Cedit Neşriyat, 2002, 180- 191.

Anadolu'da da Şeyh Said liderliğinde bir ayaklanma patlak vermiştir. Cumhuriyet ilkelerini yönelik olan bu ayaklanma, devlet güçlerini de iki buçuk ay uğraştıran çok boyutlu bir olay olmuştur. Hızlı bir şekilde geniş bir alana yayılan ayaklanmanın bastırılması için geniş çaplı önlemler alınmaya başlanmıştır. Böylelikle sıkıyönetim kararı alınmış ve yapılan hükümet değişikliği ile yeni bir kabine kurulduğu gibi 4 Mart 1925 tarihinde kabul edilen Takrir-i Sükûn yasasının uygulanması için İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur.⁷⁰⁰ Şark İstiklal Mahkemesinde⁷⁰¹ yargılanan Şeyh Said, İstanbul gazetelerinin etkisinde kaldığını belirtmiş, Binbaşı Kasım Bey de bu ifadeyi doğrulayan bir açıklamada bulunmuştur.⁷⁰² Fakat ilerleyen zamanlarda ortaya Şeyh Said'in gazeteciler hakkında yaptığı beyanatın kendi düşüncesi olmadığı, kendisine söylenildiği ortaya çıkmıştır. Böylelikle bazı mahkeme üyelerinin yönlendirmesi üzerine Şeyh Said, Tevhid-i Efkâr ile birlikte muhafazakâr düşünceli olup da yayın politikaları bakımından aralarında birlik olmayan diğer gazete ve dergi gazeteleri ile Sebilürreşad dergisinin isimlerini ifadesinde vermesi üzerine cezasının hafifletileceği sözünü almıştır.⁷⁰³

5 Mart 1925 tarihinde Tevhid-i Efkâr Son Telgraf, İstiklal, Sayha, Aydınlık ve Orak Çekiç gazeteleri ile Sebilürreşad dergisinin yayını durdurulmuştur.⁷⁰⁴ Şark İstiklal Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit, İstanbul gazetecileri hakkında savcılıktan açıklama istemiş, fakat sanıklar gazete tarihlerini ve yazı başlıklarını belirtmediği için savcılık hangi gazetecilerin yargılanacağını tespit edememiş, bu nedenle adı geçen gazete koleksiyonlarının incelenmesinden sonra bir karar varılmasını belirtmiştir. Fakat mahkeme, 7 Haziran 1925 tarihinde aldığı kararla Eşref Edib, Velid EbuZZiya, Abdülkadir Kemali, Fevzi Lütü ve Sadri Edhem'in tutuklanıp yargılanmalarına ve adı geçen gazetelerin 1 Ocak 1924 ayından kapatıldıkları tarihe kadar yayınlamış sayılarının incelenmesi kararını almıştır. 19 Haziran 1925 tarihli mahkeme kararı ile İstanbul Valiliği tarafından Velid EbuZZiya ve diğer gazeteciler⁷⁰⁵

⁷⁰⁰ Mehmet Ali Kumbuzoğlu- Abdulhekim Koçin- Mehmet Şahin- Necati Sungur, *TBMM Şark İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, 6/1, Ankara: TBMM Basımevi, 2016, 3- 11.

⁷⁰¹ İstiklal Mahkemesi Heyeti, Mazhar Müfit Kansu başkanlığında Ali Saib, Lütfü Müfid, Avni Doğan ve Ahmet Süreyya üyelerimden oluşmaktadır. Kaynak: *İstiklal Mahkemesi Arşivi*, T12-K. 021, D. 135, G. 002- 0006, (14 Eylül 1925).

⁷⁰² Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923- 1931)*, Ankara: Yurt Yay., 1981, 143; Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1944*, C. III., İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970- 1971, 165.

⁷⁰³ İsmi verilen diğer yayımlar ise Son Telgraf, İstiklal, Sayha, Aydınlık ve Orak Çekiç olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Avni Doğan, *Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul: Dünya Yay., 1964, 174; Eşref Edib (Fergan), *İstiklal Mahkemelerinde Sebilürreşad'ın Romanı*, (Haz. Fahrettin Gün), İstanbul: Beyan Yay., 2005, 29; Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması...*, 144- 145.

⁷⁰⁴ *BCA. KDB. 030.18.01.01/013.12.12., (5 Mart 1925)*.

⁷⁰⁵ Abdülkadir Kemali *Toksöz*, Sadri Ethem Edrem ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu *Son Telgraf*, Eşref Edip *Sebilürreşad*, Ahmet Emin Yalman ve Ahmet Şükrü Esmir *Vatan*, Suphi Nuri *İleri*, İsmail Müştak, Gündüz Nadir. Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın ise Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır. Kaynak: Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 125- 127.

tutuklanmış, 22 Haziran 1925 tarihinde Diyarbakır'a gönderilmiştir.⁷⁰⁶ Gazeteciler bir hafta Diyarbakır'da kaldıktan sonra Şark İstiklal Mahkemesi'nin 11 Temmuz 1925 tarihinde Elazığ'a geçmesi ile birlikte gazeteciler de Elazığ'a gönderilmiştir. Aynı zamanda her gazetenin koleksiyonları İstanbul'dan getirilip incelenmiştir.

Böylelikle 7 Haziran 1925 tarihinde alıkonulan Velid Ebuzziya'nın, 14 Haziran 1925 tarihinde aile bilgileri, ikametgâh yeri, alıkonulma kâğıdı ve kaç gündün beri tutuklu bulunduğu bilgileri ve kendi avukatı olmadığından bir avukat seçmesi kendisine açıklanarak zabıtname kayıt altına alınmıştır.⁷⁰⁷ 13 Ağustos 1925 tarihinde başlayan mahkemenin ilk oturumunda sorgusu alınan üç gazeteciden biri Velid Ebuzziya olmuştur, kendisine sadece bir soru sorulmuş ve bu soruya verdiği beş dakikalık bir savunması olmuştur.⁷⁰⁸

Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey'in sormuş olduğu *Hilafet ve tesettür hakkındaki düşünceniz nedir*, soruya karşılık Velid Ebuzziya'nın savunması şöyle olmuştur. Büyük Millet Meclis tarafından kanunla kaldırılmış olması, hilafetin olamayacağına kesinlik kazandırmış ve maziye karışmıştır. Kendisinin de her Türk gibi bu kararı hürmetle kabul etmiş olduğunu belirtmiştir. Osmanlı Hanedanı'nın uzaklaştırılması konusunun zorunlu bir mesele olduğunu, çünkü bu ailenin başında bulunan kişilerin milletine ve ailesine ihanet ederek kaçmış olduklarını ifade etmiştir. Kendisinin Hakimiyet-i Milliye taraftarı olduğunu ve bunu sağlayacak olan şeklin cumhuriyet olduğuna inandığını belirtmiştir. Tesettür meselesine gelince ilerlemeye mâni ise kalkması gerektiğini, fakat yavaş yavaş kalkması taraftarı olduğunu belirten Velid Ebuzziya, savunmasının devamında makalelerinin yanlış ve kötü yorumlamaya uğradığını, hatta mizah gazeteleri resmini sarıklı, sakallı yaptıkları üzerinde durmuştur. Bu durumun kendi okuyucuları haricinde birçok insan tarafından *Hoca* olarak algılanmasına vesile olduğunu belirtmiştir. Böyle talihsizliklere rağmen gazetesinin hiçbir zaman gerici olmadığını fakat muhaliflerinin kamuoyuna bu fikri verdiklerini açıklamıştır.⁷⁰⁹

Şark İstiklal Mahkemesi süresince yaşanan diğer gelişmeler ise gazetecilerin yargılanma sürecinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya telgraflar çekerek af talebinde bulunmaları olmuştur. Bu telgraflardan Adana ve Diyarbakır'dan çekilenler 13 Ağustos günü tutuklanan gazetecilere, yani Suphi Nuri, Ahmet Emin, İsmail Müştak Ahmet Şükrü ve Gündüz Nadir'e aittir.⁷¹⁰ Elazığ'dan çekilen ilk telgrafta Velid Ebuzziya hariç bütün gazeteciler Anadolu'yu

⁷⁰⁶ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul: Milliyet Yay., 1998, 278; Edib, *İstiklal Mahkemelerinde Sebilürreşad'ın Romanı*, 28- 29.

⁷⁰⁷ *İstiklal Mahkemesi Arşivi*, T12-K. 021, D. 135, G. 002- 0006, (14 Eylül 1925).

⁷⁰⁸ Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 125- 126; Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 279; Edib, *İstiklal Mahkemelerinde Sebilürreşad'ın Romanı*, 77- 88.

⁷⁰⁹ Edib, *İstiklal Mahkemelerinde Sebilürreşad'ın Romanı*, 104- 105; Cumhuriyet, 13 Ağustos 1925; Hakimiyet-i Milliye, 12 Ağustos; 13 Ağustos 1925; Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 279.

⁷¹⁰ Kılıç, *Abdurrahman Velid Ebuzziya...*, 285- 289.

yakından gördüklerini, hata edip yanlış bir zihniyetle hareket ettiklerini ve pişman olduklarını belirterek af dilemişlerdir. Bu telgrafa karşılık Cumhurbaşkanı tarafından mahkemeye *insafa almak uygundur* cevabı verilmiş⁷¹¹ olsa da gazeteciler Velid EbuZZiya'nın imzasının da bulunduğu ikinci bir telgraf gönderme ihtiyacı duymuşlardır, fakat EbuZZiya telgrafi imzalamak istememiştir. Eşref Edip anılarında onun af telgrafını imzalamama tepkisini şöyle açıklamıştır. *EbuZZiya, bizim suçunuz mu var ki merhamet dileneceğiz, var ise mahkûm etsinler, yoksa berat kararı versinler. Ankara'ya telgraf ne oluyor? Siz ne isterseniz yazın, ben hiç kimseden merhamet dilemem. O Müştak'ın uydurması, katakullesi, düpedüz bizi zelil mevkiine düşürmek, yaptıkları zulümlerin akıbetinden kendilerini korumak içindir. Bu kadar zulüm yetmedi de şimdi şeref ve haysiyetlerimizi ayaklar altına almak istiyorlar. Ben yapamam, af ve müsamaha dilemem, demiştir. Fakat Eşref Edib, kendisinin göstermiş olduğu bu hassasiyetin takdire şayan olduğunu, ama durumun yalnız kendi şahsı ile ilgili olmadığını on kişinin hayatının söz konusu olduğunu ve özellikle mahkeme heyet üyesi Ali Saib'in kendisi için idam kararı düşündüğünü belirterek onu ikna etmiştir. Böylece yazılan ikinci telgrafa Velid ismi de eklenip imzalandıktan sonra Cumhurbaşkanlığı'na gönderilmiştir.⁷¹²*

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in Elâzığ Şark İstiklal Mahkemesine gönderdiği ikinci telgrafta, gazeteciler mahkemeye geldikten sonra Anadolu ve isyan sahasındaki gözlemleri sonucu hata ettikleri ve pişman oldukları hakkındaki telgraflarını evvelce mahkemenin adaletine takdim ettiğini belirtmiştir. Fakat bu defa müştereken aşağıdaki telgrafla müracaat ediyorlar ve bunu da insafa almak uygun olduğu bilgisini içeren telgrafi mahkemeye göndermiştir.⁷¹³

Cumhurbaşkanı'nın ifade ettiği ikinci telgraftaki bilgiler ise şöyledir: *Şark İstiklal Mahkemesi 'nde sorgulamalarımızın yapıldığı şu günlerde teşekkür etme kabilinde bir hareketle yüce huzurunuzda çıkmayı boyun borcu bildik ve cumhuriyetin sadık birer amelesi ve inkılabın samimi birer yardımcısı olduğumuzu ispat etmek kanaatiyle sonsuz bir gurur hissiyle Cumhurbaşkanı hazretlerine bir kez daha arz ederiz ki bu düşünce şimdi vicdanlarımızı rahatlatmakla birlikte en güvendiğimiz nokta asil kalbinizin lütfuna sonsuz güvenerek bundan sonra alacağımız cevap neticesinde davranışlarımızda sizleri rehber edinerek yüksek gayenize hürmet gösterip ilerlemek için irfanınızı bizlerden esirgememenizi bütün kalbimizle ümit ederek en derin saygılarımızı arz ve takdim ederiz muhterem Cumhurbaşkanı Hazretleri. şeklinde biten*

⁷¹¹ *İstiklal Mahkemesi Arşivi, T12-K. 021, D. 135- 1, G. 002- 0006.*

⁷¹² *Edib, İstiklal Mahkemelerinde Sebilürreşad'ın Romani, 189- 197.*

⁷¹³ *İstiklal Mahkemesi Arşivi, T12-K. 021, D. 135- 1, G. 002- 0006.*

telgrafta sırayla Gündüz Nadir, Velid, Fevzi Lütfi, İsmail Müştak, Ahmet Emin, Ahmet Şükrü, Sadri Edhem, Abdülkadir Kemali, Suphi Nuri ve Eşref Edib'in imzası bulunmaktadır.⁷¹⁴

Şark İstiklal Mahkemesi'nin bir ay süren duruşmaları sonunda mahkeme heyetinin aldığı karara göre yazıları ile halkı isyana teşvik ve isyanla alakalı olarak suçlu ve tutuklu bulunan Tevhid-i Efkâr gazetesi başyazarı Velid Ebuzziya ve diğer gazetecilerin haklarında yürütülen mahkeme neticesinde, gazetecilerden Velid, Suphi Nuri, İsmail Müştak, Sadri Edhem ve Gündüz Nadir Beylerin olayla ilgisi olduklarına dair کافی derecede delil ve belge bulunmadığı, fakat kasıtlı olmasa bile yazılarının olay bölgesinde kötü tesir yaptığını kendileri de kabul etmiş ve sonuçlardan ibret aldıklarının anlaşılması ve Cumhurbaşkanı'na gönderdikleri telgraflar ile bunu teyit ettiğine dayanarak beraatlarına⁷¹⁵ oybirliği ile karar verilmiştir.⁷¹⁶

3.2.5.3. İzmir Suikasti Teşebbüsü Nedeniyle Ankara İstiklal Mahkemesinde İfadesinin Alınması (2 Ağustos 1926)

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Anadolu gezisi sırasında inkılaplar, cumhuriyet rejimi ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına tepki gösterenler ile şahsına husumeti olanlar bir suikast planı düzenlemişlerdir. Fakat Cumhurbaşkanı'nın Bursa'dan Balıkesir yoluyla İzmir'e gelişi bir gün gecikince yapılan planlar bozulmuştur. Suikast ihbarı Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a bildirilmiş 17 Haziran 1926 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi İzmir'e hareket etmiştir. 26 Haziran'da yargılanma işlemleri başlamış, duruşmaların bitmesiyle İstiklal Mahkemesi 2 Ağustos 1926 tarihinde Ankara'ya dönüp diğer sanıkların yargılanmaları başlamıştır.⁷¹⁷

Ankara İstiklal Mahkemesi 2 Ağustos'ta başlamış mahkeme heyeti yurtdışında bulunan Rauf Orbay'ı mahkemeye çağırılmış, fakat icabet etmemesi üzerine kendisi ile münasebeti olan iki gazeteci Velid Ebuzziya ve Ahmet Emin mahkemeye çağırılmıştır. Mahkeme Başkanı

⁷¹⁴ *İstiklal Mahkemesi Arşivi, T12-K. 021, D. 135- 2, G. 002- 0006.*

⁷¹⁵ Mehmet Ali Kumbuzoğlu- Abdulhekim Koçin- Mehmet Şahin- Necati Sungur, *TBMM Şark İstiklal Mahkemesi Kararları ve Mahkeme Zabıtları*, MDN 71, İN.135, 13 Eylül 1925, C.2, Ankara: TBMM Basımevi, 2016, 689- 691.

⁷¹⁶ Diğer gazetecilerden Ahmet Emin, Ahmet Şükrü, Eşref Edib ve Fevzi Lütfi Beylerin yazıları isyan üzerinde etkisi olmuşsa da bunu kasıtlı olduğuna dair delil bulunmadığı ve bilmeyerek olumsuz etkide bulunmalarını kabullenip yeni delillerin ortaya çıkması ile kanuni işlerin yapılması üzerine tahliyelerine, ayrıca Toksöz Gazetesi sahibi Abdülkadir Kemali'nin Şark isyanı ile alakası görülmemiş, halkı isyana suçunun Adana Vilayeti sınırları dahilinde bulunması nedeniyle dava dosyasının Ankara İstiklal Mahkemesine gönderilmesine kara verilmiştir. Kaynak: Mehmet Ali Kumbuzoğlu- Abdulhekim Koçin- Mehmet Şahin- Necati Sungur, *TBMM Şark İstiklal Mahkemesi Kararları ve Mahkeme Zabıtları*, MDN 71, İN.135, 13 Eylül 1925, C.2, Ankara: TBMM Basımevi, 2016, 691.

⁷¹⁷ Kandemir, *İzmir Suikastinin İç Yüzü*, C. 1, İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955, 4- 120; Kılıç Ali, *İstiklal Mahkemesi Hataları*, İstanbul: Yedigün Haber Ajansı Yay., 1997, 50- 97; Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 357- 358; Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 136- 146.

öncelikle, Rauf Bey'in suikast mahkemesine dahil olduğunu ve eniştesi Aziz Bey'in evinde yapılan aramada Velid Ebuzziya'nın bir mektubu bulunduğundan mahkemeye çağrıldığını beyan etmiştir. Bu nedenle onun Rauf Bey'le ilgisi sorulmuştur. Velid Ebuzziya, öncelikle mektubun mahkemede okunmasını talep etmiş, ardından Rauf Bey'le Malta'da tanıştığını, yazılarında kendisini eleştirdiğinden dolayı araları biraz açılrsa da zamanla düzeldiğini açıklamıştır. Sonra hastalığı nedeniyle bir defa kendisini evinde ziyaret ettiğini, bir defa da kendisinin meclis başkanı olması itibariyle cumhuriyet idaresi konusundaki düşüncelerini öğrenmek amacıyla mülakat yapmak için evine gittiğini belirtmiştir. Verilen bilgilerin neticesinde Velid Ebuzziya'nın İzmir suikastıyla doğrudan ilgisi olmadığı, sadece Rauf Bey ile yapmış olduğu mülakat ve 1924 yılında kendisine göndermiş olduğu bir mektubu nedeniyle ifadesi alınmış ve aynı gün 2 Ağustos 1926 tarihinde mahkeme heyeti tarafından alınan kararla serbest bırakılmıştır.⁷¹⁸

3.2.6. İzmir Basın Görüşmesine Katılması (4- 22 Şubat 1924)

Cumhuriyetin ilanı ve saltanatın kaldırılmasından sonra Hindistan İsmaili mezhebinin reisi Ağa Han ve Emir Han'ın İsmet Paşa'ya göndermiş olduğu bir mektubun İstanbul basınında yayınlanması sonucu Topçu İhsan Bey başkanlığında İstanbul'da İstiklal Mahkemesi kurulmuş, Velid Ebuzziya, Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Cahit Yalçın, yargılanmış ve berat etmişlerdir. Bu sırada Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, doktoru Neşet Ömer'in tavsiyesi üzerine istirahat etmek için İzmir'e geçmiş bulunmaktadır. İstiklal Mahkemesi Reisi İhsan Bey, İstanbul gazete başyazarlarının yaşamış oldukları nahoş durum neticesinde İzmir'de bulunan Cumhurbaşkanı'nı ziyaret etmelerini tavsiye etmiştir. İstanbul basını başyazarları Hüseyin Cahit- Tanin, Ahmet Emin- Vatan, Velid Ebuzziya- Tevhid-i Efkâr, Mehmet Asım- Vakıf, Celal Nuri- İleri, Hüseyin Şükrü- Tercümanı Hakikat, Necmeddin Sadak- Akşam, Ahmet Cevdet- İkdâm aralarında toplanıp İzmir'e gitmek için anlaşmışlardır.⁷¹⁹

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 1 Şubat 1924 tarihli nüshasının ikinci sayfasında herhangi bir karikatür kullanmadan, *Sermuharrirlerin İzmir Seyahati* başlığı altında bir haber yayımlanmıştır. Haberin İzmir basınından Ahenk gazetesinin haberi olduğu belirtilmiş ve haberin sonuna, *Sermuharrirler izhar olunan arzu üzerine Gazi Paşayı ziyaret etmek için cumartesi günü Altay vapuru ve Bandırma yoluyla İzmir'e hareket edeceklerdir...*, bilgisi paylaşılmıştır.⁷²⁰ 2 Şubat 1924 tarihinde İzmir'e hareket eden basın heyeti 4 Şubat günü İzmir'e

⁷¹⁸ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, C. 7, 1. Kısım. İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi, 1925-1927, İMT 3, K. 117, D. 239-13, G. 46, s. 45-46; Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, C. 2, 85- 87.

⁷¹⁹ Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964, s. 88-90.

⁷²⁰ "Sermuharrirlerin İzmir Seyahati", *Tevhid-i Efkâr*, 1 Şubat 1924.

ulaşmıştır.⁷²¹ İstanbul basın heyeti İzmir Belediyesi tarafından Cumhurbaşkanı'na hediye edilen Naimbey Otelinde misafir edilmiş ve heyet akşam yemeği için Göztepe'deki Uşşakzade Muammer Bey köşküne gitmişlerdir. Köşte, Velid Ebuuzziya'ya gazetesi Tevhid-i Efkâr'da çıkan haberde, *izhar olunan arzu üzerine*, cümlesinin kullanılması üzerine kendisinin kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Otele dönen Velid Ebuuzziya, o akşam İzmir gazetecilerinden Cemalettin Saraçoğlu tarafından misafir edilmiştir.⁷²²

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 5 Şubat 1924 tarihli nüshasının ikinci sayfasında *Sermuharrirlerin Gazi Paşa tarafından Kabulü* başlığı altındaki yazıda *Yalnız Ebuuzziyazade Velid Bey Reisicumhur tarafından kabul edilmemiştir*, cümlesi yazılmış ve yazının devamında Anadolu Ajansı'nda yer alan haber doğrudan verilmiştir. Haberin altına da *Velid Bey'in Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmediğine dair hiçbir kaydı ihtiva etmemek üzere İzmir'deki hususi muhabirimizden bir telgraf aldık*, bilgisinden sonra yapılan görüşmenin dört saat sürdüğü bilgisi ile habere devam edilmiştir.⁷²³

Ankara gazetelerine Anadolu Ajansı'nın göndermiş olduğu telgrafa göre İstanbul gazeteleri başyazarlarının müracaatları üzerine Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'de onları kabul ettiği, yalnız Tevhid-i Efkâr sahibi ve Başyazarı Velid Bey'in gerçeğe aykırı yazıları olduğu düşünüldüğünden kendisi kabul edilmemiştir.⁷²⁴ Ankara basını, Anadolu Ajansı'nın bu telgrafını kaynak gösterip konu ile ilgili haberi yayımlanmıştır. Tevhid-i Efkâr gazetesi ise kendi başyazarının davete kabul edilmediği bilgisini ayrıntıya girmeden kamuoyuna duyurmuştur. Ziyaretin 5 Şubat Salı günü düzenlenen ikinci akşam yemeğine İstanbul basın mensuplarına Latife Hanım, Şükrü Saraçoğlu ve Mahmut Esat Bey de eşlik etmişlerdir.⁷²⁵

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 8 Şubat 1924 tarihli nüshasında *Sermuharrirler dün İzmir'den avdet ettiler* başlığı altındaki haberde gazetecilerin İzmir'den nasıl ayrıldıklarına dair

⁷²¹ “Basın Muharrirleri Dün İzmir’e Hareket Ettiler”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Şubat 1924.

⁷²² O akşam otelde Velid'i yalnız bulan Cemalettin Saraçoğlu, anılarını şöyle belirtmiştir. “Hayrola üstad, rahatsız mısınız? Niçin ziyafete gitmediniz? “Gittim hazret, fakat kabul edilmedim.” Ne söylüyorsunuz? Evet ben yola çıktıktan sonra Abidin Daver gazetesine “Başmuhabirimiz Gazi Hazretlerinin daveti üzerine İzmir’e hareket etmiştir” diye bir havadis yazmış. Halbuki davet değil de gazeteciler saygılarını belirtmek için İzmir’e gitmişlerdir, şeklinde yazılacakmış. Bu haberi görünce Gazi'nin fena halde canı sıkılmış, beni kabul etmemeye karar vermiş. Bunun üzerine Başyaver bana “Haberin sizin tarafınızdan yazılmadığı, buna herkesten evvel bizzat sizin üzüldüğünüzü” yazın da Gazi'ye arz edelim belki kabul buyururlar yolunda bir şeyler söyledi. Ben de “Beyefendi bir misafir bir yere gelir de ev sahibi o misafiri kabul etmek istemezse artık o misafirden lütfen beni kabul buyurun şeklinde bir istida ile müracaat etmez, ederse ayıp etmiş olur” dedim döndüm buraya geldim. Üstadımı otelde yalnız bırakmaya gölüm razı olmadı...” Kaynak: Cemalettin Saraçoğlu, “Mütareke ve İstiklal Harbi Yıllarının Meşhur Gazeteleri ve Gazetecileri (Velid Tefrikası)”, *Yirminci Asır*, 147/149 (1955): 160.

⁷²³ “Sermuharrirlerin Gazi Paşa tarafından Kabulü”, *Tevhid-i Efkâr*, 5 Şubat 1924.

⁷²⁴ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Sıra No:01011074, Belge: 577304, (4 Şubat 1924).*

⁷²⁵ Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, C. 2, 480-481.

ayrıntılı bilgiler paylaşmıştır. İzmir’den yola çıkan başyazarların yolculukları Bandırma’dan itibaren yol güzergahı boyunca kalabalık halkın tezahüratları içinde geçmiştir. Özellikle Bandırma’dan itibaren katarın her durduğu istasyonda eşraf, memur kalabalık halk kitlesinin sevgi ve tezahüratları yanı sıra onları karşılayanlar arasında İkinci Kolordu komutanı Ali Hikmet Paşa, Vali, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanı Basri Bey ve Belediye Başkanı bulunduğu gibi çocuklardan oluşan mızıka takımının gösterileri de olmuştur. Böylece İstanbul gazete başyazarları yoğun bir ilgi ve sevgi ile uğurlanmışlardır.⁷²⁶

İzmir basın görüşmesi sadece İstanbul gazetecilerin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’yı ziyaret etmek ile sınırlı bir görüşme olmadığı, ülke içinde basın birliğinin sağlanması amaçlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü İstanbul gazetecileri yolculukları boyunca büyük bir sevgi ve ilgi ile karşılanmaları, İzmir’e yapılan ziyaretin bir devamı olarak aynı heyet İstanbul’a vardığında bu defa Ankara’yı ziyaret etmek amacıyla doğrudan havaalanına gitmeleri durumu açıklar niteliktedir. Ankara’ya yapılan ziyaretin ayrıntılarını günlük olarak *Tevhid-i Efkâr* gazetesine telgraf ve fotoğraflar ile yansıtan Velid EbuZZiya’nın izlenimleri şöyledir. 9 Şubat 1924 tarihinde İstanbul’a vardığı gibi havaalanından uçakla Ankara’ya gitmeye çalıştıklarını, fakat hava şartlarının kötü olmasından dolayı uçağın havalanamadığı bilgisini vermiştir.⁷²⁷ Her ne kadar tedbirle alınıp hazırlıklar yapılmış olsa da İstanbul – Ankara arasındaki uçuş diğer gün de gerçekleşememiş, basın heyetinin havaalanında çekilmiş fotoğrafları ile *Nafîle, Ankara’ya tayyare uçuramayacağız* başlıklı yazı ile gazetecilerin içinde buldukları durumun bilgileri ile uçuşun yapılamadığı haberi gazeteye bildirilmiştir.⁷²⁸ Nihayetinde 14 Şubat 1924 tarihinde beklenen uçuş gerçekleşmiş ve bu haber, dün ilk tayyare postası İstanbul’dan uçarak üç saat beş dakikada Ankara’ya ulaştı manşetiyle paylaşılmıştır. Böylece saat on bir buçukta Ayastefanos’tan havalanan tayyare saat ön dört otuz beşte Ankara’da inmesi fevkalade bir istikbal olarak tanımlarken yolculuk süresi vurgulanmış, çünkü tayyare ile üç saat süren yolculuğun trenle yirmi altı saat sürdüğü de ayrıca haber olarak paylaşılmıştır. İlk tayyare, şirketin direktörü, Velid EbuZZiya, matbuat cemiyetinden Ahmet Şerafettin ve karikatüriyat Ratip Tahir beyler ile havalanmıştır. İlk defa hava yolu ile yolculuk yapacak olanlar Ayastefanos’ta kalmış olanların fotoğrafları ve uçak tipi hakkında bilgi vermiştir. Uçak havalandıktan üç buçuk saat sonra EbuZZiya’nın ilk telgrafı alınmış, böylece *Üç saat beş dakikada Ankara’ya geldik. Büyük merasimle ve bilhassa dahiliye vekaleti müsteşarı Münir, matbuat müdürü umumiyesi Erciment Ekrem, posta müdürü umumiyesi Fahri, matbuat müdürü Cevdet, istihbarat müdürü Alaaddin, baş vekaletten Ekrem Beyler, gazeteciler ve halk*

⁷²⁶ “Sermuharrirler dün İzmir’den avdet ettiler”, *Tevhid-i Efkâr*, 8 Şubat 1924.

⁷²⁷ “Ankara’ya Gidecek Tayyare Dün Uçamadı”, *Tevhid-i Efkâr*, 10 Şubat 1924.

⁷²⁸ “Nafîle Ankara’ya Tayyare Uçuramayacağız!”, *Tevhid-i Efkâr*, 11 Şubat 1924.

tarafından karşılandık, bilgisini vermiştir. Telgrafın devamında istasyondan şehre arabayla geçtiklerini, yolculuğun pek rahat geçtiğini, şehre girdiklerinde Hakimiyeti Milliye gazetesi muharrirlerinden Ziya Gevher Bey tarafından karşılanmış olduklarını, matbuat müdürü Ercüment Ekrem Beyin düzenlediği otuz kişilik akşam yemeğe davetli olduklarını belirtmiştir. Ardından *Velid Bey'in intibaları* alt başlığı altında ise tayyare yolculuğunda izlenen rota, irtifa vb. ayrıntıları anlatıldıktan sonra, *Büyük Millet Meclisini ziyaret ettim ve ilk defa olarak meclisimizin salonunda bekledim. Arkadaşlarım ve benim sıhhatimiz yerindedir. Cümlemiz seyahatten cidden memnun olduk*, cümleleriyle yaşadıklarını ifade etmiştir.⁷²⁹

Ankara seyahatinin devamında *Tayyare ile Ankara seyahati tamamıyla ümit ettiğim vecihle neticelendi. Merkezi medeniyetimiz olan İstanbul'dan bugünkü merkezi idaremiz olan Ankara'ya selamle huzur ve rahatlıkla gittik. Ve oradan daha güzel ve daha güven verici bir seyahatle ayrıldık*, şeklinde yapılan ziyareti değerlendirmiştir. Bununla birlikte başkent Ankara'nın iki fotoğrafı, Kaymakam Ekrem Bey, Ercüment Ekrem Bey, Alaaddin Bey, Ankara gazetecileri ve İstanbul gazetecilerinin bir arada olduğu fotoğraflar paylaşıldığı gibi Ebuzziya, tayyare seyahatinin önemi, tehlikeli olmadığı, tayyarelere pek ziyade muhtaç olunduğu hakkındaki görüşlerini de aktarmıştır. Böylelikle İstanbul basın heyeti tarafından Ankara'ya yapılan ziyaret 16 Şubat 1924 tarihinde tamamlanmıştır.⁷³⁰

İstanbul gazetecilerinin İzmir, ardından Ankara'ya gitmesi ile basın görüşmeleri sonlanmamıştır. Ankara'ya yapılan ziyaretin akabinde bu defa Ankara gazetecilerinden oluşturulmuş bir heyet İstanbul'u ziyaret etmişlerdir.⁷³¹ Bu bağlamda İzmir basın görüşmesinin sadece Cumhurbaşkanını ziyaret ile sınırlı olmadığı, görüşmelere ara verilmeden İstanbul'dan ve Ankara'ya yapılan seyahat, ardından Ankara'dan İstanbul'a yapılan ziyaret ile gazete başyazarları arasında önyargılardan uzak bir muhabbet ve birliğin oluşması amacı güdüldüğü söylenebilir.

3.3. VELİD EBUZZİYA'NIN TEVHİD-İ EFKÂR GAZETESİNDEKİ YAZILARI

Velid Ebuzziya'nın Malta sürgünlüğünden ne zaman bırakıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber gerek annesi Adviye Hanım'ın girişimleri gerekse abisi Talha'nın hastalığının ilerlemesi sonucu kendisi 24 Mart 1921 tarihinde yapılan ilk esir değişiminden önce serbest bırakılmış ve İstanbul'a dönmüştür.⁷³² Velid Ebuzziya, öncelikle hasta olan annesi,

⁷²⁹ “İlk Tayyare Postası Ankara'ya Nasıl Gitti, Nasıl Karşılandı?”, *Tevhid-i Efkâr*, 15 Şubat 1924.

⁷³⁰ “Tayyare Dün 3 Saat 10 Dakikada Ankara'dan İstanbul'a Geldi”, *Tevhid-i Efkâr*, 17 Şubat 1924.

⁷³¹ Tayyare Dün Ankara Gazetecilerini Getirdi”, *Tevhid-i Efkâr*, 22 Şubat 1924.

⁷³² Şimşir, *Malta ...*, C.II., 180.

yurtdışında tedavi görmekte olan abisi Talha'nın maddi sıkıntılarını gidermeye çalışmış, bunun yanı sıra gönüllü olarak Anadolu'ya cephanesini malzemeleri kaçıran Millî Mücadele'ye hizmet etmiştir. Diğer taraftan matbaa işlerini de bir düzene koyduktan sonra 2 Haziran 1921 tarihinde *Tevhid-i Efkâr* adlı gazetesini yayına başlatmıştır.⁷³³ Gazetede yayınlarıyla da Anadolu harekâtına hizmet etmeye başlayan Velid Ebuzziya, İstanbul'daki muhalif gazetelere karşı bir mücadele başlatarak Anadolu'dan aldığı bilgilerle kamuoyundaki yanlış haberlerin giderilmesine çalışmıştır. Böylece gerek istihbarattan aldığı resmî belgelerle gerekse gazetenin Anadolu muhabirlerinden aldığı bilgilerle halkı aydınlatırken görsellere önem vermiş, böylece kullandığı fotoğraf ve haritalarla haberlerini pekiştirmiştir.

Ülkenin içinde bulunduğu siyasi atmosfere bakıldığında İkinci İnönü Muharebesi sonucu Yunanlılar yenilgiye uğramış, fakat genel seferberlik ilan ederek taarruz hazırlıkları içine girmiştir.⁷³⁴ Anadolu'da ise cephedeki hazırlıklar devam ederken İcra Vekilleri Heyeti'nde de bazı değişiklikler yaşanmıştır.⁷³⁵ Bu değişiklikler hariçte ve dahildeki Yunanlıları ve onların İstanbul'daki Müslim ve gayr-i Müslim taraftarlarını bir hayli ümitlendirmiş pek çok yalan haber paylaşılmıştır. Ankara hükümeti tarafından yayımlanan resmi tebliğ ile haberler yalanlanmış, böylece cephe gerisindeki hazırlıklara devam edilmiştir.⁷³⁶ Diğer taraftan İstanbul'un da üstüne düşen vazifeyi yapıp Mustafa Kemal Paşa ve Misak-ı Milli programına taraftar olarak Anadolu ile uyuşması gerektiğine dikkat çekmiş, iki seneden beri Anadolu'nun uğradığı felaketlerin başlıca sebebinin İstanbul hükümetlerinin gösterdikleri siyasi hatalar ve lüzumsuz tahrikler olduğunu, artık hatalarından ders çıkarması gerektiğinin altını çizmiştir.⁷³⁷ Aynı zamanda İstanbul'da bulunanların Yunan taarruzunun yalnız Anadolu'ya yapılmış gafletine kapılarak bütün fedakârlığı Anadolu'dan beklendiğini, vurgulamıştır.⁷³⁸

⁷³³ “Karilerimize”, *Tevhid-i Efkâr*, 2 Haziran 1921.

⁷³⁴ İnönü, *Hatıralar*, 254- 256.

⁷³⁵ Dahiliye Vekili Refet Paşa görevinden istifa etmiştir, bakınız: *TBMM 1. Dönem Tutanak Dergisi*, 9(10) 21 Mayıs 1921, 169; Velid Ebuzziya, “Vaziyet Tavazzuh Ediyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Haziran 1921.

⁷³⁶ Anadolu'da Heyet-i Vükela'nın tebdili üzerine siyaseti hariciyede bir değişiklik vukuu bulacağı hakkındaki doğru değildir, Anadolu bu haberleri tekdiz etmektedir..., tebliğatin tamamı için bakınız: “Anadolu'nun Mühim Bir Tebliği”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Haziran 1920; Velid Ebuzziya, “Ankara'da Neler Oluyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 16 Haziran 1921.

⁷³⁷ Velid Ebuzziya, “Ankara ile Uyuşmak Meselesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Haziran 1921.

⁷³⁸ Velid Ebuzziya, “İstanbul Cephesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 23 Haziran 1921.

3.3.1. Kütahya- Eskişehir Muharebeleri Hakkındaki Düşünceleri

İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra Yunan ordusu aldığı önlemler ve yaptığı takviye kuvvetlerle hazırlıklarını tamamlayıp 10 Temmuz 1921 tarihinde Bursa- Orhaneli- Harmancık- Tavşanlı- Kütahya istikametinden ilerlemek suretiyle harekate geçmiştir.⁷³⁹

Yunan kuvvetlerinin taarruza geçmesini hem askeri hem de siyasi büyük bir hata olarak değerlendiren Velid Ebuuzziya, Yunanlıların askerî açıdan başarı sağlama ihtimalinin çok az olduğunu, çünkü ilerlemede biraz muvaffakiyet sağlayacak olsalar dahi Anadolu millî ordusunun müdafaa hattıyla karşılaşacaklarını belirtmiştir. Hatta üç ay evvelki vaziyete düşeceklerini (İkinci İnönü Muharebesi), kısacası yaşanacak yarım bir muvaffakiyetin askeri alandaki en büyük hatalardan biri olduğunu vurgulamıştır. Siyasi açıdan ise taarruzlar karşısında Anadolu milli teşkilatının daha da güçlendiğini, artık tanınan bir kuvvet haline geldiğini belirten Ebuuzziya, bu taarruzun Türklerle aynı kaderi yaşayan bütün milletlere yapılan bir saldırı sayıldığını, ayrıca bir iki muvaffakiyet kazansalar dahi siyaseten kaybedeceklerini ifade etmiştir.⁷⁴⁰ Böylelikle Velid Ebuuzziya'nın Anadolu Harekatına inancının tam olduğunu, aynı zamanda öngöründe bulunarak yaşanacak herhangi bir muvaffakiyetin Yunanistan için bir zafer salmayacağını vurgulamıştır.

Kütahya mevkiinde devam eden savaşın önemli olmakla birlikte ne son hattı müdafaa ne de Anadolu'nun yegâne kalesi olmadığını belirten Velid Ebuuzziya, orada Yunanlıların galip gelmesi durumunda bunun geçici bir durumun olacağını, Türklerin galip gelmesi durumunda ise vatan topraklarının Yunan istilasından kurtulmuş olacağı anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra İstanbul'un, Anadolu harp cephesinden gelecek haberleri beklediğini, halbuki İstanbul halkının da yapması gereken vazifeleri olduğunu, hiç olmazsa zevk ve eğlencelerinden biraz fedakârlık yapıp Hilâl-i Ahmer cemiyetine⁷⁴¹ yardımda bulunarak ruhen ve fikren Anadolu ile beraber olduklarını göstermeleri gerektiğine dikkat çekmeye çalışmıştır.⁷⁴²

Velid Ebuuzziya, Kütahya'nın tahliye edilmesi insanlar üzerinde büyük etki yaratmış olsa da bu durumun geçici ve zaruri bir netice olduğunu belirtmiş, asıl en büyük üzüntünün ise çok kıymetli bir şehrin daha Yunan istilasına uğrayarak yıkılıp harabeye dönüşecek olması olduğunu ifade etmiştir. Fakat unutulmaması gereken diğer önemli bir noktanın ise böyle büyük muharebelerde arazi kaybetmenin, birkaç şehir terk etmenin pek tabii durumlar olduğu, bu

⁷³⁹ Türk İstiklal Harbi, *Kütahya- Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs- 24 Temmuz 1921)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, II (4) (1974): 364- 382; Ferdi Çakmak, *Türk İstiklal Harbi'nde Kütahya- Eskişehir Muharebeleri (10- 24 Temmuz 1921)*, Yüksek Lisans Tezi, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2019, 100- 142.

⁷⁴⁰ Velid Ebuuzziya, "Yunan Taarruzu Hatası", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Temmuz 1921.

⁷⁴¹ Hilal-i Ahmer cemiyetinin teşkilatı, merkezleri ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakını: Mesut Çapa, *Kızılây (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914- 1925)*, Ankara: Türkiye Kızılây Derneği Yayınları, 2010.

⁷⁴² Velid Ebuuzziya, "İstanbul'un Vazifesi", *Tevhid-i Efkâr*, 17 Temmuz 1921.

nedenle ümitlerin kırılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Hatta Erkan-i Harbiye-i Umumiye Reisi Zeki Paşa'nın açıklamalarını⁷⁴³ hatırlatarak Yunanlılar yalnız Kütahya'yı almakla kalmayıp, daha ileriye gidip daha mühim olan mevkiiler de işgal etmiş olsalar, hiçbir vakit emellerine ulaşamayacaklarını, çünkü büyük muharebelerde birkaç şehir terk etmenin ehemmiyeti olmadığıнын bütün askeriyece bilindiğini, böyle durumlarda asıl neticenin muharebenin sona ermesiyle ortaya çıkacağını belirtmiştir. Ardından Yunanlılar ve Türklerin çarpışma amacını değerlendiren Velid Ebuzziya, bir tarafta milli namusun ne demek olduğunu bilmeyen çapulcu bir milletin karışık bir zamanda kendisine sunulan fırsatlardan istifade eden yağmacıların bulunduğunu, diğer tarafta şanlı ve azametli, istiklal ve hürriyetini müdafaa etmek için ölmeyi göze almış Türk milletinin bulunduğunu vurgulayarak böyle bir durumda Yunanlıların galip gelmesinin imkansızlığını ayrıntılı olarak belirtmiştir.⁷⁴⁴

Günlük gelişmeler doğrultusunda Batı cephesinden aldığı haberleri değerlendiren Velid Ebuzziya, öncelikle Anadolu seferi ve Anadolu jandarması olma iddiaları ile Yunanlıların yaptığı faciaları hiçbir milletin yaşamadığını, hatta tarih, tarih olalı hiçbir milletin böyle bir musibete şahit olmadığını ifade etmiştir. Ardından Yunanlılar her ne kadar Kütahya'dan sonra Eskişehir'i de alıp daha ileriye gidecek olsa da nihayetinde bir noktada duracaklarını ve karşılarında Misak-ı Milli'yi bulacaklarını vurgulamıştır. Hatta ne Avrupa devletlerinin özellikle Fransa ve İtalya'nın ne de Şark Alemi'nin hiçbir zaman Türklerin Yunan esareti altında yaşamasına müsaade etmeyeceği gibi tahammülde de bulunmayacaklarını belirterek hiçbir vakit ümitsiz olmamak gerektiğini belirtmiştir.⁷⁴⁵ Bunun yanı sıra Türk ordusunun geri çekilme kararı karşısında Atina Gazeteleri⁷⁴⁶ ile İstanbul'daki Rumca gazeteler, Avrupa'nın Tayms, Daily Telgraf, Manchester Gardiyan, Orient gibi gazetelerin abartılı haberler paylaştıklarını belirten Ebuzziya, öncelikle bu durumun bir zafer olmadığını, İsmet Paşa'nın Yunanlıları felakete uğratmak için bu iki şehri terk ettiğini vurgulamıştır.⁷⁴⁷ Çünkü Anadolu mücadelesinin amacı birkaç şehir kurtarmak değil, milli sınırlar ve tam bağımsız bir devlet kurmak olduğunu ve bu konuda da er geç muzaffer olacağını altını çizmiştir.⁷⁴⁸

Velid Ebuzziya, Yunanlılarla yapılan muharebeyi değerlendirirken Türklerin, sadece altı yüz yıllık tarihi namına değil hem şarkın huzuru hem de sulhunun imzalanması nedeniyle kazanmaya mecbur olduğunu belirtmiş, bugün hiçbir Türk ve Müslüman, Yunanistan'ın Anadolu'ya az çok yerleşmesine razı olmayacağını belirtmiştir. Yunanlıların İzmir'de

⁷⁴³ "Vaziyeti Harbiyemiz", *Tevhid-i Efkâr*, 19 Temmuz 1921.

⁷⁴⁴ Velid Ebuzziya, "Telaşa Mahal Yok", *Tevhid-i Efkâr*, 20 Temmuz 1921.

⁷⁴⁵ Velid Ebuzziya, "Felakete Alıştık, Fakat Sabrımızın da Bir Haddi Vardır", *Tevhid-i Efkâr*, 23 Temmuz 1921.

⁷⁴⁶ Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e...*, 128- 142.

⁷⁴⁷ Velid Ebuzziya, "O Kadar İstical Etmeseler", *Tevhid-i Efkâr*, 24 Temmuz 1921.

⁷⁴⁸ Velid Ebuzziya, "Niçin Harp Ediyoruz? Neden Muvaffak Olacağız?", *Tevhid-i Efkâr*, 27 Temmuz 1921.

olmasının Fransa'nın vaktiyle Alsas-Loren'in Almanya'ya etmek mecburiyetinde kalmasına benzemediğini, çünkü Alsas-Loren'in Almanya'ya terk edilmesi Fransa için bir hayati mesele değil, ancak bir şeref meselesi olduğunu belirtip iki işgali karşılaştırmalı anlatmıştır. Ardından Türk milletinin Yunanlılar karşısındaki vaziyetini değerlendirmiş, Türk'ün Eskişehir'de muvaffak olamaması silahlarını terk edeceği anlamına gelmediğini, İzmir, Bursa, Uşak ve diğer vilayetlerin de Yunanlıya bırakılmayacağını vurgulamıştır.⁷⁴⁹

3.3.2. Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz İle İlgili Yazıları

Türk ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi Büyük Millet Meclisi'nde üzüntü yaratmış olduğu gibi muhalefeti de oluşturmuş, nihayetinde 5 Ağustos 1921 tarihinde Başkomutanlık kanunu kabul edilmiş ve böylece Büyük Millet Meclisi yetkilerini Mustafa Kemal Paşa'ya vermiştir.⁷⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan olarak 7-8 Ağustos 1921 tarihinde Tekalif-i Milliye Emirleri uygulamaya koymuştur.⁷⁵¹

Velid Ebuzziya, Malta sürgünlüğü sonrasında İstanbul'a döndüğünden itibaren gönüllü ve gizli olarak Anadolu'ya cephane kaçırma faaliyetlerinde bulunmuş, yaptığı hizmetler neticesinde 10 Ağustos 1921 tarihinde ise İstanbul Müdafaa-i Milliye ve M.M. Grubu'nun resmi üyesi seçilmiş, artık resmi olarak faaliyetlerine devam etmiştir.⁷⁵² Bunun yanı sıra İstanbul halkının bir kısmının da Anadolu'daki mücadele için yoğun çaba gösterdiğini, fakat bir kısmının da İstanbul ile Ankara arasındaki ikiliği kendi bayağı menfaatleri için kullandığını belirten Ebuzziya, hatta bazılarının Anadolu'da yaşanan mağlubiyet ya da zaferin sonucuna göre hareket ettiklerini ifade etmiştir. Halbuki İstanbul, ilk günlerinden itibaren yalnız vatanın selameti için çalışmış olsaydı hem Yunanistan vatan topraklarında bu derece ilerlemez hem de onca vatan evladı kanının dökülmemiş olacağını vurgulamıştır. Her şeye rağmen İstanbul hükümetinin bugün hiçbir sıfat ve liyakati kalmadığı halde hiç olmazsa ortadan kaldırdığı ülke birliğini tekrar oluşturarak şeref ve itibarını geri kazanmak için Anadolu mücadelesine yardım edebileceğini belirtmiştir. Fakat İstanbul'un yapacağı herhangi bir yardım sonucu memleketin mukadderatına hâkim olamayacağını, çünkü tehlikeleri arttırma yolunda bir siyaset takip ettiğinden dolayı Anadolu adına söz söylemek hakkını kaybettiği gibi siyasi yetki ve haklar iddia edemeyeceğini vurgulamıştır.⁷⁵³

⁷⁴⁹ Velid Ebuzziya, "Galip Gelmeye Mecburuz", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Temmuz 1921.

⁷⁵⁰ Gündüz, *Hatıralarım*, 55; "Mustafa Kemal Paşa Başkumandan", *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ağustos 1921.

⁷⁵¹ Tekalif-i Milliye Emirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mehmet Kayıran, "Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *ATAM Dergisi*, Ankara, 5/15 (1989): 639- 664; Gündüz, *Hatıralarım*, 55- 56; "Başkumandanımızın Ordu ve Millete Beyannamesi", *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Ağustos 1921.

⁷⁵² *ATASE Arşivi. İSH. K. 1481, G. 120, B. 1. 10 Ağustos 1921.*

⁷⁵³ Velid Ebuzziya, "İstanbul'un Vazifesi", *Tevhid-i Efkâr*, 7 Ağustos 1921.

Yunan ordusunun üç ayrı mevkiden yaptığı saldırı neticesinde Sakarya Muharebesi 23 Ağustos 1921 tarihinde başlamıştır.⁷⁵⁴ Muharebenin devam ettiği batı cephesinden on gündün beri sürekli karışık haberlerin geldiğini belirten Velid Ebuzziya, her ne kadar Yunanlılar Kuvayı milliyeyi imha etme gayesini takip etmiş olsalar da taarruzlarının er geç kırılacağından şüphe etmediğini, çünkü Türk ordusunun hiçbir zaman silahını terk etmeyeceğini ifade etmiştir. Öyle ki ya tamamen kaybetmeye ya da tamamen kazanmaya mecbur olduğunu, bu iki sonucun bir orta yolu olmadığı, çünkü orta yol olarak gösterilen şeyin Sevr antlaşması olduğunu, Sevr'in ise Yunan istila ve mezaliminden de ağır bir idam ilanı olduğunu vurgulamıştır.⁷⁵⁵ Büyük bir umutla harbin gidişatını takip eden Velid Ebuzziya muharebenin kazanılması durumunda artık Türk milleti için yeni bir dönüm noktasının başlayacağını ifade etmiştir.⁷⁵⁶

Sakarya Muharebesi sonuçlanmadan Yunanlar tarafından zafer haberleri paylaşılmaya başlansa da gün geçtikçe durumlar değişmeye başlamış, hatta İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri İngiltere'ye gönderdiği telgraflarda Türklerin zafer kazanmaya başladıklarını haber vermiştir.⁷⁵⁷ Nitekim Sakarya Muharebesinde sıkıntılı safahatlar ve Yunanlıların üstün silah ve teçhizatlarına rağmen layık oldukları hezimete uğradıklarını belirten Ebuzziya, Mustafa Kemal Paşa'nın gerek müdafaada gerek taarruzda gösterdiği fevkalade askeri vasfı ile Yunanlıların kanlı macerasına son verip Megali İddialarını boşa çıkardığını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Sakarya zaferi ile Türk tarihinde yeni bir inkılap devresinin açılmış olduğunu ve Türklerin bu bağımsızlık hakkını, dünyaları hayretlerde bırakacak kahramanlıkla kazandığını belirtmiştir.⁷⁵⁸ Ardından Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanan beyannamenin Sakarya zaferini destekleyen muazzam bir tarih vesikası olduğunu vurgulamış, ayrıca siyasi amacının Misak-ı Milli kararlarını gerçekleştirmek olduğu belirtmiştir.⁷⁵⁹

Yunan hezimetinin özellikle İstanbul'daki Yunan ve Rum haklı bir hayli şaşırttığını belirten Ebuzziya, Rumca gazetelerin son güne kadar inkâr ettikleri yenilgiyi artık itiraf etmeye başladıklarını ifade etmiştir. Velid Ebuzziya, Sakarya zaferinin belki Yunanistan açısından bir son olabileceğini, fakat bu başarı Türkler için bir sonuç değil bir başlangıç olduğunu vurgulamış, çünkü şimdiye kadar müdafa harplerinin yapıldığını, bundan sonra ise taarruz harplerinin yapılacağını belirtmiş ve Anadolu'nun ilan ettiği genel seferberliği bunun bir işareti olarak yorumlamıştır. Ardından bu düşüncesini Mustafa Kemal Paşa'nın *Hududu milliyemiz*

⁷⁵⁴ Gündüz, *Hatıralarım*, 77- 81; Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e...*, 163- 181.

⁷⁵⁵ Velid Ebuzziya, "Mutlak Bizim Dediğimiz Olacak", *Tevhid-i Efkâr*, 8 Eylül 1921.

⁷⁵⁶ Velid Ebuzziya, "Tatbikin Tesirati", *Tevhid-i Efkâr*, 11 Eylül 1921.

⁷⁵⁷ Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e...*, 165- 181.

⁷⁵⁸ Velid Ebuzziya, "Zaferden Sonra", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Eylül 1921.

⁷⁵⁹ Velid Ebuzziya, "Mustafa Kemal Paşa'nın Beyannamesi", *Tevhid-i Efkâr*, 17 Eylül 1921.

dahilinde, mücahede-i ecnebiyeden azade olarak her medeni millet gibi hür yaşamak hakkımızı ihraz edinceye kadar silahlarımızı terk etmeyeceğiz! sözleri ile desteklemiştir.⁷⁶⁰

Velid EbuZZiya, Sakarya zaferinin yeni başlangıçlar getirdiğini belirterek iktisadi mücadeleyi başlatmanın bir zorunluluk haline geldiğini ve iktisadi gücün öneminin artık kavranması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü Anadolu'nun başlattığı bağımsızlık mücadelesinde başarı sağlanmış olsa da sadece siyasi bağımsızlığın elde edilmiş olacağını belirtmiş, fakat ülkenin iktisadi hayatı Yorgi'nin, Agob'un esiri olduğu sürece hiçbir zaman tam bağımsızlığın sağlanmış olmayacağını altını çizmiştir. Tabii ki iktisadi mücadelenin şüphesiz pek güç, sabır, gayret ve çok çalışma isteyen bir iş olduğunu, fakat Anadolu'da savaşanların gösterdiği fedakarlıklar kadar zor bir iş olmadığını ifade etmiştir. Bunun için hiç olmazsa İstanbul halkının bir dantel, ipekli çarşaf veya süslü bir boyunbağı almak bahanesiyle bir Yorgi'ye ve yahut Artin'e parasını vermeyerek ilk adımı atmış olabileceklerini belirtmiştir. Çünkü Yorgi'lere, Niko'lara verilen her kuruşun bir miktarı doğrudan Yunan ordusunun levazım, silah, mermi ve saire tedariki için kullanıldığını, kısacası kendi paramızla Anadolu'da savaşan vatan evlatlarının öldürüldüğünü vurgulamıştır. Hatta dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir zaman, bir milletin bir kısmı bilerek ya da bilmeyerek diğer kısım vatandaşını imha etmek için böyle doğrudan çalıştığı ne görülmüş ne de işitilmiş olduğunu belirten EbuZZiya, Rumlarla yapılan alışverişi vatana karşı yapılan en büyük ihanet olarak nitelendirmiştir.⁷⁶¹ Nitekim Velid EbuZZiya'nın zaman zaman dile getirdiği iktisadi bağımsızlık 17 Şubat 1923'te toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile gerçekleşecektir.⁷⁶²

Memlekette son günlerde ortaya çıkan para buhranı ve onun neticesinde oluşan iktisadi buhranın halk üzerinde büyük endişe yarattığını belirten Velid EbuZZiya, buhranın başlıca sebebi olarak Yunanlıların menfaatine hizmet eden İstanbul'daki Rumların mali ve iktisadi alanda gösterdikleri entrikalar ve Bursa'da yaptıkları manevralar olduğu düşüncesinde olmuştur. Tabii ki cihan harbi sonrası mali ve iktisadi buhranın sadece mağlup değil galip devletlerde de yaşanıyor olsa da özellikle mütarekeden sonra mali ve iktisadi buhranın arttığını, fakat diğer ülkelere nazaran memleketteki buhranın hiçbir ölçüye sığamayacak derece de büyük, karışık ve tehlikeli olduğunu ifade etmiştir. Çünkü gerek devlet makamlarının gerekse halkın mali ve iktisadi işleri düzeltme ya da tedbir alma konusunda faaliyet göstermediğini, hatta bir tedbir düşünmediklerine dikkat çekmeye çalışmıştır. Memlekete mevcut bulunan tabii kaynaklardan istifade etme yolunda faaliyet gösterilmediğini belirten Velid EbuZZiya, daima buhran ve yokluğun yaşanmasını da milli kaynakların Avrupa'nın iktisadi hayatı üzerinde

⁷⁶⁰ Velid EbuZZiya, "Son Söz Anadolu'nundur!", *Tevhid-i Efkâr*, 19 Eylül 1921.

⁷⁶¹ Velid EbuZZiya, "Mücahede-İ İktisadiye Farz Oldu!", *Tevhid-i Efkâr*, 10 Ekim 1921.

⁷⁶² Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914- 199)*, 53- 58.

büyük önem arz ettiğinin hala idrak edilmemesine bağlamıştır. Hatta son zamanlarda iktisadi hayatın Galata'daki sekiz on Rum sarrafının hırslı ellerine bırakıldığını, kısacası son bir haftadan beri yaşanan şiddetli buhranın başlıca sebebinin Galata'daki Yunanlı ve Rum sarraflar olduğunu ifade etmiştir. İstanbul hükümetlerinin de iktisadi hayata uzak kaldıklarını vurgulayıp eğer bir milli iktisat siyaseti takip edilmediği sürece günlük hayatın sekiz on hain ve vurguncu Rum sarrafın elinde oyuncak olmaktan kurtulmasının mümkün olmayacağını belirtmiştir.⁷⁶³

Velid Ebuuzziya, ekonomik alanda yaşanan sıkıntıların yanı sıra harici siyasette de özellikle Sakarya hezimetinden sonra önemli gelişmelerin yaşandığını belirterek düşüncelerini açıklamıştır. Yunanistan, sulh teşebbüsleri için Fransa'ya müracaat edip İtilaf devletlerinin arabuluculuğunu talep ettiğini gibi Ankara ile İstanbul arasındaki ihtilafın yararlanma çalışmalarına giriştiklerini belirten Ebuuzziya, Gunaris'in bu ihtilafı memleketin zayıf bir noktası olarak görüp bundan istifade etme hayallerine kapıldığını, silahla kazanamadığı savaşı böyle zayıf hesaplarla kazanma çabalarında bulunduğunu, bu durumun ise onun acizliğini gösteren dikkat çekici deliller olduğunu belirtmiştir. Fakat bu meselenin en önemli yanının İstanbul'un nasıl bir yol takip edeceğine bağlı olduğunu belirten Ebuuzziya, İstanbul'un artık harici tehlikeli teşebbüsleri dikkate alması gerektiğini, geçmiş hatalarına rağmen her açıdan Anadolu ile beraber olduğunu ispat etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü İstanbul rahat nefes alabiliyorsa bunu da Anadolu'ya borçlu olduğunu, harici siyasette kullanan ihtilafı bertaraf etmek görevinin de İstanbul'a düştüğünü, yaşanan siyasi entrikalara mâni olmaya çalışmasının namus ve vicdan borcu olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁴ Harici siyasetteki bu gelişmelerin yanı sıra Ankara ile Fransa hükümeti arasında yapılan Anakara Antlaşması'nın⁷⁶⁵ siyasi alanda önemli bir devrin başlangıcı olduğunu belirten Velid Ebuuzziya, bu itilafın çok önemli sonuçlar ortaya çıkardığını belirtip şöyle sıralamıştır. Öncelikle Anadolu mücadelesinin ne kadar haklı olduğunu gösteren önemli bir kanıt olduğunu, ikincisi Ankara hakkında yapılan ithamların boşa çıktığını belirtip Ankara'nın önemli bir güç haline geldiğinin göstergesi olduğunu, üçüncüsü Yunanistan'la devam eden mücadelenin en hassas bir zamanında imzalanmış olmasını da Fransa'nın ülkenin siyasi ve iktisadi bağımsızlığını onaylamış olduğunu, tabii ki bu da Ankara hükümetinin ne kadar ileri görüşlü olduğunu gösterdiğini, dördüncü olarak da Ankara Antlaşması'nın diğer İtilaf Devletleri ile yapılacak antlaşmalara zemin oluşturduğunu ifade etmiştir.⁷⁶⁶

⁷⁶³ Velid Ebuuzziya, "Buhran Mali ve İktisadi", *Tevhid-i Efkâr*, 29 Ekim 1921.

⁷⁶⁴ Velid Ebuuzziya, "İstanbul'un Vazifesi", *Tevhid-i Efkâr*, 22 Ekim 1921.

⁷⁶⁵ 20 Ekim 1921'de Franklin Bouillon ile Yusuf Kemal Bey arasında imzalanan Ankara Antlaşmasının süreci ve ayrıntıları için bakınız: Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk- Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", *ATAM Dergisi*, 8/23 (1992): 273- 308.

⁷⁶⁶ Velid Ebuuzziya, "Türk – Fransız İtilafı", *Tevhid-i Efkâr*, 24 Ekim 1921.

Velid Ebuzziya, Ankara Antlaşması'nın önemi üzerinde durmaya devam ederek bu antlaşmanın öncelikle Mustafa Kemal Paşa'nın çok isabetli fikirlerinin bir neticesi olduğunu ve Ankara'nın takip ettiği siyasi hareketin ürünü olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda bu antlaşmanın İslam devletleri üzerinde de büyük bir etki ve memnuniyet yarattığını, hatta bu memnuniyetin Avrupa basınına da yansıdığını ifade etmiştir. Ardından Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı nutku olduğu gibi yayınlayıp sonra başmakalesinde ele alan Ebuzziya, öncelikle Mustafa Kemal Paşa'yı *Bu büyük askerın kılıcı kadar kalemi de maharetle kullanabildiğini ve hatiplikte de meziyetlerini hasımlarına bile tasdik ettirecek derecede iktidar sahibi bulunduğunu bir kere daha gösterdi*, cümlesiyle tasvir etmiştir. Bunu yanı sıra Ankara'nın kanunlarıyla, teşkilatıyla muvaffakiyetinin en büyük adımını attığını belirtip nutkun önemini ve taşıdığı ruhun kuvveti üzerinde durmuştur. Ardından Mustafa Kemal Paşa'nın, Anadolu'nun göbeğinde vatani yok olmaktan kurtarmak için çarpınan Kuvayı Milliye'nin İttihatçılıkla suçlandığı gibi İslam milletleri üzerinde oluşturduğu etki nedeniyle İslamlarla münasebeti bulunan birçok batılı devletin düşmanlığını kazandığını belirterek bu sonucu doğal karşıladığını ifade etmiştir. Ebuzziya, nutkun en dikkat çeken, önem arz eden ve kesin hüküm taşıyan kısmının, *Biz şüphesiz diğer İslamların da dünyada refah ve saadet, istiklal içinde yaşamalarını arzu ederiz. Onların da bizim refah ve saadetimizi arzu ettikleri gibi. Fakat bütün İslamları bir bayrak altında toplamak hayaldir ve bizim hayal arkasında koşacak zamanımız yoktur*, cümlesi olduğunu ve bu hitabın askerlere has samimi ifadeler olduğunu vurgulamıştır. İslamlar arasındaki dostluğun derece ve kuvvetini bilhassa mütarekeden sonra memleketin geçirdiği acı buhranlar, acı tecrübeler ile her zamandan ziyade görüp anladıklarını belirten Ebuzziya, nasıl ki memleketin bağrından acı feryatlar yükseldiği zaman bundan uzak kıtalardaki İslamlar müessir olduysa İslam milletlerinin de muvaffakiyetlerini temenni ettiklerini ve manevi bağlılığın daim olacağını ifade etmiştir.⁷⁶⁷

Ankara Anlaşması dışında harici siyasette yaşanan gelişmelerden biri de İngiltere ile yapılan görüşmeler olmuştur. Avrupa'ya gitmek üzere Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey başkanlığında beş kişilik bir heyet, 12 Şubat 1922'de İstanbul'a gitmiş, orada Padişah Vahdettin, Tefvik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, İngiliz Komiseri Rumbold, Fransız Komiseri General Pelle vd. ile görüşmelerde bulunmuş, ardından Paris'e sonra Londra'ya geçerek görüşmelerde bulunmuştur.⁷⁶⁸ İstanbul gazetecilerinin İtilaf Devletleri ile görüşmeye gidecek Ankara Hükümeti temsilcilerini basında mizah konusu haline getirmesi üzerine Velid Ebuzziya da buna cevap niteliğinde konuyu kaleme almıştır. Millî mücadeleye düşman olan üç beş

⁷⁶⁷ Velid Ebuzziya, "Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku Münasebetiyle", *Tevhid-i Efkâr*, 14 Aralık 1921.

⁷⁶⁸ Ankara Hükümeti Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İstanbul, Paris ve Londra'da yaptığı görüşmeleri ayrıntıları için bakınız: Ömer Akdağ, "Büyük Taarruzdan Önce Yusuf Kemal Bey'in Padişahla Görüşmesi ve Avrupa Seyahati", *ATAM Dergisi*, 14/41 (1998): 488- 512.

bedbaht gazetesinin bu seyahati daha önceki seyahatler ile latifeli bir şekilde karşılaştırmalarını uygun görmemiş, aralarındaki önemli farkları dile getirmiştir. Öncelikle dünya savaşı süresince yapılan seyahatler sırasında devletin mağlup durumda olmadığı gibi seyahatlerin müttefik devletlere yapıldığını, fakat şimdiki durumda ise Yusuf Kemal Bey'in seyahatinin alaylar, törenler, tantanalar içinde yapılmadığını, ölmek istemeyen, ölmeyecek olan bir kahraman milletin ruhundan kopup gelen arzuların tezahüratıyla Anadolu'nun milli mücadelesinin fevkalade başarısıyla yapıldığını vurgulamıştır. Gittiği yer ise müttefik devletler değil, memleketin geleceği hakkında son kararları vermek isteyen düşmanların ülkelerine gittiğini ve yegâne müdafaa vasıtasının Misak-ı Milli olduğunu belirten Ebuzziya, bundan dolayı bu seyahatin koşulları ve niteliği bakımında Osmanlı tarihinin henüz şahit olmadığı kadar mühim bir seyahat olduğunun altını çizmiştir.⁷⁶⁹ Hatta seyahat hakkında Avrupa devletlerinin siyasi vaziyeti göz önüne alındığında Misak-ı Milli esaslarını kabul ettirmenin oldukça zor olduğunu belirten Ebuzziya, çünkü Avrupa'nın Yunanistan'ı Anadolu'ya musallat eden ve İstanbul kapılarına kadar yerleştiren bir siyaset ile Türk'ün tam ve kati istiklalini isteyen siyaseti arasında çok büyük bir fark olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle Yusuf Kemal Bey ve heyetinin Misak-ı Milli esaslarının tamamını kabul ettirme konusunda oldukça zorluk çekecekleri düşünmüştür. Fakat bu seyahatin önem arz eden bir yönü ise Anadolu'nun bir yıl önce mevcudiyeti kabul edilmezken bu günkü durumda Avrupa ile doğrudan doğruya ve resmen müzakere girişiminde bulunduğunu, artık en muhalif olan Avrupa devletiyle dahi aynı masada konuşulmasının önemli adımlar olduğunun altını çizmiştir.⁷⁷⁰ Yusuf Kemal Bey ve heyeti İstanbul'da iki hafta kadar kaldıktan sonra 1 Mart 1922 tarihinde Avrupa'ya geçmek üzere yola çıkmış olduklarını belirten Velid Ebuzziya, bu iki hafta süresince İstanbul basınının tenkitlerine karşılık Ankara Hariciye vekilinin hem uygun şartlar içinde bir seyahate çıktığını hem de İstanbul'dan geçmiş bulunmasının her açıdan faydalı sonuçlar ortaya çıkaracağını düşüncesinde olmuş, eğer beklenen netice sağlanmadığı takdirde üzülmeye gerek olmadığını, çünkü Anadolu bir taraftan siyasi faaliyette bulunurken diğer taraftan seferberlik halinde olduğunu belirtmiştir.⁷⁷¹

Velid Ebuzziya, Hariciye vekili tarafından yapılan Avrupa seyahati sonucunda İtilaf Devletleri'nin vermiş olduğu cevap notasının bir buçuk yıl önce imzalanan Sevr Antlaşması maddelerinin tadil edilmiş şekli olduğunu, hatta Türk milletinin ölmediği, milli hukukunu ve milli istiklalini ispatlayan Millî Mücadelenin göz ardı edildiğini belirtip bu notanın kesinlikle kabul görmeyeceğini belirtmiştir.⁷⁷² Teklif edilen sulh şartları incelendiğinde özellikle İzmir'in

⁷⁶⁹ Velid Ebuzziya, "Bu Gidiş, O Gidiş Değildir", *Tevhid-i Efkâr*, 20 Şubat 1922.

⁷⁷⁰ Velid Ebuzziya, "Yusuf Kemal Beyin Seyahatinden Beklediklerimiz", *Tevhid-i Efkâr*, 21 Şubat 1922.

⁷⁷¹ Velid Ebuzziya, "Yusuf Kemal Bey Heyeti Azimet Ederken", *Tevhid-i Efkâr*, 1 Mart 1922.

⁷⁷² Velid Ebuzziya, "Edirne'siz sulh Medeniyet İçin Felâket Olur!", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Mart 1922.

tahliesine karşılık Edirne'nin⁷⁷³ Yunanistan'a bırakılması isteğinin hayret verici bir durum olduğunu, çünkü Edirne şehri yalnız bir tarih, din ve bir millet meselesi değil Yunanistan'ın bütün ordusuyla İstanbul kapılarında olması demek olduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁴ Hatta Avrupa basınından Fransa Tan gazetesinin dahi teklif edilen sulh şartlarının Türkler tarafından kabul edilmesi durumunda Anadolu mücadelesinin kaybedilmesi olacağından bu şartların kabul edilmesinin mümkün görülmediği haberini örnek göstermiştir.⁷⁷⁵ Kısacası İtilaf Devletleri tarafından Ankara hükümetine verilen iki nota arasında büyük fark olduğunu belirten Ebuzziya, ilk notada Misak-ı Milli hükümlerinin kabul edilmediği gibi bir itilaf bulmaya zemin oluşturma eğiliminde olduğu ve Ankara'yı da aynı şekilde cevap vermeye mecbur etme maksadı taşıdığını belirtmiştir. Fakat ikinci notada ise *Ankara'nın istediği şeyler azami derecede kabul olunmuştur* şeklindeki cümlelere yer verilmesine rağmen bir sulhun yapılmasından uzaklaştırıldığı, hatta bir nevi pazarlığa girişmenin teklif edildiğini ifade etmiştir. İtilafların böyle bir siyasetle Şark meselesinde başarı sağlama ümidini taşıyorlarsa çok yanıldıklarını belirten Velid Ebuzziya, bu davranış ile Anadolu milli mücadelesinin ne niteliğini ne de önemini hiç anlayamadıklarını ifade etmiştir. Çünkü bugün herkesin bilmesi gereken tek hakikatin Türk'ün girişmiş olduğu muazzam mücadelenin bir hayat ve memat mücadelesi olduğunu ya bu davadan galip çıkıp bağımsız yaşayacak ya da mağlup olarak altı yüz senelik tarihi mevcudiyetine veda edip bu dünyadan çekileceğini belirtmiştir. Ebuzziya, Anadolu Mücahedesinin alelade bir harp olmadığı gibi Türk- Yunan meselesi olmaktan da daha yüksek olduğunu, eğer meselesinin mahiyeti Avrupa'da anlaşılmadıkça öyle nota alışverişiyle manalı manasız sözlerle müzakereler düzenlemekle sorunun çözülmesinin imkânsız olduğu vurgulamıştır.⁷⁷⁶ İtilafların sulh tekliflerine karşılık Vekiller Heyeti başkanı Fevzi Paşa'nın sulh şartlarını görüşmek üzere İzmit'te bir konferansın toplanmasını teklif etmiş olmasının pek büyük ve çok önemli bir adım olduğunu belirten Velid Ebuzziya, Avrupa bu teklifi de kabul etmediği takdirde gerçekten sulhu arzu ettiklerine dair verdikleri teminatın tamamıyla asılsız olduğunu itiraf etmiş olduklarını belirtmiştir.⁷⁷⁷

Velid Ebuzziya, İstanbul, Atina ve Avrupa basınında çıkan haberler üzerinden günlük gelişmeleri yakından takip edip değerlendirdiği gibi İstanbul'daki muhalif gazetelerde Anadolu harekâtına dair çıkan haberlere cevap niteliğinde yazılar yazmıştır. Bunun yanı sıra Anadolu'da taarruz hazırlıkları büyük bir hızla ve gizlilik içinde devam ederken Mustafa Kemal Paşa'nın

⁷⁷³ Paris Konferansı müzakerelerinde tartışılan konuların ayrıntıları için bakınız: Mehtap Başarır, "1922 Paris Konferansı Ekseninde İngiltere'nin "Anadolu Barışı"na Bakışı", *DTCF Dergisi*, 62/1 (2022): 226- 227.

⁷⁷⁴ Velid Ebuzziya, "Niçin İstedığımızı Vermiyorlar?", *Tevhid-i Efkâr*, 31 Mart 1922.

⁷⁷⁵ Velid Ebuzziya, "(Tan) Bile Olamaz Diyor!", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Nisan 1922.

⁷⁷⁶ Velid Ebuzziya, "Yanlı Yola Gidiliyor", *Tevhid-i Efkâr*, 17 Nisan 1922.

⁷⁷⁷ Velid Ebuzziya, "Cevabımızın Kıymeti", *Tevhid-i Efkâr*, 25 Nisan 1922.

Kocaeli Grubu Karargâhında⁷⁷⁸ olduğu haberini alan Velid EbuZZiya, bunu fırsat bilerek kendisi ile görüşmek üzere Kocaeli'ye geçmiştir. Bu sırada Albay Halid Paşa idaresinde bulunan Kocaeli Grubu Karargâhı, birinci ve ikinci ordulardan ve süvari kolordusundan kurulmuş, Geyve boğazından Gemlik'e kadar olan sahada Bilecik ve Bursa'daki düşman kuvvetlerine karşı bulunmaktadır.⁷⁷⁹ Velid EbuZZiya'nın, Kocaeli'nde bulunduğu sırada yapmış olduğu görüşme taarruzdan hemen önce olduğu için yayımlanmamıştır, fakat taarruz kazanıldıktan sonra 30 Eylül 1922 tarihinde *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde karargâhta çekilen fotoğraflar ile mevcut durum hakkındaki bilgiler yayımlanmıştır. Böylece Kocaeli Grubu Karargâhında Mustafa Kemal Paşa ve Grup Komutanı Halit Paşa ile görüşüp karargâhta bir hafta kalan Velid EbuZZiya, *Taarruzdan Evvel Mustafa Kemal Paşa ile Cepheyi Ziyaret Hatıratından* başlığı altında ziyaret hakkında bilgiler vermiştir. Komutanlar ile geceli gündüzlü sohbet etme imkânı bulduğunu belirten EbuZZiya, milli mücadele süresince nasıl bir yol takip edildiği, hangi gelişmelerin yaşandığı, ordunun ve yapılan hazırlıkların vaziyeti, izlenen siyasetin durumu, milli hükümetin düşünceleri, ordunun kuvveti, taarruzun nasıl yürütüleceği ve memleketin istikbaline dair kararlar hakkında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı bilgiler ile İzmit'ten ayrıldığını ifade etmiştir. Hatta İzmit'ten ayrılırken imanının her zamankinden ziyade kuvvet bulduğunu, yapılacak mücadelede fevkalade başarı sağlanacağına dair düşüncelerinin kesinleşip bir kat daha arttığını belirtmiştir.⁷⁸⁰

Velid EbuZZiya, Anadolu'da taarruz hazırlıkları devam ederken Yunanistan'ın Çatalca bölgesinde başlattığı hareketliliği münasebetsiz ve manasız olarak nitelendirmiş ve bu durumun İstanbul'u oldukça etkilediğini belirtmiştir. Fakat Yunanlıların bu hareketliliği İstanbul için bir tehlike arz etmediğini, çünkü zaten üç devletin işgali altında olduğunu, siyasetten Fransa'nın İstanbul'da bir Rum teşebbüsü görmek istemediğini kesin olarak belirtmesini olumlu bulmuştur. Ayrıca EbuZZiya'nın bizzat Çatalca'da yaptığı gözlemleri neticesinde İstanbul halkının endişeye kapılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Neticede Atina hükümetinin böyle bir teşebbüse girişmesiyle hem askeri hem de siyasi bir başarısızlık yaşayacağını belirtmiştir.⁷⁸¹

Anadolu'da ise Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi üzerine 10 Ekim 1921'den itibaren Batı Cephesi hazırlık planları yapılmaya başlamış, 1922 Haziran ayı sonlarına hazırlıkların ekseriyeti tamamlanmış, nitekim Başkomutan'ın yaptığı son değişiklikler sonrası 26 Ağustos günü taarruz başlamıştır.⁷⁸² Velid EbuZZiya, Anadolu'dan

⁷⁷⁸ Gündüz, *Hatıralarım*, 141-146.

⁷⁷⁹ General Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970, 17.

⁷⁸⁰ Velid EbuZZiya, "Taarruzdan Evvel Mustafa Kemal Paşa ile Cepheyi Ziyaret Hatıratından" *Tevhid-i Efkâr*, 30 Eylül 1922.

⁷⁸¹ Velid EbuZZiya, "Yunanistan'ın Düşüğü Çukur, *Tevhid-i Efkâr*, 4 Ağustos 1922.

⁷⁸² Belen, *Büyük Türk Zaferi*, 10- 24.

aldığı haberlere göre nitekim bir fiiliyat devresinin başladığını⁷⁸³ ve kendilerine Anadolu jandarmalığı vazifesi verilen Yunanlıların giriştikleri kanlı macerada artık bir çıkmaza girdiklerini, bunun yanı sıra maddi manevi her şeyin ortaya konularak bugün başlamış olan taarruzun tam zamanında, uygun şartlarda başlamış olduğunu belirtmiş ve mutlak bir zaferin kazanılacağını vurgulamıştır.⁷⁸⁴ Fakat Ebuzziya, İstanbul ile Anadolu arasındaki haberleşme ve ulaşım tamamen kesilmiş olmasından dolayı gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi alınmadığını da açıklamıştır.⁷⁸⁵

Velid Ebuzziya, Anadolu’da yaşanan zaferi bir yıldırım gibi hızlı ve şiddetli bir gelişme olarak nitelendirmiş, bu ani muvaffakiyetin Beyoğlu’ndaki Fransız Bosfor gazetesini çok şaşırttığı gibi gazetenin artık yazı üslubunu değiştirmeye mecbur ettiğini belirtmiştir. Böylelikle Yunan propagandası yapan İstanbul’daki Ermeni ve Rum gazetelerinin artık zehir saçmağa cesaret edemediklerini, fakat kötü niyetlerini açıklamaktan çekinmediklerinden dolayı bu davranışlarını da bir züğürt tesellisi olarak ifade etmiştir. Ardından mütareke sürecini kısaca özetleyerek evvela İtilaf Devletleri’nin İzmir’i Yunanistan’a layık gördüğünü, fakat Birinci ve İkinci İnönü Zaferlerinden sonra Yunanistan’a ön görülen bu liyakat ve Anadolu’ya yerleşecek bir kuvvet olacağından artık şüphe duymaya başladıklarını, Sakarya Zaferi’nden sonra da düşüncelerinin tamamen değiştiğini, hatta Sevr Antlaşmasını tadil etmeye çalışmaları ve Atina hükümetine Yunan ordusunun Anadolu’dan tahliye etme teklifinin yapılması da düştükleri vaziyeti ortaya koyan önemli adımlar olduğunu belirtmiştir. Böylelikle Bosfor ve Rum gazetelerin iddia ettikleri gibi son söz Garp Medeniyetinin değil, son sözün galip millete ait olduğunu vurgulamış, herkese ve her şeye rağmen son sözün Türk milletinde olduğunu, sulhun da mutlak olarak isteklerimiz doğrultusunda imzalanacağını belirtmiştir.⁷⁸⁶ Diğer yandan özellikle Ermeni gazeteleri, *Türkler ne kadar celadet gösterirse göstereyinler, Türk’ün en kıymetli evladı Anadolu meydan muharebelerinde ne kadar şehit verirse versin, Türk’ün zaferi ne kadar muazzam olursa olsun, yine Türk istediği tarzda sulh yapamayacaktır*, haberini yayımlamaktan zevk almış olsalar da bu sözleri Ermenilerden ziyade kendilerine güvenenlerin söylemesi gerektiğini belirtmiştir. Halbuki iki haftadan beri yaklaşık yüz elli iki yüz bin kişilik Yunan ordusunun sahip olduğu müthiş teçhizat ve silahlarına rağmen dünyada misli görülmedik bir şekilde imha ettikten sonra hala istediğimiz gibi bir sulhun yapılamayacağını iddia edilmesini mantıksız bulmuştur. Velid Ebuzziya, kazanılan zafere rağmen Türk milletinin her zaman için savaşçı değil, sulh taraftarı bir millet olduğunun en açık örneğinin Fransa’yla antlaşmaya varması olduğunu, hatta Avrupa ile siyasi görüşmeler yapıldıktan sonra taarruza

⁷⁸³ Velid Ebuzziya, “Fiiliyat Devri”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Ağustos 1922.

⁷⁸⁴ Velid Ebuzziya, “Mesâil-i Muallakanın Halline Doğru”, *Tevhid-i Efkâr*, 29 Ağustos 1922.

⁷⁸⁵ Velid Ebuzziya, “Tedhiş Edici Bir Sükût ve Sükûnet”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ağustos 1922.

⁷⁸⁶ Velid Ebuzziya, “Son Söz Galibindir!”, *Tevhid-i Efkâr*, 11 Eylül 1922.

geçildiğini vurgulamıştır. Ardından bu düşüncesini Mustafa Kemal Paşa'nın taarruza geçmeden birkaç gün evvel söylediği, *Biz sulhu mürekkeple imza etmek istedik, bizi kanımızla imzaya icbar eylediler*, sözü ile desteklemiştir.⁷⁸⁷

Batı Anadolu'da kazanılan zaferden sonra İtilaf Devletleri kendi aralarında yaptıkları görüşmeler sonrasında 14 Eylül 1922 tarihinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve Hariciye vekili Yusuf Kemal Bey ile görüşmelere başlamış, nihayetinde Mudanya'da bir mütarekenin yapılmasına karar kılınmıştır. Böylece Mudanya Mütarekesi 3 Ekim 1922 tarihinde Bursa ilinin Mudanya ilçesinde başlamış, 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanmıştır.⁷⁸⁸ Mudanya Mütarekesi'ne katılan gazetecilerden biri de Velid Ebuuzziya olmuştur. Böylece Tevhid-i Efkâr gazetesinin sahibi ve başyazarı Velid Ebuuzziya, iki muhabir ve iki fotoğrafçı olmak üzere beş kişilik bir grup olarak mütarekeyi yakından takip etmişlerdir.⁷⁸⁹

3.3.3. Saltanatın Kaldırılması ve Ankara'nın Başkent Oluşu Hakkındaki Düşünceleri

Saltanatın kaldırılması bir anda alınmış bir karar değil, Mütareke Dönemi süresince İstanbul hükümetlerinin izlediği politikanın bir neticesi olmuştur. Hatta Velid Ebuuzziya, bu süreç içinde yaşanan günlük gelişmeler doğrultusunda İstanbul'un takip etmesi gereken siyaseti ve görevleri *Anlaşmamak Derdi, İstanbul'un Vazifesi* başlıkları altında defalarca kaleme almıştır.⁷⁹⁰ Böylelikle İstanbul ile Anadolu arasında bir ikiliğin oluşmuş olmasında hiçbir zaman kabahatin Anadolu'da olmadığını vurgulayan Velid Ebuuzziya, Anadolu'nun vatani kurtarıp siyasî ve iktisadî bağımsızlıkla birlikte millî sınırları temin etmek istediğini, aynı zamanda Hilâfet ve Saltanatın şerefini, itibarını, hukuk ve menfaatleriyle orantılı bir sulh imzalanana kadar savaşmayı hedeflediğini ifade etmiştir. Ayrıca Anadolu bu mücadeleyi yaparken İstanbul'dan herhangi bir yardım talebinde bulunmadığını, tam aksine İstanbul'u kurtarmaya çalıştığını belirtmiştir. Fakat bütün bu fedakarlıklara rağmen İstanbul'un ara sıra Anadolu'dan ayrı bir siyaset takip ettiğini, o sırada ne oldukları belirsiz kimselerin de taraf tutarak Kuvayı milliye üzerine saldırdıklarını, bu kötü durum karşısında bile Anadolu'nun İstanbul'u mazur gördüğünü belirtmiştir. Bu bağlamda İstanbul'un Ankara'nın görüşlerine göre bir yol takip etmesi gerektiğini, Anadolu'nun vazifesini takdir edip vatanın kurtuluşu için Ankara ile birlik olmaya çalışması gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁹¹

⁷⁸⁷ Velid Ebuuzziya, "Sulhumuzu Kanımızla İmzaya Mecbur Edildik!", *Tevhid-i Efkâr*, 12 Eylül 1922.

⁷⁸⁸ Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya...*, 152- 162; *ATASE Arşivi. İSH. K. 1790. G. 27. B. 1., 7 Ekim 1922; ATASE Arşivi. İSH. K. 1787. G. 99. B. 1., 12 Ekim 1922.*

⁷⁸⁹ "Sermuharririmizle Muharrirlerimizin Mudanya'ya Azimeti", *Tevhid-i Efkâr*, 3 Ekim 1922.

⁷⁹⁰ Velid Ebuuzziya, "Anlaşmamak Derdi", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Mart 1920.

⁷⁹¹ Velid Ebuuzziya, "İstanbul ile Uyuşmak Meselesi", *Tevhid-i Efkâr*, 9 Temmuz 1921.

Velid Ebuzziya, İstanbul'un tehlikeleri arttırma yolunda bir siyaset takip ettiğinden dolayı artık memleketin mukadderatına hâkim olamayacağını Anadolu adına söz söyleyemeyeceğini, siyasi yetkilerini kaybettiği gibi Anadolu üzerinde bir hak iddia etme hakkını kaybettiğini dile getirmiştir.⁷⁹² Bunun haricinde İstanbul'da yaşayan gayri müslim unsurların ve gazetecilerinin zararlı faaliyetleri üzerinde durmuş, gerek basın yoluyla gerekse maddi açıdan göstermiş oldukları faaliyetleri sert bir dille eleştirmiştir.⁷⁹³

Saltanatın kaldırılması sürecinde yaşanan önemli gelişmelere bakıldığında Mudanya Mütarekesi devam ederken Ankara hükümeti sulh görüşmelerinin başlaması için bir nota ile İtilaf devletlerine teklifte bulunmuş, daha sonra İsviçre'nin Lozan kentinde sulh görüşmelerin yapılması kararlaştırılmıştır. Fakat İstanbul hükümeti de İtilaf Devletleri tarafından konferansa davet edilmiştir.⁷⁹⁴

Velid Ebuzziya, her ne kadar bir davet yapılmış olsa da İstanbul Hükümeti'nin sulh görüşmelerinde bir temsilci bulundurmamak istemesini büyük bir hata olarak nitelendirmiş ve Tevfik Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafı *Babı Ali'nin Son Hatası* başlıklı yazısında tenkit etmiştir. Öncelikle genel bir değerlendirme yapan Ebuzziya, Büyük Millet Meclisi'nde devletin esasları ve milletin mukadderatıyla ilgili önemli kararlar (Saltanatın kaldırılması) alındığını, fakat Ankara'nın bu kararları ani ve son dakikada düşünüp olmadığını belirtmiştir. Çünkü Büyük Millet Meclisi'nin öncelikle Hakimiyet-i Milliye, ardından Padişah'ın bundan sonra memleketteki mevkii ve durumu, Hilafet makamının vaziyeti ve hukuku ile İstanbul hükümetinin şekli hakkındaki fikirlerinin ve kararlarının çoktan beri bilindiğini ifade etmiştir. Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın şimdiye kadar söylediği iki üç mühim nutukta bu düşüncelerini ayrıntılı olarak açıkladığını hatırlatmıştır. Ardından mecliste kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Hakimiyet-i Milliye meselesinin kati surette çözüldüğünü, İstanbul'un bu konuda şaşkınlık yaşamasına gerek olmadığını belirtmiştir. Hatta Yunanlılara karşı kazanılan zaferin neticesi olan Mudanya'da da kazanılan siyasi zaferden sonra Bab-ı Âli'ye ve Saray'a düşen vazifenin şimdiye kadar Anadolu'ya karşı takip ettiği kötü mesleğinden uzaklaşarak vaziyeti Büyük Millet Meclisi'ne teslim edip elde kalmış olan bir miktar nüfuzunu da milletin menfaati için kullanması gerektiğini vurgulamıştır. Fakat Bâb-ı Âli'nin bunu yapmadığı veya yapamadığını belirten Ebuzziya, hala kendinde bir mevcudiyet ve kuvvet bulduğunu, nihayetinde Lozan Konferansı'na davet edilmesi meselesinde düşüncelerini büsbütün meydana çıkardığını, hatta İstanbul Hükümeti adına bir delege buldurmaya

⁷⁹² Velid Ebuzziya, "İstanbul'un Vazifesi", *Tevhid-i Efkâr*, 7 Ağustos 1921.

⁷⁹³ Velid Ebuzziya, "Bütün Ümitleri İstanbul'da", *Tevhid-i Efkâr*, 27 Ağustos 1921.

⁷⁹⁴ Temuçin Faik Ertan, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", *ATAM Dergisi*, 6/18 (1990): 615.

kalkıştıkları gibi bu husustaki hatalarını mazur göstermek için de Tevfik Paşa'ya telgraf çektirdiklerini belirtmiştir. Velid Ebuuzziya, Tevfik Paşa'nın bu telgraf ile muzaffer Anadolu'nun ve Hakimiyet-i Milliye'nin nüfuzuna bir darbe indirmekten başka bir gaye takip etmediği gibi görüldüğünü, üstelik telgrafta *Alem-i İslâm müteellim olur, bundan vahim netice çıkar*, şeklinde tehdit içeren cümleler olduğu gibi kibirli bir tarzda yazılmış bu telgrafın Anadolu'da müthiş bir düşünce galeyanı oluşturacağını düşünmediklerini, böylece mevkii ve kendilerini tehlikeye düşürdüklerini, hatta vatan haini duruma düşürdüklerinin altını çizmiştir. Bunun yanı sıra Velid Ebuuzziya, Büyük Millet Meclisi'nde alınan hilafet ve saltanatın birbirinden ayrılması kararı konusunda kendisinin de 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesinden beri Anadolu'daki teşkilatlanmayı fevkalade bulduğunu, Türk milletinin artık her alanda bağımsız hareket etme olgunluğuna geldiğini savunarak bu yönde yayın yaptığını belirtmiştir.⁷⁹⁵ Böylece Velid Ebuuzziya Saltanatın kaldırılması konusunda düşüncelerini yazılarıyla net bir şekilde ortaya koymuştur. Yaşanan diğer önemli bir gelişme ise Ankara'nın başkent olarak kabul edilmesidir.

İstanbul, 16 Mart 1920 tarihinde işgal edildikten sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmıştır. 31 Mart 1921 tarihinde hükümet kararnamesi ile başkent İstanbul'dan Ankara'ya taşınması meclise teklif edilmiş, fakat oy çoğunluğu ile reddedilmiş, böylece başkent konusu Ekim 1923 tarihine kadar meclis gündemine getirilmemiştir.⁷⁹⁶

Başkent konusu ara sıra gazetelerde gündem konusu olmuş, birbirinden farklı fikirler ortaya atılmıştır. 23 Mart 1923 tarihinde basında haberlerin artması nedeniyle Velid Ebuuzziya, *İş bilmeyen iş çoğaltır* cümlesiyle başlayan *İstanbul Meselesi* başlıklı yazısı ile konuyu değerlendirmiştir. Millet olarak müsbet işler görmek yerine her durumdan lüzumlu, lüzumsuz meseleler ortaya çıkarıldığını halbuki Ankara hükümeti eskiden beri idare merkezinin Anadolu'da olmasını istediğini ve bunun yeni bir fikir olmadığını, hatta son senelerde başkent neresi olacağı sorusuna herkesin kati surette Anadolu'da olacağı cevabını verdiğini hatırlatmıştır. Fakat bu mesele vesilesiyle üç farklı görüşün ortaya atıldığını belirten Ebuuzziya, bunlardan bir grup başkent Anadolu'da olmasını, ikinci grup İstanbul ve Ankara arasında ortak olmasını, üçüncü grup ise eskisi gibi sadece İstanbul'da olmasını savunarak ortaya bir ihtilafın atıldığını belirtmiştir. Kendisi ise bu meselenin sulhtan sonra çözülmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu, fakat konu gündemdeyken de düşüncelerini belirtmeyi bir mecburiyet olarak gördüğünü belirtmiştir. Velid Ebuuzziya meseleyi hissiyatla değil, gerçekler ışığında incelemek gerektiğine dikkat çektikten sonra İstanbul şehrinin Asya ve Avrupa'nın birleşme

⁷⁹⁵ Velid Ebuuzziya, "Bab-ı Ali'nin Son Hatası", *Tevhid-i Efkar*, 4 Kasım 1922.

⁷⁹⁶ Ankara'nın başkent olması hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Bilal Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", *ATAM Dergisi*, 7/20 (1991): 189- 222.

noktasında bulunan dünyanın en güzel şehri ve dört asırdan beri Osmanlı Devleti'ne başkentlik yaptığını, fakat dört yıldır işgal altında bulunduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda İstanbul'un mütarekeden sonra kolayca işgal edilmiş olmasında Payitahtın hiç de masum olmadığını açıkça gösterdiğini, çünkü düşmanların Türklüğü ortadan kaldırmak hususundaki en büyük kuvvetini İstanbul'dan almış olduğu gibi bütün imha planlarını hep İstanbul'da tertip ettiklerini, ayrıca milli mücadeleye karşı oluşturulan bütün zorlukların yine İstanbul'da tertiplendiğini, en önemlisi de düşman bütün bunları yaparken Osmanlı Padişahı'na ve Padişahı'n iktidara getirdiği hükümetlerine güvenerek meydana getirdiklerini vurgulamıştır. Fakat bütün bu gelişmeler içinde İstanbul'un hamiyetli, fedakâr ve masum Müslüman halkının bu şehirde dört senedir mevcudiyetine karşı yapılan hıyanetlere tamamıyla uzak olduğunu da unutmamak gerektiğini ifade etmiştir. Velid Ebuuzziya, İstanbul meselesinde dikkate alınması gereken en önemli hakikatin de dört sene zarfında İstanbul'un Anadolu'yu kurtaramadığını, fakat Anadolu'nun İstanbul'u kurtarmış olduğunu ve bu hakikatler neticesinde Anadolu'nun İstanbul'a değil, İstanbul'un Anadolu'ya muhtaç olduğunun ispatlandığını ifade etmiştir. Öte yandan Anadolu, zafer ve muvaffakiyet yolunu tutmayıp İstanbul'dan gelen emirlere kulak vermiş olsaydı, belki bugün bir Osmanlı tahtı ve padişahı olacağını, fakat ona mukabil bir yeni Türkiye ve hür, şanlı, muzaffer ve gazi Türk milletinin çoktan ortadan kalkmış olacağını belirtmiştir. Hatta o durumda Türk milleti yalnız düşmanların değil Rum'un ve Ermeni'nin esiri durumunda bulunacağını, çünkü Sevr Antlaşması'nı İstanbul'daki Padişah ve İstanbul hükümetlerinin imzalamış olduğunu, fakat o antlaşmayı tanımayıp yırtıp atanın Anadolu olduğunu vurgulamıştır. Bütün bu hakikatlerden dolayı Anadolu'nun bugün idare merkezini kendi sinesine nakletmek istediğini belirten Velid Ebuuzziya, kısacası bu dört senelik tecrübenin sonucu olarak artık yalnız Türklerin değil, bütün Müslümanların yegâne sığınağı ve yegâne kurtarıcısının Anadolu olduğunu ifade etmiş ve bu gerçekler ışığında bir karar alınması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁹⁷

Velid Ebuuzziya'nın Ankara'nın başkent kabul edilmesine dair diğer bir yazısı ise 11 Ekim 1923 tarihinde yayımlanan *Ankara'nın Merkez Hükümet İttihazı* başlıklı yazısı olmuştur. Bu başmakale ile birlikte Tevhid-i Efkâr gazetesinde alınan kararın Büyük Millet Meclisi tarafından 13 Ekim Cumartesi günü onaylanacağı haberi de paylaşılmıştır. Alınan karar her ne kadar İstanbul gazetecileri tarafından tepkiyle karşılanmış olsa da Ebuuzziya, Anadolu'nun zaferden zafere koşarak Türk'ün ve İslam'ın şerefini koruduğu gibi sadece Anadolu'nun İstanbul'u kurtardığı hakikati bile başkent'in Anadolu'da olması için en etkili etken olduğunu vurgulamıştır. Bu önemli etkenin yanı sıra İstanbul'un çok kolaylıkla işgal edilebileceği

⁷⁹⁷ Velid Ebuuzziya, "İstanbul Meselesi", *Tevhid-i Efkâr*, 23 Mart 1923.

durumun açıkça ortaya çıktığından dolayı güvenli bir yer olmadığı, ayrıca ülke müdafaasına ait her türlü askeri mühimmat ve levazımın İstanbul'da toplanmış olması nedeniyle yapılan işgal karşısında müdafaadan mahrum kalınmasına neden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca asırlardan beri merkez hükümetin İstanbul'da olması yüzünden Anadolu'nun tamamıyla metruk ve harap bir halde bırakılmış olduğunu, şimdiki durumda ise hem memurların Anadolu'ya gitmeye mecbur olduklarını hem de fabrika ve imalathanelerin kurulmasına vesile olacağını belirtmiştir. Böylece Türk köylüsünün sorunlarının yakından görüleceğinden ihtiyaçlarının karşılanma çarelerinin de oluşacağını ifade etmiştir. Yine gazeteciler tarafından İstanbul'un iktisadi öneminin azalacağı, Müslüman halkın Hristiyan halk karşısında aciz duruma düşeceği gibi iddialar öne sürülmüş olsa da Velid Ebuuzziya böyle bir durumun oluşmasının mümkün olmayacağını ayrıntılı olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda başkentin Ankara'ya geçmesinin pek münasip ve pek muvaffak bir karar olduğunu, meselenin kesin bir şekilde çözülmesinin memnuniyet verici olduğunu belirtmiştir.⁷⁹⁸

3.3.4. Hâkimiyet-i Milli Tartışmaları ve Cumhuriyetin İlanı İle İlgili Yazıları

20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Barış Konferansı yaklaşık iki ay devam etmiş, İtilaf Devletleri'nin barış tasarısı ülkenin istiklaline zarar veren şartlar içerdiğinden Türk heyeti tarafından kabul edilmemiş, görüşmeler çıkmaza girdiğinden 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramıştır.⁷⁹⁹

Lozan Barış Konferansı'nın başladığı tarihten itibaren İstanbul ve Ankara gazeteleri arasında başlayan münakaşalar konferansın kesintiye uğradı zaman zarfında bir kat daha artmıştır. Velid Ebuuzziya, Misak-ı Milli kararları ve barış antlaşması gibi vatanın hayati meseleleri devam ederken ortaya yenilik ve ıslahat meseleleri atarak bir ihtilafın oluşmasına meydan veren kişileri sert bir dille eleştirmiştir. Memlekette muhafazakâr olsun liberal olsun samimi olan herkesin yenilik ve ıslahat taraftarı olduğunu, zaten üç senelik mütareke döneminde Hakimiyet-i Milliye'yi kabul ederek misli görülmemiş bir inkılap yapıldığını, zaten hem kendini muhafaza edebilmek hem de memleketi yüceltip ilerletmek için yenilik ve ıslahat yapmak mecburiyetinde olduğunu vurgulamıştır. Bu mecburiyeti kendisi gibi herkesin takdir ettiğini, fakat harici siyasette yapılan mücadelenin hala devam ettiği bir sırada yapılmakta olan bu münakaşaların aldığı şekiller neticesinde dahili vaziyetin mevzu bahis olmasını uygun görmediğini belirtmiştir. Bu münakaşaların artması sulh görüşmelerini olumsuz etkilediğini, Avrupa Devletlerinin sulh şartlarının şiddetini artırmasına ve bize karşı daha ziyade

⁷⁹⁸ Velid Ebuuzziya, "Ankara'nın Merkez Hükümet İttihazi", *Tevhid-i Efkâr*, 11 Ekim 1923.

⁷⁹⁹ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Lozan Barış Konferansı'nın İlk Aşaması ve Konferansın Kesintiye Uğradığı Dönemde Yunanistan" *Atatürk Yolu Dergisi*, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 53 (2013): 142- 145.

uzlaşmalarına sebebiyet verdiğini ifade etmiştir. Bu nedenle bu tarz tartışmaları ortaya atanları memleket menfaatlerini düşünmeyen samimiyetten uzak kişiler olarak nitelendirmiştir. Çünkü münakaşa arttıkça yeni sorunlara meydan verdiğini, çünkü bazı muharrirlerin Hakimiyeti Milliye kavramı üzerinden irtica meselesini ortaya çıkarıp aynı düşünce olmayan kişileri mürteci ve hainlikle itham ettiklerini örnekler ile açıklamıştır. Özellikle Celal Nuri'nin, *Biz en hafif muhafazakarlığı bile kabul edemeyiz, çünkü muhafazakârlık her şekilde behemehal irtica demek, irtica ise hıyanet demektir*, şeklinde hüküm vermeğe kalkışmasını dahili siyaset için tehlikeli bulan Velid Ebuuzziya, yapılan inkılap ve gerektirdiği yenilik ve ıslahatların muhafazakarlık ile tamamıyla uyuştuğunu ve ters düşmediğini belirtmiştir. Ardından muhafazakarlığın her zaman için yerinde saymak ya da gericilik zannetmenin en fahiş hata olduğunu, çünkü hakiki muhafazakarlığın yenilik ve ilerlemeyi mantık çerçevesinde değişmeyi kabul ve uygulamak demek olduğunu ifade etmiştir. Gerçek düşünceden yoksun, yalnız moda uyararak sivrilen bazı muhabirlerin sürekli bir tarafı irtica ve hıyanet ile itham etme mesleğinde devam ettikleri sürece temiz ve iyi niyetli bir kısım vatandaşları da boş yere rencide etmiş olacaklarını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Batılı devletlerin hiçbir vakit Türklerin tam bir huzur ve rahatlık içinde olması istemediği gibi çekemediklerini de belirten Ebuuzziya, bunun nedeni ise Türklerin hem Müslüman olması hem de İslam devletleri içinde en kuvvetlisi olmasına bağlamıştır. Bu bağlamda Türklerin İslam ülkelerin alemdarlığını yaptığının unutulmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁰⁰

İnkılapların sözle değil fiiliyat ile kalıcı hale geleceğini belirten Ebuuzziya, zaten Hakimiyet-i Milliye esasının milletin bilfiil mukadderatına hâkim olmasıyla kurulduğunu belirtmiştir. İstanbul işgal edildikten sonra padişah ve İstanbul hükümetlerinin düşmanlarla birlik halinde hareket ettiği zaman Anadolu derhal fiiliyata başlamış hem düşmana hem de İstanbul'a karşı kendini müdafaaya başladığı sıralar kimsenin Hâkimiyet-i Milliye şu şekilde olmalı, bu kalıba girmeli diye münakaşa etmeğe lüzum görmediğini hatırlatmıştır. Fakat bütün düşmanları birer birer mağlup edilip büyük bir zafer kazanıldıktan sonra birçok münakaşa ve dedikoduların işitildiğini belirtmiştir. Hatta bu tartışmaları ortaya atanlara sorulsa maksatlarının inkılabın meşruiyetini akıl ile ispattan ibaret olduğunu söyleyeceklerini belirten Velid Ebuuzziya, tartışmalar ilerledikçe yeni şekiller alıp siyasi mecraya yansıdığını örneklemiştir. İleri gazetesi başmuharriri Celal Nuri'nin, Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi'ye *"İrtica" fikri bir yerde cüzi, külli bir harekete inkılap ederse, Büyük Millet Meclisi ne yapar*, sorusuna karşılık Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ise, *İnnemel bü'l vücud ve Fahri Kâinat Efendimiz Hazretleri ile muharebe edercesine o emri Şeriye 'ye muhalefette bulunan ve yer yüzünde fesat*

⁸⁰⁰ Velid Ebuuzziya, "Tecdüt ve Islahat Meseleleri", *Tevhid-i Efkâr*, 5 Mart 1923.

ve tezvîr ve kötülük saçanlar katil ve elleriyle ayakları çaprazvari kesilir, cevabını vermiştir. Velid Ebuzziya, böyle bir cevap karşısında hayretler içinde kaldığını, çünkü Büyük Millet Meclisi üyelerinin kanunların açıklayıcısı, koruyucusu ve uygulayıcısı olduğunu, böyle sözlerin engizisyon veya mutlakiyet idarelerinin olduğu memleketlerde işitildiğini belirtmiş, Hakimiyet-i Milliye'nin tesis edildiği bir zamanda böyle sözlerin bir mebusun ağzından çıkamayacağını vurgulamıştır. Çünkü kanunlarda cezası beli olan bir suç hakkında Kuran'ı, keyfiyete göre tefsir edip belirtilen şerri hükümlere akıl erdiremediğini belirtmiştir. Kısacası irtica bahsini çıkaranların böyle müfrit iddia ve mukayeselerle inkılap yapılmayacağını, nasıl ki Sultan Hamit zamanında Padişaha yaranmak isteyen bazı seciye ve şereften mahrum kimselerin Sultan Hamide "Zillullah-ı filalem" sıfatını vermek riyakarlığında bulunanlar gibi bugün de irtica hareketini Allah'a ve Peygamber Efendiye karşı savaşmakla eşit tutanların aynı olduğunu belirtmiştir. Halbuki böyle lüzumsuz ve manasız tartışmalar yerine fiiliyat gösterip idare şeklinin gereklerine göre ıslahat ve yeniliklerin yerleşmesi için çalışmak gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁰¹ Velid Ebuzziya, devletin yönetim şekli ve inkılaplar konusunda çıkan tartışmalar arttıkça düşünceleri karıştırdığı gibi tereddüttün de oluşturduğunu belirtmiş, öyle ki kimin Hakimiyet-i Milli taraftarı kimin aleyhtarı olduğunu tayin etmekte aciz kaldığını ifade etmiştir. Çünkü Hâkimiyeti Milliye taraftarı olduğunu belirtip tam tersi davrananların olduğu belirterek ayrıntılı bir şekilde konuyu örneklendirmiş, ardından milli inkılapların, ıslahatın ve yeniliklerin nifak ile değil, birlik içinde vücuda getirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.⁸⁰²

Velid Ebuzziya, gazeteciler arasında muhafazakarlık ve irtica gibi münakaşaların artması üzerine Avrupa devletlerinin Türklere bakış açısını örneklerle açıklayarak tartışmaların ne kadar yersiz olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Öncelikle İslam meselesinin Hristiyan alemini tarafından hor görüldüğü gibi onları endişeye de düşürdüğünü, hatta korktuklarından dolayı İslamiyet'i araştırdıklarını ve bir yıl içinde Fransa'da İslamiyet'in büyük bir kuvvet olduğuna dair dört beş eserin yayımlandığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Fransız Jurnal Gazetesi muhabiri Pierre Benatia'nın Çankaya Köşkü'nde Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı mülakatı yayımlarken Başkomutanın kendisine çok kıymetli bir Kur'an-ı Kerim hediye ettiğini ve *Bunun kendisine İran Hükümdarı tarafından hediye edildiğini ve bir de Kılıç iradesiyle bunun da Şeyh Sünnisi Hazretleri tarafından ihdas olunduğunu söylediğini*, yazdıktan sonra, *Avrupa bu hediyelerin delalet ettiği manayı derin derin düşünmeli ve Türklerle yapacağı sulh meselesinde ona göre ihtiyatlı karar vermelidir*, şeklinde yorumladığını belirtmiştir. Ebuzziya bu örnekleri verdikten sonra, ortada bu gerçekler bulunmasına rağmen bazı kişilerin

⁸⁰¹ Velid Ebuzziya, "İnkılabımızı Esaskir ve Payidar Edebilmek İçin", *Tevhid-i Efkar*, 18 Mart 1923.

⁸⁰² Velid Ebuzziya, "Nifak ile Değil, Vifak ile", *Tevhid-i Efkar*, 21 Mart 1923.

gafletleri ve idraksizlikleri ile din kuvvetini inkâr etmeleri karşısında hayretler içinde kaldığını ifade etmiştir.⁸⁰³

Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğramasından sonra gerek müttefiklerin önerileri gerekse hükümetin hazırladığı teklif tasarısı Büyük Millet Meclisi'nde sert tartışmalara ve muhalefete neden olmuş, çıkan anlaşmazlıklar neticesinde meclis çalışamaz hale geldiğinde seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır.⁸⁰⁴ Büyük Millet Meclisi'nin almış olduğu fesih ve seçimlerin yenilenmesi kararını gerekli görülen bir zaruret olarak nitelendiren Velid Ebuuzziya, yazılarında bazen yapmış olduğu eleştirilerin de alınan kararlara değil gerek bazı mebusların gerekse bazı gazetecilerin bu kararları farklı şekillerde yorumlamasına ve şahsi emellerini ön planda tutan kişilere olmuştur. Bu bağlamda fesih kararı için Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'in, arkadaşlarını ikna için *Meclisin vazifesi, düşmanı Anadolu'dan atmakla sona ermişti. Harbi yapan Meclis sulhu da yapamazdı*, gibi sözlerine karşılık Ebuuzziya, Büyük Millet Meclisi'nin asıl vazifesinin Yunanlıları Anadolu'dan atmak değil, milli sınırları düşmandan temizledikten sonra Misak-ı Millî kararlarını gerçekleştirmek olduğunu vurgulamış, hatta sulhun ertelendiği sırada kararları gerçekleştirmekten uzak kalındığını belirtmiştir. Meclisin harp meclisi olup sulhu yapamayacağı konusunda ise bu iddianın tamamen mantık dışı olarak görmüş, kendisinin ise yegâne yetki ve kuvvet sahibi olan meclisin üç yıldır mücadele yapan Büyük Millet Meclisi olduğunu, hatta galip devletlerin hepsinde sulh antlaşmasını harbi yapan meclisler imzalayıp onayladıktan sonra seçimleri yenilediğini ifade etmiştir. Ayrıca Büyük Millet Meclisi'nin sulh meselesinde, karar vermek hak ve yetkisi bakımından Avrupa Devletleri meclislerinden çok üstün olduğunu, çünkü hiçbir Avrupa milletinin maruz kalmadığı müthiş şartlar içinde muzaffer olup kurulduğunu vurgulamıştır. Her ne kadar mebuslar arasında siyasi muhalefet yaşanıyor olsa da Büyük Millet Meclisi, Millî Mücadelenin yegâne amili ve yine kendisinin de belirttiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı arasından zinde, şerefli ve muzaffer *Yeni Bir Türkiye* çıkarmakta bütün millete önder olduğunu belirtmiştir. Gazeteciler, meclisin kendi kendini feshini de çok talihli, memnuniyet verici ve takdir edici kararlar olarak yazdıklarını, fakat kimsenin kendini beyhude yere aldatmaması gerektiğini, çünkü mecliste yaşanan münakaşa ve muhalefetten dolayı zaruri ve aniden alınan kararla kendini fesih etme mecburiyetinde kaldığını belirten Velid Ebuuzziya, düşman yenilip tehlike azalınca eski birlik ve beraberliğin kaybedildiğini, mebuslar arasında muhalefet başladığını, bunun neticesinde meclis iş göremez hale geldiğinde ve son olarak yaşanan feci olaydan sonra artık sabırların

⁸⁰³ Velid Ebuuzziya, "Timurlenk'in Kur'an-ı Kerim'i, Sünusi Hazretleri'nin Kılıncı", *Tevhid-i Efkâr*, 24 Mart 1923.

⁸⁰⁴ 1923 seçimlerine giden süreç, nedenleri ve basındaki yansımaları için bakınız: Tekin Demiraslan- Bengül Salman Bolat, "1923 Seçimleri ve Basın", *Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/36 (2014): 140-165.

tükendiğini ve ani kararlar alındığını ifade etmiştir. Yoksa sulh müzakerelerinin en mühim devresinin başladığı bir sırada seçim yenilemek uygun olmasa da Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararları en iyi takdir edecek merci olduğunu belirtmiştir.⁸⁰⁵ Hatta kendisinin fesih kararının almasını uygun görmediğini, çünkü sulh meselesinin çok kritik olduğu bir zamanına denk geldiğini belirttiğinde kendisinin büyük tepkiyle karşılandığını belirten Velid Ebuzziya, yazdıklarının ne kadar doğru olduğunu yabancı basından örnekler vererek göstermiştir. Şöyle ki İstanbul'da yayımlanan bir Fransızca gazete dahi *Bütün Türkçe matbuat fesih kararını tasvip eylediği halde "Tevhid-i Efkâr" ahengi bozarak eleştiride bulunuyor*, şeklinde haber yaptığını, ayrıca Fransa'daki Jurnal de Deba gazetesinde Mösyö Agusta Godin ise makalesinde meclisin fesih kararı değerlendirirken *Türkler bu defa Lozan Konferansı'na işte bu şartlar içinde geliyorlar, binaenaleyh mevkileri çok zayıftır. Artık hepsi harice karşı olan davalarını unutmuşlar, birbirleriyle uğraşıyorlar. Biz bu müsait vaziyetten istifade etmeliyiz! Kendilerine, fazla yüz vermeyerek istediğimiz gibi bir sulh imza ettirmeliyiz!*, haberini örnek göstererek tepkisinin haklılığına dikkat çekmiştir.⁸⁰⁶

Velid Ebuzziya, seçimlerin yenilenmesi kararı ile birlikte seçimlere mahsus hırslar, emeller ve şahsi menfaatte hizmetin de görülmeye başladığını, fakat yapılanları ülkenin içinde bulunduğu koşullara, sulh görüşmelerinin devam ettiği döneme uygun düşmediğini, hatta Fransa, İngiltere, İtalya gibi büyük memleketlerin hiçbirinde harp içinde seçimlerin yenilenmediği, meclislerin dağılmadığı ve sulh antlaşmasının beklendiğini belirtmiştir. Çünkü seçim kararıyla birlikte Hakimiyet-i Milliye esaslarına sadık gibi görünüp çalاکalem yazılarıyla insanlara meydan okuyan, gerçek maksat ve emelini gizleyen, tehdit ve korku saçanların ne kadar samimi olduklarını sorgulayıp bu nedenle seçimler meselesinde endişe duyduğu ifade etmiştir.⁸⁰⁷

Velid Ebuzziya, özellikle Suphi Nuri Bey'in yazılarında seçmenlerin kimlere oy vermesi gerektiği hakkında hükümler vermesini uygun görmemiş ve seçimler konusunda halka doğru yol göstermekten ziyade nifak çıkaracak şekilde yayın yaptığını belirtmiştir. Çünkü bu seçimlerin oldukça önemli, doğal şartlarda gelişmediği gibi düşmanın fırsat kolladığı tehlikeli ve hassas bir vaziyet içinde geliştiğinden dolayı endişe duyduğunu ve daha ölçülü olmak gerektiğini, yoksa kendisinin de muhafazakarlık konusunda düşünceleri ortaya atabileceğini belirtmiştir. Kısacası vatanın selameti ve refahı her türlü ihtirasın ötesinde olduğunu, milli mesele şeklini almış seçimlerde doğru yol takip etmek gerektiğinin altını çizmiştir.⁸⁰⁸ Her ne

⁸⁰⁵ Velid Ebuzziya, "Büyük Millet Meclisi", *Tevhid-i Efkâr*, 4 Nisan 1923.

⁸⁰⁶ Velid Ebuzziya, "Sulhdan Ziyade Selaha Muhtacı", *Tevhid-i Efkâr*, 15 Nisan 1923.

⁸⁰⁷ Velid Ebuzziya, "Kimin Programı Var Ki", *Tevhid-i Efkâr*, 5 Nisan 1923.

⁸⁰⁸ Velid Ebuzziya, "Grupların Fevkinde Vatan Vardır", *Tevhid-i Efkâr*, 7 Nisan 1923.

kadar seçim konusu her gün gazetelerde tartışılıyor olsa da herhangi müspet bir fikir ortaya konulmadığını belirten Ebuzziya, muharrirlerin sadece düşman gözü önünde en büyük marifetinin insanları küçümsemek, aşağılamak, ortalığa bol bol küfür savurmak, üstelik gerek açıktan gerekse imali olarak tehditler savurmaktan ileri gitmediğini ifade etmiştir. Fakat emin olduğu tek konunun Birinci Gurubun ve Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının gerçek yöneticilerinin kendi adlarına yapılan gereksiz ve zararlı münakaşalardan, acemice müdafaacılardan nihayet usandıklarını başladıklarını belirtmiştir. Velid Ebuzziya, ülkenin içinde bulunduğu sulh vaziyetinden dolayı seçimlerin yenilenmesine karşı olduğundan dolayı seçim işlerine karışmamaya karar vermiş olduğunu, fakat vaziyet hakkında okuyucuları aydınlatmak için konuyu yazılarında işlediğini ifade etmiştir. Ardından meclisin aldığı fesih kararı hakkında düşüncelerini belirtip kurulacak yeni meclisin en önemli vazifesinin sulh meselesi hakkında kesin kararlar almak olduğunu belirtmiş, bu nedenle münakaşalardan ziyade sulh konusu açısından seçimlere bakılıp Misak-ı Milli programı ve Hakimiyet-i Milliye esasları ile yola devam edilmesini gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü Hakimiyet-i Milliye sayesinde eski imparatorluğun enkazı altından çok kuvvetli, şanlı ve zinde yeni bir Türkiye Devleti çıkarmış olduğunu, bu nedenle bugün “Misak-i Milli” ile “Hakimiyet-i Milliye”nin birbirini tamamlayan esaslar olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda kendi düşüncesinin de yeni seçim esaslarının ancak bu iki ana öge ile teşkil edebileceği yönünde olduğunu ifade etmiştir. Fakat seçim gürültüleri içinde sulh meselesinin unutulduğunu, herkesin gizli bir emeli, maksadı, açıkça itiraf edilemeyen hırsı ve arzusu olduğunu ve bu emellerini satır aralarında dehşet ve nefretle gösterdiklerini, daha düne kadar Hakimiyet-i Milliye için irtica ithamları, çaprazvari et ve ayak kesmek tehditleri ile münakaşaya girenlerin şimdi bir sulh endişelerinin kalmadığını ifade etmiştir. Türklere karşı çok insafsız ve merhametsiz olan Avrupa Devletleri’nin dâhili vaziyetin karışıklığından azami derecede istifade edeceklerine şüphe olmadığını, halbuki seçim sürecinde muhalefetten ziyade herkesin programının başında Misak-ı Milli esasları bulunsaydı İsmet Paşa’nın Lozan’daki vaziyetinin daha çok kuvvetli olacağını vurgulamıştır.⁸⁰⁹

Gazeteciler arasında gelişen münakaşada Velid Ebuzziya’nın şahsının doğrudan hedef alınması sonucu kendisi *Açık Konuşalım* başlıklı makale ile açıklama ve eleştirilerde bulunmuştur. Ebuzziya, Celal Nuri ve Suphi Nuri’nin yazılarına yapmış olduğu itirazı Suphi Nuri Bey’in *Dedikodu* başlıklı yazıyla kaleme aldığını ve dedikodular ile uğraşılmamasını tavsiye ettiğini, fakat kendisine cevap olarak yazdığı bu makalenin tamamen dedikodu olup Nuri’lerin takip ettikleri gaye hakkında herhangi bir bilginin bulunmadığını belirtmiştir. Suphi Nuri’nin sorular sorarak kendisi hakkında ithamda bulunma hakkını gördüğünü belirten

⁸⁰⁹ Velid Ebuzziya, “Yeni İntihabat’ta Umde-i Esasiyemiz Ne Olmalıdır?”, *Tevhid-i Efkâr*, 8 Nisan 1923; Velid Ebuzziya, “Sulh İşi Ne Oluyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Nisan 1923.

Ebuzziya, gereksiz münakaşalara tahammülü olmadığını, sorulara da gayet açık cevaplar vereceğini ve aylardan beri yazdıkları göz önünde bulundurulduğunda kendilerine itiraz etmek kadar kolay ve zevkli bir şey olmadığını belirtmiştir. Öncelikle kendisinin her konuda açık konuşup yazdığını, şahsi bir emelinin ve en ufak bir menfaat endişesinin olmadığını, sadece gereksiz nifaklar ile elim vaziyete düşürülmüş memleketin selamete ulaşmasını dilediğini ifade etmiştir. Suphi Bey'in, kendisinin bu düşüncelerini reddettiği gibi bu imalı yazısında yine kendisini softalık ile itham edip tehdit içeren cümleler kullanarak üç soru yönelttiğini belirtmiştir. Soruları alıntı olarak veren Ebuzziya,

- 1- *Saltanat ve Hilafet'in ittihadım mı istiyorsunuz ve yahut Büyük Millet Meclisi'nin bu hususta vermiş olduğu karar mı kabul ediyorsunuz?*
- 2- *Halk Fırkası'ndan mısınız?*
- 3- *İkinci Gurup'tan mı, yoksa İttihatçı mısınız?*

Bu suallere Velit Bey ağabeyimizin gayet sarıh cevaplar vereceğine eminiz. Çünkü, ne yalan söyleyelim bugüne kadar biz Velit Bey'in bu mesele hakkındaki kanaatini anlayamadık. Evet Velit Bey, muhalif olarak doğmuştur. Fakat kime ve neye muhalif? İşte bunu izah ederse bizi irşat etmiş (Aydınlatmış) olur." sorularına şöyle cevap vermiştir. Öncelikle Suphi Nuri Bey'in Türkiye'deki bütün Türkleri kendine göre, Hakimiyet-i Milliyeti, Meşrutiyetçi, Saltanatçı, Hilafetçi, Birinci Grupçu, İkinci Grupçu veya İttihatçı gibi bir tasnife tabi tuttuğunu ve herkesin bu sınıflardan hangisine mensup olduğunu öğrenmek istediği belirtmiştir. Fakat bu iki kardeşin on milyon Türk'ü böyle bir tasnife tabii tutmak hakkına sahip olmadıklarını, hatta biraz daha gayret etseler bu sınıflara göre üniforma yaptırılmasını teklif edeceklerini ifade etmiştir. İnsanların mutlaka bir guruba veya fırkaya tabi olması hakkında bir kanun olmadığı gibi insanları kategorilere göre tayin edip mimleme yetkisini de Suphi Nuri ve Celal Nuri Beylere kimsenin vermediğini, herkesi hayrete bırakan bir münasebetsiz davranış olduğunu, kendisinin de özellikle onların bu münasebetsizliklere itiraz ettiğini vurgulamıştır.⁸¹⁰

Velid Ebuzziya, Suphi Nuri Bey'in, kendisi müşkül durumda bırakmak için gerçekten Hakimiyet-i Milliye taraftarı mı, yoksa Meşrutiyet yönetimiyle mi idare olunmayı istediğini sorusunu cevaplamamı istediğini belirttikten sonra kendisinin son derecede ve şiddetli bir Hakimiyet-i Milliye taraftarı olduğunu ve bunu yazılarının ispat ettiğini ifade etmiştir. Hatta İstanbul'da işgal kuvvetlerinin, Padişah ve İstanbul hükümetlerinin sansürü altında Hakimiyet-i Milliye'ye dair en kuvvetli ilk yazıları yazarak çok tehlikeli ve müşkül durumlara maruz kalmış olsa da bunu bir vazife olarak yaptığını ve gazetesinin koleksiyon arşivinde hepsinin

⁸¹⁰ Velid Ebuzziya, "Açık Konuşalım?", *Tevhid-i Efkâr*, 11 Nisan 1923.

mevcut bulunduğunu belirtmiştir. Ardından Tevhid-i Efkâr gazetesinin başına “Müstakilü’l Efkâr Gazete” tabirinin öylesine kullanılmış bir sözden ibaret olmadığını, gazete mesleğinin ruhunu ve takip ettiği yolu en iyi tarif eden bir tabir olduğunu ve bağımsız düşüncenin de ancak Hakimiyet-i Milliye ve hürriyet idaresiyle sürdürüleceğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra *Velid Bey muhalif doğmuştur, fakat kime ve neye muhaliftir?*, sorusuna karşılık kendisinde sadece kuvvetli bir fikir muhalefeti olduğunu belirtmiş, muhalif olanların da hür ve serbest idare istediklerini ve bu sayede düşüncelerini yansıtabildiklerini, tekrara giderek yine hür idarenin de ancak Hakimiyet-i Milliye’nin hâkim olduğu yerlerde bulunduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda kendisinin şiddetli Hakimiyet-i Milliye taraftarı olduğunu, fakat her zaman, her devirde yalnız fenalığa, haksızlığa, yolsuzluğa muhalif olduğunu ifade etmiştir. Velid Ebuuzziya, kendisi hakkında açıklamalarda bulduktan sonra siz Hakimiyet-i Milliye taraftarı mısınız, sorusunu yöneltip ardından Celal Nuri ve Suphi Nuri Bey’in yazıları incelediğinde onların Hakimiyet-i Milliye taraftarı değil, bilakis düşman oldukları manasını çıkarabildiğini, üç dört aydır, *Bizim nazarımızda en hafif muhafazakarlık bile irticadır, irtica ise en büyük ihanettir, böylelerin kafalarını ezmelidir, bir mebusa Kur’an ayetleri yanlış tefsir ettirerek “Çapraz vari el ayak kesmelidir*, şeklinde yayın yapanların Hakimiyet-i Milliye taraftarı değil, çok açık istibdat ve irtica taraftarı olduklarını gösteren açık deliller olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle onlara, biraz ağızlarını tutmalarını, sağa sola saldırmamalarını, Hakimiyet-i Milliye’yi anlaşılmasız ve korkunç bir mefhum haline koymamalarını tavsiye etmiştir.⁸¹¹

Seçimlerin yenilenmesini fırsat bilip mebus olmak isteyen bazı kişilerin irtica meselesi gibi bu defa softalık münakaşasını başlattığını belirten Velid Ebuuzziya, yine Suphi Nuri Bey’in *Celal Nuri Bey kara tehlikeyi meydana koydu diye Velid Bey itirazda bulunuyor, fakat hakikatte bir kara tehlike mevcuttur ve bu kara tehlikenin, yani softalığın en büyük hamisi de yine Velid Bey’dir...* şeklinde devam eden yazısıyla kendisine terbiye dersi vermek istediğini ve kendisi hakkında günlerdir yazılan feci sözleri okuyucuların incelemesini istemiştir. Artık hangi yazıya, hangi feci ithama cevap vereceğini bilmediğini, çok haksız yalanlarla adeta jurnallerde bulduklarına dikkat çekmiş, fakat fikir, içtihat ve kalem münakaşasında bu kadar iftira, yalan ve tehdit olamayacağını, yüreğinde vatan endişesinden başka bir şey olmayan birinin vatan haini olarak itham edilemeyeceğini vurgulayan Ebuuzziya, eleştirileri ve dalkavukluk isnatlarının sadece seçim münasebetiyle kendi emel ve kötü düşüncelerine hizmet edenlere karşı olduğunu açıklamıştır. Ardından softalık ve tartışmanın ayrıntıları ile kendi düşüncelerini ayrıntılı olarak belirtmiştir.⁸¹²

⁸¹¹ Velid Ebuuzziya, “Hakimiyet-i Milli Meselesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 12 Nisan 1923.

⁸¹² Velid Ebuuzziya, “Softalık Bahsi, Kimin Terbiyesi Noksandır?”, *Tevhid-i Efkâr*, 14 Nisan 1923

Memlekette tedavisi olmayan müzmin bir hastalık gibi sürekli nükseden meselelerden birinin de İttihatçılık olduğunu belirten Velid Ebuzziya gerek dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı süresince gerekse Mütareke Dönemi boyunca İttihatçılara karşı en fazla hücum eden ve eleştiren kişi olmasına rağmen her nedense bu seçimler vesilesiyle irtica, softalık, Hakimiyet-i Milliye meseleleriyle birlikte İttihatçılık ithamıyla da karşılaştığını belirtmiştir.⁸¹³

Velid Ebuzziya özellikle Suphi Nuri Bey'in münasebetsiz surette kendisine yönelttiği *İttihatçı mısın, değil misin*, soruna daha cevap yazmadan Hüseyin Cahit Bey herhangi bir itham ve soruya maruz kalmadan İttihat ve Terakki'ye mensup olduğunu belirtip bundan sonra ne suretle çalışacağını ve hükümsüz addedilen bu cemiyet ile nasıl uyuşabileceğini izah etmiştir. Fakat bilen bilmeyen herkesin İttihatçı diye etrafa saldırdığı bir sırada Cahit Bey'in meydana çıkıp da bir İttihat ve Terakki temsilcisi gibi söz söylemek cesaretini göstermesi karşısında şaşkınlık içinde kaldığını belirtmiştir. Bu nedenle önce İttihatçılar hakkında bilgi veren Ebuzziya, bu tartışmalardan kastedilen asıl anlamın eski İaşe Nazırı Kemal Bey olduğunu, hatta asıl hayret ettiği yönün Hüseyin Cahit Bey ve Kemal Bey vaziyetinde bulunan bir hayli kişinin Birinci ve İkinci Guruplar içinde bulunmaları olmuştur. Fakat unutulmaması gereken en önemli şeyin Millî Mücadeleye pek çok İttihatçının katılmış olmasıdır ki onların şimdi mecliste mebus olması kadar doğal bir şeyin olmadığını, çünkü alelade İttihat ve Terakki mensubu olmak başka, İttihatçı olmak büsbütün başka olduğunu ayrıntılı olarak belirtmiştir. Velid Ebuzziya, bugün birdenbire şiddetle başlamış olan İttihatçı aleyhtarlığının sadece seçim hazırlığından ibaret olduğu kanaatine vardığını, onca feryat ve taarruzların Kemal Bey ve arkadaşlarının seçimlerde etkili rol oynamasından duyulan korku olduğuna dikkat çekmiştir. Hatta Suphi Nuri Bey'in kendisine yönelttiği İttihatçı mısın sorusundan maksadının *Seçimlerde Kemal Bey'e rey verecek misin?* demekten başka bir şey olmadığını belirtmiştir. Ardından Ebuzziya:

Sizin ve biraderinizin vaktiyle Kemal Bey'le bir alakanız ve mesela nezdinde bir mektubunuz bulunmadığından emin değiliz. Keza gelecek sene veya birkaç sene sonra yine bir münasebetle Kemal Bey'e müracaat edip, kendisinden bir şey istemeyeceğinizden ve arabasına binmeyeceğinizden de hiç emin değiliz. Fakat biz bu ana kadar Kemal Bey'e hiçbir şey için bir defa bile müracaat etmedik. Harb-i Umumi'de bilerek bilmeyerek birçok hatalar yaptığımıza kaniyiz. O cihetle bundan sonra da bizim kıyamet kopsa, Kemal Bey'e ne rey vermemizin ne de bir şey için müracaat etmemizin imkânı yoktur. Hele arabasına hiç binmeyeceğimizi temin ederiz. Eğer arabaya binmek mevsiminde olsaydık, herhâlde Kemal Bey'in arabasından çok mükellef ve bihakkin muhteşem ve şerefli olanları tercih ederdik. "Bu sözlerimizi senet ittihaz edebilirsiniz

⁸¹³ Velid Ebuzziya, "İttihatçılık Bahsi (1)", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Nisan 1923.

ve aksi sabit olursa, bizi namussuzlukla itham salahiyetini de size veriyoruz. İşte bizim İttihatçılık hakkındaki kesin düşünce, vaziyet ve mesleğimiz budur. Cümleleriyle düşünceleri ortaya koymuştur.⁸¹⁴

Velid Ebuuzziya, bu makalesini yayımladıktan sonra Hariciye Vekili İsmet Paşa başkanlığındaki heyet ile birlikte Lozan Barış Konferansı'na katılmak üzere yola çıkmıştır.⁸¹⁵ Barış antlaşmasının imzalanmasından sonra 1923 Ağustos ayının ortalarına doğru yeniden gazetede başmakaleleri yazmaya başlamıştır. Veldi Ebuuzziya'nın siyasi düşüncesini ortaya koymak için gazeteciler ile yaşadığı polemiklerde kendisini savunma biçimi önem arz etmekle birlikte Büyük Millet Meclisinde yaşanan gelişmeleri konu aldığı yazıları da önem derecesi açısından öncelikli durumdadır. Bu yazılarından biri Mustafa Kemal Paşa'nın meclisin açış konuşmasıyla ilgili olan yazısıdır.⁸¹⁶ Öncelikle açış konuşmasının önemine değinen Velid Ebuuzziya Mustafa Kemal Paşa'nın, *Sulhun yeni Türkiye'ye temin ettiği istiklal ve muvaffakiyetten bahsederken, bugüne kadar ele geçirilen sonuçlar, bize ancak terakki ve Medeniyete doğru bir yol açmıştır. Fakat bizi henüz oraya ulaştırmış değildir. Bize ve gelecek nesillere düşen vazife bu yol üzerinde tereddütsüz ilerlemektir*, cümlesiyle takip edilecek yolu açıkça tarif ettiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda ilerleme ve medeniyete doğru açılan yolda herkesin üzerine düşen vazifeyi yapması gerektiğini belirtip Mustafa Kemal Paşa'nın *Efendiler, bugün vasil olduğumuz sulhun, ebedi bir sulh olacağına inanmak safdillik olur. Bu, o kadar mühim bir hakikattir ki bir anlık gaflet, milletin bütün hayatını tehlikeye koyacaktır*, sözlerini doğrudan vererek devletin devamlılığı ve muhafazası için her daim çalışıp kuvvetli olmak gerektiğini, sanayi, teknoloji alanında ilerlemek ve orduyu da güçlü tutmak, düzenlemek, takviye etmek ve Anadolu'nun her yerinde silah fabrikalarının kurmak gerektiğini belirtmiştir.⁸¹⁷ Aynı zamanda nutukta yer alan asayiş ve emniyetin sağlanması, adaletin sağlanması, kanunların ve mahkemelerin kararına göre hükümlerin verilmesi konuları üzerinde durmuş, özellikle de *Yeni Türkiye Devleti halk devletidir*, sözlerinin oldukça önem arz ettiğini vurgulamış ve şimdiki vazifenin oldukça önemli ve çetin olduğu üzerinde durmuştur.⁸¹⁸

Bu gelişmelerin yanı sıra gazeteciler arasında yaşanan münakaşalardan bir de Ahmet Ağaoğlu'nun Vatan gazetesine göndermiş olduğu mektupta Tanin gazetesi ve Tevhid-i Efkâr gazetesinin Rauf Bey hakkındaki yazısına yaptığı tenkit olmuştur. Velid Ebuuzziya, Ahmet Ağaoğlu'nun nerenin mebusu olduğunu bilemediğini ve yaptıklarına hiç şaşırmadığını

⁸¹⁴ Velid Ebuuzziya, "İttihatçılık Bahsi (2)", *Tevhid-i Efkâr*, 18 Nisan 1923.

⁸¹⁵ "Heyeti Murahhasımız Dün Lozan'a Müteveccihen Hareket Etti", *Tevhid-i Efkâr*, 19 Nisan 1923.

⁸¹⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın mecliste vermiş olduğu nutkun tam metni için bakınız: *TBMM 2. Dönem, 1. Yasama Yılı Tutanak Dergisi*, 1(3) 13 Ağustos 1923, 36-42.

⁸¹⁷ Velid Ebuuzziya, "Mustafa Kemal Paşa'nın Yeni Umdeleri (1)", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Ağustos 1923.

⁸¹⁸ Velid Ebuuzziya, "Mustafa Kemal Paşa'nın Yeni Umdeleri (2)", *Tevhid-i Efkâr*, 17 Ağustos 1923.

belirtmiştir, çünkü onun saltanat kaldırıldığı günden beri bütün yazılarını farklı anlamlara çekerek daima imalı cevaplar verdiğini belirtmiştir. Ağaoğlu'nun, kendisi için Hâkimiyet-i Milliye aleyhtarı, saltanat taraftarı, muhafazakâr, batıdan ziyade şark medeniyetini savunan manasız ve münasebetsiz sözler söylediğini belirten Ebuzziya, öncelikle Rauf Bey ile ilgili yazısı hakkında açıklama yapmıştır. Ardından İslamcı, muhafazakârlık, İslam siyaseti, milliyetperverlik kavramları hakkında bilgi verdikten sonra kendisinin de millet ve memleketin ilerlemesi, nüfuzlu ve etkili bir mevkide olabilmesi için İslam siyasetine ihtiyaç olduğunu ve bu siyasetten ayrılma durumunda Türklüğün kuvvet bulamayacağı düşüncesinde olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda İslam siyasetinin gerekliliği kabul edildiğinde içtimai hayatta da İslam esaslarının muhafaza edileceğini ifade etmiştir. Böylece İslam siyaseti taraftarı olmakla saltanatın kaldırılması ile Padişah taraftarlığı ile ne alakası olduğunu sormuş, aralarında zerre kadar bir münasebetin olmadığını ve kendisinin de kesin surette Hâkimiyet-i Milliye taraftarı olduğunu vurgulamış, işgal ve sansür altında yazdıklarının açık deliller olduğunu açıklamıştır.⁸¹⁹ Fakat Hâkimiyet-i Milliye meselesinin saltanatın kaldırılmasından sonra zaman zaman nükseden kronik bir hastalık şeklini aldığını, konuyla ilgili tereddütlü bir satır yazı yazanın vatan hainliği ile itham edildiğini belirtmiştir. Halbuki gazetecilerden ziyade milli mücadeleyi zaferle sonuçlandıran devlet erkanının siyasi idarenin şeklini pek tabii olarak düşünüp faaliyete geçmiş olduklarını vurgulamıştır. Fakat devlet erkanının etrafını saran birtakım kişilerin hâkimiyet-i milliye feryatları çıkararak yanlış bir yol tuttıklarını, çünkü meseleyi bu derece uç noktalara götürenlerin samimi savunucular olmadığını ve her gün haksız yere yaptıkları ithamlar ile insanlar arasında nifak oluşturup milletin fikir birliğini bozacağından endişe duyduğunu belirtmiştir.⁸²⁰ Bunun yanı sıra günlük gelişen münakaşaların gidişatına bakıldığında memlekette mevcut iki büyük cereyanın şarklılık- garplılık ve muhafazakârlık- liberallik çarpışması olacağını öngören Velid Ebuzziya, bu dört kavramı da yazısında tek tek açıklamıştır.⁸²¹ Ahmet Ağaoğlu'ndan sonra garplılaşmak meselesini cazip gördüğünden tartışmalara karışan Ahmet Cevdet ve Ahmet Emin Bey'in kendisi ile aynı fikirde olmasını hayretle karşılayan Velid Ebuzziya, garp medeniyetinin kuvvetini teşkil eden iktisat, fen, ilim, sanat vb. memleketi yükseltecek her şeyin alınmasını ve taklitten uzak durulmasını savunurken, aşırı liberal olan Ahmet Ağaoğlu ise garp medeniyetinin bir bütün olarak alınması taraftarı olduğunu belirtmiş, fakat tartışmalardan ziyade garplılaşmak meselesinde hükümetin herkese önyak olup tatbik etmeye başlamasını gerektiğini ifade etmiştir.⁸²²

⁸¹⁹ Velid Ebuzziya, "Ağaoğlu Ahmed Beye Bir Cevap", *Tevhid-i Efkâr*, 28 Ağustos 1923.

⁸²⁰ Velid Ebuzziya, "Hakimiyet-i Milliyecilik", *Tevhid-i Efkâr*, 29 Ağustos 1923.

⁸²¹ Velid Ebuzziya, "Garplılaşmayı Temenni Hastalığı", *Tevhid-i Efkâr*, 31 Ağustos 1923.

⁸²² Velid Ebuzziya, "Yine Garplılaşmak Meselesi", *Tevhid-i Efkâr*, 5 Eylül 1923.

Tartışmaların her geçen gün artmasıyla birlikte Velid Ebuuzziya, liberal geçinen zümrenin *Biz lâik bir idare tesis edeceğiz, hükümeti dinden ayıracağız, memleketi, milleti garplılaşdıracağız, içtimai seviyeyi asrileştireceğiz, bizim ilerleme emelimize muhafazakârlar mâni olup önümüze çıkıyorlar, din kuvvetiyle mesaimizi sonuçsuz bıraktırıyolar, bu eski kafalı, ananeperver, cahil ve inatçı gürûh olmasa memleketin irfanını, içtimai seviyeyi yükselteceğiz, şöyle yapacağız, böyle yapacağız, ah bu hacılar, ah bu hocalar...*, şeklindeki iddiaların ne kadar haksız ve temelsiz olduğunu ispat etmeyi gerekli görmediğini açıklamıştır. Çünkü memleketin ekseriyetini muhafazakârların oluşturduğunu ve bu kişiler İslam medeniyetinin Garp medeniyetinden üstün olduğunu, gerçek terakkinin İslam medeniyeti ile oluşacağını, milli gelenekleri makul ve meşrularının muhafazasını gerekli görüp terk edilmesi durumunda her türlü niteliklerin kaybedileceğine inandıklarını açıklamıştır. Muhafazakârların kalem ve lisanından başka silahları olmadığını, her düşünce gibi liberalliğin de saygıdeğer bir düşünce olduğu, fakat yapılan ithamlarla çok hatalı bir yol takip edildiği üzerinde durmuştur. Bununla birlikte garpçı geçinen kişilerin ilim, irfan ve okullardan bahsetmelerine rağmen henüz ne bir okul ne de insanları aydınlatacak birer kitap çıkarmadıklarını, ayrıca bir yol ve liman inşaa etmedikleri gibi idari işlerde de garp devletlerinde görünen intizamı tesis etmedikleri, düzenli bir çalışma sistemlerinin olmadığını, sadece meclis kürsülerinde konuşup gazetelerde sütunlarca yazı yazdıklarını belirtmiştir. Onların galiba terakki adına yaptıkları hanımların peçelerini kaldırmak, kollarına takıp sinemaya götürmek Tokatlıyan gazinosunda dans etmekten ibaret olduğunu, bu acizliklerinden dolayı bütün kabahati muhafazakârlara atarak işi kuru gürültüye getirdiklerini ayrıntılı bir biçimde açıklamıştır.⁸²³

Tevhid-i Efkâr gazetesinde 24 Eylül 1923 tarihinde *Şekli Hükümetimiz Cumhuriyet Olacak* başlığı altında *Neue Freie Presse* gazetesi muhabirinin Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı röportajı yayımlanmıştır. Röportajda, *Devletin yönetim şeklini tek bir kelime ile belirtmek lazım gelirse cumhuriyet olacaktır*, açıklamasına yer verilmiştir.⁸²⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklamasından sonra cumhuriyet yönetimi hakkında halkı aydınlatmak amacıyla konuyu başmakalede ele alan Velid Ebuuzziya, öncelikle uygulanan mevcut cumhuriyetler ile Hakimiyet-i Milli esaslarının birbirine uymadığına dikkat çekmiştir. Çünkü dünyada cumhuriyet yönetim şeklinin üç dört çeşidi olduğunu bunların başında da Fransa ve Amerika'nın geldiğini belirtmiş, ardından her iki devletin cumhuriyet rejimini uygulama şekilleri hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Böylece asıl önem arz eden cihettin Türkiye'de hangi cumhuriyet rejiminin uygulanacağı konusu olduğunu belirten Ebuuzziya, ihtimal ki dünyanın hiçbir yerinde benzeri olmayan, bir nevi şahsına münhasır bir cumhuriyet idaresinin oluşumunun

⁸²³ Velid Ebuuzziya, "Aczlerini Örtmek İçin", *Tevhid-i Efkâr*, 23 Eylül 1923.

⁸²⁴ "Şekli Hükümetimiz Cumhuriyet Olacak", *Tevhid-i Efkâr*, 24 Eylül 1923.

mümkün gibi görüldüğünü ifade etmiştir. Bunun yanı sıra gazetelerde çıkan haberlere yer verip değerlendirdikten sonra bu cumhuriyet meselesinde en ziyade müteessir ve endişe duyduğu cihetin sekiz on aydır pek benimsenen Hâkimiyet-i Milli esaslarının bozulması olduğunu vurgulamıştır.⁸²⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Eylül 1923'te gazetelerde yayımlanan röportajından sonra cumhuriyet yönetim şeklinin kabul edildiği 29 Ekim gününe kadar hükümet tarafından herhangi bir resmî açıklama yapılmamıştır. Fakat bu süreç içinde Ankara ve İstanbul gazetecileri arasında pek çok haber yayımlandığı gibi polemikler de yaşanmıştır. Velid Ebuzziya da günlük yazılarında ara sıra konuya dahil olduğu görülmüştür. Öncelikle sekiz ay evvel Hâkimiyet-i Milliye idaresinin mükemmeliyetini şiddetle savunanların bugün birdenbire bu hükümet şeklinde büyük bir karışıklık olduğunu, işlerin çok bozuk gittiğini, bu şekilde devlete devlet denilemeyeceğini iddia edip cumhuriyet yönetim şeklinin savunucusu olduklarını belirtmiştir. Ardından geçmişten örnekler vererek konuyu somutlaştırmaya çalışmıştır, Sultan Hamid saltanatı yıkılarak yerine meşrutiyet usulü getirildiğinde herkes devlet işlerinin derhal düzeleceği ümidine düştüğünü, fakat bir müddet geçtikten sonra herhangi bir dahili ıslatın yapılmadığı, sadece Sultan Hamid idaresi taraftarı memurların işten çıkarılması ile sınırlı kaldığını belirtmiştir. Kısacası düşünceler değişmedikçe fiiliyat ve ıslahatlara gidilmedikçe işlerin düzelmesine imkân olmayacağını ifade etmiş, aynı zamanda bugün cumhuriyetin savunucusu kesilen muharrirlerin yeni idarenin faydalarını ispatlamak için idarenin düzelmesine mâni olan sıkıntıları izah edip çözüm önerileri belirtmelerini tavsiye etmiştir.⁸²⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın Neue Freie Presse gazetesi muhabirine verdiği beyanat, Anadolu Ajansı tarafından gazetelere gönderilmiştir. Velid Ebuzziya, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine has olan sade ve akıcı üslubuyla yaptığı açıklamada devletin şekli, ilerleme ve gelişme gibi önemli konulara temas ettiğini, fakat özellikle matbuat hakkındaki açıklamasını tetkik edeceğini belirtmiştir. Ebuzziya, öncelikle matbuatın vazifesi, maruz kaldığı sansür uygulamaları hakkında bilgi verdikten sonra memleketin ilerlemesi ve kültürlenmesine olan katkılarını, hür ve bağımsız neşriyatın bazen hükümet erkanını ve idari uygulamaları tenkit etse de bu tür yayınların zarardan ziyade fayda sağladığını belirtip Mustafa Kemal Paşa'nın: *Matbuat hiçbir vakit tahakküm ve nüfuza tâbi tutulamaz*, sözüne bağlamış ve kendisinin de tahakküme tabii tutulmadığını tasdik ettiğini vurgulamıştır. Ayrıca muhabirin garblılık ve şarklılık meselesi konusundaki sorusuna ise Mustafa Kemal Paşa: *Muhafazakâr olan ve bu hususta yalnız bulunan Tevhîd-i Efkâr karşısında Türk matbuatının ekseriyeti vardır. Bu*

⁸²⁵ Velid Ebuzziya, "Hâkimiyet-i Milliye Esası ile Kabilî Telif Değildir", *Tevhid-i Efkâr*, 26 Eylül 1923.

⁸²⁶ Velid Ebuzziya, "İsim Değiştirmekle İşler Düzelir mi?", *Tevhid-i Efkâr*, 27 Eylül 1923.

matbuat garplılaşmak veçhesini takip ediyor. Tevhid-i Efkâr'ın fikri bizim inkişafımızın garp usulünde vâkı' olmasını tadil edemez. Onun hareketi garp matbuatına karşı aksülamel (tepki) diye telakki edilebilir, cevabını vermiştir. Türkçe matbuatın günlük gazeteleri içinde muhafazakârlık meselesinde yalnız olduğunun anlaşıldığını belirten Ebuzziya, fakat bu yolda yalnız olmak düşüncelerinin yanlış olduğu anlamına gelmediğini, hatta Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri Almanya, İngiltere, Fransa'da bir değil birkaç tane muhafazakâr gazete bulunduğunu belirtmiştir. Bu konuda yalnız olmakla iftihar ettiğini, çünkü düşünce ve mesleğinde tamamen hâlis ve samimi olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, Tevhîd-i Efkâr'ın fikri bizim inkişafımızın garp usulünde vâkı' olmasını tadil edemez, cümlesine karşılık Ebuzziya, mesleği ve düşüncelerinin gerçek mahiyetinin hala anlaşılamamış olduğu anlamının çıktığını, halbuki Tevhîd-i Efkâr gazetesinin hiçbir vakit hiçbir sebeple memleketin gelişmesine engel olacak bir meslek takip etmemiş ve etmeyeceğini açıklamıştır. Tam tersine milli unsurları muhafaza etmek şartıyla gelişmeyi ve garp tekamüllerinin alınmasına en ziyade taraftar olduğunu, ayrıca Tevhid-i Efkâr'ın meşrutiyetten beri Avrupa tarzında gazetecilik usulünü kullanan ilk ve tek gazete olduğunu, gazetesinde Avrupa'nın en son yeniliklerini kullanan bir kişinin, memlekette yeniliklerin uygulanmasına mâni olmasının mümkün olamayacağını, çünkü o zaman kendi faaliyetiyle çelişkiye düşmüş olacağını vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın gazetesi hakkında en doğru bulduğu açıklama olarak, Onun hareketi garp matbuatına karşı bir tepki olarak görülebilir sözü ile kendisinin garp alemi ve medeniyeti hakkındaki küçümseyici neşriyatının sebeplerinden birini dile getirdiğini belirtmiştir. Garp alemi bugün fen ve ilim sahasındaki ilerleme ile en yüksek mertebelerine ulaşmış olduğunu belirten Ebuzziya, fakat medeniyetin temel unsurlarından adalet ve hak esaslarına riayet etmekten mahrum olduğunu, bunun en önemli örneğinin ise İşlam alemine ve Türklere karşı daima reva gördükleri zulümler olduğunu ve bundan dolayı Garp medeniyetinin alınmasına şiddetle taraftar olduğu halde onun takip ettiği siyaseti ve güzel görünümlü içtimaa ve kültürüne son derece karşı ve endişe duyduğunu açıklamıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın, kendisinin Garp alemine karşı hissettiği bu nefretin gerçek sebeplerinden birini fark edip göstermesine teşekkür edip iftihar duyduğunu belirtmiştir.⁸²⁷

Velid Ebuzziya, Ankara'nın cumhuriyet konusundaki fikir ve amaçları anlaşıldıktan sonra ve bütün gerçekler ortada iken gazetecilerin münakaşaları uzatması, birbirilerini itham etmesi ve konuyu farklı yönlere çekmesinin faydasız olduğunu vurgulamış, fakat münakaşalara cevap vermekten de geri durmamıştır. Gazeteciler tarafından ortaya atılan, 1 Kasım kararı cumhuriyetin ilânından başka bir şey değildir, Büyük Millet Meclisi hükümeti ile cumhuriyet

⁸²⁷ Velid Ebuzziya, "Mustafa Kemal Paşa ve Matbuat", *Tevhid-i Efkâr*, 28 Eylül 1923.

arasında hiçbir fark yoktur, cumhuriyetin hâkimiyet-i milliye idaresinden farkı yoktur vb. gibi iddialara örnekler ile cevap vermiştir. Ardından gazeteci arkadaşlarının münakaşaları arttırması yerine yapmaları gereken en doğru hareketin *Ankara, milli mücadeleyi yapmış, sulh zaferlerini kazanmış, dün Büyük Millet Meclisi hükümetini kurdu, bugün onu muvaffak görmüyor, daha iyisini yapmak ve hükümeti kuvvetlendirmek azmiyle yeni bir şekil kabul ediyor. Şimdiye kadar her giriştikleri işlerde muvaffakiyetleri meydanda olan zevatın, bu yeni şekli kabul etmekle elbet bir bildikleri vardır. Şimdiye kadar kendilerine güvendiğimiz gibi yine kendilerine güvenmeye devam edelim, netice elbet hayırlı olacaktır,* gibi cümleler kurarak hem samimiyetlerini göstermiş olacaklarını hem gayelerine hizmet etmiş olacaklarını hem de insanların zihinlerini karıştırmamış olacaklarını ifade etmiştir.⁸²⁸ Çünkü basında münakaşaların arttığı o günlerde Türk ordusunun İstanbul'a girdiği, hatta ikinci bir İstanbul fethinin yaşandığı bu milli hadiselerle gölge düşürdüğünü vurgulamıştır. Halbuki bugünkü İstanbul fethinin olay örgüsü, şekli, önemi ve istikbalde İslam alemi üzerinde yaptığı etki bakımında hiç şüphesiz 470 yıl önceki fethinden daha yüksek olduğunu belirten Velid Ebuzziya, iki fetih arasındaki farklılıkları karşılaştırarak düşüncelerini yansıtmıştır.⁸²⁹ Bu nedenle İstanbul'un şükran ve minnetlerini Ankara'ya bildirmesi gerekirken cumhuriyet meselesini tenkit etmekle zaman geçirdiklerini belirtmiştir. Yaşanan tartışmaların halk üzerinde olumsuz etkiler yaratıp kutuplaşmaların oluşmaya başladığını belirterek Ankara'nın duruma bir an önce vaziyete müdahale etmesi gerektiğini, artık bir cumhuriyet mi ilan edilecek, başka bir hükümet şekli mi kabul edilecek, ne yapılıcaksa bir an evvel yapıp yaşanan çekişmelere son vererek halkın huzurunu sağlamasını talep ederek hükümetten ricada bulunmuştur.⁸³⁰

Velid Ebuzziya, her geçen gün hükümete karşı marazi bir vaziyet alan mizah gazete ve dergilerinin güldürücü fakat ciddi bir şekilde hükümetin kusurlarını yazmakla meşgul olduklarını, bununla birlikte düne kadar hükümete taraftar olan gazetelerin şimdi Ankara'yı şiddetli bir şekilde tenkit etmeye başladıklarını, hatta Mustafa Kemal Paşa'ya açık mektup yazacak kadar ileri gittiklerini belirtmiştir. Bu gelişmeler oldukça rahatsız olduğunu belirten Ebuzziya, Ankara'nın haberleri inceleyip tenkitlerin sebeplerini tespit ederek adalet ve kanunla vaziyeti düzeltme yoluna gitmesi gerektiğini, çünkü milli davayı muvaffakiyetle kazanmış, İzmir'i geri almış, Lozan'da şerefli bir sulh yapmış ve nihayetinde İngiliz askerlerini İstanbul'dan çıkarmış olan Ankara'ya karşı sebepsiz tenkide kalkışacak bir tek Türk ve Müslümanın olamayacağını ifade etmiştir.⁸³¹ Ankara'da nazariyatlar, dedikoduların devam ettiği, programlar vb. faaliyetlerin yapıldığını, hatta devlet unvanı cumhuriyet olunca bütün

⁸²⁸ Velid Ebuzziya, "Yine Cumhuriyet Bahsi", *Tevhid-i Efkâr*, 1 Ekim 1923.

⁸²⁹ Velid Ebuzziya, "İkinci Fetih", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ekim 1923.

⁸³⁰ Velid Ebuzziya, "Gürültü Çoğalıyor", *Tevhid-i Efkâr*, 8 Ekim 1923.

⁸³¹ Velid Ebuzziya, "Ankara Kendini Düzeltmelidir", *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ekim 1923.

işlerin derhâl düzeleceği düşüncesinin oluştuğunu belirten Ebuzziya, Ankara sadece devletin unvanı değiştirmekle kalıp idarede esaslı ıslahatlar yapmadığı sürece, bugün şikâyet edilen bozuklukların düzelmesinin imkân haricinde olacağını vurgulamıştır. Bununla birlikte hükümet taraftarı gazetelerin, devlet şeklinden dolayı ıslahatların yapılamadığı iddialarını da örneklerle cevap niteliğinde yazıları yazmıştır.⁸³²

Anadolu Ajansı tarafından paylaşılan bilgilere göre teşkilatı-ı esasiye kanunlarının genişletilip bazı düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiş, fakat Ajans verdiği bilgilerin kesin olmadığını, çünkü alınan kararların daha sonra meclis onayına sunulacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda Velid Ebuzziya, öncelikle Anadolu Ajansı'nın açıklamada bulunmasının memnuniyet oluşturduğunu, ayrıca endişe oluşturan cumhuriyet yönetim şekliyle cumhurbaşkanının alacağı geniş yetkilere dair haberlerin asılsız olduğunun ortaya çıktığını, bir başka deyişle gazetelerin yapmış olduğu haberlerin faraziden ibaret olduğu, henüz resmi bir kararın alınmadığını belirtmiştir. Fakat gazetelerdeki yanlış haberlerin huzursuzluk ve kutuplaşmalara neden olduğu gibi iktisâdi sahada da olumsuzlukların yaşanmasına neden olmaya başladığını ifade etmiştir.⁸³³ Bunun yanı sıra cumhuriyet meselesinin Büyük Millet Meclisine intikal etmesiyle büyük tartışmalar ortaya çıktığını, bu vaziyet karşısında hiç şaşırmadığını belirten Ebuzziya, bu karışıklıklar ve sandalye yaygaraları içinde hem sulhu hem de halkın refahı ve iktisadın yükselmesini düşünen vekillerin olmamasından büyük üzüntü duyduğunu belirtmiştir.⁸³⁴

Uygulanacak cumhuriyet yönetim şeklinin ayrıntılarından biri de meclis başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının aynı kişide olma konusu olup tartışmalara neden olması karşısında Velid Ebuzziya, konuyla ilgili bilgi verirken İzmit basın toplantısında Mustafa Kemal Paşa'nın gazetecilere yaptığı açıklamayı hatırlatmıştır. Çünkü o günden beri yapılan seçimler, verilen nutuklar ve cumhuriyet ile ilgili söylentiler hep aynı düşünce çerçevesinde ilerlediğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi ve içtimai sahada rol oynamak istediğini ve bu isteğin onun hakkı ve hatta vazifesi olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra bugün girişilen yolun harp mücadelesinden daha zor olduğunu, çünkü uygulanan programın başında yenilikçi umdesinin bulunduğunu belirten Ebuzziya, her ne kadar herkes yenilik taraftarı olsa da kendisi gibi muhafazakâr kesimin yeniliklerin yavaş yavaş, aşamalı bir şekilde ve uygun zamanda yapılmasını, böylece etkili sonuçlar alınabileceği düşüncesinde olduğunu vurgulamıştır. Diğer yandan cumhurbaşkanının aynı zamanda meclis başkanı olma kararı ile Mustafa Kemal Paşa'nın memleketin siyasi ve içtimai hayatında faal rol oynama kararını destekleme

⁸³² Velid Ebuzziya, "Şekil ve Unvan Devleti Değiştirmekten Fâide Olamaz!", *Tevhid-i Efkâr*, 13 Ekim 1923.

⁸³³ Velid Ebuzziya, "Cumhuriyet Bahsi Tavazzuh Ediyor Mu?", *Tevhid-i Efkâr*, 18 Ekim 1923.

⁸³⁴ Velid Ebuzziya, "Müteessir, Fakat Mütehayyir Değiliz!", *Tevhid-i Efkâr*, 19 Ekim 1923.

arzusundan ileri geldiğini belirtmiş, fakat bu arzunun yerine gelmesi için hukuk kurallarını alt üst edip garip bir şekil ortaya çıkarmaya ve bu şekli de bir kitaba uydurmağa yetkilerin olmadığını belirten Velid Ebuzziya, Teşkilat-ı Esasiye kânununun dokuzuncu maddesinde “Meclis reisi, aynı zamanda heyet-i vekilinin de reis-i tabiisidir” maddesinin bulunduğunu, bu durumda mevcut olan devlet şeklini muhafaza etmek hem Mustafa Kemal Paşa’nın arzusunu hem de hâkimiyet-i milliyeyi zarardan kurtarmak demek olduğunu açıklamıştır. Bu nedenle gereksiz yere çıkarılan cumhuriyet teşebbüslerine ve dedikodulara son vermek gerektiğini, yoksa devlet şekillerini birbirine karıştırarak bir kitaba uydurup millete kabul ettirmeye çalışmanın mümkün olmayacağını belirtmiştir.⁸³⁵ Cumhuriyet meselesi etrafından münakaşalara arttıkça gazeteciler arasında ithamların da artmasına neden olmuştur. Özellikle Ankara gazetecilerinin irtica sorununu gündeme getirmesi nedeniyle Velid Ebuzziya sert tepkiler vermiştir. Şöyle ki acemi ve düşüncesizce herhangi konuda ve münakaşada aciz kaldıkları veyahut bir intikam almak için irtica silahını kullandıklarını, fakat yavaş yavaş bu irtica silahını suistimal etmeye başladıklarını, çünkü iktidarda bulunanlara itiraz eden olduğunda tereddütsüz mürteci demek moda olsa da bu silahın artık modası geçmiş, kör ve iğrenç bir hal aldığından muhaliflerini korkutup susturamayacaklarını belirtmiştir.⁸³⁶

Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyet Başkanı Fethi Bey’in istifasını beklenmeyen bir gelişme olarak nitelendiren Velid Ebuzziya Fethi Bey’in meclisteki ve Ahmet İzzet Paşa dönemindeki görevlerini karşılaştırıp iş hayatındaki vaziyeti hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Ardından yapılan istifada cumhuriyet meselesi tartışmalarının etkili olduğunu düşünmüştür.⁸³⁷ Bu istifadan iyi sonuçlar çıkmasını, daha kuvvetli bir hükümetin kurulmasını temenni ederken beklenmeyen bu gelişmenin cumhuriyetin ilanı için tertip edilip edilmediğini bilmediğini fakat çok aceleye getirildiğini belirtmiştir. Kabul edilen cumhuriyet şeklinin dünyanın hiçbir yerinde benzerinin görülmediği ve işitilmediğini belirten Velid Ebuzziya, bizde cumhurbaşkanı olacak kişi hem devlet reisi hem meclis reisi hem de kabine reisliği ile dört başkanlık görevinin bir kişide toplandığını, bu yetkilerin Mustafa Kemal Paşa’da bulunmasının herhangi bir sıkıntı yaratmayacağını, çünkü bu fevkalade ve kanun üstü yetkilerin hiç şüphesiz memleketin selameti için kullanacağını ve kararı uygun görüldüğünü belirtmiştir. Fakat en büyük endişesinin daha sonra bu makama layık olmayan bir kişinin geçmesi durumunda oluşacak suiistimallerin ihtimaline vurgu yapmıştır.⁸³⁸

⁸³⁵ Velid Ebuzziya, “Meclis Reisliği ile Cumhur Reisliği Bir Arada Olmaz İkisinden Birini Tercih İtmeli!”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Ekim 1923; Ayrıca Teşkilatı Esasiye Kanunu için bakınız: *Ceride-i Resmîye*, Teşkilatı Esasiye Kanunu, 3(1) 7 Şubat 1921.

⁸³⁶ Velid Ebuzziya, “İrtica Haziyanı”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Ekim 1923.

⁸³⁷ Velid Ebuzziya, “Hayet-i Vekilenin İstifası”, *Tevhid-i Efkâr*, 29 Ekim 1923.

⁸³⁸ Velid Ebuzziya, “Efendiler, İsticâl Ediyorsunuz!”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ekim 1923.

Cumhuriyet yönetim şekli Büyük Millet Meclisi'nde 158 oyla kabul edildiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilip gün itibarıyla meclisin cumhuriyet idaresi ile açıldığını belirten Velid Ebuzziya, cumhuriyet ilanının çok erken yapıldığını tekrarlamıştır. Ardından devletin yeni şeklinden tam anlamıyla başarılı sonuçlar almak için dirayetli, bilgili ve tecrübeli yeni şahsiyetlerin iktidardaki mevkilere getirilmesi gerektiği üzerinde durmuş, aksi takdirde oluşturulan İsmet Paşa kabinesine Fethi Bey'in kabinesinden kişilerin getirilmesi durumunda olumlu sonuçların çıkmayacağını vurgulamıştır.⁸³⁹ Diğer taraftan cumhuriyetin ilan edilmesiyle gazeteciler arasında yaşanan karşılıklı münakaşa ve ithamlar devam etmiştir.⁸⁴⁰

İsmet Paşa'nın kabineyi kurma görevini alırken hem idaredeki bozukluğu hem de cumhuriyet kelimesinden beklenen harikaları gerçekleştirmek vazifesini de almış olmakla büyük bir fedakârlık yaptığını belirten Ebuzziya, onun gerek batı cephesinde gerekse Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Konferansı'nda başarılar göstermiş bir kişi olarak devleti idare konusunda da başarı sağlayacağını ve kendisinin çok kıymetli bir şahsiyet olduğunu vurgulamıştır. Fakat kabineye aldığı kişilere baktığında tereddütte kaldığını, çünkü Fethi Bey'in idarede muvaffak olamaması onun şahsi tecrübesizliğinden değil, arkadaşlarının yetersizliğinden ileri geldiğini, kendisinin istifasından sonra herkesin idareye yeni şahsiyetlerin gelmesini ümit ederken İsmet Paşa'nın yeni kabinesinde dâhiliye, nafıa ve sıhhiye vekâletleri dışında tamamıyla Fethi Bey hükümetindeki şahsiyetlerden oluştuğunu belirtmiştir. Velid Ebuzziya, yeni kabinede bu kadar az değişiklik olduğunu görünce, *Madem ki aynı kişileri yine iş başına getirecektiniz, o halde Fethi beyin günahı ne idi de kendisini susturdunuz?* sorusunu sormak gerektiğini, bu nedenle İsmet Paşa'nın başarı sağlayacağı konusunda zihinlerde az çok tereddüt bıraktığını ifade etmiştir. Çünkü İsmet Paşa'nın, öncelikle son günlerin keşmekeşine bir son vermek ve cumhuriyet şeklinin bir kelime oyunundan ya da değişikliğinden ibaret olmadığına dair gayret edip muvaffakiyet sağlamaya çalışacağını, bu nedenle oldukça mesuliyetli bir vazifeye maruz kaldığını belirtmiştir.⁸⁴¹ Mahkemelerin bozulduğu, hak ve adalet uygulanmadığı, bunun yanı sıra mali ve iktisâdi hayatın yok denecek vaziyette olduğu, ticari faaliyetlerin durduğu, fenni hayatın durgunlaştığı vb. birçok sorunun yaşandığı bir sıra İsmet Paşa idarenin başına geçmiş ve bütün sorumluluğu yüklenmiş bulunuyor. Fethi Beyin bu sorunlar karşısında zor durumda kalmasını, işe programsız başlaması, teşkilatın önemini kavrayamaması, konuya hâkim olamamasına, fiili teşebbüslerden ziyade nazariyat ile hareket etmesine bağlamıştır. Velid Ebuzziya, İsmet Paşa'nın dahili siyasette olduğu kadar harici siyasete de önem vermesi gerektiği, hatta kendisinin bugün iş başında bulunmasının büyük bir

⁸³⁹ Velid Ebuzziya, "Efendiler, Devletin Adını Taktığımız, İsimleri de Düzeltbilecek Misiniz?", *Tevhid-i Efkâr*, 31 Ekim 1923.

⁸⁴⁰ Velid Ebuzziya, "Bizi Korkudan Kırmızı Cumhuriyet Paçavrası Mıdır?", *Tevhid-i Efkâr*, 1 Kasım 1923.

⁸⁴¹ Velid Ebuzziya, "İsmet Paşa Muvaffak Olabilecek Mi?", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Kasım 1923.

memnuniyet olduğunu, çünkü Lozan Antlaşması'nda yer alan Irak sınırı meselesini gerek askeri gerekse diplomat sınıfıyla herkesten ziyade hâkim olduğunu, yıllardır karşılaştığı zorlukların hepsinden zaferle çıktığını ve yeni görevinde de başarılı olmasını dileklerinde bulunmuştur.⁸⁴²

Yeni dâhiliye vekili Ferid Bey Hakimiyet-i Milliye gazetesine beyanda bulunarak İstanbul gazetelerinin cumhuriyet meselesi hakkında ki mutedil neşriyatını bir makale ihtiyacı tabiriyle küçümsemesi ve boş sözler olarak nitelendirmesine tepki gösteren Ebuzziya, öncelikle eski bir gazeteci olan Ferid Bey'in Ankara'da mebus değil de İstanbul'da bir gazeteci olarak bulunsaydı, şimdiki İstanbul gazetelerinden farklı bir şey yazmayacağını, hatta kendileri bile geçebileceğini belirtmiştir. Aynı zamanda Anadolu Ajansı ve diğer Ankara gazetelerindeki yanlış ve birbirine uymayan haberleri nedeniyle İstanbul halkının cumhuriyetin ilanı karşısında hayrete düştüklerini, İstanbul gazetelerindeki haberlerin de bu hayretin yansımasından başka bir şey olmadığını ifade etmiştir.⁸⁴³ Hatta Ankara gazeteleri, özellikle Hakimiyet-i Milliye ile Ahmet Ağaoğlu ve Celal Nuri'nin kendisine yapılan hücumları mantıklı cevaplarla susturmanın imkânsız olduğunu vurgulamıştır.⁸⁴⁴ Çünkü hükümet şekli ne olursa olsun etrafında bir takım dalkavuk ve riyakâr mahlukların toplandığını, hatta onlar arasında tahsil görmüş olanların da bulunduğunu,⁸⁴⁵ cumhuriyetin ilan edilmesi sonrasında Ahmet Ağaoğlu ve Celal Nuri Bey, İstanbul gazetelerin kapatılmasını, İstanbul'un karantina altına alınmasını, bir istiklâl mahkemesi gönderilmesini, başka türlü İstanbul'un temizlenmeyeceğine dair hükümete telkinde bulduklarını belirten Ebuzziya, aslında cumhuriyete en büyük kötülüğü yapan ve gerçek cumhuriyet düşmanlarının avukatlık yapan bu gazeteciler olduğunu ayrıntılarıyla belirtmiştir. Cumhuriyet demek hürriyet demek olduğunu belirtip bu gazetecilerin isteklerinin olması dahilinde yönetim şeklinin mutlakıyetten bir farkı olmayacağını belirtmiş, ardından Mustafa Kemal Paşa'nın kimsenin düşünce hürriyetine karışılmayacağı sözlerini hatırlatmıştır.⁸⁴⁶

Gazeteciler arasındaki tartışmaların meclise taşınması ile dahiliye vekili Ahmet Ferid Bey'in aslında matbuat hürriyeti taraftarı olduğunu, fakat kanunun matbuata karşı verdiği her yetkiyi sonuna kadar kullanacağını belirtmesine şaşırıldığını, ayrıca Tokat Milletvekili Mustafa Şekib Bey'in de İstanbul matbuatının cumhuriyet hakkındaki yayınlarında yeni devlet şeklini tespit eden Celal Nuri ve Ahmet Ağaoğlu milletvekilleri ile alay etmelerinin kanuni bir suç olup cezalandırılmaları gerektiğini belirtmiştir. Velid Ebuzziya, Mustafa Şekib Bey'i hiç tanımadığını, neden matbuat hürriyeti düşmanlığı yaptığı hakkında fikir belirtmeyeceğini, fakat

⁸⁴² Velid Ebuzziya, "İsmet Paşa'nın Maruz Bulunduğu Müşkilat", *Tevhid-i Efkâr*, 5 Kasım 1923.

⁸⁴³ Velid Ebuzziya, "İş Ferid Beyin Zannettiği Gibi Değil!", *Tevhid-i Efkâr*, 3 Kasım 1923.

⁸⁴⁴ Velid Ebuzziya, "Şahsi Mücadelat İçinde Milli Cepheyi Unutuyoruz!", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Kasım 1923.

⁸⁴⁵ Velid Ebuzziya, "Efendiler, Bir Az İnsaf, Bir Az Hayâl!", *Tevhid-i Efkâr*, 7 Kasım 1923.

⁸⁴⁶ Velid Ebuzziya, "Cumhuriyet Düşmanları", *Tevhid-i Efkâr*, 8 Kasım 1923.

dahiliye vekilinin sözlerinin çok çelişkili olup bir ihtar ve tehdit içerdiğini, ayrıca Ferit Bey'in zamanında fikri mücadelelerde bulunup sürgün yaşamış ve gazetecilik yapmış biri olarak söylediklerine şaşırıldığını belirtmiştir. Ankara'daki bir iki gazetecinin *İstanbul'da irtica yapılıyor, Derviş vahdetiler, Ali Kemaller ortaya çıktı, ittihat taraftarıdırılar, saltanatı hortlatmak istiyorlar*, tarzında ki yalan ithamları ile hükümet ve meclisi oldukça etkilediklerini belirten Velid Ebuzziya, dâhiliye vekilinin izleyeceği yol hakkında endişe ve korku duymadığını, çünkü İstanbul gazetelerinin İngiliz ve İstanbul hükümetlerinin sansür ve baskısı altında ceza görmüş, cefa çekmiş ve korkmadan memleketi için mücadelede etmiş kişiler olduğunu hatırlatıp asıl sorunun halkın iradesini yansıtan matbuata karşı yine halkın iradesiyle oluşmuş hükümetin tedbirler alacağını, fakat dahiliye vekaletinin şiddetle değil, kanun ve adaletle hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁴⁷ Hatta bir basın açıklaması sırasında İsmet Paşa'ya İstanbul gazetelerinin yayınları hakkındaki düşünceleri sorulduğunda, basının hükümet üzerinde bir etkisinin olmadığını, sadece memleketin fikirlerini temsil ettiğini halkın da doğruyu yanlış ayırt edecek seviyede olduğunu belirtmiştir. Velid Ebuzziya, bu açıklamanın çok makul olduğunu, Ankara gazetecileri için de yerinde bir cevap niteliğinde olup hükümete yakışacak sözler olduğunu ifade etmiştir. İsmet Paşa'nın iktidarda bulunduğu sürece kanun, adalet, hak ve özellikle matbuat hürriyetini ihlal edecek bir harekette bulunmayacağını vurgulamıştır.⁸⁴⁸

Velid Ebuzziya, her ne kadar Celal Nuri ve Ahmet Ağaoğlu ile münakaşalara girmiş olsa da cumhuriyet aleyhtarı olmadığını, tek endişesinin cumhuriyet bahanesiyle hâkimiyet-i milliye esaslarının ihlal edilmesi olduğunu tekrar vurgulamıştır.⁸⁴⁹ Fakat mecliste yaşanan tartışmalarda söz alan Ahmet Ağaoğlu ve Hamdullah Suphi Bey'in, *Rauf Bey'in halifeyi ziyaret etmiş, Hüseyin Cahit ve Velid Ebuzziya ile görüşmüş ve Velid Beyin gazetesinde resmi yayımlanmıştır*, gibi manasız tenkitlerde bulunduğunu belirten Velid Ebuzziya, öncelikle vekiller heyeti başkanlığında bulunmuş, Büyük Millet Meclisinin en kuvvetli şahsiyetlerinden biri olarak itibar kazanmış, vatanperver Rauf Bey için *falan gazeteci ile görüştü, falan gazetede resmini neşir ittirdi*, gibi sözlerle taarruz iden mebusların ciddi bir iş gördüklerine inanmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Ardından gazetesinde yayımlanan yazıda Rauf Bey'in, cumhuriyet her ne kadar hâkimiyeti milliye esaslarından farklı olsa da cumhuriyetin en ateşli taraftarıym demek istediğinin açık olarak görüldüğünü belirtmiştir.⁸⁵⁰

⁸⁴⁷ Velid Ebuzziya, "Şiddetle Değil, Adaletle", *Tevhid-i Efkâr*, 11 Kasım 1923.

⁸⁴⁸ Velid Ebuzziya, "İsmet Paşa ve Hürriyet Matbuası", *Tevhid-i Efkâr*, 18 Kasım 1923.

⁸⁴⁹ Velid Ebuzziya, "Halk Fırkasındaki Gürültüler Münasebetiyle", *Tevhid-i Efkâr*, 24 Kasım 1923.

⁸⁵⁰ Velid Ebuzziya, "Rauf Bey Fırkaya Değil, Fırka Rauf Bey'e İltihak İtti!", *Tevhid-i Efkâr*, 28 Kasım 1923.

Velid Ebuuzziya, her ne kadar adı tartışmalara karışmış olsa da her zaman için samimiyetle Halk Fırkasının kuvvetlenmesi arzu edenlerden olduğunu, şahsen bir fırkaya mensup olmayan tarafsız bir gazeteci olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunduğu bir fırkadan başka herhangi bir fırkanın iş göremeyeceğini, hâkim olarak yalnız Halk Fırkasını tanıdığını, bundan dolayı fırkanın şerefli, kuvvetli, nüfuzlu ve itibarlı olmasını içtenlikle arzu ettiğini, bu sözlerinde de en ufak bir dalkavukluk görülmemesini de rica etmiştir. Fırkadan şahsen bir şey beklemediğini, fırkanın içinde yer almamasının başlıca sebebi olarak da fırka üyelerinden bir kısmının aşırı yenilikperver olmasıdır ki kendisinin fikren muhafazakâr bir insan olduğundan fırkanın içinde yerinin olmadığını açıklamıştır.⁸⁵¹

8 Aralık 1923 tarihinde *Tanin*, *Tevhid-i Efkâr*, *İkam* gazetesi başyazarları ve yazı işleri müdürlerinin Ağahan'ın mektubunu yayımladıklarından dolayı yargılanmak üzere alıkonulma kararı alınmış olsa da⁸⁵² istiklal mahkemesinde cumhuriyet mevzusuna dair sorgulama da yapılmıştır. Ebuuzziya, Anadolu Ajansı'nın *Cumhuriyet'in esasları hazırlık komisyonu*, *Fırka Divanı'nda incelenip Genel Kurul'dan geçirildikten sonra tebliğ edilecektir*, haberinden hemen sonra Cumhuriyet'in ilan edilmesinin kendisinde ilanın acele edilmiş hissini uyandırdığını açıklamıştır.⁸⁵³ Ardından Ankara gazetecileri için kullandığı yarıdakçı ve şakşakçı tabirlerini kendisine Ali Kemal ve Derviş Vahdeti benzeterek ağır sözlerle saldıran kişiler için kullandığını, kısacası o yazılarının ve resimlerin doğrudan doğruya şahsıyla uğraşan kimselere yönelik olduğunu, hükümet üyeleriyle ilgisi olmadığını açıklamıştır. Velid Ebuuzziya, yazılarının sadece bir kısmına bakıldığında aleyhine olabilecek durumlar ortaya çıkabileceğini, fakat yazılarının bir bütün olarak incelenmesi durumunda kendisinin cumhuriyetin çok samimi bir savunucusu olduğunun görüleceğini belirtmiş⁸⁵⁴ ve 3 Ocak 1924 tarihinde berat etmiştir.⁸⁵⁵ Nitekim Temmuz 1924 tarihinde Celal Nuri ve Ahmet Ağaoğlu arasında yaşanacak olan polemikte Ağaoğlu, Celal Nuri'nin Siyonistlerle işbirliği yaptığını ve Ebuuzziya'yı harcadığını iddia edecektir.⁸⁵⁶

⁸⁵¹ Velid Ebuuzziya, "Hak ve Hakikate İltihak Etti", *Tevhid-i Efkâr*, 29 Kasım 1923.

⁸⁵² Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, C.1., 30-38.; "Cahid, Ahmet, Cevdet Beyler ve Sermuharririmiz Nasıl ve Niçin Tevkif edildiler?" *Tevhid-i Efkâr*, 10 Aralık; "İstiklal Mahkemesi Dün Mevkuf Gazetecilerin Mahkemesine Devam Etti ve Birçok Muharririn Malumatına Müracaat Edildi", *Tevhid-i Efkâr*, 18 Aralık 1923; T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 288.

⁸⁵³ "Dün İstiklal Mahkemesi Hüseyin Cahid ve Velid Beylere (Ağa Han)ın Mektubundan Başka Bazı Hususat Hakkında da İsticvab Etti", *Tevhid-i Efkâr*, 23 Aralık 1923.; Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, C.1., 134.

⁸⁵⁴ "Dün İstiklal Mahkemesi Hüseyin Cahid ve Velid Beylere (Ağa Han)ın Mektubundan Başka Bazı Hususat Hakkında da İsticvab Etti", *Tevhid-i Efkâr*, 23 Aralık 1923.; Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, C.1., 135- 140.

⁸⁵⁵ "İstiklal Mahkemesi Dün Velid, Cevdet ve Hayri Beylerin Müdafaalarını Dinledi ve Mahkeme Hitama Erdi", *Tevhid-i Efkâr*, 1 Ocak; "Cumhuriyet İstiklal Mahkemesi Mevkuf Hakkında Berat Kararını Verdi" *Tevhid-i Efkâr*, 3 Ocak 1924.; Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, C.2., 358- 389.

⁸⁵⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi II.*, Konya, Selçuk Yayınları, 1966, 670- 671.

Velid Ebuuzziya, İstiklal Mahkemesi'nden berat ettikten sonra İzmir basın toplantısına katılmak üzere İzmir'e geçmiş, ardından Ankara'ya, sonra İstanbul'a oradan da yurtdışına çıkmıştır. *Tevhid-i Efkâr* gazetesi, 7 Eylül 1924 tarihli nüshasında bir müddetten beri tedavi ve istirahat için Avrupa'da bulunan Sermuharrir Velid Bey'in döndüğünü, kısa zaman içinde yazılarını neşretmeye başlayacağı haberini paylaşmış ve Velid Ebuuzziya, 13 Eylül 1924 tarihten itibaren gazetesindeki başmakaleleri yayımlanmaya başlamıştır.⁸⁵⁷

3.3.5. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na Dair Görüşleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Lozan Barış Antlaşması sonrası yapılan inkılaplar neticesinde görüş ayrılıkları oluşmaya başlamış, özellikle de Cumhuriyet'in ilanı, Halifeliğin kaldırılması ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşmeleri sonrasında Halk Fırkasından kopmalar yaşanmaya başlamıştır.⁸⁵⁸

Ülkenin içinde bulunduğu siyasi durumu *Karmakarışık Fikirler* başlığı ile tasvir eden Velid Ebuuzziya, hükümetin başında İsmet Paşa gibi başarılı, fedakâr ve son derece çalışkan bir kişi bulunmasına rağmen neden bir türlü başarı sağlanamadığının nedenlerini tetkik etmiştir. Böylece hükümetin içinde sabit bir fikir birliğinin olmamasını büyük bir noksanlık olarak görmüş, bununla birlikte herkes tarafından kabul edilecek bir hedef ve programın olmaması, idari işlerdeki karışıklık, modernleşme adı altında ortaya atılan yeni icatlar vb. nedenleri de diğer etkenler olarak sıralamıştır. Kendisinin muhafazakâr olmak itibarıyla muhalif görüldüğünü, fakat laiklik iddiasında olanların da siyasi, idari ve içtimai alanlarda teferruatlı laik bir program hazırlamadıklarını, belki bir program olsaydı üzerinde tartışıp aykırı yönleri uygun hale getirilmesi için fikir belirtebileceğini, fakat ortada ne bir program ne de programı oluşturacak kişilerin olmadığını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra harp sırasında oluşturulan milli birliğin sulh döneminde oluşturulmadığını, her ne kadar ziraat, iktisat vb. bakanlıklar muvaffakiyet göstermiş olsalar da yeterli olmadığını, İsmet Paşa'nın laiklik ve modernleşme alanlarında teferruatlı ve herkesi etrafında toplayacak bir program hazırlayıp uygulamadıkça muvaffakiyet sağlayamayacağını ifade etmiştir.⁸⁵⁹ Özellikle laik, liberal veya asri geçinenlerin her defasında yeni gürültüler ortaya çıkardıklarını belirten Ebuuzziya, fakat Türklük demek Şarklı olmakla beraber içinde muhafazakârlık fikrini de taşıdığını, bugün laik bir hükümeti temsil ve idare eden İsmet Paşa'nın medarı iftiharının Türklük olduğunu, Türklüğün ise Şarklılığı içinde barındırdığı gibi Türk'ün kendine has üstün karakteri ve ırkı olan bir millet olduğunu, ister laik olsun ya da olmasın hiçbir Türk bu vasıflarını kendinden soyutlamayacağını

⁸⁵⁷ “Ebüzziyazade Velid Bey”, *Tevhid-i Efkâr*, 7 Eylül 1924.

⁸⁵⁸ Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 108- 144.

⁸⁵⁹ Velid Ebuuzziya, “Karmakarışık Fikirler”, *Tevhid-i Efkâr*, 13 Eylül 1924.

belirtmiştir. Bu nedenle sen laiksin, ben muhafazakârım, o hacı hocadır gibi gürültülerle birbirimizi rencide etmek yerine aynı gaye etrafında toplanıp harsımızla iftihar ederek birlik olmak gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁶⁰

Hükümeti en ziyade meşgul eden, endişeye düşüren meselelerden birinin de memlekette bir muhalefetin başlamış⁸⁶¹ olması korkusunun olduğunu belirten Velid Ebuzziya, memleketi meşrutiyetle, Hakimiyet-i Milli ile idare etmeğe başladığımız on beş seneden beri iktidara gelen her hükümet, kendi fırkası karşısında herhangi bir muhalefet fırka veya zümresinin ortaya çıkmasından çok fena halde ürktüğünü belirtmiştir. Halbuki bu esaslarla idare edilen hükümetlerde en lâzım olan şeyin muhalefet olduğunu, çünkü istibdat ve mutlakiyetle idare edilen hükümetlerde bulunan yegâne kabahatin bütün bir milleti bir şahsın idare etmesi olduğunu belirtmiştir. İşte bu nedenle mutlakiyetten bıktık deyip halkın bir müddet serbest düşünmeye müsaade ettikten sonra bu serbestliği yavaş yavaş kaldırarak memleketi keyfi idare etmeye kalmak kadar hayret edecek bir şeyin düşünülmemeyeceğini, hatta bu durumun en acı tecrübesinin İttihat ve Terakki idaresi zamanında yaşandığını, bir müddet memleket gerçek meşrutiyetle idare edildikten sonra çok geçmeden ortaya Sultan Hamid devrine benzer bir idare şeklinin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu nedenle meşrutiyet ve meşveret esaslarının sözde kalan kavramlara, kelimelere dönüştüğünü belirtmiştir. Fakat İttihat ve Terakkinin muhalefetinden ürkmekte tamamen haksız olmadığını, çünkü oluşan bir kısım muhalefetin çok geçmeden çığırından çıkıp vatan hainliğine kadar ileri gittiklerini ve o muhalefetin kafasını ezmeyi istemekte çok haklı olduğunu, ama İttihat ve Terakkinin en büyük hatasının artık hiçbir meşru muhalefetin oluşmasına izin vermemiş olduğunu, en samimim muhalefeti dahi sindirmekle kendi hakimiyetini oluşturarak Sultan Hamid devrini aratmadığını belirtmiştir. Böylece ülkedeki muhalefetin on senelik tarihçesinin bundan ibaret olduğunu ifade etmiştir. Yaşanmış acı tecrübelerle rağmen Dahiliye vekili Recep Bey'in İstanbul'daki beyanatı sırasında muhalefet hakkındaki fikirlerini pek güzel açıkladığını, şimdiki daire usulünde meşru bir muhalefet fırkasının teşkili hükümetçe fena görülemeyeceğini, hatta böyle bir muhalefete lüzum bile olduğunu ifade etmiştir. Velid Ebuzziya, Recep Bey'in İzmir zaferinden sonra iktidara gelen en iyi dahiliye vekili olduğunu, fakat onun bu fikirlerinin İsmet Paşa hükümetinin genel siyaseti üzerinde etkili olamayacağını, çünkü henüz memleket bir salah ve ferahlık devrine girmeden bir muhalefetin oluşmasının zararlı görüldüğü hakkında söylentilerin olduğunu belirtmiştir. Ebüziya'nın kendisi de esasen bugün için bir muhalefet câiz midir, değil midir, meselesini ortaya çıkarmaya ve bunun üzerinde münakaşa etmeye hiç gerek olmadığını, çünkü şimdiki halde memlekette en meşru manasıyla bile muhalefet ad edilecek ne bir fırka ne

⁸⁶⁰ Velid Ebuzziya, "Mademki Şarklı Kalmaya Mahkumuz...", *Tevhid-i Efkâr*, 14 Eylül 1924.

⁸⁶¹ Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 169- 173.

de bir zümre mevcut olmadığını ifade etmiştir. Belki son iki yılda yapılan inkılaplar neticesinde meşru veya gayr-i meşru şekilde muhalefet etmek isteyen birtakım insanlar olabileceğini, fakat bunların sayıca çok az olabileceği gibi her birinin muhalefeti başka başka sebeplere dayandığından bir aynı gaye, hedef ve fikir üzerinde birlik olabilecek sekiz on kişi bile bulmanın mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Hiç kimsenin hükümete muhalif olmadığını belirten Ebuzziya, İsmet Paşa'nın da harp ve sulh gazisi unvanını kazanmış, memleketin nadir bahtiyarlardan biri olduğunu, hizmetleri üzerinden henüz seneler geçmemişken bu kıymetli şahsiyetlere karşı bu kadar kısa zamanda ne sebeple olursa olsun bir muhalefetin oluşmaması gerektiğini ve Türk milletinin o kadar nankör olamayacağını belirtmiştir. Bugün ise her köşeden işitilen tenkit ve şikayetlerin sebebinin adalet, iskân, ziraat, iktisat, iskân, imar vb. işlerdeki memnuniyetsizlikten dolayı ortaya çıktığını, fakat hükümetin içinde önemli çalışmalarda bulunan şahısların bulunduğunu göz ardı etmemek gerektiğini hem ıslahatlara giderek hem de sıkıntıların sebepleri izale edilerek sorunlarını düzeltebileceğini, muhalefet vehimlerine kapılmamak gerektiğini belirtmiştir.⁸⁶²

Harici siyasette yaşanan gelişmeleri yazılarında değerlendiren Velid Ebuzziya, Fas'taki karışıklıklar, İngilizlerin Musul'daki hareketliliği ve Milletler Cemiyeti'nin tayin ettiği tarafsız bir heyetin tahkikatı gibi gelişmelerin⁸⁶³ yanı sıra İngiltere'nin Musul meselesi münasebetiyle verdiği ultiatom, İsmet Paşa hükümetinin alacağı askeri ve siyasi tedbirler,⁸⁶⁴ Irak'taki İngiliz uçakları vb. gelişmeler⁸⁶⁵ ve bu vaziyetin ülkenin iktisadi ve mali alanlarına yaptığı etkiye dikkat çekmeye çalışmıştır.⁸⁶⁶ Çünkü gündemde olan firkacılık meselesi konusunda düşüncelerini yazmak istemediğini belirtmiştir. Ebuzziya, firkacılığın eskiden beri ırkçılık, ihtilaf, yenilik düşmanlığı, gericilik olarak nitelendirildiğini, bu yüzden bütün telaffuz çeşitlerini tehlikeli bulduğunu açıklamıştır. Ardından geçmişten örnekler vererek acı tecrübelerden ders çıkarmak gerektiğini, bugün ayrılık olmasın diye bir fırka oluşumunun istenmediği gibi zaten mevcut bulunan firkadaki muhtelif fikirlerden de bir fırkanın oluşmayacağını belirtmiştir. Bunun yanı sıra halk fırkası azaları arasında siyasi ve içtimai konuda düşünce birliğinin bulunmadığını, bu nedenle ilk olarak halk fırkasında bir tasfiye ile işe başlayıp fırka içinde kuvvetli bir fikir birliği oluşturulması gerektiğini, tabii ki fırka dışında kalanların da küçük zümreler halinde toplanabileceğini ifade etmiştir.⁸⁶⁷ Fakat yazılarının içinden bazı kelimelerin (tasfiye) cımbızlanıp farklı yönler çekilerek yeni tartışmaların

⁸⁶² Velid Ebuzziya, "Muhaliif Yok, Müteesir ve Meyûs Olan Var!", *Tevhid-i Efkâr*, 4 Ekim 1924; Recep Bey'in meclisteki konuşması ve diğer mebusların konuşması için bakınız: Yeşil, *Terakkiperver*, 174- 180.

⁸⁶³ Velid Ebuzziya, "Garbın Sulhperverlik Komedyası", *Tevhid-i Efkâr*, 8 Ekim 1924.

⁸⁶⁴ Velid Ebuzziya, "İngiltere'nin Hatası", *Tevhid-i Efkâr*, 12 Ekim 1924.

⁸⁶⁵ Velid Ebuzziya, "Çıkamaz Yol", *Tevhid-i Efkâr*, 14 Ekim 1924.

⁸⁶⁶ Velid Ebuzziya, "Şayan-ı Dikkat Bir Nokta", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Ekim 1924.

⁸⁶⁷ Velid Ebuzziya, "Firkacılık Bahsi", *Tevhid-i Efkâr*, 17 Ekim 1924.

başlatıldığını belirten Velid Ebuzziya, bazı açıklamalarda bulunmuştur. Harp zamanlarında bütün memlekette sadece millî firkanın olduğu ve herkesi tek gaye etrafında toplayıp savaşı kazandığını, şimdiki sulh zamanında ise on senelik harbin ağır yükünü, tahribatını ve müşkülâtını bugün Büyük Millet Meclisi'nin yüklenmiş olduğunu ve bir inkılap devresi içinde bulunduğunu hatırlatmış ve fırkada bir tasfiye yapılması gerektiği sözünü tekrarlamıştır. Çünkü halk fırkası içinde hem liberal hem laik hem de muhafazakâr kişilerin bir arada bulduklarını, bu şartlar içinde hükümetin inkılap konusunda esaslı işler göremeyeceğini, nitekim İsmet Paşa hükümetinin en ziyade müşkülâta uğratan vaziyetin de bu olduğunu belirtmiştir. Hatta hükümet içinde yaşanan sarsıntıların doğrudan halkı etkilediğini hükümetin açık hareket ederek taraftarı olanları veya kendisine muhalif olanları ayırt etmesi gerektiğini, bu nedenle fırka içinde tasfiye ya da istifaların gerekli olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶⁸

Velid Ebuzziya, tasfiye tartışmalarının yanı sıra sürekli gündeme gelen firkacılık iddiaları konusunda da meşrutiyetten beri gelip geçmiş meclis ve hükümetlerde herhangi bir faydasının görülmediğini, şimdi ise yeni bir Türkiye devletinin kurulduğunu ve her şeyi çağdaş ve modern hale getirip batı medeniyeti yolunda ilerleneceği iddialarının yapıldığı bir dönemde eski tarz siyasetten uzaklaşmadıkça kendi kendimize çok yazık etmiş olacağımızı belirtmiştir.⁸⁶⁹ Ebuzziya, fırka, grup, istifa, tasfiye vb. meseleleri matbuatın gündemini meşgul ederken Kâzım Karabekir Paşa görevinden istifa edip⁸⁷⁰ mebusluk vazifesine dönmesinin mecliste bir grubun oluşacağına dair ihtimalleri ile bütün dikkat çektiğini belirtmiştir. Karabekir Paşa'nın aynı zamanda Rauf Bey, Rafet Paşa, Ali Fuat Paşa, İsmail Canbolat ve Adnan Beyler tarafından kurulmuş gibi görünen⁸⁷¹ grupta bulunacağı söylentilerinin olduğunu, fakat böyle bir grubun gerçekten kurulup kurulmadığını henüz bilmediklerini belirtmiştir. Eğer hakikaten böyle bir grup teşekkül etmiş veya etmek üzere bulunmuş ise, bunun da meclis müzakerelerinde ve hükümet işlerinde bir denetim mekanizmasını oluşturması bakımından faydalı görmüştür. Bu gelişmenin kendisinin bir çözüm olarak düşündüğü halk fırkasının ekseriyetiyle hemfikir olmayan mebusların tasfiye ya da istifa etmek suretiyle mecliste bir grup oluşumu olduğunu, ayrıca halk fırkasının siyasi umdeleri konusunda bütün mebusların müttefik olmasından dolayı yeni bir firkanın oluşumunun imkân haricinde olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda grup kurucularının milli mücadelenin güzide erkânı olmasını memnuniyet verici bulmuş, çünkü bu kişilerin siyasi umdelerine muhalif olmalarına ihtimal vermediğini, meclisteki işlerin

⁸⁶⁸ Velid Ebuzziya, "Tasfiye mi İstifa mı?", *Tevhid-i Efkâr*, 19 Ekim 1924.

⁸⁶⁹ Velid Ebuzziya, "Hükümet Bihak Kuvvetlenebilmek İçin!", *Tevhid-i Efkâr*, 21 Ekim 1924.

⁸⁷⁰ Paşaların istifa kararları ve vaziyet hakkındaki münakaşalar için bakınız: Yeşil, *Terakkiperver...*, 181- 185.

⁸⁷¹ Mustafa Ekincikli, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu", *Gazi Akademik Bakış*, 6/11 (2012): 151- 163.

düzelmesine fayda sağlayacağını düşünmüştür.⁸⁷² Bu nedenle mecliste bir gurup oluşsa bile vaziyeti muhalefet olarak nitelendirmenin anlamsız olduğunu, çünkü umde ve esasları bakımından halk fırkası ve İsmet Paşa hükümeti erkânıyla tamamen hemfikir olduklarını, hepsinin milli harekete beraber başlamış, düşmanı beraber yenmiş, sulhu beraber yapmış ve nihayette inkılapları da beraber tasarlamış olduklarını ve bu işten zarar değil yarar çıkacağı belirtmiştir.⁸⁷³

Ankara basını tarafından Kâzım Karabekir Paşa'nın askeri vazifesinden istifa⁸⁷⁴ ederek mecliste görev almasının sert bir dille eleştirilmesi karşısında Velid Ebuuzziya, bu duruma farklı anlamlar yüklememek gerektiğini, mecliste pek çok askerin görev yaptığını ki İsmet Paşa'nın da asker olmasına rağmen siyasi sahada önemli hizmetlerde bulunacağını, çünkü bu kişilerin mütareke yılları süresince siyasi, askerî, millî ve idarî her sahada mutlak muvaffak olmuş, bütün zorlukları aşmış değerli kimseler olduğunu belirtmiştir. Özellikle *Beşler Grubu* denilen bu kişilerin mecliste henüz herhangi bir açıklamada bulunmadıkları halde Ali Kemaller ile itham edilip dedikoduların revaç gösterdiğini, fakat harpte birlikte yürümüş kişilerin birbirlerine muhalif olma imkanının olmadığını vurgulamış, İsmet Paşa'nın bilhassa kötü ve menfaatperest birkaç gazeteci ve dalkavuk muharririn telkinlerine uymamasını temenni etmiştir.⁸⁷⁵ Hatta yapılan nifaklara biraz ara verilmesi durumunda İsmet Paşa'nın sağlıklı kafayla karar almasını sağlayacağını belirtmiştir.⁸⁷⁶

Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların meclise geçmesi üzerine ortaya çıkan gürültüler henüz bitmemişken fırkanın tasfiyesi meselesinin gündeme geldiğini belirten Ebuuzziya, her ne kadar kendisi de halk fırkasında bir tasfiye veya istifa yapılmasını uygun görmüş olmasına rağmen bu meselenin tenkit edilmesi gereken tarafı hem işe ters tarafından başlanması hem de alışılan bir fırkacılık zihniyetiyle hareket edilmek istendiğini belirtip konuyu ayrıntılı bir şekilde tetkik etmiştir. Bu sözleri okunduğunda, *Bak mürteci, nihayet halk fırkasına da dil uzattı*, şeklinde hücum edilmemesi gerektiğini, çünkü yazdıklarıyla muhalefet edip her şeye itiraf etmek amacıyla değil, bilhassa halk fırkasının fikren kuvvetli olmasını, dahili ve harici siyasetinde istikrar sağlamasını istediğinin altını çizmiştir. Ayrıca kendisinin içtimai düşüncede halk fırkasıyla hemfikir olmasa da özellikle fırkanın umdelerine, hürriyet fikrine ve hâkimiyeti milliyeye son derece sadık olup muvaffakiyetini arzu ettiğini vurgulamıştır.⁸⁷⁷

⁸⁷² Velid Ebuuzziya, "Fırka Değil, Grup", *Tevhid-i Efkâr*, 1 Kasım 1924.

⁸⁷³ Velid Ebuuzziya, "Muhalefet Değil, Müzaheret", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Kasım 1924.

⁸⁷⁴ Yücel Özkaya, "Mustafa Kemal Paşanın Silah Arkadaşı Kazım Karabekir Paşa'nın Siyasî Hayatı". *Atatürkçü Bakış*, 1/2 (2002): 45.

⁸⁷⁵ Velid Ebuuzziya, "Yanlış Yol", *Tevhid-i Efkâr*, 3 Kasım 1924.

⁸⁷⁶ Velid Ebuuzziya, "Zavalılar", *Tevhid-i Efkâr*, 4 Kasım 1924.

⁸⁷⁷ Velid Ebuuzziya, "Fırkadan Evvel Hükümet Muhtaç-ı Tasfiyedir", *Tevhid-i Efkâr*, 5 Kasım 1924.

Velid EbuZZiya, 6 Kasım 1924 tarihli *İsmet Paşa İsterse....*, başlıklı yazısında Ankara'dan henüz resmi bir haber almamış olduğundan *Hiçbir şey olmayacaktır!*, hükmünü vermekte tereddüt etmediğini, muhalif bir fırkanın da oluşmasının imkansız olduğunu, hatta inkılapların en hassas devresinde bulunulması nedeniyle her kim ihtilafta bulunup bir fırka oluşturmaya kalkıştığı zaman ki bunlar ister Kazım Karabekir ister Rauf Bey olsun, derhal bir kötü niyete maruz kalacaktır. Çünkü meclis içinde liberal ve laik mebuslar olduğu gibi tam manasıyla muhafazakâr birçok mebus olduğunu, meclis dışında ise halk fırkasının siyasi umdelerine ve programına son derece bağlı üyelerinin yüzde doksanını muhafazakârların teşkil ettiğini örneklerle açıklamıştır. Böyle olduğu halde çok hassas bir inkılap devresi yaşandığından dolayı mecliste bağımsız bir muhafazakâr fırka ve hatta grup oluşumunun imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Ülkenin içinde bulunduğu bu hassas vaziyete rağmen bazı gazetecilerin ihtimaller neticesinde çok ağır ithamlarda bulunma cüretini gösterdiğini, fakat İsmet Paşa isterse vaziyeti katî ve seri bir kararla derhal ıslah edip kabinede de tadilâta giderek bu karışık meselenin üstesinden gelebileceğini ifade etmiştir.⁸⁷⁸

10 Kasım 1924 tarihinde Cumhuriyet Fırkası adında bir fırkanın kurulduğu haberi basında paylaşılmıştır.⁸⁷⁹ Fırka, grup, istifa, tasfiye derken yeni bir fırkanın oluştuğu haberi karşısında hayretler içinde kaldığını belirten Velid EbuZZiya, her ne kadar meclisin bir fırka ile yönetilmesinin hâkimiyeti milliye esasları ile uygun olmadığını, bir grup ya da hizbin varlığını düşünmüş olsa da halk fırkası içinden ayrı bir fırkanın çıkabileceğine hiç ihtimal vermediğini belirtmiştir. Çünkü yeni bir fırkanın oluşması mevcut umdeleri ret etmek olduğundan buna ihtimal vermediğini, hiç olmazsa şimdi oluşmasını düşünmediğini, çünkü zaman olarak da ülkenin çok hassas bir dönemine denk geldiğini ifade etmiştir. EbuZZiya, haber hakkındaki düşüncelerini belirttikten sonra yeni fırkayı tetkik etmiştir. Öncelikle kurucuların bir fırkanın nasıl olması gerektiğini iyi araştırıp hareket ettiklerini, çok etraflı düşündüklerinin en birinci delili ise fırkalarına verdikleri Cumhuriyet Fırkası ismi olduğunu, fırkanın en mühim olan tarafı ise halk fırkasının umdelerinden ayrılmadan firkadan ayrılmaları olmuştur ki buna tam anlamıyla siyasi umdelerden ayrılmak değil de bir nevi takviye olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir. Aynı zamanda programlarında özellikle Hakimiyet-i Milliye umdelerine kabul ettiklerini ilân etmeleri neticesinde Cumhuriyet fırkasının memleketin her muhitinde büyük itibar ve rağbet göreceğini şimdiden tahmin edileceği gibi fırkayı kuranların Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey, Ali Fuad Paşa ve arkadaşlarının milli mücadelenin başlıca kahramanları olması fırkaya ayrı bir kuvvet sağlayacağını, kısacası mecliste esaslı bir kuvvet teşekkül etmiş

⁸⁷⁸ Velid EbuZZiya, "İsmet Paşa İsterse...", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Kasım 1924.

⁸⁷⁹ Ekincikli, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terrakiperver...", 160.

olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸⁰ Bu gelişmenin sonucunda halk fırkasından istifaların yaşanması sonucu mebuslar arada büyük tartışmaların yaşanmasına neden olmuş, arkadaş olan mebuslar dahi birbirleri hakkında ağır sözler söylediğini belirten Ebuzziya, acaba bu istifaların ekseriyetin istediği ve temenni ettiği bir şey miydi, değil miydi bilinmediği, fakat en ağır tenkidi Dahiliye vekili Recep Bey'in yaptığını belirtip konuyu değerlendirmiştir. Halbuki bu yeni dönemin toplanmaya başladığı bu sırada hükümet ve mebuslar ölçülü davranarak tedbirler alıp öngörülü olsalardı meclisteki asabiyetin ve her türlü dağdağanın önüne geçebilirlerdi, fakat bu yeni fırkanın henüz programı ve nasıl hareket edecekleri belli olmadığından dolayı hükümetin sert bir tavır almaması gerektiğini, çünkü asabi hareketlerin devamlılığından zarardan başka bir şey çıkmayacağını belirtmiştir.⁸⁸¹

Velid Ebuzziya, Ankara'daki kaç günlük sessizlikten sonra gazetelerdeki haberlere göre yeni fırkanın Terakkiperver Cumhuriyet unvanını kabul ettiğini, beyannamesini bugün hükümete vereceği gibi programını da yayımlayacağı bilgisini almıştır. Bu bilgileri değerlendiren Ebuzziya, yeni fırkaya kuvvet verecek en önemli faktörün bir programının⁸⁸² olması olarak görmüş, bir programın hazırlanmış olmasını da yaşanan tecrübelerle dayandırmıştır. Çünkü halk fırkasının her ne kadar siyasi umdeleri bulunsada bir programı olmadığından dolayı fırkaya bir mensubiyetin oluşmadığını, fırka defterlerinde kaydı bulunup da fırka merkezini görmeyen kimselerin olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yeni fırkanın cumhuriyet unvanını inkılaplara muhalif olmadığını göstermek amacıyla kullanmış olabilecekleri şeklinde yorumlamıştır. Bütün bu gelişmelerin yanı sıra her zaman tekrarladığı üzere bağımsız düşüncesini daima muhafaza ettiği cihetle bu yeni fırka ile şahsen hiçbir alakasının olmadığını vurgulamıştır. Yeni fırka işe başladıktan sonra ilan ettiği esaslardan ayrıldığı vakit tenkit edeceğinin bir gerçek olduğunu, Türkiye halkının selametini, beklentilerini yerine getirmesini temenni etmiştir.⁸⁸³

Yeni bir fırkanın oluşumu nedeniyle gazeteciler arasındaki polemiklerin tehlikeli olmağa başladığını belirten Velid Ebuzziya, çünkü halk fırkasının gazeteci ve muharrirleri kendileri gibi düşünmeyenleri açıkça vatan hainliği ile suçlamaya başladıklarını ve bu ithamların yeni fırkanın programını yayımlamasıyla başladığını, hatta bu fırkanın cumhuriyeti tehlikeye düşürdüğü iddialarının olduğunu belirtmiştir. Ebuzziya, bu memlekette yazı yazmak isteyenler ya halk fırkasının üç beş gazetecisi gibi düşünüp yazacak ya da ithamlara mazur kalacağını, yazmasan da *bak mürtecie, fikrini söylüyor mu, cumhuriyetçi olduğunu ilân ediyor*

⁸⁸⁰ Velid Ebuzziya, "Yeni Cumhuriyet Fırkası", *Tevhid-i Efkâr*, 11 Kasım 1924.

⁸⁸¹ Velid Ebuzziya, "Meseleyi Dağdağasız Halletmek Kabil Değil miydi?", *Tevhid-i Efkâr*, 12 Kasım 1924.

⁸⁸² Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının siyasi kimliği ve programı için bakınız: Yeşil, *Terakkiperver...*, 221-231.

⁸⁸³ Velid Ebuzziya, "Yeni Cumhuriyet Fırkası", *Tevhid-i Efkâr*, 18 Kasım 1924.

mu denilerek yine ithamda bulunacaklarını ifade etmiştir. Ardından yaşanan gelişmeleri tasvir etmiştir, halk fırkasının pek iyi olduğunu, umdelerinin fena olmadığını, fakat yaşanan tecrübelerle göre bu umdelere herkesin riayet etmediğini, fırka mensubiyetinin bazıları ayrılarak yeni bir fırka kurduğu, fırka kurmanın cumhuriyet ve hâkimiyet-i milliyeye esaslarına muhalif olmak anlamına gelmediğini, bilakis bu esaslara bir takviye olup kuvvetlenmesini sağlayacaktır ki bütün vaziyetin bundan ibaret olduğunu belirtmiştir. Ahmet Ağaoğlu'nu eleştirerek kendini memleketin sadık evladı görüp Kâzım Karabekir, Rauf Bey, Ali Fuatlar gibi milli kahramanları vatan düşmanı, mürteci olarak vasıflandırmasını doğru bulmamıştır. Hatta bu tarz yayınlar nedeniyle halk fırkasının itibarı günden güne azalttığını, ne kadar vicdanı bağımsız, hür fikirli kimse varsa hepsi tek tek fırkayı terk ettiklerini, fakat henüz vaktin geçmediğini, meclisteki en kıymetli mebusları ayrı bir fırka kurmuş olsalar da halk fırkasının kendini toplayabileceği ve mevkinin muhafaza edebileceğini ifade etmiştir.⁸⁸⁴ Ebuzziya, gazeteciler arasında her gün artan itham ve tehditlerin yanı sıra bir de mebuslarından birinin başına *Korkarım ki İstanbul yine bir korku geçirecek* sözlerini sarf etmesini oldukça ciddi olduğunu, çünkü bir yıl önce yapılan benzer tehditler sonucunda İstanbul'a istiklal mahkemesinin gönderildiğini hatırlatıp Ankara'dan gelen tehditlerin küçümsenmeyeceğini belirtmiştir. Her ne olursa olsun gazetesi *Tevhid-i Efkâr*'ın inkılap düşmanı, yenilik karşıtı vb. isnatlardan oldukça uzak ve gazetesinin her bir nüshasının da bunun birer delili olduğunu vurgulamıştır.⁸⁸⁵

Siyasi alanda yaşanan diğer önemli bir gelişme ise İsmet Paşa'nın ani istifası olmuştur.⁸⁸⁶ Bu istifa karşısında hayretler içinde kaldığını belirten Velid Ebuzziya, olası nedenleri ise mecliste aldığı güvenoyunu kâfi derecede görmemesi, bir yıldan beri ara ara nükseden hastalığı ve yeni cumhuriyet fırkasının kurulması şeklinde sıralamıştır. Hükümeti kurma görevinin Fethi Bey'e⁸⁸⁷ verilmesini isabetli bir karar olarak görmemiş, çünkü bir yıl önce iktidarda bulunurken iş göremediği iddiasıyla istifa ettirilmişken bugün iş başına getirilmesinden büyük bir fayda beklemenin ne kadar doğru olduğunu tetkik edip kabinesinde eski kabinenin başlıca zayıf kişilerin bulunması sıkıntılı bir durum olarak görmüştür.⁸⁸⁸ Yapılan değişikliğin halk fırkasının umdeleri ve siyasi esasları ile ilgisi olmadığını ve bu konuda bir değişikliği olmayacağını belirten Ebuzziya, sadece kabinede ve idare tarzındaki bazı hataların düzeltilmesi için iktidar değişikliğinin yaşandığını belirtirken İsmet Paşa dönemindeki en büyük hatanın eski kabine üyeleri ile yola devam etmesi, bazılarının fazla serbest bırakılması,

⁸⁸⁴ Velid Ebuzziya, "Cumhuriyetçi Olmak da Memnu mu?", *Tevhid-i Efkâr*, 19 Kasım 1924.

⁸⁸⁵ Velid Ebuzziya, "Niçin bir korku daha geçirelim?", *Tevhid-i Efkâr*, 20 Kasım 1924.

⁸⁸⁶ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, 110.

⁸⁸⁷ Osman Okyar- Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, 39- 40.

⁸⁸⁸ Velid Ebuzziya, "İsmet Paşa'nın İstikameti", *Tevhid-i Efkâr*, 23 Kasım 1924.

onlarında artık cahilliklerinden mi yoksa acizlikleri yüzünden mi devlet işlerini berbat ettiklerini ve bunların başlıca örneği imar ve iskân işleri ile maarif işleri olarak göstermiştir. Bu nedenle Fethi Bey'in ilk olarak hataları tespit edip kabineye işin ehli kimseleri almalıdır, ikinci olarak irtica vardır, inkılâba çelme atılacaktır, efsaneleriyle korku saçarak böylece hakimiyet-i milliyeye darbeler indirmeyi tavsiye eden muharrirler susturmak olduğunu düşünmüştür.⁸⁸⁹ Çok çetin bir zamanda iktidara gelen Fethi Bey'i zor ve mühim işlerin beklediğini belirten Velid Ebuuzziya, *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin Ankara muhbirine verdiği beyandaki *Halkın hislerine tercüman olmağı büyük bir vazife ad ederim*, sözünden oldukça memnun kaldığını, görevinde muvaffak olmasını gönülden temenni etmiştir.⁸⁹⁰ Diğer taraftan Ankara basınında yeni cumhuriyet fırkasını beğenmeme tavırlarının devam ettiğini belirten Ebuuzziya, halk fırkasıyla hükümet taraftarlarının yeni fırkayı açıkça beğenmemeleri ve küçümsemelerini mazur görmek gerektiğini, çünkü fırkadaki önemli kişilerin ayrılıp yeni bir fırka kurmalarından hem müteessir olduklarını hem de telaşa düştüklerini ifade etmiştir. Ayrıca Ankara'dan alınan haberlerden halk fırkasının umdelerini bir program haline getirmeye karar verdiğinin görülmesi, yeni fırkanın halk fırkası üzerinde olumlu etki yaptığını, bazı ihtiyaçlarını tamamlamasına vesile olduğunu, hatta halk fırkasından istifaya karar vermiş bazı kişilerin fırkada kalarak hükümetin kuvvetlenmesine etki yaptığını, zaten yeni fırkadan beklenen başlıca faydanın böyle şeylerden ibaret olduğunu belirtmiştir.⁸⁹¹ Velid Ebuuzziya'nın kasım ayı sonlarından aralık ayının ortasına kadar yazıları bulunmamaktadır, aralık ayında ise İstanbul ve Bursa seçimlerinin sonuçları üzerinde durmuş, ayrıca iki mebusun bayanı ve gazeteciler ile arasındaki polemikler üzerine yazmıştır.

Dâhiliye vekili Recep Bey'in hiç beklenilmediği bir sırada istifa ettiğini⁸⁹² belirten Velid Ebuuzziya, bu istifayı İsmet Paşa'nın ansızın çekilmesine benzetmiş, fakat Paşa'nın rahatsızlığından dolayı çekildiği bilinirken Recep Bey ise İstanbul Şehir Emni'nin hükümet tarafından seçilip seçilmemesi meselesi sonucu oluşan ihtilaf olarak gösterildiği gibi Fethi Bey'in istifa edip yerine Recep Bey'in geçeceği gibi farklı iddiaların da olduğunu belirtmiştir.⁸⁹³ Ebuuzziya kabinenin en nüfuzlu bir unsurunun öyle meseleler yüzünden istifa etmesini uygun görmemiş, ayrıca İsmet Paşa'nın istifa edip yerine Fethi Bey'in geçmesinden halk fırkasından bir zümre hoşnut olmamıştı, fakat Recep Bey Dahiliye vekaletindeki görevine devam etmişti, bugün görevinden çekilince ortaya yeni bir hükümet buhranı meselesinin çıkma

⁸⁸⁹ Velid Ebuuzziya, "Fethi Beyden Başlıca Beklediğimiz", *Tevhid-i Efkâr*, 24 Kasım 1924.

⁸⁹⁰ Velid Ebuuzziya, "Halkın Hissiyatına Tercüman Olmak, Kanunu Hâkim Kılmak", *Tevhid-i Efkâr*, 25 Kasım 1924; İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar*, Ankara: ATAM Yayınları, 2021, 41- 46.

⁸⁹¹ Velid Ebuuzziya, "Yeni Fırkanın Fazilet Terbirkârîsi", *Tevhid-i Efkâr*, 26 Kasım 1924.

⁸⁹² Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924- 1925)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, 110-111.

⁸⁹³ Velid Ebuuzziya, "Gayrı Muntazır Bir İstifa", *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ocak 1925.

ihtimali olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹⁴ Konuyla ilgili Ankara'dan resmi bir haberin çıkmadığını, fakat diğer gazetelerdeki bilgilerden Gazi Paşa'nın araya girmesi sonucu meselenin çözüldüğü bilgisi paylaşılmış olsa da Velid Ebuuzziya, Ankara'dan alınacak haber ve firkada verilecek karar ne olursa olsun meselenin tamamıyla kapanabilme imkânının pek zayıf olduğunu, çünkü halk fırkası içinde sadece İstanbul şehir-i emini ve Recep Bey'in istifa meselesinin olmadığını, sorunun temelinde Fethi Bey'in iktidara gelmesiyle firkadaki ılımlılar ve aşırıya kaçanlar arasında oluşan ihtilaf olduğunu düşünmüştür. Fırka içinde yaşanan bu ihtilaf ile ne arzulandığının bir türlü anlaşılmadığını, firkadaki müfrit zümrenin artık lüzumsuz münakaşaları bırakmasını, hükümetin müsbet işler görmesini temenni edip hayırlı neticenin çıkmasını Gazi Paşa'nın himmetinden beklediğini belirtmiştir.⁸⁹⁵ Neticede Anadolu Ajansı'nın yayımladığı tebliğ ile meselenin tatlıya bağlanarak sonuçlandığı bilgisi üzerine Ebuuzziya, bir buhranın patlak vermeden sonuçlanmasında Gazi Paşa'nın önemli etkisinin olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹⁶ Konuyla ilgili yazmaya devam eden Velid Ebuuzziya, milli davanın iki safhası ve iki gayesi olduğunu, birinci ve en mühim gaye vatan topraklarını düşman istilasından kurtarmak olduğu ve bunun büyük başarıyla sağlandığını, fakat bu gayenin tamamıyla mükemmel olması için ikinci gayede de başarı sağlamak gerektiğini ve bu ikinci gayenin iktisadi bağımsızlık olduğunu belirtmiştir. Çünkü Türkiye'nin siyasi bağımsızlığı ancak iktisadi bağımsızlığın temin edilmesine bağlı olduğunu, hatta Lozan safahatını takip edenlerin çok iyi hatırlayacağı üzere İsmet Paşa'nın iktisadi bağımsızlık ve hukuku için gösterdiği çaba ve uğraşlar sonucu ihtiyarladı demenin abartı olmayacağını, bu nedenle dedikodular ve münakaşalar çıkararak bir buhranın oluşmasına sebebiyet verilmemesi gerektiğini uzun uzadıya örneklerle ifade etmiştir.⁸⁹⁷

Halk fırkasının İstanbul teşkilatında bazı değişikliklerin yapılmaya başladığı haberleri üzerine Velid Ebuuzziya, konu hakkında henüz bir bilgi almadıklarını, fakat eğer görüşünün alınma ihtimali olsaydı bir tasfiyenin esas itibarıyla pek lazım olduğunu ifade edeceğini belirtmiştir. Böylece İstanbul Türkiye'nin mühim bir şehri olması itibarıyla halk fırkası merkezine yetkin kişilerin görev yapması beklenirken Hâkim Rıza Efendi namında sarıklı bir zatın, başka bir deyişle laik bir firkanın başına laikliğin ne olduğunu bilmeyen, hatta telaffuz dahi edemeyen birin getirilmesinin ciddiyetsizlik olduğunu, çünkü İstanbul'da halk fırkasını temsil eden kişinin firkanın önem ve itibar seviyesine uygun olmadığını belirtmiştir. Her ne kadar halk fırkasının İstanbul'da bir hayli şubeleri ve üyesi olsa da bunun nedeni de iktidardaki hükümetin fırkası olmasından ibaret olduğunu ifade etmiştir. Velid Ebuuzziya, bu yazdıklarının

⁸⁹⁴ Velid Ebuuzziya, "Yeni Bir Buhran Arifesinde Miyiz?", *Tevhid-i Efkâr*, 10 Ocak 1925.

⁸⁹⁵ Velid Ebuuzziya, "Ne Buhran Biter Ne Mes'ele Kapanır!", *Tevhid-i Efkâr*, 11 Ocak 1925.

⁸⁹⁶ Velid Ebuuzziya, "Buhrandan Sonra", *Tevhid-i Efkâr*, 12 Ocak 1925.

⁸⁹⁷ Velid Ebuuzziya, "Biz didişirken", *Tevhid-i Efkâr*, 14 Ocak 1925.

itiraz amaçlı değil, halkın ihtiyaçları ve dertleri üzerine yüreği titreyen bir kişi olması nedeniyle samimi hislerini dile getirdiğini, tamamen tarafsız bir gazeteci olduğunu vurgulamıştır. Çünkü mevcut fırkalardan hiçbirine dahil olmadığı gibi bunun imkân haricinde olduğunu, ayrıca Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na karşı biraz iltizamkâr yayında bulunmasının nedenini de sadece fırka kurucularına olan hürmet ve saygısından dolayı olduğunu belirtmiştir. Hükümetin, vatanın refahını sağlayacağını, her ne kadar halk fırkası üyesi olmasa da fırkasının muvaffak olmasını kendisi kadar samimiyetle ve hiçbir gazez, amaç ve menfaati olmaksızın isteyen az kişinin bulunacağını belirtmiştir.⁸⁹⁸ Hatta Fethi Bey'in memleketin ihtiyacı olan huzur ve istikrarı, iktisadi refahı, iş, sermaye, emniyet vb. amaçlarla çalışmalara başladığını belirten beyannamesini takdirle karşıladığını belirten Velid Ebuuzziya, hükümetin iyi düşünülmüş bir program ile göreve başladığını belirterek inkılaplar içinde bulunan memleketin böyle karışık bir devre geçirmesinin de pek doğal olduğunu da ifade etmiştir.⁸⁹⁹

Velid Ebuuzziya, gazeteciliğe başladığı ilk günden itibaren günlük köşe yazılarına bakıldığında İttihat ve Terakki hükümeti, Mütareke Dönemi'nde kurulan İstanbul hükümetleri ve Cumhuriyet Dönemi'ndeki hükümetlerinin uygulamalarına yönelik yazı üslubunun aynı, eleştirilerinin de oldukça sert olduğu görülmektedir. Hatta sert eleştirileri nedeniyle Divan-ı Harp'te yargılanmış ve gazetesi tatil edilmiş olsa da düşünce özgürlüğünü sonuna kadar kullanmış ve herhangi bir fırka, grup ve zümreye dahil olmadığı gibi siyasi yönü olmayan bağımsız bir gazeteci olduğunu her zaman vurgulayıp çizgisini ve yayın politikasını değiştirmemiştir. Hükümetlerin uygulamalarını tenkit ederken neden sert bir üslup kullandığını da her yazısının sonunda tekrarlamıştır ki bunlar, ülkenin çok hassas dönemler geçirmesi, düşmanların saldırgan ve Türkleri yok etme politikası güttüğünü, bu nedenle milli birliğin sağlanması gerektiğini savunmuştur. Tabii ki fikir birliğinin oluşmaması, kanun ve adalette yapılan usulsüzlükler, idari uygulamalardaki hatalar ve bu bağlamda memleketin refahını ön planda tuttuğundan dolayı idari, mali, ekonomik ve eğitim alanlarında yapılan yanlışlıkları eleştirdiğini belirtmiştir.

3.3.6. Şeyh Said İsyanı Hakkındaki Yazıları

Ankara'da yaşanan siyasi gelişmelerin dışında (Diyarbakır) Ergani ilçesi ile (Bingöl) Genç ilçesi mıntıklarında bir ayaklanmanın ortaya çıktığı haberleri basın gündeminde büyük etki yaratmıştır.⁹⁰⁰ Velid Ebuuzziya, henüz resmi bir açıklamanın yapılmadığını belirtip Tevhid-

⁸⁹⁸ Velid Ebuuzziya, "Halk Fırkasının Tasfiyesi", *Tevhid-i Efkâr*, 20 Ocak 1925.

⁸⁹⁹ Velid Ebuuzziya, "Sükûn ve İstikrar", *Tevhid-i Efkâr*, 25 Ocak 1925.

⁹⁰⁰ Ahmet Süreyya Örgüven, *Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2002, 11.

i Efkâr gazetesinin Ankara'daki muhabirinin verdiği noksan bilgiler ve gazetelerdeki haberler üzerinden konuyu ele almıştır. Öncelikle alınan haberler her ne kadar noksan olsa da o bölgede oldukça mühim bir olayın cereyan etmekte olduğunu, hatta evvelki gün İsmet Paşanın acilen Ankara'ya geçmesinin olayla ilgili olduğu, Gazi Paşa'nın ve Kazım Paşa ile müzakerede bulunduğu, Fethi Bey ve arkadaşları müzakereye katılmamış olmasının dikkat çektiği ve bu özel görüşmenin Fethi Bey'in istifasıyla sonuçlanacağı rivayetleri de paylaşılan haberler arasında olduğunu belirten Ebuzziya, bu asılsız haberlerin ortaya çıkmasında halk ve basının mazur görülmesi gerektiğini, çünkü olay hakkında resmi açıklama olmadığından farazilerin artmasına neden olduğunu belirtmiştir. Genç hadisesinin ise Şeyh Said adında birinin ayaklandığı bilgisi olduğunu belirten Velid Ebuzziya, bu ayaklanmanın sebep ve bahanesi ne olursa olsun memleketin henüz bir harpten çıktığı bu günlerde en küçük bir ayaklanmanın dahi en büyük vatan hainliği olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca memlekete sulh zamanından beri beklenen ve istenilen iyi bir idare oluşmamış olabileceğini, memleketi son derece etkileyen iktisadi buhranın çıkmış olabileceğini, herhangi bir sebeple halkın idareye karşı hoşnutsuzluğu olmuş olabileceğini, fakat bütün bu nedenler hükümete karşı bir ayaklanmayı gerektirecek bir mazeret olamayacağını belirtmiştir. Ardından ülkenin içinde bulunduğu hassas durumu, düşmanın en ufak bir nifaktan yararlanma çabası içinde bulunduğunu, güney sınırlarında İngilizler, batı sınırlarında Yunanlıların beklediğini hatırlamıştır. Aynı zamanda Genç bölgesinde ortaya çıkan olayda Musul meselesi nedeniyle İngilizlerin parmağı olmasının pek muhtemel olduğunu, çünkü daha önce de aynı mesele nedeniyle Nesturîleri tahrik ederek kanlı bir hadise çıkardıklarını ve hükümetin şiddetli ve kesin tedbirleri sayesinde amaçlarına ulaşamadıklarını, kısacası Milletler Cemiyeti'nin Musul tahkikat heyetinin faaliyetinin devam ettiği bir sırada böyle bir olayın çıkmasını, İngilizlerin bir faaliyeti olduğuna hüküm verilebileceğini tekrarlamıştır. Nitekim daha Lozan konferansı esnasında İngiltere'nin Muhtar Kürdistan meselesi çıkarmak istediğini, fakat muvaffak olamadığını, siyaseten elde edemediklerini böyle hadise ve tahriklerle almaya çalıştıklarını, fakat hükümetin bu olayı da süratle izale edip başarı sağlayacağını belirtmiştir. Tabii olarak olay atlatıldıktan sonra hükümetin güney sınırlarındaki düşman teşebbüsüne karşı çok kati ve etkili tedbirler alması gerektiğini ve siyasi olarak İngiltere'nin fesat siyasetinden vazgeçmesi konusunda uyarıda bulunması gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁰¹

Velid Ebuzziya, Fethi Bey'in iktidara geldiğinden beri çeşitli olayların Halid Paşa olayı, Ermeni firarileri meselesi, Sadeddin Bey'in tevkifi, Ferid Bey'in Divan-ı Âliye sevk meselesi ve diğerlerinin birbirini takip ettiği gibi bir hayli tatlı, acı münakaşaların ortaya çıktığını ve

⁹⁰¹ Velid Ebuzziya, "Genç Hadisesi", *Tevhid-i Efkâr*, 23 Şubat 1925.

bunlar daha bitmeden huzur ve asayişini bir hayli tehdit eden Genç hadisesinin başladığını, bu nedenle Fethi Bey'in ne beyanında söylediklerini yapabildiğini ne de memleketin rahat yüzü gördüğünü belirtmiştir.⁹⁰²

Hükümet tarafından yapılan resmî açıklamaya göre isyanın dört vilayete birden sıçraması sonucu on iki velayette İdare-i örfiye (Sıkıyönetim) ilan edilmiştir.⁹⁰³ Ayrıca hükümet, hareketin sebepleri hakkında öğrendiklerini meclise ve matbuata bildirmiş, buna göre üç neden üzerinde durulduğu belirtilmiştir. İlk olarak olayın bir Kürt hareketi olduğu, ikincisi Şeyh Said adındaki kişinin başarı sağlamak için din ve hilafet meselesinden istifade etmek istediği, üçüncü olarak da ecnebi parmağının bulunması olmuştur. Bunlarla birlikte Şeyh Said'in hazırladığı beyannameleri tayyareler ile dağıtması bu hareketin, sırf irticai bir hareket olduğu da iddia edilmiştir. Paylaşılan haberi değerlendiren Ebuzziya, öncelikle olayın dört vilayete görülmesi nedeniyle bunun üç beş günlük bir mesele olmadığı gibi öyle birkaç gün veya haftada hazırlanacak bir hareket de olmadığını belirtmiştir. Ayrıca bu kadar geniş çaplı olan bu hareketin başlıca sebebinin irtica olmayacağını düşünmüş ve meşrutiyetten beri yaşanmış isyanlardan (Arnavutluk, Yemen, Bitlis) örnekler vermiştir. Ardından şimdiki isyanın başlıca sebebinin sadece inkılaplara bağlamamak gerektiğini, çünkü her hükümet şeklinde bilhassa merkeze uzak mıntikalarda böyle isyanların çıktığını, bunun birinci sebebi ise idaresizlik ve iş başındaki kişilerin, vali, kaymakam ve diğer memurların yetersizliği olarak düşünmüştür. Diyarbakır, Genç bölgesindeki halkın eskiden beri az çok serkeşlikleri olduğunu, fakat bunların Arnavutlar veya Araplar kadar süratle harekete getirilebilir insanlar olmadığını, bilakis Kürtler hükümete karşı kafa tutmaya alışık olduklarını belirtmiş, fakat basit düşünen halkı kandırmak için kolaylıkla istifade edilecek vasıtanın Hilafet meselesi olduğu ve bunda da İngiliz parmağı olduğuna hiç şüphe edilmediğini ifade etmiştir. Her ne olursa olsun bu hareketin en ufak bir mazeretinin olamayacağını vurgulamıştır.⁹⁰⁴ Sonrasında Fethi Bey'in mecliste yaptığı açıklamayı⁹⁰⁵ değerlendiren Ebuzziya, Şeyh Said ayaklanmasının Nesturî hareketiyle ilgisi olduğunu, haricin tahrikiyle meydana geldiğinin anlaşıldığını, hatta oğullarının biri İstanbul'da diğerinin Halep'te bulunması İngiltere ile birlikte Fransa'nın da etkisinin olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Şeyh Said'in kullandığı vasıtanın din ve taassup (Din dışındakileri düşman görme) tahrikleri olduğunu, tabii ki oralardaki sınırsız cehaletten faydalanıp kendisinin Cenabı-hak tarafından gönderildiğini söylemek cüretini gösterip halkın cehaletini kendi lehine kullandığı şeklinde değerlendirmiştir.⁹⁰⁶

⁹⁰² Velid Ebuzziya, "Biraz Sükûn Yüzü Görmeyecek Miyiz?", *Tevhid-i Efkâr*, 24 Şubat 1925.

⁹⁰³ Zürcher, *Terakkiper...*, 116- 117; Örgüven, *Şeyh Said İsyanı...*, 48- 50.

⁹⁰⁴ Velid Ebuzziya, "Hadisenin Ehemmiyeti ve Fecaati", *Tevhid-i Efkâr*, 25 Şubat 1925.

⁹⁰⁵ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 306.

⁹⁰⁶ Velid Ebuzziya, "Fethi Bey Beyanattı", *Tevhid-i Efkâr*, 26 Şubat 1925.

Bölgeden alınan son haberleri değerlendiren Ebuzziya, isyan yayılmasına rağmen bölge halkından da karşı savunmalarının olduğunu, özellikle askeri kuvvetler daha yetişmeden Elâzığ halkının göstermiş olduğu kahramanlığın memnun edici haberler olduğunu, hatta isyan bölgesine komşu olan yerlerdeki Kürt reislerinin dahi isyana karşı savaşmalarının dikkate değer bir davranış olduğunu, ayrıca askeri kuvvetlerin iki gün evvel Harput'a diğer taraftan Diyarbakır'a ulaştıkları bildirilmiştir. Bu bağlamda Velid Ebuzziya, bu isyandan çıkardığı en önemli anlamın artık dini tahriklerle halkın iğfal edilemeyeceğinin ispatlandığını ifade etmiştir. Ayrıca isyancıların Elazığ'a girmesiyle hükümet konağını, hastane ve evleri yağma etme davranışları nedeniyle onların Türk hükümeti ve milletine karşı husumet beslediklerinin göstergesi olduğunu belirtmiştir.⁹⁰⁷ Bunun yanı sıra İstiklal gazetesinin Ankara muhabiri, Genç isyanının mahiyeti hakkında bilgi almak için Vilayet-i Şarkiye mebuslarıyla yaptığı mülakattaki bilgilerine göre valilerin ve idare memurlarının acizliklerinin olduğu konusunda hemfikir bulunmuşlar, Kürt halkı, bu irticai hareketin aleyhinde oldukları ve Hans, Silvan ve Elazıglıların hareketi buna güzel bir örnek olduğunu ifade etmişlerdir. İsyanın en mühim sebebi idaresizlik ve maarifin bu cahil muhitte yayılmamış olması, ayrıca dini tahrikler ve ecnebi parmağı gibi sebeplerin ikinci derecedeki etkenler olduğu belirtilmiştir. Velid Ebuzziya, bu bilgileri değerlendirirken isyanın sebepleri ne olursa olsun, ortada bir hakikat olduğunu ki o da isyan bölgesinin Anadolu'nun diğer yerlerine nazaran idarenin tamamen tesis edilmediği, halkın derin bir cehalet içinde olduklarını, belki de bu nedenle hükümetten ziyade bölgenin şeyh, reis ve beylerinin nüfuz ve emri altında bulduklarını vurgulamıştır. Fakat nedeni ne olursa olsun isyanın isyan olduğu, af edilecek tarafının olmadığını, isyan bastırıldıktan sonra o bölgede yapılması gereken ilk işin çok kuvvetli ve nüfuzlu bir idare tesis ederek hakiki bir inkılap yapmanın meclis ve hükümetin en mühim vazifesi olduğunu vurgulamıştır.⁹⁰⁸

Velid Ebuzziya, siyasi alanda yaşanan gelişmeleri de Fethi Bey'in istifa etmesini, İsmet Paşa kabinesinin oluşturulması, Recep Bey'in Müdafaa-i Milliye Vekaleti⁹⁰⁹ gibi en mühim bir vazifeye getirilmesini ayrıntılı bir şekilde yazısında değerlendirmiştir.⁹¹⁰ İsmet Paşa'nın yeni kabinesiyle nasıl bir siyaset takip edeceğinin henüz açıklanmadığını, fakat ister ılımlı ister şiddetle hareket etsin, bütün icraatı kanuna uygun halde yürüteceğini, eski kanunlar kâfi değilse yeni kanunlar çıkarmak suretiyle yapacağını belirtmiş, ardından İsmet Paşa'nın çok hassas ve buhranlı zamanda memleketin başına geçmiş bulunduğunu, kendisi ve kabinesinin muvaffak olmasını temenni etmiştir.⁹¹¹

⁹⁰⁷ Velid Ebuzziya, "İsyanın Tekmiline Doğru", *Tevhid-i Efkâr*, 1 Mart 1925.

⁹⁰⁸ Velid Ebuzziya, "İsyana Karşı", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Mart 1925.

⁹⁰⁹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 308- 310.

⁹¹⁰ Velid Ebuzziya, "Fethi Bey Kabinesinin Tebdili", *Tevhid-i Efkâr*, 4 Mart 1925.

⁹¹¹ Velid Ebuzziya, "Adale Makrun-ı Şiddet", *Tevhid-i Efkâr*, 5 Mart 1925.

Sonuç olarak Velid EbuZZiya, isyanın çıktığı ilk günden itibaren hadiseyi şiddetle kınamış ve nedeni ne olursa olsun isyanın isyan olduğu, mazur görülecek hiçbir tarafının olmadığını, en ufak bir isyanın dahi en büyük vatan hainliği olduğunu vurgulamıştır.

İcra Vekilleri Heyeti tarafından 4 Mart 1925 tarihinde Tahriri Sükûn Kanunu çıkarılmış, kanunun birinci maddesinde İstiklal Mahkemelerinin kurulacağı belirtilmiştir.⁹¹² 5 Mart 1925 tarihinde alınan kararla Tevhid-i Efkâr gazetesiyle birlikte beş gazete ve bir derginin yayını durdurulmuştur.⁹¹³ Ardından Şark İstiklal Mahkemesi'nin 19 Haziran 1925 tarihinde aldığı karar neticesinde İstanbul Valiliği tarafından Velid EbuZZiya ve diğer gazeteciler tutuklanmış, 22 Haziran 1925 tarihinde Diyarbakır'a gönderilmiştir.⁹¹⁴

⁹¹² TBMM 2. Dönem Tutanak Dergisi, Tahriri Sükûn Kanunu, Kanun No: 578, 15 (69) 4 Mart 1925, 129-131.

⁹¹³ BCA. KDB. 030.18.01.01/013.12.12., (5 Mart 1925).

⁹¹⁴ Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri, 278; Edib, İstiklal Mahkemelerinde Sebilürreşad'ın Romanı, 28- 29.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VELİD EBUZZİYA'NIN DİĞER GAZETELERİ (1934- 1944)

4.1. ZAMAN GAZETESİ (1934-1936)

Velid EbuZZiya, dokuz yıllık bir aradan sonra yeniden gazete çıkarma girişiminde bulunmuş ve Tasvir-i Efkâr gazetesinin devamı olmaktan ziyade Zaman ismini kullandığı gazete 11 Haziran 1934 tarihinde yayına başlamıştır.⁹¹⁵ Velid EbuZZiya'nın Zaman gazetesini neden çıkarmaya başladığı sorusunun cevabını, arkadaşı Cemaleddin Saraçoğlu şöyle ifade etmiştir. Bir gün Velid'in kendisine bir gazete çıkarmak istediğini, çünkü babasından bir gazete devraldığını, ısrarla çalışarak Tasvir-i Efkâr'ı İstanbul'un önde gelen gazetesi haline getirdiğini, fakat İstiklal Mahkemesinde yargılanıp gazetesinin kapatıldığını açıklamıştır. Ardından sadece matbaayı işletmekle aile geçimi sağlanmadığını, vefat etmesi durumunda yeğeni Ziyad ve oğlu Selim'in işsiz kalacaklarını, halbuki EbuZZiya ailesinin her şeyden evvel bir gazeteciler ailesi olduğundan evlatlarını mağdur durumda bırakmamak nedeniyle bir gazete çıkarmak istediğini ve kendisinden bir ricada bulunduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Saraçoğlu'na Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey ile görüşmesini rica etmiş, bir gazete çıkarma isteğinin Ankara'da nasıl karşılanacağını anlamak istemiştir. Böylelikle yapılan görüşmeler sonucunda Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Velid'in yurtseverliğini bildiğini fakat *İhtiyatsızlıklara kaçmamak şartıyla* gazete çıkarabileceğini belirtmiş ve 11 Haziran 1934 tarihinde Zaman gazetesi çıkmıştır.⁹¹⁶

Yayımlı başlatılan Zaman gazetesi beklenen rağbeti bulmamış, Velid EbuZZiya bir yandan gazetenin tutunması için maddi manevi gayret gösterirken diğer taraftan dönemin gazeteleri "Velid yine softalığa başladı, gazete ismi tersten okununca namaz olduğu" vb. yayımlar ile gazete yayınına baltalama gayretleri ortaya çıkmıştır.⁹¹⁷ Çok geçmeden 27 Şubat 1936 tarihinde Zaman gazetesi mülkiyet ve neşir hakkını eski Milliyet ve Tan gazeteleri yazı işleri müdürü Etem İzzet Benice'ye devretmiştir.⁹¹⁸ Böylece Velid EbuZZiya'nın yayına başlatmış olduğu Zaman gazetesi 609 sayı yayımlandıktan sonra kapanmıştır.

Zaman gazetesinde günlük iç ve dış haberlere geniş yer verilmiş, genel kültürü arttıracak birbirinden farklı köşe yazıları da yayımlanmıştır. Böylelikle zaman ansiklopedisi, günde bir kitap, fen ve sanat, spor haberleri, tıbbi ve sıhhi muhasebe, iktisat işleri, kadın ev ve moda,

⁹¹⁵ *Zaman*, 11 Haziran 1934; *Zaman* 27 Şubat 1936.

⁹¹⁶ Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, *Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul*, (Haz. İsmail Dervişoğlu), İstanbul: Kitabevi, 2009, 369-370.

⁹¹⁷ Saraçoğlu, *Gazeteler, Gazeteciler...*, 372.

⁹¹⁸ *Zaman*, 27 Şubat 1936.

ziraat ve toprak, radyo programı, tefrikalar vb. gibi yazıların özellikle konu uzmanları tarafından yazılmasına dikkat edilmiştir. Bununla birlikte her gün *Şerhler* başlığı altında Ziya Paşa'nın bir beyti verildikten sonra uzun uzadıya açıklanmasının yapılması dikkat çeken haberler arasında yer almıştır. Gazetenin başmakaleleri Velid Ebuuziya tarafından yazılmakla birlikte pek çok haber imzasız yayımlanmıştır. Haberlerde adının baş harfini kullananlar S., L., B., A.U.K., Ö.R., olduğu gibi kendi adını kullananlar da M. Turhan, Abdülfeyyaz Tevfik, Ömer Rıza, Samih Fatih, Mimar Kemal Altan, Naci Sadullah, Ö. Selim, Seyyah vb. bulunmaktadır.

Velid Ebuuziya, "Hürriyeti Matbuat" başlıklı başmakalesinde her milletin medeniyet seviyesi, matbuatının hürriyet derecesi ile ölçüldüğünü ve matbuatı en hür olan milletlerin en medeni millet olduğunu örneklerle açıklamıştır. Bu bağlamda matbuat özgürlüğünün en fazla olduğu İngiltere'de Taymis gazetesi yazarı ve sahibi John Walter, hükümet ve hükümdarı şiddetle eleştirdiği için tutuklanmış olsa da gazetesinin kapatılmadığını açıklamış, dünyada henüz kişileri istediği gibi düşünmekten men edecek bir kuvvetin keşfedilmediğini belirtmiştir. Bundan dolayı Türk milletinin hiç şüphesiz en büyük irfan ve idrak ustası olan Namık Kemal'in vaktiyle içinde yaşadığı baskıcı idareye karşı *Çalış idraki kaldır mukteditersen ademiyetten* meşhur mısrasıyla hitap ettiğini örnek göstermiştir. Hatta o dönemde matbuat hürriyeti olmadığı gibi hürriyet kelimesinin telaffuz edilmesi bile büyük sıkıntılar oluşturduğunu açıklamıştır. Bunun haricinde basın hürriyetinin neden oluşamadığını ise diğer milletler yaklaşık bir asır boyunca gösterdikleri bir mücadele sonucu basın hürriyetine kavuştuklarını, memleketimizde ise bu kadar kısa bir sürede basın hürriyetinin oluşamayacağını, çünkü basının kendi alanında bir meslek olgunluğunun olması gerektiğini, ayrıca fikir terbiyesi, eğitim ve ahlakın meslekte bulunması gereken önemli unsurlar olduğunu, bununla birlikte basın mesleğinin kıymet ve takdir isteyen yönlerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ayrıntılı olarak açıklamıştır. Matbuat hürriyetinin hassas bir konu olduğu gibi suiistimal edilmesinin de çok kolay olduğundan durumun matbuat kanunu ile dengede tutulması gerektiğini belirtmiştir.⁹¹⁹

4.1.1. Velid Ebuuziya'nın Zaman Gazetesindeki Yazıları

Velid Ebuuziya, Zaman gazetesini yayına başlattığında gazetenin başmakalelerini kendisi yazıp *Ebuuziya Zade* imzasını kullanmıştır, fakat ilerleyen zaman içinde gazetenin başmakale sütununda *Zaman* imzalı makaleler de yayımlanmıştır. Daha önceki *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde Velid Ebuuziya'nın Mudanya Mütarekesi, Lozan konferansı, İstiklal Mahkemeleri vb. nedenlerle başmakale yazmadığı zamanlarda başmakale sütununda yayımlanan makaleler *Tasvir-i Efkâr* imzasıyla yayımlanmıştır. Makalenin yazı üslubu ve eleştirel yönü Ebuuziya'nın

⁹¹⁹ Velid Ebuuziya, "Hürriyeti Matbuat", *Zaman*, 11 Haziran 1934.

yazılarına çok yakın olsa da kendisi yazmadığından dolayı gazete ismi kullanılmıştır. Bu nedenle bu yeni gazetede de *Zaman* imzalı yazıların Ebuzziya'ya ait olmadığı bilindiğinden bu başlık altında yalnızca 20 Aralık 1934 tarihine kadar devam eden *Ebuzziya Zade* imzalı yazılar değerlendirilmeye alınmıştır.

4.1.1.1. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyaretine Dair Düşünceleri

İran'da 1925 yılında hükümetin başına geçen Rıza Pehlevi, ülkeyi her açıdan geliştirme çabaları içinde bulunmuş, pek çok reform ve politik değişikliklerde bulunmuştur. Dış politikada da ülkenin içinde bulunduğu sorunları gidermeye çalışmış, böylece gerek denge politikası ile gerekse yeni dostluklar kurmaya çalışmıştır. Harici siyasette de Türkiye ile olan ilişkileri geliştirmek amacıyla 1934 yılında 27 gün süren bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁹²⁰

Velid Ebuzziya, İran Şehinşahi Rıza Pehlevi Han'ın Türkiye'ye yaptığı ziyareti gazetesinin muhabirleri vasıtasıyla yakından takip etmiş, günlük gelişmeler hakkında ayrıntılı haberler paylaşmıştır. Bu ziyaret hakkında yayımlanan haberlerin yanı sıra kendi düşünce ve değerlendirmelerini de makalelerinde kaleme almıştır. Öncelikle bu ziyaretin hem Şah'ın şahsiyeti itibarıyla hem de İran'ın harici siyaseti açısından büyük önem arz ettiğini, ayrıca harici siyaset çerçevesindeki ilk ziyaretin Türkiye'ye yapılmış olmasını da çok nezaketli bir davranış olarak nitelendirmiştir. Ardından Rıza Pehlevi Han ile ondan önce hüküm süren hanedan liderleri hakkında bilgi verip Osmanlı padişahları ile benzer politikalarını karşılaştırmıştır. Böylece Rıza Pehlevi Han'ın bölgenin en kuvvetli ve en nüfuzlu hükümdarı olduğunu, hatta İran'ı layık olduğu mertebeye çıkarıp ilerletecek dirayetli bir kişi olduğunu, çünkü ondan önceki hanedan hükümdarları Muzafferettin Şah, Mehmet Ali Şah ve Ahmet Şah'ın ülkenin gelişmesi konusunda faaliyet göstermedikleri gibi bir istibdat uygulamasıyla milletin uyanmasına izin vermeyip kendi saltanatlarının keyfini sürdürdüklerini belirtmiştir. Hatta Mehmet Ali Şah'ın akıbetinin Sultan Vahdettin ile aynı olduğunu, oğlu Ahmet Şah döneminde ise İran'ın İngiliz ve Rusların siyasi emellerine sahne olduğunu belirten Ebuzziya, Avrupa devletlerinin İran'daki serbest davranışlarını *Köpeksiz köy bulmuş, çomaksız geziyorlar*, cümlesiyle tasvir etmiştir. Daha sonra Rıza Pehlevi'nin ülke yönetime geçtiği günden itibaren azmi, kuvveti ve iradesiyle dahili siyasetteki hedefini çok iyi belirleyip önemli faaliyetlerde bulunduğunu, böylece büyük değişikliklere giderek yabancı devletlerin emellerini engellediğini, hatta memleketinin istiklali ve imarı konusunda gösterdiği hizmetlerin yanı sıra

⁹²⁰ Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyaretinin ayrıntıları için bakınız: Hilal Akgül, "Rıza Han'ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye Ziyareti", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 7 (2005): 1-42; M. Volkan Atuk, "İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17/35 (2017): 219- 247.

İran petrolleri konusunda aldığı kararlarla önemli bir adım atarak kendisini ispatladığının altını çizmiştir. Her ne kadar bu karar nedeniyle İngilizler tarafından tehdit edilmiş olsa da Pehlevi'nin İran hukukunu tasdik ettirdiğini, böylece kendi gücünü ortaya Avrupa devletlerinin Şark siyaseti üzerindeki hesaplarını altüst ettiğini belirtmiştir. Nitekim Gazi Paşa da Türkiye siyasetini en yüksek dereceye çıkarmış, dirayet ve kudretini bütün Garp alemine tasdik ettirmiş bir şahsiyet olduğunu, bu bağlamda ortak vasıflara sahip olan bu iki devlet liderinin hiç şüphesiz gerek İran'ın gerekse Türkiye'nin geleceği için aralarında büyük bir dayanışmanın olacağını, çünkü her iki millet de asırlarca Garp aleminin siyasi ihtirası yüzünden pek çok felakete uğramış, fakat iki millet bugün kudretli liderlerinin çalışmaları sayesinde benliklerine ve istiklallerine sahip olduklarını vurgulamıştır. Bu nedenle gerçekleşen ziyaretin iki millet arasında zaten mevcut olan samimi münasebeti bir kat daha arttırıp kuvvetlendireceğine şüphe olmadığını belirtmiştir.⁹²¹

Rıza Pehlevi Han'ın ziyareti vesilesiyle iki devlet liderinin birer konuşma yaptığını belirten Velid Ebuuzziya, özellikle Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kendine has kuvvetli hitap şekliyle okuduğu nutkun baştan başa güçlü sözlerle dolu olduğunu, hatta *Türk milleti için önemli bir hatıra bırakacak olan bugünü, tarih yalnız Türkiye- İran münasebatında değil, fakat cihan sulhunda sayılı günlerden olarak kaydedecektir*, cümlesinin büyük önem arz ettiğini ve bu cümlede yer alan *Tarihin sayılı günlerinden biridir*, sözüyle Şah'ın Türkiye'yi ziyaretini çok açık yorumladığını ifade etmiştir.⁹²² Ebuuzziya, iki devlet arasındaki ilişkileri arttıran bu tarihi hadisenin komşuluk bağlarının yanı sıra gelecekleri itibarıyla aralarındaki paydaşlık ve birçok yönüyle birbirine bağlı hayati menfaatlerinin olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar iki devlet, geçmişteki yanlış siyasetlerin neticesinde zaman zaman birbirleriyle savaşmış olup ortak düşmanlara fırsat vermiş olsalar da şimdiki halde yine Gazi Paşa'nın söylediği vecihle Türkiye ve İran arasında dostluk bağlarının kuvvetlendiği, *Her iki millet kudretli bir hale gelmiş ve refahları artmıştır*, sözleriyle de açıkça gösterilmiştir. Velid Ebuuzziya, iki devletin vaziyetini değerlendirirken İran için hemen yanı başında ilerlemiş, azimkar, her türlü kudret ve güce sahip hissiyatta da müşterek Türkiye gibi bir komşunun bulunmasını siyaseten en büyük dayanak teşkil ettiğini, diğer taraftan Türkiye için ise Avrupa'nın denge siyasetinde çok önemli roller oynamak vaziyetinde bulunduğu böyle bir zamanda, arkasında kuvvetli, istiklaline sahip ve ecnebi devletlerin nüfuzunu çizmesiyle itip ezecek bir kardeş milletin bulunmasının önem arz ettiğini vurgulamıştır. Çünkü şimdiki halde Avrupa devletleri arasında içinden çıkılmaz bir karışıklığın bulunduğunu, böyle devam etmesi durumun bir yerden patlak verme tehlikesinin bulunduğunu, batı ufkunda böyle tehlikelerin görüldüğü bir sırada Türkiye

⁹²¹ Velid Ebuuzziya, "İran Şahının Ziyareti", *Zaman*, 17 Haziran 1934.

⁹²² "Cihan Sulhunda Sayılı Günlerden Biri", *Zaman*, 17 Haziran 1934.

ve İran'ın anlaşması, dostluklarını bir kat daha takviye etmesinin pek lüzumlu ve ehemmiyetli bir iş olduğunu ifade etmiştir. Ebuzziya, ardından yine Gazi Paşa'nın, *Sulh ve müsalemet içinde inkişaf etmekten başka gayeleri olmayan milletlerimizin aynı zamanda umumi sulha hadim olmayı en şerefli vazife saydıklarına şüphe yoktur*, cümlelerine yer vererek Türk ve İran dostluğunun kuvvet derecesinin dünya sulhunu da o derece etkileyeceğini, hatta artık herhangi bir devletin bu iki komşu millet sınırları üzerinde nifak çıkaramayacağı şeklinde yorumlamıştır. Böylelikle İran Şehinşahi Rıza Pehlevi'nin de bu cihetleri pek iyi takdir ettiklerinden dolayı güçlü bir kardeş olarak addettiği Gazi Paşa'nın ziyaretlerine aciliyet vermişlerdir ve bu ziyaretin Türk milleti için bir iftihar vesilesi olduğu kadar cihan selameti içinde bir vesile olacağını belirtmiştir.⁹²³ Gazi Paşa'nın nutku yanı sıra Başvekil İsmet Paşa da yapılan ziyaret münasebetiyle mecliste bir konuşma yapmıştır.⁹²⁴

Velid Ebuzziya, İran Şehinşahi Rıza Pehlevi'nin Ankara ziyaretinin evvela resmi bir ziyaret şeklinde program ve merasimler çerçevesinde başlamış olduğunu, fakat ilerleyen günlerde vaziyetin daha farklı boyutlara taşındığını, özellikle Türkiye halkının da ikram ve candan misafirperverliği ile daha samimi bir şekil aldığını, hatta Gazi Paşa'nın misafirlerine İzmir ve Çanakkale'ye gitmelerinde ve ihtimal dahilindeki İstanbul gezisinde Şah'a eşlik etmesinin de yine bu samimiyetin bir yansıması olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde hükümet erkanı tarafından kendisine verilen ziyafetler ve memleketin imarında yapılan yeniliklerin ayrı ayrı gösterilmesini de bu candan samimiyete bağlamıştır. Ayrıca her iki tarafın ilk görüşte birbirini bu kadar anlaması ve sevmesinin alelade bir samimiyet eseri olmadığını, bunun daha ziyade iki milletin siyasi yakınlığı ve birlikte hareket etme düşüncesinden ileri geldiği tespitinde bulunan Ebuzziya, çünkü kuvvetli ve hedeflerinde kararlı bir İran ile kudretli ve siyasi maksatları pek açık olan Türkiye'nin birbirine dayanmasının hem Şark'ın sulhu hem de dünya sulhu için çok faydalı neticeler vereceğini ifade etmiştir. Hatta Şah'ın Ankara ziyareti için daha ilk günden *Şark sulhunun temeli atılıyor* tabirinin kullanılması pek büyük bir hakikate tercüman olduğunu belirtmiştir. Velid Ebuzziya, bu ziyaretin Türkiye ve Avrupa devletlerinin siyaseti üzerindeki önemini belirttikten sonra Şah Pehlevi'nin, millet iradesiyle iktidara geldiğinden beri çok kararlı bir yol takip ettiğini ve bu yolda adım adım ilerlediğini, İran'ı ecnebi boyunduruğundan kurtarmaya çalıştığını, bu açık ve halkı siyasetinde tam bir muvaffakiyet elde etmek için komşularına dost elini uzatmasının çok önemli gelişmeler olduğunu vurgulamıştır.⁹²⁵

⁹²³ Velid Ebuzziya, "Nutukların Ehemmiyeti", *Zaman*, 18 Haziran 1934.

⁹²⁴ Başvekil İsmet Paşa'nın yaptığı konuşmanın tam metni için bakınız: *TBMM 4. Dönem 3. Yasama Yılı Tutanak Dergisi*, 23(70) 18 Haziran 1934, 220- 222.

⁹²⁵ Velid Ebuzziya, "Bir Aile Ziyareti", *Zaman*, 21 Haziran 1934.

Türkiye- İran münasebatına dair İran Hariciye nazırı Kâzimi tarafından İran Millet Meclisi'nde yapılan nutkun,⁹²⁶ oldukça samimi ve bir hayranlık uyandıran bir konuşma olduğunu belirten Ebuzziya, hatta her iki milletin ilişkilerine takviye olunan böyle kıymetli bir beyanın çok az hariciye nazırına nasip olduğunu belirtmiştir. Esas itibarıyla Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ilk gün verdiği nutkun içerdiği önem ve gösterilen samimi misafirperverliğin faydalı sonuçlarını göstermeye başladığını, hatta İran Hariciye nazırının beyanında *Hakiki itimat, müteakabil hürmet, riyasız doğruluk* tabirlerini kullanarak Ankara'da temelleri oluşturulmuş olan siyasetin sonuçlarının bütün dünyaya duyurulduğunu vurgulamıştır. Ardından riyasız doğruluk tabiri üzerinde duran Ebuzziya, bu kelimenin başlı başına bütün milletler için bir sulh umdesi olmaya layık ilke olduğunu, çünkü dünya milletleri arasında bir türlü tam bir antlaşmanın ve sulhun yapılmamasının yegâne sebebi olarak hep bu ilkenin eksikliğine bağlamıştır. Bundan dolayı Türkiye İran ilişkilerinde doğruluk esasları çerçevesinde yaşanan gelişmeleri, dünya siyasetinde görülen önemli bir örnek olduğunu belirtmiştir.⁹²⁷

4.1.1.2. Eğitim ve Ekonomiye Dair Yazıları

Eğitime ayrı bir önem veren Velid Ebuzziya, gazetesi Tasviri Efkar'da başmakaleleri yazmaya başladığı tarihten beri (1918) maarifte mevcut bulunan aksaklıkları kaleme almış ve çözüm önerilerinde bulunmuştur. Yazıları bir bütün olarak değerlendirildiğinde dile getirdiği konular maarifte ıslahatların yapılması gerektiği, maarif vekillerinin sık sık değişmesi nedeniyle bir istikrarın sağlanmadığı, bir maarif programının olmaması, meslek okullarının sayısının artırılması gerektiği, öğretmen yetersizliği, maaşları vb. meseleler olmuştur. 1934 yılına gelindiğinde Ebuzziya'nın maarif ile ilgili yazılarına bakıldığında benzer sorunları kaleme aldığı görülmüştür.

Maarif Vekaletinde bir değişikliğin olacağı haberi ve dedikoduların yayılması üzerine Velid Ebuzziya, konuya geçmeden evvel herhangi bir işte muvaffakiyet sağlamanın ilk şartı olarak takip edilen düşünce ve kararlılık olduğunu vurgulayıp girişilen her işin çok güç ya da zayıf olabileceğini, fakat karamsarlığa düşmeden, bıkmadan çalışıldığında yüzde yüz başarının olacağını belirterek bu bağlamda konuyu değerlendirmiştir. Ebuzziya, maarif konusunda dikkatini çeken en önemli meselenin sık sık maarif vekaleti değişikliği olduğunu vurgulamış, hatta son dört beş yıl içinde bir hayli bakan değişikliğinin yapıldığını, şimdi ise ortaya atılan dedikoduların ne kadar doğru olduğunu bilmediğini, fakat az çok endişeye düştüğünü ifade

⁹²⁶ “Türkiye İran Arasında Hakiki Dostluk ve Birlik Temelleşmiştir”, *Zaman*, 19 Temmuz 1934.

⁹²⁷ Velid Ebuzziya, “Riyasız Doğruluk”, *Zaman*, 19 Temmuz 1934.

etmiştir. Halbuki yeni idarede en fazla istikrar gösterilmesi gereken siyasetin maarif siyaseti olduğunu ve bunu İsmet Paşa ve erkanının da bilhassa takdir ettiklerini, böyle olduğu halde hükümet içinde devamlı değişiklik yaşanan vekaletin hep maarif vekaleti olduğunu ifade etmiştir. Basında konuyla ilgili bir hayli dedikoduların çıktığını, hatta *maarifte bir hayli değişiklik olsa da giden vekil de gelen vekil de halk fırkası mensubu olduğundan bunun bir fikir değişikliğine delalet etmediği gibi istikrarı da ihlal etmeyeceği* vb. haberler görünürde doğru gibi olsa da hakikatte doğru olmadığını vurgulamıştır. Çünkü her ne kadar maarif vekaleti hükümetin siyasetine bağlı olsa da çalışmalarını uygulamada ve teferruat konusunda her vekilin kendi düşünce tarzının maarif siyasetini etkilediği gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Kendisinin bir eğitimci olmadığını belirten Ebuzziya, diğer vatandaşlar gibi çocuk babası olduğundan sık sık yapılan değişiklikten zarar gördüklerini, çünkü her vekil değişikliğinde öncelikle eğitim öğretim tarzında da mutlaka bir değişiklik yaşandığını, bu değişikliğin vekalet erkanından başlayıp sonra okul müdürlerine ve öğretmenlere nihayetinde öğrencilere yansıdığına dikkat çekmeye çalışmıştır. Yapılan değişiklik özellikle okulların dönem ortasına denk geldiğinde öğretmenlerin değişmesine neden olduğunu, bunun sonucunda hem öğrencilerin perişan olduğunu hem de sınavlarda haksızlık ve usulsüzlüklerin yapıldığı iddialarının başlıca sebeplerinden biri olarak yine öğretmen değişikliğinin öne sürüldüğü belirtilmiştir. Veli ve öğrenci şikayetlerinin ekseriyetinin değişiklik ile ilgili olduğunu, çünkü artık dönem başında ders vermeye başlayan öğretmenin sene sonuna kadar aynı sınıfta kalmasının ender bir durum haline geldiğini, halbuki cumhuriyet idaresinin özellikle maarif siyasetinin istikrarına daha fazla önem vermek mecburiyetinde olduğunu, çünkü cumhuriyetin en önemli ilkelerinden birinin Türk milletinin ilim ve irfanını yükseltip medeni ülkelerin seviyesine çıkarmak olduğundan dolayı bunu gerçekleştirmenin yegâne vasıtasının ise maarif olduğunu vurgulamıştır. Tabii ki hükümetin bu cihetleri pek iyi bildiklerini, bu nedenle değişikliklerin sıklıkla yapılmasında bilmediği sebeplerin olabileceğini, fakat istikrarın sağlanmasına önem verilmesini temenni etmiştir.⁹²⁸ Diğer taraftan Anadolu Ajansı aynı gün maarif vekaletinde bir değişikliğin olacağına dair haberleri tekzip etmiştir. Fakat hem makale yazıldıktan sonra ajansın haberinin alınması hem de makalede ele alınan sorunların doğruluğunu kaybetmiş olması nedeniyle Ebuzziya'nın yazısı ve Anadolu Ajansı haberi birlikte yayımlanmıştır. Nitekim haberler tekzip edilmiş olsa da 9 Temmuz 1934 tarihinde Maarif Vekili Hikmet Bey istifa etmiş, yerinde Aydın Mebusu Abidin Bey atanmıştır.⁹²⁹

⁹²⁸ Velid Ebuzziya, "Maarif Siyasetinde İstikrar Lazım", *Zaman*, 3 Temmuz 1934.

⁹²⁹ T.C. Resmî Gazete, 2749, 11 Temmuz 1934, 4122.

Eğitim alanında Zaman gazetesi tarafından gündeme getirilen bir konu da İstanbul Sanayi Mektebi olmuştur.⁹³⁰ Gazetede, memleketin iktisadi alanda kuvvetlenmesi ve yükselmesinin ülke sanayinin gelişmesine bağlı olduğuna dair her vakit nutuklar vermenin moda haline geldiği, fakat küçük sanatların ilerlemesi için ciddi bir hizmettin görülmediği gibi küçük sanatların büyük sanayi üzerindeki etkisinin de anlaşılmadığını, vaktiyle Mithat Paşa'nın bir sanayi okulu açtığını, hala işleyişi devam ediyor mu bilmediklerini, fakat bu tarz sanayi mekteplerinin artırılması konusu hükümetin dikkatine sunularak haber paylaşılmıştır.⁹³¹ İstanbul Sanayi Mektebi hakkındaki bu haberin, başka bir gazete tarafından eleştirilmesi üzerine Velid EbuZZiya, konuyu makalesine taşıyıp değerlendirmiştir. Öncelikle konuyu ele alan gazetenin bir buçuk sütun uzunluğundaki yazısında sadece Zaman gazetesinin hatasını anlatmak yerine hızla artan sanayi alanına yetişmiş elemanların nasıl sağlanacağına dair bir çözüm önerisi de sunmasını beklediğini ifade etmiştir. Halbuki gazetesindeki yazıda sanayi okullarının azlığından ve mevcut olanlardan da istifade edilmediğinden bahsederken tamamen samimi olduklarını, Türkiye'nin her sahada yükselmesini arzuladıkları gibi İsmet Paşa'nın şimendifer ve sanayi müesseseleri alanındaki çalışmalarını memnuniyetle yakından takip ettiklerini belirtmiştir. Bir diğer gazetenin verdiği bilgilerden İstanbul Sanayi Mektebi'nden yılda 37 kişinin mezun olduğu anlaşılmış, fakat devletin yaptığı sanayi hamleleri sonucu yaklaşık 200'den fazla müessesenin kurulmuş olması göz önüne alındığı takdirde sanayi okulundan yılda 37 değil 120 kişinin mezun olması gerektiği belirtilerek vaziyetin yetersizliği vurgulanmıştır.⁹³² Akabinde İstanbul Sanayi Mektebi'nin durumu incelenmiş, hizmetine devam ettiği tespit edilmiştir. Bir zamanlar büyük bir şöhrete sahip bu mektebin mevki olarak Galatasaray Lisesi, Mektebi Mülkiye ve Mektebi Hukuk ile aynı düzeyde olduğu belirtilerek önemine değinilmiş, sonrasında gerek yaşıanan savaşılar gerekse harici sıkıntıların etkisiyle sanatla ilgisi olmayan yabancı unsurların ortaya çıkardıkları rekabetin küçük sanatlar olumsuz etkilediği gibi sanayi mekteplerine de gereken önemin verilmediği belirtilmiştir. Halbuki sanayi alanında yaşıanan hızlı gelişmeler karşısında elektrik, otomobil, tayyare, motor tamiri vb. alanlarda eğitim görmüş, nitelikli işçilere ihtiyaç duyulacağı vurgulanmıştır. Ardından İstanbul Sanayi Mektebi müdürünün gazeteye yaptığı açıklama için teşekkür edilip özellikle öğrencilerin şimdilerde radyo makineleri yapmaları karşısında iftihar ettiğini belirten EbuZZiya, radyo imali konusunun hükümetin de dikkatini çeken bir alan olduğunu, hatta hükümetin teşvik ve himayesi için temennide bulunmuştur. Diğer taraftan Dahiliye vekaletinin aracılığıyla Türk

⁹³⁰ Sanayi mektepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mehmet Ali Yıldırım, *Dersaadet Sanayi Mektebi, İstanbul Sanayi Mektebi 1868- 1926*, İstanbul: Kitapevi Yay., 2012.

⁹³¹ "Küçük Sanat Olmayınca Büyük Sanayi Olmaz", *Zaman*, 15 Temmuz 1934.

⁹³² Velid EbuZZiya, "Mesele, Uzatmaya Değer mi?", *Zaman*, 20 Temmuz 1934.

olmayanların yapamayacakları sanatlar hakkında çıkarılan kanunun bu yolda atılan çok kıymetli ve vukufu bir adım olduğunu vurgulamıştır.⁹³³

Velid EbuZZiya'nın üzerinde durduğu diğer bir konu ise dil eğitimi olmuş ve *Balkan Lisanları* başlığı altında maarif alanında yepyeni konulara değinerek önemli tespitlerde bulunduğu da olmuştur. Öncelikle düşüncesinin anlaşılması için Bulgar sefiri ile Talat Paşa arasında yaşanan bir hadiseyi örnek olarak anlatmıştır. Zamanında Talat Paşa, Bulgarlardan talep ettiği toprakları alamayınca gazetelere istedikleri gibi yazmasına müsaade etmiş, bunun üzerine Bulgar sefiri Sadarete gidip basına neden müsaade edildiğini sormuş, Talat Paşa'nın *Gazeteler serbesttir, müstakildir istediklerini yazıyorlar, biz ne karışırız*, sözleri üzerine Bulgar sefiri gülerken çok düzgün bir Türkçeyle *Aman Paşam, bu şiddetli sansür zamanında gazetelerin istediklerini yazmalarına imkân var mı? Bu yazılar sizin emrinizle yazılıyor. Ya gazeteleri susturun veyahut iki devlet arasındaki münasebet bozulabilir*, cevabını verir. Böylece Talat Paşa, basın üzerindeki askeri ve siyasi sansürün zararını anladığından siyasi sansürü kaldırmıştır. EbuZZiya, bu hatırayı vermekteki amacının gazetelere yapılan sansürün sonuçları değil, Bulgar sefirinin Talat Paşa ile görüşmesi esnasında hem Türkçeye vakıf olup çok açık ve düzgün telaffuz etmesini hem de hükümet ile matbuat arasındaki münasebetin içyüzünü, kısacası idari işleri de bildiğine dikkat çekmeye çalıştığını belirtmiştir. Hatta adının Balabanof mu, Tadoros mu olduğunu tam hatırlayamadığını, fakat o zamanki Bulgar sefirinin bu kadar iyi Türkçe bilmesinin sebebinin ise onun Galatasaray Lisesi'nde eğitim görmüş olmasıdır ki ayrıca Bulgarların Türkiye'ye gönderdiği sefirlerin ve sefaret memurlarının daima Türkiye'yi, Türkleri ve Türkçeyi çok iyi bilenlerden seçme politikasını takip ettiklerini ve şüphesiz bu yolda da devam ettiklerini vurgulamıştır. Bu düşünceleri diğer Balkan devletleri, Romanyalılar, Sırp, Ruslar, hatta Meşrutiyet'en önceki son Rus sefiri Zinoviyef'in mükemmel Türkçe bildiğini, çünkü Petersburg'daki El sine-i Şark Mektebi'nde (Şark Dilleri Okulu) eğitim gördüğünü belirtmiştir. Kısacası Türklerle yakın münasebeti olan devletler, dil konusunda bu kadar itinalı davranırken bu karşı Türkiye'nin de Balkan lisanlarına oldukça vakıf gençler yetiştirmek mecburiyetinde olması gerektiğini vurgulamıştır. Tabii ki bu konuda ne yapılması gerektiğine dair iki öneride bulunan EbuZZiya, ilk önce her yıl eğitim amacıyla çeşitli devletlere gönderilen öğrenci sayısının ihtiyaca göre arttırılmasını, ikinci olarak da İstanbul'da Balkan Lisanları mektebini açmak olacağını belirtmiştir. Çünkü Türkiye, Balkanlı bir devlet olarak kaldıkça böyle bir adımın en gerekli korunma tedbirlerinden biri olduğuna dikkat çekmeye çalışmıştır. Ardından neden böyle bir eğitime ihtiyaç olduğunu açıklayan EbuZZiya, öncelikle

⁹³³ Velid EbuZZiya, "Yine Sanayi Mektepleri Meselesi", *Zaman*, 24 Temmuz 1934; Ayrıca bakınız: Yaşar Semiz-Recai Kuş, "Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim, İstanbul Sanayi Mektebi 1869- 1930", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (2004): 275- 295.

Balkanlar deyip geçmemek gerektiğini, oradaki devletlerin eskiden beri Türk milletinin üzerinde önemli rol oynayan, felaketler açan milletlerin başında geldiklerini, aynı zamanda Rusya, Avusturya, İngiltere vb. diğer devletlerin kendi emelleri için Balkan devletlerini kullandıklarını belirtmiştir. Bu nedenle Balkanları çok iyi tanımak gerektiğini, bunun da en önemli yolunun eğitim ile olacağını belirterek eğitimde nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hakkında da düşüncelerini şöyle açıklamıştır. Bulgaristan, Romanya, Yunanistan vb. devletlerden göç edip gelen birçok Türk vatandaşının bulunduğunu, bunların da az çok geldikleri memleketlerin dillerini bildiklerinden dolayı kendilerinden istifade edilebileceğini, bu gençlerin çok iyi bir eğitim sonucunda siyasetin önemli birer unsuru haline getirmenin pek zor olmayacağını, sadece biraz fedakârlık yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Hatta her yıl Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin onda biri Balkanlara gönderildiği takdirde istenilen amaca ulaşmak için yeterli olacağını belirten Ebuzziya, bu isabetli görüşlerinin hükümet tarafından da dikkate alınmasını temenni etmiştir.⁹³⁴

Maarif alanında yaşanan sorunları da yazılarında değerlendiren Velid Ebuzziya, son birkaç yıldan beri okullarda yapılan sınavların artık bir dert haline geldiğini, usulsüzlükler, haksızlıkları yapıldığına dair pek çok iddianın ortaya atıldığını, bu nedenle sorun okulda mı, öğretmende mi, öğrencide mi, eğitim usulünde mi, yoksa sorun vekilde mi, vekalette mi vb. sorular sormayı uygun gördüğünü belirtmiştir. Fakat kendisi kabahatin Maarif Vekilleri ve erkanında olduğunu ifade etmiş, çünkü sorunların temel sebebi olarak maarif bakanlarının sıklıkla değiştirilmesine ve programlarını uygulama şekline bağlamıştır. Diğer taraftan okul ders saatlerinin 6'dan 5'e indirilmesi ve her bir ders süresinin 45 dakikadan 60 dakikaya çıkarılmasını memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir.⁹³⁵ Okul sınavları haricinde okullardaki öğretmen kadrosu sayısının yetersizliği konusu da ele almıştır.⁹³⁶

Maarif Vekaleti'nin yatı mektepleri hakkında bazı düzenlemelere gitmesi ve özellikle İstanbul Yatı Mektebi'nin lağvedileceği konusundaki haberler basında tartışılan konulardan olmuştur. Yayılan haberler üzerine Velid Ebuzziya da *Acımacak Bir Hal* başlığı altında konuyu tetkik etmiştir. Böylece maarif vekaletinin bütçe zarureti nedeniyle önceki yıllarda Elâzığ, Sivas ve Kayseri vd. illerdeki yatı mekteplerini lağvettiğinden⁹³⁷ dolayı yetim çocuklar İstanbul'a gönderilmiş olsa da şehir yatı mektebinin dolması nedeniyle pek çok çocuğun açıkta kaldığını, hatta yetim torununu getiren ihtiyar kadın, kocası şehit olmuş dul kadınların hep ret cevapları aldıkları daha unutulmamışken şimdilerde yine bütçe nedeniyle maarif vekaletinin bu defa

⁹³⁴ Velid Ebuzziya, "Balkan Lisanları", *Zaman*, 23 Ağustos 1934.

⁹³⁵ Velid Ebuzziya, "Kabahat Vekilde mi, Vekalette mi?", *Zaman*, 18 Ağustos 1934.

⁹³⁶ Velid Ebuzziya, "Yine Maarif İşleri", *Zaman*, 20 Ağustos 1934.

⁹³⁷ T.C. Resmî Gazete, Kanun No: 1867, "Sanat ve Yatı Mektepleri Hakkında Kanun", (1861) 1 Ağustos 1931.

İstanbul Yatı Mektebi'ni kapatmayı düşündüğü haberlerinin yayıldığını belirtmiştir. Böyle bir haberin doğru olma ihtimali karşısından maarif vekaletinin büyük hata yaptığını belirten Ebuzziya, bu durumda artık bir maarif siyasetinin olmadığı kaçınılmaz bir gerçek olduğunu, hatta bir maarif siyasetinin olmadığı gibi bir çocuk siyasetinin de olmadığını altını çizmiştir. Halbuki yeri geldiğinde *Vatanın istikbali çocuklarımızın, gençlerimizin elindedir, Türk çocuğu biz senin için yaşıyoruz*, gibi sözlerin sarf edildiğini, söz söylemekle vazifelerin yapıldığı anlamına gelmediğini, var olan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin⁹³⁸ de hangi çocukları himaye ettiklerini bir türlü anlamadığını, hatta cemiyet idarecilerinin zaman ayırıp bir gün boyunca pencerelerinden sokaktan geçen yalınayak çocukları saysalar kendisiyle aynı düşüncede olacaklarını belirtmiştir. Velid Ebuzziya yapmış olduğu bu eleştirilerinin bir daireye ya da bir cemiyete yönelik olmadığını vurgulamış, ardından bunun bir içtimai mesele olduğunu ifade etmiştir. İçtimai meselelerde her şeyi devletten beklemenin doğru olmadığını belirtip her mahallede kurulacak birer teşkilatla varlıklı ailelerden alınacak yardımlarla bu çocukların muhafaza edilebileceğini hatta halkın bu gibi işleri yapmak mecburiyetinde olduğunu, çünkü eskiden beri fukaraya bakmak, yetimi doyurmak, korumak Türkün en büyük faziletlerinden biri olduğunu belirtmiştir. Fakat yaşanan savaşlar, iktisadi buhranlar neticesinde herkesin kendi derdine düşüp kendine acır hale geldiğini, halbuki milletleri yaşatan, yükselten en önemli ilkenin *fert millet için millet fert için* ilkesinin bir tarafa bıkkıldığına dikkat çekmeye çalışmıştır. Neticede maarif vekaletinin bir şekilde para bulup yatı mekteplerini çoğaltmalarını temenni etmiştir.⁹³⁹

Velid Ebuzziya, her zaman yakından takip ettiği ve çok önemli bulduğu konulardan bir de memleketin iktisadi vaziyetini olmuş ve bilhassa Mondros Mütarekesi'nden sonra mali konularda hükümet programlarında teferruatlı bir siyasetin olmayışını sert bir dille eleştirdiği ve kendince bazı çözüm önerilerinde bulunduğu görülmüştür.⁹⁴⁰ Böylece mali ve iktisadi alanda yaşanan sorunları tespit etmek için alanında eğitim görmüş kişilerden heyet ve teşkilatlar oluşturulması, özel kanunlar çıkarılmasına ihtiyaç olduğunu,⁹⁴¹ hatta iktisadi bağımsızlığın sağlanmasıyla siyasi başarının oluşacağını vurgulamıştır.⁹⁴²

⁹³⁸ Makbule Sarıkaya, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti”, *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34 (2007): 321- 338.

⁹³⁹ Velid Ebuzziya, “Acımacak Bir Hal”, *Zaman* 4 Ekim 1934.

⁹⁴⁰ Velid Ebuzziya, “İktisadi Kararlarımız”, *Tasvir-i Efkâr*, 25 Ağustos 1919.

⁹⁴¹ Velid Ebuzziya, “Siyaseti Maliye Lüzumu”, *Tasvir-i Efkâr*, 30 Ağustos 1919; Velid Ebuzziya, “Pahalılığa Karşı Hiçbir Şey Yapmayacak Mıyız”, *Tasvir-i Efkâr*, 2 Eylül 1919.

⁹⁴² Velid Ebuzziya, “İktisadi Tehlike”, *Tasvir-i Efkâr*, 3 Mart 1920; Velid Ebuzziya, “Mücadele-i İktisadiye Farz Oldu!”, *Tevhid-i Efkâr*, 10 Ekim 1921.

İktisadi bağımsızlığın milletlerin bağımsızlığı üzerindeki önemi belirten Velid Ebuuzziya, temelleri çok eskilere dayanan imtiyazlı şirketler⁹⁴³ meselesinin en büyük dertlerden, hatta marazi bir hastalık gibi süre geldiğini ifade etmiştir. Meşrutiyet Dönemi'nde şirketlerin başında bulunanlar, bütün güçlerini saraydaki üst düzey kişilerden aldıklarını, bu nedenle gazeteciler de onlarla uğraşmadığından halkı çok rahat sömürdüklerini, fakat nihayetinde cumhuriyetin ilan edilmesi, hemen ardından Reji idaresinin kaldırılması ile büyük bir zaferin kazanıldığını vurgulamıştır. Ebuuzziya'nın ikinci bir zafer olarak nitelendirdiği bir gelişme ise İstanbul Belediye Başkanı Muhittin Bey'in Terkos şirketini alması olmuş, artık İstanbul halkının en büyük ümidinin tramvay, elektrik ve rıhtım şirketleri meselelerinin çözülmesi olduğunu belirtmiştir. Özellikle de Nafia Vekaletine atanan Ali Bey'in (Ali Fuat Ağralı)⁹⁴⁴ işe başladığı günden beri meseleleri çok ciddi olarak ele aldığını, hatta tramvay şirketi meselesinde gösterdiği faaliyetler ile İstanbul halkını da hayretlerde bıraktığını memnuniyetle ifade etmiştir. Bilhassa cumhuriyet hükümetinin nihayetinde imtiyazlı şirket müdürleri Hansens'i, Veyl'e yi yola getireceğini, hatta tramvay meselesinin çözülmesinden sonra artık rıhtım ve elektrik şirketleri meselesinin giderilmesi konusunda ümitli olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴⁵

Türkiye'nin iktisadi alanda yükselme çalışmaları devam ederken diğer taraftan güçlü bir şekilde imar çalışmalarının da başlatılması gerektiğini belirten Velid Ebuuzziya, ülkenin imarı konusunun memleketin hayati meselelerin başında geldiğini, aslında iktisadi, mali ve imar sorunlarının birbirine bağlı olan etkenler olduğunu belirtmiştir. Hükümetin, mali ve idari birçok zorluğa rağmen şimendifer siyasetinde oldukça büyük muvaffakiyet sağlandığını, özellikle de Başvekil İsmet Paşa'nın bu siyasete ziyadesiyle önem verdiğini vurgulamıştır. Diğer taraftan Nafia Vekaleti'nin imar siyasetiyle doğrudan alakalı olduğunu, hatta oldukça mantıklı ve istikrarlı bir siyaset takip eden yeni vekil Ali Bey'in başarılı sonuçların çıkaracağından ümitli olmuştur. Bu gelişmelerin yanı sıra Ebuuzziya, her ne kadar büyük para ve bütçe gerektirse de hükümetin iktisadi, mali ve imar siyaseti ve programı içene liman inşasını da dahil etmesini, hiç olmazsa iki limanda herhangi bir girişime başlanma gerektiği düşünmüştür.⁹⁴⁶

Ülkede millileşme yolunda atılan adımların büyük önem arz ettiğini belirten Ebuuzziya, özellikle hükümetin tramvay şirketini almaya karar vermesini takdirle karşılamış, bu kararın başta İstanbul belediyesi bütçesine önemli ölçüde katkı sağlayacağı gibi, yolsuzluklar ve ücret artışının da önüne geçilmiş olacağını ifade etmiştir. Bu durumda İstanbul'da en fazla kazanç

⁹⁴³ Türkiye'deki yabancı sermayeler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Bige Sükan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı", *Atatürk Yolu Dergisi*, 54 (2014): 195- 222.

⁹⁴⁴ Ali Fuat Ağralı için bakınız: *TBMM Albümü 1. Cilt (1920- 1950)*, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010, 100.

⁹⁴⁵ Velid Ebuuzziya, "İmtiyazlı Şirketler Meselesi", *Zaman*, 13 Haziran 1934.

⁹⁴⁶ Velid Ebuuzziya, "Bize Gösteriş Değil İş Lazımdır", *Zaman*, 9 Temmuz 1934.

sağlayan iki şirketten birinin belediye bünyesine alınmış olduğunu ve belediyenin bu şirketi Hansens'ten kat kat iyi bir şekilde idare edeceğini belirtmiştir. Diğer taraftan gazeteciler arasında şirketlerin birer birer satın alınıp yabancı sermayenin ülkeden çıkarılacağı iddia edilmiş olsa da Ebuzziya, böyle iddialara taraftar olmadığını, çünkü iyi iş gören, kendisi ile birlikte çalıştığı memlekete de hizmet etmeyi ihmal etmeyen yabancı sermayelere memleketin kapılarının açık olması gerektiğini düşünmüştür.⁹⁴⁷

İktisadi alanda art arda yapılan atılımların yanı sıra sanayi sektöründeki bir atılım da 17 Nisan 1934 tarihinde yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı olmuştur. Sadece sanayi sektörünü kapsayan bu plan, kâğıt üzerinde kalmayan ilk sanayi planı çalışması olmuştur.⁹⁴⁸ Velid Ebuzziya, sanayi planını 30 Haziran 1934 tarihinde *Beş Senelik Program Olur mu*, başlığı altında değerlendirirken herhalde biraz da zamanın modasına uyarak programın beş yıllık bir süreyle sınırlandırıldığı belirterek *Bizim de beş senelik bir iktisadi programımız var*, demiştir. Ardından neden modaya uymak şeklinde yorumladığını açıklarken harp sonrası icat edilen yeniliklerden biri de beşer, onar yıllık programların ortaya çıktığını, yalnız kendisinin anlayamadığı ve beğenmediği taraf ise programlara zaman sınırlandırılmasının konulması olmuştur. Tabii ki iktisadi ve sanayi işlerde ilk şartın program yapmak ve o programın esasları çerçevesinde uygulamaya geçmek gerektiğini vurgulamıştır. Daha sonra böyle programları öncelikle Bolşeviklerin icat ettiğini, sonra İtalyanların bunu taklit ettiğini, İspanyolların uygulamakta olduğunu, diğer küçük devletler de böyle bir program var mı yok mu bilmediğini fakat ülkede iktisadi programa *Beş Senelik* ismini verildiğine göre, aynı modanın etkisi altında kalındığını söylemiştir. Her zaman için programlı çalışmanın mutlak başarı sağladığını vurgulayan Ebuzziya, özellikle ülkemiz gibi sanayisi yıllarca ihmal edilmiş ve iktisat kanunlarına uymaya alışmamış milletler için teferruatlı programların kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğunun altı çizilmiştir. Hatta programlı çalışmaya örnek vererek Başvekil İsmet Paşa'nın bir iki yıl içinde yapmış olduğu tetkikler neticesinde bir program hazırlayıp uygulamaya geçirdiğini, böylece Kayseri'de bez fabrikası açtığı gibi Bakırköy bez fabrikası⁹⁴⁹ çalışmalarının devam ettiğini, hatta bir sonraki hamlesinin yün dokuma sanayisi olabileceğini belirtmiştir. Bez fabrikalarına öncelik verilmesi hakkındaki düşünceleri de şöyle olmuştur ki pamuklu domuna Türkiye'nin en zengininden en fakir köylüsüne kadar herkesin fazlasıyla muhtaç olduğu ve kullandığı bir dokuma olduğunu, hatta gümrük istatistikleri incelendiğinde

⁹⁴⁷ Velid Ebuzziya, "Tramvay Şirketi Satın Alınıyor", *Zaman*, 26 Temmuz 1934.

⁹⁴⁸ Devletçilik politikasının genel özellikleri, bu politikaya geçiş sebepleri, uygulamalar ve gelişiminin ayrıntıları için bakınız: Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara: İmge Kitapevi, 2006.

⁹⁴⁹ Bakırköy Bez Fabrikası hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Aslı Nur Sencer, *Devletçilik Döneminde Tekstil Sektörünün Gelişimi ve Bakırköy Bez Fabrikası (1934- 1950)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2017.

en çok ithal edilen malın pamuklu dokuma olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar ülkede bir zamanlar ipekli dokumaya heves edilip sanayisi kurulmuş olsa da halkın muhtaç olduğu temel ihtiyacı karşılayacak dokuma türünün ilki değil, sonuncusu olduğunu ve iktisadi buhranın yaşanmasıyla payına düşüne aldığını ifade etmiştir.⁹⁵⁰

Velid Ebuuzziya, itirazlarının başlıca sebebinin iktisat programlara süre sınırlaması getirilerek bir koşula bağlanması olduğunu, çünkü iktisadın bir takım kanun ve hükümlere tabii olduğunu, öyle keyfi arzulara göre idare etmenin mümkün olmadığını ve bunun en bariz örneği olarak yaşanmış iktisadi buhran olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenden dolayı iktisadi işlerin bir zaman dilimine sığdırılmasını uygun görmediğini, çünkü yarının ne olacağını kimsenin bilmediğini, dünyadaki iktisadi durumun düzelmesi sonucu belirlenen beş yıllık program üç yıl içinde istenilen sonuca ulaşabilir, tam tersine işlerin fenalaşması durumunda belirlenen beş yıllık program uzayarak yedi yılda tamamlanabileceğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Bunun en açık örneğinin Rusya'daki uygulamada görüldüğünü belirtmiştir. Bu nedenle hazırlanan beş yıllık sanayi planından süre sınırlamasının kaldırılması gerektiğini ve memleketin ihtiyaçlarına göre esasların belirlenmesi düşüncesinde olmuştur.⁹⁵¹

Sanayi planının yanı sıra iktisadi ve mali alandaki gelişmeleri yakından takip eden Ebuuzziya, gelişmeler hakkında düşüncelerini aktardığı gibi eleştiri ve önerilerde de bulunduğu olmuştur. Yaptığı eleştirilerden biri de idari işlerinden biri olan vergilerin toplanması konusunda, özellikle *Müsakkafat Vergisi*'nde (Bina vergisi)⁹⁵² yaşanan ihmaller ve denetimsizlik olmuştur. Tabii ki Velid Ebuuzziya durup dururken vergi konusunu kaleme almamıştır, Fransız Tan gazetesindeki *Fransız maliye mütehasısı M. Alphand bugün İstanbul'a vasil olacaktır. M. Alphand, maliye teşkilatını tetkik edecek ve bu teşkilatın ıslahı için bir proje hazırlayacaktır*, haber nedeniyle vergi konusunu ele almıştır. Konuya geçmeden önce gazetede haberin doğruluğu hakkında fikir sahibi olmadığını, fakat kendisi, meşrutiyetin ilanından beri memleketin bütün hayati meselelerini günü gününe takip eden bir kişi olarak *Bu kaçınıcı mütehasıs* sorusunu sormasının pek doğal olduğunu ifade etmiştir. Çünkü meşrutiyetin ilanı ile birlikte yapılan ilk işin maliye nezaretini ıslah etmek ve bunun için Fransa'dan Şarl Loran adında bir mütehasıs getirildiğini, birkaç yıl hizmetlerde bulunduğu gibi maliyeciyi yetiştirmek için Avrupa'ya öğrenci gönderdiğini belirtmiştir. Aradan 26 yıl geçtikten sonra yine aynı Fransa'dan bir maliye mütehasısı getirme ihtiyacının olmasını doğrudan akıllarda hala maliye teşkilatının ıslaha edilmeye muhtaç olduğu düşüncesi oluşturduğunu ifade etmiştir.

⁹⁵⁰ Velid Ebuuzziya, "Beş Senelik Program Olur mu?", *Zaman*, 30 Haziran 1934.

⁹⁵¹ Ebuuzziya, "Beş Senelik Program Olur mu?", 7.

⁹⁵² Bina vergisi için bakınız: T.C. Resmî Gazete, Kanun No:1837, "Bina Vergisi Kanunu", (1848) 14 Temmuz 1931.

Halbuki dört yıl süren istiklal harbinde harekâtı milliye erkanının, çok büyük zorluklara maruz kaldığı hale Anadolu’da paranın değerini düşürmeyip milli maliye zaferini de kazandığını, milli zaferden sonra memlekette mali alanda da gelişme göstermesi gerektiğini, fakat dışarıdan mütehassıs talep edildiğine göre maliye siyaseti ve teşkilatının henüz düzeltilmediği kanısını oluşturduğunu belirtmiştir.⁹⁵³ Nitekim Velid Ebuzziya, böyle bir girişime karşı çıksa da iktisat ve mali alanda ıslahatların yapılması için Fransız müfettiş M. Alphand, 1934 yılında Türkiye’ye davet edilmiş ve bir yıl süreyle İstanbul’da kalarak tetkiklerde bulunmuştur.⁹⁵⁴

Velid Ebuzziya, maliye teşkilatının henüz düzelmediğinden konu açılmışken kendi tecrübelerine dayanarak bina vergisi konusunda yaşadığı sorunu dile getirerek, hükümetin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Kendisinin Bakırköy’de babadan kalma evinin olduğunu, meblağı da dolgun olan vergisini her yıl muntazam bir şekilde ödediğini, fakat son üç yılda verginin toplanmadığını belirtmiştir. Nihayetinde yeni tayin olan bir memur vergi toplamaya geldiğinde, üç yıldır vergi tahsilinin neden ihmal edildiğini sorduğunda memur yeni atandığını ve bilmediğini söylemiştir. Ebuzziya, bu durumu yaşayınca vergi tahsilinde Hakkâri iline oranla İstanbul’un Bakırköy gibi bir yerinde işlerinin daha muntazam olması gerektiğini, çünkü İstanbul’da bina vergisi daha yüksek olan evlerin oldukça fazla olduğunu ki bunlardan da tahsil yapılmamışsa devlet hazinesine aktarımın yapılmadığını vurgulamak istemiştir. Aynı şekilde maliye teşkilatında pek çok vergi kaleminin olduğunu, bunların tespit edilip tahsilatlarının yapılıp yapılmadığının denetlenmesi gerektiğini, bunun yapılmasıyla bütçe meselesinin de büyük oranda çözüleceğini belirtmiştir. Ebuzziya, yazısının devamında maliye vekili ve hükümet erkanı hitap ederek *Eğer naçiz yazılarımızı okumak külfetine katlanılıyorsa şu bizim evin vergisi meselesini çok ehemmiyetle nazarı dikkate almalıdırlar, çünkü bizim gösterdiğimiz misal, vergi tahsili işlerindeki bozukluğun hakikaten çok canlı bir delildir*, sözleriyle idari kademelerindeki bozukluğu işaret etmiştir. Sorunların araştırılıp ıslah çalışmalarının yapılması durumunda maliye işlerinin düzeleceğini, böylelikle dışardan mütehassıs getirmeye ihtiyaç kalmayacağını belirtmiştir. Hatta bundan çok daha güç işler başarmış İsmet Paşa hükümetinin bu mühim meseleyi de kolaylıkla çözeceği konusunda hiç tereddüt etmediğini ifade etmiştir.⁹⁵⁵

4.1.1.3. Kadınlara Mebus Seçme ve Seçilme Hakkının Verilmesi ile İlgili Görüşleri

Cumhuriyetin ilanından sonra pek çok inkılap yapılmış, seçim kanununda da koşullara göre değişikliklere gidilmiştir. Bu değişikliklerden biri de 5 Aralık 1934 tarihinde Teşkilatı

⁹⁵³ Velid Ebuzziya, “Bu Kaçınıcı Mütehassıs?”, *Zaman*, 1 Ağustos 1934.

⁹⁵⁴ Gülnaz Gezer Baylı, *Türkiye’de İstihdam Edilen Fransız Uzmanlar ve Türk Modernleşmesine Katkıları*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2014, 207.

⁹⁵⁵ Ebuzziya, “Bu Kaçınıcı Mütehassıs?”, 2.

Esasiye Kanunu'nun 10 ve 11. maddeleri ile milletvekili seçimi kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bir maddenin eklenmesini olmuştur.⁹⁵⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan teklif kabul edilmiş, böylece 10. madde ile 22 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk milletvekili seçme hakkına, 11. madde ile 30 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk milletvekili seçilebilir, şeklinde değiştirilmiş ve 11 Aralık 1934 tarihinde Resmî Gazete' de yayımlanmıştır.⁹⁵⁷

Türk kadınında milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesi büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.⁹⁵⁸ İstanbul'daki pek çok kadının katılımıyla Taksim ve Beyazıt'a birer miting düzenlenmesi üzerine Velid Ebuuzziya, kanunun çıkması kadınları çok sevindirmiş olsa da bunun fevkaladelik bir durumun olmadığı, çünkü böyle bir kanunun 15 yıl evvel kabul edilmiş olsaydı o zaman kadınlar hiç beklemedikleri bir nimete kavuşmuş gibi sevinmeleri ve bayram yapmalarının doğru olacağını belirtmiştir. Halbuki kadınların cemiyet ve devlet hayatına karışalı bir hayli yıllar olduğunu ve toplumun buna alıştığı ve yadırganmadığını, hatta her devlet dairesinde kadın memurlarının bulunduğu gibi doktor, dişi, hâkim, avukatların, ayrıca her meslek grubunda daktilo kullanan genç kadınların görev yaptığını ve serbest mesleklerde de pek çok kadının çalıştığını ifade etmiştir. Aynı zamanda beş altı yıldır belediye meclis azaları arasında kadınların olmasıyla cemiyet hayatında erkeklerle eşitliğinin kabul edildiğini, şimdi ise mebusluk hakkının verilmiş olması cumhuriyet idaresinin şimdiye kadar yapmış olduğu ve muntazam bir şekilde yürütmekte bulunduğu inkılabının bir aşaması olduğunu, nitekim kadının Büyük Millet Meclisine girmesinin daha fazla gecikmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ebuuzziya, bu siyasi gelişmeyi değerlendirirken İngiltere siyasetinden de örnek vermiştir. İngilizlerin siyasi hayatında yaşanan gelişmelerin dikkate değer olduğunu, çünkü her işinde son derece muhafazakâr olan İngiliz milletinin bile beş yıl önceki seçimlerde kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanıyarak meşhur Avam Kamarası'nda ekseriyeti orta yaşlı olmak şartıyla sekiz on kadın mebus görülmüştür. Fakat Avam Kamarası'ndaki kadınlar ile Türkiye'deki belediye meclis azası olan kadınları karşılaştırıldığında bu kadınların herhangi bir işte dikkat çekecek bir

⁹⁵⁶ Malatya Mebusu İsmet İnönü'nün Teşkilatı Esasiye Kanunu 10 ve 11. maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna yeni madde eklenmesi hakkındaki teklifi için bakınız: *TBMM 4. Dönem 4. Yasama Yılı Tutanak Dergisi*, 25(12) 5 Aralık 1934, 80- 88.

⁹⁵⁷ T.C. Resmî Gazete, Kanun No:2599, Teşkilatı Esasiye Kanunu 10 ve 11. Maddelerin Değiştirilmesi, (2877) 11 Aralık 1934, 1.

⁹⁵⁸ Siyasal süreç içinde kadınları faaliyetleri, Cumhuriyet'in ilanından sonra kadın hakları konusunda yaşanan gelişmeler, Türk kadınının faaliyetleri ve kadınların 1930, 1933 ve 1934 yılında elde ettiği siyasi haklar, ilk kadın milletvekilleri hakkında kısa bilgi ve onların meclisteki çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Ayten Sezer, "Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları", *ATAM Dergisi*, 14/42 (1998): 889-905.

faaliyet göstermediklerini, sesiz sedasız oturup sadece çalışmalarını izlediklerini ve aslında siyasi hayatta acemi olduklarından dolayı seyirci kalmayı tercih ettiklerini belirtmiştir.⁹⁵⁹

Velid EbuZZiya, Türk kadınının siyasi hayata karışmasının ayrıca hakkı olduğunu vurgulamış ve Başbakan İsmet Paşa'nın mecliste yapmış olduğu konuşmadan alıntı yaparak *Bir memlekette ki yurdun her tarafı istilaya uğradığı zaman, kadınlar ateş altındaki erkeklerle beraber omuz omuza çalışırlar, memleketin geri kalan kısmını korumak ve beslemek için tarlanın kara toprağından yiyecek çıkarmaya çalışırlar, elbet bunların yurdun her köşesinde ve her tabakasinda söz söylemeye hakları vardır,*⁹⁶⁰ cümlesiyle bu hakkın öneminin altını çizmiştir. Ardından ayrıntılara girerek Türk kadınının istiklal harbinde gösterdiği hizmetleri başka milletlerin yakın tarihlerinde bir örneğinin bulunmadığını, çünkü Türk kadını yolsuz, vasıtasız, nakliyesiz yalçın topraklar üzerinde koca mermileri kucağında veya sırtında taşımak suretiyle istiklal harbinin kazanılmasında rol aldıklarını vurgulamıştır. Bu hizmetlerinden dolayı onların huzurunda hürmetle eğilip isimlerini şükranla yad etmek Türk milletinin borcu olduğu gibi kendilerine siyasi hakların verilmesinin de önem arz ettiğini, böylece bu gelişmeye hem inkılapların hem de vatana hizmetin bir parçası olarak bakmak gerektiği şeklinde yorumlamıştır.⁹⁶¹ Diğer taraftan Türk Kadın Birliği yaptığı konuşmada *Türk kadını unutma ki Türk içtimai hayatının temelisin!...*, sözlerine de değinen Velid EbuZZiya, Türk kadınının milleti yükseltmesi için yapabileceği sayısız işler olduğunu, çalışması, erkeklerle birlikte iş hayatında bulunmasının her açıdan iyi olacağını, fakat içtimai hayatın temel taşı olan yuvayı, aileyi ve geleceğin başarılı insanını yetiştirecek kişinin de kadın olduğunu *Türk içtimai hayatının temelisin!...*, tekrar ederek unutmaması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁶²

4.2. TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİ (1940-1944)

Tasvir-i Efkâr gazetesi 2 Mayıs 1940 tarihinde yayına başlarken daha önce yayımlanan Tasvir-i Efkâr ve benzer isimli gazetelerin bir devamı olduğunu gösteren Sayı: 4357- 1 numarası ile yayına başlamıştır. Gazete başlığının altında *Bağımsız Günlük Gazete* logosu bulunmakta ve sağ üst köşede vecizeli sözler kısmında Namık Kemal'in *Kimsenin lütfuna olma talip, Bedeli cevheri hürriyettir* beytine yer verilmiştir. Başmakalenin bulunduğu ilk sütunda *Tasvir-i Efkâr Neşir Vazifesine Yeniden Başlarken...* başlığı ve hemen altında EbüZZiya Tevfik Bey'in fotoğrafına yer verilmiştir. Fotoğrafın altında EbuZZiya müessesesinin kurucusunun namı yad edilip kendisinin basın ile memleketine hizmeti sırasından vefat ettiği belirtilmiştir.

⁹⁵⁹ Velid EbuZZiya, "Kadınların Mebusluğu", *Zaman*, 8 Aralık 1934.

⁹⁶⁰ Başbakan İsmet İnönü, Teşkilatı Esasiye Kanunu 10 ve 11. maddelerinin değiştirilmesi münasebetiyle yaptığı konuşma için bakınız: *TBMM 4. Dönem 4. Yasama Yılı Tutanak Dergisi*, 25(12) 5 Aralık 1934, 82- 83.

⁹⁶¹ EbüZZiya, "Kadınların Mebusluğu", 1.

⁹⁶² Velid EbuZZiya, "Türk Kadını Unutma ki!..", *Zaman*, 13 Aralık 1934.

Ardından memlekette basın hayatını Avrupa'nın basın derecesine yükseltmeye çalıştığını, hür ve bağımsız gazete çıkarmayı ilke edindiği vurgulanmıştır. Ebuzziya Tevfik Bey'in oluşturduğu çizgide devam etmenin evlatlarına düştüğü gibi babasından kendisine yadigâr kalan Ebuzziya namını memlekete hür ve bağımsız düşünceler dairesinde layığıyla hizmet etmenin mukaddes bir vazife olduğu açıklanmıştır.⁹⁶³

Velid Ebuzziya tarafından günün başmakalesi *Bağımsız gazete bağımsız memlekette olur* başlığı ile müstakil gazetelerin ancak siyasi ve milli istiklaline sahip olan memleketlerde yayımlandığı konusu üzerinde durmuştur. Öyle ki herhangi bir devletin himayesi altında bulunan memleketlerde bağımsız gazeteler ne kadar varlık gösterebilir, sorusu ile bağımsız devlet olmanın önemi üzerinde durmuş, ardından İtalya'nın idaresinde bulunan Trablusgarp ve Rodos halkının durumlarını örnek göstermiştir. Bununla birlikte milletin düşüncelerini istedikleri gibi yazabileceklerini, fakat bunu bir kanun ve kurallar dairesinde söylemeleri gerektiğini, bağımsız fikirlerin milletin istiklaline zarar vermeyeceğini, bilakis milletin kuvvetlenmesine yardımcı olacağını belirtilmiştir.⁹⁶⁴

Bu bağlamda Velid Ebuzziya, 1940 yılında yayına başlattığı Tasvir-i Efkâr gazetesini, gazete isminin ilk sahipleri Şinasi, Namık Kemal ve Ebuzziya Tevfik Bey'in uygulamış oldukları yayın politikasını devam ettirmeye çalışmıştır. Gazetenin ilk sayfasının sağ üst köşesinde yer alan vecizeli sözler kısmında Namık Kemal, Ziya Paşa, Muallim Naci, Akil Muhtar, Raif Necdet, Laedri, W. Emerson, Sokrat vb. gibi önde gelen yerli ve yabancı fikir adamlarının beyitlerine yer vermiş, iç sayfalarda ise sözlerin açıklamasını yapmıştır. Velid Ebuzziya'nın gerek gazete yayınlarında gerekse eserlerinde aynı isimlerin beyitlerine çok sık yer vermesi, küçüklüğünden beri kitaplarını okuduğu, onlarla yetiştigi ve kendine rehber edindiği kişileri sürekli olarak yansıtmıştır.

Tasvir-i Efkâr gazetesinin birinci sayısının sol üst köşesinde *Gazetenin ücretsiz olan ilavesini almayı unutmayınız* şeklinde bilgi yer almıştır. Ayrıca yine birinci sayfada *İntizar* başlığı altında gazetenin 27 Nisan'da çıkacağı ilan edilmiş olmasına rağmen beklenmeyen bir mecburiyet karşısında gazete ilk sayısının 2 Mayıs 1940 tarihine ertelenmiş olduğuna dair bilgi bulunmaktadır.⁹⁶⁵

Gazetenin ilk sayısında ücretsiz vermiş olduğu bir ilave bulunmaktadır ki Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde hem 27 Nisan tarihli baskısı hem de 2 Mayıs 1940 tarihli gazetenin vermiş olduğu ilavelerin basıkısına ulaşılmıştır. İncelenen bu ilavelerin İngiltere, Fransa ve

⁹⁶³ “Karilerimize”, *Tasvir-i Efkâr*, 2 Mayıs 1940.

⁹⁶⁴ “Karilerimize”, *Tasvir-i Efkâr*, 2 Mayıs 1940.

⁹⁶⁵ “Karilerimize”, *Tasvir-i Efkâr*, 2 Mayıs 1940.

Almanya arasında Avrupa'nın geleceğini tayin edecek kanlı boğuşmaya sahne olan yerleri gösteren bir harita olduğu görülmüştür.⁹⁶⁶

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yayına başlayan Tasvir-i Efkâr gazetesi, ülke içinde ve dışında yaşanan gelişmelere geniş yer vermiştir. Ayrıca Tasvir-i Efkâr ansiklopedisi, spor, fıkralar – eğlenceler, kitap tanıtımı, şehir haberleri ve çeşitli tefrikalara yer verilmiştir. Gazetenin yayın kadrosunun başyazarı Velid Ebuzziya olup başmakaleler kendisi tarafından yazılmıştır. Diğer yazarlar ise General Ali İhsan Sabis, Osman Ergin, Ali Nihad Tarlan, Peyami Safa ve Server Bedi takma adıyla tefrikaları, Kandemir, Sever İskit, Muharrem Feyzi Togay, Mithat Cemal Kuntay, Kemaleddin Öztürk, S. N. Tansu, Süleyman Sıtkı, Ömer Selim, Selim Sabit, Dr. Rasim Adasal, Zeki Batur vb. gibi geniş bir yayın kadrosu bulunmaktadır. Bununla birlikte uzun süreli olmasa da Hilmi Ziya Ülken, Dr. Rıza Nur, Zeki Veleli Togan, Nihat Erim, Abdülkadir Karahan gibi yazarların yazı dizileri de yayımlanmıştır.

Tasvir-i Efkâr gazetesinin yayın akışına bakıldığında zaman zaman kesintiye uğramış olduğu görülmektedir. Böylece ilk olarak 10 Ağustos 1940 tarihinde Tasvir-i Efkâr, Tan ve Haber gazetelerinin memleketin genel siyasetine dokunacak yayında buldukları nedeniyle yedi gün süreyle kapatılmaları, Matbuat Genel Müdürlüğü teklifi üzerine matbuat kanununun 50'nci maddesi gereği İcra Vekilleri Heyetince kabul edilmiştir.⁹⁶⁷ Gazeteler, alınan karar gereği yedi gün sonra yeniden yayına başlamış, ardından 7 Aralık tarihinde aynı nedenlerden kapatılan Tasvir-i Efkâr ve Tan gazeteleri, 18 Aralık tarihine kadar yayına devam etmiştir.⁹⁶⁸ 3 Temmuz 1941 tarihinde ise Matbuat Genel Müdürlüğü gazetenin devletin genel siyasetine uygun olmayan yayın yaptığı gerekçesiyle bir ay kapatılması teklifinde bulunmuşsa da İcra Vekilleri Heyeti sadece on beş gün kapatılmasını uygun görmüştür.⁹⁶⁹

12 Mart 1943 tarihinde geçici olarak kapatılan gazete, gazetenin daha sonraki kapatılma nedeni Muharrem Feyzi Togay imzalı Bulgaristan hakkında çıkan yazıların devletlerarası siyasetine aykırı olduğu gibi tahrik edici yönlerinin de bulunmasından dolayı Tasvir-i Efkâr gazetesi 30 Eylül 1944 tarihinde geçici olarak kapatılması uygun görülmüştür.⁹⁷⁰ Uzun süren bu kapatılma süreci içinde Velid Ebuzziya 11 Ocak 1945 tarihinde vefat etmiştir.

Tasvir-i Efkâr gazetesinin uzun süre kapalı tutulması hem gazete sahiplerinden Velid Ebuzziya'nın yeğeni Ziyad Ebuzziya ve oğlu Selim işsiz kalmış hem de matbaada çalışan birçok kişi geçim sorunu yaşamıştır. Bu nedenle Ziyad Ebuzziya, Cumhurbaşkanı İsmet

⁹⁶⁶ BCA. MGM. 030.10.0.0. 64. 429. 11., (27 Nisan 1940); BCA. MGM. 030.10.0.0. 64. 429. 11., (2 Mayıs 1940).

⁹⁶⁷ BCA.KDB. 030.18.1.2. 092. 85. 17., (10 Ağustos 1940).

⁹⁶⁸ BCA. KDB. 030.18.1.2. 093.112. 15., (7 Aralık 1940); BCA. KDB. 030.18.1.2. 093. 115.0., (18 Aralık 1940).

⁹⁶⁹ BCA. KDB. 030.18.1.2. 093. 57. 17., (3 Temmuz 1941).

⁹⁷⁰ BCA. KDB. 030.18.1.2. 106. 67. 5., (30 Eylül 1944).

İnönü'ye gazete çalışanlarının geçirdiği sıkıntılı durumu ve gazete ile ilgili maruzatını ayrıntılı bir şekilde yazılı olarak bildirmiştir. Bu yazılı belgede dikkat çeken önemli noktalardan biri Ziyad Ebuzziya'nın çocukluğundan beri amcası Velid Ebuzziya'dan İsmet Paşa'nın zafer ve kahramanlıklarını dinleyerek büyüdüğünü belirtmiş olmasıdır.⁹⁷¹ Yapılan müracaat sonrasında Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararla 22 Mart 1945 tarihinde gazetenin yeniden açılmasına izin verilmiş, böylece 30 Mart 1945 tarihinde gazete Tasvir adıyla yayına başlamıştır.⁹⁷²

4.2.1. Velid Ebuzziya'nın Tasvir-i Efkâr Gazetesindeki Yazıları

Velid Ebuzziya'nın daha önceki gazetelerinde olduğu gibi Tasvir-i Efkâr gazetesinde de sadece *Ebuzziya Zade* imzalı yazıları bu çalışmaya alınmış, fakat bütün yazıları günü güne almaktan ziyade konu bütünlüğü sağlayacak yazılar belirli başlıklar altında verilmiştir. Yazılarının geneli İkinci Dünya Savaşı'yla ilgili olup harp cephelerinde yaşanan günlük gelişmeleri konu edinmiş ve yorumlamıştır.

4.2.1.1. Köy Enstitüleri ile İlgili Yazıları

Köy enstitüleri, tamamen Türkiye'ye özgü ilkökul öğretmenleri yetiştirmek projesi olup 17 Nisan 1940 tarihinde meclisten geçmiş,⁹⁷³ resmî gazetede yayımlanmasıyla birlikte yürürlüğe girmiştir.⁹⁷⁴ Velid Ebuzziya, köy enstitüleri kanunu ile Maarif vekili Hasan Ali Yücel'in hiç şüphesiz iyi işler yapmak istediğini belirtmiştir, fakat Akşam gazetesinde Necmeddin Sadak'ın konuyla ilgili yazmış olduğu makalede verdiği *Türkiye'deki 40 bin köyden ancak 4 bin kadarında köy mektebi varmış, mütebaki 36 bin köyde mektep de tabii muallim de yokmuş*,⁹⁷⁵ bilgilerin oldukça düşündürücü olduğunu belirtmiştir. Çünkü özellikle Meşrutiyetin ilanından beri maarif işlerinde her bir genelgenin yayımlanması ile birlikte ülkedeki okur yazar oranının Avrupa seviyesine çıkarma teşebbüslerinin olduğunu, o vakitten beri pek çok hükümetin kurulup değiştiğini, fakat maarif işlerine çok fazla önem verilmediği halde son 15 yıl zarfında bütçesi en kabarık olan vekaletin maarif vekaleti olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra cumhuriyet hükümetlerinin ise yenileşme yolunda hızlı ilerlemek için maarif alanında genelgeler oluşturmak için çok para ve çaba gösterdiklerini, fakat bütün fedakarlıklara rağmen sadece 4 bin köyde mektep açıldığını ifade etmiştir. Tabii ki bu hakikatler karşısında umutsuz

⁹⁷¹ BCA. KDB. 030.10. 0. 0. 085. 562. 6., (30 Aralık 1944).

⁹⁷² BCA. KDB. 030.18.1.2. 107. 106. 12., (22 Mart 1945).; *Tasvir*, 30 Mart 1945.

⁹⁷³ TBMM 6. Dönem 1. Yasama Yılı Tutanak Dergisi, Kanun No: 3803, Köy Enstitüleri Kanunu, 10 (41) 17 Nisan 1940.

⁹⁷⁴ T.C. Resmî Gazete, Kanun No: 3803, Köy Enstitüleri Kanunu, (4491) 22 Nisan 1940.

⁹⁷⁵ Necmeddin Sadak, "Çok Mühim Milli Bir Davanın Halli Yolunda", *Akşam*, 19 Nisan 1940, 1- 4; Ayrıca ilköğretim mekteplerinin sayısal gelişmeleri, okul sayısı ve öğretmen sayıları için bakınız: Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1982, 249- 255.

olmamak gerektiğini, çünkü maarif işlerinde okur yazar oranını yükseltmek, fikirleri geliştirmek, münevver sınıf sayısını arttırmak her millet için en güç işlerden biri olduğunu vurgulamıştır. Hatta Avrupa'daki okur yazar oranının yükseltilmesi için kaç yıl ve ne zamandan beri çalışmalara başlandığı bütün yönleriyle tetkik edildiği vakit, Türkiye'deki durumun mazur görülebileceğinin ortaya çıkacağını belirtmiştir.⁹⁷⁶

Genel olarak 30 yıl içinde sadece 4 bin köyde mektep açılmışsa o zaman bu süre zarfında yaşanmış tecrübelerle dayanarak maarif siyasetini değiştirmek, yeni tedbirler ve yeni çareler aranması gerektiğini belirten Ebuzziya, Hasan Ali Bey'inde herhalde bu durumu gördüğünden dolayı bu hayati bir davayı süratle halletmek için köy enstitüleri açmak tedbirine baş vurduğunu vurgulamıştır. Ebuzziya gösterilen tedbirleri ve yapılan kanunu çok faydalı gördüğünü, maarifin iyileşmesi konusunda hiçbir zaman umutsuz olmamak gerektiğini, yapılan teşebbüsün de takdir edici olduğunu belirtmiş, fakat üzerinde önemle durmak istediği noktanın ise mükemmel bir kanun hazırlamak değil, iş başarmak olduğuna dikkatleri çekmeye çalışmıştır. Çünkü yıllardan beri pek çok kanun hazırlanıp meclisten geçirildiğini, fakat iş uygulamaya gelince pek çoğunu hayata geçirmekte muvaffakiyet gösterilmediğini, bu nedenle istenilen sonuçlar alınmadığını belirtmiştir. Ardından hazırlanan kanunları uygulamada neden başarı sağlanmadığını da tetkik etmiştir. Öncelikle yapılan en büyük kusurun kısa yoldan sonuca ulaşma isteğinin hâkim olması, ikinci olarak bir hedef doğrultusunda ilerleme alışkanlığının olmaması ve işlerin yarım bırakılması, üçüncü olarak da bir hamlede bütün işi kavramış gafletine düşmek olarak sıralamıştır. Bu sebeplerden dolayı makalesine başlarken *Bilmeyiz kaç bininci kanun* ibaresini kullanmaktan kendini alamadığının altını çizmiştir.⁹⁷⁷

Velid Ebuzziya, kendince tespit ettiği sorunları belirttikten sonra Köy Enstitüleri kanunu hakkında bazı sorular doğrultusunda düşüncelerini ifade etmiştir. Ona göre kanun nasıl uygulamaya konulacak, kanunu faaliyete geçirirken tecrübelerden istifade edilecek mi, yoksa sadece bu kanunla bütün işleri birden mi başarılmaya kalkışılacaktır, sorularının belirlenen hedef için önem taşımaktadır. Çünkü programın uygulama şeklinin alınacak sonuçları önemli derecede etkileyeceğini belirterek geçmiş çalışmalardan bir örnek vermiştir. Şöyle ki köy enstitülerine benzer başka bir teşebbüsün de yeni harflerin kabul edildiği zaman yaşandığını ve her köyde birer gece derslerin açılması planlanmıştı ki o sıralar gazeteler bu gece dersleri sayesinde memlekette birkaç yıl içinde herkesin okur yazar olacağı iddia edilmişti, yine aynı gazeteler (Akşam) şimdi de memlekette okur yazar oranının %30'u bulmadığını yüksek sesle ilan ettiğini örnek göstererek daha önce belirttiği *kısa zamanda sonuca ulaşma düşüncesi* ve

⁹⁷⁶ Velid Ebuzziya, "Mesele Kanun Çıkarmakta Değil, İş Başarmakta!" *Tasvir-i Efkâr*, 8 Mayıs 1940.

⁹⁷⁷ Ebuzziya, "Mesele Kanun Çıkarmakta Değil, İş Başarmakta!", 1.

mevcut sonuçlara dikkatleri çekmeye çalışmıştır. Nitekim bu kadar bariz bir örnek ortadayken Maarif vekâletinden beklenen en büyük hizmetin yalnızca meclisten kanun geçirmek değil, bu kanunu azami derecede hayata geçirmek olduğunu vurgulamıştır.⁹⁷⁸

Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in bilakis maariften yetiştiği olması ve şimdi başında bulunduğu idarenin noksanlıklarını, bozukluklarını belki de herkesten iyi tetkik etmiş olduğunu belirten Ebuzziya, onun maarif sorunların farkında olan işlerin düzelmesi için oldukça uğraşmayan bir kişi olduğunu belirtmiştir. Ardından maarifin genel durumunu İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun sözlerinden *Bizde on yedi senedir maarif kendini bulamadı*, alıntı yaparak herkesin bir şeylerden şikayetçi olduğunu okullar, ders programları, her yıl değişen imtihan şekilleri, tedris usulü, hatta öğretmenlerin de şikayetlerinin olduğunu üzerinde durmuştur. Halbuki Nafia Vekaleti gibi diğer dairelerde birçok tadilat, ıslahat ve icraatın yapıldığını, yalnız maarifte verimli işler yapılmadığı ya da yapılanlarda da memleketin memnun olacağı sonuçlar çıkmamıştır ki bunun nedeni de daha önce kendisinin belirttiği sebeplere, maarif işlerindeki kararsızlıklar, sık sık vekil değişikliğinin alışkanlık haline gelmesi ve diğerlerine bağlamıştır. Nitekim Maarif vekilinin yavaş yavaş ıslah işlerine başladığını ve ilk olarak maarif dairelerine ait isimlerdeki karışıklıkları ve tezatları düzelttiğini, şöyle ki mekteplerde müdür muavinleri için kullanılan *Yardirektör* tabirini kaldırarak eskisi gibi *Müdür Muavini* unvanını getirdiğini, böylece hem dairelerdeki karışıklığı giderdiğini hem de lisana hizmet edip koruduğunu örnek göstermiştir. Ayrıca Hasan Ali Yücel'in önemle ıslah etmeye çalıştığı diğer bir iş ise imtihanlar meselesi olduğunu belirten Ebuzziya, yıllardır usulsüzlükler ve haksızlar yapıldığı dedikodularına artık bir son verip imtihanları sağlam esaslara dayandırmak için uğraştığını vurgulamıştır. Diğer taraftan İstanbul'daki mektep sayısını arttırmak suretiyle karma eğitimi de ayırmaya karar verdiğine dair bilgiler doğruysa yıllardır uygulanan karma sistemden istenilen sonucun alınmadığına işaret ettiğini belirtmiştir. Neticede Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in ıslahat ve değişiklik yapmakta hiç tereddüt etmediğini, mevcut noksanlıkları gidermede mümkün olduğu kadar ihtiyatlı davranıp çok çalıştığını ve bu yolda iki yıl daha devam ettiği sürece maarif işlerinin nihayetinde düzeleceğinin altını çizmiştir.⁹⁷⁹

Velid Ebuzziya, sevinçle karşıladığı ve iftiharla yayımladığı diğer bir haberin ise o yıl ilkokullarda okuyan yoksul ve kimsesiz çocuklara bakmak üzere İstanbul'un alt ilçesinde *Dispanser*, Türkçe adıyla *Bakım Yurdu* açılmasına karar verilmiş olduğunu, böylece bu yurtlarda kimsesiz çocuklara hem tedavi görecektir hem de kendilerine her türlü sıhhi yardımda bulunacağı olmuştur. Bu teşebbüsün İstanbul'daki bütün fakir çocukları kurtaracak esaslı ve

⁹⁷⁸ Ebuzziya, "Mesele Kanun Çıkarmakta Değil, İş Başarmakta!", 1, 5.

⁹⁷⁹ Velid Ebuzziya, "Maarif İşlerinde Islahata Doğru" *Tasvirî Efkâr*, 20 Ağustos 1940.

büyük bir teşebbüsün bir başlangıcı olmasını temenni etmiştir.⁹⁸⁰ Diğer taraftan yardım müesseselerin başında hastaneler ve talebe yurtlarının geldiğini belirten Velid EbuZZiya, meşrutiyetin ilan edildiği 32 seneden beri en ziyade ihmal edilen işlerden birinin de talebe yurtları olduğunu vurgulamıştır. Hatta gazetesinde aynı tarihten itibaren maarifin ilerlemesine dair yazılar yazıldığını belirtmiştir. Ardından geçmişten bir örnek vererek konuyu Hasan Ali Yücel'in talebe yurdu işinde yapmış olduğu teşebbüse bağlamıştır. Şöyle ki Evkaf Nazırı Hayri Efendi'nin (1914-1916) Gedikpaşa'da bir talebe yurdu inşası için temeller attığını, fakat hükümet içinde yaşanan çocukça fikir ihtilafları nedeniyle istifaya mecbur kaldığını ve başlattığı talebe yurdu temelinin metruk bırakıldığını belirtmiş ve o zamandan beri yurt konusunda esaslı bir çalışmanın yapılmadığını belirtmiştir. Şimdi ise İstanbul'da yetişmiş, tahsil çağındaki gençlerin ihtiyaç ve sıkıntılarına vakıf olan Hasan Ali Yücel'in İstanbul Aksaray'da yangın apartmanlarını alarak öğrenci yurdu yapma kararını almış olduğunu, bu teşebbüs ile üniversite ve diğer yüksek mekteplere devam eden gençlerin tahsil meselesinin çözüleceğini ifade etmiştir. Hatta Maarif vekilinin başarı sağlaması durumunda maarif tarihindeki yerinin çok büyük olacağını vurgulamıştır. Hatta gençliğin irfanının yükselmesi adına başlatılan bu teşebbüste bütçe konusunda gerekirse İstanbul'un faal Valisi Lütfi Kırdar'dan da yardım alınabileceğini belirtmiştir.⁹⁸¹

4.2.1.2. İkinci Dünya Savaşına Dair Düşünceleri

Birinci Dünya Savaşı'nın olumsuz sonuçları nedeniyle Almanya'da başta olmak üzere silah sanayisinde hızlı gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuş, ardından devletler arası rekabet ve saldırgan tutumlar neticesinde 1 Eylül 1939 tarihinde başlamıştır.⁹⁸²

Velid EbuZZiya'nın Haziran 1934 tarihinden itibaren başladığı görülmektedir. Makalelerine bakıldığında genel olarak Avrupa'da yaşanan günlük gelişmeler doğrultusunda olup gerek Avrupa basını gerekse Ajans telgraflardan aldığı bilgilere dayanmaktadır. Böylelikle Balkanlarda yeni bir huzursuzluk, bir korku, daimî bir endişe oluşmasındaki başlıca sebebin Bulgarların komşu devletlerinin üzerinde hak talep ettiği gibi Doğu Trakya'ya göz dikleri olduğunu belirtmiştir.⁹⁸³ Hatta yeni bir harbin çıkma ihtimalleri sürekli gündeme geldiğini, Avrupa milletlerinin silahlarını arttırma yoluna gittikleri gibi çeşitli tahrip ve imha vasıtaları icat ettiklerini, bilhassa tayyare ve zehirli gazlar konusunda oldukça ilerlediklerini belirten EbuZZiya, bu şartlar altında yeni bir harbe girmenin tarihin en büyük cinayetini işlemek

⁹⁸⁰ Velid EbuZZiya, "Gördünüz mü Yapılacak İş, Hayırlı İş!", *Tasviri Efkâr*, 26 Eylül 1940.

⁹⁸¹ Velid EbuZZiya, "Umrandan Evvel İrfan Lazım!", *Tasviri Efkâr*, 9 Ekim 1940.

⁹⁸² Mehmet Arif Demirer, *İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yay. 2015.

⁹⁸³ Velid EbuZZiya, "Bulgar Meselesi", *Zaman*, 14 Haziran 1934.

olacağını, fakat bütün söylentilere, şamatalara rağmen harp tehlikesini o kadar yakın görmediğini, en azından 1934 yılı içinde çıkmayacağını, ama kesinlikle çıkmaz diye bir düşüncede de olmadığını, çünkü *Milletlerin ellerinde ateş barut fiçileri etrafında dolaştıklarını* her an ani bir infilakın ortaya çıkma durumunun mevcut olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan Avrupa'daki durumun düzelmesine samimi olarak taraftar bir Türkiye devletinin kaldığını, fakat bir çiçekle yaz olmadığından bu münferit mesainin de Avrupa'yı rahata kavuşturmaya yetmeyeceğini belirtmiştir.⁹⁸⁴ Diğer taraftan Türkiye'nin harici siyasetinin oldukça kuvvetli olduğunu, bunun da hem ne istediğini kati surette bilmesi hem de sulhu muhafaza etme tedbirlerini *Balkanlar Misakı*⁹⁸⁵ tatbik etmesinden kaynaklı olduğunu, hatta Avrupa devletleri öyle birbirleriyle uğraşmakta devam ettikçe Balkanlar Misakı'nın kıymetinin büsbütün artacağını vurgulamıştır.⁹⁸⁶

Velid Ebuuzziya, yeni gazetesi *Tasviri Efkâr* 2 Mayıs 1940 tarihinde yayına başlatmış ve savaşın günlük seyrini yakından takip ederek konuyu makalelerinde değerlendirmeye çalışmıştır. Konuyla ilgili ilk yazısı *İtalya Ne Yapacak?* başlıklı yazısında savaşın içinde bulunan devletler hakkında düşünceleri şöyle olmuştur. İtalyan'ın Habeşistan'ı beş altı ayda istila ve adeta imha etmekle yeni İtalyan ordusunun harp kabiliyetini ve gücünü ispat ettiğini, Mussolini ise demokrasi aleyhtarı olsa da onun siyasi gücü, vatanperverliği, memleketi için şahsi fedakarlığı, ülkesini yükseltmek için gösterdiği muvaffakiyetleri ile daima takdirle yad edilecek bir devlet adamı olduğunu, ayrıca 45 bin milyonu geçen ordusu, silahları ve tayyareleriyle kimsenin onu küçük görmemesi gerektiğini belirtmiştir. Diğer taraftan savaşın ortaya çıktığı sıralarda İngiltere ve Fransa'nın kâfi derecede hazır olmadıklarını, çünkü Fransa tayyare imali ve tayyareci yetiştirmek konusunda gayret göstermişse de henüz verim almadığını, İngiltere'nin de deniz kuvvetlerini arttırmak yolundaki çalışmalarının henüz neticeler almamış olduğunu, hatta İtalya, Almanlarla eş zamanlı savaşa girmiş olsaydı, İngilizler ve Fransızlar çok müşkül bir durumda kalacaklarının muhakkak olduğunu ifade etmiştir. İngilizlerin şimdilerde ise İtalya'yı açıktan açığa tahrik eden bir yol tutmasının nedeninin deniz kuvvetlerini güçlü hale getirmiş olmasından kaynaklandığını, hatta aylarca İtalyan matbuatının tecavüz, tahrikat ve küfürlerine sesiz kalmalarındaki maksatlarının hazırlıklarını tamamlamak olduğunu, kısacası ihtiyatlı siyasetinin neticesidir.⁹⁸⁷

⁹⁸⁴ Velid Ebuuzziya, "Karışıklığı Arttıranlar", *Zaman*, 24 Haziran 1934; Velid Ebuuzziya, "Bir Yerden Patlak Verecek mi?", *Zaman*, 28 Haziran 1934.

⁹⁸⁵ Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında 9 Şubat 1934 tarihinde imzalanan Balkan Antantı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Esra S. Değerli, "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Antantı", *Eskişehir Osmangazi Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2 (2008): 115- 134.

⁹⁸⁶ Velid Ebuuzziya, "Bizim Vaziyetimiz", *Zaman*, 30 Temmuz 1934.

⁹⁸⁷ Velid Ebuuzziya, "İtalya Ne Yapacak", *Tasviri Efkâr*, 3 Mayıs 1940.

Almanların da özellikle silah sanayi ve askeri alanda göstermiş oldukları büyük gelişmeler neticesinde harp sahasında oldukça hızlı neticeler kazandığını belirten Ebuzziya, 1914 Almanya'sı ile şimdiki arasında büyük fark olduğunu, özellikle işgal ettiği ülkeleri çok kısa zamanda alması ve ilerlemeler bu farkı net bir şekilde gösterdiğini belirtmiştir. Hatta taarruza başladıkları günden itibaren dikkate değer bir siyaset takip ettiklerini, aynı siyasetin günlük gazetelerine yansıdığını, çünkü Alman ordusu bir hamle yapıp bir gün ara verdikten sonra gazeteler derhal taarruz durdurulduğuna dair haberler paylaştıklarını, fakat aradan 24 saat geçmeden yeni bir hamle haberin alındığını, böylece farklı bir siyaset takip ederek inanılmaz neticeler aldıklarını belirtmiştir.⁹⁸⁸ Diğer taraftan Amerika'nın Avrupa'daki harbe karışmak istememesinin başlıca sebebinin Avrupa devletleri, özellikle İngiltere ve Fransa'nın önceki harpten kalan borçlarını bir türlü ödemeye yanaşmamış olmalarından kaynaklandığını belirtmiştir. Fakat Ajans ve gazete haberlerine göre özellikle Almanların Danimarka ve Norveç'ten sonra Felemenk ve Belçika'ya saldırması Amerika üzerinde büyük etki yaptığı gibi Amerika siyasetinde bir değişikliğin olabileceğini belirtmiştir.⁹⁸⁹

Türkiye'de ise Avrupa'daki savaş nedeniyle hükümetin fevkalade girişimde bulunarak ülkenin muhafazası için pek çok tedbirler aldığını, diğer taraftan dahili işlerde memleketin ihtiyaç duyduğu işlerle uğraşıldığını, kısacası genel durumun huzurlu bir şekilde devam ettiğini belirtmiştir. Halbuki medeniyetin o kadar geliştiği Avrupa milletlerinin kendi kendilerini yok etmeye çalışmaları karşısında Türkiye'nin bir taraftan gelişmeleri ibretle izlediğini diğer yandan hiçbir olayda mesuliyeti olamadığından dolayı rahat bir konumda bulunduğu gibi dünya sulhu için büyük çaba gösteren tek millet olduğunu vurgulamıştır.⁹⁹⁰ Aynı zamanda her millet, savaşın kendisine bulaşması ihtimaline karşı tedbirler almak mecburiyetinde olduğunu, bu vesileyle hükümetin millettten bazı fedakarlıklar göstermesini istendiğinden vergileri arttırma yoluna gittiğini belirten Ebuzziya, bu vergilerden birinin de *nakil vasıtaları hakkında kanun*⁹⁹¹ ile toplu taşıma ücretlerine yapılan zam olmuştur. Bunlar içinde yalnızca tramvay ücretlerini incelemiş olan Ebuzziya, hükümetin halkı çok iyi düşünerek hareket etmiş olduğunu, çünkü tramvay ücretlerine yapılan zamlarda ikinci mevki ücretlerine zam yapılmamış, birinci mevki ücretlerinde de sadece uzun mesafeler için on para zam yapıldığını belirtmiştir. Halbuki birinci mevki ücretinin yedi buçuk kuruş olduğunu, buna on para eklemek yerine sekiz kuruşa çıkarılması durumunda kimseye fazla gelmeyeceği şeklinde yorumlamıştır. Hatta devlet hazinesinin zenginleşmesi için başka tedbirlerin de alınması gerektiğini belirtip fazla devlet

⁹⁸⁸ Velid Ebuzziya, "Vaziyet Çok Ciddileşmiştir1", *Tasviri Efkâr*, 23 Mayıs 1940.

⁹⁸⁹ Velid Ebuzziya, "Amerika Neye Harbe Girmiyor", *Tasviri Efkâr*, 17 Mayıs 1940.

⁹⁹⁰ Velid Ebuzziya, "Kendi Kendimizi Düşünmek Mecburiyetindeyiz", *Tasviri Efkâr*, 13 Mayıs 1940.

⁹⁹¹ *TBMM 6. Dönem 1. Tasama Yılı Tutanak Dergisi*, Kanun No: 3827, Nakil Vasıtaları Hakkında Kanun, 11 (49), 15 Mayıs 1940, 54.

gelirlerini tasarruf etmek ve lüzumsuz masraftan kaçınmak gibi önlemlerin de alınması gerektiğine dikkatleri çekmeye çalışmıştır.⁹⁹²

Türkiye'nin harici siyasette takip ettiği yolu takdir eden Ebuzziya, özellikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, Amerikalı gazeteciye verdiği beyanat sırasında *Kuvvetli bir ordumuz var, fakat bu ordu bir müdafaa silahıdır*, sözlerinin Türkiye'nin sulh siyasetinin bir sembolü olmaya layık bir cümle ve çok kuvvetli bir temel ilke olduğunu vurgulamıştır.⁹⁹³

⁹⁹² Velid Ebuzziya, "Lüzumsuz Masrafların da Önünü Almalıyız", *Tasviri Efkâr*, 2 Haziran Mayıs 1940.

⁹⁹³ Velid Ebuzziya, "Kuvvetli Bir Ordumuz Var", *Tasviri Efkâr*, 31 Ağustos 1940.

SONUÇ

Biyografi çalışmasının konusu olan gazeteci yazar Velid Ebuzziya, 1882- 1945 yılları arasında yaşamıştır. Ailesi ve içinde yetiştiği kültürel çevrenin etkisiyle araştırmacı ve sorgulayıcı bir mizaca sahip olmuştur. İyi bir eğitim almakla birlikte kitap okuma merakını babasından kendisine geçen bir miras olarak gören Ebuzziya'nın kütüphanesinde Türkçe, Fransızca, Almanca, İngilizce dillerinden yaklaşık 50 bin kadar kitaba sahip olduğunu söylemesinin yanı sıra, aynı dillerde günlük ve haftalık gazetelere aboneliğinin de bulunması, onun bilgi ve kültür açısından oldukça donanımlı bir kimliğe sahip olduğunu yansıtmaktadır. Babası Ebuzziya Tefvik Bey'in Jön Türkler olarak adlandırılan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin aktif üyesi olması, oğlu Velid'in de her zaman modern ve yenilikçi kimliğinin oluşmasında etkili olmuştur. Onun yenilikçi yönünü eserlerinde görmek mümkündür, Kuyruklu Yıldızlar ve Teyyarecilik adlı alanında ilk olan eserleri Türk kamuoyuna kazandırdığı gibi dipnot ve görsel materyal kullanarak eserine bilimsel özellik kazandırmıştır. Bununla birlikte Alexandre Dumas'ın Üç Silahşörlük adlı kitabın çevirisini yapıp tefrika olarak yayınlaması da çağdaş eserlere verdiği önemi yansıtmaktadır.

Velid Ebuzziya siyasi açıdan üç farklı döneme Mutlak Monarşi, Meşrutiyet ve cumhuriyet devlet yönetim şekillerine tanıklık etmiştir. Bu dönemler zarfında ülkenin en nüfuzlu gazetelerinden biri olan Tasvir-i Efkâr'ın ve Matbaa-i Ebuzziya'nın sahibi olup önemli faaliyetlerde bulunmuş, yaşanan gelişim ve değişimleri yazılarında işlemiştir. Basının medeni ülkelerde devletlerin dördüncü kuvveti olarak kabul edildiği ve hükümetlerin de gazetelerden faydalandığını Amerika, Almanya ve İngiliz basın örnekleri üzerinden açıklayan Velid Ebuzziya, her zaman için basının hem siyaset üzerindeki düzeltici gücünü hem de kültürel açıdan toplumu geliştirici ve değiştirici özelliğini önemsemiş ve savunmuştur. Bununla birlikte hükümet üyelerinin de gazete haberlerini tetkik edip bir ayıklamaya giderek faydalı olan yazılardan yararlanmasını önermiştir. Fakat gazetecilerde ise alanında yetkin ve fikri terbiyeye sahip olma kriterinin aranmasının önemli bir etken olduğu düşüncesinde olmuştur. Velid Ebuzziya'nın siyasi konulu oldukça fazla yazıları bulunmaktadır, genel anlamda hükümetlerin sık sık değişmesinin zararları üzerinde durmuştur. Ayrıca milli hükümetlerin kurulmaması, fikir birliğinin olmaması, siyasi düşüncenin gelişmemiş olması, yönetim şekillerinin hükümet üyeleri tarafından anlaşılmamış olması, teşkilatsızlık, işin ehli olmayan milletvekillerinin iş başına geçmesi, vatandan ziyade şahsi fikir ve çıkarlar doğrultusunda hareket edilmesini sert bir dille eleştirmiştir. Tabii ki eleştirilerini yaparken mevcut hükümetin program maddelerini

tetkik edip var olan eksiklikleri belirtmiş, daha evvel iktidara gelmiş hükümetlerin yanlış politikaları ile karşılaştırmış ve önerilerini sıralamıştır. Yaşanmış siyasi hatalardan örnekler vererek yazdıklarını somut delillere dayandırmıştır. Basının ülkeye olan hizmetini, askerın vatani görevine benzeterek mesleğin önemini vurgulamıştır. Fakat kendisi hiçbir zaman için herhangi bir partinin ya da grubun üyesi olmamıştır. Hükümetlerin programlarındaki yapıcı maddeleri sonuna kadar desteklemiş, olumsuz bulduğu yönlerini de şiddetle eleştirmiştir. Siyasi alanda gazeteciler ile yaşadığı polemiklerin siyasi düşüncesinden uzak, şahsını hedef alan iftiralara karşı yapılan nefsi müdafaaadan ibaret olduğunu da ifade etmiştir. Bu nedenle gazeteciler ile yaşamış olduğu polemikler sırasında sarf ettiği sözler baz alınarak kendisinin muhalif bir kişiliğe sahip olduğunu belirtmek tamamen gerçek dışı tespitlere neden olacaktır.

Avrupa basınıını yakından takip etmeyi kendine vazife bilen Velid EbuZZiya, dış güçlerin Türkler hakkındaki düşüncelerini ve siyasi faaliyetlerini de tespit etmeye çalışmıştır. Takip ettiği gazetelere Le Matin, Dayli Mail, Deba, Morning Post, Pevni Parizyen, Tan, Ajan Royter, Ajans Volf, Times, Daily Telegraph, Journal Dö Jenew, Gazete Dö Lozan, Deruva Dö Povil, Mançester Gardiyan, Orient, Şantaj, Omlibra Jurnal ve İstanbul'daki Ermeni ve Rumca gazeteler örnek olarak gösterilebilir. Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmiş bir devlet olarak çıkmış bulunan devletin çok hassas dönemler yaşadığını, dahili siyasette her zaman birlik ve beraberlik içinde olmanın şiddetli savunucusu olmuştur.

Velid EbuZZiya'nın milliyetçi ve vatanperver kimliği yazılarına yansıdığı gibi faaliyetlerinde de kendini göstermiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra kurulan hükümetlerin gayrimüslim unsurlardan ayrılarak milli olmasını ve milli birlik halinde hareket etmesi gerektiğini şiddetle savunmuştur. İzmir'in işgal edilmesi üzerine İstanbul'da mitinglerin düzenlenmesinde faal rol oynamış ve EbüZZiya Matbaası'nda milli bir teşkilat kurmuştur. Daha sonra Anadolu'da oluşan milli hareketi bütün baskılara rağmen hararetle destekleyen kişilerden biri olmuştur. Malta sürgünlüğü sonrasında ise İstanbul Müdafaaı Milliye teşkilatına ve M.M. Grubuna üye olup önemli faaliyetlerde bulunduğu gibi Anadolu milli hareketinin haklı direnişini yazıları ve fotoğraflar ile kamuoyuna duyurmuştur. Bununla birlikte milli iktisat, milli ve çağdaş eğitim, milli mimari ve milli tarihin savunucularından olmuştur.

Devletin kuvvetlenmesi konusunda öncelikle din ve milli güç unsurlarından etkin bir şekilde faydalanılması gerektiğini her defasından dile getirmiş, bu bağlamda dini ve milli anane ve fikirlerin muhafazasını desteklemiştir. İslam medeniyetinin üstünlüğünü savunmuş, muhafazakâr çizginin ve milli kültürün korunması şartıyla bütün müesseselerin Avrupa medeniyetine göre ıslah edilmesini, ilim ve biliminden son derece faydalanılmasının taraftarı

olmuş ve Avrupa medeniyetine karşı düşmanca bir tutumu olmamıştır. Bu bağlamda Velid Ebuzziya her ne kadar muhafazakâr bir kimlik taşımış olsa da kendisinin son derece modernist bir kişi olduğu ve kesinlikle bağınaz bir tutumunun olmadığı görülmüştür.

Eğitime büyük önem veren Velid Ebuzziya, eğitim alanında ilk ıslahat çalışmasının maarif vekâletinden başlatılması gerektiğini, böylece ilk olarak bir maarif siyaseti ve programının oluşturulmasını, maarif vekaleti denetiminde ilim ve fen bakımından bağımsız düşünceye sahip liyakatli kişilerden oluşan bir talim heyetinin oluşturulması gerektiğini, özellikle de maarifin bir yayın organının bulunması gerektiğini vurgulamıştır. Maarif siyasetini ihtiva edecek iki önemli unsurun talim ve terbiye olması gerektiğini, terbiye alanında İslami esaslar çerçevesinde kişilerin manevi yönün gelişmesine katkı sağlayacağını, fakat asıl önemli olan kısmın talim olduğunu, böylece pozitif ilimlere öncelik verilmesi gerektiğini savunmuştur. Din ve siyasetin ilimden ayrı olması gerektiğini, yoksa bilimin gelişemeyeceği düşüncesini sonuna kadar savunmuştur.

Anadolu'daki şehir, kasaba ve köylerine bölgelerin coğrafi şartları ve zirai özelliklerine göre okul sayılarının arttırılmasını düşüncesinde olmuştur. Bu okulların nitelik bakımından ise öncelikle temel eğitimin sağlanması için ilkokul sayılarının arttırılması, bununla birlikte ziraat, sanayi, sanat, meslek teknik okulları, yatılı okullar ve yüksekokullar ile eğitimin yaygın hale getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte denizcilik okulları ve spor okullarının da açılması gerektiği üzerinde durmuştur. Ayrıca her zaman için yaşanan en önemli sorunlardan birinin öğrenci yurtları olduğunu ve bu büyük ihtiyacın giderilmesi için yeni yurtların açılmasını gerekli görmüştür.

Eğitimin en önemli materyali olan kitapların büyük önem arz ettiğini, fakat ciddi anlamda mükemmel okul kitaplarının yazılıp basılmadığını konusu üzerinde oldukça durmuştur. Bu nedenle açılacak okulların özelliğine göre yeni kitapların oluşturulup basılmasını, teknik malzeme ve materyallerin sağlanmasını ve özellikle de çocuk edebiyatı kitaplarının hazırlanıp yayımlanması gerektiğini açıklamıştır. Darülfünun eğitiminde ise müspet ilimlere geniş yer verilmesini, riyazet, hikmet, kimya, ilm-i hayvanat ve nebatat vb. gibi derslerin verilmesini, ayrıca üniversitenin kendi içinde bağımsız bir şekilde düşüncelerin rahatça tartışıldığı bir kurum olması gerektiğini belirtmiştir.

Sonuç olarak Velid Ebuzziya, bir bütün olarak ele alındığında, vatanperver, milliyetçi, hürriyetperver, adalet savunucusu, yenilikçi ve bağımsız düşünceli bir gazeteci ve aydın bir kişi olarak tanımlanabilir. Bağımsız bir gazeteci olma özelliğini hayatı boyunca korumuş, hiçbir hükümet, siyasi parti ya da fırkaya yakınlık göstermemiştir. Ayrıca tanıklık ettiği hükümetlerin yanlış gördüğü uygulamalarını tetkik etmekten çekinmemiş, yapmış olduğu eleştirilerini de her

zaman için sağlam temellere dayandırmıştır. Siyasi eleştirilerinden dolayı gazetesi zaman zaman kapatılıp ve kendisi defalarca Divan-ı Harp ve İstiklal Makemelerinde yargılanmış olsa da dūřüncelerindeki tutarlılığı değişmemiş, milli iradeninin hakim olduğu bir sistem ile cumhuriyet rejimini savunmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşivi)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

İnönü Vakfı Arşivi

İslami Araştırma Merkezi Ziyad Ebuzziya Evrakı (İSAM- ZE)

Ömer Faruk Şerifoğlu Fotoğraf Arşivi

Taha Toros Arşivi

TBMM İstiklal Mahkemeleri Arşivi

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

T.C. Osmanlı Arşivi (BOA)

T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE Arşivi)

Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK Arşivi)

Resmî Yayınlar

Bakırköy Nüfus İdaresi, Abdurrahman Velid Ebuzziya Nüfus Cüzdanı.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara İstiklal Mahkemesi Kararları.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Elâzığ İstiklal Mahkemesi Kararları.

TBMM Tutanak Dergisi

T.C. Resmî Gazete

Kitaplar ve Kitap Bölümleri

Acun, Fatma, “Tarihin Kaynakları”, *Tarih Nasıl Yazılır*, Ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Adivar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul: Özgür Yay., 2004.

Ağralı, Ali Fuat, *TBMM Albümü 1. Cilt (1920- 1950)*, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010.

- Akandere, Osman – Polat, Hasan Ali, *Damat Ferit Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşısı Politikaları*, Ankara: ATAM Yay, 2011.
- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976.
- Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge Kitapevi, 2011.
- Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, C.1, Ankara: Yedigün Haber Ajansı Yay., 1997.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1982.
- Alkan, Turan, *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul: Ağaç Yay., 1993.
- Arar, İsmail, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923)*, İstanbul: Burçak Yay., 1969.
- Arı, İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir – İzmit Konuşmaları*, Ankara: TTK Yayınları, 2018.
- Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul: Milliyet Yay., 1998.
- Belen, General Fahri, *Büyük Türk Zaferi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: YKY Yay., 2009.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da (1919- 1921)*, C.1., Ankara: TTK Basımevi, 1959.
- Bilsel, M. Cemil, *Lozan*, II., İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1933.
- Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara: İmge Kitapevi, 2006.
- Canelli, Mustafa, *Ebüzziya Tevfik Bey*, Ankara: Kariyer Matbaacılık, 1994.
- Cebesoy, General Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953.
- Coşkun, Nusret Safa, *Unutulmuş Gazeteciler Unutulmaz Hatıralar*, Haz. Şaban Özdemir, Ankara: Çolpan Kitap, 2020.
- Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914- 1925)*, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2010.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Ankara: İmge Kitapevi, 2004.
- Çeker, Huzeyfe, *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği*, Konya: Necmettin Erbakan Üniv. Kültür Yay., 2018.
- Çetin, Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Ankara: ATAM Yay., 2015.

- Çizgen, Ezgi, *Photographyın the Ottoman Empire 1839- 1919*, İstanbul: Haşet Kitapevi A.Ş., 1987.
- Çukurova, Bülent, *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ankara: Ardıç Yayınları, 1994.
- Çulcu, Murat, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası Hilafetin Sonu*, C.1, İstanbul: Kastaş Yay., 1993.
- Çulcu, Murat, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası Hilafetin Sonu*, C. 2, İstanbul: Kastaş Yay. 1993.
- Demirer, Mehmet Arif, *İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yay. 2015.
- Doğan, Avni, *Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul: Dünya Yay., 1964.
- Ebüzziya, Velid, *Kuyruklu Yıldızlar ve Halley Kevkeb-i Gisudarı*, İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1912.
- Ebüzziya, Velid, *Tayyarecilik: Mazisi, Ehemmiyeti, Terakkiyat-ı Hazırası, İstikbali*, İstanbul: 1913.
- Edib (Fergan), Eşref, *İstiklal Mahkemelerinde Sebilürreşad'ın Romanı*, Haz. Fahrettin Gün, İstanbul: Beyan Yay., 2005.
- Eroğlu, Hamza, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara: Kardeş Matbaa, 1967.
- Ertan, Temuçin F.- Uzun, Hakan- Toker, Mustafa, *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya Silah ve Cephane Sevkiyatı (M.M. Grubu Ekseninde) 2 Mayıs 1921- 31 Aralık 1921*, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, No. 59, C. I., 2019.
- Eyicil, Ahmet, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Liderlerinden: Doktor Nazım Bey: 1872-1926*, Ankara: Gün Yay., 2004.
- Gökçen, Salim, *Bozdağ'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası*, Ankara: ATAM Yay., 2003.
- Gökpınar, Bahar, “Bir Yaratma Biçimi Olarak Biyografi: Bulgu'danKurgu'ya, Mektupları Işığında Ayşe Leman Karaosmanoğlu”, *Otur Baştan Yaz Beni – Oto / Biyografiye Taze Bakışlar*, Haz. Abdulhamit Kırmızı, İstanbul: Küre Yay., 2013.
- Gündüz, Asım, *Hatıralarım*, Haz. İhsan Ilgar, İstanbul: Kervan Yay., 1973.

- Gür, Alim, *Ebüzziya Teyfik Hayatı: Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998.
- Halkın, Leon – E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Haz. Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi Yay., 1983.
- İnönü, İsmet, *Hatıraları Lozan Antlaşması I.*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yay., 1998.
- İnönü, İsmet, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1993.
- İskit, Server, *Türkiye’de Matbuat Rejimleri*, İstanbul: Ülkü Matbaa, 1936.
- Kalkavanoğlu, İlyas Sami, *Millî Mücadele Hatıralarım*, İstanbul: Ekicigil Yayınevi Matbaası, 1957.
- Kandemir, Feridun, *Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler*, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yay. 1964.
- Kandemir, *İzmir Suikastinin İç Yüzü*, C. 1, İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C.I., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan*, İstanbul: Milliyet Yayınları Tarih Dizisi 11, 1971.
- Kılıç, Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, İstanbul: Yedigün Haber Ajansı Yay., 1997.
- Kılıç, Neslihan, *İstiklal Madalyalı Muhalif Bir Gazeteci Velid Ebuzziya*, Ankara: Çolpan Kitap, 2021.
- Kırmızı, Abdulhamit, “Biyografi”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- Kırmızı, Abdulhamit, “Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, *Otur Baştan Yaz Beni*, Haz. Abdülhamid Kırmızı, İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi I.*, İstanbul: Çağdaş Matbaacılık, 2000.
- Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi II.*, İstanbul: Çağdaş Matbaacılık, 2000.
- Kuran, Ahmet Bedevi, *Harbiye Mektebi’nde Hürriyet Mücadelesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009.
- Lässig, Simone, “Modern Tarihte Biyografi-Biyografide Modern Tarih Yazımı”, *Otur Baştan Yaz Beni – Oto / Biyografiye Taze Bakışlar*, Haz. Abdülhamid Kırmızı, Çev. Canan Özkılıç, İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2017.
- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay., 1996.
- Nur, Rıza, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2019.
- Okyar, Osman – Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Oral, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi I.*, Ankara: 1967.
- Oral, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi II.*, Ankara: 1968.
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C.1., İstanbul: Emre Yayınları, 2000.
- Ortaylı, İlber, “Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Örgeevren, Ahmet Süreyya, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2002.
- Özkaya, Yücel, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Ankara: ATAM Yay., 1989.
- Sabit, Nüzhet, *İaşe'de Kırkbeş Gün: Mütareke Devri İaşe Umun Müdürlüğü Hatıraları*, (Haz. Cüneyd Okay), İstanbul, 2006.
- Saraçoğlu, Ahmet Cemaleddin, *Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul*, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul: Güven Basımevi, 1944.
- Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, Ankara: Bilgi Yay., 2016.
- Şimşir, Bilal, *Malta Sürgünleri*, C.II., Ankara: Bilgi Yay., 1985.
- Şimşir, Bilal, *Lozan Telgrafları I.*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: YKY Yay., 2008.
- Temiz, Ahmet, *Velid Ebuuzziya'nın Lozan Mektupları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2007.
- Tevetoğlu, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

- Tokgöz, Erdinç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914- 199)*, Ankara: İmaj Yay., 1999.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat 1908- 1918*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859- 1952*, İstanbul: Doğan Kardeş, 1952.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923- 1931)*, Ankara: Yurt Yay., 1981.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrin Tarihi*, C. II, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1992.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrin Tarihi*, C. III, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1992.
- Türesay, Özgür, "Tarih Yazımı ve Biyografinin Dönüşü", *Halil İnalcık Armağanı 1*, İstanbul: Doğubatu Yay., 2009.
- Türk İstiklal Harbi, *Kütahya- Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs- 24 Temmuz 1921)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, II (4) 1974.
- Türk geldi, Ali Fuat, *Görüp İştittiklerim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951.
- Türk geldi, Ali, *Moudros ve Mudanya Mütakerelerinin Tarihi*, Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., 1948.
- Us, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul: Vakit Matbaası, 1964.
- Uzun, Hakan, *Atatürk ve Nutuk*, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2006.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I.*, Konya: Selçuk Yayınları, 1966.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi II.*, Konya: Selçuk Yayınları, 1966.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1944*, C. III., İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970- 1971.
- Yeşil, Ahmet, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2002.
- Yıldırım, Mehmet Ali, *Dersaadet Sanayi Mektebi, İstanbul Sanayi Mektebi 1868- 1926*, İstanbul: Kitapevi Yay., 2012.
- Yıldırım, Yüksel, *Osmanlı Devleti'nde Uzaktan Eğitim 1902-1907 Ebüzziya Tevfik Bey'den Oğlu Velid'e Edebiyat Dersleri*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2021.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay., 2008.
- Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924- 1925)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Makale, Bildiri ve Ansiklopedi Maddeleri

- Akandere, Osman; “Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar”, *Selçuk İletişim*, 2/1 (2014): 124- 136.
- Akar, Bülent, “Damat Ferit Paşa Hükümetinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Sürecinde Kuvayı Milliye Politikaları”, *ATAM Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler*, 1958-1998, Ankara, 2010.
- Akçuraoğlu, Yusuf, “Nutuk”, *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 1/1 (1929): 1-25.
- Akdağ, Ömer, “Büyük Taarruzdan Önce Yusuf Kemal Bey’in Padişahla Görüşmesi ve Avrupa Seyahati”, *ATAM Dergisi*, 14/41 (1998): 488- 512.
- Akgül, Hilal, “Rıza Han’ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye Ziyareti”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 7 (2005): 1-42.
- Akyıldız, Ali, “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 50 (2017): 219-242.
- Arayancan, Ayşe Atıcı, “XV. Yüzyıla Ait Bir Mektup Örneğinin Diplomatik Dil, Üslup ve Tarihi Kaynak Olarak Değerlendirilmesi”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2018): 171-183.
- Atuk, M. Volkan, “İran Şahı Rıza Pehlevi’nin Türkiye Ziyareti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17/35 (2017): 219- 247.
- Aydın, Hakan, “Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27 (2010): 553- 569.
- Aydın, Nurhan – Ergün, Elif, “Misak-ı Milli ve Günümüze Yansımaları”, *Yeni Türkiye*, 93 (2017): 711- 739.
- Balcı, Meral, “İngiliz General Allenby’nin Filistin ve Suriye’deki Faaliyetleri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, VI/1 (2019): 63-77.
- Başarır Mehtap, “1922 Paris Konferansı Ekseninde İngiltere’nin “Anadolu Barışı”na Bakışı”, *DTCF Dergisi*, 62/1 (2022): 209- 238.
- Bozaslan, Neslihan Bolat, “Yirmi Sekiz Günlük İktidar: Salih Paşa Hükümeti (8 Mart 1920- 4 Nisan 1920)”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16/1 (2017): 129- 135.
- Budak, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar”, *Tarih Dergisi- Turkish Journal of History*, 71 (2020): 445-472.
- Cicioğlu, Hasan, “Osmanlı Döneminde Kurulan İlk Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2019): 21-28.
- Çavdar, Necati, “*Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik Sorunu*”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, (2017): 628-644.

- Çavdar, Necati, “Mütareke Dönemi’nin İlk Aylarında İstanbul’da Ekmek Meselesi”, *Bellekten*, 78/281 (2014): 287- 314.
- Dağlar, Oya, “Emrullah Efendi- Tevfik Fikret Anlaşmazlığı (Mekteb-i Sultani Hadisesi)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2 (2006): 27-47.
- Değerli, Esra S., “Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Antantı”, *Eskişehir Osmangazi Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2 (2008): 115- 134.
- Demiraslan, Tekin – Bolat, Bengül Salman, “1923 Seçimleri ve Basın”, *Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/36 (2014): 140- 165.
- Demirhan, Hasan, “Paris Barış Konferansı’nda (1919) Yunanistan’ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu’nun İşgal Kararının Alınması”, *Asia Minor Studies*, 7/2 (2019): 201-219.
- Ekincikli, Mustafa, “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kuruluşu”, *Gazi Akademik Bakış*, 6/11 (2012): 151- 163.
- Ergin, Koray, “İttihat ve Terakki Dönemi Milli İktisat Anlayışı (1913- 1918)”, *Akdeniz Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1 (2017): 114- 127.
- Ertan, Temuçin Faik, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler”, *ATAM Dergisi*, 6/18 (1990): 615-626.
- Gövsâ, İbrahim Alaettin, “Ebüzziya Tevfik”, *Meşhur Adamlar Hayatları Eserleri*, İstanbul, (1933): 375.
- Gözcü, Alev, “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16/32 (2016): 133- 169.
- Güven, Cemal, “Misak-ı Milli: Türkiye’nin İstiklal ve İstikbal Esasları”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20 (2018): 107- 125.
- Kayıran, Mehmet, “Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *ATAM Dergisi*, Ankara, 5/15 (1989): 639- 664.
- Kaynar, Hakan, “Mektuplarla Tarih: Cumhuriyet ve Aşk”, *Kebikeç*, 40 (2015): 157–186.
- Kelkitli, Fatma Aslı, “İki Savaş Arası Dönemde İtalya’ya Karşı Balkanlar’da Bir Denge Politikası Denemesi: Balkan Antantı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72/2 (2017): 423-443.
- Kılıçoğlu, Çiğdem Cihangir, “Lozan Barış Konferansı’nın İlk Aşaması ve Konferansın Kesintiye Uğradığı Dönemde Yunanistan” *Atatürk Yolu Dergisi*, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 53 (2013): 129-154.
- Kırmit, Ömer Faruk, “İzmir’in İşgalinden Sonra Yapılan Büyük Sultan Ahmet Mitingleri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6/4 (2020): 13-29.
- Koray, Enver, “Yeni Osmanlılar”, *Bellekten*, XLVII /186 (1983): 563-582.
- Kurşun, Zekeriya, “İbrahim Hakkı Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21 (2000): 311- 314.

- Mazıcı, Nurşen, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 5/18 (1996): 131- 154.
- Okan, Niyazi Ahmet, “Meşhur Kitap Meraklılarını Ziyaret”, *Kitap ve Kitapçılık*, 6 (1936): 10.
- Özcan, Abdülkadir, “Mehmed Tevfik Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28 (2003): 536- 537.
- Özcan, Tahsin, “Zeynelabidin Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 44 (2013): 366- 367.
- Özdemir, Nuray, “Millî Mücadele Dönemi Mitinglerinde Türk Kadını”, *Belgi*, 21 (2021): 1- 22.
- Özgür, Hüseyin – Azaklı, Sedat, “Osmanlı’da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri”, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1 (2001): 153- 172.
- Özkaya, Yücel, "Mustafa Kemal Paşanın Silah Arkadaşı Kazım Karabekir Paşa'nın Siyasî Hayatı", *Atatürkçü Bakış*, 1/2 (2002): 43-52.
- Pakalın, Mehmed Zeki, “Ebüzziya Tevfik Bey”, *Sicill-i Osmani Zeyli*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2008): 51- 64.
- Saraçoğlu, Cemalettin, “Devlet Parasını Reddeden Gazeteci”, *Yirminci Asır*, 147, 1955.
- Sarıkaya, Makbule, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti”, *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34 (2007): 321- 338.
- Saydam, Abdullah, “Osmanlı Harbiyesinde Siyasi Muhalefet (II. Abdülhamid dönemi)”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1 (2019): 1-35.
- Selvi, Haluk, “Sivas Kongresi ve Damat Ferit Hükümeti’nin İstifası”, *ATAM Dergisi*, 18/54 (2002): 849- 873.
- Sertoğlu, Mithat, “Mütareke Devrinde Saltanat Şurası ve Milli Şura Hazırlıkları (Gizli Belgelerle)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 22 (1969): 28- 40.
- Sezer, Ayten, “Türkiye’de İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis’teki Çalışmaları”, *ATAM Dergisi*, 14/42 (1998): 889-905.
- Sofuoğlu, Adnan, “Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele’ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askeri Birlik Oluşturma Çabası”, *ATAM Dergisi*, 18/52 (2002): 37- 87.
- Sungu, İhsan, “Ebüzziya Tevfik”, *Aylık Ansiklopedi*, No.9, İstanbul, 1945, 268.
- Sükan, Bige, “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yabancı Sermaye Anlayışı”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 54 (2014): 195- 222.
- Sümer, Mine, “Wilson Prensipleri Cemiyetinin Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson’a Gönderdiği Muhtıra”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, III/ 4-5 (1966): 237-245.

- Sürmeli, Serpil, “Ebüzziyazade Velid Bey’in Kaleminden Lozan Konferansı Dönüşü İsmet Paşa’yı Gülcemal Vapuru’nda Köstence’de Beklerken (10-16 Şubat 1923)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 53 (2013): 267-284.
- Sürmeli, Serpil, “Şehzadebaşı Karakolu Baskını ve Olay Mahalline Giren İlk Gazete Tevhid-i Efkâr”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 45 (2010): 103-116.
- Şahin, Cemile – Şahin, İsmail, “İşgal ve Göç: İzmir Örneği”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 19 (2021): 257- 275.
- Şen, İsmail, “Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi’nin Kuruluşu ve Atatürk’ün Cemiyete Katkıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16/47 (2000): 537-559.
- Şen, İsmail, “Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi’nin Kuruluşu ve Atatürk’ün Cemiyete Katkıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16/47 (2000): 537-559.
- Şimşir, Bilal, “Ankara’nın Başkent Oluşu”, *ATAM Dergisi*, 7/20 (1991): 189- 222.
- Tekeli, İlhan, “Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor?”, *Tarih Vakfı Dördüncü Uluslararası Tarih Kongresi*, İstanbul, 12-14 Ekim 2001, 1-8.
- Tekir, Süleyman, “Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX Özel Sayı, (2019): 29- 61.
- Türesay, Özgür, “An Almanac for Ottoman Women: Notes on Ebüzziya Tevfik’s Takvîmü’n-nisâ (1317/1899)”, *A Social History of Late Ottoman Women: New Perspectives, Leiden*, in Anastasia Falierou & Duygu Köksal (eds.), E. J. Brill, (2013): 225-248.
- Türkmen, Zekeriya, “İstanbul’un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918- 16 Mart 1920)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 53 (2002): 319- 372.
- Türkmen, Zekeriya, “Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16/47 (2000): 395-419.
- Utku, Nihal Şahin, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, *Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2013): 263-290.
- Uzun, Hakan, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hükümetleri ve Programlarının Analizi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 65 (2019): 415- 447.
- Ülker, İbrahim, “İstiklal Mahkemelerinin Kuruluşu ve Çalışmaları”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23/1 (2015): 177- 200.
- Yavuz, Bige, “1921 Tarihli Türk- Fransız Anlaşması’nın Hazırlık Aşamaları”, *ATAM Dergisi*, 8/23 (1992): 273- 308.
- Zeyrek, Şerafettin, “Amasya Mülakatı”, *ATAM Dergisi*, 5/14 (1989): 467- 477.

Sürelî Yayınlar **Gazeteler**

Akşam
Cumhuriyet
Hakimiyet-i Milliye
İkdam
Tanin
Tasvir, (1945)
Tasvir-i Efkâr, (1918- 1920)
Tasvir-i Efkâr, (1940- 1944)
Tercümanı Hakikat
Tesfir-i Efkâr, (1914- 1918)
Tevhid-i Efkâr, (1921- 1925)
Yeni Tasvir-i Efkâr, (1910- 1912)
Zaman, (1934- 1936)

Tezler

- Aydın, Nermin Zahide, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyelerinden İsmail Canbulat (1880- 1926)*, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Baylı, Gülnaz Gezer, *Türkiye’de İstihdam Edilen Fransız Uzmanlar ve Türk Modernleşmesine Katkıları*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2014.
- Bilgen, Bahar, *Dönemin Basınına Göre 1919 Seçimleri ve Meclisi Mebusan’ın Oluşturulması*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Boztaş, Şener; *Birinci Dünya Savaşı Biterken Türk Basınında Türkiye- Almanya İlişkileri: İkdam, Sabah, Tanin Gazeteleri Ekim- Aralık 1918*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019.
- Çakmak, Ferdi, *Türk İstiklal Harbi’nde Kütahya- Eskişehir Muharebeleri (10- 24 Temmuz 1921)*, Yüksek Lisans Tezi, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2019.
- Fındık, Mehmet Barış; *İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Muhafız Bir Kişilik*, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Göl, Hacer, *Millî Mücadele Dönemi’nde Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Kıraç, Tahir Olca; *Türkiye’de Gazetecilik Mesleğine İlişkin Örgütlenmeler: 1908-1938*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Kılıç, Neslihan, *Abdurrahman Velid Ebuzziya: Dönemi ve Gazeteciliği*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Dergiler

Cep Takvimi, (1944)
Hafta Mecmuası
Mecmua-i Ebuzziya
Rabi-i Marifet
Ebuzziya Takvimi, (1310- 1316)
Ebuzziya Takvimi, (1944- 1945)
Yedigün
Yirminci Asır
Kitap ve Kitapçılık Mecmuası

Sencer, Aslı Nur, *Devletçilik Döneminde Tekstil Sektörünün Gelişimi ve Bakırköy Bez Fabrikası (1934- 1950)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2017.

Türesay, Özgür; *ÉtreIntellectuel À La Fin De l'Empire Ottoman: Ebüzziya Teyfik (1849-1913) Et Son Temps*, Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi, Ulusal Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsü, 2008.

Ansiklopedi ve Sözlükler

Aylık Ansiklopedi

Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi

İstanbul Ansiklopedisi

Meşhur Adamlar Hayatları Eserleri

TDV İslam Ansiklopedisi

Türk Ansiklopedisi

İnternet Kaynakları

Dumas; Alexandre, Üç Silahşorlar, Erişim Tarihi, https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9C%C3%A7_Silah%C5%9Forlar, 18.02.2020)

SciencesPo, <https://www.sciencespo.fr/en>, Erişim Tarihi: 21.01.2021.

Sözlü Tarih Görüşmeleri

Alev Ebüzziya, 1938 İstanbul doğumlu 6 Aralık 2018 tarihinde Mail ile yapılan görüşme.

Doç. Dr. Özgür Türesay ile Messenger ile 19 Ocak 2021 tarihinde yapılan görüşme.

Ömer Faruk Şerifoğlu 1967 Gaziantep Doğumlu Mayıs 2019 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

Tevfik Talha Ebüzziya, 1941 İstanbul Doğumlu Mayıs 2019 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

EKLER

EK- 1: Velid Ebuzziya'nın Nüfus Cüzdanı

T. C.

15 ARUS 15

15 ARUS 15

NÜFUS HÜVIYET CÜZDANI

No. 51

İşbu cüzdan otuz iki sayfadır

Aile ismi, yani lakab ve şöhreti	Ebuzziya
Adı	Abdurrahman Velid B.
Babasının adı	Mehmet Geyfik B.
Anasının adı	öli Adriye H.
Doğum yeri	İstanbul
Doğum tarihi	1299 1298

Kaynak: Ömer Faruk Şerifoğlu Fotoğraf Arşivi

EK- 2: Velid Ebuzziya Çalışma Odasında

Kaynak: İSAM- ZE. 0370.

EK- 3: Velid Ebuzziya İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde Sağdan İkinci Sırada

Kaynak: İSAM- ZE. 0371.

Velid Ebuzziya İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde Sağdan İlk Sırada

Kaynak: Türk Tarih Kurumu Arşivi. OFS. 28. 27.

Velid Ebuzziya Elâzığ İstiklal Mahkemesi'nde Sağdan Üçüncü Sırada

Kaynak: İSAM- ZE. 0371.

EK- 4: Ek: Şark İstiklal Mahkemesinde Yargılanan Gazetecilerin Atatürk'e Gönderdiği Af Telgrafı

تلفرافنامه

آدرس:		مورد و شماره توردیسی
ایشارات محمد:		طریق:

تاریخی	ساعت	تاریخی	ساعت	تاریخی	ساعت	تاریخی	ساعت	تاریخی	ساعت

تورکیه جمہوری

یومنه

حکومت لقا ای

بزرگوار مسئولیت قبول ایتر

بوش و صفا جوہر کوہ و ستر آقا احسان بھیدارک لفظہمہ نوشتہ سہ بولغند باداقتا تارک
 وز اول تارک سناط قلمہ اند بوشہ صلاہ و بھیزہ دوام آہ بھدک و ہدایہ بزدہ
 بہلا اول انشاہن خلیفہ مستقیمہ ہر امینہ لک بولک ہدایتہ طوفی سوز
 ناصہ الہ بوزہ بھدک ایمہ خیرہ افندہ اعتقاد بھیزہ بزدہ دروغ بولہ ستر بھدک
 حنا خیرہ صفا بھدک دہ نصیرہ ایچ معلوم بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ
 خوب بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ
 غلو بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ

کونفر تارک ولد

جمہوری

اتحادیہ

احمد بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ

بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ بھیزہ

نومہ : ۸۱

Kaynak: TBMM İstiklal Mahkemesi Arşivi. IM_T12_K021_D135-2_G029_0002

EK- 5: Ek: Atatürk'ün Şark İstiklal Mahkemesi'nde Gazetecilere Müsamaha Gösterilmesine Dair Telgrafı

تلفراف

۵۲۷

موردده صوره نومردوسی
 آدرهسی: *عازر تاج*
 الفیز: *الفرقة استقلال محکمی مشرفی علی*
 طاب: _____

نومردوسی	کلمه دفرولی	آیستریفی کل	تاریفی کل	ساعت	امضا
۲۸۹۹	۴۴-	<i>تورکیه جمهوری</i>			<i>عمر</i>
		پوسته: <i>تلفراف و تلفون شماره</i>			
		شماره تلفون: <i>شماره تلفون دولتی</i>			
		برکود: <i>مستندات قبول المار</i>			
تاریفی: <i>۹ اکتبر ۱۹۲۱</i>					

فتره مدرا محکمہ مندره صکره انطولره و عصابا سکره مشوراندی اورینده جفا شکراری
 و تادم اولدندرق قققی تلفراف اولدندرق نظر عملدندرق تقدیر قققی ایستقلال محکمی
 شرفا ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی
 ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی

ایستقلال محکمی

تقدیر بوجرا

ایستقلال محکمی

ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی
 ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی
 ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی ایستقلال محکمی

IM T-12-21 135/293

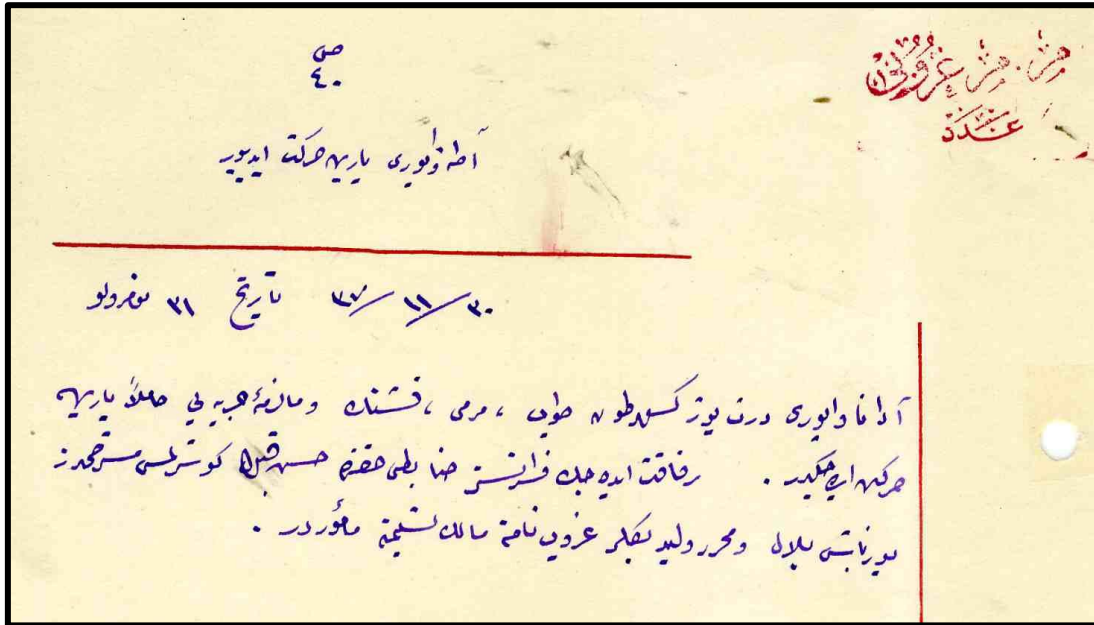
Kaynak: TBMM İstiklal Mahkemesi Arşivi. IM_T12_K021_D135-2_G029_0001.

EK- 6: Velid Ebuzziya ve Anadolu'ya Cephane Sevk Ettiği Gemi

Kaynak: Ömer Faruk Şerifoğlu Fotoğraf Arşivi

Velid Ebuzziya'nın Adana Vapuru ile Anadolu'ya Cephane Götürdüğüne Dair Arşiv Belgesi.

Kaynak: TİTE Arşivi. K.35, G.110, B.110001, 30 Kasım 1921.

Velid Ebuuziya'nın Anadolu'ya Cephane Sevkiyatı ile İlgili Diğer Fotoğrafı Soldan İlk Sırada

Kaynak: Ömer Faruk Şerifoğlu Fotoğraf Arşivi

**EK- 7: İzmit Basın Toplantısında Mustafa Kemal Paşa ve Gazeteciler, Velid Ebuzziya
Sağdan İlk Sırada**

Kaynak: Ömer Faruk Şerifoğlu Fotoğraf Arşivi

EK- 8: Kocaeli Grubu Karargâhında Mustafa Kemal Paşa, Halid Paşa ve Velid Ebuuzziya

Kaynak: Ömer Faruk Şerifoğlu Fotoğraf Arşivi

EK- 9: Velid Ebuzziya Malta Sürgününde Soldan İlk Sırada

Kaynak: Taha Toros Arşivi. Bel_Mtf_234497. Malta.

EK- 10: Velid Ebuzziya Oğlu Selim ile Birlikte

Kaynak: Ömer Faruk Şerifoğlu Fotoğraf Arşivi

EK- 11: Velid Ebuzziya

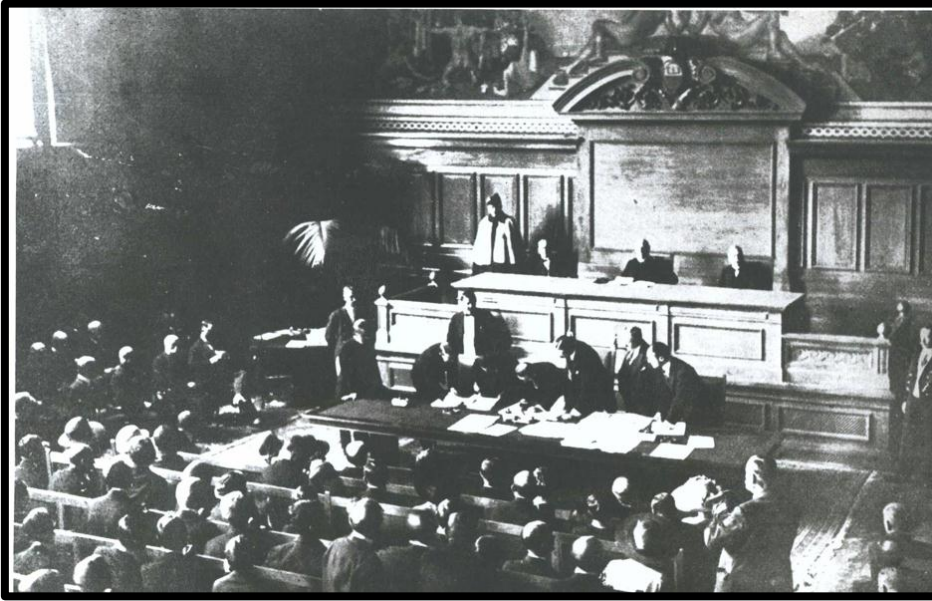
Kaynak: Ömer Faruk Şerifoğlu Fotoğraf Arşivi

EK- 12: Velid Ebuuziyya'nın Lozan'daki Fotoğrafları, Salonun Ortasında Ayakta

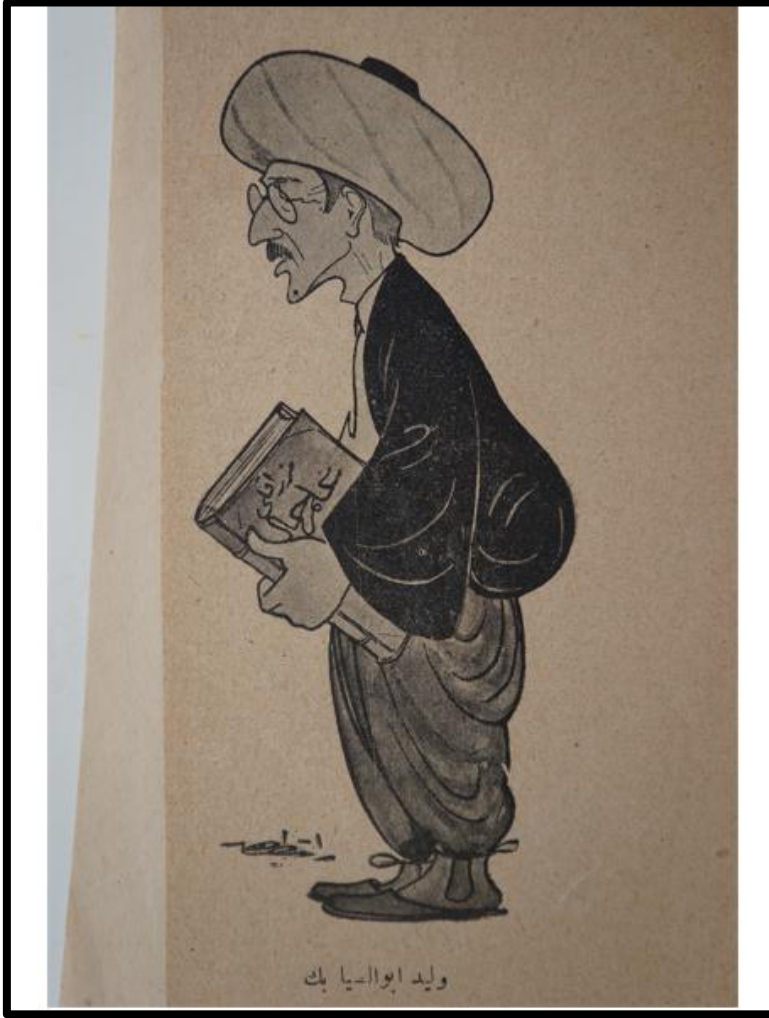
Kaynak: Ömer Faruk Şerifoğlu Fotoğraf Arşivi

Lozan Barış Antlaşması İmzalanırken Çektiği Bir Fotoğraf

Kaynak: Türk Tarih Kurumu Arşivi. 307. 33. Lozan.

EK- 13: Velid Ebuzziya Hakkındaki Karikatür

Kaynak: Ömer Faruk Şerifoğlu Fotoğraf Arşivi

EK- 14: Velid Ebuuzziya İsmet Paşa ile Mudanya Mütarekesinde

Kaynak: Taha Toros Arşivi. Mudanya

Mudanya Mütarekesi Sırasında Çekilen Diğer Bir Fotoğraf, Soldan İkinci Sırada

Kaynak: Türk Tarih Kurumu Arşivi. EÖ. 191. 78. Mudanya.

EK- 15: Velid Ebuzziya At Üstünde

Kaynak: Taha Toros Arşivi. Bel_Mtf_023496.

EK- 16: Tasvir-i Efkâr Gazetesine Yapılan Sansür 1919

Velid Ebuzyia'nın Cenaze Gününe Ait Bir Fotoğraf

Cumhuriyet, 15 Ocak 1945.

ÖZGEÇMİŞ

Lisans eğitimini 2009 yılında Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde, tezsiz yüksek lisans eğitimini 2010 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamıştır. Tezli yüksek lisans eğitimini 2016 yılında Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında, “Yeni Türkiye'nin Yapılanma Sürecinde Halkevlerinin Rolü ve Urfa Halkevi Örneği (1934-1951)” başlıklı tezi ile tamamlamıştır. Doktora eğitimine 2017 yılında başlamış, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında “Bir Gazeteci ve Aydın Olarak Abdurrahman Velid Ebuzziya 1882-1945” başlıklı tez çalışması ile doktorasını tamamlamıştır.